

**KACSO
SÁNDOR**

**NEHÉZ
SZAGÚ
ISZAP
FELETT**

[Erdélyi Magyar Adatbank]

KACSÓ SÁNDOR
NEHÉZ SZAGÚ ISZAP FELETT

[Erdélyi Magyar Adatbank]

**MEGJELENT
A MAGYAR MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI
MINISZTERIUM TÁMOGATÁSÁVAL**

[Erdélyi Magyar Adatbank]

KACSÓ SÁNDOR

**NEHÉZ SZAGÚ
ISZAP FELETT**

**ÖNÉLETRAJZI
VISSZAEMLEKEZÉSEK**

III

**KRITERION KÖNYVKIADÓ
BUKAREST 1993**

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ISBN 973 26 0294 5

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ELSŐ KÖNYV

MENEDÉKHÁZ – VIHARBAN

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

Mostanában szorongásos álmok látogatnak éjszakánkint. Sokszor és sokfélék. Sokféle minőségűek is. Vannak közöttük valóban szívakasztóak, félelmetesek. Például üldöznek valami sötét alakok, nem tudom, kik és miért. Menekülök, de nehéz, egyre nehezebb a lábam. Segítségért kiáltanék, de elszorul a torkom. Aztán valami hörgés-horkantásféle mégis kitör belőlem, és – fel is ébreszt félelmetes álmomból. Vagy: eltévedtem valahogy egy sötét erdőben vagy egy előttem ismeretlen nagy városban. Az erdőben közönyös fák, a városban hallgatagon nyüzsgő emberek állják utamat s én nem tudom, hogyan, merre térjek el mellettük vagy ki előlük. Verejtek ver ki homlokomon; s tudom, hogy ez a verejtek maga a kétségbeesés. Úristen! – törne ki belőlem a kiáltás – én soha nem kerülök már haza! A kiáltás nem tud megszületni, de valami nyögésfélével sikerül kiszabadulnom az álom szorításából a felriadásba...

Szerencsére az ilyen szívet meggyötrő látomások a ritkábbak. Gyakoribbak az elviselhetőbbek. De ezek azzal viselnek meg, hogy tartósabbak, hosszabbak, nemegyszer néhány percnyi (vagy tán csak másodpercnyi?) ébrenlét szakítja meg őket, aztán folytatódnak. A végleges felébredéskor sokszor még mosolyogni is tudok felettük, megnyugtatom magam, magyarázatot is találok rájuk életem valamelyik – a feledés kútjába merült – eseményével kapcsolatban. No lám, hát csak visszatér! De a mosolyban ott van a fáradtság is, amivel az ilyenféle álom velejár. Mert rendszerint valami nyugtalanság van benne, valami elégedetlenség önmagammal, valami szégyenkezés vagy éppen megszégyenülés. S ez különösen éppen az álomban nehezen elviselhető. Az ébredtség józanságával már mosolyogtató is lehet, mert megmagyarázható.

Van aztán egy harmadikféle álom is, amely álmomban is, ébren is érzelmileg visel meg – és mégis kedves. Kedves, mert a feleségem jelenik meg benne a maga élő

és fiatal valóságában s néha még rám is mosolyog, vigasztal, bátorít, dédelget is. De azért ezek is szorongásos idegállapotba hoznak, mert rendszerint félőntudatot ígéznek belém, s álmomban is tudom, hogy valamiért felelős vagyok, valami kérdésünket nem oldottam meg elég jól, valamiben nem a kedve szerint viselkedtem. Egyik legutóbbi álmomban például új lakásba vittem a családomat, de nem volt abban a lakásban semmi, de semmi, csak a puszta dísztelen falak. Ő ott állt az üres szoba közepén, és csüggedten kérdezte, vagy inkább csak mondta: most aztán hova fektetjük le a gyermekeket? Egy másik ilyen álmomban elmentem otthonról valami eladdig ismeretlen címre, aztán eltévedtem, nem tudtam már a címet se, ahová indultam, de a mienket sem, ahonnan eljöttem. Botladoztam sötét, ismeretlen utcákban, amelyekben egyre nagyobb lett a sár, süllyedtem el benne, már nem is tudtam kihúzni belőle a lábam. Istenem, Milus vár, mi lesz velem? Nem, ez már több volt a szorongásosnál, ez a szívgyötrő álmok közé tartozott. Megnyugodva riadtam fel belőle: még élek! S rokona volt ennek az egyik legutóbbi is. De ez már valóság is volt annyiban, hogy úgy láttam álmomban, ahogy álig egy évvel ezelőtt a halálos ágyán, a belekényszerített orvosság után, amint rám nézett rendellenesen kitágult tekintettel, amelyben nem volt más, csak a nagy kékség, mint a nyári alkonyat felhőitlen égboltján, közvetlenül naplemente előtt. Már nem volt öntudatánál... talán...

Nem, Milusban nem volt semmi a misztikumot kedvelő álmofejtők lelki gyengeségéből. A földi dolgokon túli dolgokból csak annyi érdekelte, amennyi az unitárius vallás szellemiségéből kileskelődött. De azért az álmoknak jelentőséget tulajdonított, sőt jelentést is, amelyet hasznos dolog megfejteni. Már úgy értem – mondotta –, megkeresni a magyarázatát, hiszen bennünk támadnak, a mi lelkünkben szülik az idegeink öntudatlan állapotunkban. Milus Freudról, a freudizmusról hallott, de elméletét magát soha nem olvasta. Én azonban olvastam. S elbámultam, hogy ennyire tömören összefoglalta a freudi elmélet első szóra elhíhető tartalmát.

Néhány éve történt már ez, amikor még mind a ketten egészségesek voltunk. Illetve én már csak kielégítő-

en. Egy súlyos betegség nyomán megírtam életem folyamának történetéből azt a részt, amikor még friss hegyi patakként virágos fák alatt szaladtam életem dombjáról lefelé s éppen csak gyűjteni kezdtem magam alá az iszapot. És benne voltam már jócskán annak a második szakasznak a megalkotásában, amikor fogyott a habjaimra hulló virág és jócskán meggyült alattam az iszap. Én tehát írogattam, ő pedig, aki egész addigi életében sohasem volt komolyabban beteg, igen: ő pedig az én kielégítő egészségemre vigyázott fokozott gonddal. Ekkor történt, hogy elmondtam neki a most szorongásosnak minősített álmaim egyikét. Azaz az álmot magát nem is, mert az annyira kusza volt, hogy nem tudtam értelmes képbe egybefogni, csak a hatását, amit bennem álomban keltett: valami gyötrő, mélységes szégyenkezést. Szász Pál volt álmom tárgya s kettőnk viszonya valami történettel kapcsolatban, de éppen magát a történetet nem tudtam megfogni, elmesélni. Azt tán elfelejtettem. Csak a hatása maradt meg bennem, illetve az riasztott ébrenlétbe...

– Szász Pál volt egyik nagy jótevőnk – mondotta csendesesen.

Tudtam, azért mondja csendesesen, hogy ne izgasson fel! S ezért nem mond többet sem, csak ennyit. Hiszen értettem én azt is, amit elhallgatott. Tudtam, hogy mit tartott meg – ebben az esetben kíméletből – a fejében, a gondolatában. Szász Pál akkor már halott volt. Börtönben pusztult el annak a hatalomnak az áldozataként, amely egy időben felfüggesztette a szocialista törvényeséget, s úgy igyekezett megszabadulni vélt vagy valóságos ellenfeleitől. Törvényes ítélet nélkül. Sokszor még a vádemelést sem tartotta szükségesnek. Így a Szász Pál esetében sem. Én akkoriban részese voltam, ha ténylegesen igen kis mértékben is, ennek a hatalomnak. S nem jött, nem jöhetett ki a számból egy tiltakozó hangozka sem. Tudtam, hogy a másik nagy jótevőnk, akire célzott, az Márton Áron püspök, aki ugyancsak megjárta a börtönök bugyrait, s nem esett egyetlen szavam sem a védelmére, pedig emberi és egyházfői ártatlanságát bebizonyította azzal is, hogy végül visszaülhetett főpásztori székébe, amelyből álig tíz hónappal hamarabb szólította el az örök megpihenés, mint a feleségemet.

De hát nem esett szavam – vagy csak alig s teljesen eredménytelenül – egy egész sor barátunk, munkatársunk védelmében sem, akiknek több évi lelki és testi kintartásába került, amíg az újra érvényesülő szocialista törvényesség ki nem nyitotta börtönük kapuját. S ezek közül egy se jött el álmomban, hogy meggyötörjön s feldúlja lelkem nyugalma. Ezek miatt miért nem rejtőzött el idegeimben gyötrő büntudat, hogy álmomban törjön rám a tudatalattiság rejtekéből? Bizonyára azért, mert ezek osztályos társaim, küzdőtársaim voltak, nem nagy jótevőim, akiknek a feleségem, de az én erkölcsi kódexem szerint is hála s nem hálátlanság járna, különösen, mert erre nincs már semmi szükségük az életben, amelyből kihulltak...

Persze ebben az egész gondolatmenetben a feleségem csak csendes jelenlétével vett részt. Azon a napon nem gyarapítottam egy sorral sem készülő kéziratomat. Csak sokat járkáltam egyik szobából a másikba gondolatokba merülve. Másnap azzal ültem le a kéziratom mellé, hogy abban hála s ne hálátlanság jellemezzen engem a halott Szász Pál emlékével kapcsolatban...

S most lelki kényszerből ülök le újra az íróasztal mellé, s kezdem róni újra egymás alá a sorokat az átélt idők tanulságával idegeimben. S leginkább a mostanában gyakrabban ismétlődő szorongásos álmok bátorítanak erre. A szívakasztóak, amelyek nyilván az emlékezés kútjába süllyedt nehéz életélményekből fakadnak, s amelyekre talán a mai nehéz mindennapok hatnak olyan ingerlően, hogy egyre gyakrabban látogatnák, komoran sürgetnek, gyorsaságra készítetnek. Megfigyeltem, hogy a riasztó terrorcselekmények, amelyek régi rémületek ismétlődéseiként hatnak rám, igen sokszor kiváltják az ilyen álmokat. Legutóbb például olyan álmom volt, hogy zavaros indiai áradatban vergődöm – reménytelenül. Mikor felriadtam a befulladás pillanata előtt, le kellett törölnöm a homlokomról a verejtéket...

Előző este a cédrusfás Libanon földjén dülő gonosz huzalkodásokról hallottam jelentéseket, mégpedig Szabad Európa bőbeszédű, pártos fejtegetésében. Megértettem, hogy ezrek és ezrek pusztulnak halomra, olyanok, akiknek voltaképpen kevés vagy éppen semmi, de semmi kö-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

zük ahhoz, amiért a harc megindult, s amiért olyan embertelen dühvei folyik. És akad olyan nagyhatalom, amely igazságot iparkodik ideologizálni az embertelen népiértés mögé. Mintha ilyen népiértést én már egyszer átéltem volna!

Ne fulladj bele a szennyes áradatba, amíg mások fülsébe nem rebeget riadt félelmeidet...

Ezt mondta az én álmod a maga nyelvén: siessetek tanulni belőle...

S azt mondja – nekem külön –, siess te is!

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

ÚJ TALÁLKOZÁSOK A TALÁLKOZÓN

Önéletrajzi visszaemlékezéseim második kötetét azzal fejeztem be, hogy készülök a Vásárhelyi Találkozóra.

1937 szeptemberének utolsó napjaiban Ferencz Gyárfás, a Brassói Lapok csiki tudósítója egy félredobásra ingerlő cédulácskát küldött. A szöveg olyan rövid volt, hogy nem is érdemelt levelet: „ezzel és ezzel a vonattal indulunk Vásárhelyre mi csíkszeredaiak. Valószínűleg felszállnak hozzánk a gyergyóiak is. Jön Nagy Imre is.” Egyébként Gyárfás csak úgy záporozta az ilyen „ficujkás” tájékoztatásokat, figyelmeztetéseket, javaslatokat. De hosszabb írnivalóit sem írta levélben soha. És főként nem valami rendes minőségű levélpapírra. Kisebb-nagyobb kéziratpapír-darabokra gépelt sietve, s már tette is postára. Kéziratpapírt pedig a kiadóhivatalunktól kapott: rotációs gépre készült papírbálákról lemaradt és fel-darabolt papírosból.

Izenete eszembe juttatta a Tamási Árontól nemrégiben kapott levelet, amelyben először, de később megismételten volt nyomós figyelmeztetés Ferencz Gyárfással és a Találkozóval kapcsolatban. Ez persze, bár rövid volt, de rendes levelet formázott, rendes levélpapírra és géppel írva. S olyan jellemző idézetet is tartalmazott fő mondanivalója mellett, hogy érdemesnek tartom most ide másolni egészében a szöveget, mert meg is őriztem a más Vásárhelyi Találkozóval kapcsolatos írások között: Tehát:

„Édes Sándorkám,

a Találkozó idejét okt. 2–3–4. napjaira állapítottuk meg. Előadás szeptember 20-ra kéne. Szemlért is felkértem az irodalmi-művészeti témára.

Kérlek, a brassói és csiki végleges névsort (a meghívandókét, névvel, foglalkozással, címmel) rögtön állítsátok össze és küldjétek el nekem. Egyben, ha módod van rá, kérd meg Ferencz Gyárfást, hogy a Magyar Párt ellen

mozgalmunkkal kapcsolatban ne beszéljen. Mert felesleges. (Udvarhelyről hozták ezt a hírt.)

Szeretettel ölel: Áron”

Hát én ezt a „kérést” Ferencz Gyárfásnak idejében tudtára adtam. Volt rá időm, mert a levél keltezése még szeptember 7-et mutat. A brassói meghívandók névsorát mi már rég elküldtük, de nem nagyon tudtam, hogy ennek a kérésnek mennyiben és mikor tettek eleget Csíkban és éppen Ferencz Gyárfásék, mert erre ők voltak hivatottak. Azt aztán végképpen nem tudtam, hogy a Magyar Párttal kapcsolatos kérésnek hogyan engedett Gyárfás? Nehéz dolga lehetett, hiszen éppen ebben az időszakban folyt a hírlapi és társadalmi csata a *Gazdátlan székely demokrácia* című nagy feltűnést keltett cikkem tartalma miatt, amelyből kiderült, hogy a székelyek közül százak sorakoztak Maniu zászlói alá, mert ott reméltek több demokráciára találni. Béla falván pedig magyar parasztokat eskettek fel a katolikus templomban a vaskardisták horogkeresztes zászlójára. Én az ilyen aggasztó jelenségekért a Magyar Pártot hibáztattam. Ferencz Gyárfásnak hivatalból kellett kiállnia minden ilyen vitában a Brassói Lapok mellett, hiszen a lap alkalmazottja volt. De kiállt ő szívből fakadó felháborodással minden ilyenfajta kérdésben a lapja és az én álláspontom mellett. Márpedig ez a Magyar Párt elleni „beszédnek” minősülhetett. Azok szemében mindenképpen, akik nekünk adtak igazat, azok szemében meg éppen, akik vitázni szerettek volna velünk, de ezt igen nagy feladatnak érezték.

Lesz hát miről beszélgetni bőven a hosszú úton, amelyen a székely körvasút szinte félkört ír le, amíg Brassóból Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredán, Gyergyószentmiklóson és Szászrégenen át Vásárhelyre ér. De én kiszemeltem már ennél érdekesebb beszélgetési témát is, olyant, amivel Ferencz Gyárfást sem gyötröm és magamat sem a már százszor elmondottak ismétlésével.

A dísztelen cédulácskán azonban közölt velem Gyárfás egy olyan hírt is, amely felcsigázta az érdeklődésemet. Jön Nagy Imre is. A vele való beszélgetés már jobban elszórakoztat majd a hosszú úton. Az utolsó hírt róla,

illetve tőle magától Londonból kaptam egy levél formájában.

Az új angol király koronázására utazott ki azzal az ígérettel, hogy rajzokat küld majd lapunknak az odakint izgalmasnak talált témákról, mi aztán szöveget szerkesztünk melléjük. Írni nemigen szeretett Imre. Nemhogy nyomtatásra szánt szövegeket, de még leveleket sem igen. Keze a szabad rajzolásra állott, nem a betűvetés kötött szabályaira. Nem is volt könnyű ksilabizálni jellegzetesen hosszú, szálkás, sokféle módon egymáshoz kapcsolódó betűit. De ha már egy-két szótagot megfejtettél, nyomban kitaláltad az egész szót, annyira a természetes emberi beszéd szavai voltak. Így olvashattad aztán folyékonyan – bár lassan csak – a mondatokat is, mert ezeknél meg ittott fölényesen kezelt helyesírási és nyelvtani szabályok tették bizonytalaná az olvasó gyors előrehaladását.

Nem akkor, most tettem ezeket a megfigyeléseket Nagy Imre kézírásával kapcsolatban. Visszaemlékeztem rá, s most előkotortam félrerakott irataim tömegéből a régi levelet. Izgalmas élmény volt megbirkózni az elolvasásával. Lehet azonban, hogy akkor nem volt olyan izgalmas a fiatal szemnek és a fiatal agy fürgébb találékonyságának, mint most a majdnem 82 évesnek. Győzelmem azonban, amelyet most a megfejtésekor éreztem, úgy megnövelte bennem értékét, érdekességét a tartalmában is, hogy nem tudom megtagadni olvasóimtól, közlöm itt győzelmem eredményét könnyen olvasható nyomtatásban. Nem hosszú. Íme:

„London, 1937.V.12.

Kedves Sándor,

Futunk, vagy várunk, mint valamikor a katonaságnál. Alig tudok hozzájutni, hogy írjak, de nem is lehetett, mivel nagyon kialakulatlanok voltak még a dolgok. Kezdem Párisal, illetve Budapesttel, ahol az angol vízumot nem adták meg, s amíg erről engem értesítettek, és egyben, hogy személyesen kell megjelenni, az angolok elmentek víkendezni, lévén szombat. Hétfő előtt angollal nem lehetett hivatalban találkozni, így nem volt más választás, mint utazni és Párisban megszerezni a vízumot, hogy a koronázást el ne késsük. Bánffy ajánlólevelére a magyar

követ még talán meg is haragudott. Az angolok nem voltak hajlandók beengedni a szigetre, csak úgy, ha valaki vállalja a felelősséget értem. A koronázást lecsúsztam, egy nappal később érkeztem, de azt is a román követnek köszönhetem, Grigorceának, akinek és Rotschildnének közbenjárására tényleg megnyíltak az utak, s elhárult az a nehézség, ami minden külföldit fogad, aki a szigetre be akar jöni. Több felé volt a rajzaimra megállapodásom, amit így lecsúsztam, de ennek dacára és a nagyon nagy kiadásoknak, amik itt a magunkfajta szegény embert érik, mégis tanulságos és felejthetetlen élményekben volt részem. Láttam ennek a szigetnek a természetrajzát és életét, amit elraktároztam, hogy lehessen majd rajta rágódni.

Tehát rajtam kívül álló okok miatt a Brassói Lapokkal a vállalkozásomnak nem tudtam eleget tenni. A királynőnek hozott képet a nagy rumli miatt nem lehetett átadni, de egyrészt Rotschildné is elutazott, és csak ősszel jön vissza, amikor a dolog aktuálissá válik. Remélem, addig az angolok lehiggadnak, mert most mind meg vannak zavarodva.

A Rotschildné által felajánlott vendéglátást nem veszünk igénybe, mivel egyrészt a legfontosabbakat már láttam, és a vidék nem olyan, hogy az embert inspirálja az itteni tanulásra. A napokban visszamegyünk Párisba. Esetleg az ott készülő nemzetközi kiállításról valamit csinálok, és futunk haza, ahogyan csak a lábunk éri a földet – vágyunk mint a fene.

Rövid idő alatt sok mindenben volt részem, amit majd, remélem, Zsögödön bővebben fogsz hallani, mert egyenesen Pest után oda megyek.

Mindny. sok üdvözet:

Nagy Imre”

Ez hát a megfejtett levél. Be kell vallanom, hogy a szövegmásolat így sem egészen betűhű. De azt tán mondanom sem kell, hogy a tartalma valóban igen színes és gazdag, s az író festőisége is kisugárzik belőle, még így szelíden megfésült formájában is. Van benne tehát éppen elég „megbeszélni” való, ami kellemesen megrövidítheti a hosszú vonatozás ígérkező unalmát. Az meg éppen izgalmas lehet az útitársak némelyikének, hogy a levél egyik

ígéretének eleget tett Imre. Rajzot küldött Párizsból az ott tartott világméretű mintavásárról és kiállításról. S éppenséggel a Szovjetunió pavilonját rajzolta le, a tetején lobogó sarló-kalapácsos zászlóval. Meg is jelent a rajz, persze újságpapírosra nyomva nem éppen sikerült. Nem is értettem, hogy miért örvendtek neki a brassói kommunisták olyan gyerekesen.

Hanem e vonatozásra tervezett társalgásból nem lett semmi. Én tartoztam még a lapnak és az ügynek egy olyan minden eddigi hírverést megkoronázó vezércikkkel, amely éppenséggel a Találkozó megnyitására jelenjék meg. Ezzel kissé megkéstem. Egyéni gyengeségem, a hamari elbizakodottság miatt persze, ami gyorsan kialakult az egyébként helyesnek ítélt önbizalomból – egy kis elismerés hatása nyomán. Ezt az elismerést, ha nem éppen dicséretet pedig már megkaptam Tamási Árontól. A Találkozóra szánt előadással ugyanis, amelyre egyenesen tőle kaptam a megbízást, már egy jó hete elkészültem, meg is fordult a kézírata köztem és Áronka között, s ő a meleg elismerés mellett javasolta a szöveg némi áthangolását, s mivel gyakorlott és sikeres előadó volt, a nehézkesen hosszú mondatok kissé jobb tagolását. Hát ez már nem probléma – ültem meg a kapott babéron, s ezt az utolsó fésülést a szövegen halogattam az utolsó napokra. Így esett ennek a feladatnak az elvégzése és a tervbe vett vezércikk megírása a legutolsó napra. Hát hiszen nagy nekiszaladással ez is sikerült, de közbejött még valami, ami fölött titubálnom, haboznom, mérlegelnem is kellett. Vezércikkem fogalmazása közben egy levél érkezett Kolozsvárról Nagy Istvántól:

„Kedves Sándor – írta –, mellékelt cikkem sorsát a te megértő figyelmedbe ajánlom, s remélem, hogy amennyiben nem ellenkezik a B. Lapok szempontjaival, közlésével nagyon előremozdíthatnánk a bizalom felélesztését azok felé a magyar körök felé, akik borzognak egy kissé a munkássággal való együttthaladástól. Nem kevésbé nyújthatna tájékozódást a dolgozók felé is, akik távol esnek tőlem, és személyesen nem áll módomban meggyőzni őket arról a parancsoló szükségességről, amire kisebbségi helyzetünk ma kötelez. Ezzel jó hangulatot szeretnék te-

remteni a Vásárhelyi Találkozó elé is. Szándékomban áll több cikkben is foglalkozni ezzel a kérdéssel, s bizony még a szociáldemokrata sajtó sem igen hajlandó teret adni az ilyen természetű problémák tárgyalására, mert a reakciós szárny tartja kezében az Előre szerkesztését.

Szeretettel üdvözl: N.
Pista
Cluj. Simion Balint 21.”

A levél s vele a mellékelt cikk késett a postán egy keveset, mert 1937. aug. 15-ös dátum volt az elején. Vajon hol s miért? – riasztott meg kissé. S ezt a rianásomat a cikk elolvasása se lohasztotta. Volt benne pedig egy olyan gondolat, ami az én fejemből és készülő cikkemből hiányzott. Az a gondolat, hogy bizony még a munkásságot is meg kell győzni, az sem áll egységesen a Találkozó gondolata mellett.

Helyes dolog volna ennek jelét adni éppen most, a Találkozó megnyitása előtt? Hiszen ez könnyen kapott fegyver lehet majd azoknak a kezében, akik nem lelkesednek érte. S azok kezében meg éppen, akiket rábeszéléssel, idegenkedésük legyőzésével kellett becsalogatni. S helyes volna még csak halkán érzékeltetni is, hogy a munkásság sem egységesen áll nagy vállalkozásunk mellett? Úgy éreztem, nem volna helyes. Pedig kemény cikk ez, benne van Nagy István elszánt proletár öntudata, de körültekintő nemzetközisége is s az osztályharc szükségének ilyen alapon való logikus kifejtése. Ilyesminek a meglátására és kimondására én talán nem is lettem volna képes. És nem lettem volna illetékes sem. Az elfogadására is csak talán. Erre éppen csak ő lett volna alkalmas és illetékes. A Találkozó előkészítésének legforróbb szakaszában lett volna az ideje, hadd kavarja fel az egymásnak feszülő indulatokat és segítse elő a tisztulást. Hadd idézzek belőle – itt és most – egy-két passzust:

*„És ha Tamási mindenkit vállal [célzás a cikkben fön-
tebb felemlégetett „három millió rongyos, földtelen föld-
művesre”] és ezzel minden kockázatot is, ami érheti vak-
merősége miatt, akkor mindannyian vállalnunk kell szó-
zatát s kockázatát. Még a munkásosztály is, sőt csak ő
igazán! Mert minden szemmeregetés ellenére Ők is [ti. a*

munkások] magyarok, és azok is voltak, csak nem kérkedtek vele derűre-borúra.”

És tovább: „Pusztán a magasabb rendű nemzeti tudat elmélyülésének folyamatát fejezi ki a magyar munkáosztály, amikor azt mondja: mi is magyarok vagyunk. Ám ezzel nem előjogokat akar más nemzetek felett, hanem egyenjogúságot velük.”

És egy másik tétele: „Tehát a munkáosztály szerepe az összmagyarság érdekében, ennek az igen jelentős román–magyar népi szövetségnek az elmélyítése volna az egyik fő feladata.”

Eltöprengtem. Hát hiszen az elég sok homályos fogalmazás feltisztítása talán ezt a cikket is alkalmassá tehetné a közlésre, s akkor én megmenekedném a megkezdett vezércikk befejezésétől... Csábító gondolat! De nem; nem nehéz vitakérdések felvetése, hanem némi ünnepélyesség szükséges most a Találkozó tanácskozásainak a megnyitásához.

Félretettem tehát a Nagy István cikkét és levelét. (Meg is őriztem, akárcsak a Nagy Imréét, amint a mellékelt ábra mutatja, hiszen most idézem őket, illetve a cikkből csak néhány mondatot izelítőnek.)

Hanem a megmaradt idő már nem volt elég a magam cikkének befejezéséhez a vonat indulásáig. Így aztán csak a következő vonattal szálltam le Marosvásárhelyen. Láttam is, amint azt a lapcsomagot, amelyben ott az a lapszám az én vezércikkemmel, leszedik a postakocsijáról.

Megjött hát a vezércikk is, amely üdvözli a konferenciát.*

Az állomáson nem várt már népes fogadóbizottság. Csak két-három ember kiáltozott ott a „találkozások” után. Ezek egyike gondjaiba vett, s kijelölt szálláshelyemre vezetett. Hogy hová, kihez? Bárhogy töröm a fejemet, ma már nem emlékszem rá. Nagy István visszaemlékező regényfolyamának a *Szemben az árral* című kötetében olvastam, hogy őt Molter Károlynál, a Bolyai házban szállásolták el. Előkelő helyen! – gondoltam, s most úgy vélekedem, hogy engem is jó helyre, valószínűleg régi ba-

* A „Vásárhelyi Találkozó”. B.L. okt. 3. (A B.L. előredátumozta vidékre nyomott lapszámait.)

ráthoz szállásolhattak be, mint a Találkozó egyik „fontosabb” személyiségét. S töprengésemben Székely Jóska neve tolakodik a fejembe, amin cseppet sem csodálkozom, hiszen igen sok és kedves vendéglátási élményem kapcsolódik a személyéhez. S leginkább az a jellegzetes szokása, hogy ha olyan órában érkeztem, amely két rendes étkezési idő közé esett, harmadik, negyedik mondata rendszerint ez volt:

– Nem falnánk egy kis szalonnát favágó módra?

Székely Jóska a Székely és Réti Bútorgyár egyik tulajdonos igazgatója volt s embernek-barátnak olyan jóízű, hogy nyomban kívánatosná tette a szalonnát „favágómódra”. Ez pedig abból állott, hogy nem ültünk asztalhoz, a szalonnát egy darab kenyéren a kezünkbe kaptuk, a bal kezünkbe, mert a jobb kezünkbe egy éles bicska került, amellyel tekintélyes falatokat szeltünk a kenyérből és szalonnából, s miközben lassan örölgöttük fogaink között a falatokat, a jobb kezünkben tartott bicskával tempósan ütemeztük beszélgetésünket. Ám ez nekem ritkán sikerült előírásosan, mert ideges természetem nem nagyon tűrte a tempót, amit a falatok megrágási ideje szabályozott.

Nos, ha valóban Székely Jóskaéknál szállásoltak volna el (amit egyébként az is indokolhatott, mert a feleségéhez is volt ismeretségi kapcsolatam, amennyiben székelykáli leányként barátságot tarthatott az én Róza nevű húgommal, az ugyancsak székelykáli Mátyus Jóska feleségével), úgy ez alkalommal mellőznünk kellett ezt a szertartást, mert már nem volt rá idő. Éppen csak letettem a batyut s már iramlottam is az Apolló-terembe, ahol bizonyára együtt van a találkozásosok jó része. Úgy is volt. Megérkezésem váltott ki némi érdeklődést. Hamar körém csombolyodtak a régi ismerősök, mint például Jancsó Elemér, Finta Zoltán, Kovács György és mások is. De odajöttek hamarosan olyan emberek is, akiket csak akkor ismertem meg személyesen. Ilyen volt Kovács Kátona Jenő is, akivel kényelmetlen levélváltásom történt a Brassói Lapok Ajándék-regény tórába küldött regényének visszautasítása miatt. És ekkor fogtam kezét először – és utoljára – Józsa Bélával, akit a második bécsi döntés után mártírrá avattak a kommunista gyanúsítottakat

gyötrő horthysta nyomozók. Ez a kézfogás különösen meleg lehetett az én részemről, mert rögtön eszembe jutott az a szép cikk, amelyet Józsa Béla írt az *Új Szó*-ban a Találkozót előkészítő sajtócsatározások során – s éppen rólam. Illetve inkább nekem, mert a cikk egészében inkább a MADOSZ-ról (Magyar Dolgozók Szövetségéről) szólt, illetve ennek a népi tömörülésnek a jelentőségét emelte ki. Nagyon örvendtem akkor ennek a cikknek, csak azt sajnáltam, hogy miért nincs nagyobb publicitása a lapnak, amelyben megjelent. Engedje meg nekem most az olvasó, hogy újra átéljem akkori örömet, idézvén ennek a cikknek a csattanóját Turzai Mária *A Vásárhelyi Találkozó* című, 1977-ben megjelent könyvéből, amely megközelítő pontossággal közli a Találkozóval kapcsolatos irodalmi dokumentumok jó részét.

A Magyar Dolgozók Szövetsége, ez a fiatal politikai alakulat – minden üldözés és rágalmazás ellenére – egyre nagyobb területen kezdi összefogni az elhagyott és kisémmizett falusi és városi tömegeket. De itt, ebben a szervezetben csak azok vannak, akik a Magyar Pártból hiányoznak: a kétkezi munkások. S elvértve egy-egy szellemi munkás. Itt épül a magyar egység.

Errefelé tartson Kacsó Sándor. Itt erős és kitartó tömeghátvédelmet kap a meglepően bátor s egész Erdély dolgozói által csodált közírói és oktató működése mögé.

Errefelé tartson s itt a gáll imrék, a gyergyói székelek a gyimesi csángók áttörhetetlen falat építenek körülötte.

Ki hát az élre, amíg nem késő.

Úgy hisszük, nem fog csalódní. Nem lesz alkalma ezektől megkérdezni, hogy: Hová szaladsz, polgártárs?

Ezek megmutatták Gyimesen, Hunyadon, Ditróban és máshol, hogy nem szaladnak meg.”

A Kovács Gyurkával való kézfogás meg egy levelét juttatta eszembe, ami akkor még frissen az agyamban volt, amelyről azonban azóta elfelejtkeztem, de most előkerült írásaim közül, bizonyítékaul annak, mennyi mindent eltettem abból a korszakból s éppen a Találkozóval kapcsolatban. Hát idéznem kell ebből a levélből is egy

részt, mert igen-igen érdekes oldalát mutatja a Találkozózt előkészítő sajtóharcnak. A levél dátuma 1937. szept. 3.

„...Téged talán érdekel a következő: itt van Vásárhelyen Baumgarten [Bányai] László, s mondja, hogy Mikó Imre fülével hallotta, amikor Bethlen György utasítást adott Szász Endrének első vitacikke megírása előtt, hogy okvetlen hozza kapcsolatba Vásárhelyt Párisal. Szász lehetetlennek tartotta, mire utasították, hogy terelje ebbe az irányba a vitát, mint régi és hozzáértő újságíró.”

Bethlen gróf a Magyar Párt elnöke volt, Párizs pedig ebben a szövegben az ott tartott demokratikus konferenciát jelentette, amelynek szervezői között ott voltak az elbukott magyar tanácsköztársaság emberei is. Szász Endre, „a régi és hozzáértő” újságíró meg is oldotta a feladatot. Így kerültem én a Keleti Újság támadó cikkében abba a gyanúba, hogy az igen rossz hírű Fényes Samu fizetett ügynöke vagyok, s Garbai Sándornak, a Forradalmi Kormányzótanács volt elnökének utasítására „erőszakolom” a Vásárhelyi Találkozó tervét. (Bővebben írtam már erről a *Fogy a virág, gyűl az iszap* című könyvemben.) Akkor Kovács Gyurkával kezelvén ráneszeltem erre az értesítésre, s figyelmesebben kezdtem nézegetni a terem közönségét. S láttam, hogy engem is figyelnek mások, érdeklődő kíváncsisággal s némi tartózkodással. S ezek sokkal, de sokkal többen vannak, mint azok, akik körém csoportosultak. Hát hiszen ez rendben is van – gondoltam –, s kicsit büszke is voltam, hogy a Keleti Újság így segített „híres” emberré válnom.

A megnyitás formáságai nem nagyon érdekeltek, annyira izgalomban tartott a magam feladata. Az Előkészítő Bizottság jelentése aligha mondhatott nekem újat, amennyiben nem magyarázza meg, hogy miért változott meg az összetétele olyan jelentősen, hogy „Petrovay Tibor és Vita Sándor tagok kiválása után magát Albrecht Dezsővel és gr. Teleki Ádámmal egészítette ki”. Tudtam, hogy valami baj van a bizottságban, de nem tudtam, hogy mi. Hogy miért „váltak ki” Petrovay és Vida? Hát ezt most sem tudtam meg az akkor felolvasott hivatalos jelentésből. Ezt Nagy István re-

gényfolyamából tudtam meg, hogy kiharcolták őket gazdáik a Magyar Párt nyomására. De hát mit számított volna nekem akkor is, ha megtudom? Az Előkészítő Bizottságból kiváltak, de a Találkozón mégis megjelentek!

Nem is figyeltem tovább a jelentésre, elmerültem gondolataimba. Csak az Áron zengzetes hangja emelt ki belőlük:

„Testvérek! Magyar Férfiak!

Mint sziklára szállott hegyi madár, itt előttetek is egy ember áll, ki az egyedülvalóság és az alkotó álmódosítás felhőiből leszállott erre a vásárhelyi sziklára, hogy onnét jelenthesse: mostoha idő jár az ő hegyi országában...” Hát ezt én is így mondtam volna – futott végig hátamon a meleg, s mire elfutott, már hozzá is tettem magamban: csak éppen nem tudtam volna ilyen szépen...

De aztán lassan oszlott a szépség bővölete, mert a tartalom ereje ragadott meg:

„Testvérek! Európában ma negyven millió ember él kisebbségi sorsban. Nyugodtan állíthatom, a szónak igazán ősi és szenvedő értelmében, hogy ez a negyven millió ember Európa igazi kereszténysége. Azok a népek, amelyek olyan szerencsések, hogy önálló hatalmi formában élhetnek, mindenekelőtt anyagi javakért és nagyobb hatalomért küzdenek. De ez a negyven millió ember nem hatalomért küzd, és nem bőséges anyagi javakért, hanem egyszerűen olyan elemi – nemzeti és emberi – jogokért, amelyek vita nélkül megilletik a világnak minden lényét, akit bármilyen nyelven embernek neveznek...”

S szállt tovább a zengő hang, de én itt ebben a visszaemlékezésben nem visszhangozom tovább, mert ennyiben is megtaláltam a nekem legfontosabbat: *nem vagyunk egyedül, ügyünk európai ügy!* Az utolsó három sort mégis kiírom itt is, mert igen-igen hatott rám, s gondolom, a Találkozó sikerének fő hatóerejévé vált. Íme: „Hősnek kell lenni!

És miért ne lehetnétek, hiszen hősei az isteni törvény szerint minden népnek akadnak súlyos időkben.”

Hát én egy kicsit máris hősnek éreztem magamat. És gondolom, igen sokan még a hallgatóságból. Különösen a romantikus hajlamúak – teszem hozzá *most* gondolatban.

ROBBANTÁS – ÁLDOZAT NÉLKÜL

Rövidesen kiderült, hogy mennyit ért az én beképzelt hősiességem. S az is, hogy miféle tartalmú és politikai irányzatú hősiesség lehetett az, ami a többi romantikus hajlamú résztvevőben fészket rakott.

A gyűlés lefolyását *A Vásárhelyi Találkozó hivatalos jegyzőkönyve* alapján igyekezem feleleveníteni magamban. Megjelent ez Turzai Mária már említett könyvében. Semmi okom nincs azt gyanítani, hogy itt szépült meg, változott higgadt nyugalmúvá a tanácskozások menete. Ezt a jegyzőkönyvi szöveget valóban így állíthatták össze, de nem pontosan a gyorsírással jegyzetek nyomán. Eből a jegyzőkönyvből teljesen kimaradt az a „botrány”, amelynek visszhangja hetekig zúgott még az erdélyi magyar sajtóban. Ennek a „botránynak” pedig pontosan én voltam a „hőse”. Valószínűleg Tamási Áron intézkedett úgy, hogy „ez pedig maradjon ki a jegyzőkönyvből”. Ha nem is éppen az irántam érzett barátságból, hát a Találkozó méltóságának védelmében! Ezért alakult a jegyzőkönyv a Találkozó tárgyi és eszmei tartalmának tömörítésévé a történések folyamatos tükrözése helyett.

Az első előadó Albrecht Dezső volt. *Az erdélyi magyarság társadalmi alkata, erkölcstana, átalakulásának útjai és képe* hosszú cím alatt tartott a címnek megfelelő terjedelmű előadást. A jegyzőkönyv felsorolja a hozzászólók nevét.

A második előadó Asztalos Sándor dr. volt. *Az erdélyi magyar nemzetkisebbség közjogi és nemzetközi jogi helyzetéről* tartott előadást. Ezúttal a jegyzőkönyv megenged magának annyi történelmi színezést, hogy nem hallgatja el: „Dr Fazakas János akart hozzászólni a kérdéshez, de az egyik szakasz ismételt felolvasása után elállt, mert – amint mondta – nem hallotta egészében.”

Hozzászólót csak négyet említ fel a jegyzőkönyv s éppen csak a neveket: Becsky István, Albrecht Dezső, Rédely Károly és dr. V. Ziegler Emil.

Világosan emlékszem, hogy Asztalos Sándor határozati javaslatát egyhangúlag megszavazta a gyűlés.

S itt előre kell bocsátanom valamit a későbbiek könyvebb megértése érdekében. Én – tán gyakorlatlanságom miatt az ilyen nagyjelentőségű gyűléstartások kérdésében – otthon, Brassóban nem készítettem határozati javaslatot az előadásom mellé. Csak az első nap két előadása után ébredtem rá erre a tudatlanságból eredő hiányosságomra. Ott Vásárhelyen hevenyésztem hát néhány mondatnyi határozati javaslatot. A nagy rajzásban, amelyben voltunk, erre is csak éjszaka szakíthattam egy kevés időt. Nagyon szeretném most olvasni ezt a – mondom – hevenyészve készült „alkotásomat”, de nincs módom rá, mert nem örökítette meg a jegyzőkönyv, én pedig mindjárt a felhasználása után igyekeztem eltűnni vele szem elől és darabokra tépni. Csak a tartalmáról tudok ma annyit mondani, hogy a Duna völgyében élő nemzetek szoros barátsága lehet jövő biztonságunk célja. Ennek érdekében kell dolgoznunk, itt Romániában, nemzeti kisebbségként úgy, hogy megnyerjük a román nép megértését, haladó elemeinek barátságát és támogatását. Változtatnunk kell tehát eddigi politikánkon. Fel kell hagynunk, sőt meg kell tagadnunk azt, *a sérelmi politizálás módszerét...*

Most persze világosan látom, hogy e legutóbbi gondolat volt az a szikra, amelytől tüzet fogott a megszegyenyítésemre valószínűleg gondosan előkészített akna gyújtózsínórja. Nem említettem én egy szóval sem a Magyar Pártot, sőt inkább még melléje álltam az „önbírálatban”, amikor megtagadtam a sérelmi politikát, hiszen nemegyszer éppen én támadtam e politikai szervünket, hogy nem áll ki eléggé helyzetéből, a parlamenti mentelmi jogból eredő erejével és hatalmas erkölcsi tekintélyével az annyi oldalról fenyegetett, sőt már meg is tépázott dolgozó népünk és társadalmunk védelmére. De miért tartottam hasznosnak ezt az önbírálatba való hátrálást éppen a Vásárhelyi Találkozón?

Előadásomat én Mester Miklós, a magyarországi Bartha Miklós Társaság titkára könyvének segítségével és erős érzelmi hatása alatt írtam. A Bartha Miklós Társaság a haladó gondolkozású magyar fiatalok tömörülése volt.

Így kerültem kapcsolatba vele gyér budapesti látogatásaim egyikén. Összemelegedtünk annyira, hogy akkoriban megjelent könyvét is elküldötte. Nem is egyszer, hanem kétszer, mert az első küldemény nem érkezett meg hozzám. Ezt egy most előkerült levelezőlapjából tudom ilyen biztosan (nemcsak gyengülő emlékezetemre támaszkodom tehát!). A levelezőlap keltezése: Budapest, 1937. III. 22. Első néhány sora pedig így szól:

„Kedves Sándor! Levelednek nagyon megörültem. A könyvemet ma postára tettem. Az első példányt még januárban küldöttem el. Csodálkozom, hogy elveszett, pedig kívül a borítékra rá volt írva az engedély száma...”

A könyv címe ez: *Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi küzdelmek az 1863–64. évi nagyszebeni országgyűlésen*. Én azt olvastam ki belőle, pedig figyelmesen olvastam át, mert írni akartam s tán írtam is róla a B. L.-ba, hogy mennyi hasznos történelmi erő veszett a semmibe, mert a magyar rendek, voltaképpen csak a dacos tiltakozás kedvéért, távol maradtak erről az országgyűlésről. Lehet, a hivatott történészek ennél sokkal többet és mást is kiolvastak belőle, de én akkor és abban a helyzetünkben ezt az értelmét vettem a magam tanulságára.

De visszhangzott a fülemben ama Păclișeanu Zeno minisztériumi tanácsos szelíd figyelmeztetése is, aki a Brassói Lapok betiltása idején olyan lágy hangon mondta: „*Csak arra kérem önöket, ne csináljanak minden kis adóhivatali visszaélésből nemzeti-kisebbségi sérelmet.*”

Nos hát ez a két elraktározott élmény kristályosodott ki abban a határozati javaslatban megfogalmazott gondolatban. Meg se fordult a fejemben akkor, hogy azt az így kimondott gondolatot a Magyar Párt elleni támadásnak, a Magyar Párt addigi politikai gyakorlata elítélésének érthették. S még csak nem is kellett sok rosszhiszeműség ahhoz, hogy így érthessék a Találkozó előkészítése során lezajlott hírlapi csaták után.

Most pedig hadd szóljak néhány szót magáról az előadásomról. Ez is címének (és jelentőségének!) megfelelő terjedelmű volt.

A gyűlés hivatalos jegyzőkönyvéből idézem az alábbi szöveget:

„Asztalos Sándor dr. után Kacsó Sándor *Az erdélyi magyarság és a román nép építő együttélésének feltételei és útja** címen tartotta meg előadását. Becsky István, Albrecht Dezső, Rédely Károly és dr. V. Ziegler Emil szóltak hozzá az elhangzottakhoz [...]”

Ennyi és semmi több! Vagy a többi a már említett Turzai-könyvben szögletes zárójelbe tett három pont mögött rejtőzködik. Hát ne rejtőzködjék, mert az igazság mindig szebb, mint akár a megérdemelt szégyenkezés, akár a tapintat. Íme:

„A kisebbségi sorsba került erdélyi magyarság ifjúsága ezúttal először jelentkezik együttesen és az eddig megszokott kisebbség-politikai formáktól eltérően. Ezt a mindenképpen súlyosnak látszó lépést önmaga előtt csak azzal okolhatja meg, ha történelmi jelentőséget tulajdonít neki. De igazolnia kell föllépését az egyetemes magyarság előtt is. Igazolása az lesz, ha együttes jelentkezésének a történelmi jelentőséget meg is tudja adni.

Találkozónk előkészítő bizottságának bejelentett célja nem eddigi kisebbségpolitikai küzdelmeink egységének a megbontása volt, hanem ennek éppen az ellenkezője: *a hiányzó népi egység megteremtése, vagy legalábbis teljesebbé tétele*. Helyet kért és kapott ebben a bizottságban az úgynevezett »jobboldalunk«, amelyet – jelentkezése mértékéig – kisebbségi helyzetünk még megtűr, sőt nemzeti hajtóerőként is értékesíthet, de helyet kért és kapott benne az a »baloldal« is, amely a nemzeti teljeséget elsősorban jelenti, s amelyet küzdelmünk természetes iránya meg is követel. Tartsuk nehéz helyzetünk egyetlen nagy ajándékának azt, hogy ez a két oldal nálunk nem jelent két ellenséges végletet, mert kristályosodási pontja mindkettőnek szükségszerűen a nemzeti-népi demokráciában van. Olyan adottság ez, amelyre építeni lehet. Külön biztatónk még, hogy ez a közös építési vágy és akarat mindkét oldal részéről egyaránt megnyilatkozott. A meglevő történelmi helyzet ilyen világos felismerése s ennek a felismerésnek ilyen határozott értékesítési szándéka eddig még nem jelentkezett kisebbségi életünk-

* Brassói Lapok, 1937. X. 8.

ben. Ebben van meg a legfőbb előfeltétele annak, hogy önmagunk előtt történelmi jelentőséget tulajdonítsunk ennek a találkozónak. Ez is nagy érték már. Az igazi nagy feladat azonban mégiscsak ez marad: *meg is adni a történelmi jelentőséget az erdélyi magyar ifjúság együttes és az eddigi szabályoktól eltérő mozgalmának. Ezt pedig csak úgy érhetjük el, ha ki merjük, illetve ki tudjuk ragadni kisebbségpolitikai küzdelmeinket eddigi tévelygő bizonytalanságából; abból a tragikus sodrásból, amelybe politikai képviselőteinket a magasabb értékű és átfogóbb jelentőségű célkitűzés hiánya miatt a napi esetlegességek és a sűrűn szaporodó önvédelmi kényszerűségek kergették.*

Nem vád ez, hanem megállapítás. Vagy ha vád, akkor két oldalra egyaránt szól. Önmagunk felé azért, mert nem tudtuk folytonos guerilla-harcunkat egy világosan megfogalmazott, minden népi rétegünk előtt egyaránt érthető egyetemes cél szolgálatába állítani; a román fél felé pedig azért, mert elmulasztotta népünk erkölcsi és anyagi erejét az ország és egy nagyobb közép- vagy legalább kelet-európai gondolat építőmunkájába beállítani. Be kell ismernünk, hogy a magasabb rendű politikai esemény meghirdetése és tudatosítása hiányzott nálunk, ugyanakkor azonban mélységes sajnálkozással kell megállapítanunk azt is, hogy ugyanez hiányzott a többségi népnél is. Ilyen körülmények között más alig is történhetett volna, mint ami eddig történt: folytonos apró harc emésztette és tette próbára a mi erőinket, és nyugtalanította, idegesítette, új és újabb támadásokra ingerelte a román kormányzatokat.

Ki akarunk kerülni ebből az átkos vergődésből, s ezért meg kell kísérelnünk olyan eszményt adni népünknek, amelyben minden társadalmi rétegünk megnyugvást és munkacélt találhat, s amelyért érdemesnek tartjuk harcolni, mert *népi és nemzeti kultúránk és erkölcsi értékeink érvényesülésének és fejlődésének a lehetőségét, sőt biztosítékát láthatjuk benne, anélkül, hogy ellenségesen újtába kerülnének a román nép magasabb eszménységet szolgáló politikai, illetve történelmi célkitűzéseinek.*

Valljuk, hogy van ilyen lehetőség, és állítjuk, hogy ennek az útnak a megtalálása mindkét népnél történelmi szükségesség is. Ezért hozzuk eddigi kisebbségpolitikai küzdelmünket semmiképpen sem meghazudtoló, de magasabb politikai síkra és történelmi színvonalra állító megfogalmazását ifjúságunk akaratának:

– *Nem akarjuk a két nép további önemésztő viaskodását! Mi az erdélyi magyarság és a román nép építő együttműködésének a feltételeit és útját keressük!*

Ezt az utat nekünk meg kell találnunk. A román népnek viszont *engednie* kell, hogy ráléphessünk. Ezért nemcsak önmagunk felé, hanem a román nép felé is szönlünk erről a helyről, abban a reményben, hogy *a román nép is népiségének szabad és teljes kiélésére vágyik, s nem a velünk való önemésztő harcra.*

El akarunk oszlatni minden eddigi félreértést. Vegye tudomásul a román nép őszinte és tiszta beszédünket:

– Nem vagyunk irredenták. Mi beletörődtünk abba, hogy *a jelenlegi történelmi helyzetben és a jelenlegi állami keretek között kell élnünk a magunk magyar népi életét, hogy itt kell nemcsak megtartanunk, hanem fejlesztenünk is népi-nemzeti kultúránkat.* Tulajdonképpen nem mondunk ezzel új dolgot, mindössze népünk eddig is tanúsított helyes, higgadt politikai magatartását foglaljuk szavakba. Földalatti mozgalmaink nincsenek, és nem is voltak. Irredenta vagy éppen revizionista mozgalmakat, összeesküvéseket nem leplezett le még közöttünk semmiféle hatóság, s ha ilyesmiről Románia érdekeinek kétségkívül ártó hírek kerültek a külföld elé, azokért minden esetben a rendészeti hatóságok túlbuzgósága és érthetetlen eltúlzási hajlama volt a felelős. *Bírósági döntések garmadája szolgáltat történelmi bizonyító anyagot arra, hogy nem volt még Európában, de talán a világon sem higgadtabb és türelmesebb nép, mint az 1920 utáni erdélyi magyarság.* Az esetleges külföldi revíziós mozgalmakhoz soha, semmi köze nem volt, azok támogatására soha magát oda nem adta. Ez a nép csak élni akart a maga nyelvével és a maga kultúrájában, s az azért folytatott politikai harcokban sohasem lépte át a törvényes lehetőségeket, sőt gyakran ki sem használta azokat. *Az ilyen harcot, sőt az ennél is teljesebbet, az erdélyi*

magyar ifjúság továbbra is feladatának, állandó gondjának, sőt kötelességének tartja, mert ez a harc elvitathatatlan emberi jogokért folyik. Viszont nem tartja elkerülhetetlen szükségességnek sem a román, sem a magyar nép részére. Ez a harc megszűnhetik abban a pillanatban, amikor a két nép közös politikai eszményt talál.

Úgy érezzük, hogy olyan történelmi fordulópont előtt állunk, amely önmagunk és a román nép felé egyaránt őszinteségre kötelez. Nem a mi akaratunk és beleegyezésünk dobott mai államunk keretei közé. Világpolitikai erők működtek úgy, hogy Erdély további bírásának miszsióját Románia kapja. A birtoklással azonban a megtartás nagy feladata is jár. Ez pedig nemcsak a tényleges hatalom és erő kérdése, hanem kérdése elsősorban az Erdély birtoklásával adódott, nagy történelmi feladat betöltésének. *Románia államiságába bele kell és bele tudunk illeszkedni mindaddig, amíg a román nép nyújtja nekünk azt a reményt, hogy ha lassan és szívós munkával is, de Erdély nagy kérdése megoldódik a mi számunkra is.* Azok a világtörténelmi erők, amelyek Nagy-Romániát megalkották, kötelességgént rótták rá ezt a missziót. És kötelességgént is vállalta Erdély román népe Gyulafehérváron, amint kötelességgént fogadta el Nagy-Románia is a békeszerződésekkel kapcsolatos kisebbségi szerződések aláírásával. Nagy-Románia megalakulása, etnikailag is, csak akkor válik teljessé, akkor fejeződik be, amikor Nagy-Románia ennek a kötelezettségének megfelel. *Ebben az esetben alakulhatnak át a Nagy-Romániát megteremtő történelmi erők úgy, hogy a román népet és a magyar népet együtt segítsék tovább egy magasabb rendű történelmi feladat megvalósítása felé.*

Mi hinni akarjuk, hogy nincs okunk kételkedni Nagy-Románia etikai megalakulásában. Ezért kínáljuk a román nép felé azt, amit nyújtani módunkban van, s amelyről hisszük, hogy várhatja is tőlünk ezt a román nép a maga megnyugtatására. *Nem adtuk fel a reményt, hogy az erdélyi kérdést a román nép meg fogja, mert meg tudja oldani, s ezért véglegesnek tekintjük idetartozásunkat is.* Cserébe azonban igényeljük, hogy becsületes kijelentésünket a román nép és kormánya elfogadja, és állampolitikai értéként könyvelje el. Nem akarunk

tovább is a külpolitikai esetlegességek szenvedő alanya lenni. Elvárjuk a román néptől és kormányzatától, hogy a külpolitikai erők rá nézve kellemetlen játékát a mi terhünkre ne rója.

Mindez azonban nem jelenti azt, mintha nem tudnók vagy nem akarnók tudomásul venni, hogy helyzetünk végleges rendezésének külpolitikai adottságai és előfeltételei is vannak. Függetleníteni akarjuk kisebbségpolitikai napi helyzetünket a külpolitikai esetlegességektől, ugyanakkor azonban nem tévesztjük szem elől azt a feladatot, hogy sajátos helyzeti adottságunkat fel kell, sőt ki kell használnunk a kelet- és közép-európai népek békés együttműködési lehetőségének kialakítására. Tesszük ezt hitünk szerint úgy az egyetemes magyar, mint az egyetemes román nép érdekében.

Íme, ez az, amit mi, kisebbségi sorsba került erdélyi magyarság, magasabb rendű célkitűzésnek és feladatnak látunk. Ennek a magasabb rendű politikai eszménynek a szolgálatában találkozhatik a román és a magyar nép. *Mi igenis hiszünk a dunai népek békés együttműködésének a lehetőségében.* Hiszünk annak ellenére is, hogy e hitünk a jelenlegi körülmények között nagyon egyoldalúnak látszik. A román népnek és a román államhatalomnak azonban nem lehet érdeke megingatni minket ebben a hitünkben, mert ez ad neki biztosítékot arra, hogy minden kalandos álomról őszintén lemondottunk.

Minekünk pedig ez a hit adja meg az emberileg és politikailag magasabb eszményt, amelyért érdemesnek tarthatjuk régi álmaink felszámolását.

Idealizmus volna ez csak? Költői lobogás azon az áldozati oltáron, amelyen esetleg önmagunkat áldozzuk fel? Nem. *Hitünk nem, nemcsak egy megszorult nép naiv vágyakozása a magasabb eszmény után, hanem politikai szükségesség is mindkét nép számára.* Valljuk, hogy a Duna menti kis népeknek egymás mellé kell állniok, ha egyáltalán a saját lábukra akarnak állni. Valljuk, hogy ennek a magasabb rendű politikai eszménynek az érdekében közösen kell felvonulniok, ha nem akarnak továbbra is csak színesítő anyag vagy éppen ürügy lenni más államok egymás közötti osztozkodásában, hanem önálló történelmi hivatást igényelnek maguknak. Ed-

dig jórészt csak kellékek, legjobb esetben kellékesek voltak az európai történelmi színpadon. Ez az igazság, bármennyire is tiltakozik ellene bármelyikünk szűk látókörű nemzeti önteltsége.

Ennek az eszménynek a szolgálatában minden vágyunk az, és minden erőnkkel arra törekszünk, hogy kievickéljünk valahogyan népünk eddigi sérelmi politikájából, amely állandóan emészti építő erőink java részét, másfelől reánk és az országra egyaránt káros, mert nyugtalan szellemi és politikai légkört teremt. Kérjük törekvésünkhöz a román nép és kormányzata segítségét. Azzal az öntudattal kérjük, hogy rajtunk keresztül nem egy politikai párt s nem egy társadalmi osztály, hanem egy nép követel részt Kelet- és Közép-Európa építő munkájából. Egy olyan nép, amely ezer esztendő múltja alatt európai értékszínvonalra fejlesztette szellemi és politikai magatartását és politikai eszközeit, s bizonyára része van abban is, hogy a román nép végre elfogadhatta azt a helyet a történelemben, melyet megérdemelt. *Ez az európai értékszínvonalon álló szellemi és politikai magatartás köt és kötelez bennünket arra, hogy emberi és népi-nemzeti jogainkért ne revolverrel és bombával, hanem az összefogó, közös munkálkodást lehetővé tevő magasabb politikai célkitűzés megkeresésével, a szellem és a kultúra erejével harcoljunk.*

Ehhez kérjük a román nép testvéri megértését. Bízunk abban, hogy ennek a népnek fiatal, de éppen azért fejlődésre képes és megtisztulásra alkalmas demokráciája előbb-utóbb önmagára talál, s eldobja magától a vak és zsákutcába vezető nemzeti kizárólagossági ábrándokat. Mi méltatlannak tartjuk a megnagyobbodott Romániához azt, hogy a világháború befejezése után, amely neki álmai beteljesedését hozta meg, tovább folytassa a háborút velünk és ellenünk, kormányzata alá került kisebbségi magyarsággal. Céltalannak és hiú kísérletnek tartunk minden erőszakos elnemzetietlenítési törekvést. Erőszakos eszközökkel letördelhetnek darabokat népiségünk számbeli állományából, amit azonban így elveszítethetünk, sokszorosan pótolva látjuk azoknak a népi elemeknek a nemzeti küzdelemhez való csatlakozásával, amelyek eddig nem az ilyen küzdelemben látták első teen-

dőjüket. A nemzeti jogok védelme, éppen az ellenünk irányuló támadások miatt, első helyre került az általános emberi jogokért folytatott európai küzdelemben, mert bebizonyosodott, itt a mi sorsunkban is, hogy *az anyanyelv és az anyanyelvben megnyilatkozó nemzeti kultúra felmérhetetlen értékű vagyontétel, amelynek erőszakos elvételére irányuló kísérletek szükségszerűen kovácsolnák szilárd egységbe egymással egyébként ellentétes érdekű társadalmi osztályokat is*. Ilyen egységben jelentkezik most az erdélyi magyar ifjúság a román nép előtt, az erdélyi románság egyik legnagyobb alakjának Şuluţiu püspöknek a szavaival:

»Isten és emberek előtt valljuk, hogy nem adjuk oda magunkat semmiféle reakciónak, bárhonnán, bármelyik helyről és bármilyen formában jöjjön is az. De határozottan kijelentjük azt is mindenki előtt, hogy magunkat sohasem vetjük alá semmiféle szupremációnak, amely az együtt lakó testvérnemzetek teljes egyenlőségét, összes polgári, politikai és uralkodó jogainak jogosultságát tagadja. Mindazokat, akik a mi igazságos, nemzeti követeléseinket ellenzik, reakciósnak tekintjük az igazsággal, békével és testvériséggel szemben, amelyet mi annyira szomjazunk, és – a testvérnemzetekkel együtt – politikai jogainak egyenlősége által igyekszünk elérni...« (Idézi Mester Miklós: *Az autonóm Erdély és a román nemzeti-ségi küzdelmek az 1863–64. évi nagyszabeni országgyűlésen.*)

Şuluţiu püspök az erdélyi román nép egyenjogúsításáért harcolt azoknak az igazságoknak a fegyverével, amelyeket – minden más látszat ellenére – Európa ma sem tagadott meg, és tartósan soha meg nem is tagadhat. A mi szerepünk több és nagyobb ennél: *két egymásra utalt népnek a közös cél érdekében vállalt közös munkában való találkozását kell lehetővé tennünk a József Attilától megfogalmazott program alapján:*

...Én dolgozni akarok. Elegendő
harc, hogy a múltat be kell vallani.
A Dunának, mely múlt, jelen s jövőendő
egymást ölelik lány hullámai.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.

(József Attila: *A Dunánál*)

Milyen gyakorlati eszközei vannak, lehetnek ennek a munkának?

Mozgalmunk még politikai síkon is szellemi mozgalom. Nem vagyunk politikai párt. Gyakorlati, mondjuk úgy, pártpolitikai síkon ez a találkozó illetéktelennek tarthatja magát ahhoz, hogy például politikai pártoknak utasításokat adjon, vagy az esetenkénti politikai teendők tekintetében, a helyzet alapos ismerete nélkül, és előre álláspontokat szögezessen le. Legföljebb annyit mondhatunk ki mint az egyetemes erdélyi ifjúság kívánságát: politikai alakulataink soha ne tévesszék szem elől azt, hogy *egy kisebbségi nép pártja szükségképpen a demokráciáért harcol még akkor is, ha ezt a demokráciát a maga belső felépítettségében bármiért is nem vitte keresztül*. Erkölcsi kötelessége tehát a belső demokrácia kiteljesítése, amint magától adódó kötelessége az is, hogy népi erőit, szükség esetén, a többségi nép demokráciájának támogatására és megerősítésére használja fel. Ezt a természetes szövetséges társat megtagadni vagy éppen elárulni nemcsak politikai hiba volna, hanem bűn is. Népünknek a demokráciába vetett hitét ingathatja meg, és a mai körülmények között annyira önként adódó egységét tépheti szét. Az is előfordulhat, példa is akad rá már elég, hogy a román demokrácia pártjai napi politikai szempontok miatt nem vállalják velünk a politikai közösséget. Ebben az esetben – még a közvetlen politikai siker, néhány mandátum feláldozása árán is – inkább a magyar nép erkölcsi erejére és igazságára támaszkodva csak, önállóan kell vállalnia tovább a harcot, abban a tudatban, hogy *kisebbségi nép a maga demokratikus harcában soha egyedül nem maradhat, mert láthatatlanul bár, de mögötte van az egész világ demokratikus ereje és rokonszenve*. Nagy kötelesség tehát ügyelni arra, hogy kisebbségi harcaink-

ban a világ demokráciájának ezt a rokonszenvét el ne veszítsük.

Szellemi téren gondoskodnunk kell arról, hogy a dunai összefogás eszményének a gondolata gyökeret verjen a román népben is. Mi tehát nem a románság politikai pártjaihoz fordulunk elsősorban, hanem magához a román néphez. Ehhez pedig az út a román írókon, közírókon, a magasabb eszményt képviselő román politikusokon keresztül vezet. Azokon keresztül, akik már a román népnél is látják a dunai gondolat kibékítő, összehozó erejét és feltétlen politikai szükségességét. A román imperialista vágyalmok visszaszorítását mi nem végezhetjük el. A mi hangunk nem is igen tud eljutni a román közvéleményhez, s még kevésbé a román nép széles tömegeihez. E történelmi feladat elvégzése a román demokráciára vár. Mindenekelőtt tehát ennek a tisztultabb felfogású román demokráciának a képviselőit kell megtalálnunk, velük magunkat megértetnünk, szellemi szövetségünket, munkánkat és jóakaratomat nekik felkínálnunk.

Tudnunk kell azonban azt is, hogy mi, kisebbségi magyarság, önálló állami életet nem képviselünk, tehát nem határozó, hanem csak közvetítő szerepet kaphatunk a két önálló állami életet élő nép között. Ez a szerep kötelességünké teszi, hogy kapcsolódjunk azokhoz a magyarországi demokratikus mozgalmakhoz, amelyek a dunai összefogás gondolatát máris erőteljesen képviselik. Össze kell hoznunk ezt a két, egy cél érdekében harcoló oldalt, munkájuk eddigi eredményeit kölcsönösen ki kell cserélnünk közöttük. Komoly és szép törekvést látunk abban is, ha a magyar demokratikus erők fokozott támogatásával erősítjük a gondolat magyarországi képviselőit és munkásait hitükben és akaratukban, s erősítjük őket a magyarországi közvélemény előtt is azzal, hogy a mi fennmaradásunk és fejlődésünk biztosítóit bennük látjuk.

Ez a mi munkánk, és bizony: nem is kevés.”

Nem emlékszem a felsorolt felszólalókra... Illetve rájuk igen, de a felszólalásaikra nem. Az előadás után nem is szólalhattak fel. Az előadást mérsékelt taps kísérte, de a nyomban utána felolvasott határozati javaslatot olyan hatalmas és egyöntetűnek tetsző hangzivatar kö-

vette, hogy ott értelmes szót senki se ejthetett. Illetve igen érhető volt a hangviharban néhány fekete fecskéként cikázó és megisméltető kiáltás:

– Megbélyegezni! Gyalázat! Megbélyegezni!

Szédülten álltam ott a dobogón, s talán tátogtam is, de hang nem jött ki belőlem, hiszen úgysem hallatszott volna.

Az elnök, Tamási Áron találta fel magát hamarabb. Tíz percre felfüggesztette a gyűlést. A résztvevők hangos beszélgetés, vitatkozás közben kivonultak a teremből. Hozzám nem jött senki, egyedül maradtam Áronnal. Ő is hallgatott, én is. Gondterhelt volt.

– Arra kérlek, Áron – szoltam csendesesen hozzá –, hogy a megnyitás után mindjárt nekem adj szót.

Megnézett, s nem szólott semmit, mert kezdtek körülvenni már a botrányt pro és contra kommentáló emberek. Nem fájt, hogy nem próbált vigasztalni. Inkább azt nyugtáztam magamban baráti melegséggel, hogy nem tett szemrehányást. Magamban már elvégeztem, hogy hibát követtem el. Határozati javaslatom szövegét nem látta előre sem Áron, sem más. Egyedül igényeltem a sérelmi politika beszüntetését egy olyan gyülekezettől, amelyre egyenként és összességükben is ugyancsak záporoztak eladdig a sérelmek. A baloldaliakra pedig, akiknek a megértésére leginkább számítottam, a leginkább.

Komor arccal s bizonyára elszánt hangulattal fogadták a résztvevők – amikor tíz perc elteltével újra beszüföldtek a terembe – Áron bejelentését:

– Kacsó Sándor kíván elsőnek felszólalni.

Felmentem a pódiumra, s kissé remegő hangon mondtam:

– Mivel úgy látom, hogy a találkozó résztvevői úgyszólván egyöntetű ellenszenvvel fogadták határozati javaslatomat, azt ezennel visszavonom.

Egy pillanatnyi meglepődött csend, aztán gyér, majd általános taps követte szavaimat. Hiszen tapsolhattak is valamennyien. A jobboldali résztvevők, a Magyar Párt hívei és a Hitel-csoport tagjai úgy érthették, hogy győztek, a baloldal pedig arra gondolhatott, hogy: na, szerencsésen átléptük az első akadályt.

S akkor felállott Tamási Áron, s kissé megindulva, ha nem is éppen ezekkel a szavakkal, a következőt mondta:

– Megrendülve hajlok meg Kacsó Sándor erkölcsi nagysága előtt. Példát mutatott a Találkozó kívánatos szellemére...

Erre tört ki csak igazából a tapsvihar. Viharosabban, mint az előző tiltakozás. Az emberek boldogok voltak, szinte-szinte ölelgették egymást. És ünnepelték személyemben a Találkozó szellemiségét.

A nyugalom helyreállításával valóban jöttek felszólalások, de én az előbb felsoroltakra nem emlékszem. Előzőleg még én egészítettem ki a mondandómat ezzel:

– Visszavonásom természetesen csak a határozati javaslatra vonatkozik, az előadásra nem. A javaslat fölött van döntési joga a gyűlésnek, az előadás fölött nincs. Azt egész terjedelmében leközlöm majd a Brassói Lapokban. (Le is közöltem az 1937. október 6-i számban.)

Ezután szólalt fel az én emlékezetem szerint Petrovay Tibor és Vita Sándor. Mindketten a szünet előtti „botrányos” jelenetet helytelenítették azzal a megokolással, hogy hiszen azért hoztuk nagy nehezen létre a Találkozót, hogy minden résztvevője szabadon elmondhassa a véleményét. Ha Becsky, Albrecht és Ziegler valóban felszólltak, akkor már ők sem igen mondhattak mást, legfeljebb azt a kérdést firtathatták, hogy: de most már mi legyen a határozattal? Igaz, a gyűlés a Találkozó *Irodájának* (elnök, alelnökök, jegyzők, ellenőrző bizottság, teremőrök, jegyzőkönyvhitelesítők) megszervezése során Szövegező- és Sajtóbizottságot is választott Kacsó Sándor (Brassó), Árvay Árpád (Nagyvárad), Nagy István, Dsida Jenő és Demeter Béla (Kolozsvár) összetételben, de hát ennek más a feladata. Így hát az új határozati javaslat megfogalmazásában az „előadó Kacsó Sándoron kívül a következők vettek részt...: Albrecht Dezső ügyvéd, Árvay Árpád lapszerkesztő, Dániel Antal dr. ügyvéd, Petrovay Tibor főtisztviselő, Becsky István mérnök, Balogh Edgár publicisztikai író és Nagy István asztalos és munkásíró” – olvasom most a Turzai Mária könyvében megjelent jegyzőkönyvben. De ezt sem a történés sorrendjében, hanem későbbre csúsztatva. A jegyzőkönyv-vezetők a velem történt

kínos intermezzo kihagyása érdekében nyilván tömörítettek: egyforma módon sorakoztatták fel mind a kilenc előadást, felsorolván külön-külön mindegyiknél a határozati javaslat megfogalmazására előre kiküldöttek neveit.

Így aztán valóban olajozottan, simán ment a határozatok megszavazása. S nincsenek felsorakoztatva a megszavazott határozatok sem. Az én előadásom nyomán megszavazott határozatot az elfogadott *Hitvallás* (a Vásárhelyi Találkozó záróhatározata) végén találtam meg, mint valami felemelő és az összes határozatot megkoronázó nagy akkordot imígyen:

„A Marosvásárhelyen összegyűlt fiatalság egy szabadságot szerető nép nyíltságával fordul a nemzeti álmaiban beteljesült és Gyulafehérvár magas szelleméhez felemelkedett román néphez és irányítóihoz, hogy az élet- és az emberi jogaiban veszélyeztetett magyarság számára találja meg azt a módot, amely a lelki kibéküléshez, egymás becsületes megértéséhez vezet, és a történelmi egymásrautaltságban élő két nép számára a szabad testvéri együttélés lehetőségeit megteremti.

Óhajtjuk ezt annál is inkább, mert meggyőződésünk szerint a román és magyar népre a Duna-medencében magasabb rendű közös hivatás vár.”

Olvasván és leírván most ezt a szöveget, Balogh Edgár akkori hangja cseng a fülemben, amint ott, a szövegező bizottságban felolvassa. Mert annyi bizonyos, hogy ezeknek a szárnyaló és okos mondatoknak a megalkotásához én igen csekély s a többiek sem sokkal több segítséget adtunk.

A Vásárhelyi Találkozó jegyzőkönyve akkor – tudomásom szerint – nem jelent meg a nagy nyilvánosság előtt. Most olvasván először, nem állhattam meg, hogy ne tegyem meg a hiányosságaira vonatkozó megjegyzéseimet. Megszépítette egy kicsit a gyűlés lefolyását, nem adja a teljes történeti valóságot. Egészében azonban bensőmben elégedett vagyok vele, jól tömörítette az eseményeket, s helyesen olvasztotta „hitvallássá” a hozott határozatokat. S az is lehet, hogy hiányérzeteim a nem eléggé teljes tájékoztatásból fakadnak. A Turzai Mária könyvé-

ben közölt szövegben ugyanis elég sokszor szerepel a szögletes zárójelbe tett három pont, s a tartalomjegyzékben is szerepel a fejezet: „A Vásárhelyi Találkozó hivatalos jegyzőkönyve (részletek).”

Ott ültem én a gyűlésteremben a Találkozó egész folyamán, nem maradtam ki a társas összejövetelekből, ünnepi vacsorákból sem, de természetemmel nem egyezően igen hallgatag voltam és nagyon szerény. Nem szólaltam fel egyetlenegyszer sem, nem vettem részt egyetlen fogalmazó bizottságban sem (formális volt jelenlétem abban az egyben is, amelybe hivatalból kerültem bele), s nem volt semmi érdemleges teljesítményem a Sajtóbizottságban sem. Akármennyire is „megdicsőültem” Tamási Áron szeretettől fakadó találékonysága folytán, minduntalan emlékeztetett valami a kudarcomra. Leghamarabb mindjárt másnap mellbe vágott a Keleti Újság tudósításának négyhasábos kövér címe: *Megbélyegették Kacsó Sándort a Vásárhelyi Találkozón.* A tudósítás szövege nem volt hűséges a történetekhez, úgy állította be azokat, hogy igazolják a nagy kövér címet. És a Keleti Újság tudósítója a Találkozó egyik tagja, a Sajtóbizottságba is beválasztott Dsida Jenő volt. Hiszen tudtam én nagyon jól, hogy a tudósítók telefonon leadják az „anyagot”, a szerkesztőségben gyorsírással írja valaki vagy éppen csak gyors jegyzeteket készít, aztán a szerkesztőség valamelyik erre kijelölt tagja alkot cikket belőle. *A címeiket pedig éppenséggel a főszerkesztő vagy az erre leghivatottabb adja az anyag természete szerint.* Szinte magam előtt láttam Zágoni elégedett mosolyát, akivel nem is olyan régen vívtam mérges hírlapi csatát s éppen a készülő Vásárhelyi Találkozóval kapcsolatban. De Szász Endre is elégedetten mosolyoghatott: Na, ez bejött a mi utcánkba! Meg aztán mit is várhatam mást a Magyar Párt hivatalos lapjától... Hanem az rosszul esett, hogy Dsida nem jött oda hozzám, nem mondta azt, amiről tudta, hogy úgyis tudom: nem mindig a tudósító írja és címzi a cikket. (Hónapok teltek csak, s megrendült sajnálkozás váltotta fel elégedetlenségemet. Ezt küldhettem csak a szervi szívbajában oly korán meghalt nagyszerű költő koporsójára.)

Nem mutattam senkinek, hogy ez fáj inkább, nem

maga a cikk. Merev arccal fogadtam Albrecht Dezső fölényeskedő „vigasztalását” is:

– Ne vedd szívedre! Legalább megtanulod, hogy ne légy olyan tábornok, aki hurrát! kiált s szalad előre anélkül, hogy hátranézne, lám: követik-e a katonái.

Kiéreztem a szavaiból, hogy a gyakorlati politikus tudata beszél belőle...

– Nem parancsolok én katonáknak – mondtam úgy, hogy kiérezze belőle az akart szerénységet. – Nekem csak barátaim vannak... Eszmei barátaim...

Pálffy Antalban viszont egy eszmei barát emlékeztetett felháborodással a kudarcokra:

– Az a gyalázat, hogy éppen téged támadnak ki így, aki helyettük is annyiszor kiálltál; s most is úgy, hogy akár a szigurancára is vihetek volna...

Ha egyedül maradtam éjszakára, elalvásig azon töprengtem: vajon elég erős lesz ez a testvéri lánc, amelynek szemeit legalább három-négyféle fémből kovácsoltuk össze? S elég erős marad-e majd akkor is, ha elvben vagy éppen ténylegesen próbára teszi különféle minőségi láncszemeit a hatalom, vagy akár csak a hatalom ígéretének szele? Az ilyen Albrecht Duckó-féléknek elég lesz tán a hatalom ígéretének boldogító szédülete is! S lám, mutatkozik már kérdőjel még a baloldal felől is! Jordáky Lajos nem jelent meg Vásárhelyen, kimentette magát, pedig lelkes tagja volt az előkészítő bizottságnak. Tudtuk, hogy pártja, a Szociáldemokrata Párt meg is támadta emiatt. (Akkor csak ennyit hallottam, most olvastam el, hogy hogyan és miért. „Hoffer Géza, a SZDP *Előre* című magyar nyelvű hivatalos lapjának főszerkesztője az osztályharc feladásával és a szocializmus eszméjének elárulásával vádolta azokat, akik az általános demokratikus szabadságjogokért való küzdelemben készek voltak együtt haladni a polgári értelmiség haladó csoportjaival.”)*

Jordáky állotta a csatát egy ideig a saját pártjával, de az utolsó percben – úgy látszik – győzött a pártfegyelem.

A Keleti Újságtól eltérően nagy megértéssel és mellé-

* Jordáky Lajos: Munkásegység a Találkozón. Korunk 1967/10. 1359–1360.

állással írt a Találkozóról, eseményeiről az erdélyi lapok nagy része. Ennek örvendtem. S még inkább annak, hogy részletes tudósításokkal számolt be róla s méltatta jelentőségét a fővárosi demokrata sajtó is. Böven idéztek, s főként az én tanulmányomból. Ez jólesett. De az már kevésbé volt kedvemre, hogy a Şuluţiu püspöktől kölcsönkért mondatokat egyik sem idézte vissza. Úgy éreztem, előadásom legfontosabbnak szánt oszlopát mellőzték benne. De egy kicsit később ezt is megtaláltam Constantin Clonaru *Congresul de la Tîrgu Mureş* című cikkében.*

Ez azonban már odahaza, Brassóban történt, ahol még a Vásárhelyt kapott friss sebeimet nyalogattam, amelyet zsongító írral kent be a Tamási nagyszerűnek bizonyult s hitem szerint is szívből eredő fellépése, de egészen be nem gyógyított. Egy reggeli postával aztán borítékot kaptam, amelyben román lapkivágások voltak. A kísérő levélke arra figyelmeztetett, hogy valami sajtófigyelő iroda mintának küldi nekem az „anyagot”, s tovább is kivág és elküld minden engem érintő cikket, ha előfizetek erre a szolgálatra. Hát ebben a borítékban volt Clonaru említett cikke. S a cikkben ez a nekem ismeretlen Clonaru odaállított a régi püspöki igék mellé egy vadonatúj oszlopot is, egy, az én előadásomból vett idézettel, amely így szólt:

„Ebben a tevékenységben mi a magyar ifjúság oldalán vagyunk, s minden tőlünk telhetőt elkövetünk ezért, mert egyetértünk Kacsó Sándor megállapításával: *a Duna menti kis népeknek egymás mellett kell állniuk, ha egyáltalán a saját lábukra akarnak állni. Valljuk, hogy ennek a magasabb rendű politikai eszménynek az érdekében közösen kell felvonulniok, ha nem akarnak továbbra is színesítő anyag, vagy éppen ürügy lenni más államok egymás közötti osztozkodásában, hanem önálló történelmi hivatást igényelnek maguknak. Eddig jórészt csak kellek, legjobb esetben kellékesek voltak az európai történelmi színpadon. Ez az igazság, bármennyire is tiltakozik ellene bármelyikünk szűk látókörű nemzeti önteltsége.*”**

De találtam a lapkivágások között egy másik cikket is,

* Megjelent a Lumea Românească 1.937. okt. 11-i számában.

** Turzai Mária: A Vásárhelyi Találkozó. 196.

amely ugyancsak felkeltette érdeklődésemet. Ennek a cikknek is megtaláltam a magyar fordítását. Csak a közepéből idézem itt az alábbi néhány sort: „...Három napon át tanácskoztak a magyar kisebbségi élet valamennyi vetületéről, hozzáértéssel és odaadással, aggodalommal és reménykedően, mégpedig olyan légkörben, amely természetesen derűsebb volt a sepsiszentgyörgyi tanácskozásnál, hiszen azt a provokáló beállítottságú grófok pöffeszkedő gőgje uralta.”

Lám, tartalmilag talán nem is volt olyan oktalanság abban a „megbélyegzett” határozati javaslatomban helyteleníteni a „séreلمي politikát”.

A sepsiszentgyörgyi tanácskozás ugyanis a Magyar Párt kongresszusa volt, amely a Találkozó előtt egy hónappal zajlott le, s amelyen mint sajtótudósító magam is ott voltam, meg is bíráltam, de csak hangfogósan. Természetesen a közeledő Vásárhelyi Találkozó fogta vissza tőlamban a régi indulatokat. De nem csak ez. Volt abban a kongresszusban egy haladó hang is, a Jakabffy Eleméré, aki felszólításában erősen bírálta a nemzeti kizárólagosság gondolatát, s a Duna-völgyi államok konszolidációjával vélte megoldhatónak a nemzeti kisebbségek kérdéseinek demokratikus rendezését. Csendesen végighallgatták fejtegetéseit, hiszen a Magyar Párt egyik főembere volt, a Lugoson megjelenő Magyar Kisebbség című folyóirat főszerkesztőjeként úgyszólván szálegyedül állította elő a lapot a dokumentum értékű írások-okmányok begyűjtésével és közlésével. Megvolt tehát a kellő tekintélye, de felszólalását már nem méltatták nagyobb figyelemre, egyszerű s voltaképpen „közömbös” értékű véleménynek vetették.

S azok a magyar párti körök, amelyek igen közönyösen mentek el a Jakabffy Elemér sepsiszentgyörgyi felszólalása mellett, most hogy lehettek volna közönyösekek a Vásárhelyi Találkozóval szemben, amely nemcsak kiegészítve, de gondosan előkészítve ezerszeres hangerővel harsogta szét ugyanazt a gondolatot? A Keleti Újság, a Magyar Párt hivatalos lapja, ingerülten folytatta tovább támadásait – nem a Találkozó eredményei ellen, az visszafelé üthetett volna, hanem személyemen keresztül az egész Találkozó ellen. Nem hagyhatta kihasználatlanul azt

a „ziccert”, amelyet éppen én nyújtottam neki azzal a szerencsétlen, „megbélyegzett” határozati javaslattal.

Én csak azzal védekeztem, hogy leközöltem a Találkozó elhangzott előadásomat. A támadásokra nem feleltem vissza. Milyen természetű harc folyhatott körülöttem Kolozsváron? Ezt talán igen jól megvilágítja, ha közlöm Ferencz Gyárfás okt. 8-i dátummal hozzám érkezett levele elejének néhány sorát. De miért csak az elejét? Az egész levél érdekesebben érzékelteti, hogy miért és milyen körülmények között folyik a küzdelem. Tehát:

„Kedves Sándor!

Időt kellett szakítanom, hogy néhány sorban írjak a Vásárhelyi Találkozó után. Mindenekelőtt arra kérlek, légy szíves a találkozóval minden bizonnyal foglalkozó cikked keretében leszögezni azt, hogy a találkozón elhangzott, az előadók által beterjesztett határozati javaslatokat, kivéve az Asztalos dr.-ét, mind átfogalmazták a viták után. A Te határozati javaslatoddal kapcsolatban lényegében az történt, hogy a vitát nem vártad be, hanem visszavontad. Tehát lényegében ebben az esetben is az történt, ami a többinél, azzal a különbséggel, hogy Te nem védted a javaslatodat.

Ezt azért tartom szükségesnek, mert a K. Ú. csúnya hamisításával kapcsolatosan itt erősen kavarnak a szenvedélyek az öregebbek körében, s úgy állítják be a dolgot, hogy egyedül a Te határozati javaslatodat kellett átfogalmazni, ami hazugság.

Ennyit ebben a vonatkozásban. Azt hiszem, tökéletesen sikerült kifejezésre juttatnom, mit akarok.

Általában, különösen a fiatalok nagy lelkesedéssel fogadták itt Csíkban is a Találkozó határozatait. Amióta hazajöttem, valóságos információs iroda vagyok. Papok, tanítók, ügyvédek, tanárok, kereskedők és általában mindenki érdeklődik, kérdez, a jövőre kíváncsi. Én megpendítettem bizalmasabb embereim előtt a Marosvásárhelyen felvetett kérdést egy itt tartandó értekezlet ügyében. Az elgondolás általános helyeslést aratott, már az előtt a néhány ember előtt, akinek szóltam. A tapasztalatból ítélve pedig, ha tényleg megtartjátok azt az értekezletet, nagy érdek-

lődés és helyeslés fog megnyilvánulni. A falvak is valószínűleg lázban égnek a Találkozóval kapcsolatosan.

Fontos azonban, hogy a Csíkszeredára jövő emberek súlyt

jelentsenek és benyomást hagyjanak szereplésükkel. Ezért kérlek, légy szíves, közölj velem rajtad kívül két nevet, akik lejönnének. Elgondolásom az, hogy okt. 23–24-én kellene megtartani azt az értekezletet, éspedig szabályszerű engedéllyel, az itteni közbirtokosság székházában, tekintettel a nagy érdeklődésre. Természetesen meghívókat bocsátanánk ki. Szombaton este, amikor ide érkeznétek, egy szűkebb körű megbeszélés volna, vasárnap pedig egy általános.

Sietnem kell, mert vonatom nemsokára indul Gyergyóba. Azt hiszem, megértetted, hogy mit és hogyan akarok. Légy szíves, közöld, egyetértés-e velem, vagy más dolgot akarnátok? Én utasításaitok szerint fogok eljárni.

Szeretném minél előbb tudni az elhatározásokat, hogy aszerint csinálhassam a dolgokat. Itt említem meg, hogy a Csíki Lapok mostani, vasárnapi számában százszázalékosan állást foglal a találkozó mellett.

Szeretettel ölel:
Ferencz Gyárfás”

Nem emlékszem, hogy Ferencz Gyárfás javaslatát továbbítottam-e a kolozsvári Állandó Bizottsághoz. Magamat ismerve, igen. S ha ez valóban megtörtént, úgy a bizottság nem tudott ilyen közeli terminusra újabb feladatot vállalni, mert a csíki értekezlet nem történt meg, arra biztosan emlékszem. Hiszen az Állandó Bizottság tevékenysége egy ideig a védekezésben merült ki. Erre vonatkozólag Nagy Istvánnak egy hozzám küldött cikkéből idézek. De már ebből igazán csak a címet és az első 5 sort, egy kicsit talán szerénységből is. A cím így szökött: „*Aki ezután is hamisít: az egységbontó*”. Az első 5 sor pedig így: „*A Vásárhelyi Találkozón tett fogadalom alapján nemcsak jogomnak, hanem kötelességemnek tartom, hogy védelmére keljek Kacsó Sándornak abban a sajtóháborúban, ami közte és a Keleti Újság között indult meg. Úgy érzem, ez a hadakozás nemcsak Kacsó Sándor ellen folyik, hanem ellenem és mindazok ellen, akiket népünk nagy kérdései hoztak a Vásárhelyi Találkozóra...*”

Melegen megköszöntem Nagy Istvánnak a védelmemben küldött cikket, de azt írtam neki, hogy az „én lapomban” nem védekezem, mert azt kimagyarázkodásnak érzem, s a Keleti Újságnak én nem akarok kimagyarázkodni. Megvédett engem Tamási szépen az Ellenzékben! Eltettem tehát a cikket a Találkozóra vonatkozó írások, levelek közé.

Így maradt meg Nagy Istvánnak ez az ismeretlen cikke. Pedig most olvasván, találok benne olyan sorokat is, amelyek halk „közeledést” is jelentettek volna akkor a Keleti Újság felé. Idézem hát most ezeket a sorokat is: *„Kétségtelenül fájó lehet a Kacsó Sándor kritikája, amit olykor a mi kisebbségi életünk kormányosaira olvasott. Lehetett ez a kritika elfogult is vagy hibás, de semmi esetre sem fölösleges. Csak elődeink és a múlt hibáiból tanulhatunk...”* Talán e miatt a majdnem bocsánatkérés miatt nem közöltem akkor a cikket? – töprengek most. Bizony meg lehet, mert volt bennem is éppen elég lópor...

Magam védelmére tehát nem használtam fel a Brassói Lapok hasábjait. A Találkozó és eredményei védelmében azonban használnom kellett, mert erre fogadalmat is tettem. Szükség és alkalom is kínálkozott erre, mert a Keleti Újság nagyobb vadra vadászott már, mint én: a Találkozó erkölcsi-politikai tartalmát igyekezett megkérdőjelezni. Illetékességét vitatta, alattomos szándékkal gyanúsította a baloldali résztvevőket, vagyis halkán a hatóságok felé sűgött valami olyasfélét, hogy a „szélsőbal” alighanem „behúzta a csőbe” – ahogy ma mondanák – a magyar fiatalokat. Hát az illetékesség kérdésében vitában voltunk a Erdélyi Fiatalokkal is. Ellene voltak a „parlamentarista” játéknak, s a másik kérdésben maga Jancsó Béla is féltett bennünket (Áront és engem), hogy – úgymond – kikapartatják veletek a gesztenyét. Mármint a baloldaliak (a madoszisták, a kommunisták). Mindez benne volt szép hegedűszóval a Keleti Újság támadásaiban. Erre megfelelni szükségesnek láttam. És illetékesnek is éreztem magamat. Meg is tettem *„Keresztény erkölcs és nemzeti demokrácia”* címen.* Miért került idézőjelbe a cím? Talán erre a kérdésre is feleletet adnak a cikkemből vett idé-

* Brassói Lapok 1937. okt. 10.

zetek, mint ahogy ezek az idézetek teszik érzékelhetőbbé a viták akkori tartalmát és hangulatát. A cikk elejéről, közepéről és végéről idézek részleteket. Többet mondanak ezek és tömörebben a mai olvasónak, mintha hosszan mesélni próbálnék róluk.

A cikk elejéről:

„...Mindenki csak a maga nevében beszélhetett [a Találkozón], s nem igényelhetette azt, hogy tömegek vagy legalább csoportok képviselőjének tekintség. A megbeszélések azonban a szabad és tiszta demokrácia képét tükrözték, mert mindenki szabadon elmondhatta és vitathatta a maga véleményét és álláspontját, meggyőzhette elvi ellenfelét vagy *meggyőzhette önmagát* a meghátrálás minden kellemetlen érzése nélkül [...]

[...] Mindjárt a tanácskozások elején, az első határozat élén szegezte le a »Vásárhelyi Találkozó« ifjúsága, hogy *»az erdélyi magyar nép, a kisebbségi élet irányítása csakis a keresztény erkölcsi és demokratikus nemzeti követelmények szerint történhetik«*. Komoly leckét jelent ez a mondat azoknak az erdélyi köröknek, amelyek a »Vásárhelyi Találkozó«-val kapcsolatos nyugtalanságukat, aggodalmukat vagy éppen rosszindulatukat azzal kísérik megokolni, hogy *az erdélyi magyar ifjúság, helyesebben a mozgalom megindítói szélsőséges irányba akarják terelni a kisebbségi magyar életet*. [...] *Fölösleges itt minden sanda gyanú: az a munkásság, amely Marosvásárhelyen megjelent, egy pillanatig sem tiltakozott a keresztény erkölcs ellen, amelynek igazi és becsületes tartalmát jobban érzi és összehasonlíthatatlanul jobban értékeli és becsüli, mint az a jobboldal, amely sok helyen Európában jelszónak, cégérnek vagy igazi céljait eltakaró köpönyegnek tekinti csak*. Ennek a munkásságnak és ennek a »baloldalnak«, amelyre a találkozó után is gyanakvó és gyanúsító célzások esnek, ugyancsak »győzelme« volt a tiszta keresztény erkölcs ilyen értelmű meghirdetése abban a pillanatban, amikor a »nemzeti demokrácia« melléje iktatásával biztosítékot kapott arra, hogy nem a sok mindent eltakaró, zsákmányolási célokat fedező jelszó ez már, hanem komolyabban vett valóság, amely kötelező erőt és parancsot jelent ezután kisebbségi politikai, közéleti és társadalmi életünkben. Ebből a szempontból nagyon he-

lyénvaló volt és nagyon becsületesen hangzott a temesvári katolikus lelkész erős kijelentése: *Mi pedig nem engedjük, hogy ez alatt a jelszó alatt a munkásság kizsákmányolása történjék. [...]*”

De most látom, hogy belementem jól a vezércikk közepébe is. Jöjjön hát a vége, mert abból a részéből is sokat akarok idézni. Tehát: „[...] Ha pedig ez így van, akkor a »Vásárhelyi Találkozó« hittel és nagy elhatározásokkal szétoszlott 187 résztvevője nyugodtan elengedheti füle mellett azokat a rosszindulatú megjegyzéseket, amelyeket a Magyar Párt hivatalos lapja, nem éppen a keresztény erkölcs követelményei szerint, s nem is a létrejött magyar egység védelme érdekében – »Tanulások« cím alatt megkockáztatott. Az elmúlt közel 20 év alatt sok mindent kellett elviselnünk az alatt a jelszó alatt, hogy védeni kell a magyarság egységét. Sok rendes és nagyon használható ember került a jelszó ereje folytán önkéntes vagy erőszakos »száműzetésbe«, és még több hagyta el a kisebbségi küzdőteret, mert nem bírta elviselni a hajszát, amelynek fegyverei közé a befektetítés és a rágalmazás rendszerint odatartozott. Az ifjú magyar szellemiség fel tudta kelteni maga iránt a bizalmat, hogy *a magyarság minden társadalmi rétege levetkezze eddigi előítéleteit s áttörve az osztályok választófalait, hittel és lelkesedéssel csoportosuljon a népi egység gondolata mellé.* Ennek az időnek el kellett érkeznie, s hogy elérkezett végre, elsősorban annak a Magyar Pártnak kell örvendenie, amely az egység gondolatát fegyverül használta eddig. Miért van tehát az, hogy a párt hivatalos lapja akkor, amikor a »Vásárhelyi Találkozó« résztvevői olyan megkapó és biztató egységben, az egymás megértésének és megbecsülésének olyan erőteljes bizonyosságával és a komoly munkának fogadott eskütétel hangulatában oszlottak szét, *vádaskodik és szétválaszt, osztályoz és megbélyegez, mintha csak az volna a célja, hogy szétrobbantsa a létrejött egységet.* A »legszélsőbb balt« emlegeti a Találkozó gondolatának elindítójaként, s megvádolja az előkészítő bizottságot, amely hatalmas és szép munkát fejtett ki, s amely a Találkozó ideje alatt tudatosan és megfontoltan szilárd gerince volt a mozgalomnak. Embereket pécéz ki, s megállapítja, hogy az előkészítő bizottsággal együtt minden szándékuk és

akarattuk az volt, hogy bajt csináljanak, veszedelembé vigyék az ifjúságot, illetve az erdélyi magyar kisebbséget.

Ez a gyanú és vád éri természetesen a »Találkozó« elnökét is, azt a Tamási Áront, akinek hatalmas írói tehetsége fáklyája a kisebbségi magyarságnak, s aki a háromnapos tanácskozások során maga is sokszor megrendült feladata nagyszerűségének terhe alatt, hogy ezt a megrendülést élő lelkiismeretként szórja szét a résztvevők között. A találkozó tagjai felugrálva helyeikről, hosszú percekig tartó tapsviharral ünnepelték, amikor indítvány hangzott el, hogy maradjon tovább is a mozgalom élén. Hát ezektől, ilyen emberektől kell még most is féltetni az erdélyi magyarságot, ezeket kell lehetőleg kisebbiteni? Talán korábbi magatartását és aggodalmait akarja igazolni ilyen eszközökkel a Párt? Nem vádolta senki. Aggódni és figyelni mindenre nemcsak joga, hanem kötelessége is. Most azonban, amikor aggodalmait nem igazolódta azon az eszmei síkon, amelyre a Találkozó mint szabad szellemi mozgalom, amely nincs pártokért és pártok ellen, felépült, nemcsak fölöslegesek voltak azok az epés és megbontásra utazó sorok, hanem károsak is. Nem a Találkozó résztvevőire, mert azok tudják, hogy mit visznek haza magukkal Marosvásárhelyről, hanem a pártra. A hivatalos lap nem tesz jó szolgálatot ezzel a magatartásával a pártnak, amely – bárhogyan is van most – *mégiscsak minden magyar emberé, s talán hamarosan elérkezik oda, hogy a »mi magyar szövetségünk« tartalmát kapja.* Ha van közel fekvő és komoly kisebbségi magyar célkitűzés, úgy ez bizonyára az. *És ennek az érdekében a Magyar Pártnak is készülnie kell, hogy a Vásárhelyi Találkozó hitvallásának a nemzeti demokráciára vonatkozó része gyorsan és minél simábban, a kisebbségi magyarság mai öntudatának és hivatásának megfelelően, valósággá váljék.*”

Így végződött ez a hosszúra nyúlt, logikai döccenőtől sem mentes vezércikk. Hát hiszen egy *lényegre*, amit akkor én már tudtam, s tudta bizonyosan Tamási Áron is, de tiszta lelkiismerettel elfogadtuk mind a ketten, rásejdtett a Keleti Újság is. A Találkozó gondolata tényleg a Kommunista Romániai Pártjában született meg, mint amely az előretörő barna áradat ellen építendő népfronti gondolat hazai gátjának egyik cölöpe lehetne. Nem lett volna

haszontalan ezt nyíltan kimondani, hiszen népünk kilencven százaléka a vasgárdisták tevékenységéből megérezte, hogy elsősorban a fasizmustól kell félnie, az állami hatóságok azonban, akkor (vagy akkor még) a baloldalon látták az „első számú közellenséget”. Ezért hatott csendes „besúgásként” a Keleti Újság célozgatása. S ezért kellett nekem a cikkben nem is egy kanyart tennem, hogy a Magyar Párt régi és friss hibái és bűnei felemlegetésével jussak el a cikk végén – a Magyar Párt féltéséig, hiszen egyedül volt törvényesen elfogadott és bejegyzett politikai képviselőtünk, vagyis használható fegyverünk a kisebbségi védekezésben. Ma is úgy ítélem meg, hogy jól oldottam meg feladatomat: megvédtem a Vásárhelyi Találkozót és embereit (vagyis a hazai Népfront kisebbségi cölöpét), s távlatot nyitottam a Magyar Párt előtt, hogy Vásárhely példája és segítsége révén megszerezheti a magyar szövetség erkölcsi és politikai erejét.

A cikknek sikere volt, talán nagyobb is a kelleténél. Utolsó gondolata kiérlelésére és megvalósítására ugyanis idő kellett, hogy ne hibává váljék, hanem sikerre vezessen.

Bárdos Péter, a Kós Károly alapította Romániai Magyar Kiszgazdapárt elnöke, aki különösen Kalotaszeg népére támaszkodhatott, s akit a Réthy-féle udvarhelyi tagozat is hathatósan támogatott, meglepő nyílt levelet intézett a Magyar Párthoz, a MADOSZ-hoz, és a magyar szociáldemokratákhoz. Ebből a levélből idézek most, megint csak azért, mert jobban tudom érzékeltetni, így az akkori közhangulatot, mintha az én mai szavaimmal próbálnám lefesteni:

„*Biztos vagyok benne* – írja nyílt levelében Bárdos Péter (aki egyszerű parasztgazda volt, jártam a házában is) –, hogy a magyar iparos és munkásosztály sem akar mást, mint társadalmi-politikai erejének tiszteletét és a vezetésben való részvételt biztosító jogainak elismerését. Ha ez megvan, akkor megteremthetjük a magyar egységet is. Hiszen mai helyzetünk mellett a magyar akaratnak nem lehet súlya. Az ország sorsának irányítóit azt mondják, ha valamit kérünk, hogy tízfelé haladunk...

Belátom, hogy úgy, amint az ma van, sehogy sincs jól. Más utat kell keresnünk. De ehhez egészen más vezetőkre van szükségünk.

Magyar párti vezető uraim! Én, mint a különféle magyar széttagozódások egyikének országos elnöke, aki talán valamennyi vezető között a legidősebb vagyok, a magyar egység megteremtésére ezennel felajánlom lemondásomat. De kérem, mondjanak le önök is, a MADOSZ vezetői is. Aztán adjuk át a vezetést a legidősebb alelnöknek, Sándor Józsefnek, és a legfiatalabb magyar párti titkárnak, Miké Imrének. Bízunk meg őket egy új nagygyűlés előkészítésével és összehívásával. Ez a nagygyűlés mondja ki azután a közös magyar egységet, amelynek vezetői között lássuk ott az erőseket is, a gyengéket is. Ez az új egység keressen végre új utakat a haza többségi népével való megbékülésre...”

Nem, nem kellett attól tartanunk, hogy Bárdos Péter javaslata hirtelen meghallgatásra talál. A Magyar Párt a MADOSZ közeledését kétszer is visszautasította már. A szociáldemokraták is újra félteni kezdték osztálytudatukat, nem akartak vegyülni polgári és madoszista elemekkel, bár eladdig nem nagyon tolokodtak az időnként kiélesedett osztályharc élvonalába, a Magyar Párt urai pedig nem is igen láttak maguknál alkalmasabb embert a politizálásra. Am azért ezt az erjedést, ami Bárdos Péter levelében is megnyilatkozott, hasznosítani kellene valahogyan politikai életünkben is. Újra írtam hát egy cikket, alig egy héttel az előbbi után *A vásárhelyi találkozó után* címmel.* Nem vezércikk volt ez már, a lap belsejében jelent meg, de azért ünnepi tógában, négyhasábos, vastagbetűs címmel. Óvatosságra intettem ebben a cikkben, fékezni akartam az erjedést, nehogy túl nagy tüzet rakjunk fazakunk alá és kifusson belőle a levesünk. Nagy gesztusok helyett szaporítsuk inkább apró, de értékes, gyakorlati tettekkel sikereinket. Lám a Találkozó szellemi hatásának tulajdoníthatjuk például azt, hogy Marosvásárhelyen az ottani magyar párti városi tagozat egyezményt kötött a városi tanácsválasztásokra a MADOSZ-szal, a szociáldemokratákkal és a Zsidó Párttal. Szép példa ez, mert ebben a választási szövetkezésben először ismerte el partnerének egy magyar párti tagozat a Magyar Dolgozók Szövetségét. Figyelmeztettem Bárdos Pétert, hogy ő nem áldoz akkora

* Brassói Lapok 1937. okt. 17.

értéket, amekkorát a Magyar Párt vezetőségétől követel, két hónappal a Sepsiszentgyörgyön történt újraválasztása során. Bárdos Péter megvallja, hogy *„ahányan vagyunk, együttvéve sem kapjuk meg egy hirtelenében elrendelt választások során a magyar szavazók egyharmad részét sem”*, a Magyar Párt viszont joggal remélheti, hogy tiszta választások esetén meg tudja szerezni az addig megtartott képviselői és szenátori helyeket.

S figyelmeztettem még valami nagyon komoly dologra is. De ezt már az akkor közölt cikk szavaival ismétlem meg:

„De vannak más, nagyon jelenvaló szempontok is. Világpolitikai erők hatnak úgy, hogy Románia és Magyarország közötti közeledési tárgyalások legyenek. Ha a két országnak érdeke ez a megegyezés, *sokkal inkább érdeke a kisebbségi sorsban élő romániai magyarságnak*. Úgy tudjuk, hogy a tárgyalások során újra és újra szó van rólunk is. A megegyezés érdekében enyhülnie kell a román közvélemény hangulatának irántunk, hogy kormányára helyzetét megkönnyítse, a mi érdekünkben viszont érdeklődést kell tudnunk kelteni magunk és sorsunk iránt azokban az országokban, amelyek a két ország megegyezését sürgetik. Az erdélyi magyarságra önmaga érdekében nagy feladatok hárulnak ebben a helyzetben. Erejét úgy kell mutatnia, hogy ellenszenvet ne keltsen vele, s nemzeti-népi követeléseivel úgy kell fellépnie, hogy azokat a külföld Románia szuverenitásának a megbántása nélkül támogathassa. [...]

Sok minden mutat arra, hogy ennek a nagy és fontos feladatnak az elvégzésére is alkalmasabb volna egy olyan magyar párt, amely a hangulatváltozás ígéretét úgy hozza, hogy egyben a magyar nép teljességét s az ezzel járó erkölcsi erőt is jelenti. Ennek az egységnek az előfeltételei egyre komolyabban jelentkeznek. A MADOSZ-nál megnyilatkozott Marosvásárhelyen, a Kisgazdapártnál a Bárdos levelében. Ennyi egyelőre elég is. A magyar szociáldemokraták, mint politikai pártelem, kötöttebb helyzetben vannak. És különben is jó helyen vannak ott, ahol vannak, mert megvannak nekik ott a maguk magyar feladatai.

A Magyar Párt most valóban nagy történelmi feladat előtt áll. Nemcsak a vezetőség, hanem az egész kisebbségi magyarság hibája is lesz, ha ennek a feladatának nem tud a legjobban megfelelni.”*

Így történt, hogy annyi keserves harcunk után kétszer foglaltam állást egy hét leforgása alatt a Magyar Párt szükségessége mellett. Bár azt most, olvasván az egykori cikket, nem tudom pontosan megállapítani, hogy miben is állt voltaképpen a nagy feladat, amire a cikkben célok. Hacsak nem Titulescunak, a híres román külügyminiszternek a Népszövetségben is felvetett gondolata fogott meg a határok elszellemiesítéséről. A határok elszellemiesítése valóban barátságot szülhetne a népek és országok között egyaránt, amit a kormányok közötti közeledés még nem biztosít feltétlenül... Efféle gondolat kavarghatott a fejemben, hogy már bele mertem kontárkodni *külpolitikai kérdésekbe is?*

* Brassói Lapok 1937. okt. 17.

Volt azonban már „belekóstolásom” a világpolitikába, amelynek szakembere a lapnál Körösi Krizsán Sándor volt. Akkor is a kisebbségi kérdéssel kapcsolatban, persze. Az év elején egy ismertető-beszámoló cikket írtam prágai jelentések és pozsonyi magyar lapok híradásai alapján. A cikk a csehszlovákiai kisebbségi kérdés „rendezéséről” szólt. Sok és kövérbetűs cím alatt jelent meg ez a hosszú „eszmefuttatás” arról, hogy miként alakul kedvezően a kisebbségek helyzete Csehszlovákiában. Tartalmáról talán eleget mondanak a mai olvasónak is a fentebb már minősített címek, hogy érdeklődését felkeltsék. Az akkori olvasók meg éppen éhesen csaptak rá a szövegre az alábbi címek olvastán: *Minálunk egészen más a helyzet. A csehszlovákiai kisebbségi helyzet alakulása a magyar és német „aktivisták” sikerein keresztül. Mit tartalmaz a csehszlovák kormány és a német „aktivisták” között létrejött „kisebbségi egyezmény”? Hodzsa miniszterelnök tárgyalásokat kezdett a magyar „aktivistákkal” is.*

E címeket valószínűleg az akkor éppen a lapszámokat naponta összeállító soros szerkesztő adta, én nem írtam volna „aktivistákról”, s azt éppen nem, hogy „rajtuk keresztül”. A cikket azonban a közbeeső alcímekkel együtt egészében én írtam. Tartalmát ma már nem érdemes részletesen ismertetni. A cikk végét szóról szóra ismételni azonban igen, mert nagyon jellemző akkori helyzetünkre.

„– Megvan-e ennek [nálunk is] a lehetősége?” – kérdi a cikk, s az ismertetés végén felel is rá: így:

„– Megítélésünk szerint nincs és nem is lesz meg mindaddig, amíg *Románia államvezetése és a kormányzati irányzatosság egyre fokozottabb mértékben tér el a szabadelvűségtől és a demokráciától a nemzeti teljességet és kizárólagosságot valló jobboldali irányvonal felé. A politikai kalanddá vált csucsai paktum óta semmiféle – nem kísérletet – hajlandóságot sem látunk egyik kormány részéről sem arra, hogy a Magyar Párttal, vagy akár a*

Magyar Párt mögött álló demokratikusabb erőkkal komoly és tiszta egyezkedést vállalna. A mi kormányainknak néha, választások idején, volt némi szükségük a magyar tömegekhez való közeledésre, de ilyenkor is lehetőleg feltétel nélküli behódolókat vagy kiszolgálókat kerestek csak, nem tárgyalófeleket.

Úgy látszik, a kisebbségi kérdések megnyugtató rendezése valóban csak demokratikus országokban született meg.”*

A Találkozón, szabad társalgás közben, megemlítődött ez a cikk is, és felkeltette a kíváncsiságot: vajon milyen lehet ott Csehszlovákiában a kisebbségek helyzete valójában? Köztudott, hogy Csehszlovákia demokratikusabb berendezkedésű állam, mint a mi országunk. S most még szabadelvűbb lesz a kisebbségi kérdések kezelésében?

Később, már Kolozsváron, a siker lázában kipattant az ötlet, amelyben már a kíváncsiságnál egy alacsonyabbrendű emberi gyengeség is megbújhatott: meg kellene mutatni az ottani magyaroknak, hogy mi is tudunk valamit! Tán még segíthetünk is nekik...! Pirulok most, hogy tán éppen bennem vagy Áronban sejlett fel ilyenféle gondolat, mert az ötlettel, hogy egy irodalmi estéllyel kellene végigmenni a szlovenszkói (felvidéki) magyarlakta városokon, Janovics Jenő állott elő. Nem mint a Magyar Színház igazgatója, hanem mint az Unió szabadkőműves-páholy főmestere. Illetékes volt rá így is, vagy éppen így volt rá illetékes, mert a szabadkőműves kátéban benne van a nemzetek és a társadalmi osztályok közötti válaszfalak lebontásának feladata. Ő pedig kapott már tapsot és elismerést eleget a színházban, nem éhes az ünneplésre. Mi azonban *igen hamar* elfogadtuk a javaslatát...

Így történt, hogy a Ferencz Gyárfás csíkszeredai gyűléstervének megvalósítására „nem volt időnk”, a szlovenszkói városokat-városkákat pedig végigjártuk még az év vége előtt. Igaz, nekünk, a résztvevőknek nem volt a szervezéssel semmi gondunk. Elintézte azt Janovics Jenő az ottani magyar páholyokkal néhány levél útján. Nekünk csak magunkat, vagyis az előadó csoportot kellett megszervezni s utána az esedékes időpontban magát az uta-

* Brassói Lapok 1937. febr. 28.

zást. Az első feladat könnyű volt: az előadóknak szabadkőműveseknek kellett lenniök. Ilyen pedig öt volt könnyen elérhető: Molter Károly, Ligeti Ernő, Szentimrei Jenő, Tamási Áron és én. A rendező páholyok ugyanis fogadni akarják „műhelyeikben” a szereplőket, a páholyokba pedig csak „testvérek” léphetnek be. S úgy döntöttünk, hogy Szentimrei hozza magával a feleségét, Ferenczy Zsuzsit, aki Benedek Elek emlékezetes „társulásának” is sikeres, Bartók–Kodály-dalokat előadó „primadonnája” volt.

November legvégén keltünk útra, s Halminál léptük át a határt, Janovics Jenő már előzőleg kiment, hogy előkészítse ott a talajt fogadásunkra és az irodalmi estélyek jó megrendezésére. Otthon volt a Felvidéken, Ungváron született. Sokfelé kellett utaznia, mert kilenc városban kellett szerepelnünk a terv szerint: Kassán, Losoncon, Léván, Pozsonyban, Érsekújváron, Rimaszombaton, Beregszászon, Munkácson és Ungváron. Hát hiszen Janovicsnak nem kellett rendezői-szervezői munkát végeznie, azt elvégezték minden városban az ott felkért rendezők, de a biztonság kedvéért és az útiterv megbeszéléséért el kellett látogatnia minden városba, mert kilenc városba tíz nap alatt csak úgy lehetett eljutni és irodalmi estét is tartani, ha kézről kézre adnak egymásnak a kiszemelt városok. Így hát nagyrészt autókkal utaztunk. Nem is láttunk mi többet Szlovenszkóból a városokon kívül, csak amennyit az utak mentén az autó- vagy ritkán vonatablakon keresztül megleshetünk. Így lestünk Krasznahorka büszke várára is, amelyet olyan híressé tett dalával az a bizonyos grófnő.

Hogyan fogadott bennünket a szlovenszkói magyarság? Hadd érzékeltessem ezt Szentimrei Jenő egy szép cikkével. Több volt ő nekem testvérbátyámnál, tanítóm volt az újságírásban, nevelőm a társadalmi életben. Tisztelegni szeretnék emléke előtt azzal, hogy cikke felhasználásával mintegy társszerzőmmé teszem ebben a könyvben, azzal a biztos tudattal, hogy akkor sem tiltakoznék ellene a túlvilágról, ha meglehetné.

Szentimrei Jenő *Köszönet és köszöntő* címet adta cikkének, amely a pozsonyi Magyar Újság 1937. nov. 30-i számában jelent meg. A lap szerkesztője azonban még egy címet írt a főcím fölé. Ezt: *Erdély írói üdvözlik a szlo-*

venszkói magyarságot. S meg is „kopfolta” a Szentimrei szövegét így: „Mai postával kaptuk a Szlovenszkóra érkezett erdélyi írók alábbi sorait Szentimrei Jenő tollából. Az értékes, önérzetes és szép írás, úgy érezzük, még közelebb hozza a szlovenszkói magyarság szívéhez az erdélyi irodalom ismert és szeretett reprezentánsait, akiknek lelkülete rokonszenvesen domborodik ki ezekből a sorokból is. Örömmel adjuk közre.”

Győri Dezső írhatta ezeket a sorokat, s bizonyos, hogy maga is többre értékelte szívében közönséges hírverésnél. És most jöjjön a Szentimrei szövege:

„Kelet felől voltunk ideérkezőben. Ki Kolozsvárról, ki Brassóból, ki Marosvásárhelyről, útban irodalmi körutunk első állomása felé, Kassára. Átvizsgálták a két határállomáson csomagjainkat, pénztárcáinkat, útlevelünket. Fülkénkben ismeretlen úriember utazott velünk, aki Királyházánál leszállóit. Néhány pillanat múlva azonban visszatért, és átnyújtotta egyikünknek a Magyar Újság friss számát Győry Dezső vezércikkével. Útlevelünkől tudta meg, hogy mi volnánk a cikk címében megszólított, idelátogató erdélyi írók.

Mindkét figyelem jólesett. Az ismeretlené éppúgy, mint nevéről, írásairól régóta ismerős itteni baj társunké. Az ismeretlennek azonnal köszönetet mondhattunk. Illó is, de belső szükségérzés is, hogy megköszönjük Szlovenszkó közönségének íróján keresztül hozzánk juttatott üdvözlétét. Köszönjük, hogy észrevettek, hogy figyelmüket felénk fordították, és szívüket kitárták előttünk. Nem akarnánk adósok maradni: mi is kitárt szívvel, megnyíltán és becsületes őszinteséggel sietünk megszorítani az elénk nyújtott testvérkezeket.

Ha csak azért jöttünk volna, hogy író találkozzék olvasójával, akkor tán el se jöttünk volna. Egyikünknek sem jelent meg vagy jelenik meg a közeljövőben új könyve, hogy annak kiadói felkérésére az »élő reklám« ma már nem szokatlan eszközével óhajtanánk propagandát csinálni. Többre jöttünk, semhogy beérnök becses személyünk mutogatásával. Tapsok és anyagi sikerek pillanatnyi hívsága, felforrósodott, de gyorsan ülepedő hangulatok előcsiholása sem kenyerünk. Többre jöttünk, mondom, ismerkedni.

Mert tudunk sok mindent az ittvaló viszonyokról és az itteni emberekről. Ez a sok minden azonban a semmivel egyenlő, ha a tudást személyes tapasztalat nem teszi bennünk élővé és nem teszi rajtunk keresztül elevenen hatóvá. Tudjuk, hogy kiknek a nyomain indultunk el, mikor régi kapcsolatok visszaérzésével keressük, óhajtjuk és reméljük a személyes találkozáson át új kapcsolatok megteremtését. Emlékezünk. Egy Petőfi nevű fiatal titán járt itt előttünk, csaknem ugyanazokban a városokban, amelyekbe most mi szeretnénk eljutni. Ez a Petőfi most ott álmodik a mi Erdélyünkben, a fehéregyházai hegyoldalon, és ott lobog mindnyájunk előtt, mint élő eszménykép, mint a *mindenki költője*. Aki otthon van a ponyván és otthon van a díszkötéses könyvespolcokon, de legfőként: otthon van a milliók szívében. Aki nem *csak* költő volt, de hit, de küldetés, de tan, de elrendeltetés. Magyar volt, de több, mint magyar. Európai volt, de többre vágyott ennél is, hiszen világszabadságot énekelt.

Tudunk még Bocskai Istvánról, Bethlen Gáborról és I. Rákóczi Györgyről, akik egykor szintén Erdély felől jöttek, mint mi most. Erdély felvilágosodott szellemét és hagyományainak erejét hozták. És nem hódítani jöttek, csak segíteni. Nem vittek haza királyi koronát, csak békességet. Békét maguknak és békét az ittmaradóknak. Aztán Baróti Szabó Dávidra emlékezünk, akit a mi Erdővidékünkéről vetett ide hivatása, hogy segítsen Kazinczy-nak az akkori új arcú magyarság megteremtésében. A mi követünk, a mi vérünk és a mi előfutárunk volt ezeken a tájakon a zsoldáros Szenczi Molnár Albert és Szacs vay Sándor, a legelső magyar író-újságíró, aki Ráth Mátyás-nak segített az első magyar újság életre-vajúdásában. Ezek a nyomok mind keretek előttünk, mert utat mutatnak, hogy a mai szörnyű útvesztőben merre kell keresnünk testvéri kezeket a magunk olyan-amilyen építő munkájához.”

Visszaemlékezve most erre a mi irodalmi nyaralásunkra, a tíz nap alatt kilenc városban tartott estélyekre, alig tudom visszaidézni az egyes városokban szerzett irodalmi élmények emlékét. Nem is tudom, voltak-e ilyenek egyáltalán. Naponként ildomosan, hálásan viselkedő vendégként más-más városban, más vendéglátónál, más-más

ágyban aludni, de pár órát csak, mert az estély után mindenütt ünnepi társas fehér asztalt is terítettek, reggelenként pedig korán kelni, hogy el ne késsünk a soron következő város pódiumáról, hát ez önmagában is olyan tetet-lelket kimerítő „élmény” volt, hogy nemigen férhetett el bennünk más is mellette. S éppen irodalmi. Mert másfajta éppen akadt, különösen Áronnál, akire minden szereplésünk után úgy szállt legalább egy, de leginkább két-három szépasszony, mint mézre a légy. Persze nem hanyagolták el, inkább csak kötelező udvariasságból a többi férfiakat sem, kivéve Szentimreit, akinek ott volt védőpajzsként a felesége. Így aztán az esti bankettek mindenütt igen színesek, vidámak, kedvesek voltak.

Mivel érdemeltük ki az esti banketteket? Két „Program-Műsor” lapot eltettem a kivágott s velünk foglalkozó újságcikkek közül. Az egyik a kassai, amelyen az estély főmegnevezése (Erdélyi Magyar Írók estélye) megvolt szlovák nyelven is. A műsor azonban már „csak” magyarul. Nyilván azért, mert az már nem nagyon érdekelte a hatóságokat. Pedig volt abban tájékoztató anyag is. Például az, hogy az estély „a Schalk házban lesz vasárnap este fél 9 órakor. Az erdélyi vendégeket a Kassai Társaskör nevében Dr. Szepessi Miksa, a kör titkára üdvözlí. A vendégek részéről Dr. Janovics Jenő válaszol.” Aztán a műsor első számaként:

„Bevezetőt mond az eszményi erdélyiségről Kacsó Sándor.” Utána rövid ismertetés: születési év, addigi irodalmi alkotásai. S még valami: „...*A Vásárhelyi Találkozó egyik vezetője.*”

2. „Szentimreiné Ferenczy Zsizsi énekli Kodály–Delly Szabó: Kőműves Kelemenné c. székely népballadát. Zongorán kíséri: M. Hemerka Mária zongoraművésznő!”

3. „Ligeti Ernő verseiből olvas fel.” (Aztán születési év, foglalkozás, megjelent könyvei stb.)

4. „Molter Károly novelláját olvassa fel.” (Aztán születési év stb.)

5. „Tamási Áron novelláját adja elő.” Aztán a rövid ismertetőben a születési év után még ez is: „*Kolozsvári író, a Vásárhelyi Találkozó elnöke. Székely tárgyú és sajátos, ízes nyelvű írásaival irodalmunk első sorába emelkedett.*” S csak ezután megjelent könyveinek felsorolása.

6. „Sz. Ferenczy Zsizsi székely dalokat énekel, a./ Kodály: Akkor szép az erdő... b./ Bartók: Istenem, istenem... c./ Sárga csikó, csengő rajta... Zongorán kíséri: M. Hemerka Mária.”

7. „Szentimrei Jenő verseiből olvas föl.” Aztán a már szokásos születési év stb.

Szükségesnek láttam a műsor ilyen aprólékos és fífikus ismertetését, hogy szemet szúróan is kitűnjék: *Nem az irodalmon, a Vásárhelyi Találkozón van itt a hangsúly!* Ezt sugalmazó „Műsor” indult el Kassáról, és ez kísért bennünket egész utunkon végig. Megkapták az elismerő tapsokat az irodalmi műsorszámok is, különösen Tamási Áron és Szentimreiné, de a felállásos, éljenzéses tüntető ünneplés rendszerint a Vásárhelyi Találkozónak szólt. Erről folytak jórészt az estélyek utáni komoly beszélgetések, erről faggatták Áront és engem a fiatalok, s erről tanúskodnak az összegyűjtött és hazahozott lapkivágások. A pozsonyi Magyar Újság különösen sokszor foglalkozott az irodalmi körúttal. Az érkezésünket üdvözlő vezércikkben és a *Köszönet és köszöntőn* kívül villáminterjút közölt *Öt erdélyi magyar író* cím alatt Pozsonyba érkezésünk alkalmából. Ekkor még mind az öt író szerepel a meginterjúvoltak között, a következő cikkben már csak Tamási Áron, a december 8-i számban pedig már nem is az irodalmi estékről van szó, hanem így szólnak a nagy, háromhasábos címek: *Az erdélyi példa! A Vásárhelyi Találkozó mint a nemzeti demokrácia és a dunavölgyi gondolat hordozója Erdélyben. Beszélgetés Tamási Áronnal és Kacsó Sándorral az erdélyi magyar ifjúság marosvásárhelyi megmozdulásáról.*

A Magyar Nap ugyancsak hatalmas cikket közöl a december 5-i számában, de ebben a (V. L. szignójú) cikkben már szó sincs az irodalmi estékről. Íme a címek: *Mi a titka a Marosvásárhelyi Találkozón létrejött egységnek?* „Azt keressétek, ami összeköt!” Tamási Áron és Kacsó Sándor nyilatkozata a Magyar Napnak.

Keresek, de nem találok a lapkivágások között egyetlen beszámolót, egyetlen bíráló vagy elismerő kritikát. Lehet, hogy hazautazásunk után volt ilyesmi is az irodalmi folyóiratokban, de nem emlékszem, hogy akkor – akár egyről is hírt kaptunk volna. A Kárpáti Híradó az utolsó,

a munkácsi szereplésünk után így búcsúztatott vezércikkben: „Kisebbségi életünkben sorsfordulót jelentő látogatásnak az utolsó állomása a munkácsi, s mi, akik gondolatban és érzésben ott voltunk a lélekemelő s tiszta örömmel teljes találkozások valamennyién, hisszük, hogy erdélyi testvéreink mai munkácsi fogadtatása méltó befejezése lesz a magyar testvériség eme tél eleji diadalútjának.”

Hát a „diadalút” méltó befejezése egy olyan, de olyan zajos-dalos, késői éjszakába belenyúló bankett lett az irodalmi estély megtartása nyomán Munkácson, hogy a végén még Tamási Áron is dúdolta egy hozzácsapódó szöke szépségnek a fülébe, hogy:

Az a szép, az a szép, akinek a szeme kék,
Akinek a szeme kék...

Ott hallottam életemben először ezt a slábert, ott is tanultam meg, azért maradt meg a fejemben ennyire ez a vidámító emlék. Áron pedig azért *dúdolta* csak, amikor a többiek, sokan, hangosan vagy éppen dévajul harsogták, mert nem tudott énekelni, de nagyon szerette, ha mások énekeltek. Engem is sokszor megénekeltetett boros éjszakákon fehér asztal mellett. A Nyárad mentéről hozott népdalokat követelte tőlem, ha már egy kissé jobban megmámorosodtunk a kelleténél. De itt most ezt az újonnan tanultat is szívesen hallgatta, s még fel is erősítette a dúdolását, amikor erre a szövegrészre került sor, hogy:

Lám az enyém, lám az enyém sötétkék,
Mégsem vagyok a babámnak elég szép...

Áronnak mély barna szeme volt, de akinek a fülébe dúdolt, annak valóban sötétkék.

A nagy „irodalmi nyargalás” és az ezt lezáró zajos bankett után feloldódottan ernyedtünk el, s a hazafelé vezető úton inkább aludtunk a vonaton, már amelyikünk tudott, vagy bóbiskoltunk, szundikáltunk. Én Kolozsváron kiszálltam a kolozsváriakkal, hogy anyósoméknál a Kereszt utcai törpe házban jól kialudjam magam. Ez meg is történt. S már józan, de nem egészen „hideg” fővel kezdtem rendbe rakni élményeimet. Először is azt állapítottam meg, hogy mennyivel több ott Csehszlovákiában a demok-

rácia, mint például nálunk. Mennyivel szabadabb ott a mozgás minden vonatkozásban. Milyen kevés ott a rendőr. Nem is tudom, hogy milyen az egyenruhájuk. Itt nálunk mindenütt ott vannak, állomásokon, este a színháznál vagy más szórakozóhelyiségek előtt vagy közelében, éjfélkor megkezdik a záróra ellenőrzését, utána ott látod őket szinte minden utcáson, amikor hazaballagsz. Ott Kassán láttam az első rendőrt, nem is közönségest, hanem magas rangút. Ottani estélyünk megkezdése előtt odajött hozzánk, s bemutatkozott udvariasan és magyarul:

– X. Y. rendőrkapitány vagyok! Kérem, mutassák meg felolvasásaik kéziratát.

Kissé zavartan kerestük elő kéziratainkat, mert civilben volt. Megnézte mindegyikünk kezében, de el se vette egyikünkötől sem.

– Köszönöm. Csak azért, hogy elmondhassam: előre láttam őket.

S többet sehol senki nem firtatta, hogy mit olvasunk fel. Tán még a pozsonyi rádióban sem cenzúrázták előre a szövegeket, de ezt nem tudom biztosan, mert oda csak azokat hívták meg szerepelni, akik szépirodalmat adtak, engemet tehát nem. Aztán még egy rendőrrel találkoztam tán Rozsnyón, de itt csak társalgás közben derült ki, hogy rendőrtiszt, akivel olyan bizalmas beszélgetésben vagyok. Ki is fejeztem csodálatomat, mire nevetve nyugtatott meg:

– Jaj kérem, mi azt tartjuk jó rendőrnek, aki nem látszik, de ő mindent lát. ..

Vagy nem is volt olyan megnyugtató?

Nem, mégis inkább Losoncon történt ez, ahol olyan gondosak voltak, hogy egy-egy írógépeit tájékoztatót nyomtak megérkezésünkkor a kezünkbe, felsorolva benne, hogy melyikünket kinél, melyik utca, hány szám alatt szállásoltak el. Engemet például dr. Schneller Imre ügyvédnél, Jókai u. 4. Megadták a napi programot is, így (betűhíven másolom):

„Program:

10.36 Érkezés a pályaudvaron, elszállásolás.

? Ebédre ajánljuk a Kalmár vendéglőt, Stefanik u. (Erzsébet u.)

Kb. 14.00 Feketekávéra ajánljuk a Corso-kávéházat, Masarik u.

Kb. 15.00 kérjük Sz. Ferenczy Zsizi művésznőt, hogy kísérőjével próbáljon Sipos István, Vajansky u. (Kossuth Lajos u.)

Kb. 17.30 Uzsonna megbeszél helyen

20.00 előadás a Városháza dísztermében, Republika tér és Stefanik u. sarok.

Előadás után: kedélyes összejövétel a Kalmár vendéglőben, hová szeretettel elvárjuk vendégeinket!

A rendezőség

Dr. Eckstein Frigyes ügyvéd

Dr. Hajós Géza ügyvéd

Dr. Hercegh József, közig. főbiztos, a Járási Közműv. Test. elnöke

Kövy Árpád, ev. ref. lelkész

Sándor László, író

Scherer Lajos, nyug. gymn. tanár, a Járási Közműv. Test. titkára.”

És e program hátán ceruzarajzos térkép, hogy mindegyikünk eltaláljon a megfelelő helyekre. Nos hát itt két-nyelvűek voltak mindenütt az utcatáblák. De egy másik városkában, talán Léván, csak magyar utcatáblákat láttam, annak jeléül, hogy ott a lakosság egészében magyar. És mindenütt kétnyelvű vagy csak magyar nyelvű cégtáblák a kereskedések fölött, magyar nyelvű becsalogatok a kirakatokban. S mindenütt szabad magyar nyelvű társalgás, utcákon, kereskedésekben, vendéglőkben.

Tetszett nekem nagyon ez a csehszlovákiai demokrati-
kus levegő. Csak akkor hökkentem meg egy kicsit, amikor egy tanárember némi beletörődéssel dicsérte meg a szabad iskoláztatás szellemét.

– Hogyne kérem, olyan szabadság van ezen a téren, hogy a vegyes lakosságú helyeken már tartanunk kell, nehogy a magyar gyerekekben lassan elhalványodjék a magyarságtudat...

– De hát azért vannak önök, magyar tanárok, hogy ébren tartsák!

Fogadkozott is, hogy ő is azt teszi.

Mindent egybevetve azzal mentem el Áronhoz, hogy én elégedett vagyok a szlovenszkoói tapasztalataimmal. Illetve a csehszlovákiai demokráciával, összemérve azzal, amiben nekünk kell élnünk itthon.

Nagyot néztem, mikor felhúzta dús szemöldökét, s így felelt:

– Én nem mondhatom ugyanezt magamról! Én nem külsőségeket kerestem és néztem, hanem az embereket. És lehetőleg azt, ami bennük van.

– S mit találtál bennük, ami nem tetszett?

– Leghamarabb mindjárt Kassán azt, hogy hamar és könnyelműen kacagnak.

Eléggé ismertük már egymást ahhoz, hogy kevésből is értsünk. Nyomban eszembe jutott egy kassai jelenet, amikor Áronnak elkedvetlenedett a tekintete, s egy kis időre hallgataggá vált. Vendéglátóink elvittek egy pohár sörré, s előre figyelmeztettek, hogy olyan helyre visznek, ami Kassa egyik nevezetessége. Hát szép helyre mentünk, emeleten volt valami nagy házban, sörcsarnoknak nem éppen tágas, de előkelőbb délelőtti találkozóznak éppen alkalmas helyiség. Hanem, ami belépéskor nyomban szemünkbe ötlött, csodálatosan szép, gótikusan kiképzett mennyezete volt. És persze, szépen, előkelően terített asztalok benne s nehéz, fényezett székek az asztalok mellett. Vendég nem volt sok. Nyilván nem olcsó, tömegek részére szolgáló sörház. Leültünk egy asztalhoz, s akkor vendéglátóink egyike kissé ünnepélyesen így szólt:

– Úgy igyátok meg sörötöket, hogy most olyan helyen vagytok, ahol Rákóczi Ferenc egykor imádkozott.

– Ez volt a kápolnája – mondta a másik.

– Jól imádkozott – szólt Áron igen komolyan –, ha sörcsárda lett a kápolnájából!

Hát ez a „jóízű, székely bemondás” fakasztotta olyan jókedvre vendéglátóinkat, hogy percekig ismételték. Este aztán, az irodalmi est utáni banketten sokan emlegették Áron „szellemes” bemondását, s Áronnak udvarias mosollyal kellett elfogadnia az elismerő gratulációkat. De hát végül is el kellett fogadnia, hiszen a „székely szellemesség” oltárára tették le csokraikat. Nem is igen hittem volna, hogy Áronba ilyen mélyen bevésődött ez az eset.

– Felejtsd el, ha bántott – tanácsoltam. – Végül is akkor még jól is estek a gratulációk.

– Rám az jellemző, hogy nem felejttem el, rájuk az, hogy gratuláltak.

– Mi bajod velük, hogy ennyire nem szereted őket?

Nehezen szólalt meg, s lassan beszélt, mintha meggondolva fogalmazna:

– Nem nevelődtek olyanoknak, ahogy szülőföldjük jellege megkövetelte volna. Nem állanak elég szilárdan a lábukon, mert nem eresztettek elég mély gyökeret a földbe, amely szülte őket. Hamar hajladoznak, sokfelé kapkodnak. Könnyen áll a lábuk a nyugati, modern táncokra is. Az ilyenekre a megértést mutató csehszlovák demokrácia könnyen veszélyes lehet.

– De Áron, hiszen mi a néppel, az igazival, nem is találkoztunk.

– Ez igaz, látod. Annál rosszabb szegénynek, ha ilyenek tartanak esernyőt a feje fölé a mai zavaros időkben.

– No! – mondtam ellent némi szemrehányással. – A nőnemű részüknel nem utasítottad éppen vissza a könnyű hajlékonyságot.

Elnevette magát:

– Hát nem ártana egy kis székelységet oltani beléjük!

Aztán mintha megbánta volna ellágyulását, élesen mondta:

– A *te* híres aktivistáidat pedig egyenesen utálok. Szinte félreecsúsztatták megítélésükben a Vásárhelyi Találkozót. S éppen az előkészület idején!

Megint hamar kifogtam, hogy mit sérelmez. Arra a február végi cikkemre céloz, amelyben akkor igen nagy megértéssel írtam Hodzsa csehszlovák miniszterelnök német és magyar „aktivistáiról”. A németekről azért, mert szemben állottak az ottani Heinlein nemzeti-szocialista pártjával, s ezért kerestek megegyezést a csehszlovák kormánnyal. A magyar „aktivistákat” pedig azzal tettem rokonszenvenné, hogy idéztem a neves szlovenszkoói közíró, Dzurányi László cikkéből. Ezt:

„Az igazi és tisztult aktivizmus tartalma és lényege: aktívnak lenni, aktívumokat szerezni a magyarság javára. Aki az aktivizmust a feltétel nélküli kormány szolgálattal azonosítja, az eltorzítja a politikai fogalom tiszta kisebb-

ségi képletét, mert az aktivizmus csak a magyarság szolgálata lehet.”

Hát én ezt úgy elfogadtam, s a cikk végén végül is azt a következtetést vontam le, hogy nálunk „ennek a lehetősége” megítélésem szerint nincs, és nem is lesz mindaddig, amíg Románia államvezetése és a kormányzati irányzatosság egyre fokozottabb mértékben tér el a szabadelvűségtől a nemzeti teljességet és kizárólagosságot valló jobboldali irányvonal felé. Igaz viszont, hogy tíznapos körutunk során rosszat ott is többet hallottam a magyar „aktivistákról”, mint jót. Akadtak, akik helyeseltek nekik, de többen gyanúsították őket azzal, hogy csak a „saját pecsenyéjüket” sütögetik, amikor mindenáron egyezkedni akarnak Hodzsával. Ezért félig visszavonultam:

– Hát én a demokratikus kormánnyal való egyezkedést, amely a kisebbségek problémáinak megoldásával a két érdekelt országot is közelebb viszi egymáshoz, elvileg helyeslem most is. A német aktivisták akcióját föltétlenül, mert ők a csehszlovákiai nemzeti-szocialista párt ellenére tárgyalnak Hodzsával. A magyarokéval kapcsolatban pedig én azt írtam, hogy nálunk ilyesmi nem is lehetséges. Ha egyéni hasznukért alkudoznak, akkor én is utálom őket. És különben sem az én aktivistáim.

– Hát akkor maradjunk abban, hogy ők is maradjanak meg maguknak ott, ahol vannak, mi pedig végezzük a magunk dolgát itt a magunk esze szerint.

Aronka pedig ezt a „vitánkat” vagy inkább a maga fel fogását meg is írta erősen irodalmasított, vagyis emelkedettebb hangon a Korunkban (1938. 1. sz. 53–54.). Ma könnyen hozzáférhető Tamási Áron Tiszta *beszéd* című publicisztikai gyűjteményében *Tíz nap Szlovenszkon* címen.*

Hetek teltek, s már otthon Brassóban kézhez kaptam a harmadik élménybeszámolót is az Áron és köztem váltott élménycsere mellé. A Független Újságban érkezett. Ligeti Ernő írt ott *Csehszlovákiai tanulságok*** címmel egy vezető cikket. Vagy politikai esszét inkább, annyira gazdag tartalmú és gondos formájú volt. De ezt csak most állapítom

* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1981. 346–348.

** Független Újság, 1937. december 10–17.

meg róla. Akkor túl voltam már a szlovenszkói „irodalmi nyargalásunk” élményeinek érzelmi időszakán. Letéptem hát a lap első oldalát, s becsaptam a szlovenszkói lapkivágások közé. Így került elő most. S így olvastam el most, s felajzott kíváncsisággal. De a kíváncsiságba sok megilletődés is vegyült, hiszen egy olyan kartársam emléke zajlott fel bennem, akit pár évvel később mártírrá avatott feleségével együtt a Duna partján a nyilas csürhe. Mennyivel többet látott meg s mennyivel bravúrosabban oldotta meg feladatát, úgy, hogy az olvasók is tanuljanak belőle s odamondjon egyre szűkkeblűbb kormányzatunknak is. S mennyire okosan! Úgy bírálta meg a mi demokratikus politikai gyakorlatunk hiányosságát, hogy felsorolta az ott megadott kisebbségi jogokat. Így válik érthetővé ott az az „aktivista” mozgalom, ami nálunk nem lehetséges. De rámutat az ottani kétségkívül fejlettebb demokrácia komoly hiányaira is. „A cseh demokrácia létező valami – írja –, de nem teljes, mert csak a többségi nemzetre terjed ki, és a kisebbségek folytonosan érzik, hogy ennek a rendkívüli okos kormányzati rendszernek mindig megvannak a maga lehetőségei, hogy háttérbe szoríthassa a kisebbségek jogos igényeit és lankassza őket gazdasági érvényesülésükben. A cseh szabadelvűség egy hüvelyben jelenik meg a nemzetiség túltengő gondolatával, és ezt azok is érzik, akik különben rokonszenvvel kísérik a kormányzat kisebbségi terveit.”

Megállapítja, hogy miként nálunk, az ottani kisebbségi ifjúság is, akárcsak a mi cselekvő ifjaink, nagy együttérzéssel és segítőkészséggel figyeli a Magyarországon erjedő demokratikus mozgalmakat, de ez a cseh demokrácia részéről nem kap elég segítő támogatást. Pedig Hodzsa miniszterelnök gondolata a Duna-völgyi népek összefogásáról – beleértve még Bulgáriát is – csak országok révén valósulhat meg, másként nincs meg mögötte az őszinteség aranyfedezete. Pedig a szlovenszkói magyar ifjúságban is „élénken él a Duna-medencében elhelyezkedett népek közös hivatási köre”.

Hadd pótoljam most akkori mulasztásomat a cikk e kisé részletesebb ismertetésével s tán némi beleérzéssel is, így hajolván meg tisztelettel a mártírrá lett kollégám emléke előtt.

Volt akkor komolyabb oka is annak, hogy elmulasztottam a cikk azonnali elolvasását, nemcsak ez. Túl akartam lenni már a szlovenszkói „irodalmi nyargalásunkon”.

Itthon választási izgalomban – nem égett, inkább hideglelősen borzongott az ország. A liberális kormány négy éve lejárt, s ezért új választásokra hívta fel az ország népét. Még érvényben voltak a polgári parlamentáris demokrácia játékszabályai. Megindult hát a pártok helyezkedése. S megtörtént az, ami miatt hideglelős borzongás fogta el a választók tömegét. A nemzeti parasztpárt, Maniu pártja, a polgári demokrácia eddigi bástyája, választási egyezséget kötött a Vasgárdával a választások idejére. És csatlakozott ehhez az egyezséghez Gh. Brătianu liberális pártja és C. Argetoianu Agrárszövetsége is. Hát hiszen ez újabb biztosítéka is lehet annak, hogy a választási eredmény valóban a választók akaratának a tükré lehet...

Nem, amitől a dolgozó tömegek féltek, nem történt meg. A vasgárda jelentősen előretört ugyan, de nem győzött. És nem érte el a kormányzáshoz szükséges 40 százalékos eredményt a liberális párt sem. Pedig ugyancsak nem törekedett a tiszta választásokra. Különösen a Magyar Párt ellen alkalmazta a már ismert kemény választási módszereit. Bizalmi embereit nem engedte az urnák közelébe se, az ellenszegülőket megverték, a leadott szavazatokat pedig ellopták. Véres összeütközés is történt, s éppen az én szülőfalum közelében, Nyárádmagyaros határában. A választásokra induló magyar falvak lakosainak útját állták a csendőrök, s fegyverüket is használták. Két ember meghalt, s az egyik ismerős is volt, deményházi. Sebesült kilenc volt, ezek közül is meghalt egy a kórházban. S a tömegben, amelyre a csendőrök rálóttek, ott volt az én két sógorom is, Ágnes és Anna húgomnak a férje, Székely Imre és Salat Dénes.

A király viszont megkapta a szabad kezét. Arra is, hogy egy kicsit eltérjen a játékszabályoktól. Octavian Gogát bízta meg a kormányalakítással, aki antiszemita programjával jobboldalinak számított, de az ugyancsak antiszemita Cuzával együtt is a leadott szavazatoknak csak 9,2 százalékát szerezte meg. December 28-án alakult meg az O. Goga–A. C. Cuza kormány; és a király a következő év, vagyis 1938. február 9-én már el is csapja.

Karácsonykor még nem volt kormányunk, de a félelem már borzongatta a hátunk: bekerül a Vasgárda valamilyen pártkoalícióban a kormányba? Eléggé érzelmős karácsonyi vezércikkem címe ez volt: *Hősi halál a betlehemi jászol mellett?* Így, kérdőjellel. A kérdőjelet a cikkből idézett szövegrész magyarázza meg. „*Karácsonykor zuhant rá az országra legújabb korszakának tálán legnagyobb horderejű kérdése, amelynek megoldása feltétlenül nagy kihatással lesz jövődő történelme alakulására. Hadd érvényesüljön tehát a megoldásban is karácsony magasztos szelleme. Hadd érvényesüljön az elhatározó kibontakozásban annak a betlehemi jászolnak a szimbóluma, amely mellett szorongva az ország népével – ott állunk mi kisebbségi népek is. Nem kívánjuk sem az országnak, sem magunknak, hogy a demokrácia hősi halált háljon a betlehemi jászol mellett.*”

És most hadd emeljek ide önéletrajzi visszaemlékezéseim második kötetének 566–567. oldaláról néhány találó, de kiegészítésre szoruló mondatot. Íme: „A király mellé édesedett liberális párti kormányzás viszonylagos szilárdságát a király támogatása mellett főként a polgári demokrácia bomlásának köszönhette. Fő ellenfele, Maniu és Mihalache Nemzeti Parasztpártja részekre szakadt, következetesen haladó elemei elszigetelődtek, nacionalistáit pedig Vaida-Voevod ragadta magával – egyre inkább a Vasgárda-mozgalom szélsőségei felé. Már nem is tiltakozott, ha a Vasgárda atyjának nevezték hívei. Rövidesen ki is szakadt régi pártjából, s előbb Gogával fogódzott, majd vállalta Cuza professzor Cato-következetességgel ismételtett antiszemita jelszavát is: a zsidóknak pedig pusztulniok kell. A politikai közéletből természetesen. Így indult el részben a fasiszta Rómában, részben a hitlerista Berlinben fogantatott trojka (Rómában Goga, Berlinben Vaida termékenyült meg vele), szerintük a parlamenti győzelem, lényegében azonban előbb a királyi diktatúra s végül a második világháború s a nyílt fasiszta diktatúra örvényei felé.”

Nos, ez a trojka most Maniuval az előkelőbb négyes-fogattá változott, amelyben a király könnyedén behajthattott egyelőre a személyi diktatúrába.

SZIMULTÁN JÁTÉK VÁLLALKOZÁSAIMMAL

Ellepte íróasztalomat az eddig „feldolgozott korszakra” vonatkozó „dokumentációs”, vagyis emlékezetpontosító anyag. Sokféle korábbi írás: feljegyzés, okmány, újságkivágás, levél hever mindenfelé. És könyvek is, kortársi visszaemlékezések (Nagy István, Balogh Edgár, Veres Pál) kötetei. Alig férek már tőlük, akadályozzák jobb könyökömet, pedig amúgy is elég nehezen rogom már tollal-ceruzával sorba a betűimet. A legnagyobb csomót persze az újságkivágások teszik ki, részben a múltban összegyűjtöttek, részben a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban most készült ilyen természetű feljegyzések, kimásolások. Ezek segítenek a történelmi időpontok pontos megállapításában. De ezek mutatják az utat munkám előrehaladásában.

Rendet kell már teremteni, mielőtt továbbhaladnék. És rendcsinálás közben kezembe akadt két tekintélyes levélcsomag. S nem is közönséges levelek ám: hanem páros levelezés! Nekem küldött levelek Jancsó Béla kézírásával – és az én gépen kopogott leveleim eredetiben. Hogy kerültek ezek vissza hozzám? Úgy, hogy Jancsó Béla tragikus halála után (mindig erősen gondolkozó-töprengő járása közben, áthaladóban az úttest, egyik oldaláról a másikra, úgy lépett le a járdáról, hogy elsodorta egy ott elrobogó autóbusz) még ma is élő öreg édesanyja szeretettel elrendezte hátrahagyott írásait, levelezését. Így kerültek elő az én évtizedekkel ezelőtti fiának küldött leveleim. Gondosan csomóba kötötte őket, és visszaküldte hozzám.

Belenézek most ebbe a levelezésbe, s látom, hogy sok minden élöbben, érdekesebben van meg benne, közéleti érdekességű is, mint az én ma már hervatag emlékezetemben. Miért ne használnám hát fel én most ezt a levelezést? Megrostálva persze, egyrészt azért, hogy jelentéktelen apróságokkal el ne csüggesszem egészen az olvasó remélt érdeklődését életem iránt, másrészt azért is, mert ha mindent kimerítek emlékezőm kútjából, akkor mi marad nekem „személyi tulajdonomban”, amelyhez jogom van?

Bemutatom hát itt – eredetiben a Jancsó Béla hozzám intézett leveleinek egy részét, hozzáfűzve teljesebb megértésük érdekében *mai* megjegyzéseimet, és közlöm néhány fontosnak érzett válaszomat is, amelyekhez – remélem – nem is kellenek már mai magyarázatok. S hozzácsapom ehhez a fejezethez az én akkori feljegyzéseim, házi könyvelésem és „hivatalból” megőrzött okmányok alapján az Ágisz szövetkezet és a Hasznos Könyvtár mellett a Családi Segélyalap és az Erdélyi Népkisebbségi Újságírószervezet tusnádi Üdülő Otthonához, vagyis magánjellegű „vállalkozásimhoz” fűződő emlékeimet is. Hiszen ezek is szorosán hozzátartoznak életem történetéhez. És benne van a Vásárhelyi Találkozót közvetlenül megelőző korszak és egy férfibarátság története.

Tehát:

Jancsó Béla levele Kacsó Sándorhoz. Kolozsvár 1936. szept. 15.

„Kedves Sándor!

Nyári vakációról már két hete hazajöttem, de eddig nem értem rá írni. Az iskolaorvosság eldőlt, szótöbbséggel megválasztottak. Hosszú és csúnya harc előzte meg. Jellemző közéletünkre, hogy egy 1500 [lejes] állásért milyen eszközökkel harcolnak velem szemben. Vakációm alatt felkerestem Paál Árpádot, és hosszasan beszélgettem vele dolgainkról. Nagyon egyedül érzi magát, de dolgozik az Otthon-hazá-n. Hasznos az ilyen beszélgetés: a német és zsidó kérdésben nagyon sok megszívlelendőt mondott (erről majd szóban), és intett, hogy függetlenségünket milyen irányban tartsuk fenn, s tartsunk össze. Mindkettőt én is egyre növekvő parancsnak érzem. A háziipari szövetkezet megalakulása Kós és Sulyok együttes részvételével, Karola és B. Györgyné együttes vál.-tagságával a két grófi csoport egységének immár nyilvános jele. Ez belső életünkben eddig soha nem tapasztalt regressziót, szentszövetségi érat jelent, ha mi közbül komolyan össze nem fogunk, érzelmi összetartásból programatikust nem csinálunk, és külön munkaeszközeinket tervszerűen össze nem hangoljuk. Jenőnek is ez a nézete. Az ősz folyamán ezt itt együtt meg kell apróra beszélünk. A Hasznos

Könyvtár megerősítése és fejlesztése a legjobb út erre. Olvastam Halász Sándor füzetét, jó könyv. Herskovits kézirata elég volt, vagy pótolni kellett? Küldess belőle is 100 darabot. Nem tartom szerencsésnek, hogy éppen most egymás után jött két ilyen füzet. (Halász, Herskovits.) Herskovits kívánta, hogy a maga neve alatt jöjjön ki? A magyar kath. orvosok felé ez valószínűleg nehézség lesz, nagyon maszlagolják őket, nekünk pedig mind több magyar munkatársat kell megnyerni, még ha nehézkesebbek is. Persze szükség törvényt bont, mint a Halász esetében is. Hogy áll most anyagilag a H.K.? Azt hallom, hogy Lantos havi 9000 lejjelel fizetett elő. (Tehette különben az eddigi könyveken összehalmozott rengeteg pénzből.) Azt falugazdaként tette, vagy pedig odaküldesz ki könyveket érte? Légy jó megírni. Balázs Feri mindkét könyvét kiadja a Révai Bpsten, ez nagyot jelent anyagilag is, a Helikon pedig legalább látja, hogy nélkülük is tudunk valamit csinálni. Ferit egy amerikai ismerőse floridai tanyáján ingyen ellátná családotól, s ő most, nyugdíjaztatva magát papi állásából, ki akar menni oda, még az ősszel. Nagyon félek, hogy aktív tüdőfolyamatát a tengeri út végzetessé tenné! Borzasztó lenne elveszíteniünk őt! Én harcolok vele, hogy meggyőzzem, de makacssága bosszantó. Csak abban reménykedek, hogy az útiköltséget nem tudja előkeríteni, s így kénytelen lesz kezelő orvosa véleménye szerint egy északolasz *enyhe, szélmentes helyen* (1000 m alattin) tölteni a telet. Brassó közelében van-e ilyen szanatórium? Egy ottani tüdőspecialistától érdeklődd meg, és az árát is írd meg. (Az aláhúzott feltételeket mondd meg neki.) Hogy vagytok? Mit csinál a legifj. Kacsó? Szeretettel ölel:

Béla”

A mai olvasónak bizonyára nem vagy nem eléggé érthetőek a levél egyes részletei. Például a háziipari szövetkezet alakulására vonatkozó „titokzatos célozgatások”. Háziipari szövetkezeti részlege az Agisznak volt. Ennek született volna versenytársa most Kós és Sulyok, valamint Szilvássy Karola bárónő és Bethlen Györgyné grófné összefogásával? Sulyok István ellenfelem volt az újságokban zajló vitákban, Szilvássy Karola pedig Bánffy gróf

barátnője s a helikoni összejövetelek állandó résztvevője volt Kemény János vendégszerető házában. Nem tudom, történt-e akkor ilyesféle próbálkozás egyáltalán, vagy csak hírelték, de hogy nem sikerült tartós eredménnyel, az biztos.

A Hasznos Könyvtár füzeteivel kapcsolatban pedig az izgatta a minden apróságra felügyelő és taktikázásra hajlamos Jancsó Bélát, nehogy túl sok zsidó szerző következék egymás után. Az ifjú Lantos, az Erdélyi Szépművés Céhhez kapcsolatba került budapesti könyvkiadó egyik igazgatója, valóban falugazdaként fizetett elő pár hónapra. Önéletrajzi visszaemlékezéseim második, *Fogy a virág, gyűl az iszap* című kötetében bőszeges magyarázatot talál az olvasó, hogy mi is az a falugazda. Hogy miként állt akkoriban a Hasznos Könyvtár anyagilag, arra később adok választ egy akkor Bélának küldött válaszlevelem közlésével. Balázs Ferenc megsegítésével elkéstünk. A nyílt tüdőfolyamat gyorsabb volt, a következő év nyarán elragadta közülünk.

Levél Jancsó Bélától Kacsó Sándornak. Kolozsvár, 1937. febr. 28.

„Édes Sándorkám!

Az itteni tömeges influenza annyira igénybe vett (a kollégiumban 20 fekvő betegem van!), hogy csak ma tudom megírni azt, hogy Vorbuchnerhez küldött levelemre febr. 21-én az alábbi választ kaptam magától a püspöktől:

»299–1937 szám.

Igen Tisztelt Uram!

Hivatalos római utamról hazatérve sietek őszinte köszönetemet kifejezni f. évi jan. 24-én kelt beadványáért.

A fokozottabb népművelés munkáját magam is kiválóan fontos feladatnak tartom. Meggyőződésem azonban, hogy a népművelés gyökerében és minden vonatkozásában erkölcsi kérdés, s azért különösen ma semleges módon nem kezelhető. Megértem annak szükségességét, hogy a népművelés ügye és kérdései az összes illetékes egyházi és világi szervezetek bevonásával egységes terv alapján intézessenek és munkálatai egy megfelelően összeállított bizottság irányítása és felügyelete alatt álljanak, értesülé-

sem szerint az ilyen irányú kezdeményezés már meg is történt. Éppen ezért kívánatosnak látom bevárnunk ezen tervnek eredményét vagy eredménytelenségét, mielőtt a külön beindított részletkezdeményezés támogatásának a tervével érdemileg foglalkoznánk.

Ezért, bár orvos úrnak személyét nagyon becsülöm és bizalmatlanságra nem látok okot, a népnevelés ügyének tartalma és egyetemes terjedelmű végrehajtásának érdekében jelenleg nem áll módomban eddigi állásfoglalásunkon változtatni.

Fogadja orvos úr kiváló nagyrabecsülésem őszinte nyilvánítását.

Gyulafehérvár, 1937. évi febr. 19-én.«

Ha ezt a választ a levellemmel összehasonlítod, láthatni, hogy nem ad ugyan pozitív választ az aggályokra, de az adott helyzetben pozitívként könyvelhető el, hogy megmutatja a kibontakozási utat, a M-párti ankétet, amelyre ezek szerint eljönnek. Most tehát a párton a sor, hogy Bethlen Gy. ilyen értelmű aggályának eloszlátása után megtegye a lépéseket, az eredménytelenséget nyíltan felszámolva lehetővé tegye a külön tárgyalásokat. Közölni fogom B. Györggyel levélválaszunkat és mihelyt tőle választ kapunk, azonnal megírom Neked, hogy az ankétre v. külön tárgyalásra idejében felkészülhessünk. De most egy régóta szorongató kérdés: mi van a Hasznos Könyvtárral, hogy az én füzetem óta újabb nem jelent meg? Csak nincsenek az eddiginél is nagyobb bajok? Mindent el kell követnünk, hogy most életben tartsuk. Vannak olyan körülmények, amik miatt az egyházak is most már meg fognak egyezni velünk, és intenzív népnevelési munkára kényszerülnek közös terv alapján. Ezt éppen kath. oldalról mondták nekem. Erről majd szóban. Nézetem: ha az eddigi terjedelemben nem bírjuk anyagilag, úgy megfelelően lecsökkenteti terjedelemmel, de továbbra is jelenjünk meg. Jenőn [Szentimrei] láttam, hogy Vorbuchnernek írt levellemel nincs megalégedve, ezt mondta rólad is de nem konkretizálta. Légy jó a közöttünk nélkülözhetetlen teljes nyíltsággal megírni mindent: én ezt a hangot és ezt az őszinteséget tartottam becsületesnek és szükségesnek, és a

válasz mutatja, hogy volt is eredménye. Sürgős válaszdát várva a régi szeretettel ölel:

Béla

Ui. Hogy tetszik az új E. Fiatalok? Be akarta szüntetni a cenzúra, sok heccünk volt, de hála Istennek elhárítottuk az akadályokat.”

Vorbuchnernél én is jártam, de akkor még csak nagy-szebeni plébános volt. Velem is igen kedvesen és udvariasan eltársalgott. De semmiféle támogatást nem ígért szemben Fejér Gerő kanonokkal, aki a Brassói Lapokba írott cikkel is támogatta a Hasznos Könyvtárt. Szükségünk volt erre a támogatásra, hogy felszabaduljanak a katolikus tanítók a mozgalom támogatására, a könyvek terjesztésére, szétosztására. Béla ezt a kezdeményezésemet tartotta a falumonográfiák bukása után a legfontosabbnak, s ezért mindent el akart követni, hogy minél szélesebb „erkölcsi” és anyagi alapot biztosítson neki. Ezt az egyházak, a Magyar Párt és a Magyar Párt ipari érdekeltségei közé tartozó *Minerva* (nyomda és könyvkiadó) társaság mellénk szervezésével vélte elérhetőnek. Szentimrei és én ezt nem hittük kivihetőnek, amikor ezekkel a körökkel szinte állandó ideológiai természetű csatában álltunk. Szentimrei nem helyeselte az én Vorbuchner plébánosnál tett látogatásomat sem.

A Hasznos Könyvtár szerkesztősége: Biró Sándor tanár, Debreczeni László iparművész, Jancsó Béla dr. orvos, Kacsó Sándor író és hírlapíró, László Dezső tanár, Szentimrei Jenő író és hírlapíró.

Ez a névsor kaput nyitott a társadalom sok rétege felé, beleértve az egyházi közösségeket is, de aligha a hivatalos egyházi kormányzatok és a Magyar Párt vezetősége felé. Ez a véleményünk volt az a nem éppen elhallgatott, de Béla makacs, kitartó és megható bizalmával szemben nem olyan folytonosan emlegetett kétely, az az őszintétlenség, amelyet persze megérezett, és igyekezett is visszartartani minket minden olyan megnyilatkozástól, kapcsolattól, amelyről úgy érezte, hogy kockáztatja az ő szervezési-építkezési *erőfeszítéseit*.

Jancsó Béla levele K. S.-hoz. Kolozsvár, 1937. III. 26.

„Édes Sándor!

Márc. 2-i leveledre csak most tudok válaszolni. Szerettem volna küldeni is az egészségügyi kéziratot, a Parádi Kálmánét, de csak a jövő hónap közepére lesz meg vele, akkor nyomban küldöm. Jenő készíti a következő közművelődési füzetet: az erdélyi nagyasszonyokról ír: Lorántffy Zsuzsanna, Bornemisza Anna stb. Most már igyekszünk előre dolgozni, hogy ne legyen fennakadás a kéziratokkal. A Hasznos Könyvtár kiépítése most számunkra szinte egyedül kínálkozó kulturális feladat.

A Vorbuchner levelét illetőleg: a keresztyén népnevelést és az általad nehezményezett dolgokat szóban megmagyarázom a remélhetőleg mielőbbi találkozásnál, ami nagyon esedékes. Egyébként a levelet másolatban eljuttattam Bethlen Györgyhöz, megkérdezve, hogy összehívják-e az érintett népnevelési ankétot, vagy pedig jelentsek ki, hogy nem akarják összehívni. Azt a választ kaptam, hogy a Minerva húsvét után kész a közvetlen tárgyalásra. Szóval: ankét nem lesz, s most a közvetlen tárgyalásokra térünk át. Hihetőleg így rendre van *valamelyes* megegyezésre lehetőség a ref. és unit. egyházzal és a Minervával. Ha a kath.-ok nem akarnak kapcsolatba jönni, az az ő bajuk és felelősségük. Légy jó gondolkozni, hogy mi legyen az a maximum, amiről tárgyaljunk, és mi lehet az a minimum, amiben majd megállapodhatunk. Szerintem a munkamegosztás a Minerva felé az alábbi lehetne: 1. Ők a falu vezetőinek (pap, tanító) írassanak, mi közvetlenül a a népnek. 2. A Magyar Nép és a Minerva-könyvtár reklámirozza a Hasznos K.-at is, ezzel szemben a H.K. borítólapján a Minerva népkönyvtárt is hirdetnök. Időről időre közölnénk a folyamatban levő munkákat (szerzők nélkül), hogy a másik ugyanazt ne dolgoztassa ki. Az egyházakkal leendő megbeszélés alapelvei: egyházak csak egyházi és vallásos iratokat adjanak ki, de terjesszék a mi általános érdekű dolgainkat (gazdasági, egészségügyi és közművelődési), füzeteinket, amit nem felekezeti szempontból csinálunk ezután sem; a terjesztést csak visszamenőleg, a megjelent és általában nem kifogásolható füzetekre kérjük. Írd meg mindezekről a véleményed. Ettől függetlenül a ref. egyházi lapokban való propagandát megbeszéljük

L[ászló] Dezsővel is közelebről, ahogy lélegzethez jutunk, be is indítjuk, ahol tudjuk. Nekik is nehéz a helyzetük, kisebbségi életünkben mindenütt új szentszövetségi éra jön, azaz már el is kezdődött. Sokban mi vagyunk ezért bűnösök, nem tudtunk úgy összetartani, együtt dolgozni, ahogy lehetett és ahogy kellett volna, és így grófok, gentryk, összes sötét alakok mindenre ráülhettek. Ebből tanulunk kell, még nem egészen késő. Több céltudatosság, összetartás, egymás iránti bizalom és teljes szolidaritás. Kelene találkozunk; azt gondolom, hogy a népnevelési tárgyalásokat beindítjuk, s a végső stádiumára és a megállapodások aláírására okvetlenül jöjj fel, kb. május 1-ére és akkor beszélgetünk is. Ha a tárgyalások kezdetére nem jöhetsz fel, úgy írd meg álláspontodat és küldj meghatalmazást az Ágisztól nekünk, hogy tárgyalhassunk.

Húsvétra nem tudtunk cikket írni rengeteg iskolai dolgunk miatt. A magyar párti politikai zajlásokról is kelene beszélni – félek, hogy a székely érdekek újra elsüllyednek. A gazdaság és politika összekapcsolása ellen írt cikkeid kitűnőek. Ellenben sok más cikkel nem értek egyet, pl. a francia belpolitika kommentálásával. Gy[árfás] E[lemér] lemondott a státuselnökségről, hogy az elnök szabad legyen. (bizalmas!) A Siculus megalakult, elkezdte működését, helyisége is van már.

Boldog ünnepeket kíván és válaszd várja, szeretettel ölel:

Béla

Ui. Bethlen György említette, hogy Vorbuchnerhez írott levelem azon részével szemben, hogy a H.K. szerkesztésébe nincs befolyása az Ágisznak, Szabó Bénitől úgy tudja, hogy ők [Szabó Béni] minden kéziratot előre elolvasnak. Ebben ugyan még nincs ellentmondás, de azért én erre elküldöm megállapodásunkat Bethlen Györgynek Bukarestbe. Tudd meg Szabó Bénitől, hogy volt ez a beszélgetés.”

A levél egyes célzásait ma már magam sem tudom megfejteni. A Szent Szövetségre megismételt célzás figyelmeztetés akar lenni, hogy az ügy érdekében lehetőleg ne bosszantsuk a „hatalmasokat”, nehogy elgáncsolják jó törekvéseinket. Szabó Béni is azért füllentett Bethlen Györgynek, hogy megnyugtassa: a Hasznos

Könyvtár felől nem fenyegeti támadás a Magyar Pártot. Minden kéziratot egyedül én olvastam, s nem is csak azért, mert én voltam a felelős szerkesztő, hanem azért, mert én adtam nyomdába a kéziratokat.

És most már csak a változatosság kedvéért is közlök egy Kacsó-levelet is, hadd lássuk, mi az én véleményem ezekről a sok tárgyalásos hercehurcákról.

Kacsó Sándor levele Jancsó Bélához. Brassó, 1937. április 27.

„Kedves Béla!

A parafált jegyzőkönyv és a Megállapodás-tervezet rendben megérkezett. Nincs komolyabb hozzáfűznivalóm. Gyakorlati szempontból semmiféle megkötöttséget nem jelent nekünk – amit kérnek, azt nyugodtan megadhatjuk –, viszont hasznot sem jelent semmit. Úgy látszik, veszélyesebb ellenfélnek látnak, mint vagyunk. Vagy talán hasznosítani akarják a megegyezést valamerre? Nem látok tisztán a dologban, aggodalmaim azonban nincsenek. Mindössze elégedetlenségi érzéseim, hogy semmiféle segítséget ez nekünk nem jelent, pedig sokáig nem visszük a dolgot, ha komoly alátámasztást nem kapunk. ÉS itt van az a pont, amiért nekem Szász Pálék komolyabb nyereséget ígérnek, úgy az EGÉ-n keresztül, mint az újonnan alakult gazdakörök segítségével. A lendület náluk van. s ez a lendület a mienk is lehet. Egyébként az egész Szász Pál-ügy kimerítő és komoly megtárgyalást igényelne, amit már csak azért sem szabad elmulasztanunk, mert látom, hogy az utóbbi időben nem az elvi, hanem a gyakorlati kérdésekre kitérő utakra jutottunk. Egyet mindenesetre már most le kell szegezni: beláttam s be kell látnod Neked is hogy magunkra nem tudunk megállni. Ismételnem kell: a Hasznos Könyvtár egész szerkesztőségéből Te dolgoztál és én s még Szentimrei. A többiek még azokat a lehetőségeket sem hozták, amelyek a kezeik között vannak. Kérlek, vedd számba az erőket, a munkahajlandóságot és a munkaképességet. Nekünk a raktáron maradt könyveket el kell helyeznünk, különben megállunk, mert nem lehet szívem ahhoz, hogy egy barátomat belevigym a második száz-

ezres kiadásba. Ha a Minervával való megállapodás azt jelentené, hogy terjeszkedési lehetőséget kapunk, megoldottnak látnám az ügyet, bár – magyarán mondva – nekem még mindig rokonszenvesebb Szász Pál és az ő garnitúrája, mint Gyallay és társai. Ismétlem, attól félek, hogy amíg tárgyalgatunk és megállapodásokat kötünk, s minden haszon nélkül »békülünk«, megbukik a Hasznos Könyvtár, s nem ér semmit az egész.

De hát majd meglátjuk.

A kért meghatalmazást, illetve levelet természetesen küldöm, a tervezetet mint az Ágisz hivatalos javaslatát tekintem, s Reád bízom a továbbiakat. Visszaküldöm a parafáit jegyzőkönyvet is. Tartsd irattárban ott, még szükség lehet rá. Annyit azonban ki kell kötni legalább, hogy a Magyar Népből az Ágisz kiadványait ismertessék, vagy akár jóindulatú kritikával fogadják, hogy feloldódjék az az ellenkezés, amelyet ellene elhintettek. Cserébe adhatnók a Magyar Nép hirdetését. Ennek természetesen nem kell megállapodásba kerülnie, hiszen az összeműködés tulajdonképpen nem is megállapodás, hanem megértés és jóindulat kérdése.

A beígért kéziratot erősen várom. Előfizetőink aggódnak, hogy a könyvek ilyen rendetlenül jelennek meg. Egyre több oldalról sürgetik a nemibetegségekről szóló könyvet és a sertésbetegségek ismertetését. Ez utóbbival kapcsolatban ismételten írtam egy Szeghő Dénes nevezetű gyulafehérvári állatorvosnak, akitől ígéretünk van már. Beérkezett Atzél Edétől a trágyakezelésről egy kézirat, de át kell dolgozni az egészet. Ez természetesen a gazdasági sorozatban jöhet csak. A közművelődési sorozat következő könyvéről halvány sejtelmem sincs. Jenő nem irányzott elő semmit? Ismétlem, szellemileg és anyagilag egyaránt elakadtunk, s baj lesz, ha nem fekszünk neki ismét teljes erővel. Szeretettel ölel:

Kacsó Sándor”

A Magyar Nép a Magyar Párt hivatalos hetilapja volt a parasztság számára. Szerkesztője pedig Gyallay Domokos író, akit Áron keresztelt el népszakértőnek. Ezzel a levéllel kapcsolatban azonban rá kell mutatnom az

EGÉ-vel fejlődő szövetségem és a Szász Pállal szövődő barátságom kezdetére. Erre is igen alkalmas egy levél:

Teleki Adám levele Kacsó Sándorhoz. Marosújvár, 1936. július 10.

„Kedves Barátom!

Olvastam a »Gépindítás« c. vezércikkedet és örömmel látom, hogy teljesen átérzed mindazt, amit mi az EGÉ-vel kapcsolatosan elgondoltunk és az eljövendő munkánkban célul tűztünk magunk elé.

Teljes elégtételt jelent számunkra az a körülmény, hogy végre munkához láthatunk kigazdatársadalmunk érdekében. Történelmi jelentőséget látok abban, hogy a múlt század derekán egy nagy erdélyi elménk (Mikó Imre) által alapított intézményt, amely egy kizárólagos osztály érdekeit védte és képviselte, átalakítottuk a mai követelményeknek megfelelően, és szolgálatba állítottuk az egyetemes magyar gazdatársadalom testvéri közösségének.

Nem vitás, hogy a gazdasági kérdések kiemelésében nagy szereped volt – kemény és kitartó tevékenységre volt szükség –, hogy ezen kérdés belemenjen a köztudatba. Szívós tevékenységet fejtettél ki évek óta ebben az irányban, és igyekeztél gyakorlatilag is megvalósítani az eszméket. Az Ágisz eddigi munkássága fényes bizonyítéka annak, hogy céltudatosan lehet eredményesen dolgozni.

Most sikerült egy pontban megteremteni a szélesebb munkaterületek előfeltételeit, és biztos vagyok abban, hogy értékes közreműködésed és támogatásod az ügy előmenetelét nagy mértékben fogja segíteni.

A »Gazda« következő számában szerettem volna cikket közölni az Ágiszről, de kíváncsi vagyok, időszerűnek tartod-e a vécsi megbeszélések után. Várjuk be a tervezett megbeszélést – és azután foglalkozzunk az Agisszal? Minden esetben a közös munkában teljes mértékben számíthatsz rám, és meggyőződésem, hogy a nemes és önzetlen célok érdekében együtt fogunk haladni. Ölel igaz barátsággal:

Teleki Adám”

Az ifjú grófot ismertem, volt már személyes találkozásunk is, mégpedig az Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságírók Szervezetének nagyszebeni kongresszusán. Akkor még a szász újságírók is benne voltak a szervezetben, azért tartottuk a kongresszust Nagyszebenben. (A következő kongresszuson – azt hiszem, Szovátán tartottuk – már nem voltak ott, s amiért ők nem voltak ott, azért választottunk mi – csak azért is! – olyan új vezetőséget, amelynek elnöke a Temesvarer Zeitung főtulajdonos szerkesztője, a zsidó Sárkány Gábor, és egyik alelnöke Ligeti Ernő lett.) Nos, ezen a kongresszuson a „nem tudjuk, mit kerestt” Teleki Ádám gömbölyded, de szépfíús megjelenésével nem volt éppen rokonszenves.

Hanem ez a levele tetszett nekem, nem néztem ki belőle ilyen gondolatokat. S kimódolásában is volt valami figyelemre méltó! Ha nem is volt őszinte, gyöngéd hízelgése határok között maradt. S azt is megfigyeltem, hogy bizonyára szándékosan hagyta el – nekem írván – a grófi rangjelzést mind a Mikó Imre, mind a maga neve elől. Nem illett volna a levél tárgyához-tartalmához.

E levél után találkoztam Szász Pállal is újra. Ez már nem váltotta be várakozásaimat. A Helikonon kijelölt bizottság javaslata előtt ő sem tartotta ildomosnak új dolgokkal megelőzni az esetleges nagyobb horderejű határozatot. Ebbe a határozatba (hiszen távollétem ellenére engem is beválasztottak a bizottságba) vegyük majd be az EGE bekapcsolódását a Hasznos Könyvtár szerepének kibővítésébe. Neki is olyan tervei vannak, hogy télire sok gazdasági tanfolyamot szerveznek a falvak egész sorában. Kellenek majd oda a könyvek az előadóknak és a hallgatóknak egyaránt.

Szóval ő is csak nagy szervezési tervekkel kecsegtet egyelőre, mint Béla...

Jöjjön hát most újra egy Béla-féle levél:

Jancsó Béla levele Kacsó Sándornak. Kolozsvár, 1937. jún. 28.

„Édes Sándorkám!

Tudatlak, hogy a Minervával közös felhívásunkra ed-

dig csak a katolikusok válaszoltak, jún. 23-án, 2061–1937 sz. alatt a következőképpen: »Egyházmegyei hatóságunk az iskolán kívüli népnevelés ügyét rendkívül fontosnak tartja. Elvi felfogása szerint ezen népnevelésnek pozitíve a vallás és az erkölcs alapján kell állnia. Ezért továbbra is *közvetlen felügyelete alatt és saját hatáskörében óhajtja intézni a népnevelésügyi mozgalmakat és kiadványokat.* Fentiek alapján, bár nagyra becsülöm a Minerva népnevelési munkáját, nem áll módomban csatlakozni az Ágisz szövetkezettel való megállapodáshoz. Természetesen jóindulattal viseltetem továbbra is minden olyan népnevelési munkával szemben, amely elveinknek megfelelően pozitív vallásos és erkölcsi alapon áll. Fogadja...« stb. Vorbuchner írta alá.

Szóval ők még akkor sem egyezkednek, ha a Minerva egyezkedik. Sajnálatos dolog, de nézetem az, hogy mégsem állunk meg. Az eredeti megállapodás szövege szerint a népnevelési tényezők egy részével együttműködést hozhatnak létre, tehát most az unit. és ref. megegyezést kell nyélbeütni, s akkor 4-en dolgozunk együtt, ha a katolikus egyház mindenképpen külön akar maradni. De ez esetben biztosra veszem, ők is meggondolják a dolgot. Nézetem szerint *hiba lenne már most összerúgni a patkót, s jogos elkeseredésünknek nyilvános (lapbeli) kifejezést adni.* Szóban ezt meg lehet tenni, sőt jó lenne, ha ottlétünket felhasználva beszélne Vorbuchnerrel, aki talán félreértette a dolgot, mint az az általam aláhúzott mondatból következik, amely felesleges, mert a megállapodás 1. pontja az, hogy minden akció fenntartja eredeti programját és önállóságát.

Jó lenne Paál Árpáddal bizalmasan beszélned erről még a Vorbuchner-beszélgetés előtt. Írd meg, mikor jössz Kolozsvárra. Szeretettel ölel:

Béla

Ui. A kiadóhivatal felszólító lapját itt küldöm. Talvay novemberi neked való elszámolásom óta nem én kezelttem az itteni kiadóhivatali ügyeket, hanem Szász Pista, „aki erről fog bizonyára pontosan elszámolást adni.”

Szóval Béla makacsul kitart elképzelése mellett, amelybe már annyi energiát, időt vesztegetett bele. Nem akarja

tudomásul venni, hogy mi az egyházaknak, különösképpen a katolikusnak, amúgy sem tudnánk hitbuzgalmi könyveket szállítani, amire szükségük van. A reformátusokhoz, az unitáriusokhoz pedig amúgy is betörtünk már lelkes fiatal tanárok, felvilágosult szellemű értelmiségiek segítségével. De nem éltünk eléggé az egyetemi hallgatókban levő nagy tartalékkal. Ezek mozgósítása pedig épenséggel a Fiatalok-ra tartozott volna. Hiszen sokat írtak a lapban az Ágiszról is, a H.K.-ról is, de a vakációra haza-hazatérő egyetemi hallgatók mozgósítására lett volna inkább szükség, nem az egyházak vezetőségével való hivatalos tárgyalásokra. Hiszen találkozásainkon hányszor beszéltünk erről. A Vorbuchnerrel való újabb találkozó tervére már nem emlékszem. Ha volt ilyen, akkor csak terv maradt, mert én Vorbuchnerrel egyszer találkoztam életemben, de akkor még nem volt püspök.

Nem mentem el egy másik találkozóra sem, amelyről tudom, hogy megvolt, s azt is tudom, hogy részt vett rajta Tamási Áron is!

Teleki Ádám levele Kacsó Sándorhoz. Marosújvár, 1936. július 17.

„Kedves Barátom!

Nagyon örvendenék, ha folyó hó 25-én (vasárnap) marosújvári házamban vendégem lennél. Közlöm Veled, hogy még néhány közös barátunkat is meghívtam, hogy olyan fontos és alakulóban levő kérdésekről elbeszélgesünk, melyekről bizonyára már tudomásod van. Szeretettel vár:

Teleki Ádám”

A levél utóírata felsorolja az összes vonatok érkezési idejét Székelykocsárdra s onnan az indulási időket Marosújvárra.

Nem tudom már, befolyásolták-e elhatározásomat a Béla levelei, vagy a Szász Pállal való találkozáshoz fűzött reményeim füstbe menése? Azt hiszem, nem. Valóban

más, fontosabb elfoglaltságom lehetett, amellyel udvariasan kimentettem magamat. Marosújváron máig sem voltam életemben.

És most – befejezésül – még egy utolsó levél:

Jancsó Béla Kacsó Sándornak. Kolozsvár, 1937. aug. 5..

„Édes Sándorkám!

Mellékelten küldöm: 1. Bódis Gábor malária-könyve kliséinek számláját. Szász Pista elfelejtette kifizetni. Legyetek jók mielőbb elküldeni neki. 2. A Székely Társaság mellékelt kérését légy jó leadni úgy a Brassói Lapokban, mint a Népújságban. Szeretném, ha kommunikéinket állandóan le lehetne adni. A mellékelt nyilatkozatot legyetek jók a Br.L. vasárnapi számában feltűnő helyen leadni. Rendkívül bosszant a Tamás G. cikkének megtévesztő beállítása. Bizonyosan a F.U. [Független Újság] cikkéből (Júl. 24-i szám) vette át, ő különben a Baumgarten titkára. *Feltétlenül szükséges, hogy a cáfolat lejjön.* Látod, minden egyéb mellett az ilyen állandó rosszhiszeműség és megtévesztés az, ami az összefogás akadálya. De szeretném sorban röviden összefoglalni a távozásod óta történeteket. Újvárra én nem kaptam meghívót (állítólag küldtek, de elveszett), László Dezső kapott, de a csombordi konferencia miatt nem mehetett. Nem tudom, hogy Áron írt-e neked részletesen az újvári találkozóról? A lényeg az, hogy azok az aggályok, melyeket Te is osztottál, teljes mértékig beigazolódtak. Viszont az előkészítő biz. kiküldésénél nem vették tekintetbe azokat a feltételeket, amelyeket én még Újvár előtt Áronnal szóban közöltem. Az előkészítő bizottság tagjai: Áron, Teleki Ádi, Demeter Béla (mi nem adtunk megbízást neki), Balogh Edgár lettek. *A feltételeinket a mellékelt levélben megismételtük, s a Hitelnek is elküldöttük. Ezt az egyetlen módot látjuk arra, hogy a dolgot mellékvágányról jó útra terelhessük. Ha nem teljesítik azt, úgy közölünk senki semmilyen formában részt nem fog venni a vásárhelyi összejövetelen.* Leveleink elolvasása után ezt Te is bizonyára helyesled. Vásárhelyt illetőleg nem láttam be, hogy miért kell elsietni a dolgot,

hogy az már aug.-ban meglegyen? *Annyi idő alatt komoly programot senki össze nem állíthat.* Bizalmasan közlöm veled, hogy ennek okát is megtudtam, demonstrációnak szánják a Magyar Párt ellen a szentgyörgyi gyűlés előtt. Az én nézetem viszont az, hogy Párton *belüli* javítási szándékuk helye a hivatalos pártforum és nem *kívülről* jövő manifesztáció, mely csak ellenkező hatást ér el. Másodsor: akkor miért árultak velünk s másokkal szemben is zsákban macskát, hogy kulturális etc. értekezlet, ha *lényegileg* nem az lesz? Azt is kedvesnek tartom, hogy a rendezők még a manifesztáció ódiúját sem vállalják, előadásokat sem vállalnak, hanem László Dezsőt s a legkényesebb politikai témában Téged akarnak exponálni. A dolog egyre kalandosabbnak tetszik, barátilag kérlek, ne vállalj szerepet benne, mert az nagyon károsan hat vissza a Hasznos Könyvtárra is, további terveinkre is. Ha Szentgyörgyön garnitúra-váltás lesz, akkor főlöszleges a vásárhelyi demonstráció. Ha nem lesz, akkor a résztvevőkre nagyon káros. Te a Párt-kritikával mindig meg tudtad tartani a szükséges loyaltást, hogy *belülről* akarsz javítani, *ezzel ellenkező látszatot teremteni káros lenne.* Különbén úgy hallottam, hogy lényeges személyi változások nem lesznek. Bánt, hogy Áron a dologban nem teljesen őszinte hozzám. Írd meg véleményedet, hogy mit szándékszol tenni. Ha javaslatunkat nem fogadják el, nagyobb nyilatkozatra készülünk.

Márton Áronnal többször beszéltem a H.K.-ről. Gyulafehérvárra még nem tudott lemenni, csak írt, és a Csiky-ügyet elevenítette fel (ti. mondtam, hogy a vérbajt ma is neki tartogatom). De éppen ma mutatta a választ a régi konokság. Generális cenzúrárt emlegetnek, meg nem nevezett személyeket kifogásolnak. M. Á.-t is szemmel láthatóan bántja a dolog, s ígérte a további talajpuhítást a Kath. Népszövetség által, melyet direkt hívnának meg a szerk. összejövetelre (a Minervával együttes megbeszélésekre). Gondolom, hogy Gyárfástól fúj a szél. A ref. és unit. vonalon mozgatjuk a dolgot, s hiszem, hogy lassan az egyházi propagandát is kiépíthetjük. 10-e után 3 hétre pihenni megyek, visszajövet valakit próbálok keríteni a terjesztésre. A Petelei-füzet megjelent? Küldesd

el egyenesen a Siculiába (Cal. M. Foch 48.) dr. László Ferenc címére.

Válaszodat várva szeretettel ölel:

Béla

Ui. Áronhoz küldött levélmásolatainkat majd küldd vissza.”

Magyarázat talán csak annyi kell ehhez a levélhez, hogy Csiky egy katolikus orvos volt, akit tán éppen Márton Áron ajánlott szerzőnek a Hasznos Könyvtár írói köré; és hogy Márton Áron akkor mint kolozsvári plébános érdeklődött melegen a Fiatalok, az Ágisz és a Hasznos Könyvtár ügyei iránt.

Írt még leveleket Béla, de a többiek már alig mondtak többet az eddigieknél: mind-mind a Vásárhelyi Találkozóról akart lebeszélni azzal, hogy csak ártanak vele az Ágisz és a Hasznos Könyvtár ügyének. Hát annyi bizonyos, hogy azon a vonalon, amelyen ő próbálta szilárdítani vállalkozásainkat, nem is használtam, inkább csak ugyan ártottam vásárhelyi szereplésemmel.

Utolsó levelét ebben az évben már a Vásárhelyi Találkozó után, 1937. okt. 6-án írta. Jólesett, hogy nem volt benne egyetlen szemrehányó szó. Ebből a levélből is csak a baráti szeretet és a közéleti ember mohó érdeklődése sugárzott ki. Íme:

„Kedves Sándor!

Légy jó mellékelt leveleinket és nyilatkozatainkat eljuttatni Körösihez, és légy rajta, hogy rövidítve bár, lejjön. Ezt kívánja az igazság. Aztán hozzáfűzhetek bármilyen reflexiót.

Légy jó elküldeni nekem vásárhelyi előadásod *teljes* és eredeti szövegét. Hallom, hogy vihar volt körülötte, és szeretném olvasni. Légy jó a régi bizalommal megírni határozatod módosításának olyan körülményeit is, amik nem tartoznak a nyilvánosság elé, továbbá általában a Találkozóhoz fűzött legbelsőbb meggyőződésedet: megfelelt-e a várakozásodnak, s ha nem, miért nem, jelent-e haladást előre stb. És az is érdekel, hogy az Erdélyi

Fiatalok nyilatkozata valahol (plénumon vagy bizottságban) előkerült-e és hogy kommentáltatott?

Válaszodat várva szeretettel ölel:

Béla”

Nem tudom, hogy írásban válaszoltam-e neki, vagy szóban, hosszú társalgással elégittem ki kíváncsiságát. Inkább ez utóbbi történhetett, mert az édesanyjától visszaküldött leveleim között választ nem találok.

Azt azonban tudom, hogy az a barátság, amelynek felángolása olvasható ezekben a levelekben, őszinte és mély melegségben élete végéig megmaradt mindkettőnkben.

Untassam tovább az olvasót a Hasznos Könyvtár ügyes-bajos ügyeivel? Hiszen a mai friss évjáratok alig tudnak róla valamit. Legfeljebb azok, akik olvastak nem éppen érdektelen körülmények között történt születéséről a *Fogy a virág, gyűl az iszap* című kötetben. Igen ám, de azóta fölserdült, talán éppen azért kellett annyit foglalkoznia vele rajtam kívül Jancsó Bélának, aki kollégiumi orvosi hivatala mellett igen-igen törődött serdülő irodalmunk gyermekbetegségeivel is.

Jutalmul eddigi türelméért hadd tudjon meg a kitarító olvasó valamennyit a Hasznos Könyvtár felserdült koráról is. Annyi már kiderült róla, hogy három sorozatban jelent meg, s ifjú kora ellenére az iskolán kívüli népnevelés nagy feladatának akart megfelelni. Születésekor arra vállalkozott legelőször, hogy megtanítsa gazdálkodásra a háromholdas kisgazdát, hiszen annak is meg kell élnie. Nem fogadta osztatlan tetszés ezt a vállalkozást. Brassóban egy szalonkommunistának az volt a véleménye, hogy a háromholdas kisgazdát forradalmasítani kell, nem gazdálkodásra tanítani. Az a szoptatós anyát oktatta ki, hogy hogyan óvja-nevelje gyermekét. Ennél meg az volt a vélemény, hogy minek kell gyerek erre a nyomorult világra? Azért, hogy szaporítsuk a proletárok számát s megkönnyítsük a tőkésnek a dolgát a bérletörésnél? No, a harmadik, a közművelődési sorozat első könyvének, amely Petőfiről szólt, nem volt ellenzéke.

Azóta e három könyvecske példányszáma 1938. július 16-ig, amint ezt egy Jancsó Bélához írt levelemben most

olvasom, 122 ezerre sokasodott. Nöttek persze a gondok is vele, ezt Jancsó Béla leveleiből is láthatta az olvasó. Kívülről a kiadott könyvekkel kapcsolatban nem volt már ellenkezés, de nekünk bent a szerkesztőségben voltak olyan gondjaink a szerkesztésnél, amiket akkor igen komolyan vettünk, ma pedig jóízűen mosolygok rajtuk. A gazdasági sorozattal kapcsolatban például valakinek értelmiségi barátaink közül az a gondolata támadt, hogy a száraz és „érdektelen” anyagot úgy lehetne olvasmányosabbá tenni, ha regényesítve tálnók a falusi olvasóknak. Tetszett nekünk az ötlet, meg is próbálkoztunk a megvalósításával. Először én „regényesítettem” Blénessy gyakorló méhésztől a kéziratát. A könyv címe még a méhésztől volt (*A méh a kisgazda ingyen napszámosa*), de a szöveg már Blénessy–Kacsó közös „alkotásává” regényesedett. Így: „Előszó, amely Pistabáról szól, aki szerint a méh féreg, s aztán a méhésztéről, ami Pistabá szerint a lusta emberek mestersége, s végül arról, hogy meg lehet győzni a legmakacsabb embert is.”

Hát hiszen minden gondolat a Blénessyé volt, én éppen csak irodalmi mártással öntöttem fel – Dickenstől orzott módszer szerint. Az előszó után például *Első beszélgetés* következett, amelyben „Pistabá nagy kijelentéseket tesz a kereskedelmi elvekről és a táplálkozásról, s aztán megtanulja, hogy mi is az a méz, s azt is, hogy ha méh nem volna, tán kolbászra sem jutna...” És így tovább: beszélgetések adják a fejezeteket, dickensi tartalomjegyzékkel.

Olyan sikerültnek tartottuk ezt az „olvasmányosságot”, hogy a gazdasági sorozat 3. könyvét is így szerkesztettük meg: „*A tyúk nem hibás! Írták: Lőrinczi László tyúktenyésztő és Kakassy Endre író. I. fejezet. Vita a gazdakörben – Veress Péter okleveles gazda beleszól a vitába. – Megérdemli a tyúk a gazda szeretetét? A tyúkászatnak is van tudománya. – Különbség van tyúk és tyúk között. Hogyan juthatunk a jó tojó állatokhoz?*”

Arattunk is jóízű nevetéseket értelmiségi (városi) olvasóink (falugazdáink) között. Ez csak fokozta „sikerélményünket”. Az azonban már baj volt, hogy megérkezett a falvakból három tanító visszajelzése: a gazdák is igen jóízű nevetések közepette olvasták a könyveket, de nem

vették komolyan. Komoly dolgokról komolyan írunk nekik, ez a kívánságuk. Még szerencse, hogy nem az egészségügyi sorozatnál próbálkoztunk ezzel a regényesítési módszerrel! Fel is hagytunk vele nyomban. Különbösen is nagyon nehéz lett volna alkalmazni ezt a módszert a trágázásról szóló füzetünkben például.

A gazdasági, de még az egészségügyi füzetek is jórészt elévültek már, nincs miért többet mondanom róluk. Nem érdektelen azonban megemlíteni tán a közművelődési sorozat néhány címét. A *Mikes Kelemen élete és néhány válogatott levele* címűt például, amelyhez Tamási Áron írt bevezetőt édesanyjához intézett levél formájában. Nevezetes sikernek számított Paál Árpád *Emlékezések Kölcsey Ferencről* című tanulmánya, amely az V. évfolyam 1. számaként jelent meg 1939-ben, vagyis a Magyar Lapokkal vívott mérges sajtócsatáink után. Paál Árpád ugyanis a Magyar Lapok főszerkesztője volt. R. Berde Mária *Fótonfőt király* című mesegyűjteményének is története lett hamarosan. Az eredeti székely népmeséket ugyanis Berde Mária egy, a Kemény Zsigmond Irodalmi Társasághoz beküldött gyűjteményből válogatta, s *Mire tanít minket a népmese* jellegével bevezetőt írt hozzá. Így állott össze a könyvecske. Igen ám, de a válogatás abból a népmesegyűjteményből történt, amelyet később a Szépmíves Céh *Csudatáska* cím alatt ki is adott. Sérelmezte is akkor a gyűjtő, Ösz János, hogy Berde Mária meg sem említette nevét a *Csudatáskát* leelőző kis könyvecske bevezető írásában. Petelei István *A csikos szőttes* című könyvével a Minervát előztük meg. Szentimrei Jenő írta hozzá a bevezető tanulmányt. *Berzsenyi Dániel élete és költészete* pedig Finta Gerő tanár-költő tollából származó alkotás volt. Megemlítésre méltó – még ma is – Biró Sándor tanár ügyes, falura szánt könyvecskéje, *A bujdosó fejedelemről*, Rákócziról.

Másik magánvállalkozásom az újságírók tusnádi üdülőházával volt kapcsolatos. Közügy volt ez is, de a szerepem benne: a munkálatok ellenőrzése, a számlák kifizetése, a felmerült akadályok elhárítása már csak azért is magánvállalkozásnak tekinthető, mert egyedül voltam rá. Igaz, ha önként is vállalt, de becsületbeli kötelességem

volt, mert Brassó esett legközelebb Tusnádhoz, ahol az Újságíró Szervezet legnépesebb csoportjának én voltam a mindenese, a segélyalap kezelője, a havi tagsági díjak behajtója, a központi megbízott képviselője.

A fő gond az üdülőház építésével kapcsolatosan nem reám hárult, hanem Sárkány Gáborra, a szervezet országos elnökére, és az alelnökre, Ligeti Ernőre. Ők szereztek a pénzt és a berendezéshez szükséges bútorzatot, mosdókagylókat a szobákba és berendezést a csempézett fürdőszobába, függönyöket a nagy ablakokra, edényeket a konyhába és a nagyebédlőbe stb. stb. Mindezt részben ötletekkel (például nyereményei sorsjáték, kedvezményes hirdetések a lapokban), nagy részben azonban koldulással a nagy ipari cégeknél és gazdag nagykereskedőknél. Külön vízműve is volt a kis modern villának. (Halász Kálmán műépítész tervezte, öccse a már akkor is híres párizsi Brassainak.) A külön vízvezeték az tette lehetővé, hogy az Olt jobb partján épült, a fürdővároska egész szélén már, ahová aránylag nagyon könnyen bevezethető volt a szinte szomszédjában Oltba ömlő s két kilométerrel fent az erdőben egy torlaszoló-szűrőgáttal elrekesztett hegyi patak vize. Mikor elkészült, úgyszólván unikuma lett Tusnádnak. De amíg elkészült, sok gondom-bajom volt vele. Halász Kálmán ugyan az építkezés mérnöki ellenőrzését is vállalta, s ezzel igen megkönnyítette a dolgot, megnehezítette azonban egy bizonyos Tordai nevezetű építő-vállalkozó, aki annyiféle nekem ellenőrizhetetlennek tetsző számlával ostromolt, hogy minduntalan szakember építészekhez és bankos barátaimhoz kellett szaladgálnom segítségért.

No, de most már elkészült, és valóban impozáns volt. Földszintjét a nagyebédlő foglalta el, emeletén egy kisebb terem volt, a csoportos kirándulók, turisták számára, aztán külön szobák, amelyekből mind ajtó nyílt a villát körbe ölelő széles, fedett teraszra is. Úgy, hogy minden szoba lakója meglátogathatta a többi szoba bármelyik lakóját, ha éppen kedve támadt rá. Kívánatos kis nyaralónak látszott, már megvoltak benne a vendégfogadók is. Két árvát szerveztem be erre a szerepre. Az egyik a gondnok, Székely Géza kollégám és kedves barátom volt, akit a Halász Gyula bácsi vicinális lapjának

kimúlása tett árvává; a másik a háziasszony, Péter Antal apátplébános, az én nagy ellenfelem szakácsnője lett, aki azért vált árvává, mert gazdáját a püspök Gyulafehérvárra vitte Brassóból – kanonoknak.

Amíg a villa épült, sokat kellett kijárnom Tusnádra az építész miatt, tárgyalni vagy inkább vitatkozni vele. És mindig egyedül, hiszen a feleségemnek otthon kellett maradni a három gyerekkel. A két nagyobbat még rábízhatta volna barátnőire, de a legkisebbet még nem engedte el maga mellől. Hát emiatt bizony volt benne méltatlankodás és érthető elégedetlenség is. S nem változott a helyzet akkor sem, amikor üdülönk használatba került, mert akkor már nevezetesebb vendégeinket, látogatóinkat kellett kikísérnünk, hogy eldicsekedjünk vele: mi van nekünk!

Egy régi fényképről ihletődöm most – írván e sorokat –, amelyen ott látható az Olt partján, háttérben az üdülővel, Witting szász erdőmérnök, Nagy Imre festőművész barátja (ezt ki kell írni így egészen, mert a szász műértőt Nagy Imre *művészete* vonzotta társaságunkba), Kacsó Sándor mint „házigazda”, aztán Féja Magdolna és Féja Géza pesti vendégeink, s végül sorban Nagy Imre, Ferencz Gyárfás, László Zoltán újságíró és Székely Géza gondnok.

Így hát a tusnádi villa, bármilyen szép volt és bármennyi fáradságot is öltem belé, nem éppen hozott házi békességet családi életembe.

Annál kedvesebb volt feleségemnek harmadik magánvállalkozásom, a Családi Alap. Igaz, ez nem sokszor üzött el családi otthonomból, s ha igen, az inkább ünnep volt, mint bosszúság, mert apámmal-anyámmal, testvéreimmel – sógoraimmal: a nagy Kacsó családdal s a Nyárad partján fekvő szülőfalummal, Miházával hozott kapcsolatba; s ebben az együttesben már ott voltak mindannyian, nemegyszer még a feleségem mindig derűs-kedves húga is, Piroska. A Családi Alapban azonban Piroska csak kültag lehetett, mert az szigorúan csak a szűk családi klán tagjait tömöríthette. Abba csak Kacsó Ferenc leszármazottai fértek bele s ezek férjei vagy feleségei. Persze a Laci bátyámmal folytatott hosszas levelezgetés után született Családi Szerződés szabályozta az Alap kezelését és felhasználását. Az alaptökét folyton

fejleszteni kellett az esetleg kölcsönként összegek kamataival, évi tagsági díjakkal és adományokkal. Az elindulást az a 738 dolláros kölcsön képezte, amelyet „Dr. Kacsó László adott kölcsön a bajba jutott Hajdú Andrásnak és feleségének Kacsó Erzsébetnek 10 éves amortizációra és hatszázalékos kamatra.” S még táblázatot is küldött Laci az évenként esedékes törlesztési részletekről és kamatokról. Célja pedig az Alapnak az volt, hogy segítséget nyújtson, ha Kacsó Ferenc valamelyik leszármazottja bajba jutna, s végül biztosítsa a közvetlen leszármazottak gyermekeinek magasabb fokú iskoláztatását. S küldött Laci 40 dollárt, azaz 6300 lejt „forgótökének” az én kezeimhez.

Tán mondanom sem kell, hogy baj sokkal több esett, mint amennyi siker kedveskedett. S a kölcsönkérés is gyakoribb volt, mint a törlesztés. András sógor, megszabadulva addigi adósságaitól, állatokkal töltötte meg frissen épített s nem is nagy istállóját. Egyrészt, hogy eredményesebben űzhesse a mezőgazdálkodást, hiszen neki jóval többje volt három holdnál. Berendezett egy 6–7 kaptáros méhészetet is, s annak kezelését nem a Hasznos Könyvtár könyvecskéjéből tanulta meg, hanem komoly, vaskosabb szakkönyveket szerzett. Másfelől Erzsinek nem is kellett megtanulni a majorságtartást, megtanulta ő azt már Nyárádméntén serdülő leányocská korában édesanyámtól. Csak a baromfivésztől kellett tartaniok, amely háromnégy évenként nemcsak megtizedelte, hanem egy szálig elvitte a kakast, tyúkokat, csirkéket. Nemigen ismerték még akkor a falvakban a védőoltást. Más falvakból, gyakran messziről kellett néhány egészséges tyúkot, kakast szerezniök, hogy újra rákaphassanak, ha végigszáguldott egy-egy vidéken a ragály.

A fő jövedelmet azonban András a nagy állatoktól remélte, ezek szaporulatának az értékesítéséből. Igen ám, de amikor beszerezte őket, sok volt a pénz, sokat kellett fizetnie az állatokért, amire meg eladhatta a szaporulatot, megtörtént a pénz stabilizációja, és emiatt igen kevés pénzt kapott a sok pénzért vásárolt állatokért.

Azért csak gyarapodtak, ha lassan is. Imre sógor átvette apámtól a gazdálkodást, s hatalmas erejével két-három ember helyett dolgozott. Tudom, mert egyszer ver-

senyt próbáltam kapálni vele. Dénes sógorom is kapaszkodott, neki fészket kellett raknia, új házat kellett építenie, ahol családját biztonságban érezheti, hiszen már megszületett első gyermekük is. Házépítés idejére Anna húgom is bekérezkedett apámékhoz, ahol így örvendetesen megnövekedett a gazdasszonyok és gyermekek száma. Apám és édesanyám beköltöztek a kisházba; az „irodába”, ahogyan rajta maradt ez az elnevezés még abból az időből, amikor apám fungens jegyző volt. No, most egy öreg parasztember képét mintázta, amint ott üldögélt vagy éppen hevert az ágyon hallgatagon, sőt inkább mogorván. Csak akkor jött meg a szava, ha ivott egy kicsit, de igazán kicsit csak, mert hamar megkedvesedett tőle. Ilyenkor mesélte hányatott élete történetet, s ritkán somolygott, gyakrabban sírt. Öregkori ideggyengeségét elörököltem én is. Különösen egy ideggörcsös agygutaütés után magam is könnyen és hamar sírok. Apámnak nem kellett hozzá agyergörcs, csak egy kis ital. Ott állt ágya mellett rendszeren egy bölcső is, amelyben napközben a legkisebb unokája aludt, játszadozott vagy sírt. S ha éppen sírt, apám taszigálta lábával a bölcst. Komoran, ha más is volt a közelben, de a húgaim gyakran rajtakapták, hogy mosolyog bajusza alatt rengetés közben.

Nos hát, itt volt a Kacsó-leszármazottak zöme, mert Erzszi gyermektelen volt, Róza meg Székelykálban maga rengette gyermekét, neki nem élt az apósa, hogy segíthetett volna. Egyébként ők éltek a legjobb módban, férjének szép kis egybetagosított hegyoldala volt a Kecskésen, s igen jól gondozott szőlője a ház mellett – és szemben is a másik hegyoldalban.

A gyakoribb bajok és ritkább sikerek esetén elég sokszor látogattam haza, intézni a családi szerződés ügyeit. Ez inkább csak megbeszélésekből állott. Meg kellett beszélni például, hogy a vármezei Lokodi Gergely milyen részletekben fizesse vissza a házépítő sógoromnak, Salat Dénesnek azt a kölcsönt, amit a Családi Alapból – szabályellenesen – utaltam ki neki. Ez a Gergely András sógorom révén rokonunk is lett, s olyan ügyes kizgazda volt, hogy elkápráztatott egy ötletével:

– Pisztrángos tavakat építenék a Nyárád mellett, ha volna pénzem. Itt vagyunk Szováta mellett. Tele van az

nyáron úri vendégekkel, sok pizstrángot felfalnának azok, ha oda vinnők nekik az orruk elé.

– Jó gondolat – lelkesedtem én is –, s neked Gergé, szerencsés kezed is van.

Emlékeztem rá, hogy milyen szerencsésen tett szert egy jókora területű, dús fűvű kaszálóra. Megtisztított a Nyárad árterületén egy darab földet, elhordta-talicskázta onnan a rengeteg követ, kivagdosta a satnya fűzfa- és égerfa-sarjakat, és bevetette fűmaggal. Igaz, hóolvadás-kor ráment a Nyárad újra, de utána eltakarította ismét a friss hordalékot, elboronálta az árvíz rakta egyenetlenségeket, s olyan szénafüves rét támadt nyár elejére munkája nyomán, hogy gyönyörűség volt nézni.

– Hát – döcögötte tovább a beszélgetést –, András bátyám említette... hogy a doktor úr Amerikából... ki-segítette őt... valami... kölcsönnel. Nem jutna abból valami azokra a pizstrángos tavakra?

Jutott. Lacinak megírtam a dolgot, s engedélyt adott rá. Amerikás volt már ő, megbecsülte nagyon a vállalkozó szellemet. S éppen egy székely kiscsárdában!

A pizstrángos tavak ma is megvannak Vármezőben. Állami tulajdonban persze, amint a termelő szövetkezet birtokába került az a kaszáló is, amelyet Gergely olyan ügyesen hódított el a garázda Nyárádtól. (Igaz, hogy a pizstrángos tavak s az ügyeskedéssel szerzett szénafüves rétek miatt kulák lett Gergelyből később, az oszályharc falusi kiélezése idején. Aminthogy kulákok lettek az én kapaszkodó kiscsárda sógoraim is.)

Íme, ilyen emlékek térnek vissza, amint most a Családi Alapról írok. S visszatértek azok a nyaralási emlékek is, amelyek nyári otthoni tartózkodásainkkor gyűltek csokorba, amikor megleptem a családi együttest Mikhászán. S az volt az igazi hazalátogatás, amikor vittük már magunkkal harmadik gyermekünket is, a legkisebbet, második fiamat, akit nagyapja után kereszteltettem Ferencnek. Tetszett ez apámnak, bele is fektette a bölcsőbe, s már nem rejtegette mosolygását, amint rengetni kezdte. S még csak annyit ide, hogy a Családi Alap nem gyarapodott. inkább fogyott. Nem írtam hozzá gyakran törlesztéseket, kamatokat. S nem fizette az évi tagsági díjakat a tagok egyike sem. Én magam se. Mégis maradt belőle

annyi, hogy megvehettem egy házhelyet Brassó egyik külvárosában, a repülőgépgyárhoz közel egy mellékutcácskában. Tárnok István nyomdász, a Brassói Lapok segéd-tördelője tukmálta rám akadozó beszédjével:

– B-bajban va-vagyok. Tu-tudom, a szerkesztő úrnak van a-amerikai p-pénze. A t-telek á-árak még emelkednek is...

Befektettem ebbe a telekbe 120 ezer lejt, a Családi Alap egész tőkét. Maradt még tartalék: a forgótőke még gyarapodott is, mert Laci újabb és újabb ajándékkal gyarapította, hogy osszak ajándékot Rózsának is Kálba és édesanyámnak is, nehogy mellőzötteknek érezzék magukat András és Dénes, illetve Erzszi néném és Anna húgom mellett, akiknek kölcsön jutott.

Így aztán a Családi Szerződés vagy inkább tán a Családi Alap úgy tartotta össze a rokonságot, hogy ha felelősem és én nem is jutottunk el minden évben Mikházára, a gyermekek – amint annyira cseperedtek – magukban is ott töltötték a nyári hónapokat Részvényesen és Mikházán.

Jöttek azonban otthonról is látogatóba hozzánk Brassóba. A férfiakra nemigen emlékszem, csak Lokodi Gergelyre, aki kóstolót hozott halastava első terméséből. Nem emlékszem arra sem, hogy András sógor vagy Erzszi néném eljött volna. Ők csak ketten birkóztak az otthoni tenivalókkal. Mátyus sógor kétszer is egy-egy kis hordó bort küldött karácsonyra, maga és Róza húgom helyett. Mikházáról azonban jöttek. Ott három gazdasszony is volt a háznál: édesanyám, Ágnes és Anna húgom. Három gazdasszony kissé sok is egy házban, így hát onnan egy bizonyára készségesen is vállalta a hosszú utat, feltarisnyálva disznóölés után mindenféle „disznóköltéssel”, leölt csirkével, rucával, libával, köszvényesi almával, körtével – és egy tízliteres demizsonnal. Mikházi bor volt a demizsonban, amely Imre sógor gazdálkodásának eredménye volt már, amióta édesapánk nem tudta megmászni a szőlőhegyet, hogy szőlőéréskor ott töltsse kedves fái mellett az éjszakákat is. Nehéz volt az úti csomag, hiszen egynek kellett cipelnie mindazt, amit hárman gyűjtöttek össze karácsonyi ajándéknak.

Így érkezett meg egy télen Ágnes húgom kétlovas brassói konflison az állomásról karácsonyi látogatásra. Nem tudom már, s ő sem, hogy melyik évben volt ez. Ő csak annyira emlékszik, hogy egyszer vacsora után így szóltam hozzá csúfolódva:

– No most, gyere Ágnes, igyunk a vacsorára egy jó kis mikházi ecetet!

S jóízűen nevet most is ezen az emlékén.

Én pedig eltöprengek... Nem éppen 1937 karácsonyán lehetett ez? Nem éppen a „*Hősi hálál a betlehemi jászol mellett?*” című vezércikkem megírása után, amikor én a demokrácia „hősi halálától” tartottam a decemberi választások aggasztó eredménye után? Ezért vélte, komoly arcomat látván, húgom csúfolódásnak s nem tréfálkozásnak a mikházi bort – nem először – tréfásan ecetnek minősítő kiszólásomat?

1938. január 1-ével nevem felkerült főszerkesztőnek a lap homlokára. Egyidejűleg Füzi Bertalané igazgatói címmel a Bukaresti Lapok címfeje alá nyomtatott szövegbe. Kahána Bernát talán így akarta megoldani azt a dilemmáját, hogy a Szele Béla nevének levétele után miért nem Füzit, az eddigi *tényleges* főszerkesztőt nevezi ki, hanem engem, aki ténylegesen is megfelelhettek ennek a címnek, nem mint Szele Béla, aki már évek óta meg sem fordult a szerkesztőségben. Engem viszont már alig mellőzhetett, hiszen hosszú ideje az én cikkeim adták meg a lap jellegét.

Megelőzőleg azonban, december 28-án a király Octavian Gogát bízta meg az új kormány megalakításával. A parlamentáris demokrácia tehát még nem halt meg, csak halódik. Milyen kormányzatra is számíthatunk Goga lobbanékony nacionalizmusa és Cuza makacs antiszemizmusa mellett? Hiszen ez a *romániai fasizmus* első kormánya, nincs mit várnunk tőle, félni azonban annál több okunk van. S éppen most lettem a lap főszerkesztője *hivatalosan!* Aggodalommal töltötte ez el Jancsó Bélát is.

Egy 1938. január 10-i válaszlevelem első sorait másolom ide az alábbiakban:

„Kedves Béla! Nyugtalanságok bennem is vannak, s így aggodalmadat nemcsak megértem, hanem köszönöm

is. Tudnod kell az előzményekről. Élre kerülésem nem volt semmiféle összeköttetésben a politikai helyzetváltással: elintézett dolog volt már azelőtt, s valóban csak a Szele Béla felmondási idejének a lejártát vártuk. Ez a szerencsétlen találkozás engem is elrémített, de akkor szembetalálkoztam azzal a kötelességérzettel, hogy éppen most megfutni nem szabad. Egyetlen nagy feladatot látok: a lapot meg kell mentem, mert nem egy, hanem legalább 100 embernek a megélhetése forog kockán velem. Értesüléseim is úgy szóltak, hogy valami védelmet az én nevem is nyújt...”

Így gondolta ezt Kahána is, de kiegészítve azzal, hogy tán már nem is elég egy keresztény főszerkesztő neve a zsidó tulajdonban lévő lapnak. Keresztények kezébe kellene adni az egész lapot. Csak a lapot persze, illetőleg a lapcímet. Vásárolja meg ezt egy részvénytársaság, amely szerződést köt az ő tulajdonában maradó nyomdávaltal...

Volt a cégnek egy kitűnő kereskedelmi jogásza: Dr. Harmath Zoltán. Társ volt a Szele Béla ügyvédi irodájában. Ez az ember olyan ügyes volt, hogy amikor megtiltották a helységnevek magyar használatát, s az *Erdélyi Fiatalok* csak *Fiatalok*-ra, az *Erdélyi Lapok Magyar Lapok*-ra, az *Aradi Közlöny Közlöny*-re kényszerült változtatni a címét, ő 24 óra alatt elintézte, hogy a Brassói Lapok megtarthassa régi nevét. Igazolványt szerzett a Kereskedelmi és Iparkamaránál, hogy a cég bejegyzett törvényes neve *nem változtatható meg önkényesen*, csak hosszadalmas törvényszéki eljárással. A cenzúra elfogadta érvelését, s a lap címe a régi maradt.

Kahána beszélt Harmath Zoltánnal, akinek az volt a véleménye, hogy meg lehet oldani a kérdést, de egyelőre ne verjük nagydobra, halasszuk egy kicsit későbbre.

A KIRÁLYI „MAGÁNVÁLLALKOZÁS”

Változott a lap hangja a Vásárhelyi Találkozó után és a Goga–Cuza kormány színpadra lépésével? Változott. A Találkozót követő csetepatés hangok elmúta után nem emlékszem a kisebbségi sajtóban hangosabb vitákra. S a *Vásárhelyi Hitvallás* keresztény erkölcsre való támaszkodása is váratlan fordulattal kormányprogrammá lett a Gogáék hitvallásában. Igen, a jobboldal kezében két fegyver vált igen veszélyessé a killogtatása, a másik pedig a keleti misztikummal is részeg szenvedéllyé forrósított nacionalizmus, amely – sajnos – tömegeket sodort magával. Ez utóbbi különösen a Vasgárda vészjósló fegyvere lett.

Nyilvánvalónak látszott, hogy védekezésre szorultunk, hiszen kisebbségben voltunk; s a mi fegyverünk is a *Vásárhelyi Hitvallásban* meghirdetett keresztény erkölcs és nemzeti eszme volt, csak sokkal, de sokkal kevesebbek kezében és csak védekezésre szánva. Jól érzékelteti ezt a Brassói Lapok első vezércikke, amely a Goga-kormányzás első hete után, 1938. január 9-én jelent meg. A hangja udvarias, megértő és – kérelmező. Először nyugtázza a kormány ígéreteit, amelyek: *„Bizonyos, hogy nyomasztó érzéseket enyhítettek, s az alkotmányosság és törvényesség ismételt kihangsúlyozásával határozott reménységeket is keltettek.”* Aztán kérelem van benne. Elismeri, hogy minden új rendszer átszervezésekkel jár, de türelmet kér a kormánytól. *„A türelmetlenség – írja – sohasem volt állampolitikai erény. A kormány átszervező akarátának és a társadalom belső átszerveződési lehetőségeinek párhuzamosan kell haladnia, hogy az ország érdekében álló eredményeket teremjen.”* Aztán figyelmeztet arra, hogy: *„A nemzeti és keresztény jelszavak nem állampolitikai, illetve államkormányzási elveket takartak sok helyen, hanem pártpolitikai fegyverekké váltak, s nem a kereszténység legszebb alaptételét, az egymás megértését, megbe-*

csülését és az emberszeretet tanát jelentették a gyakorlatban, hanem a türelmetlenséget és kizárólagosságot... Bibizonyosodott, hogy a kereszténység alapvető szellemisége a politikai eszközök használatában nem tűri meg a türelmetlenséget és az elfogultságot. Bizonyára nem véletlen, hanem törvényszerűség, hogy a két szélsőséges világnézeti irányzat politikai eszközeiben ugyanarra az útra sodródott, s amíg az egyik a nemzetköziség jelszavát tette megbélyegezetté a világ kultúrnépei előtt, a másik a nemzeti jelszót kergette bele az új pogányság véres misztériumába.”*

Hát bizony vasánapi vezércikk volt ez, de beillett volna vasárnapi prédikációnak is bármelyik keresztény templomba. És én írtam. Nem is idézek többet belőle, ennyi is elég annak a megérzékeltetésére, hogy mennyire kapkodtuk a fejünket a várható ütések előtt.

Az első hét alatt azonban az is kiderült, hogy a politikai pártok küzdelme nem csendesedett, hanem még inkább zajlani kezdett. A nagy pártok nem hihették, hogy egy ilyen hirtelen összeállított és menet közben erősített kormány sokáig állja a tüzet a parlamentben. Igaz, D. R. Ioanitescu, a Vaida-Voevod pártjának egyik személyisége lépett a kormányba, de ez még nem jelenti azt, hogy Vaida összes követői a háta mögött vannak. Nagy helyezkedés, átcsoportosulás kezdődött az úgynevezett törtenelmi pártok között. Készülni kezdtek a márciusban esedékessé is vált új választásokra. Ellenzéki összefogásról tárgyalt Maniu nemzeti parasztpártja a liberálisokkal. Igen ám, *de a liberális párt* ketté szakadt, egyik része balfelé tájékozódott. A Szászok pártja nevében viszont Hans Otto Roth a szászok régi receptje szerint választási szövetkezést ajánlott fel a kormánynak, s január végén már azt jelentette a Brassói Lapok, hogy „befejezett ténynek tekinthető a *kormánypárt és a szászok* választási kartellje”. És megtámogatta miniszterelnökét a király is. A tekintélyes *Candide* című francia lapban interjú jelent meg, amelyet őfelsége Károly király adott Didier Poulainnek, a lap Bukarestbe küldött különtudósítójának. Ebből

* A törvényesség nevében. B.L. 1938. jan. 9.

az interjúból közlünk egy részletet a Brassói Lapok fordításában:

„Öfelsége II. Károly király – írja a továbbiakban Poulain –, mielőtt kimondhattam, amit első kérdésemnek szántam, kijelentette:

– Tudom, hogy Franciaországban nyugtalanságok vannak, de nem valami jól látom, miért. Ami önöket illeti, semmi sem változott. Románia egy világosan meghúzott, elágazás nélküli egyenes útra kötötte le magát. Engedje meg, hogy a legformálisabb módon biztosítsam önöket, hogy ez a mi utunk megmaradt a kisantant, a Balkán-szövetség és természetes barátságaink, Franciaország és Anglia útjának. Semmi fontosabb jel, semmi súlyosabb tünet nem enged meg kétséget efelől.

– Hát, Sire, az új miniszterelnök és Németország kancellárja közötti személyes kapcsolatok?

– Én igen könnyen beszélhetek kertelés nélkül, igen nyíltan önnel. Goga úr találkozott néhányszor Hitler úrral. Miért ne? Ez nagyon is normális. Egy politikus első kötelessége, hogy mindenkivel kapcsolatai legyenek. A politika az emberek közötti viszony kérdése: az egyéni tényező jelentékeny a diplomáciában ugyanúgy, mint minden dologban. Egyébként miért korlátozná Románia barátságai számát? S mert Németországról van szó, meg kell mondanom, hogy amaz ország és Románia között igen erős gazdasági csereáramlat áll fenn, s hogy Berlinben sok jóakarát érvényesült ennek rendezésére.”*

Goga így támaszkodhatott az esetleges új választásokon a királyi rokonszenvre és megértésre. Nem is igen keres hát más szövetséget, hisz felszedhet új választókat a Vaida-párt tömegeiből is. S ha felújítaná a régi szövetséget a Magyar Párttal? Ha – kormányon lévén – megkötné a második csucsai paktumot?

S igen, megtörtént a hihetetlen: a Magyar Párt megkötötte a megdöbbentő választási egyezményt a félfasiszta Goga–Cuza-párttal.

És Maniu? Ő talán az előbbi semlegességi paktumot tényleges választási szövetséggé szilárdítja a Vasgárdával?

* B.L., 1938. jan. 23.

Nem, a Vasgárdának most, a jelek szerint, már nincs szüksége senki szövetségére, nincs is semmi hír arról, hogy ilyesmiről tárgyalna, megáll ő a saját lábán.

Maniu tehát erősen támadta a kormányt Kolozsváron. Bejelentette ott, hogy *„kötelességének tartja harcolni a kormány ellen. Szerinte a kormány programja megvalósíthatatlan. Szomorú és megalázó ránk nézve – mondta –, hogy bizonyos külföldi nyomásoknak kell meggyőzőniük a kormányt arról, hogy a zsidó és a kisebbségi kérdésben nem teheti azt, amit a román nép türelmes szelleme már kezdetben visszautasított.”* Maniu tehát megtért volna? Visszafordult a demokrácia felé? A megszorított kisebbségek támogatására számít? A szászok már Gogával egyeztek meg, neki tehát a magyar és zsidó választók maradnak. A magyarok felé keres hát kapcsolatot, de – mi csoda meglepetés – nem a Magyar Párt felé tapogatozik, hiszen az már lekötötte magát Goga mellett, s most úgyszólván ő is „kormányon van”, hanem – a MADOSZ-hoz keres kapcsolatot. A Vásárhelyi Találkozó kisugárzása volna ez? Ott ugyanis az erdélyi magyar fiatalság demokratikus hitvallását ez az egy hivatalosan elismert politikai szerv írta alá. S a magyar fiatalság egységesen fogadta el a hitvallást, nyilvánvalóan a Magyar Párt ellenében. Erről az oldalról várhatók hát szavazatok... És Maniu – amint Kolozsvárról jelentik – fogadta is a MADOSZ küldötteit, akik *„kifejezésre juttatták, hogy az általános kisebbségi érdekek tiszteletben tartása mellett hajlandók együttműködni a nemzeti parasztpárttal a választásokon. A pártelnök [mármint Maniu] válaszában hangoztatta, hogy mindig a kisebbségek barátja volt, és a gyulafehérvári pontok alapján áll. Az egyezmény megkötésére vasárnap Bucureștiben kerül sor.”*

Itt írjuk meg – fűzi a tudósításhoz a lap –, hogy „a MADOSZ egy újabb átiratban, amelyet az Országos Magyar Párt központjához intézett, szolidaritásáról biztosítja a Magyar Pártot, amennyiben az ország alkotmányát védő erők sorába lép.”*

Nem tudom, hogy ezek az alku-tervezgetések mennyi-

* B.L., 1938. jan. 30.

ben valósultak meg, de ez nem is fontos, mert – amint később látni fogjuk – az újabb választásokra már nem került sor.

Hozott-e Goga „új rendszere” a kisebbségeket bántó intézkedéseket uralmának alig több, mint 40 napja alatt? Hozott. Egyet a keresztény erkölcs, másik kettőt a nemzeti eszme jegyében. Az első a cselédkérdés „erkölcsi rendezése” volt. Rendelet tiltotta meg, hogy zsidó családok keresztény cselédeket alkalmazzanak. Ez olyan nagy felzúdulást keltett (nem a zsidó alkalmazók, hanem a keresztény alkalmazottak között), hogy vezércikket kívánt a lapban. Először a Magyar Párt temesvári tagozata emelte fel tiltakozó szavát. Ott a székely és magyar háztartási alkalmazottak egész serege vesztette el jó helyét, mert hiszen az természetes volt, hogy a zsidók között is a jobb és módosabb családok tartottak háztartási alkalmazottakat. S nálunk Brassóban is tömegesen keresték fel a szerkesztőséget székely cselédlányok, hogy most mit csináljanak, ott kell hagyniok jó helyeiket! Ezért kellett a vezércikk, amelyből ilyen idézeteket másolok ki, érzékeltetve az „elsietettnek” minősített rendelet erkölcsi és gazdasági hátterét:

„A munkaiügyi rendelet osztatlanul nagy feltűnést keltett... A cselédrendeletből súlyos kisebbségi kérdés lett, s ez nemcsak feljogosít, hanem egyenesen utasít bennünket arra, hogy hozzájáruljunk a probléma megvilágításához... A falvakban szűken terem a készpénz, s ami a városokból beszivárog, annak jó része éppen a cselédeken keresztül kerül oda...

A kormányrendeletek akkor állják meg a helyüket, akkor válnak az ország és a lakosság javára, ha a valóságokon alapulnak. A népi tapasztalás bizonyítja, hogy a városi jómódú zsidó rétegek bánásmódban nem nevezhetők rossz cselédtartóknak. Az »élőhús kereskedésre« vonatkozó hivatkozás pedig olyan bántó túlzás és elfogult általánosítás, amely nemcsak az országnak egyik néprétegét bélyegzi meg méltatlanul, hanem azt a keresztény kisebbségi népet is, amely leányait szolgálatba engedte, s amelyet most jogos aggodalommal tölt el a rendelkezés végrehajtása... A Magyar Párt minden tagozata és a magyarság minden más szervezete, a legnagyobb öröm-

mel és helyesléssel fogadja a leánykereskedelem elleni küzdelmet, és csak helyeselni tud minden ez ellen irányuló intézkedést. Sok oka van erre éppen annak az erdélyi magyarságnak, amelynek leányaiból annyian kalódnak rossz utakra. *A [Temesváron] felajánlott teljes erkölcsi garancia azonban szinte eskütétel amellet, hogy a leánykereskedelem rejtélyes útjai nem a zsidó cselédtartókon át vezetnek. Ám ha a hatóságok ilyen eseteknek is nyomára jönnének, hát járjanak el a törvény legteljesebb szigorúságával. De ne ítéljék keresetnélküliségre szegény sorsú leányainkat, és ne tegyék még szegényebbé falvainkat egy olyan rendelettel, amely túl gyorsan született ahhoz, semhogy számba vette volna a valóságos helyzetet.”**

A rendeletet nem vonták vissza, de végrehajtását soha nem ellenőrizték.

A másik rendelet a kisebbségi tanárokat érintette. Bizottságot neveztek ki annak ellenőrzésére, hogy az állami és magániskolákban a román nyelvet, irodalmat és történelmet csak román eredetű tanárok taníthassák. Neheztette ez sok felekezeti iskola helyzetét, de természeténél fogva nem érintett tömegeket.

Nem érintett tömegeket az sem, hogy a keresztény ügyvédszövetség határozatot hozott, amely utasítást tartalmaz a fővárosi ügyvédi kamara vezetőségétől szabálytalanul felvett zsidó ügyvédek azonnali és tömeges törlésére.

Ezt meg a nemzeti eszme érvényesülése kívánta meg!

A harmadik? Az nem volt rendelet. Csak vészjósló támadás az erdélyi magyar kisebbségi sajtó ellen. S ez a támadás bejelentése lehetett közeli drákói rendszabályoknak. De már erre nagy figyelmet kellett fordítanunk többféle értelemben is.

A Goga–Cuza-kormány egyik legnevezetesebb szócsöve a Porunca Vremii volt. A lap felelős szerkesztője pedig Eugen Victor Popa jó nevű, képzett újságíró. Ebben a hivatalosnak tekinthető kormánylapban ez a jó nevű közíró támadta meg *az erdélyi kisebbségi sajtót*. Erre a támadásra válaszolni kellett. Válaszoltam is *Az erdélyi ma-*

* B.L., 1938. jan. 4.

gyar *kisebbségi sajtó* főcímmel és Válasz Eugen Victor Popa cikkére alcímmel.*

A választ majdnem egészében hasznosnak tartom közölni, annyira jellemző a lap megváltozott hangjára, vita-módszerére. A válaszcikk azzal indul el, hogy a támadó cikket „tanulmányszerűnek” minősíti, s felmagasztalja író-ját is így:

„Állása szerint is illetékes és valóban felelős, ember írta a cikket, nem – amire annyi fájdalmas példa volt az utóbbi időben – türelmetlenségtől befolyásolt, s így befolyásoltságában felelőtlen vidéki tudósító, akinek az illetékességét csak az a körülmény adta, hogy rövidebb vagy hosszabb ideig kisebbségi vidéken tartózkodott, anélkül azonban, hogy fáradságot vett volna magának ügyeink tanulmányozására. Eugen Victor Popát kötelezi az állása, amelyet betölt, kötelezi komoly újságírói és közírói múltja is, s mindez meglátszik a cikkén. Meglátszik cikkének *mérsékelt és tárgyilagos* hangján, amely azért lep meg bennünket jólesően, mert ezzel a hanggal olyan ritkán találkozunk eddig a román hírlapirodalomban. A cikkíró személye, valamint az a hang, amelyet használ, köteleznie bennünket az őszinte és becsületes válaszra, már csak azért is, mert reménylenünk kell, hogy Eugen Victor Popát is meggondolkoztatja az, amit mi mondunk, amint bennünket is meggondolkoztatott az ő fejtegetése.

Pedig az idézett cikk olyan komoly és terhes vádak sorakoztat fel éppen az erdélyi magyar sajtó ellen, amelyeknek túlnyomó részét mindjárt az elején határozottan vissza kell utasítanunk. Jól tudjuk azonban, volt alkalmunk tapasztalni önmagunk sorsán és példáján is, hogy a vélemények kialakítása mögött olyan érzékenységek is rejtőzködhetnek, amelyek tiszteletet parancsolnak nekünk, mert mi is tiszteletet követelhetünk, ha a magunk hasonló érzékenységről van szó. Ezeknek a tiszteletre méltó érzékenységeknek a varázsa gyakran elfelejtett vagy hibás megvilágításba állíthat tényeket, s olyan hangulatot teremt, amely hamis következtetésekre csábít. Tartsuk tehát kölcsönösen tiszteletben a tiszteletre méltó érzékenységeket, mert ennek az emberi, vagy inkább em-

* B.L., 1938. jan. 23.

berséges magatartásnak a fényénél új és tisztább szempontok jelentkezhetnek, elfelejtett események merülhetnek fel a múltból, s helyesebb megvilágításba kerülhetnek az elkönyvelt tények.

Eugen Victor Popa nem tár fel bizonyító anyagot, hanem megállapít. Idéznünk kell a cikkéből:

»Eltekintve azonban attól a tényről – írja –, hogy ezeket az újságokat magyarok vagy zsidók írják, eltekintve attól, hogy az Erdélyben lévő magyar arisztokrácia érdekeit képviselik-e vagy a demokratákét stb., naponta és állhatatosan olyan vélemény kialakításán fáradoznak, amely ellenséges minden román tevékenységgel szemben, sőt gyakran közvetlenül a magyar érdekeket szolgálja. A erdélyi magyar sajtó az utóbbi 20 évben nagyszerűen megtanulta, hogyan lehet kellemetlen dolgokat mondani a hatóságok címére anélkül, hogy ezzel ellentétbe kerülne az érvényben levő törvényekkel. Ilyenformán az utóbbi évek cenzúrája sem akadályozhatta meg túlságosan ennek a sajtónak az aktivitását, bár nap mint nap a leghevesebb támadások jelentek meg benne a román állam ellen. Ezek a támadások azonban nem voltak nyíltak, hanem a sorok közöttiek, viszont elég nyilvánvalóak ahhoz, hogy a legavatatlanabbak is megérthessék...

E rendszer folytán a magyar sajtóban nem jelent meg semmi, ami kapcsolatban állott volna a román közélettel, ha csak nem olyan, ami valamilyen formában személyiséget vagy nekünk kedves eszmét silányított le. Így különös figyelmet és gondot fordítottak [a magyar lapok] arra, hogy hűen közöljék a parlamenti botrányokat, amelyek nemcsak az erkölcsi színvonal csökkenését, hanem sok politikusnak gyengeségeit is bizonyították. Azokat a gyűlöletes sajtóhadjáratokat pedig, amelyek az utóbbi idő alatt a nemzeti vezéreink ellen irányultak, ugyanolyan gyors készséggel közvetítették. Ezzel szemben nem találhatunk egyetlen örömteljes sort, amely az utóbbi két évtized alatt azonosította volna magát az ország örömeivel, és nem találtunk egyetlen megértő mozdulatot a román valóságokkal szemben. Akkor, amikor a mi nagy eseményeinket és szellemi győzelmeinket csak néhány szürke sorral ismertették, a magyar sajtó figyelme Budapest felé, a magyar szellemi élet felé fordult, és olda-

lakon keresztül a legdicsőítőbb jelzőkkel díszítették a legérdektelenebb kulturális eseményeket, dicsőítve az írókat és művészeket, azért az egyetlen érdemért, hogy magyarok az illetők.«

Olvassuk ezen súlyos vádaskodásokat, s keressük lélektani rugóit annak, ami a cikkíró ilyen meggyőződés kialakítására készítette. Mert csak lélektani, hangulati és érzékenységi okai lehetnek annak, hogy ellenségesnek minősítse »minden román tevékenységgel« és a »román állammal szemben« azt a kisebbségi magyar sajtót, amely hosszú évek óta immáron, sokszor szinte a józan politikai adottságokon és lehetőségeken túlmenően is iparkodott szolgálni egyrészt a magyar és román nép közötti kibékülés, másrészt a Románia és Magyarország közötti megegyezés gondolatát. Ebben igazán szinte egy volt az erdélyi kisebbségi magyar sajtó, s ennek a buzgó »hídverő« munkának nagy és nemes áldozatai is vannak sorainkból. Ha Eugen Victor Popa visszalapoz egy kicsit, sok nemes és tiszteletreméltó nyomát találja ennek a küzdelemnek úgy a kisebbségi magyar, mint a román sajtóban. Az viszont fáj nekünk, hogy írástudásunkat egy olyan közíró, mint Eugen Victor Popa, hatóság- és cenzurakijátszó felkészültségnek könyveli el csupán. A cenzúra idők beálltával átesett ezen az iskolán velünk együtt a román sajtó is, és ha nála ezt a közállapotokon való segítség vágyának és eszközének fogadjuk el, ne kapjunk érte mi sem meggyanúsítást. A hatóságok sértegetése nem volt és nem lehetett célja egyetlen kisebbségi lapnak se, hiszen a sajtóban kimondott népoktatás volt az a tételünk, hogy népünknek lehetőleg békében kell élnie a hatóságokkal, mert ez a gyakorlati nemzetmentés. Egy kisebbségi népnek nincs sok fegyver a kezében, s ami van, annak tisztességesnek kell lennie, hogy hatásos lehessen. Az adott körülmények között lehetséges bírálat és a törvényesség tiszteletben tartásának folytonos és makacs követelése viszont sem etikailag, sem gyakorlatilag nem lehet államellenes tevékenység, hanem ennek éppen az ellenkezője. Ez volt s nem több és főként nem más a magyar sajtó bíráló és sürgető megnyilatkozásai mögött, akár egyes hatósági személyek tevékenységével kapcsolatban nyilatkozott meg, akár a kormány in-

tézkedéseivel szemben. A védekezés lehetőségét valóban még a cenzúra sem vehette el tőlünk, hiszen ez nem vált volna az állam becsületére sem.

Az őszinteséget azonban férfias erénynek tartjuk mindig, s azért megértéssel tudunk közeledni ahhoz az érzékenységhez, amely Eugen Victor Popa kemény és nem helytálló megállapításai mögött rejtőzhetik. Igaz, volt az erdélyi kisebbségi sajtónak évekkel ezelőtt egy időszaka, amikor a parlamenti, közéleti és hatósági botrányok sűrűek voltak a hasábjain. Általános sajtóhang volt ez akkor Romániában, s a kisebbségi magyar sajtó idomult a sajtó hanghordozásához. Nem az a magyarázata ennek, amit Eugen Victor Popa rejtett célkitűzésnek lát, hanem az önkéntelen hasonulás. Ezt viszont az a történelmi helyzet magyarázza meg, amit București az ország életében jelent, s amit az erős központosítási törekvéseknél fogva nekünk is tudomásul kellett vennünk. Talán hibáztunk abban, hogy nem vettük észre idejében: tőlünk, kisebbségektől nehezebben esik a kritika, mint a többségi sajtótól. Megértjük ezt, mert láttuk már, hogy elviselhetőbb, ha magyar bírálja keményen a magyart, mint ha más nemzetiségű. Hiszen régi szabály ez már. Abban az időben azonban szemrehányásokkal igényelték ki belőlünk, hogy ne zárkózzunk el a román politikai és közélet eseményeitől, hanem vegyünk benne tevékeny részt. Volt ilyen irányzat is a román közéletben, s Eugen Victor Popának nem szabad elfelejtenie, hogy mindig akadt román párt, amely olyasmit követelt tőlünk, amit a másik párt nem akart. Talán igaz, így is meg kellett volna találnunk a józan mértéktartást, de az is igaz, hogy a román nép nagy tengerében ma is sokféle áramlat kavarg, s nagyon sokat követel tőlünk az, aki elvárja, hogy mindig eltaláljuk azt, amelyik fölénybe kerül. A dolgok néha visszafelé ütnek, s erkölcsileg nem hibás az, akire visszaütnek. Csak példaként említjük meg, hogy a magyarországi szociális állapotok bírálatát és az ottani irodalmi perekkel szembeni állásfoglalásunkat igen-igen megnehezítette az a román sajtó, amely Magyarország diszkreditálására használta fel az ügyet, s az erdélyi kisebbségi magyar sajtó közleményeire is hivatkozott mint bizonyítékokra. A dolgok nagyon viszonylagosak. Akkor odaát-

ról kaptunk kemény vádakat – az irodalmi perek elítélteivel együtt –, hogy segítünk »az ellenséges külföldi sajtónak« Magyarország befekettetésében. Vállaltuk ezt is, mert éreztük és valljuk, hogy sokkal, de sokkal fontosabb az ügy, amelynek szolgálatát végezzük, semhogy ne érné meg minden méltatlan vádaskodás vállalását. De ugyanakkor megtanultuk azt is, hogy nekünk is másként esik, ha a nekünk szóló kemény bírálatot kívülállóktól kapjuk. Legyen ez elég Eugen Victor Popának a múltért, de legyen meggondolkoztató tanulság is, miként nekünk az lett.

És végezetül szóljunk a magyar kulturális eredmények – szerinte – mértéken felüli feldicséréséről akkor, amikor a hasonló román eseményekről »szürke sorokban emlékezik meg a kisebbségi magyar sajtó«. Nem állhat meg ez a vád úgy, ahogyan a cikkíró mondja. Nem volt még – kulturális vonatkozásban különösen – felénk nyújtott román kéz, amelyet ne ragadtunk volna meg a legnagyobb örömmel. Immáron történelmi dokumentumok is vannak arról, hogy a román–magyar kultúrközeledést kormányzándékok ellenére is munkálni próbáltuk, s nem egy kezdeményezésünk bukott el a hatóságok ellenkezésén. Nem hiányoztak bizony a kitörő öröm hangjai sem azokban a ritka esetekben, amikor egy-egy román író vagy kultúrpolitikus megtalálta bennünk a másik kultúrnépet, s volt hozzánk egy-két jó szava. Erről is sokat beszélhetnének azok a magyar lapok és azok a magyar folyóiratok, amelyek olyan ritkán találtak a román sajtóban tárgyilagos ismertetésre. És ha a román kultúreredmények ennek ellenére is nem jelentkeznek a magyar sajtó hasábjain megfelelő feltalálásban, annak talán az az oka is lehet, hogy a román kultúrfórumok nem igyekeztek kiépíteni a magyar sajtóval megfelelő kapcsolatokat. Azt a jogot viszont, hogy a magyar szellemi élet eredményei felé fokozott és jóleső érzéssel forduljunk, ne vitassa el tőlünk a cikkíró. Olyan természetes ez, amit legelsősorban neki kell megértenie és értékelnie. Népünk megmaradását látjuk kultúránk fejlesztésében, tehát komoly és nagy figyelmet szentelünk kulturális életünk minden megnyilvánulásának. Nem áll ez szemben a román állameszmével, s nincs ellentétben azzal a

törekvésünkkel sem, hogy ezt a két együttélésre szorított népet, a románt és a magyart, a jövőbeni boldog béke jegyében közelebb hozzuk egymáshoz. Népek a kultúrában sokkal hamarabb találkozhatnak, mint abban a politikában, amelyet Eugen Victor Popa igaztalanul a kisebbségi magyar sajtó magatartása mögé magyaráz.”

A cikk megjelent, s reggel tíz óra felé Kahána bekéretett az igazgatói irodába. Kezet nyújtva fogadott, s belépésem után nyomban gondosan becsukta mögöttem az ajtót. Azt hittem, gratulálni akar, s megelőztem:

– Sikerültnek tartod?

– Mit? – kérdezte, s mintha türelmetlen lett volna.

– Hát a vezércikket! – mondtam némi méltatlankodással csalódottságomban.

– Ja! – mondta megértően. – Hát az jó, de ha kétszer olyan jó volna, akkor se ment meg minket, ha Goga el akar bánni a zsidó Kahána lapjával. Ahogyan elbánt már Bukarestben a Dimineațăval, az Adevărullal és a Euptával. S velünk kapcsolatban, emlékezz vissza, személyi sértődöttségei is vannak! Azért hívtalak, hogy megbeszéljük Harmath Zoltán javaslatát. Te kikre gondolnál?

Én akkor már ismertem és el is fogadtam azt az elvet, hogy a föld legyen azé, aki megdolgozza. Elég mérges földosztáspárti is voltam, sőt írtam is már egy ilyen áttételes értelmű novellát a *Gyergyói dalosverseny* címen. Természetesnek tetszett hát előttem az a gondolat, hogy a lap pedig legyen azoké, akik csinálják. Vagyis a szerkesztőségé és – mert kevesen voltunk – kapcsolt részeié.

– Ugyan – legyintett bosszúsan. – Hiszen három belőlük, Halász, Gárdos és Kőmíves, ugyanolyan „bibisek”, mint én.

Hát én erről hirtelenében meg is feledkeztem.

– S különben sem szeretném, ha az új „tulajdonosokat” naponta látnom kellene. És ki is hinné el, hogy laptulajdonosok? Csóró, szegénylegény mindegyik, akár csak az az új fiú, akit most loptatok be ide Samukával... S milyen hangulat is lenne egy olyan szerkesztőségben, amelynek fele tulajdonosa a lapnak, a másik fele meg alkalmazott!

Az „új fiú”, akit Samukával „loptunk be a laphoz”, Balogh Edgár volt. A Vásárhelyi Találkozó után jött Brassóba, s nem is „loptuk be” még a laphoz, mert bár én javasoltam belső munkatársnak rendes havi fizetéssel, de ezt nem akarta ő maga sem. Majd cikkeket ír, akár minden nap, s abból – rendes cikkdíjak esetén – megél ő, mert nem nagy igényű. Én akkor őszintén szólva azt hittem, hogy – bár nem mutatja – de belsejében legőgöli az újságírói kulimunkát, meg akarja őrizni „közírói rangját”, s azért vállal csak cikkírást. Addigi munkássága alapján ehhez kétségkívül joga is volt. Akkor ezzel a kérdéssel kapcsolatban nem is esett több szó róla. De most, több mint negyven év múlva olvasom *Szolgálatban* című, 1979-ben megjelent visszaemlékezéseit, s felrajzik bennem az a sok mondanivaló, ami azóta felgyűlt. Mindent elmondani külön könyv kellene – s ezt már megírta ő maga –, de annyit itt szükségesnek látok mégis, hogy röviden szóljak arról a majdnem két évről, amit együtt töltöttünk a lapnál Brassóban. Nem is a lapnál, csak Brassóban, mert ő sokáig valóban csak a cikkeit hozta be, amelyeket naponta a délelőtti órákban rendszeren a Korona-kávéház bal oldali részlegének egy világosabb sarokasztalánál körmölt. Említett emlékirata szerint eleinte nem is igen érezte jól magát Brassóban, illetve a lapnál. Azt írja, hogy ki kellett küzdenie magának *A Duna-medence szellemi élete* című fejléces rovatot. Én úgy emlékszem, hogy tálcán kínáltuk fel neki. Panaszodik is, hogy csúfolták a kollégái azzal, hogy „naponta lubickol” a Duna-medencében. Én úgy emlékszem, hogy kedves elismeréssel tréfálkoztunk vele, mert cikkecskéi rendszerint remekbe sikerült újságírói alkotások voltak. Hát ilyen viszonylagosak ezek a visszaemlékezések. És kiszámíthatatlanok. Nagy István például nem is egyszer említi meg visszaemlékezéseiben, hogy neki nem volt rokonszenves Tamási Áron, amikor szivarra gyűjtött, sőt egyenesen ingerelte. Áron bizonyára nem tudta ezt. (Ámbár, ha tudta volna, tán akkor sem mond le kedvenc szivarjáról Nagy István kedvéért.) Ő – mármint Edgár – úgy emlékszik, hogy később vállalta az újságírói kulimunkát is, én erre nem emlékszem, de arra igen,

hogy folyton járta a várost, kisiparosokkal, kiskereskedőkkel ismerkedett, aztán kifutófiúkkal, székely szolgálégyekkel és cselédlányokkal barátkozott, össze is gyűjtötte-szervezte őket, előadásokat tartott nekik, és népi betlehemes játékra biztatta őket, amit még be is mutatnak egymásnak és meghívott vendégeiknek. Egyszóval olyasféle, de nem ugyanolyan népi szolgálatot végzett, mint Balázs Ferenc Mészkon, s olyan szerzetesi egyszerűséggel és szerénységgel is. Hát ez pászolt az én Ágisz szövetkezetemhez és a Hasznos Könyvtár mozgalmához, s mégis más volt. Az én népi szövetkezeti mozgalmam főhadiszállása a Székely Társaság „klubja”, de inkább étkező- és kocsmahelyisége volt, az övé valahol máshol lehetett, mert bár időnként ő is elpoharazott velünk a Székely Társaságban, oda az ő szolgálégyeit, cselédlányait soha el nem hozta. Ezért is éreztem úgy, hogy szerzetesi vagy inkább apostoli „térítő” munkát végez. Egyszer aztán belecseppent ebbe a nekem kellemes hiedelmembe egy csepp olyasféle valami egy hír alakjában, amelyet rossz ízűnek nem, de annál meglepőbbnek éreztem.

Kerekes István dr., a brassói unitárius egyház gondnoka levelet írt, hogy a mi Balogh Edgárunk eljegyezte volna magát a vargyasi unitárius lelkész egyik hívének Brassóban szolgáló leányával. A szülők most aggódnak, hogy miféle nadrágos gépészt, nyomdászt vagy esetleg lapkihordót csípett fel magának Rebi ott a Brassói Lapoknál. Én aztán megírtam Kerekes Istvánnak, a botfalusi cukorgyár mérnökének, hogy a vőlegény vagy még csak jelölt (?) igen megbecsült újságíró a Brassói Lapoknál, tehetséges és derék ember. Egyetlen bibije az, hogy erősen vonzódik a baloldali mozgalmakhoz. Kértem, írja meg ezt Dobay Istvánnak, a vargyasi unit. papnak, aki régi jó ismerősöm és barátom, együtt indultunk volt a Tizenegyek Antológiájában.

Nem szóltam én erről a levélről Edgárnak semmit. Lehet, idő sem volt nagyon már, hogy elhatározzam rá magam, mert Edgár létrehozott Brassóban még egy nagyobbfajta népi találkozózt is, amelyen brassói kisiparosok mellett bőven voltak székelyföldi küldöttek is. Az ér-

tekezleten Kurkó Gyárfás kisiparos, a MADOSZ országos elnöke elnökölt, s mint meghívottak részt vettünk rajta Szabó Béni szücsmester, a Magyar Párt volt képviselője, Kovács Lajos brassói unitárius lelkész és én.

Utána rövidesen, 1940 tavaszán Balogh Edgár otthagya Brassót, s minden felmondási idő nélkül a Brassói Lapokat is. Nem emlékszem, hogy bár egyszer is meglátogatott volna otthon, családom körében. Pedig értesültem róla, hogy egy ízben Nagy István is napokon keresztül vendége volt, s őt is magával hozhatta volna látogatóba, bár Nagy István emlékirataiban úgy emlékszik, hogy ott adta át nekem a Párt üdvözlését, elismerésként harcos publicisztikáért a spanyol polgárháborúval kapcsolatban. Hát ilyen viszonylagosak ezek a visszaemlékezések – kis dolgokban! Ezt azért írtam most le, mert úgy emlékszem, Edgár minden melegebb búcsúzkodás nélkül hagyott ott bennünket. Úgy tudtuk, visszament Kolozsvárra a Gaál Gábor Korunkjához, amely jobban is illett közírói tevékenységéhez.

Ennyit hát el kellett mondanom annak a megérzékeltetése érdekében, hogy miért nem vett részt Balogh Edgár azokban a nagy, sokszor viharos „tanácskozásokban”, amelyekben a lap szerkesztősége gyöttrődött a közben bekövetkezett nagy bel- és külpolitikai események idején.

És most e kitérő után térjek vissza a Kahánával kezdetű tanácskozáshoz. A szerkesztőség elejtése után én egy tágabb kört, a brassói jómódú kisiparosokat ajánlottam. Szabó Bénivel kezdtem, aki hálával is tartozik a lapnak, mert országos szanálási akciót is kezdeményeztünk érdekében, amikor szücsipari műhelye sok közéleti tevékenysége következtében anyagilag megingott. Nem ment úgy a munka a műhelyben, az egyébként híres mester távollétében, mint azelőtt. Elszoktak tőle a megrendelői, vásárlói, amiért csak egy-két segédje, két-három inasa dolgozott már a műhelyben. Inkább pártolták meg Sáróssy fényes szörmeüzletét, aki nem volt szücsmester, csak kereskedő, s fényes kirakatában talán éppen a Szabó Béni műhelyében is készült bundák, muffok, sapkák, szörme-nyakbavetők kínálták magukat a vásárlóknak.

Szabó Bénit magát Kahána is jónak tartotta, de a többi kisiparost már nem. Igen közel vannak, s fejükbe me-

het, hogy ők virtuális laptulajdonosok, még bele is próbálnak szólni a lap ügyeibe. És nem is tudják esetleg tartani a szájuk. Messzebbre kell menni, tekintélyes, hozzáértő embereket kell keresni, akik megértik és semmiképp nem értik félre, miről van szó. Éppen csak a nevüket adják, a többit elintézi Harmath, nekik nem kell semmit csinálniok.

– Hát talán a lap legtekintélyesebb munkatársai, cikkírói?

– Ez a legjobb! Igen, ezek érdekeltek is, intelligensek is! Igen, ez a legjobb megoldás!

Hívatta Harmath Zoltánt, hogy megbeszélje vele a továbbiakat. S engem másnap – alaposan átbeszélve újra a dolgot – útra tett országjárni: Szatmárra, Nagyváradra, Kolozsvárra, Marosvásárhelyre. Nem kell sok ember, 30–40 elég. Akikkel megállapodom, azok még szerveznek maguk mellé néhányat legbizalmasabb embereik közül.

Szatmáron dr. Tanódy Endre ügyvédet és közírót látogattam meg. Két-három mondat után már világosan értette a szót:

– Meg lehet csinálni! Sőt meg kell csinálni!

Nagyváradon Tabéry Géza állott rögtön az ügy mellé.

– Mondd meg Kahánának, hogy megbízhat bennem.

Kolozsváron Szentimreit és Tamásit kerestem fel. Szentimrei ezt mondta:

– Nem ártana ezt komolyan is megcsinálni! No, de addig is rám számíthattok!

Áron, mihelyt megértette, hogy miről van szó, s ez nem ment olyan hamar, mint reméltem, hiszen kereskedelmi akadémiát végzett, a csalafintaságot firtatta az ügylet mögött. Aztán ennyit mondott:

– Az a lap eddig is magyar szellemi vagyron volt. Természetes, hogy meg kell védenünk. Maradhasson a mienk.

Marosvásárhelyen Molter Károly néhány időszerű tréfás anekdota után komolyan meghallgatott, s némi töprengés után így szólott:

– Nincs ebben semmi tisztességtelenség. Az ember úgy védi magát, ahogy a körülmények lehetővé teszik.

Nem állítom, hogy mindegyiktől pontosan ezt a választ kaptam, de bizonyos, hogy tartalmilag hűségesen tolmácsoltam valamennyit.

S a legutolsónál, Szász Pálnál, akihez, mint a lap új barátjához s mint a parasztkérdésben az én új szövetségemhez mentem el, már merem állítani – szinte szóról szóra emlékszem a beszélgetésre. Ő is hamar megértette a lényegét, vagyis a lapmentés szándékát, de félreértette a formát. Ahogy meghallgatta a mondókámat, egy kicsit félrenézett, s megkérdezte:

– S mennyi egy részvény? Mert ez pénzkérdés, meg kell beszélnem a vezetőséggel.

– De hiszen nem kell semmi pénz! Csak formalitás az egész. Arra az esetre, ha baj fenyegetne. Egyébként minden marad a régiben.

– Igen? Hát akkor benne vagyok, nem az egyesületem, hanem a magam nevében. Pedig tán az volna az igazi megoldás, ha komoly volna az ügy!

Ez az utolsó mondata igen megragadt bennem. El is határoztam, hogy megmondom Kahánának: ha a kényyszereladás veszedelme fenyegetne, az EGE komoly vevőként jöhetne számításba. (Hát hiszen, ha más formában is, de sor került erre pár év múlva.)

– Majd meglátjuk – mondotta gondterhelten Kahána, mikor beszámoltam majdnem egyhetes kirándulásom eredményéről.

Aztán szorongva vártunk Eugen Victor Popa és az én válaszcikkem következményére. Érkezett is valami, ami az országra sokkal nagyobb horderejű politikai ökölcsepás volt, mint amire mi számíthattunk. Kahánára azonban mégis sajtóságos megnyugtatóként hatott. A Goga–Cuza-kormány váratlanul megbukott. És a király nem nevezett ki pártkormányt, hanem bejelentette *a maga személyi diktatúráját*. Híre járt azonban, hogy a nagy horderejű lépést egy „kedélyes villásreggeli” előzte meg, amelyet a nagy pénzmágnások és iparbárok adtak a király tiszteletére. És suttogó pletyka is elindult ezzel kapcsolatban. A király már a liberális párt kormányába is maga emberét, Pop Valert szervezte be ipar- és kereskedelemügyi miniszternek, akinek bizalmas feladata volt jövedelmezővé tenni a király számára a közte és a pénz-

emberek, ipari hatalmasságok között létrehozott kapcsolatot. Eszembe jutott, hogy minket is ez a Pop Valer húzott ki a csávából, amikor visszavonatta a belügyminiszterrel lapunk véglegesnek mondott betiltását. Ugyan – hártottam el a hirtelen támadt sunyi gyanút –, kis hal vagyunk mi azokhoz a nagy cápához képest, akik a villásreggelin részt vettek. Hanem azért nem mertem megkérdézni gyanúm felől Kahánát, nehogy kellemetlen helyzetbe hozzam őt, és esetleg bajt szerezzek magamnak.

Nos, a királyi diktatúra jobban kihasználta uralma első hetét, mint a Goga–Cuza-kormány. Miron Cristea pátriárka tekintélykormányja egy hét alatt megszervezte a népszavazást, amely jóváhagyta a királyi diktatúrát szentesítő új alkotmányt. Nyilvánosan szavazott a nép – és csak igennel vagy nemmel.

Jó kormányzást akart a király. Belügyminiszternek az erőskezű Armand Călinescut választotta. A megyeszékhelyek élére törvényszéki bírák kerültek a pártembereknek számító prefektusok helyett. Aztán jobbra is, balra is egyensúlyozva igyekezett normalizálni a közéletet. Vaida-Voevod a sajtó, Iorga pedig a rádió-ügyek irányítására kapott megbízást. És királyi dekrétummal függesztették a köztisztviselők elmozdíthatatlanságát.

KISEBBSÉGI TÖRTÉNELEM – VEZÉRCIKKEKBEN

S akkor úgy éreztem, süket csend kezd magába fojtani mindent. A pártviták – legalábbis a nyilvánosság előtt – megszűntek. A sajtó lehetőleg csak a sajtóirodák jelentését közölte, az események magyarázatától, a mögöttük rejlő okok fejtegetésétől lehetőleg tartózkodott. A lapok nem kezdeményeztek vitát, csak a világpolitika felől hallatszott baljóslatú dübörgés, csak onnan jött egy-egy vészt jelző csattanás. De ez ellen mi nem tehattünk semmit, legföljebb a fülünket dughattuk be. S a király gondoskodott róla, hogy a csend csak fokozódjék. A diktatúra második hónapjában királyi dekrétummal feloszlítja az összes politikai pártokat, majd néhány hónapra rá feloszlítja a Szakszervezetek Országos Szövetségét, és olasz mintára megalakítja a szakmai testületeket, a breszlákat.

Am a mindennapi élet dolgai azért csak mozognak. Tenni kell valamit, mert különben megáll az élet. Mit is írtam följebb? Bedugni a fület és csak magadba hallgatózni? Hát valami efféléit tettem én is. Írtam a cikkeket, vezércikkeket a magunk belső kisebbségi problémáiról, mert a lapnak, amely eltartott bennünket, naponként meg kellett jelennie. Ezekben a vezércikkekben, cikkekben van tehát az én személyes életem és kisebbségi történelmünkéből is annyi, amennyi az én életembe belefért. Beszéljenek hát ezek a vezércikkek, cikkek helyettem, mert csak azokkal tudom igazán megérezkeltetni akkori életünk sok szorongását és kevéske örömét, ami volt. Illetve, ha volt.

A megyefőnökhöz intézett körrendeletben az új közigazgatás körvonalait vázolja fel Călinescu belügyminiszter – írja a lap 1938. február 17-i számában. S hozzáfűzi még azt is vastagbetűs alcímben: *Intézkedés a politikai gyűlésezések és tüntetések megakadályozására*. És én ugyanebben a lapszámában írom a királyi diktatúra alatt az első vezércikkemet szerény egyhasábos címmel:

„Az aprómunka ereje”*

A »Carpatpost« bucureşti-i magyar sajtótudósító nehez és talán hálátlan, de nagyon hasznos bűvmunkát végez. A részletmunka fontosságának évek óta hangoztatott jelszavát ennek a könyvatosnak a szerkesztője, Fekete Nagy Mihály vette a legkomolyabban. Vállalta az aprómunka népszerűtlenségét, a »kezdeti nehézségek« terheit, a süket érdektelenséget és azt, ami mindezzel együtt jár: az anyagi magárahagyatottságot. Szívósan, elszánt konoksággal végzi munkáját már néhány év óta. Hol itt, hol ott tűnik fel a magyaroktól lakott területeken, és szinte önmagát kínzó szorgalommal bányász föl olyan adatokat népi életünk titkaiból, amelyek egy életrevaló középosztály kezében a nemzetmentés belső kulcsai lehetnének. Sajnos, kevesen szoktak felfigyelni ezekre az adatokra, s rendesen nem is azok, akiknek gazdasági és társadalmi erejük is volna a bűvös kulcsok megforgatására.

Az elvégzett munka azonban sohasem hiábavaló. Fekete Nagy Mihály bizonyára önmagát is vigasztalja, amikor sajtótudósítója legújabb számát a már szinte-szinte elfelejtett *Vitos Mózes* emlékére és adataira építi fel, s nyújt ezzel Csík megye magyar népi jövőjére vonatkozólag mindenféle figyelemre és megfontolásra méltó adatokat. Vitos Mózes Csík megye Orbán Balázs volt. A csík-szentkirályi plébános vette magának azt a felelősségteljes bátorságot, hogy feltárja szülőmegyéje életének addig figyelemre alig méltatott titkait. Monográfus volt Vitos Mózes, de már a múlt század végén szinte azokkal az elgondolásokkal dolgozott, melyek ma irányítják a falukutatók munkáját. Ezer oldalra terjedő könyvét *Csík megyei füzetek* címmel folytatásosan adta ki, hogy népszerűbbé tehesse megyéje lakossága között, de az »újfajta« módszer nem segített sokat. Vámszer Géza Csíkszeredai tanár, aki talán az utolsó órában mentette meg Vitos Mózes emlékét és életrajzi adatait a teljes elfelejtéstől, azt írja a *Csík megyei füzetekről*, hogy kevesen rendelték meg őket, s az a kevés sem fizetett. Középosztályunk akkor sem volt fogékonyabb az ilyen gondolatok megértésére és fürgébb

* B.L., 1938. febr. 17.

az ilyen munka vállalására, mint most. A felgyűlt példányok – írja az életrajzíró – Vitos Mózes halála után a csíkszentkirályi papi lak padlására kerültek, ahonnan azután elkallódtak. Ma alig található tíz összegyűjtött példány a megyében.

De azért Vitos Mózes munkája mégsem volt eredménytelen. Lám, emlékével együtt összegyűjtött adatai is feltámadtak most, hogy összehasonlítási lehetőséget nyújtsanak, s ezen keresztül hasznos és útmutató tanulságokat. Ezek az összehasonlítások többek között elárulják, hogy bár Csík megye természetes népszaporodása szinte első helyen áll Európában, az átlagszaporulat 40 év alatt 5,2 ezreléket tesz ki csak. Oka ennek az, hogy a természetes népszaporodásnak több mint felét veszíti el Csík megye állandóan a kivándorlás miatt. Persze, mondjuk beletörődött, hiszen a mostoha csíki föld nem tudja eltartani a fiait. Alig jut eszébe valakinek is, hogy vajon ez a közkeletű szólam valóban igazság-e, amint arra sem gondol senki, hogy keresse a lehetőségeket a nagymérvű kényszerű kivándorlás csökkentésére. Pedig ezek a kérdések most már kikerülhetetlenül merednek szembe velünk. A nemzeti munkavédelmi törekvések miatt el kell készülnünk arra, hogy a kivándorló székelyek egyre nehezebben találjanak munkaalkalmat és megélhetési lehetőséget az ország más területein.

Hát valóban olyan mostoha az a csíki föld? A nép, ha lassan és botorkálva is, de alkalmazkodik a szükségleteinek megfelelően. A termelési eltolódás Vitos Mózes 1889. évi adataira támaszkodva azt mutatja, hogy a kenyérmagvak termelése Csík megyében 1889-től felénél is többet csökkent, viszont jelentősen növekedett az állatok tartására szolgáló élelmezési növények és az eladásra szánt termények termesztése. Növekedett a takarmánynövényekkel bevetett területek nagysága, de már az ipari növények termesztése számottevően megcsappant. Mindez arra mutat, hogy a csíki nép alkalmazkodni kívánt a szükségletekhez, s a jövedelmezőség szempontjából jobb állattenyésztés fokozása felé hajlott. Az irány jó, de tudatosan kellene művelni, mert Csík megye az állattenyésztés terén még most is Erdély egyik legelhanyagottabb területe.

Tanulságos a terméseredmények szempontjából is összehasonlítani Vitos Mózes adatait az újabb (1935. évi) adatokkal. Csökkenés mutatkozik a termésátlagban a kenyérmagvakban (tengeri, zab árpa), a lenmagnál, valamint a len- és kenderfonál termelésénél. Javulás van a lóherénél és lucernánál (közel 30 százalékos). A legutóbbi hat év a bevetett területek örvendetes állandó emelkedésére is mutat. Csík megye népe tehát egyre határozottabban fordul a mezőgazdasági termelés felé. Szüksége is van rá, amióta az erdőkitermelés annyira megcsappant, az iparosodásnak pedig semmi reménye sem kínálkozik az ipari tőke teljes hiánya miatt.

A lakosság tájékozódását azonban irányítani kell. Fekete Nagy Mihály összegyűjtött adataiból kiderül, hogy Csík megye 500 vagon búzalisztet és 600 vagon tengerit kénytelen bevinni szükséglete fedezésére. Az állattenyésztés nem történik korszerű módon, s a terményeladások fokozása az állattartás és a család élelmezésének rovására megy. Pár évvel ezelőtt még 800 vagon búzát és 1000 vagon tengerit vitt be Csík megye. A csökkenés tehát föltétlenül az életszínvonal süllyedését jelzi, s nem azt, mint-ha több búza és tengeri teremne a megyében. Pedig ennek a lehetősége megvolna, mert a terméseredményekről szóló országos kimutatás adatai szerint a kenyérmagokban, úgy a búzában, mint a rozsban, a Csík megyei termésátlag meg is haladja úgy az országos, mint az erdélyi átlagot. Valóban nagy szüksége van tehát arra, hogy a téves felfogásokat eloszlassák. Az állattenyésztés korszerű irányítása jelentősen növelheti a vármegye lakosságának bevételeit, ez azonban nem jelenti föltétlenül azt, hogy fel kell hagynia a megyének a kenyérmagvak termesztésével, ami az életszínvonal csökkenését vonja maga után. Nehezebb a kenyérmagvakat megvenni, mint termesztetni, különösen a szűkpénzű falusi népnél. És ez a veszedelem – ami a népegészségügy és az általános kultúrszínvonal romlására is vezet – annál inkább növekszik, minél kevesebb lesz Csíkban a fakitermelés.

Vissza kell tehát szoktatni a csíki népet arra a gazdálkodásra, amely kellően biztosítja az önellátást, és minél nagyobb tömegeknek nyújtja a megélhetést. Okos összhangba hozás kérdése ez, és igen sok tekintetben a

lelkiség kérdése is, mert lám, a kendertermesztés 45 év alatt 1413 holdról 770 holdra csökkent azért, mert a csíki nép egyre inkább hajlott a bolti áruk felé, míg odáig jutott, hogy maga meg nem termeli a ruházatához szükséges anyagokat, viszont a boltból nem tud venni, s így Gál Alajos dr. orvos megállapítása szerint az alsóruha hiánya miatt egyre jobban terjed a rüh, ami régebben szinte ismeretlen volt a tisztaságára nagyon kényes Székelyföldön. Vissza kell tehát nevelni a népbe a kender- és lentermesztést, amely virágzó szövő-fonó háziipar alapja is lehet újból. Aztán ki kell fejleszteni a tejgazdasági rendszert, amely az állattenyésztés legjövődelmzőbb formája. Nagy feladat volna ebből a szempontból a legelőjavítás is. Rá kell, mert rá lehet nevelni Csík megyét is az almatermesztésre, mert a hatalmas, szinte bűnös erdőtaralásoknak egyetlen haszna mutatkozik csak: az, hogy az éghajlat sokat veszített zordságából, az időjárás a nedvességéből, s így ma már Csíkország komoly alma-termelő vidékké volna fejleszthető. Vannak tehát lehetőségek, csak nem szabad megijedni. És főként nem szabad belelustulni a nyomorúságba, hanem állandóan tanulni és keresni kell az újabb és jobb megélhetési formákat. Ez pedig a középosztály feladata volna. Annak a középosztálynak a feladata, amely eddig a népből élt. Most a népért kell élnie, hogy élhessen ő maga is.”

Három nap múlva, 1938. február 20-án lapunk nagy címbetűkkel arról ad hírt, hogy a pátriárka miniszterelnökünk kijelentette egy csehszlovák újságírónak adott nyilatkozatában: „Hű barátok és hű szövetségeseink vagyunk”, hiszen ez Románia hagyományos külpolitikája. A vezércikk azonban megint kerüli a politizálást. S mert vasárnapi számról van szó, háromhasábos cím alatt beszél újra az önmagunk felé fordulás szükségéről, így:

„Fényjelek mindenfelől...”

A kolozsvári Thália Színház egyezményt kötött a Marosvásárhelyen dolgozó Szabadkai-féle szintársulattal. Az az érzésünk, hogy az erdélyi sajtó nem domborította eléggé ki a jelentőségét ennek a derűs, mert előremutató pak-tálásnak. Közel húsz esztendeje vajúdik már Erdélyben

a magyar kultúra e leginkább hasznosítható lehetőségének az ügye, s ez alatt a nagy idő alatt a magyar színházakat csináló színigazgatók nem annyira a rendezés felé vonták-taszították a nekik jutott magasztos feladatot, mint inkább az ellenkező irányba. A magyarság belső elrendeződésének, tervszerű munkájának és társadalmi öntudatának a hiánya sehol sem mutatkozott meg fenyegetőbben s egyben gusztustalanabban, mint ezen a téren. Marakodások zaja hasogatta az erdélyi kulisszákat, s a szilaj versengésben semmi sem volt már a művészi színvonal megtartási szándékának a nemességéből. A garasföltés sziszegett a vetélkedésektől, vagy a személyi ellentétek acsarkodása. Pedig régen kiderült már, hogy az okos szerepelosztásra nemcsak a színházak kebelén belül, hanem a még megmaradt színházak között is szükség van, ha az erdélyi színjátszás nem akarja örökre kirúgni magától nemes és kötelező hagyományait. Látniok kellett már a színigazgatóknak is, hogy a »színházcsinálást« a színházi kultúráért való komoly munkának kell felváltania. Dolgozni pedig becsületos komolysággal és hivatástudattal nem lehet másképpen, csak egységes munkatervvel, nyugodt beosztással és magasabb rendű feladatok vállalásával.

Ki kell tehát emelnünk ezt a színházi paktumot belső kisebbségi életünk szürke eseményeinek tömegéből, hogy a közönség is, amelynek érdekében történt, fokozottabb mértékben figyeljen rá. A Szabadkai-társulat csak operett-előadásokra rendezkedett be, többre nem futották a lehetőségei. Bevallotta ezt nyíltan és becsületoson, ahelyett, hogy – amint ez eddig rendszeresen történt – drámai szerepeket erőszakolt volna rá színészeire. Marosvásárhelynek viszont szüksége van magasabb színvonalú irodalomra is. Ezt az igazságot nem sikkasztotta el a színigazgatói féltékenység Szabadkaiban. Azt tette, amit tennie kellett. Megértést keresett és talált a kolozsvári Thália Színházánál: ő elmegy azokba a városokba is operett-társulatával, amelyek a kolozsvári színházat illetik meg, a kolozsvári színház pedig a maga jó és erős drámai társulatával látogasson el Marosvásárhelyre. Egészséges és jó paktum ez, mert tiszta szempontok keltették életre. Megérdemli, hogy felfigyeljen rá a magyar közvélemény és támogassa mind-

két színházat tovább is azon az úton, amelyen elindult, példát mutatva és útírányt szabva ezzel egész közéletünknek.

Mert többet is lehet és kell látnunk a mai körülmények között ebben a paktumban két színigazgató egyszerű megegyezésénél. Az önmagunk felé fordulásban ma nemcsak okos menekülés van, hanem egész csomó építkezési lehetőség is. A körülmények úgy hozták, hogy olyan energiák szabadultak fel az erdélyi magyarság életében, amelyek eddig – eléggé elhibázottan – szinte kizárólagos érdeklődést igényeltek maguknak. Sokat, szinte mindent feltettünk ezekre a túlságosan kihasznált energiákra, s nagyon kevesen voltak közülünk olyanok, akik a kulturális kérdéseknek legalább az egyenrangúsítását követelték. Egy síkon mozogtunk, s akik ezt az egy síkot megszállották, nem nagy érdeklődéssel és fogékonysággal rendelkeztek a kulturális kérdések iránt. Túlságosan sokat tettünk fel egy kártyára. Ez a kártya most kijátszhatatlanná vált, s akárhogy is van, nem szabad bennünk uralkodóvá válnia annak az érzésnek, hogy helyrehozhatatlanul sokat veszítünk vele. Mint eddig már annyiszor, népünkben most is bizakodás nyilatkozik meg, a helyes tájékozódás ösztöne. A kulturális és gazdasági kérdések jó idő óta elszántan, követelőzően törtetnek ifjúságunk akaratának lendületével a közérdeklődés első vonalába, s ki merné ma már azt állítani, hogy nemcsak szükségtelen, hanem veszélyes is ez az előretörés? A belső elrendezésnek most már ezen a síkon is meg kell történnie, s a jelek arra mutatnak, hogy itt könnyebben és simábban is sikerül. A politikától független közművelődési tanácsot s az ezzel párhuzamosan haladható gazdasági tanácsot nem tudtuk kialakítani, mert nem maradt energiánk az első síkon folytatott küzdelmek miatt. Hiba volt ez, tagadhatatlan. A beismerés mellett azonban ott kell lennie az elismerő megállapításnak is: annyi nyűg és gáncoskodás ellenére is akadt egy elszánt réteg, és felserdült az az új korosztály, amely úgy végezte a dolgát, ahogy szükségesebbnek és hasznosabbnak látta. A színházi paktum nem az egyedüli felcsillanó jele ennek a jól végzett munkának. Fényjelek világítanak mindenfelől. Az Erdélyi Irodalmi Társaság új korszakot nyit nemcsak a maga, hanem az

erdélyi magyarság történelmében is. Az Erdélyi Múzeum Egyesület kilépett eddigi elzárkózottságából. Előadás-sorozatot rendez, új tudományos célkitűzéseket és feladatokat jegyez elő, s munkájába egyre határozottabban kívánja bekapcsolni a feladatára ébredő középosztályt. Komolyabbra váltotta szerepkörét az Erdélyi Kárpát Egyesület is, s az együttérzéstől felmelegedő talajból – tekintetjük tavaszi csodának is – itt is, ott is, városokban és falvakban egyaránt, népi csoportok, népi játékok ütik fel fejüket. Az Erdélyi Gazdasági Egyesület már-már aratja az első év vetését és egyre újabb területeket fog munka alá. Gazdasági tanfolyamok híre érkezik minden oldalról, s hogy nem felülről erőszakolt, talajtalan dolgok ezek, mutatja a résztvevők száma és a hálás érdeklődés.

És mindez úgy termett meg, hogy dédelgetésben alig vagy egyáltalán nem részesült. Minden kis kalásznak és minden szál virágnak erőszakosan, a természet ősi erejével kellett kidugnia a szikkadt talajból a fejét, s meg kellett harcolnia a magyar közöny, sőt a magyar ellenszenv akadályaiival is. De éppen ezért életképes és biztató minden kihajtott kalász, minden apró fűszál és virág. Köszöntsük most örömmel és hálával őket s álljunk melléjük kertészekül és örökök.

Ez most az új és legnagyobb feladat s nem az, hogy sajnáljuk önmagunkat. Lássuk be, hogy fontosabb ez, mint amaz elveszített első sík, mely kizárólagosságot igényelt magának. Eddig sem az volt a fontosabb. Sokkal nagyobb hibákat lehetett elkövetni rajta, mint amekkora eredményeket elérni. Forduljunk vissza most önmagunkba s a felszabadult erőforrásokat hasznosítsuk mind okos, besztott és előrelátó kulturális és gazdasági elrendezkedésünkre.”

A következő nap zajos volt, és feszült hangulatot teremtett szerkesztőségünkben. Olyan jelentések érkeztek a távirati irodáktól, hogy egyesek, mint a kevés szavú Kőműves Géza, szinte látta: Hitler csizmás lába már emelkedik, hogy rátíporjon Ausztriára. Körösi Sándor nem mondott ennek ellent, csak másként értékelte a lehetőséget, mint én. Én beleborzongtam, hogy ilyen közelbe került a Harmadik Birodalom régóta hirdetett első lépése

„kelet felé”. Körösi ezt nem vitatta, de „megértette”: az osztrákok is németek, kinek milyen címen lehetne joga megakadályozni, hogy csatlakozzanak a nagy német néptömbhöz? Hiszen ha maguktól csatlakoznának és nem kényszerítenék őket! Nem kell azokat olyan nagyon kényszeríteni! – ríposztzott Körösi. Halász Sándor nyugalomra intett, és külpolitikai fejtegetésekbe kezdett. Igaz, hogy Seys-Inquart, az osztrák nemzetiszocialista vezér már bent van a kormányban. Az is igaz, hogy az új jelentések szerint Bécs és Berlin között Berchtesgadenben megállapodás jött létre, amely szerint a nemzetiszocialisták lehetőséget kaptak a Hazafias Arcvonalban és minden más osztrák intézményben való tevékenykedésre. Ezzel szemben ott áll Schuschnig kancellár erős katolikus tömeggel a háta mögött. És Mussolinivel is, akinek érdeke védeni az önálló Ausztriát. Az nem valószínű, hogy Hitler Mussolinivel szemben megtenné ezt az elhibázott politikai lépést. Halász utálta a német fasizmust, de megértéssel volt Mussolini iránt, aki – szerinte – rendet teremtett Olaszországban, és munkára fogta a meglehetősen kényelmes olasz népet. Az olaszoknak kemény kéz kell – vélte –, hogy dolgozzanak és jó katonák legyenek. (Az olasz fasizmussal kapcsolatban többekévéb é egyetértett vele Kahána is, amennyiben ő is éles különbséget tett a két diktátor között Mussolini javára.) Körösi még odadünnögte – inkább magának –: sokat is törődik Hitler Schuschnig és Mussolini egyházpolitikájával!

Zajlott még a vita, amikor én nekifogtam pötyögtetni írógépemen az aznapi *vezércikket*. Halász fejtegetése a katolikus osztrákokról, a katolikus kancellárról és Mussoliniról adta a témát, jobban mondva lökte előtérbe, ami napok óta foglalkoztatott.

*„A szerencsétlen látszat”**

Olvassuk a Korunk Szavát, a magyarországi ifjú katolicizmus e bátor hangú folyóiratát, s a fokozódó érdeklődés mellett bizonyos szégyenkezés is erőt vesz rajtunk. Vannak látszatok, amelyeket nehéz kivédeni, s ezek a

* B.L., 1938. febr. 21.

látszatok csak fájdalmasabbak azzal a tudattal, hogy lelkiismeret tiszta, s a szégyenkezésnek semmi erkölcsi alapja nincsen. Sajnos, az életnek azon a síkján, ahol a népek és nemzetek sorsa intéződik, a látszatoknak sokszor nagyon kellemetlen hajtóerejük van, s bűn nélkül hoznak büntetéseket.

Nem veheti el senki tőlünk azt a jogot, hogy az adott lehetőségek között legalább tisztán mutassuk önmagunkat. Azzal a magyarországi sajtóval vitázik hevesen a Korunk Szava, amely néhány hónappal azelőtt még rengeteg kárt okozott a román–magyar közeledés gondolatának és sok keserűséget nekünk, romániai magyaroknak azzal, hogy meggondolatlan és otromba módon ferdítette a mi helyzetünket, s okkal, ok nélkül vak csökönyösséggel támadott mindent, ami román. Egyidejűleg az a sajtó hangoosan és fenyegetően »konstruktív«-nak, »nemzeti«-nek és »keresztény«-nek nevezte magát. A »politikai kereszténység« tombolt a hasábjain, s ennek megfelelően első helyen az antiszemitizmusban élte ki magát. Külpolitikai tájékozódása természetesen Németország felé mutatott, s odahaza a nyilasok mozgalmának buzgó támogatójaként jelentkezett. Ez az a sajtó, amely az izgatásban látta fő feladatát, s amelyről a katolikus Korunk Szavának ez a véleménye: »a konstruktív nemzeti és keresztény jelige alatt hirdetett megtévesztő újpogány eszméknek igazi keresztény, nemzeti és polgári szempontból sem konstruktív, sem nemzeti, sem keresztény jelentése és értéke nincs«.

És ez a sajtó, amely annyi kártékony zavart keltett, s amely mérgező anyagot lopott be közénk is, a jelenlegi kormány előtti kormány idején hirtelen, váratlanul és logikátlanul hangot, magatartást változtatott. Az antiszemita kisugárzásban a maga megerősítését látta, s a Harmadik Birodalom felé mutató vonalat igazolásként könyvelte el. Amennyire ízléstelen és torzító volt azelőtt más irányban, annyira ízléstelenné és torzítóvá vált új irányzatosságában, amelyből – sok tájékozatlansággal és kevés tudással – komoly magyar és közép-európai eredményeket vélt kicsiholhatni. Hiába volt a higgadt budapesti sajtó és a komoly bucurești-i lapok figyelmeztető és

tisztázó hangja, a hirtelen vitorlát cserélt ujjongók örömmel tárták ki magukat a csalóka széljárásnak. Hiába volt a magas egyházi méltóságok, a protestáns és katolikus egyházak figyelmeztető megnyilatkozása, nem akarták tudomásul venni, hogy az antiszemitizmusra sem erkölcsileg, sem gyakorlatilag nem lehet felépíteni a keresztény és nemzeti életszemléletet, amint nem lehet a nemzetek közötti békés együttélést sem. Ez a sajtó csak fújta a maga nótáját, s amint azelőtt is a mi fejünkre gyűjtötte oktalan irredentizmusával a parazsat, mostani magatartásának keserősége is a mi fejünkre hull vissza.

A komoly magyarországi sajtó keményen leckézteti a szélkakasokat, s ez a leckéztetés most, a szerencsétlen látszat folytán, nekünk is szól. Az új kormány megalakulása előtti napon mohó és könnyelmű sietségében befejezett s egyhangúlag megszavazott paktálásról adott hírt az erdélyi magyar sajtóban is egyik lap, amely a leginkább rokonszenvezett eddig is az »új idők új szeleivel«. Nincs most sem helye, sem ideje annak, hogy a szerencsétlen híradás tárgyi alapjait vizsgáljuk vagy éppen vitassuk, azt azonban nyugodt lelkiismerettel és kötelességszerűen le kell szegeznünk, hogy a romániai magyarság uralkodó közvéleménye határozottan ellene volt a szerencsétlen kísérletezésnek. Ha valamikor valamilyen elhatározóan fontos kérdésben egységes volt a magyar közvélemény, úgy most valóban az volt abban a meggyőződésben, hogy nincs helye ennek az elkésett és elvétett »aktivizmusnak«, s hogy soha politikai opportunitás nem volt felelőtlenebb és etikátlanabb, mint ebben az esetben lett volna. És ha voltak valóban olyanok, akik szószólói voltak ennek a nagyon ingoványos talajra épített együttműködésnek, úgy azok csak a maguk kalandos, vagy talán jóhiszemű álmodozó elképzeléseit képviselték, de nem a romániai magyarság közvéleményét. Kell ezt tudnia úgy a magyar, mint a román közvéleménynek, mert semmiképpen sem engedhető meg, hogy szerencsétlen látszatok károsan befolyásolják a romániai magyarság sorsát, vagy éppen akadályozzák a román és magyar nép között azt a békés kiegyezést, amelynek mindkét nép érdekében el kell következnie.”

Elismerem, a mai olvasó értetlenül töprenghet a cikk logikátlannak tetsző célozgatásai fölött. Akkor azonban az, aki csak egy kissé is beavatott olvasó volt, nyomban megértette, hogy az „*elsietett páktálás*” a Gogával kötött választási egyezsége vonatkozott, a „*mohóság*” pedig azokra az antiszemita körökre, amelyek örvendezve nyújtottak kezet Gogának abban a boldog ábrándozásban, hogy segítségével kormányzati tényezővé változtathatják a Németország felé való tájékozódást, s Goga oldalán s a szász recept szerint *aktivistái* lehetnek – csehszlovák mintára – a politikai opportunizmus eszközével a kisebbségi sors javításának. Az „*erdélyi magyar sajtó egyik lapja*” pedig a nagyváradi katolikus lap volt, amely olyan híradásokkal keltett felelőtlen illúziókat a tájékozatlan tömegekben, hogy az antiszemita és németpárti jobboldali politikában barátilag találkozhat a két nép és a két ország.

Goga gyors bukása persze hamar elseperte ezeket a kalandos reményeket. A baloldali sajtó – Magyarországon a katolikus Korunk Szava – igyekezett kijózanítani a hazug híresztelések részeg áldozatait, nálunk itthon nemegyszer úgy vágták fejünkhöz a „csucsai” kalandot, hogy az egész kisebbségi magyarság „bűnösnek” érezze magát.

Ezért volt tehát szükség a cikkekre; egyrészt, hogy véglegesen kijózanítsa a mi ébredező szédültjeinket, másrészt, hogy elhárítsa népünk egyetemének fejről a vádat. Nem lehetett másként – a „politizálás” megszűnt.

Egyszóval kisebbségpolitikai helyzetünk védelme és megerősítése minden módon.

Még világosabbá válik ez néhány nap múlva, az 1938. február 21-i vasárnapi számunkban. Ebben közöljük a „történelmi szavazat” eredményét. Az ország népe 4 millió 283 ezer 395 szavazattal elfogadta az új alkotmányt. A szavazók mintegy 92 százaléka élt a jogával. Igennel szavazott 99,87 százalék, nemmel 0,13 százalék. Érdekesként közöljük, hogy Csík megyében 3, Udvarhely megyében 2, Háromszék megyében 5 ellenszavazat volt. S legtöbb ellenszavazat Naszód megyében, 739, Temes megyében 651, Fogaras megyében 422, a fővárosban 323. Iorga államminiszter a Visarion-féle iskolában szavazott.

Bár a polgárok utat nyitottak neki, beállott közénk, s megvárta, amíg rá kerül a sor.

Az én vasárnapi vezércikkem címe és szövege ez:

„*A szerény lehetőségek megbecsülése*”*

Lapunk belsejében csehszlovákiai munkatársunk érdekes riportját találhatja az olvasó. Jak Sándor arról a kérdésről ad tárgyilagos és kissé bizony szomorú beszámolót, amely a csehszlovák köztársaságot látogató erdélyi magyar írókat szinte a legjobban érdekelte s bizonyos halk irigységet is keltett bennük. Úgy az érdeklődés, mint az irigység érthető volt. A népnevelés kérdése s ezzel kapcsolatban a falusi népkönyvtárak megszervezése, a mi legkomolyabb kultúrmunkásaink megítélése szerint, annyira csak jámbor szándék, vagy inkább jóindulatú vágyakozás még nálunk, hogy mint jelszó sem kophatott el, divattá pedig éppen nem silányodhatott. Mi itt sohasem gondoltunk arra, hogy ennek a feladatnak a megoldásánál hivatalos állami támogatásra is számíthatnánk. Gusti professzor szép kezdeményezéseire, melyek a román falukutatást európai színvonalra és komolyságra emelték, tisztelettel néztünk, s anélkül értékeltük nagyra, hogy külön magyar igényességgel léptünk volna fel az egyenlő elvárás elve alpján. Örömmel és biztatásként fogadtuk azonban azt a jóindulatot, amely a legmagasabb pártfogással elindított munka részéről irányunkban megnyilatkozott, mert ebben is azt láttuk, hogy a komoly, tudományos alapon folytatott népkutatás és népnevelés a kölcsönös bizalmat és megbecsülést eredményezi, úgy magában a népben, mint az ország ifjúságában. Ennél több számítás nem is volt bennünk. Mi igazán komolyan vettük Masaryk Tamás tanítását, hogy egy kisebbségi népnek harcolnia kell jogai kivívásáért. Masaryk Tamás ezt az oktatást a csehszlovákiai magyar kisebbségnek adta, de azért a nagy humanista a bölcs mondások kedvéért nem tagadta meg önmagát. A népkultúra fejlesztését a hívó lélek komolyságával gondolta, s nyújtott követelés nélkül is lehetőségeket. Ezek között a lehetőségek között a csehszlovákiai magyarságot láto-

* 1938. február 27.

gató erdélyi írók a falusi népkönyvtárak megszervezéséről szóló törvényt értékelték nagyon sokra, s ezzel a törvénnyel kapcsolatban kelt bennünk halk irigység az összehasonlítás során.

Csehszlovákiában ugyanis törvény rendeli el a falusi népkönyvtárak felállítását. Minden faluban olyan könyvtárt kell összeállítani, amilyen a falu anyanyelve. A könyvtár megszervezésére és állandó fejlesztésére könyvtár-tanácsot rendel el a törvény. A tanács a falu jegyzőjéből áll és két választott falusi emberből. Gondoskodik a törvény az anyagiakról is. A falu költségvetésébe minden évben megszabott összeget kell felvenni a könyvtár céljaira. A könyvek beszerzése a könyvtár-tanács feladata. Persze, gyanúperrel szabad élni mindig, s ezt az ottani magyarság irányítói sem mulasztották el. A jegyzőnek módjában van olyan embereket „kiválasztani” a tanácsba, akik a magyar könyvek megválogatásában nem a magyar lakosság érdekeinek megfelelően járnak el. Volt is emiatt panasz néhány helyen, hamarosan kiderült azonban, hogy ez csak vidéki hatalmaskodás. A kormányhatóságok becsületesen gondolták a falusi népkönyvtárak ügyét, s egyáltalában nem akarták az elmagyartalanítás eszközévé tenni. Meg aztán a magyar falvak jórésztében amúgy is magyar jegyzők vannak, s a falusi tanácsoknak is komoly akaratuk lehet, még a jegyzővel szemben is, ha szükség van rá. Egyszóval: a falusi magyar népkönyvtárakba minden magyar könyv bekerülhetett, amely a köztársaság területéről nem volt kitiltva, és az olvasókörök a legkomolyabb magyar nevelőmunkát végezheték, ha megvolt rá bennük a kellő erkölcsi erő és akarat. A német kisebbségben meg is volt. A magyarban viszont nem. Erről tájékoztat bennünket Jak Sándor szomorú beszámolója egy olyan hivatalos embernek a nyilatkozatán keresztül, aki állami megbízással, felügyelőként vizsgálja most a népkönyvtárakról szóló törvény végrehajtását. Magyar ember ez az ellenőrző körúton levő állami tisztviselő is, s így érthető, ha sok fájdalommal és néhol keserű felelősségrevonással állapítja meg, hogy a csehszlovákiai magyar falvak nagyrésze nem tudott élni azazal a könnyű és hálás lehetőséggel, amelyet a törvény nyújtott. Nem tudott élni a jogával. Pedig hiába van a

jog, ha nincs, aki hasznosítsa. Az értetlenség és érdektelenség, a tunyaság és a szellemi restség éppen a magyar vidékeken sorvasztotta haszonnélkülivé ezt az egyébként igazán humanista magaslatokon járó törvényt.

Nem mondhattuk volna el mindezt, ha nem azzal a szándékkal, hogy tanuljunk a csehszlovák példából. Kétségtelen, hogy nálunk a népnevelés megszervezésére nincs ilyen könnyű lehetőség. Teljesen a magunk erejére vagyunk utalva, s az adott körülmények között ez nem csak egyszerű erőkifejtést, hanem ennél sokkal többet, súlyos erőfeszítéseket igényel. Mindazt a bűnös gyengeséget azonban, amely a csehszlovákiai magyarságban ezen a téren megnyilatkozott, mi is fájdalmasan érezzük magunk között. Ott könnyű lehetőségeket hagyott kihasználatlanul a kellő irányítás és frissesség hiánya, hogyan remélhetnők hát, hogy nálunk ugyanez a magatartás megadhatja a szükséges nagy erőfeszítések alapját? Szép, értelmes és biztató kezdeményezések történtek nálunk is. A lelkesedés lökte ki őket a szikkadt talajból. Fejlődésünket azonban a szórványosan fellobogó lelkesedés nem biztosíthatja, csak az egységes és öntudatos munkavállalás, a magyarság minden rétege részéről. Ez volna az, amely sokkal fontosabb a könnyű lehetőségek felé való törtetésnek is.

A csehszlovákiai példa azt mutatja, hogy a jog nem elég, élni is kell vele tudni. Nevelés kérdése ez, a népnevelés kérdése. Szerény lehetőségeinket tehát meg kell ragadni, hogy a könnyebb lehetőségek hasznosítására is alkalmasak legyünk. A jogot csak az a nép érdemli meg, amely szükségét érzi a jognak.”

Nyugtalanság fogott el.

Aggódok, hogy belefulladásztom mai olvasóim érdeklődését az akkori apró dolgaink, nyugtalanságaink, törekvéseink halmazába. Nem érzem jónak ezeknek a régi cikkeknek, vezércikkeknek a felsorjáztatását. Pedig szándékosan választottam ezt a módszert. Azt akartam megérzékelteni vele, hogy nem volt más lehetőségünk a nélkülözhetetlen társadalmi lélegzésre, csak ha befelé teszszük ezt, s még úgy sem lélegzünk olyan nagyokat, hogy az beleszólás legyen az ország vagy éppen a nagyvilág

izgalmas kérdéseibe. Hadd tisztuljon fel egy kissé a politikai köd, hogy tudjunk tájékozódni valamelyest, vajon milyen hangon s miről szólhatunk, hogy ne rontsunk népünk helyzetén és esetleges jövő esélyein. Azt láttuk bátorságosabbnak, ha kisebbségi belső tevékenykedésre rendezkedünk be, hogy az ország nagy dolgai mellett árnyékba maradjanak a mi „kis ügyeink”, mert azt tapasztaltuk, hogy a hatóságok nemigen vetnek ügyet ránk. A szövetkezeti mozgalmak, az Ágisz, a Hasznos Könyvtár, de még a Balogh Edgár népi szervezése sem vonja magára aggasztóan a hatóságok figyelmét.

A királyi diktatúra politikai csendje – úgy látszik – alkalmas belső ügyeink rendezésére, társadalmi berendezkedésünk erősítésére.

A népszavazás eredménye azonban megkavarta és oszlatni kezdte a politikai ködöt. Úgy látszott, a régi rendszer politikai erővonalainak is úgy kell igazodniuk, hogy esetleg pártok nélkül is folytathassák küzdelmüket. Csak arra kell vigyázniuk, hogy a szélsőségek felé ne taszítsák az ország szekerét. A „rendpártok” mondhatják tovább régi ígéiket.

A Vasgárda nem „rendpárt”. Őneki hallgatnia kellene, de ő a királyi diktatúrával a hitleri diktatúra erejét szegezheti szembe.

Minket, magyar kisebbségieket a bukaresti Viitorul című lap sajtósági támadása rezzentett fel. Valóban sajtósági volt, sokban különbözött az addig megszokottaktól. Călinescu, a királyi kormány belügyminisztere, a kisebbségekről szólván megjegyezte valahol, hogy a Magyar Párt mindig „rendpárt” volt. A Viitorul ebből a kiszólásból azt sejtette, hogy a királyi diktatúra tán a kisebbségi kérdés rendezésére készül – hiszen az európai politikában már forrónak kezdett számítani a szudétánémet kisebbség ügye –, sietett válaszolni a belügyminiszter jóindulatú megjegyzéseire. *Megtámadta hát a Magyar Pártot.* Új elem is volt a támadásban. Szemére vetette a grófok pártjának, hogy politikailag szárnyai alá vette a magyar anyanyelvű és kultúrájú zsidókat. De ugyanakkor példálózgatást is tett olyan irányban, hogy az új helyzet, mármint a királyi diktatúra, lehetőséget nyújthat a magyar kisebbségi kérdés rendezésére. *Most*

van erre a kellő pillanat! – fejezte he fejtegetéseit a lap.

Ez a cikk már – úgy vélte az egész szerkesztőség – megér egy *háromhasábos* válaszcikket. Tréfás célzás volt ez arra, hogy az utóbbi cikkek közül bizony nem minde-
nik érte meg a háromhasábos címet, csak a szebb törde-
lés kedvéért lett az. Ez azonban méltán kapott három-
hasábos kövér címet. A lap 1938. március 6-i számában
jelent meg, s már a címe is érdekes volt:

„*A »kedvező pillanat«*»

A Viitorul című bucurești-i lap, amelyet Románia utolsó két évtizedében sokszor és tartósan tekinthettünk a kormányzás félhivatalos sajtószervének, az előkelő első oldalon terjedelmesen nagy helyet szentel a romániai kisebbségi kérdésnek. Nem az értekezés tárgyilagos értékvonalán mozog ez a cikk, s nem is merül le írója azo-
kig a mélységekig, ahol a kisebbségi kérdés megoldásának gyökereit állampolitikai és nemzetpolitikai szempontból minden felelős és történelmi távlatokat kereső román politikusnak éreznie kell. Óvakodik a cikk írója attól is, hogy valóban kisebbségpolitikai szélességben sorakoztassa fel kétségekívül értékes mondanivalóit. Szándékosan szűkíti a témakört a magyarságra, helyesebben a magyarság egyetlen komoly politikai szervére, a Magyar Pártra, amelynek Călinescu belügyminiszter csak a napokban állította ki a megtisztelő politikai menetlevelet, azzal a föltétlenül helytálló megállapítással, hogy a Magyar Párt a rendpártok közé tartozik, tehát külön elbá-
násban részesülhet – az adott körülmények között is. A szászokat a cikkíró éppen csak megemlíti azzal, hogy az elkövetett politikai hibákra a Magyar Párt nem találhat mentséget a szászok viselkedésében, mert a szászoknak már évszázados kijegecesedett politikájuk az, hogy nem azonosítják magukat semmiféle politikai vonallal, de mindegyikkel egyezményt kötnek, ha a kisebb vagy nagyobb szász népi érdekeket ilyen módon biztosítani tudják.

Ennyiből is kitetszik már, hogy a Viitorul cikkírója nem bocsátja meg a magyarság politikai szervének azt, amit a szászoknál megért és elfogad. Sőt ennél is tovább

megy: kemény bírálatot mond a kisebbségi magyarság eddigi politikai magatartása fölött, s bizonyító példaként a csucsai paktumot hozza fel egyrészt, másrészt ama másodikat, amely már születése pillanatában megzápult. Mindkét paktum a legutóbb távozott kormány elnökének a nevéhez fűződik, s ez a cikk alkalmat szolgáltat a cikk írójának arra, hogy kellemetlen megjegyzéseket tegyen a magyar zsidósággal kapcsolatban is. Azonosítja a kisebbségi magyarságot azzal a pártvezetéssel, amely véleménye szerint megérdemli a legsúlyosabb bírálatot, de talál a nép számára mentséget abban, hogy bizonyára »mély letargiában« tartja ezt a népet az a társadalmi réteg, amely évszázadok óta birtokolja felette az uralmat. Van aztán még a cikkben szemrehányás, sőt súlyos vád is elég, de ezek már nagyon ismerősök, s ne vegye rossz néven a cikkíró, de azok a magyar rétegek sem vették komolyan őket soha, amelyek a Magyar Párt vezetőségével kapcsolatban igényelték a bírálat jogát, sőt éltek is vele.

Abban az új helyzetben, amely a Goga-kormány bukása óta kialakult, nem éreztük sem időszakúnak, sem hasznosnak a közelmúlt eseményeinek bírálatát. Ezt azért kell kijelenteni, mert a Viitorul cikkírója erőteljesen hibáztatja a kritikahiány miatt az egész kisebbségi magyar sajtót. Nem érezzük időszakúnak azt sem, hogy a magyarság politikai szervét az ilyen kemény bírálatokkal szemben védelmünkbe vegyük. Nem a mi hivatásunk és feladatunk ez. Nagyon is időszakúnak éreztük viszont azt, hogy a kisebbségi kérdést az új helyzetben a román sajtó s ennek a sajtónak olyan előkelő orgánumai, mint amilyen a Viitorul is, új hangszereléssel, a tárgyilagosság meggyőző és kiegyenlítő erejével vesse fel. Erre valóban nagy szüksége van a kisebbségi magyarságnak, miután ez a magyarság a román állam népiségének erkölcsileg, politikailag és gazdaságilag szerves része, tehát érdeke a román államnak is. Az elkövetett politikai hibák felemlegetése sok tekintetben ürügyként hat, és mellékes politikai célok szolgálatának látszik. Ilyesféle szándék csendül ki a cikkíró megfogalmazásaiból is akkor, amikor a magyar népet elárkolni igyekszik eddigi politikai vezetőitől, s amikor a magyar zsidóság helyett tesz súlyos

szemrehányásokat a Magyar Pártnak. A kisebbségi kérdés nagyobb annál, semhogy részletkérdések vitaanyagává silányodhatnék. A magyar nép etnikumában, nyelvi és kulturális összetartozásában megvan és megmarad pártok nélkül is. S ha adnak rá módot és lehetőséget, megtalálja a megnyilatkozási formákat is. Nem szabad elfelejtenie a cikkírónak, hogy ez a magyar nép a maga józan kisebbségpolitikai tájékozódásáról igen erős bizonyítékot adott a legutóbbi népszavazás során. Tisztában volt azzal, hogy ő nem szentesíthet, csak tudomásul vehet, s ezzel erkölcsi jogot nyer arra, hogy az új helyzetben az eddiginél is komolyabban, tisztábban és becsületesebben igényelje életsorsának kielégítő rendezését. A magyar nép párt nélkül is van – és volt akkor is, amikor a román pártok egymásközi viszálykodásaihoz, ön-maga terhére, anyagot nyújtott. Sok párt volt a kormánykerék mellett az elmúlt két évtized alatt, de egyik sem kísérelte meg komolyan a kisebbségi kérdés rendezését. Félt az ellenzéktől, amelynek igen erős fegyvert adott volna ezzel a kezébe. Komolyan nem lehet vádolni a magyarság politikai szervét azzal, hogy nem volt hajlandóság benne a komoly pártokkal való megegyezésre. Az alatt a kormány alatt is, amelynek a Viitorul félhivatalosa volt, közel egy évig várt hiába, hogy szóba álljanak vele.

Ma az az álláspont, hogy mindez a múlté, a pártok viszályának ütközőpontja többé nem lehetünk. Ne vegye rossz néven tőlünk a Viitorul, ha ezt a biztató lehetőséget örömmel ragadjuk meg, s ebből a szempontból még az ő élesen bíráló és szerintünk időszerűtlen hangszerelésű cikkét is hasznos alkalomnak tekintjük arra, hogy a kisebbségi kérdést a jelenlegi új politikai helyzetben – amely gyökeres rendszerváltozást ígér – megbeszélés tárgyává tegyük. Hagyjuk a pártokat ki ebből a kérdésből. Két népről van itt szó, s komoly meggyőződésünk, hogy a becsületes megegyezés vágya és szándéka mindkét népben komolyan megvan. Mi nyugodtan állítjuk ezt a magyar nép részéről. Ezt állítja a cikkíró is a román nemzetről. Azonkívül azt is tudja a cikkíró, hogy a magyarság, de különösen a magyar fiatalság az utóbbi időben a politikai érettségnek tanújelét adta, s most meg-

van a tanulsága is, hogy itt van a legkitűnőbb alkalom megérteni és megkeresni az őszinteség útját, és megtalálni az uralkodó nemzet nagylelkűségét és jószándékait. Köszönjük a megtisztelő megállapítást, és nemcsak tudomásul vesszük, hanem mindjárt építeni is akarunk rá. A magyar ifjúság, amelyre a célzás történik, a Marosvásárhelyi Találkozón a magyarság felé és az uralkodó nemzet felé egyaránt leszegezte a maga hitvallását. Tudjuk, hogy a román sajtó kellő megértéssel fogadta ezt a megnyilatkozást. De elfogadta az egész kisebbségi magyarság is. Még azok is, akiket a Viitorul most felelőssé tesz az elkövetett kisebbségpolitikai hibákért. Hisszük, hogy az egész kisebbségi magyarság egyetemesen fogadja és vállalja, ha a Marosvásárhelyi Találkozó határozata alapján komoly kezdeményezés történik sorsunk rendezése érdekében. Nem pártkérdés ez nálunk, amint – legjobb meggyőződésem szerint – eddig sem volt az. A kisebbségi magyarság párt nélkül vonult fel a népszavazásra, s nem érezte maga mögött a pártot a Vásárhelyi Találkozó sem. Nem fontos nekünk, hogy kik folytatják le a szükséges tanácskozásokat a kormány illetékes tényezőivel. A magyar kisebbségnek az a fontos, hogy végre nemzeti-népi életlehetőségeit biztosítva lássa, s így komolyan, őszintén és tartósan bekövetkezzenek a két egymásra utalt nép együttélése. Nem fogja egyetlen kisebbségi magyar sem visszautasítani a megadott és biztosított jogokat azért, mert az előkészítő tárgyalások során nem a »grófok és bárók« képviselték a magyarság szavát, ígéretét és igényeit. Ne legyen tehát a Viitorulban a román közvélemény felé indoklás, hogy a kisebbségi kérdés rendezése azért nem sikerül, mert az a Magyar Párt, amely éppen most kapott erkölcsi bizonyítványt a belügyminisztertől, ilyen vagy olyan.

»Ha ezúttal is elveszítik a kedvező pillanatot – fejezi be cikkét a Viitorul cikkírója –, sohasem fognak megfelelőbb alkalmat találni erre a célra.«

Bennünk is van olyanfajta érzés, hogy most talán nyílnak komolyabb lehetőségek ilyen irányban. A pártokon felülálló s a nemzeti egységre támaszkodó román kormány szabadabb, erőteljesebb lehet minden eddigi kormánynál. Nem kötik pártpolitikai megfontolások és

aggodalmak. Pártpolitikai kormányzás helyett állampolitikai építómunkát folytathat. A kisebbségi kérdés megoldása pedig mindig is állampolitikai feladat volt. Mi ebben látjuk a kedvező pillanatot.”

A cikk három utolsó sorát törölte a cenzúra. Az utolsó pillanatban történhetett ez, mert már az ólomba öntött matricából vészhették ki úgy, hogy a nyoma a nyomdafesték elkenődésének tűnhessék az olvasó szemében. A cenzúrának ugyanis nem volt szabad látszania. Ezt a módszert választották hát a nyomdászok, hogy három sor miatt ne kelljen újraönteni az egész oldalt. Találgatam most, hogy mi lehetett ott az a kárhoztatott három sor, ami nem tetszett a cenzornak. Három sor egy hosszú cikk végén?! Ez most természetesen csak enyhe kíváncsiságot okoz, de akkor volt a cikkel kapcsolatban egyéb bosszúságom is. Szinte postafordultáival érkezett Jancsó Béla érdeklődő levele Kolozsvárról. Kinek a megbízásából vagy sugalmazására írtam a cikket? A Vásárhelyi Találkozó felemlégetése a cikkben gyanút keltett Bélában, hogy komoly kezdeményezés indulhatott el. Úristen – döbbsentem rá hirtelen –, hát hogy is merhettem én ilyen fontos dologban csak úgy, minden megbízás nélkül, a magam egyszál fejével tánkra kérni az illetékeseket? Micsoda nagyképűség ez? Hátha most megjelenik valaki s felszólít a tárgyalásokra? De félelmem – szerencsémre – alaptalannak bizonyult. Lehet, hogy a Viitorul cikkírója is olyan felelőtlenül nyúlt hozzá a nagy kérdéshez, mint én? Vagy pedig másfelé célzott, s most bosszúsan dobta félre a Brassói Lapok kéretlen belekotyogását? Tény, hogy mindkét cikk szétfoslott politikai életünkben, mint könnyű társalgás közben a cigarettafüst.

Én pedig ezt válaszoltam 1938. március 8-i dátummal Jancsó Bélának, aki Szász Pált gyanította cikkem sugalmazójának:

„Kedves Béla!

A kérdéses cikket minden sugalmazás nélkül írtam, teljesen a magam felelősségére, anélkül, hogy valaki illetékességgel megbeszéltem volna. A Viitorul cikkét olvas-

tam, és nyomban írtam is rá választ, miután a Viitorul cikkéből igen erősen kilógott a tendencia, hogy eddig is azért nem lehetett a kisebbségi kérdés rendezéséről szó, mert a párt ilyen meg olyan, most pedig a Gogával kötött paktum is megmutatta, hogy milyenek etc. Szóval ürügyül használta fel a párt szerencsétlen melléfogását. Ezért íródott a cikk. (Egyébként érezned kellene a lapon, hogy nem Sz. P. felől fúj a szél, hiszen az illető meggyőződéses, szinte dühös paktumpárti volt [...].)”

A Bélának gyorsan megírt levelem után vártam, hogy Tamási Áron is felelősségre von: miért teszek tárgyalási javaslatokat a Vásárhelyi Találkozóra hivatkozva minden előzetes megbeszélés nélkül? Ez a kérdőrevonás mindenesetre indokoltabb lett volna, mint a Béláé, aki ellenezte volt a Találkozót, s nem is volt ott. Áron azonban nem írt, nem is hívott fel. Nem volna annyi érzékenység benne a komoly tárgyalások diplomáciai finomságaira, mint Bélában? Vagy tán írni fog, csak töpreng még egy kicsit, hogy elég gyöngéddé formálja ki magában a baráti kioktatást? Esetleg megvárja a személyes találkozást?

Hát elkésett a személyes pirongatással, ha várt vele. Március közepén se voltunk még, amikor letaposott Ausztriára a már felemelt csizma. Várható volt, és mégis arcunkba vágó ökölcsapásként hatott. Elkészült már az 1938. március 13. dátumozású vasárnapi számunk, s átolvastam még benne az én vezércikkemet nyomás előtt. Lírai indítású cikk volt, tekintettel a kora tavaszra. A címe is: *Fű kizöldül...* De a tavaszi bevezetőt lezáró csillag után ilyen mondatok voltak benne:

„[...] Közép- és Kelet-Európa csak akkor állhat ellen a német feszítőerőnek, ha népei összefogásával, tartós kibéküléssel és okos együttműködéssel védi önmagát. Különben átszakad a gát az osztrák és csehszlovák határon, s az új német szellemiség türelmetlensége, amelyben a nemzeti érzés lerombolta már a kereszténység mérsékelő akadályait, és olyan önimádattá fajult, amely megértésre már nem, csak vészterhes uralkodásra alkalmas, raj-

tunk is keresztül árad. Vészesebb szellemi pestis nem is zúdulhatna erre a területre, amelyen annyi fajta nép és olyan összevisszaságban él hosszú évszázadok óta. Mi lesz ezen a területen, ha a fajimádat általános acsarkodássá fajul, ha minden nép arra a »totalitásra« kezd törekedni, amelynek itt semmiféle történelmi és erkölcsi létjogosultsága nincs? A kereszténység eddigi kiegyenlítő eredményei semmisülnek meg, s ezzel együtt omlik össze a keresztény kultúra is, amely kiegyensúlyozó szerepet játszott, mert a humanitást és a szellemet a nyers erő és az erőszak fölé magasztosította [...]»

[...] Vajon érezzük mi, romániai kisebbségi magyarság, hogy legyen borús bár a márciusi ég és vágjon a goromba szél, a földben mégis sercen már az élet és a tavasz harsan a levegőben? Vannak biztató jelenségek is. A Viitorul húsz év óta talán először írt le ilyen sorokat: *„Minden népnek joga van etnikai jellege megtartására s a szerzett jogok megvédését a román közvélemény szükségesnek és méltányosnak tartja... A román közvéleményben megvan a hajlandóság az őszinte együttműködésre az ittélésre jogosult népekkel...”*

A vezércikk egyébként a tavaszi szelet, amelytől a fű kizöldül, Párizs felől reméli. Onnan várja, hogy megszilárdul a békekezdeményezés, amelyben „... az angol-olasz megbékélés súlyos tartalmat nyerhet Franciaország számára, ha a közép- és kelet-európai térség úgy rendeződik el, hogy biztosítani tudja Németország kelet felé irányuló nyomásával szemben az európai egyensúlyt”. Igyekszik hát némi reménykedést önteni azokkal az eseményekkel szemben is, amelyek ugyanezen lapszám első oldalán tájékoztatják nagy címbetűkkel az olvasót: *Elhalasztották az osztrák népszavazást. – Hitler Bécsbe küldött bizalmasainak rábeszélésére Seyss-Inquart lemondással fenyegetőzik. – Állítólag német rohamcsapatokat összpontosítottak az osztrák határon.*

S akkor! Akkor beérkezik a lapzárta előtti utolsó jelentés. A nyomdában szaladgálás kezdődik, a tördelőnek át kell csoportosítania az első és a második oldal anyagát, mert a lapfej alá, két vastag fekete vonal közé, a lej-

jebb szorított vezércikk fölébe, négyhasábos tördeléssel be kell kerülnie:

*Berlin bevonulási ultimátuma megbuktatta
Schuschnigot: Seyss-Inquart a kancellár*

A fent leírt nyomdai izgalmat persze csak úgy elképzelem most, érdeklődéssel szemlélvén a lap rendellenesen tördelt első oldalát.

A nagy esemény kommentálására így a következő vasárnapi szám vezércikkében kerül sor. Kellett ez a hét, hogy a nagy szerkesztőségi vitákban kifáradjon s lecsendesedjék az izgalom.

És most jöjjön egészében az egy hétig érlelt vezércikk:

„*A Duna-völgyi »élettér«*”*

A gátszakadás, amelytől a nyugati nagyhatalmak tartottak, s amelytől a közép- és kelet-európai kis államok annyi joggal félték, megtörtént. Németország bekebelezte Ausztriát. Az osztrák németiség eltűnt a nagy német tengerben, amely ma nem ismer más parancsot, más szellemiséget és más emberi hivatást, mint azt, hogy: mindennek fölött és mindenek előtt németnek lenni. A nyugati nagy demokrata államok nyugtalanságának tulajdonképpen rugója nem több, mint hogy világhatalmi súlyukat féltik a Nagy Német Birodalomtól. A Közép- és Kelet-Európában élő kis államok félelme ennél sokkal több. Ezek az államok önmagukat, sajátos népiségüket és nemzetüket félthetik joggal azoktól a fogalmaktól, amelyeket a nagy németiség lelkében a »*Duna-völgyi német élettér*« és az »*Ostraum*« kifejezések takarnak.

Ha valamikor, úgy a dunavölgyi magyarságnak most kell felmérnie történelmi felelőssége és hivatástudata teljes átérzésével a nagy történelmi fordulatot. Nem szabad megrészegeudnie rövidlejárátú lehetőségek reményeitől, de nem szabad beleesnie a megriadás vad dühébe sem. A »ne higgy magyar a németnek« kuruc kifakadása éppen úgy nem politikai posztulátum, mint az új német szellemiség előtti lebomlás abban a gyerekes hiedelem-

* B.L., 1938. márc. 20.

ben, hogy ezen az úton majd minden magyar vágy éppen úgy teljesedik, mint ahogyan a legyőzött és megtiport németek legvakmerőbb szándékai valósággá értek. A dunavölgyi magyarság közvetlen szomszédságba került a Nagy Német Birodalommal, s ami ezután a két nép között következik, abban az igazi, jövőbe néző és történelmi politika a népiségi erővonalak és életképességek játéka lesz s nem a diplomácia, amelynek ezentúl nem döntenie kell, hanem viselkednie.

Politikai nyilatkozatok hangzottak el Ausztria megszállásával kapcsolatban úgy magyar, mint német részről. A magyar kormány üdvözölte az »új Birodalmat«, Berlin pedig »nemes cselekedetként« fogadta ezt. De nem ezek a politikai kijelentések a fontosak. A fontos az, amit a mai német szellemiségben és német lélekben a már hivatalosan is megfogalmazott »német élettér« jelent. A németiség igényt tart a Duna völgyére, amelyet kifutási területnek tekint. Nem »élettér« ez valójában, hanem a példátlanul felduzzasztott hatalmi kiélés területe, hódítási és uralkodási vágy tárgya.

Ez lobog és duzzad ma a német lélekben. Ennek egyik jelentős és a kisebbségi magyarságot is nagyon közelről érintő jelensége az, hogy a német kisebbség az összes utódállamokban nemcsak elfordult magyar sorstársától, hanem különösen az ifjabb és a nemzetiszocializmus sajtóosan német tanaitól átítatott nemzedékein keresztül határozott ellenségeskedést éreztetett: Romániában éppen úgy, mint Csehszlovákiában és Jugoszláviában rendszeresen irtották ki a német ifjúságból a magyarok iránti esetleges rokonszenvet, mintha csak azt akarták volna jelezni, hogy a németiség legközelebbi útba eső ellenfele a magyar népelem, amely a Duna völgyében komoly és előkelő helyet foglal el. Évezredek már ez a mélyben folyó népi vetélkedés, s hogy most ilyen eleven erővel dolgozik újra, annak igazán nem az ugyancsak legyőzött és hibáin felül büntetett magyarság az oka. A magyarságnak a Lajta igazán csak »gyepűt« jelentett, s nem a terjeszkedési lehetőség akadályát.

A terjeszkedési vágytól megszállott és fajelmélettel telített németiség két oldalról is támadólag lépett fel a magyar népelemmel szemben. Az a „disszimilációs” fo-

lyamat, amely Szekfű Gyulát is megrémítette, az utód-államok területén és mindenütt jelentkezett a magyarság rovására. A németiség visszakövetelte, visszaerősökölt a magyarságba beszívódott és elkeveredett német elemeket. Még csak nem is a fajelmélet »tudományossága« érdekében történt ez, hanem a politikai elképzelések útját egyengette. Rosenberg így fogalmaz: »A németiségnek kelet felé kell terjeszkednie, hiszen a németek által lakott vidékek széles íve húzódik az osztrák határtól Magyarországon, Délszlávián és Románián át a Fekete-tengerig.« A németek által lakott területek tehát támaszpontok. Jogcímek, esetleg ürügyek az Ostraum (keleti tér) elméletének gyakorlatba való átvitelére. Egyáltalán nem szabad csodálkozni azon, hogy a magyarországi sajtó és tudományos élet jó része szikrázó idegességgel figyelte ezt a tervszerű munkát. A német »tudományos« irodalom igen nagy százaléka foglalkozik állandóan az Ostraum kérdéssel, s minden könyv vagy térképgyűjtemény politikai célokat szolgál. A mai Németországban csak annak a »tudománynak« van életlehetősége, amely a nagynémet célkitűzéseket szolgálja. Valóban kísérteties, hogy Friedrich Lange 1936-ban megjelent geopolitikai térképgyűjteménye 1937 végére már a negyedik kiadásban és 25 ezer példányban került a német nép kezébe. És az a térképgyűjtemény Sopront, Mosont, Magyaróvárt és Hegyeshalmot tiszta német községeknek tünteti fel. A szöveg is nyílt és határozott: *»Így hát a békeszerződések korrekciója gyanánt nemcsak Pozsonyt, de Moson-Magyaróvárt, Sopront, Kőszegét, Németpörnt és Szentgotthárdot akarja Ausztriával és ezzel együtt a birodalommal egyesíteni.«* Egy másik térkép a tolna-baranyai németiséget ábrázolja, de olyan ügyes technikai felkészültséggel, hogy a kevésbé jártas német térképolvasó előtt azt a hitet kelti, mintha azokon a területeken magyar egyáltalán nem volna. A pécsi Kisebbségi Intézet is felpanaszolta már, hogy ezek a német térképek – s mennyi forog közkezen belőlük a magyarországi németek között is! – tiszta német városoknak, községeknek tüntetik fel azokat a helyeket, ahol a németiség csak valamennyire is képviselve van. Így aztán nem képtelenség az, hogy Buda is német városként szerepel.

Nem ismer határt ez a bekebelezési étvágy. Egyik térkép például a »sajátnyelvű kultúrnémeteket« mutatja be, azokat a »kicsiny, sajátos nyelvjárást beszélő népeket«, amelyek a szerző véleménye szerint »a kultúra szempontjából egyek a németekkel.« Ide osztja be a »nyugat-magyarországi horvátokat, vendeket, a svájci és olaszországi rétorománokat és ladinokat«

Egy másik nagyon érdekes és nemrégiben megjelent német tudományos munkában Klaus Schickert a magyarországi zsidókérdéssel foglalkozik, de úgy, hogy a Budapesten megjelenő Láthatár című lapban Csuka Zoltán így jajdul fel: *»... amikor Klaus Schickert könyvét olvassuk, sokszor elakad a lélegzetünk attól a fojtogató mellreborulástól, amelyet német testvérünk megrendez: mert amikor a zsidók felé céloz az ütéssel, bizony-bizony a mi fejünket találja, s amikor a zsidókat akarja kiakolbólítani erről a területről, mintha tulajdonképpen a magyarság kiakolbólítását is benne értené. Aki tárgyilagos magyar szemmel olvassa Schickert könyvét, sokszor kétségbeesetten látja, hogy az a hurok, amit a szerző a zsidónak szán, a mi torkunk köré is fonódik, s mikor Klaus Schickert elítéli az asszimilációt, akkor a legutóbbi 100 év folyamán magyarrá áthonosult németeket éppúgy visszaköveteli a német faj részére, mint ahogy a zsidó fajt (s nem nemzetet!) is a maga fajelmélete alapján a zsidósághoz igyekszik visszautasítani.«*

De bántani és lekicsinyelni igyekszik Schickert más-képpen is a magyarságot. Szerinte nem a magyar szellem, hanem a magyar politika liberális haladó irányzata jelentette a magyarság erejét, tehát ennek kell tulajdonítani s nem a magyar szellem erejének az asszimilációt is. Igen jellemző a mai német szemléletre ennek a lebecsülésnek a módja: »Az ember magyarrá vált – írja a szerző –, mert a korszerű liberálisan gondolkodó ember nem maradhatott német, vagy ami Magyarországon ugyanazt jelentette, osztrák. 1867 után teljesen eltűnt a német polgárság, mert a nemességhez hasonlóan a hivatalnoki helyekre nyomult be, s mert a reakciós korszak után, mely a Bach nevéhez kapcsolódott, senki sem akart a németiség gyanújába keveredni. Németnek lenni egyértelmű volt

Bachhal és a reakcióval, sőt még a német nyelvet is mint a Bach-korszak következményét gyűlölték meg.«

Klaus Schickert mint ama haladó liberális irányzat esküdt ellensége nem értheti, hogyan is érhetné meg, hogy ezzel a néhány sorral milyen hasznos távlatok előtt nyitott utat a mai magyarságnak.

S még csak Rupert von Schumacher *Volk vor den Grenzen* című könyvéről tegyünk említést röviden. Ez a munka a budapesti Korunk Szava című katolikus folyóirat bírálata szerint »*céltudatosan durva és férdítő rajzai-val szinte már azt mutatja, hogy nemcsak a Dunántúl, de a Délvidék és Erdélynek is jelentékeny része csaknem kizárólag németlakta terület.*«

Nem volt célunk teljesen feltárni, hanem csak vázolni éppen az Ostraum és a »Duna-völgyi német élettérnek« a mai német lélekben élő igazi tartalmát. Az sem volt célunk, hogy éppen az erdélyi magyarságban keltsünk olyan izzó nyugtalanságot, amelyet éppen most még a magyarországi magyarságnak is kerülnie kell. Ismételjük: népi erők érvényesülésében látjuk a jövő történelmét, s nem az adott szükségletek szerinti diplomáciai játékban. Ezért fontosabb az, ami a német lélekben lobog ma, annál, amit a politikusok mondanak. És ezért van szükség arra, hogy a dunavölgyi magyarság népi tömegei s különösen a kisebbségi sorban élő magyarság jól és hűségesen tájékozott legyen. A helyzet felismerésében a későbbi nagy történelmi fordulatok élnek, s ez adja meg a helyes védekezési formák megtalálását is. Az Ostraum vonala Rosenberg megfogalmazásában három országon vonul keresztül a Duna völgye mentén. Talán unalmas volna újra ide iktatni a régi refrént: a Duna-völgyi államok szövetségére van szükség! Ausztria kiesett, és Németország már elég mélyen benyomult a Duna völgyébe. A helyzet alakult, lényegében azonban nem változott meg. Csak a kényszerítő nyomás nagyobb, s a dunai érdekelt államoknak erősen komolyan kell venniök azt aényt, hogy a német nyomás közvetlenül Magyarország bordáira nehezedik. Ha itt is átszakad a gát, a régi lehetőségek szakadnak szét vele. *Nem szabad addig a keserű vízióig engedni Magyarországot, hogy a német ölelés kényszerű elfogadásában remélje a maga kárpótlást kereső számításait. A Duna völgye*

valóban élettér, de legyen azoknak a népeknek az életterülete, amelyek nemcsak külön-külön és egymás ellen, de sokkal hosszabb ideig egymás oldalán véreztek és szenvedtek meg érte.”

A vezércikk nem egyedül az én művem volt. Én csak megfogalmaztam, sorba szedtem az egyes tételeket, aztán egymás mellé, illetve egymás alá sorjaztam a mondatokat. Az egész alkotás kollektív tevékenység eredményeként született meg. Kellott is hozzá egy hét. Részt vettek a szerkesztőség öregebb tagjai a szempontok megválogatásában, sőt még a sorrendi értékelésben is. S leginkább arra vigyáztak, hogy kevesebb legyen benne a líra és több a meggyőződésre szánt érvelés.

A legfontosabb és a legtöbb fáradságot igénylő feladatnak látszott a »dokumentációs anyag« begyűjtése; a könyvek, folyóiratok, térképek, adatok megszerzése. Ebben a fiataloknak kellett szorgoskodniok, mert szaladgálást igényelt és ismerősökhöz, sőt ismeretlenekhez is, ha valamelyik ismerős új nevet mondott, mint olyant, akitől hallott ilyen vagy olyan könyv, cikk, térkép létezéséről. Végül is ebben a begyűjtő munkában az egész szerkesztőség részt vett, mert a fiatalok szereztek olyan címeket is, ahova nem mehetett el akárki ismeretlen ember.

Ám amilyen nehéznek látszott nekiindulásnál az a feladat, olyan könnyűnek bizonyult a végrehajtásnál. Úgy emlékszem, sehol sem találkoztunk kerek visszautasítással, még udvarias kitéréssel sem. Szimatra indultunk, de az első lelőhey hozta magával a másodikat, harmadikat. Akadtak magyar tanárok, de akadtak szász ügyvédek, orvosok is, akik szívesen útbaigazítottak vagy adták át a birtokukban levő könyvet, folyóiratot, térképet. Volt tán köztük olyan is, aki örvendett, hogy éppen mi népszerűsítjük a „nagy német ideológiát”, bár aligha lehetett kétsége afelől, hogy a Brassói Lapok nem állítja be rokonszenvesen a Drang nach Ostent, a nagy német keletre törés vágyálmát.

Én magam csak a Korunk Szavával és a Láthatárral járultam hozzá a gyűjteményhez. Az ifjú katolikusok magyarországi lapját már a „Spanyol polgárháború erdélyi

lyi frontján” éles fegyverként forgattam a mi németbarát katolikusaink reakciója ellen, járt is nekem, a Láthatárt pedig Csuka Zoltán, a lap szerkesztője küldte Jugoszláviából cserepéldányként a címemre. A német szövegeket Körösi Sándor és Halász Sándor fordították. Halász fokozódó indulattal dolgozott, de Körösi finom mosollyal jegyezte meg, hogy „azért van némi igaza, ami a történelmi múltat illeti, ennek a Schickertnek.” Leszavaztuk! Fordítsd csak le szóról szóra, hadd lássuk, hány osztrák vágyik vissza abba a múltba, amikor a nagyapjának még Bach-huszar szerepet kellett játszania! „Különb is – érvelt Kakassy –, ami volt, azért nemcsak a tót nem ad semmit, hanem a történelem sem!” Vakmerő történelemfilozófia volt ez, de mi hittünk benne. Petőfi Petrovics volt, de próbálta volna valaki elvenni a magyarságát. És Eminescu is Eminovici-ból lett, de ki merné vitatni izzó román öntudatát. Körösi is Krizsán volt még nem is olyan régen, s csak a saját akaratából változhatna vissza, de már nem akar. „Nekünk se jut eszünkbe – fejezte be fejtegetéseit Kakassy, aki különben nagy rajongója volt Eminescunak –, hogy visszaköveteljük az esetleg elrománosodott vagy elnémetesedett volt magyarjainkat.” Ő illetékesnek is érezhette magát ebben a vitában, mert az ő édesanyja is román eredetű volt...

De hát volt hatása ennek a vezércikkezésnek, amelybe annyi szorgalmat, fáradozást és szenvedélyt fektetünk bele? Az olvasók körében feltétlenül. Sok-sok levelet kaptunk, a lap baráti köre napról napra szélesedett, az olvasók száma táborra nőtt. Hát hiszen ez természetes is volt. Jó az, ha a gazdaállam barátságban van azzal az országgal, amelytől a kisebbségét kapta. Barátságosabban bánik akkor a kisebbséggel is. A két állam szövetsége pedig az eltiprással fenyegető harmadikkal szemben, az éppenséggel jó, mert abból egyenjogúság fakadhat! Hát ez sem tekinthető éppen történelmileg megalapozott tételnek – de mi hittünk benne az egyszerű emberi igazság jegyében.

Elhittük magunkkal azt is, hogy a politikusok észjárása az olvasók vágyálmaihoz igazodik; hogy cikkeink azokra is hatnak. Egy kicsit tehát a mi eredményünknek is éreztük, hogy Kánya Kálmán magyar külügyminiszter

bejelentette: a decemberben megindult, de aztán elakadt román–magyar közeledési tárgyalásokat újra felvették a román fővárosban. Kánya szükségesnek tartotta bejelentéséhez hozzáfűzni még egy mondatot. Nem hiszi – mondotta –, hogy Magyarország hibájából történék, ha a tárgyalások újra elakadnának...

Hát erre mi úgy éreztük, hogy lapunkon keresztül párbeszédet folytathatunk a magyar külügyminiszterrel:

„Elvárhatjuk, és el is várjuk – írtuk egy újabb cikkben –, hogy a magyar kormány és a magyar diplomácia mindent elkövessen, ami az itteni kisebbségi magyarság sorsát tartósan és kielégítően rendezheti. Reméljük, hogy București-ben is belátják azt, amit Budapesten tudniok kell: a két ország közötti megegyezésnek igazi és tartós tartalmát nem az európai hatalmi egyensúly megbomlása miatt keletkezett impériumok időleges egymásrautaltsága adja meg, hanem a két nép becsületes összefogása valamilyen messzebb néző és magasabb rendű cél érdekében. [...] A két állam, mint két impérium megegyezése szükséges ahhoz, hogy egymásra találhasson a két nép is. [...] Itt a két nép furcsán összefonódott földjén s nem Csehszlovákiában dől el Közép- és Kelet-Európa jövője. Ezért van az, hogy az angol sajtó Magyarország gazdasági megerősítését sürgeti és Jugoszlávia teljes erejével kívánja támogatni a Magyarország és Románia közötti megegyezést. [...] A közös történelmi szerep betöltéséhez nemcsak a két állam kell, hanem a két nép tudatossága és lelki felkészültsége is. Lehet, hogy nem is a kormányokon, nem is csak a diplomácián és a hadseregen múlik majd annak a nagy küzdelemnek a sikere, amelyet a Duna menti népeknek meg kell vívniuk azért, hogy a »dunai élet-tér« az övék maradjon, az ő nemzeti és népi kiteljesedésük talaja lehessen. [...] Jólesik nekünk s új korszak kezdetét látjuk abban, hogy a kolozsvári Națiunea Română nevű volt kormánylap örömmel állapítja meg: a magyar sajtó a két nép közeledése érdekében dolgozik. Ugyanezt teszi ő is, amikor így ír: »El kell felejtünk azokat a kellemetlenségeket, amiket Magyarország okozott nekünk, s amire mi is megadtuk a választ alkalomadtán. Elismerjük, hogy mindkét tábor részéről történtek nagyobb és kisebb hibák. A körülmények és nem

egyszer az érdekek szerint. De lássuk be, hogy a románok nem vétkesebbek, mint a magyarok és a magyarok nem vétkesebbek, mint a románok.«

Vannak tehát biztató felvillanások, amelyek további kitartó küzdelemre ajzanak. Küzdenek lám a nyugati demokráciák is, hogy útját vágják a diktatúrák háborús előretörésének. Nagy kincs a béke, érdemes harcolni érte. De harcolni kell ám a magunk belső életében is, a magunk tömegeiben is, mert a háborúra uszító maszlag köztünk is termőtalajt keres és talál. Mint például a mi bánáti sváb katolikus falvainkban is, Pacha püspök hívei között, amint erről Méliusz József küldött leleplező riportot nem is olyan régen. Ezért csaptunk le hát a legfrissebb osztrák szenzációra, amely szerint a bécsi hercegek is behódolt a hitleri önkénynek. A francia Havas-hírügynökség berlini tudósítójának jelentése szerint »az osztrák püspökök hűségnyilatkozata nem volt semmi összefüggésben az a látogatással, amelyet a pápai követ Ribbentrop német külügyminiszternél tett. A nyilatkozat – mondja Innitzer – önként történt, tekintettel az osztrák–német egyesülés történelmi fontosságára.«,

– Ahogy én azt elhiszem! – tiltakozott Halász, aki még mindig bízni akart a „katolikus gát” elméletében.

– Akár önként, akár nyomás alatt, de megtörtént – ríposztzott Körösi.

– De a jelentés szerint a Szentszék határozottan elítélte az osztrák főpapok eljárását.

A jelentésnek ez az oldala volt kedvesebb a szerkesztőségnek is, noha a „szenzációt” másként tálalta a francia híradás. Mi tehát a lap első oldalán hatalmas címbetűvel azt hoztuk ki, hogy „hivatalos” rádióközlemény útján a *„Szentszék határozottan elítélte az osztrák főpapok eljárását. Az ausztriai katolikusok nem kötelesek követni a püspöki hűségnyilatkozat propaganda-felhívását. Innitzer és társai saját felelősségükre cselekedtek. A bécsi hercegek állítólag már le is mondott. A Vatikán és Németország között küszöbön a teljes szakítás.”*

– Mit szól ehhez most a ti Pacha püspökötök? – kérdezte Kakassy gúnyosan Körösit, aki görög katolikus

volt, Kakassy pedig református és volt nagyenyedi kolégista. – Mit gondolsz, melyiket követi? Hitlert vagy a pápát?

– Hitlert – mondta habozás nélkül Körösi.

Igaza lett, később értesültünk róla, hogy Pacha felkereste Hitlert legbensőbb politikai fészkeben, Berchtesgadenben. Innitzer érsek sem mondott le, s nem történt meg a teljes szakítás a Vatikán és Németország között.

Én pedig úgy szereztem magamnak némi elégtételt a keserű pilula után, hogy szemrehányást tettem a kormánynak: miért csak a kisebbségi papoknak engedélyezett kongruaemelés a kormány a romániai magyar közvélemény nyugtatása érdekében? Hogyan van az, hogy a papi államsegéllyel egyidejűleg a kormányzat sohasem gondol az iskolai, a népoktatási államsegélyre is?*

Rendezgetek korabeli írásaim, leveleim, feljegyzéseim között, s háromszor-négyszer is félretettem már egy sárgás színű, másolópapírra gépelt levelet. Dátum nincs rajta s nem is nekem szól, inkább csak rólam és erdélyi társaimról, s az aláírás is géppel írott, nem kézírás. Nincs dokumentum értéke, nem használhatom! De sajog a szívem, ha a szemem újra és újra a gépelt aláírásra téved: *Bajcsy Zsilinszky Endre*. S most, talán az ötödik olvasása után, mégis úgy döntök, hogy felhasználom. Nem, nem a magam hiúsága legyezgetéséért (hiszen pironkodom máris, hogy az olvasó tán erre gondolhat!), hanem írója emlékéért, akinek ma már minden sora, életének minden apró mozzanata megőrzésre méltó történelem.

Gyér budapesti látogatásaim egyikén ismertem meg Bajcsy Zsilinszky Endrét. Gondolom, Féja Géza vitt el hozzá. Egy irodalmi pere alkalmával látogattam meg Félját, amikor el is ítélték, s engem a szolidaritás vitt el hozzá, hogy beszervezzem a lap munkatársai közé. Akkor meg is ajándékozott egy dedikált könyvével s én védelmembe vettem őt és kötetét a Brassói Lapokban a közös népi érzések és gondolatok alapján. Aztán egy egész éjszakai kávéházi beszélgetésre emlékszem, amelyben a

* B.L., 1938. ápr. 4.

szóvivő Bajcsy Zsilinszky Endre volt, akit még Féja Géza is áhítattal hallgatott, nemcsak az a négy-öt fiatalember még, akikre csak úgy emlékszem, hogy egy-egy kérdés-sel néha tovább lökték a beszélgetést. Nyár volt, korán kelt a nap s végül is egy budai kávéház nyári teraszán friss reggeli napsugárban tejeskávéval koronáztuk meg a kellemes együttlétet. Én cikket kértem Bajcsy Zsilinszky-től és ő küldött is.

Ne kívánja az olvasó, hogy most tartalmát adjam ennek a nyári éjszakai beszélgetésnek, mert erre képtelen volnék. A jellegét, érzelmi és gondolati töltését azonban megérezkelteti tán maga a levél, amelyet – mondom – nem is én kaptam, hanem valaki más, talán Szentimrei Jenő továbbította hozzám, és még az a vezércikk, amelyet utána közlök, s amely úgy vonzotta maga mellé ezt a levelet, hogy annyi tétozás után mégiscsak engedelmeskedtem szinte delejes erejének.

S e bevezető vallomás után most jöjjön a levél:

„Kedves szerkesztő Úr!

Nagyon kérem, legyen kegyes megírni Kacsó Sándornak és az én barátainknak a Brassói Lapoknál, hogy egy percig se gondolják, mintha én nem akarnék nekik írni. Hiszen annyira szeretem a lapot, többször idéztem is a magyar sajtóban, itteni barátaim előtt pedig nagyon sokszor hangoztattam, hogy a legjobb és legmagyarabb két újságnak a Brassói Lapokat és a Prágai Magyar Hírlapot tartom, hogy föl se tételezhető rólam, mintha én bármi miatt elhúzódnék ettől a kedves újságomtól. Lélekben és gondolkodásban, a magyar ügy felfogásában a Magyarországon kívül nincs is újság, amely oly közel volna az én lelkivilágomhoz s abban is elsősorban Kacsó Sándornak kitűnő cikkei. Hanem más itt a baj: hetek óta spórolom magamnak az időt, hogy folytassam a december közepén elkezdett nagyobb külpolitikai könyvem írását s így egyfelől a politikai tevékenységemet szorítottam a minimumra, másfelől publicisztikai munkásságomat arra a minimumra, amely mellett meg tudok élni. Sajnos kikapcsolódni a napi robotból nem tudok egzisztenciális okokból, ami persze roppantul hátráltatja a könyvírást: viszont nem okvetlen muszáj dolgot nem végzek és ezért

nem írtam mostanában a Brassói Lapoknak. Kérem értesíteni őket, hogy szívvel-lélekkel velük vagyok s mihelyt a könyvem készen van, rendszeresen fogok nekik írni, s ha addig is magától kínálkoznék olyan téma, amelyet számukra megírhatnék, e nagy munkaidőben is el fogom nekik Önön keresztül küldeni. Könyvemben megírom az ezeréves magyar história értelmét és főleg külpolitikáját s olyan módon értékelem át a mai németes magyar eltévelyedést, hogy talán valami parányival én is elősegíthetem a dunai kibontakozást, s vele a mi drága erdélyi magyar és székely testvéreink sorsának jobbrafordítását. Itthoni politikai ellenfeleimnek nem sok örömük lesz benne, de Kacsó Sándornak azt hiszem igen.

Szíves üdvözlettel vagyok készséges híve:

Bajcsy Zsilinszky Endre⁷

Íme ezt a vezércikket vonzza ide most ez a fentebbi levél, illetve az írójához fűződő emlékezés.

*A nyugtalanságok völgye**

Történelmi idők járnak a Duna völgye fölött. És egyre nehezebbé válik az idők járása felettünk. A Duna völgye nyugtalanság völgye lett s e nyugtalanságban a történelem új évszázada vajúdik. Mert az új elrendeződésben, bármilyen is legyen az, legalább egy évszázadra szóló tartósságot kell magával hoznia. Milyen lesz a gyümölcs, amely ezen a tavaszon fogamzik meg, s milyenek lesznek azok a szelek, amelyek a beporzást elvégzik, legfeljebb találgatni lehet. Mi csak azt az elhibázott, keserves és bűnökkel tele őszt ismerjük, amely ilyen nyugtalan tavaszt követelt maga után.

Az őszi hibákat azonban tavasszal még valamennyire pótolni lehet, s ha jó nyár következik, talán elhárítható a bűnök büntetése is. Ezért kell gondosan figyelni a tavaszi szelek járását és ezért kell gondosan tájékozódni utánuk.

Ausztria német megszállása után két dunavölgyi ország kapott közvetlen határt Németországgal: Magyaror-

* B.L., 1938. április. 3.

szág és Csehszlovákia. Ezt a két országot rázza most leg-erősebben a tavaszi láz, innen sugárzik a nyugtalanság végig az egész Duna völgyére s innen terjed át és tovább a baj, ha a lázból nem az egészséges életerő győzelme születik, hanem a letörtség. Hasznos dolog ráfigyelni erre a két országra s valamelyes összefüggő képet alkotni arról, ami ott a külső hatás indítására a belső lázt okozza.

Az osztrák fordulat óta Magyarországon izzóbbá vált a belpolitikai élet, mint a világháború óta bármikor volt. Hozzánk csak az egészen magasról eredő és felelősnek tekinthető hangok hallatszanak el, de ezekből is egyre világosabban látható, hogy a magyar nép példátlanul felelősségteljes harcot vív önmagával. Darányi miniszterelnök minapi kijelentéséből olyan elszántság izzik, amilyennel csak elhatározóan nehéz idők ajándékozhatnak meg egy kormányt. Darányi Budapest histériájáról beszél, amely őt nem tehetette izgatottá, mert a kormánynak egyenes és határozott utat kell követnie. Tudni kell azonban, hogy Budapest histériája mögött az egész ország nyugtalanító izgalma húzódik meg, ez a nyugtalanító izgalom már nem a külpolitikai tájékozódás kérdése, mert ebben a kormány útja valóban parancsolóan egy és félreérthetetlen. Nincs itt komoly vita. Eckhardt Tibor, a független kisgazdapárt elnöke más megfogalmazásban ugyanazt mondja, mint Rassay Károly s az, amit a két ellenzéki vezér mond, egyáltalán nincs ellentmondásban a kormány adott külpolitikájával, de nincs ellentétben a szélső jobboldali mozgalom Németország iránt érzett rajongásával sem. A „budapesti histériának« és az egész ország nyugtalanságának már nem külpolitikai okai vannak. A hangulati eltolódásoknak, el- és odacsatlakozásoknak, a riadt hasonulásnak vagy dühödt fogadkozásnak olyan tragikusan ható belső zavar az oka, amely világszemléleti sodrásban keresi a válságos helyzetből kivezető magyar népiségű erő felszabadítását. Pedig ez volna az a másik pont, amely körül egységbe szoríthatná az egész magyar közvéleményt a hatalmas német szomszédságtól való tagadhatatlan riadalom. A védekezés, vagy az okos nemzeti menekülés gondolata azonban politikai és világnézeti formákba tokosodva szórja szét és uszítja egymással szembe az egy

cél irányába menetelőket. A régi tragédia ismétlődik újra: a cél egy, csak az eszközök különböznek végzetesnek látszó acsarkodásban. Milyen megrázóan hat az, hogy a független kispapártnak egy olyan élcsapata, amilyent Matolcsy Mátyás maga körül kinevelhetett, a nemzeti demokrácia oldaláról nekikeseredett elszánással a szélső jobboldal, a nyilasok táborába sodródott. Mi ennek a vad pálfordulásnak az oka? Szinte kísérteties erővel hat: Matolcsy Mátyás és öt társa, a földreform legelszántabb harcosai, a magyar parasztság sorsának szinte megszállott hordozói, a nyilasok oldalán látják azt az erőt, amely a földreformot gyorsan, s ha kell erőszakosan is megteremti. Mert idő nincs már sok, a történelem sürget. De ugyanezt mondja a „baloldali” Márciusi Front is, amely a mai német áfiumban magyar népi veszedelmet lát s a régi Március gondolatait és célkitűzéseit eleveníti fel megejtő erővel. Övé a kezdeményezés is, ő verte fel eszmei mozgalmával a magyar lelkiismeretet, az ő írói és közírói kerültek vádlottak padjára. „Magyarország felfedezése” miatt. És ugyanezt mondja a szociális gondolkodásból kisarjadt ifjú katolicizmus is, amely talán először sietett a perbefogott írók és közírók védelmére. Ugyanezt mondja, de a hang más. A katolikus Új Nemzedékből vesszük ezt a mondatot: „Látjuk és tudjuk, hogy kik mozognak körülöttünk és micsoda dugárut visznek a népméltóság romantikus felleghajtójának szárnya mögé rejtve a hónuk alatt. Halljuk a suttogókat. Az ígéretőket és a rágalmozókat éppenúgy, mint a felbérelt vagy felajánlkozó rémhírterjesztőket, akiknek az a kiosztott, vagy ugyancsak nem önzetlenül vállalt szerepük, hogy pánikot keltsenek.” A népi-nemzeti demokrácia hívői és követői azt látják, hogy a szélső jobboldali izgatás „forradalmi hisztériába” s ezzel a német imperializmus karjaiba kergeti az országot. Hát ehhez csatlakozott volna Matolcsy és öt társa? Ezért vált el attól az Eckharddtól, aki most a német barátságot „elkerülhetetlen szükségesnek” tartja a magyarság részére: „A magyarság nemzeti politikáját eredményre csak akkor szolgálhatja – mondotta legutóbbi beszédében –, ha a Közép-Európában élő három nagyhatalommal, Olaszországgal, a Német Birodalommal és Lengyelországgal szoros barátságot tart fenn. Az utóbbi he-

tekben lényeges esemény következett be Közép-Európában is, s ez Ausztriának a Német Birodalomhoz való csatlakozása, aminek következtében a Német Birodalom közvetlen szomszédunk lett, de egyben Közép-Európában a legerősebb katonai hatalom és a legnagyobb piac a magyar mezőgazdaság részére.”

Az az Eckhard mondja ezt, aki eddig annyiszor kereste a kapcsolatot a francia demokrácia felé.

Az új politikai helyzet diplomáciailag és politikailag kialakulnak látszik. A nyugtalanság forrása az a belső baj, *amely a földreformot olyan erőteljesen követeli, hogy Matolcsy Mátyás és társai a jobboldalra sodródtak miatta. A német szomszédság elkerülhetetlen, de a német gyarmatosítás megakadályozható* vagy legalábbis irama fékezhető. A gyarmatosítás melegágyai kétségkívül a nagybirtokok lehetnek elsősorban. Ha az a földtelen 3 millió magyar földet kap, amelyen megvetheti lábát, amelyhez ragaszkodhatik, amelyet magáénak mondhat, nemcsak megerősödik, hanem ki is teljesedik az a magyar népi erő, amelyen a magyarság jövő sorsa múlik *s amely egyedül lehet szilárd alapja a dunavölgyi összefogás felé mutató magyar nemzeti demokráciának is.* Ez idézheti meg sikerrel Kossuth szellemét és gondolatát s ez található politikai megoldást a Kelet felé való kiegyezéshez. Reform kell Magyarországon, hogy elüljön a nyugtalanság s hogy elcsendesedjék a „forradalmat suttozó” szélsőjobboldali hisztéria. Csakhogy ehhez a reformhoz olyan magyar uralkodó osztály kell, amely le tud mondani anyagi és politikai előjogairól, s amely nem kergeti Matolcsy Mátyást és társait a szélsőjobboldalra, csak azért, mert a legveszedelmesebb úton jár, de a leginkább itt ígérkezik a legszükségesebb orvosság: *a földreform.*

Csehszlovákiáról kevesebbet kell beszélni, ám ez a kevesebb is rendkívüli jelentőséget nyer azzal, hogy ott a kisebbségi kérdés árasztja a nyugtalanságot, tehát az a probléma, amely a leginkább útjában áll megoldatlansága miatt a dunavölgyi kis államok összefogásának. A szudétanémetek szinte teljesen egy táborba tömörültek s ez az egy tábor az új német szomszédság erejével megsokszorozva kiált az önkormányzat után. A magyar pártok és

az ugyancsak önkormányzatért harcoló szlovákok csatlakoztak a német követeléshez. A napokban útrakelt Amerikából az ott élő szlovákok küldöttsége, hogy magával hozza a Masaryk elnök által Pittsburgban aláírt szerződés eredeti példányát, amelyben az elhunyt elnök külön parlamentes önkormányzatot ígért a szlovákoknak. A pittsburgi szerződés teljesítése ma is adósság még. Ruszinszkóban is csak látszat-önkormányzat van, a magyarok pedig még mindig a centralizáló törekvések ellen küzdenek, amint mindezt a Neue Freie Presse tárgyilagosan megállapítja.

Csehszlovákia kezelte a legliberálisabban a kisebbségi kérdést az utódállamok közül, de azért ő is elfeledte, amit Palacky, a nagy cseh politikus 1865-ben mondott: *„A nemzetek egyenjogúsága Isten és ember előtt az igazságosság követelménye. Ha Ausztria ezt nekünk nem tudja biztosítani, nem tudja saját magát sem fenntartani...”*

A Duna völgyéből a nyugtalanságok völgye lett. Ezeket a nyugtalanságokat nem szülte, hanem csak felszabadította az a történelmi esemény, hogy Németország megszállta Ausztriát s ezzel utat nyitott magának a Duna völgyébe, a dunavölgyi népek életterére. El kell tüntetni ezeket a nyugtalanságokat, meg kell szüntetni a nyugtalanságok okát, hogy a Duna völgye a benne lakó népeknek lehessen nyugodt és békés életterülete.

AZ ÉN „HARMADIK UTAM”

Nem tudom, mikor kezdett először kicsírázni bennem a félelem, hogy olyan világ jön nyugatról, amely elől legjobb volna egérlyukba bújni az emberfiának, ha tehetné. Talán már közel egy évvel a Vásárhelyi Találkozó előtt az szülte ama cikkemet, amelyben a kisebbségi „aurea mediocritast”, az arany középutat, a demokratikus világszemlélet „aranyelvét” kerestem. Tény, hogy már 1937 februárjában cikket írtam, amelyben ilyen sorok vannak: „Jelek mutatnak arra, hogy amíg szerte a világon legvadabbul tombol a hatalmi politikává silányodott eszmei harc, a transilvaniai kisebbségi magyarság kezdi megtalálni és kialakítani magának a szintézist. Mi, akik egy évtizede vallottuk ezt a kisebbségi népre váró hivatást, ezt a kisebbségi életparancsot, s állottunk ezért kemény és keserves harcokat, reménykedő örömmel látjuk, hogy a komoly transilvaniai magyar fiatalság egyre erőteljesebben lép rá a szintézis útjára, s erkölcsi, világszemléleti hitvallásává erősíti annyiszor hangoztatott elveinket.”*

Ez persze dodonai fogalmazás még, benne van a középút keresése is, de benne van a Vásárhelyi Találkozó is. Nem, a Találkozó Hitvallását soha meg nem tagadtam, legnehezebb helyzeteimben sem – eszmeileg. S gyakorlatilag? Gyakorlatilag azonban előfordulhatott s bizony elő is fordult, hogy hallgattam – s alkalmazkodtam „elveim fenntartásával” a körülményekhez. Hiszen meglátjuk majd az elkövetkezendőkben, hogy milyen körülmények között és hogyan történt. Annyi bizonyos, hogy már az 1938-as *Erdélyi Magyar Évkönyv* előszavában „*A tűzhely köré*” gyűjtöttem – válogatás nélkül – a kisebbségi magyarságot. Így: „Az erdélyi vagy helyesebben a romániai magyarság szellemisége az utóbbi évek alatt felismerhető, sőt szinte lemérhető határozottsággal fordult

* B.L., 1937. febr. 1.

vissza önmaga adottságainak, lehetőségeinek és feladatainak a meghatározása felé. Fölösleges hosszasan fejtegetni, hogy ennek a visszafordulásnak, amit sohasem szabad meghátrálásnak tekinteni – kényszerítő történelmi okai vannak. A tűzhely köré való visszahúzódásban mindig védekezés van. Védjük magát a tűzhelyt, amely fényt és meleget ad, és védjük önmagunkat, akik a fényt és meleget életető elemünknek tekintjük. Amíg a tűzhelynek nagyobb fénye és melege volt, messze elkalandozhattunk a kisugárzásban, s kevesebbet törődtünk azzal, hogy kik, hogyan és miből táplálják a központi fény- és erőforrást. Eddig is tudtuk, hogy »a tűznek nem szabad kialudnia«, de most kezdjük csak igazán megtanulni, hogy ezt a tüzet, amelyből a fényt és meleget kaphatjuk, a család minden tagjának gondosan, lelkiismeretesen, áldozatosan táplálnia kell.

Igen, ez a kisebbségi sors parancsa, aminek a felismerése nem várható tovább magára.”

Hát ebben bizony nincs semmi osztályharcos szemlélet, ez az „elvtelen egység” meghirdetése, amint később annak is minősült Bányai László ajakán, amikor már a világfordulás után „ki kellett éleznünk a falusi osztályharcot”.

Márpedig ez a szöveg a Vásárhelyi Találkozó után, vagy közvetlenül előtte készült.

Ismétlem, talán még nem tudatosan, de megérezszerűen a kisebbségi önvédelmi formákat kerestem, mintha kilátástalannak tartottam volna magamban minden küzdelmet. Így kellett lennie, így látom most, s nincs okom kételkedni benne mai tudatommal sem. Ez tehát az én harmadik utam, ennek tulajdonítsa azokat az eszmei ingadozásokat az olvasó, amelyekkel találkozott az eddigiekben.

Mostantól fogva azonban egyre tudatosabbá válik bennem az „ahogy lehet” Reményik Sándortól tanult parancsa.

Nem véletlenül.

Újra pászmázva, s nem is egyszer, a királyi diktatúra idején megjelent lapokat, nyugodtan állíthatom, hogy so-

ha annyi kisebbségeket megértő, védő, biztató cikk nem jelent meg a román sajtóban, még a választásokat megelőző és szavazatokra utazó időszakokat egybeszámítva sem, mint a királyi diktatúra idejében. S gorombán támadó cikk pedig tán nem is egyáltalán.

Mégis az alábbi tapasztalataimnak adtam hangot – a diktatúra sajtóhangjának megfelelő hangfogóval – *Miért nem most időszerű?* című cikkemben.* „...*A jóindulatú érdeklődést is... szívesen fogadjuk, mert a két nép közeledése éppen úgy, mint ennek az előfeltétele, a kisebbségi kérdés megnyugtató rendezése, mindig időszerű előttünk... Valami következetlenséget azonban érzünk abban a jelenségben, hogy mihelyt a diplomáciai tárgyalások ellanyhulnak, vagy a politikai széljárás másfelől fúj, a román sajtó érdeklődése is erősen megcsökken a kisebbségi kérdés iránt.*”

Aztán megállapítjuk: „A kisebbségi kérdés belső feladat, belügye Romániának, amelyet a kormányzat és a román közvélemény jó része nem is kíván összefüggésbe hozni a két ország egyezkedésével vagy megegyezésével. Ezt a beállítást és megfogalmazást fogadta el a román sajtó is, nem egészen egyetértésben velünk...”

A továbbiakban idézem Sebastian Sârbescu közíró a Timpulban megjelent cikkéből az alábbi négy passzust: „A Népszövetség már nem tudja biztosítani még elméletben sem a kisebbségek védelmét. Csökkent erkölcsi tekintélyével és az összetételében beállott változások után nem felel meg azok szándékainak, akik aláírták a kisebbségi szerződést. Ez a körülmény azonban nem könnyíti meg a problémát. Ellenkezőleg, új és veszélyes formát kölcsönöz neki. A nacionalizmus célzásai kétélű késhez hasonlítanak. Ha a többségeket a kisebbségek ellen izgatják, idegen államokat készítetnek ezek védelmére, amely államok fajtestvéreik védelmét igénylik.”

„Hitler nemrégiben új doktrínát fogalmazott meg, amikor kijelentette, hogy védelmére kíván lenni minden németnek Európa minden részében. A Népszövetség védelme helyébe tehát a német kard védelme kerül.”

* B.L., 1938. ápr. 24.

„A csehszlovákiai szudétanémetek esete igen jellemző e tekintetben. A Német Birodalom árnyékában ők már nem a többségi néppel való egyenlőséget követelik, hanem autonóm államot, amely az ország feldarabolásával egyenlő. Követeléseikben pedig annál makacsabbak, minél nagyobb a hatalma annak, ki védelmüket ellátja.”

„Illő, hogy figyelmet fordítsunk a kérdés alakulására, mert mihelyt elfogadják a kisebbségi autonómia elvét, minden államban és minden kisebbség javára követelni fogják alkalmazását. Az egységes és erős államok az autonóm tartományok mozaikjává válnának így...”

A Timpul cikkírója, fejtegetése végén, Ion Brătianut idézi, aki 1919. május 31-én a békekonferencia ülésén ezeket a szavakat mondta.

„Új világnak alapját akarjuk vetni, amely a régi helyét foglalja el. Ezt az új világot úgy kell felépíteni, hogy az államok hűséges hazafiakat találjanak polgáraikban, és életüket a testvéri megértés jellemezze. Ha a kisebbségek tudják, hogy az általuk élvezett szabadságokat nem az állam biztosítja, amelyben élnek, hanem idegen kormány támogatása, úgy ez a körülmény magának az államnak az alapját ásná alá...”

Én helyeslek a cikkemben a Timpul cikkírójának, és tisztelettel meghajlok Ion Brătianu bölcsessége előtt. De volt ő hatalmon, s nem tette azt, amit helyesnek látott...

S minden bíráló kommentárom a cikk címe végére tett kérdőjel. *Mire is számíthatunk hát?*

A véletlen úgy hozta magával, hogy ez a főnti cikk ugyanazt a lapszámot vezeti be, amely bejelenti a Vasgárda teljes felszámolását. S véletlen az is, hogy közel került ahhoz a cikkhez, amely a Vasgárda magyarországi megfelelőjének, a nyilas mozgalomnak az erősödéséről ad hírt. Mintegy kihangsúlyozván így a két ország rákfenéjének párhuzamosságát.

Tudja-e egyáltalán a mai fiatal olvasó, hogy mi volt a Vasgárda? Ma terroristák jól megszervezett szövetkezésének neveznök, vagy ennél is többnek: a terroristák földalatti hadseregének. Jelvényük a vasrács volt, ezért lett belőlük vasgárda, mintegy jelezve szilárdságukat. Ők a „*Mindent a hazáért*” pártnak nevezték el magukat, amikor

odáig erősödtek, hogy részt vehettek a pártok közötti küzdelemben. A mozgalom az egyetemi hallgatóság lelkes fiataljai között született meg, mindjárt az első világháború győzedelmes befejezése után, a húszas évek elején.

Hogyan lett a lelkes fiatal hazafiak társaságából – évek folyamán – az ország nemzeti, politikai és társadalmi rákfenéje?

A nemzeti érzés egyre fokozódó *erkölcsi elferdülése* következtében. Ebben az elferdülésben először benne volt a győztesek fölényérzetének öröme, talán gögje is. Aztán gyarapodott az önzés türelmetlenségével, az uralkodás mohó vágyával. Így lett belőle a polgári társadalmakban közismert nacionalizmus, amely nemzeti kizárólagosságra törekszik. Ez már a nemzeti gyűlölködés termőtalaja, amelyben a gyűlölködés ellenfelet, sőt ellenséget keres magának. A leggyengébb társadalmi ellenfélnek pedig a zsidó kínálkozik. Így terem meg a zsidógyűlölet, az antiszemitizmus, aztán általában a más faj vagy fajták megvetése.

Nálunk is így termett meg az egyetemi hallgatóságban az a „hazafiság”, amely előbb csak a zsidók megvetésében, majd a zsidótlanítás követelésében élte ki magát. Belekeverte aztán a már támadó nemzeti büszkeségbe a keleti vallási fanatizmus misztikumát is, és olyan mámorba szédült ettől, hogy nem sajnálta az „Eszméért” életét adni, de mégis inkább a más életét elvenni. Ellenségévé vált a Vasgárda a királynak is, mert úgy vélte, hogy Carol király szeretője, a zsidó Lupescuné asszony révén „a nemzetközi zsidó szabadkőművesség befolyása alá került”. Ez az „eszmeiség” nevelte ki a Vasgárda híveiből azt a politikai és társadalmi világnézetet, amely gyűlölete célpontjává tette a „hazátlan zsidók találmányát”, a kommunizmust, és halálos ellenségnek érezte a kommunistákat, mint a haza és a vallás tagadóit. Szembekerült így e már szervezett világnézet „hadserege” a szervezett munkássággal, mert azok a kommunisták vezetésével a „Szovjetunió szolgálatába szegődtek”.

Ennek az ideológiának édestestvérét kapták aztán a „művelt nyugattól” a hitleri Németország nemzetiszocializmusában. Örömmel el is fogadták annak immár tolatkozó testvéri ölelését, és – politikai szolgálatába szegőd-

tek. *Így lett a Vasgárda a nagynémet keletre törés ügynöke, szálláscsinálója Romániában.* S lett az ország legnagyobb veszedelme ezekben a vészterhes időkben. Persze, legnagyobb ellenségünknek éreztük mi, nemzeti kisebbségek is, fellépésének első percétől kezdve, nemzeti kizárólagosságra irányuló törekvése miatt. (Ezért félek én máig minden mesterségesen forrósított nacionalizmustól, mint a legveszedelmesebb méregtől, bárhol is jelentkezik.)

Most hát a királyi diktatúra elhatározta a Vasgárda teljes felszámolását. Nem elégedett meg azzal, hogy a „Mindent a hazáért” pártot már feloszlatták a többi politikai párttal együtt. A párt megszűnt, de a Vasgárda, amelynek a párt csak egyik szerve volt, megmaradt. A királyi kormány az állambiztonsági törvény alkalmazásával erélyes vizsgálatot rendelt el, amely meg is állapította, hogy a Vasgárda vezetője „az állam főbb hivatali szerveit behálózó kémszervezetet épített ki, és negyven milliót halmozott fel, amely összeg rövid időn belül felhasználásra került volna”. Okmányokat találtak arra is, hogy a Vasgárda kapcsolatokat tartott külföldi szervezetekkel. Ezeket a szervezeteket a hivatalos jelentés nem nevezi meg, de hiszen a mozgalom nem is titkolta a német nemzetiszocialistákkal való eszmei és baráti kapcsolatait. A belügyminiszter és az igazságügyminiszter jelentései alapján tehát a minisztertanács jegyzőkönyvileg kimondja a Vasgárda feloszlását és javainak felszámolását. A kormány tagjaitól aláírt minisztertanácsi jegyzőkönyv hivatalos szövege a Brassói Lapok jelentése szerint így szól:

„A minisztertanács 1938. április 20-án tartott ülésén megvitatva a belügy- és igazságügyminiszter urak jelentését, tekintettel a jelentésben felhozott indokokra, valamint a Monitorul Oficial április 13-iki 88. számában közölt államvédelmi törvény 17. 21. és 39. szakaszainak rendelkezésére elhatározta:

1. A »Mindent a hazáért« párt, a Mihály Arkangyal és a Vasgárda csoportok feloszlattatnak és felosztva maradnak. Javai az államrend védelméről szóló törvény alapján felszámolásra kerülnek.

2. A belügyminiszter megbízást kap, hogy az államvédelmi törvény 39. szakaszának alkalmazásával kényszerlakhelyet jelöljön ki azon személyek részére, akik e törvény által tiltott s az állam rendjére és biztonságára veszélyes tevékenységet kezdeményeznek és fejtenek ki.

3. Az igazságügyi és honvédelmi miniszterek kötelesek a maguk hatáskörében eljárást indítani a bűnösök megbüntetésére.”

A belügyminisztérium már egy héttel azelőtt ország-szerte teljes erővel megkezdte a már akkor közzétett „*államvédelmi törvény*” alapján a nyomozást és vizsgálatot. Ez a törvény elrendeli minden titkosan működő szervezet vagyónának elkobzását, a betiltott egyesületeket támogató vállalatok és magánosok súlyos megbüntetését s kimondja, hogy a belügyminiszter kényszerlakhelyet rendelhet el az állam rendjére veszélyes személyek ellen. Külön intézkedéseket is hoztak a politizáló köztisztviselők és diákok ellen. A kényszerlakhely ebben az esetben természetesen fogházat és börtönt is jelenthetett.

Heteken keresztül nagy keletje volt az újságoknak, je-léül annak, hogy *tömegek* érezték érdekelteknek magukat az új törvényes rendelkezések következtében indított nyomozásokban, vizsgálatokban. Hoztak is rendőrségi je-lentéseket a központi és vidéki lapok bőségesen. Kiderült belőlük, hogy a Vasgárda legfőbb vezetősége „legionista parancsnokokká” léptette elő Duca volt miniszterelnök gyilkosait.

Egy központi rendőrségi jelentés szerint a Vasgárda külön törvényszéket is akart létesíteni, nyilván azért, hogy az „ítélkezzék” a mozgalommal szemben fellépő ha-tósági és közéleti személyek fölött. A csernovici rendőr-felügyelőség egész zsák felkutatott és elkobzott leleple-ző iratot, levelezést, jegyzőkönyvet, kiáltványt, nyugtát szedett össze. Természetesen közölték a rendőrségi je-lentések a letartóztatottak névsorát. A fővárosi sajtó felso-rolta a „kitüntetett” légionárius parancsnokok névsorát. De előkerült a névsor a más légionárius parancsnoki cím-mel kitüntetettekről is, ezen tizenkilenc név szerepelt, s nem is jelentéktelenek. Voltak közöttük egyetemi taná-

rok, egy ezredes és egy rokkant kapitány, ügyvédek és orvosok, mérnökök és diákok, még egy gyógyszerész is.

S e sok nehéz, hátakat borzongató és bizonyára sokak szívét is dobogtató bünt és vádpontot felsorakoztató másfél oldalas nagy cikk alatt újabb háromhasábos címmel – mintha csak a tördelő nyomdász szándékosan gúnyos fintora lett volna – egy királyi házasságról szóló színes cikk jelent meg: „*A díszbe öltözött Tiranában I. Zogu albán király és Apponyi Geraldine grófnő házasságot kötöttek. Mussolini négy napóleoni ajándékot, Horthy magyar kormányzó négy fehér lovat küldött nászajándékul.*”

A „napóleoni ajándék” négy aranyozott bronzváza volt, amelyet eredetileg Napóleon ajándékozott nővérének, Elza toscanai nagyhercegnőnek. A tördelő nyomdász fintora aligha lehetett tudatos, de megérezése helyesnek bizonyult. I Zogu királysága és a magyar grófnő királynéskodása pünkösdinek bizonyult. Mussolini diktatúrája rövidesen rájuk tenyereit, s leseperzte királyságukat a térképről.

A Nagy Per újságírószemmel nézve nem számított olyan szenzációnak, amilyent az előkészületek ígértek. Fel-tűnést csak az keltett, hogy csak egyetlen vádlott volt: Zelea Codreanu, a kapitány. Nem tartott sokáig a per elő-készítése sem, mindössze egy hónapig. A tárgyalás idejét is voltaképpen a hat védőügyvéd parádés szereplése nyúj-totta tekintélyesre. A katonai bírák mind a negyven vád-kérdésre vita nélkül igennel feleltek. Hajnali fél négy órá-ra a katonai törvényszék meg is hozta az ítéletet: *tízévi kényszermunka.*

A fővárosi sajtó általában meg volt elégedve az íté-lettel. És nem igen tették fel a lapok sehol a kérdést – én legalábbis egyre sem emlékszem –, hogy mi van a többi vádlottal? *A kapitánynak* közlegényei voltak, akik-nek parancsolt. Ezek talán a már korábban hozott ál-lamvédelmi törvényrendelet alapján „kényszerlakhelyre” kerültek? A fővárosban és a vidéki városokban is?

Elégedett lehetett-e a király a Vaszgárda ilyen „teljes felszámolásával”? Hiszen a „kapitánynak” a vizsgálat ered-ményei szerint valóságos földalatti hadserege volt. Meg-semmisült ez a hadsereg a parancsnoka ellen hozott tíz-évi kényszermunka hírére? Aligha.

A király november 15-én látogatóba érkezett Londonba a trónörökösrel együtt. Meglátogatta Belgiumot is, majd Párizsban is töltött néhány napot. Hazatérőben – nagy és kínos feltűnést keltve – betért Hitler vezér és kancellárhoz is. E látogatások céljáról és eredményéről nem közöltek beszámolót a lapok.

Alig érkezett haza, gonosz hírrel dúlták fel nyugalma. Kolozsváron vasgárdista diákok rálöttek Ștefănescu-Goangă egyetemi rektorra. Kísérőjét, egy detektívet halálos találat érte, ő maga életveszélyesen megsebesült.

A merénylet annyira kihozta sodrából a királyt, hogy véres megtorlásra határozta el magát. November végén híre jött, hogy a király parancsára *Corneliu Zelea Codreanu és más letartóztatott és börtönre ítélt vasgárdista vezetőket kivégeztek*. Az akkori, 1938. november 30-án megjelent hivatalos közlemény szerint „13 társával együtt szökés közben lelőtték.” Tehát a király is a terror eszközét használta a terroristák ellen! S ebbe az ország közvéleménye nagyjában-egészében belenyugodott.

De vajon belenyugodtak a vasgárdisták is?

Ezt a kérdést bizonyára a király is feltette magának, mert összebb húzta a királyi diktatúra dróthálóját. December elejére megalakította a személye körül tömörített egyetlen politikai szervezetet, a Nemzeti Újjászületés Frontját, amelynek tagjait egyenruhába is öltöztette.

Az egyenruhások között pedig a kisebbségi magyarság képviselőjében ott volt a Helikon grófja, Bánffy Miklós, és az új EGE Szász Pálja. Ám ott volt a feloszlatott Magyar Párt két főembere is: Bethlen György gróf és Gyárfás Elemér volt szenátor is. A király tehát eltüntette a kisebbségi magyar közélet nagy törését a „két szomszédvár” összebékítésével? Vajon tudatosan tette-e?

S most olvasóim bocsánatát kell kérnem. Az események drámaisága elragadott. Felbontotta szerkesztési elgondolásom. November végére szaladtam hirtelen, pedig eredeti elgondolásom szerint még csak májusban kellene lennem, hogy el tudjam mondani mindazt, ami emlékiratom gondolati tartalmát lehető teljességében megközelíti. Mi tagadás, törés biz ez a könyvem szerkezetében, s talán zavarja is az olvasót, de mit tehetnék mást? Megké-

rem, tekintse valami modern módszernek ezt a szerkesztési szükségmegoldást, s fogadja el, ha nem is nagyon elégedett vele. Így vagyok én is, ha egyes mai olvasmányaimnál időzavarba hoz és benne is felejt az író. Hát én ezt a „bennefelejtést” el szeretném kerülni s azért kérem az olvasót, hogy jöjjön vissza velem november végétől május közepére, amikor Codreanu büntetésének kihirdetése után kevesebb elégedettséggel, inkább több gonddal kezdtem figyelni arra, hogy milyen iramban tör előre Magyarországon – a nyugtalanságok völgyében – a jobboldal szinte törvényszerűen várható felfejlődése a vasgárdával párhuzamos nyilaskeresztes mozgalomban. S hamarosan volt is mire felfigyelnem, mert híre érkezett, hogy rövidesen zsidóellenes törvényjavaslatot terjesztenek be a törvényhozás házában. Tehát nem olyan kormányrendeletéről van szó, mint nálunk a Goga–Cuza kormány cseléd-rendelete volt, hanem szabályos törvényjavaslat, amelyet a Tisztelt Háznak, vagyis a parlamentnek – mert ott még voltak pártok és parlamenti élet – meg kell vitatnia és alighanem meg is szavaznia. Kezdődik hát ott is?

Ildomos volna-e innen, a túlsó partról, belebeszélni az ottani parlamenti, pártpolitikai kavargásba? De hiszen beleszóltam én a spanyol polgárháborúba is – innen az „erdélyi frontról”. Igaz, hogy akkor az ottani törvényes kormány védelmében álltam ki, itt pedig a kormány ellen kellene szót emelni, mert az terjesztette be a törvényjavaslatot. Hát akkor a kormány ellen! Igaz, megkönnyítette dolgomat, hogy csatlakozhattam egy ottani tiltakozó kiáltványhoz, amelyben 61 író, művész és tudós, a magyar nép színe-java emelte fel szavát a törvényjavaslat ellen. Legyünk hát hangerősítői az ottani kiáltványnak az itteni kisebbségi magyarok okulására. Szükség van ám rá itt is!

Módját találtam hát, hogy nálam eléggé visszafogott hangon, de vezércikk formájában közöljem a kiáltvány legfontosabb részét. *A szellem kiáltványa*. Ezt a címet adtam a vasárnapi vezércikknek.*

* Brassói Lapok 1938. május 8.

„Nem kell már rejtegetnünk – írtam –, hogy itt bujkált közöttünk a restelkedés, mióta csak az a híres törvényjavaslat napvilágot látott. Próbáltuk összehasonlításokkal mentgetni, politikai meggondolásokkal magyarázni, kemény elvi rendelkezéseit gyakorlati tartalma szelíd-ségével enyhíteni. Láttuk és idéztük azt a kényszerhelyze-tet, amelynek felismerése levezető csatornát jelenthet a nagyobb, vandálabb, magyar szempontból is rombolóbb erejű politikai fordulatok elől. Nem tartottuk pusztá és alacsonyrendű jelszónak *csak* azt a megjelölést, hogy „így kell kivonni a szelet a szélsőjobboldal vitorláiból”. Az európai szellemiség ma valóban pogánykodó szelek ereje alatt nyög, nem léphetünk fel tehát olyan igényességgel, hogy éppen Magyarország maradjon tiszta a vihartól. Elfogadtunk magyarázatokat és megoldásokat, mert szeretjük a magyarságot és szeretjük önmagunk magyarsá-gát. Volt bennünk még megalkuvás is, hogyne lett volna. Rejtegettük magunkban azt az érzésünket, hogy gyáva és ravasz kerülő út ez a törvényjavaslat, amely elvezet a legfontosabb magyar kérdés megoldása mellől, hogy szemellenző, amelytől nem lehet majd tömege-erővel meg-látni azt, ami valóban megoldás, magyar segítség, magyar feltámadás lehetne: *a földreformot*. De meghátráltunk a felelősség súlya elől. Nehéz nekünk beleszólni innen az odaáti törvényhozásba, hiszen nem láthatjuk, nem érez-hetjük, nem tudhatjuk olyan tisztán azokat a társadalmi erőket, amelyek küzdelemben állanak egymással, s ame-lyeknek úgy kell valahogyan szintézist teremteniök, hogy az ország helyzete szilárd maradjon, belső békéje vala-mennyire tartható legyen, fejlődésének útja el ne tűn-jék a mai magyar nemzedék szeme elől. De itt volt kö-zöttünk és bennünk a pironkodás s meghitt órákban, mint érdemtelenül ránk hullott szenvedést adtuk tovább egy-másnak. Fájt, hogy alkudnunk kell és rejtegetnünk ezt az alkut, fájt, hogy a szellemet újra vesztesnek kell lát-nunk a politikai kényszerűségek, talán szükségszerűségek előtt.

Ilyen érzéseket hordoztunk magunkban azóta, amióta a magyarországi „zsidó törvény” szövege nyilvánosság-ra került.

Igaz, módunkban van bírálni bármelyik európai állam

törvényhozását. Vannak azonban olyan belső kötelesség-érzések, amelyek azzal teszik magasztossá a hivatás gyakorlását, hogy fájdalmas lemondásokkal járnak. Ezt a kötelességérzetet hordozzuk magunkban Magyarországgal szemben s íme: nem csinálunk titkot belőle. A mentségeket, a magyarázatokot kerestük, hogy megnyugtassuk önmagunkat, s hogy fegyelmezett egyetértésben tartsuk az erdélyi magyar közvéleményt. Ha van ez ellen a törvényjavaslat ellen szellemi és politikai erő, amely a kérdés horderejének megfelelő méltósággal és tekintéllyel léphet föl, annak Magyarországon kell megnyilatkoznia. Onnan kell elhangzania a kiáltó hangnak, amely megbecsültté teheti majd a mi magyarázatainkat, elfogadhatóvá mentség-keresésünket s komoly tartalmat adhat a politikai szükségszerűség hangoztatásának is. Mi nem tagadunk meg semmit abból, amit a törvényjavaslat megértése érdekében józan körültekintéssel feltártunk, de a felszabadultság érzésével, a méltatlan restelkedés alól való menekülés örömeivel fogadjuk a hírt, hogy megrázó erővel és diadalmasan jelentkezett odatúl az a magyar szellemiség, amely mellé a legteljesebb lélekkel odaállhatunk, s amely – vesztítsen bár csatát azzal, hogy a javaslat a politikai szükségszerűség és kényszerhelyzet jelszavával törvényerőre emelkedik – a becsületesebb és emberségesebb irányba mutató fejlődés zászlója lesz.

Keresztény magyar írók, művészek és tudósok adtak ki kiáltványt a jogegyenlőség elvének megmentése érdekében. A magyar szellemi élet 61 olyan keresztény kiválósága írta alá a kiáltványt, aki politikai szükségszerűségek és kényszerhelyzetek, jobb- és baloldali tusakodás, belpolitikai törtetés és külpolitikai vonzódás vagy ellenszenv fölött magasan és tisztán, emberi, magyar és keresztény felelősségérzéssel képviseli a keresztény szellemiséget és benne a magyarság minden értékét. A régi magyar nagyságok sodró erejű emelkedettsége zeng a kiáltvány mondataiban s mi áradó örömmel fogadjuk a feloldó bizonyosságot, hogy lehet valaki magyar és keresztény akkor is, ha emberséges marad s nem tagadja meg a keresztény legmagasztosabb alapelveit:

»Mi, magyar írók, művészek és a tudomány munkásai, különféle világnézetek és pártállások szószólói, külön-

féle társadalmi rétegek szülöttei és tagjai, akik a legkülönbözőbb hivatásokban és munkakörökben dolgozunk, akik valamennyien az évezredek magyar művelődés megtartásának és gyarapításának rendeltetését vettük örökbe, mi, akik valamennyien keresztény családok leszármazottai vagyunk, az emberi becsületérzés és igaz kereszténység, a józanság és hazafiság magától értetődő egységével és szilárdságával emeljük fel szavunkat az állampolgári jogegyenlőség elvéért, melyet az úgynevezett „társadalmi egyensúly hatályosabb biztosításáról szóló törvényjavaslat” megvalósulása esetén törölné az alkotmányból.

Ez a javaslat a társadalmi egyensúly biztosítását ígéri, de egy szava sincs a legszegényebb, gazdaságilag leelegettebb és legárvább rétegek sorsának jobbrafordításáért.

Ez a javaslat még a zsidóságot sem alázza meg annyira, mint amennyire megsérti a keresztény középosztály fiait, amikor azt teszi fel róluk, hogy – az állampolgári jogegyenlőség megszentelt alapelvének semmibevevélével – jogfosztástól, megszegényítő gyámkodástól, kényszer alkalmazástól várják megélhetésük biztosítását. S felteszi róluk azt az erkölcsi eltévelyedést, hogy polgártársaik egy részének vallása miatti megbélyegzése, polgári jogai teljességéből való kiforgatása árán akarnak érvényesülni és boldogulni.«

Idézni kellene talán a kiáltvány egész szövegét, de a törvényjavaslat elleni tárgyi ellenérvek már kevésbé érdeklik az erdélyi magyarságot. A tárgyi érvekkel szemben ellenérvek szegezhetők szemben, s ez már a magyarországi helyzetig való sodródást eredményezhetné. A javaslat parlamenti vitájában ellene és mellette egyaránt érdemes politikai egyének vonulhatnak fel, s a harcot, amely politikailag dül a kérdés körül, nekik van joguk és módjuk eldönteni.

Legyenek bár közöttünk is olyanok, akiket a gyűlölködés vakságáig sodortak a divatos politikai áramlatok, s akik a magyar szellemi élet legkiválóbbjait most készek lebecsülni azzal, hogy »meg akarják tartani megszokott közönségüket«, a nehéz történelmi múlton nevelkedett erdélyi magyarság az igazi magyar szellemiség hordozóit inkább látja íróiban, művészeiben és tudósaiban, mint

sodródó politikusaiban. Azok pedig, akik Bartók Bélát, Féja Gézát, Móricz Zsigmondot, Kodály Zoltánt, Széchenyi Györgyöt, Tersánszky J. Jenőt, Zilahy Lajost és a többi aláírókat azzal vádolják meg, hogy ezzel a gesztussal csak »megszokott közönségüket« akarják megtartani, az egyetemes magyarságot bélyegzik meg s benne elsősorban kishitű, gyarló és silány önmagukat.”

Megint szíves elnézését kell kérnem az olvasónak, hogy vezércikkek felsorakoztatásával fárasztom érdeklődését. Használtam már ilyen szerkesztési módszert, miért nem merítettem ott ki egészen, miért kezdem itt újra? Azért, mert életemnek ebben a szakaszában ezekbe a vezércikkekbe írtam bele közéletünk, sőt – szinte azt mondhatnám – magánéletem eseményeit is. Szinte minden vasárnap elkészült az esedékes vezércikk, bőven szolgáltatott rá anyagot az élet. Előfordult nem is egyszer, hogy hetenként kettőt, sőt hármat is írtam, ha így kívánták meg az események, melyek kívülről jöttek és gyötörték meg, vagy belülről fakadó panaszokként kíváncsoztak a külvilág felé.

Aztán közírói működésemmek egy új korszakát is jelentik ezek a most sorba állított vezércikkek. Ezekben alakul és teljesedik ki a királyi diktatúra idején használható közírói hanghordozás sokfélesége – és változatokban való gazdagsága. Kezdődik ez a sorozat egy olyan cikkel, amelyet válaszként írtam arra a jobboldalról jött ravasz támadásra, hogy lapunk az olasz fasiszta korporációs rendszert lopja be kisebbségi közéletünkbe (*Két nagy karddal*). Aztán van itt egy keserű panaszkodás a többségi és kisebbségi nép között szóban annyiszor óhajtott közeledésnek egyoldalúsága és ünnepi alkalmisága miatt (*Elfárad a várakozás*); van benne bírálat az erdélyi román közművelődési egyesület, az ASTRA ellen, mert tudománytalan politikai tételeket csempész bele népnevelési tevékenységébe (*Lovagiasságot kérünk a kultúra szolgálatában*); van benne magyarázkodás, hogy miért nem álltunk ki a német gyötrést szenvedő Csehszlovákia védelmében (*A gonosz hírverés hálójában*); s végül – de már csak a részecskéket idézve egy cikkből – mai önbírálat egy akkori rövidlátásunkért, amikor *Új magyar*

reform korszak küszöbén éreztük magunkat Imrédy Béla magyar miniszterelnök szírehangú beköszöntője nyomán.

És végül: ide kellett kerülniök mindezeknek a cikkeknek ebbe a fejezetbe, mert az én kisebbségi harmadik utam adja meg mögójük az érzelmi háttérret. Ezzel a magyarázattal lehetnek tanulságosak a mai ifjú olvasóknak. Tehát:

1. „*Két nagy karddal...* (1938. május 1.)

Közismert emberi gyengeség ez: ha olyasvalakit dicsérnek előttünk, akivel nem rokonszenvezünk, akire esetleg be nem vallottan féltékenyek vagyunk, vagy akire valamiért – okkal vagy ok nélkül – haragszunk, személyi sértésnek érezzük. A társas életben általában tapintatlanságnak tartják dicsérni valakit, aki a másiknak nem tetszik. A közéletnek viszont nincsen ilyen kötöttsége. A nagy nyilvánosság előtt szabad megdicsérni Szász Pált és az Erdélyi Gazdasági Egylet munkáját anélkül, hogy ez tapintatlanság volna a Keleti Újsággal szemben, vagy éppen azokkal szemben, akik a Keleti Újság mögött állottak és állanak. A közéletben és a nagy nyilvánosság előtt az elért eredmények számítanak, az elért eredményeknek pedig minden jóérzésű és minden közérdekért küzdő ember örvend. Még az ellentétes beállítottságú, elképzelésű és versengő csoportoknak is örvendezniök kell. Akkor is, ha egyébként marja őket a féltékenységek ördöge. Ez a közéleti »morál«, s bizonyára nem véletlenül alakult ki így, hanem azért, mert szükség volt rá. A közéletből még az egyébként érthető emberi gyengeségeket is ki kell küszöbölni.

Az is igaz viszont, hogy az őszinteség, ha már nem hasznos, hát legalább szép erény. Néha nem tud uralkodni magán a közéleti féltékenységek s ilyenkor az őszinteség szép erényét gyakorolja. Ez történt most a Keleti Újsággal is, amelynek cikkírója odaállott szájának a mások féltékenysége kiáltására. A Br. L. lelkesedett az Erdélyi Gazdasági Egyesület és elnöke, Szász Pál dr. munkájáért. Elkövette azt a megállapítást is, hogy bizony ennél a munkánál kellett volna kezdeni már húsz évvel ezelőtt. Idézte Benedek Elek közismert mementóját, hogy »a népre és a gyerekekre vigyázzatok« s nem rejtegette örömét, hogy

végre annyi küzdelem után, az EGÉ-nél az kezd történni, amit Benedek Elekkel és Benedek Elek után annyiszor sürgetett, követelt. Népi és gazdasági szervezkedés folyik az EGÉ-nél, amely jó szót, de ezenkívül oktatást és gyakorlati segítséget is visz a falvak magyar népének.

Be kell vallanunk, a mai körülmények között nemigen látjuk idejét a belső harcnak. Tudatosan, illetve tervszerűen szelídítettük a bíráló hangot minden vonalon a tanácskozási hangig. Úgy érezzük, hogy amint megvolt az ideje, oka és célja a kemény bírálatnak is, most a tanácskozási hangnak van itt az ideje, már csak azért is, mert a bírálatnak ma egyoldalúan, csak magunk között vannak lehetőségei. Eszünkbe sem jutott tehát, hogy harcot erőszakoljunk ki bármelyik laptársunkkal. Igazán gyanútlanul váltottuk ki ezt az őszinteségi rohamot a Keleti Újságból, s mi csodálkozunk a legjobban, hogy laptársunk váratlanul két nagy karddal kezd verekedni, csak azért, mert megdicsértük az EGÉ-t, vagy ahogyan ő mondja »tömjénezünk« neki. Az egyik kard a Br. L. fölött vagdalkozik, a másik pedig hátrafelé csapkod, az EGE felé. Megismételjük, szép erény az őszinteség, de nem hasznos, különösen ha ilyen gáttalan, szinte hisztérikus formában jelentkezik. A beavatottak tudták, hogy borong valami féltékenység a Keleti Újság urainak a feje fölött az EGE sikerei miatt, de senki se hitte, hogy ilyen heveny mérgezést is okozhat. A széles közvélemény pedig egyáltalán nem is tudott róla, s nem is baj, hogy nem tudott. Ne mondjunk mi se többet. Ennyi tán elég csillapítónak oda, ahova szükséges, annak belátására, hogy *a kisebbségi életben elért és a mai körülmények között is hasznosítható sikereket mindenkinek becsülnie kell, és főként mindenkinek rajta kell lennie, hogy a jónak bizonyult út továbbra is járható legyen.*

Ezzel a Keleti Újság egyik támadását és az egyik kardot el is intéztük volna. A másik karddal is csak azért törődünk tovább, mert vagdalkozásával alkalmat ad arra, hogy a magyar közvélemény előtt is tisztázzunk bizonyos fogalmakat. A »politikai fregolizmus« mestereinek tisztel bennünket a Keleti Újság cikkírója s állítása igazolására azt hozza fel, hogy mi, akik eddig ellenzék, ellenvélemény, rosszálló bírálat voltunk, akik nem szerettük

Hitler és Mussolini rendszereit, akik »unalomig ismételtük a demokrácia frázisait«, most hirtelen »tömjénezni kezdünk Szász Pál dr.-nak. Abból a mondatból, hogy »bár így kezdődött volna húsz évvel ezelőtt« olyan kegyetlen kritikát olvas ki azokra, akik belső életünk eddigi rendszerét képviselték, hogy mi még idézni sem tartjuk hasznosnak a mai körülmények között, mert ez az önkorbácsoló torzítás bizonyos mértékig még önvallomásnak is hathat. Erősen túloz a Keleti Újság cikkírója, mert ilyen kritikát, ilyen kíméletlen, megértetlen és igazságtalan bírálatot komoly magyar sajtószerv sohasem használt azok ellen, akiknek a nevében beszél. A keserűségben sem szabad túlmenni a határon. A demokráciáért mi ma is harcolunk az adott lehetőségek között. Sajgásunk érte csak azért nem olyan hangos, mint az övé cikke sorai mögött, mert mi tudjuk s le is számoltunk már vele, hogy milyen lehetőségeket hagytak kihasználatlanul vezetőink akkor, amikor a demokráciát még csak unták, de nem kellett sajnálniuk. Sohasem bíráltuk mi politikai szervezetünket azért, mert túlságosan ügyesen szervezett és széles népi tömegekre építkezett. Azért bíráltuk, mert ezt kellett volna tennie és nem tette akkor, amikor még lehetett. Az EGE mozgalma mellé pedig azért állottunk mindjárt gyógyulása első pillanatában, mert ezt tette. Ezt bizony. Ennek is köszönheti eredményeit, amelyet el kell ismernie a Keleti Újságnak is, ha nem egy csoport, hanem az egész kisebbségi magyarság nevében néz, lát és beszél.

Mussolini és Hitler neve nyilván azért került a credo-ba, mert az EGÉ-t, úgy, amint van, készen álló korporációnak láttuk, holott ezért a rendszerért nem lelkesedtünk annak idején. A Keleti Újság cikkírójának észre kellett volna vennie abban a megtámadott vezércikkben azt a mondatot is, amelyet annyiszor hangoztattunk már húsz év alatt: egy kisebbségi népnek minden eshetőségre fel kell készülnie. A körülményeket nem mi teremtjük magunknak, hanem kapjuk őket. Élnünk pedig, sőt gyarapodnunk amenynyire lehet, minden körülmények között kell. Igenis örvendünk, hogy az új alkotmány rendelkezései készen kapják nálunk a mezőgazdasági korporációt. Megszervezve és fejlődésre készen. *Bár így állnánk iparosainkkal is, bár Szabó Béni már megszervezte volna őket az új követel-*

ményeknek megfelelően, s bár a Vásárhelyi Találkozó vezérei is meg tudnák tenni minél hamarabb a magyarság értelmiségi rétegeinek egyetlen szervezetbe való kovácslásával. Igaz, már nem siratjuk a régi lehetőségeket, bár szánjuk azokat, akik nem tudnak élni velük. A szelet nem kívánjuk, de ha jön, meg kell szilárdítani házainkat és védenünk kell értékeinket. A Keleti Újság írói is tudják, hogy a szavak értéke változik. Ne beszéljen politikai fregolizmusról akkor, amikor a mondatnak úgy kell megszületnie, ahogy hagyják. Nálunk a világnézeti harc lényege is mindig a kisebbségi életlehetőségek keresése és védelme volt, s ezt a kötelességet érezzük ma is, amikor régi lehetőségek veszttek el, s az újakat meg kell találnunk, ha török, ha szakad.

Aki tud még emlékezni és nem veszíti el a fejét ma sem, az nagyon jól látja azt az egyenes vonalat, amelyen minden mellékgondolat és mellékszámítás nélkül haladtunk és haladni kívánunk ezután is. Igaz, előnyös helyzetben is vagyunk, mert csak magunkban állunk, a magunk érzései, meglátásai és jószándékai szerint dolgozunk. Nincs mögöttünk semmi óhaj, parancs vagy sugalmazás. Ezért bírálhattunk szabadon, amikor annak ideje volt, s ezért támogathattuk szabadon az EGÉ-t is, amikor úgy láttuk, hogy átgondolt, fürge és hasznos munkához fogott. Osztokodásnál soha ott nem voltunk, ha pénzt osztogattak innen vagy onnan, se ha mandátumokról, méltóságokról, címekről vagy tanácsosi helyekről volt szó. Közírók és újságírók voltunk csak, s ilyen minőségünkben igyekeztünk teljesíteni azt a kötelességet, amit az erdélyi magyarság sorsa érzésünk szerint reánk rakott. Ha valahol, valamikor tévedtünk, mi viseltük a következményeket, viszont nem kaptunk jutalmat semmit a közvélemény támogatásán túl, ha dicséretes munkát végeztünk. És ennyi nekünk elég is volt eddig is, elég lesz ezután is. Ne gondolja a Keleti Újság cikkírója és azok, akiknek a nevében beszél, hogy »az ellenzék szerepét óhajtuk felváltani a hajbókoló kellemesebb szerepével«. Ő ítélné úgy, hogy a hajbókolás kellemesebb, mert húsz év óta csinálja, mi azonban nem kívánjuk el tőle most sem, ha már húsz évig megelégedtünk az ellenzékiség keserű kenyérével. Mindössze nem akarjuk azt tenni, amit olyan szívesen ró

a terhünkre, hogy »csakazértis« rosszálló ellenvéleményen legyünk, mert belső életünk kormánya másfelé fordul s lám, most neki kell vállalnia a kellemetlenebb szerepet. Ha szükségét látjuk, bizony bírálunk ezután is. Neki viszont azt kívánjuk, hogy több oka legyen a »kellemesebb hajbókolásra«, mint eddig volt. És magunknak is kívánunk valamit: minél kevesebb okunk legyen a kevésbé kellemes »ellenzékieskedésre«, mert így lesz a legjobb az erdélyi magyarságnak.”

2. „*Elfárad a várakozás* (1938. június 26.)

Jó volt együtt ülni velük. Igaz, bizonyos ünnepi hangulat is lágyította körülöttünk a hangulatot. Szeged, sőt Salzburg ünnepi játékaiknak büszke öröme idéződött Brassó ódon falai között, s a művészi élmény úgy nyílt ki a régi háborús bástyák alatt, mint a béke és szeretet virága. Kádár Imre és a kolozsvári magyar színház jogos büszkeségét mi is a magunkénak éreztük, s ott is viseltük a homlokunkon, szemtől-szembe Victor Eftimiuvval és társával, Serban Cioculescuvval, a legkitűnőbb román műbírálóval. Ünnepi hetet tud ajándékozni az erdélyi magyar színművészet és kultúra – Brassónak! »Az erdélyi Salzburg« tréfás felemlegetése mögött az elismerést igénylő vágy húzódott meg, s külön finom hangsúlyt kapott benne az »erdélyi« jelző. Román író darabja szólalt meg magyar nyelven a szabadtéri előadássorozat megnyitójaként, s a kitűnő román író személyesen élvezhette végig mély gondolatoktól terhes költői színművének Romániában eddig példátlanul nagyvonalú és méltó megjelenítését.

Semmi célja nem volna a szerénykedésnek, hiszen bevalljuk, hogy kissé tüntetésnek is szántuk ezt az ünnepi estét. Nemes tüntetésnek a mellett a már sokaktól hangoztatott gondolat mellett, hogy a kultúra síkján a legkönynyebben találkozhatik két nép, elmélyülhet és építő közös munkára lendülhet az egyetértés. Öröm és megelégedés gyöngyözött bennünk, hogy tüntetésünk ilyen szépen sikerült, s hogy láhattuk a szerző szemeiben a boldog megelégedést és vonzó meghatódást. Két nép fiai találkoztak ebben az ünnepi hangulatban, s jó volt együtt lenniök lélekben is, érzésben is, amikor nyelvi különbségek és mindenféle politikai és más elválasztó falak

fölött egyenrangúaknak érezhették egymást a szellem fényénél. Emberek találkoztak emberekkel s láthatták egymáson, hogy a jobb jövő keresésének ugyanazon gondolatai, érzései, belátásai és meglátásai foglalkoztatják mindannyiukat. Nem volt helyzet- és rangbeli különbség, s nem volt túltengő nemzeti öntudat.

Ezért volt jó együtt lenni velük. Mert bizonyára nyomban lehervad arcunkról a mosoly és megzárul bennünk a vendéglátó kedveskedés, ha csak egy pillanatig is éreznünk kellett volna, hogy a többségi nép e két szellemi munkása elvárja, igényli tőlünk kisebbségeiktől azt, amit önként, meggyőződésből szerettünk volna adni.

De nem történt semmi ilyesmi, s ezzel teljes értékűvé vált a kultúra síkján való közeledésnek e szándékosan tüntető ünnepe. A művészi élmény, amit Victor Eftimiu darabja nyújtott, hatóerővé vált, amelytől cselekedetet várunk. Ne vegye rossz néven tőlünk sem Victor Eftimiu, sem a román szellemi életnek többi kiváló munkása, ha igényességünk túlmegy az esztétikai határokon, s az irodalomtól már nemcsak műélvezetet akarunk, hanem beteljesítését a használt szavak értékének. A mi fülünkben jobban zeng a szép emberi és emberséges szó, mert nemcsak a zenéjét halljuk, hanem a tartalmát is érzékeljük. Nekünk az »ember« szó többet jelent költői szimbólumnál. Bennünk visszhangzik és dübörög a jövőt kereső ige, mert bennünk – kínzó hiányérzeteket kelt. Mi a magunk mindennapi életében érezzük, hogy a szép és magasztos szavak, emelkedett gondolatok hitelét meg is kell adni, különben játék marad a játék, amely néhány órára elkápráztat vagy megnyugtat, de csak azért, hogy utána kegyetlenebből érezzük az ellentétes valóságot. Mi nem díszelőadásokat és ünnepeket akarunk csak, hanem ezeknek a fényes aranypénzeknek a napi használatra való felváltását, hogy ne csak gyönyörködni tudjunk bennük, hanem élni is velük. A mi ilyen ünnepi örömeinkben – ki vehetné rossz néven tőlünk? – ott bujdoskol a gondolat, hogy az ünneplés után – egyébről is beszélni kellene. Azokról a dolgokról, amelyek lehetővé teszik, hogy a két nép szellemi munkásainak közös akarata, közös gondolata, egymást kereső és megértő szándéka leszállhasson

a két nép tömegei közé is, hogy élő valóság lehessen, történelmi hatóerő, közös jövőt alakító közös tömegakarát.

Tudjuk mi, hogy rendkívül nagy és súlyos feladat ez, amelynek az elvégzése az adott körülmények között elsősorban a román szellemi élet munkásaira vár. Kemény személyi kockázatokkal is jár, éppen Victor Eftimiu személye a példa rá. Meghátrálni, elcsüggedni azonban nem szabad neki sem, amint nem csüggedtünk, nem kedvetlenedtünk el mi sem, bár sok szívünkhöz nőtt kezdeményezés hervadt el a közöny és megértetlenség miatt.

Az író hatalma nagy, mert a lelkek alakításának a lehetőségét tartja kezében, de nem akkora, hogy tiszta szándékait azonnali rendelkezésekkel valóra válthassa. Ilyesmit nem kérhetünk tőle. De kérhetjük, hogy felnyissa népe szemét reánk, hogy emberi igazságainknak hangot adjon, hogy magatartásunkat megismerje, hogy megismeresse és értékelje.

Az írónak a politikus előtt kell járnia és meg kell látnia azokat a dolgokat is, amelyek még csak formálódnak a lelkek mélyén. Hol van az a román író vagy közíró, aki felhívta volna népe és népe vezetőinek figyelmét arra a nagy, eléggé talán nem is értékelhető higgadtságra, amellyel a magyar kisebbség a mai rejtett áramlásokkal telített időben viselkedik? Az írónak a politikus előtt kell járnia, s lám Csehszlovákiában már a politikus értékeli azt a nyugalom, amelyet Magyarország Csehszlovákia nehéz napjaiban tanúsított. Ilyen komoly higgadtság, méltóság, teljes nyugalom jellemzi ma a romániai magyar kisebbséget is, s bár hálát érte semmi esetre sem igényelhet, hiszen legjobb meggyőződése szerint a maga érdekében cselekszik így, mégis szeretné, ha a román közvélemény is tudná, látná és értékelné ezt, s nem menne el mellette szóttalanul és érdektelenül, hiszen ez a magatartás a legszilárdabb alap és egyben a legkomolyabb bizonyíték amellet, hogy a két nép közötti együttműködés lelki előfeltétele a magyarság részéről megvan. Mert ez a nyugalom nem az elesettség vagy az álmoság jele, hanem az öntudaté. Az erdélyi magyar kisebbségben lázad a perc, vagy az óra, de ott fodrozódik lelki tükrén állandóan és kitaratóan a várakozás, amelynek megnyugtató megoldást kell teremnie. Viszont szüksége van arra, hogy jeleit lássa

a várakozás sikerének. Szüksége van arra, hogy a román nép lelkében is lássa azt az átalakulást, amely lehetővé teszi majd, hogy hiányérzetei eltűnjenek. Szüksége van arra, hogy a román szellemiség nagyjainak szép, magaslatos és emberségesen emberi szavai és gondolatai őt tárgyazzák már, s a távoli és megfoghatatlan szimbólumokból valóság legyen.

A politikai kezdeményezések elindulnak és elakadnak, mert a mindennapi életben nehezebben születik meg valami, mint az elméletben. De legalább a román szellemi és irodalmi élet hozza már a román közhangulatnak azt a kialakítását, amelyben az erdélyi kisebbségek úgy érezhetik magukat, ahogy Eftimiu magyar ünneplői érezték a *Prometheus* előadása után: egyenrangú embereknek, akik közös akarattal keresik a jobbat és a szebbet. És a közös cél érdekében való közös akaratot. Mert elfárad a legmakacsabb kitartás is, ha még ennyi biztatást sem kap, hiába kergeti újra és újra tüntető közeledési ünnepségre legjobb szándékait és legtisztább indulatait.”

A tördelő lapszerkesztő összecsengésbe akarta hozni a vezércikk mondanivalóját a lap tartalmával, s ezért az alábbi tudósítás nagy címeit helyeztette a vezércikk alá:

Románia és Magyarország baráti közeledésének szükségességét fejtegeti Gafencu volt alminiszter. „A kisebbségi kérdésnek megértő szellemben való megoldása csak országunk megerősödését segítené elő.” Kötelességekre figyelmezteti az Anschluss a dunai államokat. „A két ország politikai közeledése elsősorban a kisebbségek erkölcsi helyzetére lenne a legszerencsésebb kihatással.”

Bizonyos vagyok, hogy a tördelő szerkesztő egyetértett a vezércikkkel és Gafencu volt alminiszter nyilatkozatával, azért helyezte a tudósítást a vezércikk alá, mintegy kiegészítésül. S az is bizonyos, hogy egyetértett ezzel a tördelő nyomdász és a címetek szedő nyomdászok is.

Az ezután következő cikk pedig azt adta hírül, hogy a „Csehszlovák kormány újra felvette a tárgyalásokat a szudétanémetek megbízottaival”, és hogy „Henlein, a szudéta német nemzeti szocialista pártvezér ismét Londonba készül”. Nem tudtam nyomára akadni a korabeli sajtóban, hogy valóban el is ment-e, vagy megmaradt a készü-

lődésnél. Ám, ha valóban elment, bizonyosan nem azért, hogy nagy hajlandóságot mutasson ott a csehszlovák államba való beilleszkedésre.

3. *„Lovagiasságot kérünk a kultúra szolgálatában* (1938. aug. 18.)

Az elmúlt hét folyamán, talán a néha nagyon értelmes és gúnyos véletlen hozta így, két kulturális jelentőségű esemény került egymás mellé. Az egyik az erdélyi román nép büszkeségének, az ASTRA-nak a közgyűlése volt.

A másik Sándor József dr. biztató, bátorító, kissé talán magabizó nyilatkozata az EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) feltámadásáról. Az EMKE viszont sokáig az erdélyi magyarság büszkesége volt, s most arról van szó, hogy megkapja az algyógyi uradalom kisa-játítási ellenértékét s új életet kezdhet, hogy megjelölt hivatásának az adott körülmények és megváltozott viszonyok között megfeleljen.

Nem egyforma értékű ez a két kulturális esemény. Az egyik beszámoló nagygyűlés, amelyen a románság legkiválóbb szellemiségei nyilatkozhattak meg, s nagy és szorgalmas munka eredményeiről számolhattak be. A másik csak egy nyilatkozat. De így is, sőt talán éppen ezért még nyomatékosabban egymás mellé kell állítani a két dolgot, ha igaz az, hogy a kultúra mindennél több, s olyan nemzetek fölött álló erő, mely nem szétválaszt, hanem összeköt. Mi hiszünk ebben a tételben, s ezért azt a munkát, amelyet az ASTRA a kultúra terjesztése érdekében végez, igen-igen nagyra becsüljük. Hiszünk abban is, hogy országunk valódi kulturális előrehaladásának az érdeke az együttes és egyetemes fejlődés, s nem a területenkint vagy népek szerinti osztályozás. Lendületet csak akkor kaphat az egész ország, ha minden területe és minden népe egyaránt előrehalad. Az elmaradott, vagy elmarasztalt vidék és nép gáncs és kerékkötő, örök fertőző anyag, amely visszahúzza és nem előre taszítja a kedvezményezettet. Amennyire értékeljük tehát, hogy a nagymúltú és olyan szorgos munkát kifejtő ASTRA a móc kérdést tette hatásos munkálkodása központjává, annyira szeretnők, ha a mi kultúregyesületeink az ő eredményeit legalább meg-

közéltő munkálkodást fejthetnének ki a Székelyföldön és Románia más magyarlakta területein. A kulturális munka alaptermészete követeli, hogy az ugyanazon emberi célkitűzésekkel dolgozó egyesületek között – legyenek azok bár más-más nemzet kezében nemes eszközök – legfeljebb a hasznos vetélkedés alakuljon ki, de nem az elleneskedés. Ezért kell távol tartani a kulturális és tudományos egyesületektől a politikát.

És ezért kell feltennünk a kérdést: miért nincs, vagy miért nem lehet becsületes öszzemüködés az ASTRA és a mi kultúregyesületeink között? Miért hiányzik az a lovaság, amely a kultúra egyik ismertető jele, s miért nem mutatkozik az a munkamegosztási akarát, amely a jelentkező feladatok megoldását könnyebbé és biztosabbá tehetné? A népnevelés a legfontosabb teendője az ASTRÁ-nak is, s ezt a nagy feladatot látjuk magunk előtt mi is állandóan. Ki-ki a maga népe között gyorsabb és hathatósabb munkát végezhetne az általános romániai kultúra s az ország kimondhatatlan hasznára. A jobb gazdálkodás a nemzeti vagyont gyarapítja, s a kiütéses tífus, vagy más ragályos betegségek nem szoktak tekintettel lenni a néprajzi határookra. Az elmaradottságnak, a butaságnak is megvan a természete. Kéz a kézben kellene tehát harcolni a szegénység és a vele kapcsolatos elmaradottság százfejú hidrája ellen, s az ASTRÁ-nak kellene már érelyesen és felelősségre vonóan megkérdezni: hol vannak a magyar kultúregyesületek, hogy nem segítenek nekünk?

Távotasd el, belátás Istene, minden jószándékú kultúrmunkától a politikát. Tőlünk is és az ASTRÁ-tól is. Mert a politika az, amely elhomályosítja a tisztánlátást és megzavarja a jószándékot. Lám, az ASTRA pompás abrudbányai nagygyűlésébe is behullott egy olyan mondat, amelynek sokkal több köze van a politikához, mint a tudományhoz. Elnöki székéből hangzott el, hogy »a Székelyföld lakosságának kétharmad része román eredetű«. Távol áll tőlünk az a szándék, hogy elvitassuk a tudományos kutatás jogát és szükségességét. Arra is szükség van, hogy az alapos kutatómunka eredményeit kimondjuk, hadd legyen belőle tudományos vita, mert jó, ha a dolgok tisztázódnak. Nagygyűléseken azonban nem tudó-

mányos vita indul, s az ilyen helyen történő bejelentések nem is ezzel az igénnyel lépnek fel. Mi tehát ugyanazzal a jogcímmel, amely ezt a megvilágítás nélküli mondatot az abrudbányai ASTRA-gyűlés dobogójára engedte, kérjük – az ASTRA iránt érzett megbecsülésünk fékjével a tollon –, hogy hagyjuk ennek a kérdésnek a letárgyalását az arra hivatott tudósokra, s ne adjon éppen az ASTRA olyan lovat a székelyek alá, amelyet nem érdemelnek meg. Ilyen képtelenül nagy beolvasztó erőt a székelyek sohasem vallhattak magukénak, nem is beszélve arról, hogy történelmi sorsuk nem nyújtott erre lehetőséget, s nem is volt soha olyan rózsás, hogy nagy vonzóerőt gyakorolhatott volna. A mai 700 ezer főnyi székelységnek az abrudbányai ASTRA-gyűlésen is valódinak elismert 230 ezres tömegéből talán csak néhány tízezer marad, ha visszamegyünk azokba a századokba, amelyekben a beolvasztás a mai történettudósok biztos tudomása nélkül ilyen tömegesen megtörténhetett volna, s ha a székelyek szaporodása valamennyire is megközelítette volna az átlagos emberi szaporodást. Ez a néhány tízezer ember jelentett volna olyan hatalmas vonzerőt, hogy kétannyi román elemet olvasszon magába és tegyen magyarrá? Akkor, amikor hosszú ideig a sajátos birtokjog még a magyarokat is kizárta a székelyek közé keveredéstől?

És mikor történhetett ilyen tömeges beolvadás? Az Árpád-házi királyok alatt-e, amikor a székelyek nem egyszer rúgták össze a patkót a magyar királyi hatalommal s emiatt nem éltek éppen aranyéletet? Vagy később, az erdélyi fejedelmek alatt, amikor egyre-másra lázadoztak és részesültek emiatt kegyetlen megtorlásokban? Mihály vajda erdélyi uralma idején? Vagy tán később, amikor Erdély közvetlen Bécs alá került, német katonai kormányzók vitték a kormányzást, s nem magyarosítás folyt, hanem németesítés? Nem sokszor, s ha néha igen, akkor nagyon kevés ideig voltak a székelyek valóban urak a maguk területén, s ilyenkor is mindig más fontosabb gondjuk volt, mint a magyarosítás, amelyről komolyan, mint céltudatos valamiről beszélni nem is lehet, csak 1867, vagyis a kiegyezés után. Ez az időszak pedig eléggé ellenőrizhető.

De hát nem érezzük hivatottaknak magunkat tudományos vitára s nem is ez a hely alkalmas ilyesmire. Nem vitatta el soha senki, sem a székelyek közül, sem a magyarok közül, hogy igenis olvadtak be a székelységbe román elemek. Beolvadtak a természet rendje szerint simán s zökkenés nélkül ugyanúgy, ahogy Erdély más területein annyi magyar olvadt bele a román tömegekbe, s ahogy beolvadóban vannak a csángótelepek. A természeti erőkkal, az átszivárgás törvényével nem szállhat szembe tartósan a kormány sem s még kevésbé a politika. Mi nem is kereskedünk sehol »visszatérítésre« váró egyedek vagy tömegek után. Jól esik nekünk, ha a kisebbségi alaptörvény szentesíti ezt a magatartást: *»mindenki maga illetékes nemzetisége meghatározására«*. Ez is a rendjén való, a bölcs kulturált álláspont. Ez az a kulturális szemlélet, amelynek nevében komoly megbecsüléssel tekintünk az ASTRA munkájára, s igényeljük a vele való kapcsolatot, hogy segíteni tudjunk neki abban a munkájában, amely az ország érdekében való, mert emelkedett szellemű, kibékítő és összekötő. És a nyugodt építést biztosító jövőt szolgálja.

Márpedig semmi sem ér annyit, mint ez. A tudományos kérdéseknek politikai jelszóvá való sekélyesítése nem használhat annyit az országnak, mint az, amit a kölcsönös kulturális lovgaiasság a lelkekben teremthet. Nyújtson az ASTRA kezet felénk. És követelje, ha lusták volnánk, hogy a reánk váró kulturális feladatokat végezzük el mi. Nyugodt lehet, hogy kerülni fogjuk a politizálást, mert mi már megtanultuk, hogy saját szempontunkból is mi a komolyabb érték. Iorga Miklósnak helyeslünk tiszta szívből. Ő azt mondta azon az abrudbányai gyűlésen:

– Egyes tévelygők azt hiszik, hogy azé a győzelem, aki erősebb s így akaratát rákényszerítheti másokra. A történelem, amelyet egész életemen keresztül szolgáltam, nem ezt tanítja. A győzelem az erkölcsi erőkből van.

Az erkölcsi erőket pedig az igazi kultúra fejlesztheti ki minden népben.”

A vezércikk alatt háromhasábos nagy címek:

Két és fél óras berchtesgadeni megbeszélés után Chamberlain hazarepült Londonba s kedden újra találkozik Hitlerrel. A legvalószínűbb értesülések szerint Hitler a Saar-vidéki mintára népszavazást követelt a szudétánémet vidékre.

4. „*A gonosz hírverés hálójában* (1938. okt. 23.)

Féja Géza, a *Viharsarok* írója, nyilatkozott a budapesti rádióban. Szükségesnek érezte, hogy felemelje tiltakozó szavát az ellen a galád visszaélés ellen, amelyet könyve adataival és az ő nevével elkövettek. Komisz fordulata a körülményeknek, hogy az írónak saját könyve »sikerével« kell szembefordulnia. Nem erre a sikerre pályázott Féja Géza, s bizonyára nem kis keserőséggel mérte fel jó szándéka és tiszta bátorsága váratlan és meglepő eredményeit, amikor értesült róla, hogy Szlovénkóban és Ruszinszkóban első könyve adataival és megállapításaival keltegetik a tartózkodást a magyarsággal szemben. Az az író és nemzetpolitikus, aki a dunai kis népek összefogásának a híve és keltegetője volt, s a magyarországi földbirtokelosztás aránytalanságainak megszüntetését azzal a gondolattal is sürgette, hogy népe és hazája visszanyerhesse azt a vonzóerőt és tekintélyt, amelyet jó ideig valóban birtokolt, riadt döbbenettel ébredhetett arra a gonosz játékra, amelynek áldozata lett. Panaszai, sürgetései, népe szeretetéből fakadó keserősége fegyver lett népe ellen azok kezében, akik az egyébként tisztító erejű politikai vihart a két nép között el-lenségeskedés szítására igyekeznek kihasználni. Féja Gézának valóban nyilatkoznia kellett, még ha ez a nyilatkozat sokak szemében Canossa-járásnak is tűnhetett fel. Tiltakoznia kellett neve és könyve ilyen gonosz kihasználása ellen, s többet kellett mondania, mint amennyit rendes körülmények között jó lélekkel mondhatott volna. Könyvét az alföldi földműves népréteg állapotáról két évvel ezelőtt írta. Két év valóban nem nagy idő, nem is igényelhetette, hogy ennyi idő alatt mindaz megváltozzék, aminek a megváltoztatásáért – író és szociológus társaival együtt – olyan tiszteletreméltó elszántság-

gal harcba indult. Igaz, sebeket is kapott ebben a harcban, de kedves sebek voltak ezek. Elbírtá és elviselte őket, mert látta, hogy nem voltak hiábavalók. Ő maga jelentette ki nyilatkozatában, hogy könyve megjelenése óta a magyar közvéleményt, sőt jórészt a magyar politikai közéletet áthatotta az a szellem, amely a magyarországi szociális hiányokat kiküszöbölni törekszik. Különben is vakmerő dolog éppen a szlovák és ruszin nép között érvelni könyve adataival, amikor köztudomású a két nép nyomorúságos gazdasági helyzete.

Amennyire megdöbbenő és felháborító volt az a hír, hogy falukutató magyar fiatalok összegyűjtött adataival keltenek hangulatot a magyarság és Magyarország ellen, annyira megnyugtató volt Féja Géza nyilatkozata. Nem azért volt szükségünk erre a megnyugtatóra, mintha komolyan attól tartottunk volna, hogy ez az alantas propagandaeszköz most már végleg eltéríti a ruszinokat és a szlovákokat a magyarság iránti rokonérzéstől. Annak a népnek, amely a földet túrja, külön érzéke van felfogni azt, ami a földön történik. Mi azt a szellemiséget féltettük, amely Féja Géza és társai nyomán valóban élni és hatni kezdett a magyar középosztályban. Tudjuk, hogy a *Viharsaroknak*, a *Néma forradalomnak*, a *Tardi helyzetnek* a legnagyobb hatása éppen a Csehszlovákiában élő magyar fiatalságban volt. Láttuk és számon tartottuk, hogy az ottani magyar ifjúsági egyesületek, világszemléletre való tekintet nélkül, szinte tüntető egységben foglaltak állást azoknak a gondolatoknak a megvalósítása érdekében, amelyeket ezek a könyvek és a magyarországi »márciusi ifjúság« dobott a magyar közélet porondjára. Csehszlovákiában, de Romániában is az új magyar fiatalság új szociális szemléletet alakított ezeknek a könyveknek a hatása alatt, s nem éreztük nagyozolásnak vagy képzeltetésnek azt a hitüket, hogy ennek a magatartásnak föltétlenül lesz valami hatása Magyarország közvéleményére is. Nemcsak hisszük és reméljük, hanem igényeljük is, hogy a Duna-völgyi magyarság szellemi egységének jegyében kölcsönös hatást gyakoroljunk egymásra, s ha mi úgy vesszük, hogy szellemi kincseket, kulturális indításokat kaptunk a többiektől, ők is vegyék figyelembe a mi közvéleményünk erjedését, ala-

kítását – hangosan ki nem mondott szavazatunkat. Nem panaszkodás vagy felelősségre vonás akar lenni ennek az igényességnek a bejelentése. Arra van inkább okunk, hogy elégedettek legyünk. Tudjuk, hogy a magyarországi – nemes értelemben vett – falumunkások, amikor harcaikat vívták, hivatkoztak a romániai és csehszlovákiai magyar ifjúsági állásfoglalásokra, s ezek a hivatkozások nem füstölögtek el eredménytelenül. Volt hatásuk, meggondolkoztató erejük. S mert az utódállamokbeli magyarság ma is fokozottabb mértékben érzi és értékeli azt a gondolatot, hogy az ottani állapotoknak az ereje széles sugárban hathat ki körös-körül, féltőbb gonddal és nagyobb aggodalommal figyeli annak a szellemiségnek a sorsát, amelyet már a magáévá tett, s amelyet komoly biztatásnak tekint.

A rózsa nem hibás, ha rámászik a hernyó, a szép leány mégis eldobja a rózsát a hernyóval együtt, mert utálkozik. Az a szellemiség, amelyet a *Magyarország felfedezése* című könyvsorozat megindított, nem lehet felelős azért, amit a kaján propaganda az ő nevében üz. Szüksége nem múlt el, mert célkitűzései nem valósultak meg, munkája nem fejeződött be. Tovább kell érnie és hatnia, hogy valóban és a gyökeréig áthassa a széles magyar közvéleményt s elhatározó cselekedetekre ösztökélje a politikai közéletet. Eredménnyel biztató erjedése már mutatkozik is azokban a törvénytervezetekben, amelyekben a földbirtokreform óvatos tapogatózása megkezdődött. Szabad-e elakadnia ennek a folyamatnak?

Nem a Féja Géza és társai között lezajlott bírósági tárgyalásokon bizonyította be a védelem, hanem az általános megfigyelés igazolta inkább, hogy ennek az új magyar szociális szellemiségnek a befogadó rétege valóban a középosztály. És ez a középosztály nem olyan nyugodt és örökkévaló a maga magyar mivoltában, mint a föld népe. Ennek a középosztálynak ideges, szinte hisztérikus a hazafisága is, ez borzad és riadozik, lángol és utálkozik. Ez hajlamos arra, hogy a propaganda hernyójával együtt eldobja, megtagadja, megutálja azt a szellemiséget, amelyért nemrég még lelkesedett. Ez hajlamos arra, hogy a mai hangulatában megtagadja Féja Gézát, és a *Viharsarok* megállapításait csak azért, mert

a magyarellenes propaganda fegyverként használta fel. Pedig a propaganda csak látszólag a könyv, ténylegesen az, amiért a könyv íródott, az, amin a könyv segíteni kíván. És erős fegyver a mi kezünkben, hogy voltak és vannak íróink és szociológusaink, akik mindezt nemcsak meglátták, hanem bátran meg is írták, hogy van középosztályunk, amely szándékaikat megértette, célkitűzéseiket helyeselte és végül: hogy van olyan közélet is már, amely keresi a gyakorlati megoldások útjait.

Féja Géza belekerült a gonosz hírverés hálójába. Nem féltjük őt, edzve van már a harcokhoz. Féltünk kell azonban az új magyar szociális szellemiséget, amelynek nem szabad csatát vesztenie álhazafias ürügyek címén. Éppen most nem szabad meghátrálni ennek az új magyar életre érlelődő középosztálynak, s nem szabad meghátrálnia különösen annak a szlovákiai magyar ifjúságnak, amelyet a legközvetlenebbül és a szívéen érint ez a komisz eljárás, amelynek azonban mihamar nagyon komoly és nagyon felelősségteljes szerepe lehet az új magyar elrendeződés siettetésében.”

A cikk alatt nagy címmel a legfrissebb hírek így:

A cseh kormány az eddiginél kedvezőbb javaslatot tett Budapestnek. – A lengyel–román tárgyalásokat illetően Varsó újabb kezdeményezése várható. – Magyar területen avagy Bécsben folytatják-e a cseh–magyar tárgyalásokat? Betiltották a csehszlovákiai kommunista pártot.

Visszalapoztam vagy kétfejezetnyit a kéziratomban, s meghökkenve állapítottam meg, hogy az elbeszélés folyama patakká keskenyedett, s e patakocska is el-eltűnni látszik a kisebbségi politizálás bozótjai között. Lehetséges, hogy életem dúsabb érzelmi élményei, amelyeknek az elbeszélés folyamatát kellene táplálniok, úgy belevesztek már, olyan mélyre süllyedtek az emlékezés kútjába, hogy nem tudom felmerezgetni őket? Persze ez is lehetséges. Én mégis inkább azt gondolom ma, hogy akkor a történelem dübörgése már olyan hangossá vált a fülünkben, hogy alig hallottuk miatta, alig éreztük éle-tünk más kisebb és kellemesebb zörejeit. Hiszen amikor én

a Féjáért aggódó cikkemet megírtam, már nem őt kellett volna féltennem, hanem Csehszlovákiát. Féjét azonban szerettem, Csehszlovákiát pedig csak sajnáltam, hogy Hitler útjába került, illetve most ő került sorra, hogy fel-emelje rá óriási csizmája talpát, amellyel Ausztriát el-taposta. De most veszem észre, hogy ez akkor már más érzés volt. És más meglátás. Akkor én nem is sajnáltam Csehszlovákiát. Egy olyan állam volt csak más államok mellett, amely az első világháborút nemcsak szerencsésen megúszta, hanem még jutalmat is kapott utána. Pedig különösebb érdemei nem is voltak a rá nézve szerencsés befejeződésben, csak kitűnő diplomatái és sok jó nyugati, különösen francia barátja. Nem Csehszlovákiát féltetem hát akkor, hanem a békét. Csehszlovákiának volt védője és pártfogója a hitleri előretöréssel szemben. Ott voltak nyugati szövetségesei: Franciaország és Anglia. S úgy tudtuk, jelentették is a sajtóirodák, hogy a Szovjetunió is felajánlotta: kész a védelmére kelni, ha német támadás érné, de akkor szabad átvonulást kér Lengyelországon, hogy ténylegesen a segítségére lehessen. A büszke Pilsudski marsall Lengyelországa azonban erről hal-lani sem akart. Nem lelkesedtek ezért Csehszlovákia nyugati szövetségesei sem. Nem igyekeztek rábeszél- ni Pilsudskit, aki ugyancsak szövetségese- sük volt. Úgy látszik, eléggé bíztak a maguk erejében is...

S akkor Hitler 1938. szeptember 25-én a berlini Sport-palotában egy olyan ingerült beszédet tartott, amely egy- értelmű, bár nem hivatalos hadüzenet volt Csehszlová- kiának. Személyesen Benešhez szólt, mintha párbajra hívta volna. Két férfiúról beszélt, akik közül az egyik a népek viaskodása idején lapult valahol. Ez Beneš, aki Csehszlovákiát személyesíti meg. A másik férfi pedig ő maga, Hitler, aki mint minden tisztességes német katona, a kötelességét teljesítette. Ő most is katona, népe első katonája. Ám mögötte most „egy nép menetel, egy egé- szen más nép, mint az 1918-as német nép volt”.

Félreérthetetlen beszéd volt ez. Nem is értették félre Csehszlovákia nyugati barátai és szövetségesei sem. Ők tehát, magukra maradván Hitler tajtékzó indulatával szem- ben, a békét féltették, mert háborúra nem is voltak fel- készülve. Azt féltettük mi is egész Európával együtt.

Nagy tisztelettel és várakozással néztünk tehát Csehszlovákia nyugati szövetségeseire, Angliára és Franciaországra. Minden nap úgy csináltuk a lapot, hogy a sajtóirodák jelentései közül a szudétanémet kérdéssel kapcsolatos híradásokat válogattuk ki legelőször. Ezért érdekelt olyan élénken, hogy elmegy-e Henlein Londonba vagy sem? Úgy hiszem, ezt tették minden lap minden szerkesztőségében azokban a napokban, hetekben, hónapokban. Mert eltartott egy fél esztendeig, amíg a csehszlovák kérdés – sok-sok ijesztő és kevés biztató fordulat – „megoldódott”.

A szudétanémetek nemzetiszocialista vezére azonban ezután már nem sokat szerepelt a sajtójelentésekben. Az ő kérdése igen hamar megoldódott. De abban bizonyára volt még szerepe, hogy Chamberlain angol miniszterelnök 1938. szeptember 15-én Hitlerhez repült az Obersalzbergen levő Berchtesgadenbe. Nem hívták, maga kezdeményezte a látogatást, mert közvetíteni akart Németország és Csehszlovákia között. Sietnie kellett, mert három nappal azelőtt Hitler a nürnbergi pártkongresszuson kijelentette, hogy a szudétanémetek Csehszlovákiában már nem védtelenek. S valóban: a német–cseh határterületen ki is hirdették az ostromállapotot, mert a Szudétaföldön már Henlein emberei nagyobb urak voltak, mint a cseh hatóságok.

Chamberlain első látogatása nem járt eredménnyel. Hacsak ő nem érezte magában eredményesnek azt, hogy engedte meggyőzni magát: Hitler csak annyit akar, hogy kiigazítsák azt a határhibát, amit Versailles-ban Németország kárára elkövettek, amikor a Szudétaföldet Csehszlovákiához csatolták. Ennek a hibának a helyrehozása árán talán el lehetne kerülni a háborút. Tíz nap múlva újra Hitlerhez repült, de a birodalmi vezér akkor már nem akart tárgyalni. Hat napot adott Chamberlainnek: ha szeptember 28-ig nem fogadják el a követelését, a német csapatok bevonulnak a Szudétaföldre. A német páncélos csapatok akkor már valóban ott állottak a csehszlovák határon...

A híres müncheni konferenciát azonban mégsem Chamberlain kezdeményezte, hanem Mussolini, aki – tán még nem érezte eléggé felkészültnek magát a háborúra

szövetségese oldalán – szívesen megjárta a békeangyal szerepét. S nem is ingyen. De ezt már nem akkor, hanem csak most tudtam meg – utána keresgélve a pontos időpontoknak – történészek kutatásának meglepő eredményeként. Dél-Tirol az első világháború után Ausztriától Olaszországhoz került. Igen ám, de az ottani németek a szudétanémetek példájára érvényesíteni akarták a néprajzi elvet, s nemzetiszocialista szervezkedésbe fogtak, népszavazást és önrendelkezést követeltek. Hitler Mussolini kérésére most, hogy elfoglalta Ausztriát, leintette őket, s nagylelkűen Olaszország birtokában hagyta Dél-Tirolt. Nem került ez neki semmibe, csak annak az elvnek a feladásába, amelynek alapján lerohanta a Szudétaföldet.

A müncheni konferencia 1938 szeptemberének utolsó két napján ülésezett. Egyfelől Chamberlain angol és Daladier francia miniszterelnök jelent meg, másfelől a két diktátor: Hitler és Mussolini. De már csak formailag álltak szemben egymással. Hamar beadták a derekukat.

Nem is tudom elképzelni, hogy milyen protokolláris formaságokkal tölthették ki a két napot, hogy ünnepélyesebbé tegyék a megegyezést. A határozat ugyanis nagyon egyszerű volt, nem is kerülhetett sor vitára. Mind a négyen egyetértettek abban, hogy a béke megmentése érdekében a Szudétaföldet visszacsatolják a Német Birodalomhoz.

Boldogok voltak mind a négyen. Daladier azért, mert sikerült elkerülni a háborút, Mussolini és Hitler azért, mert győztek. A legboldogabb azonban Chamberlain volt. München lakossága viharosan ünnepelte, amint nyitott gépkocsin kihajtott a repülőtérrre. Azt hitte, a béke megmentőjét ünneplik benne, pedig tán Hitler győzelmét ünnepelték rajta. Jól fogadták Londonban is, bár kissé hűvösebben. Ezt azonban az angol hidegvérnek tulajdonította, s maga akarta egy kissé megemelni a hangulatot. Meglobogtatta hát a szerződést tartalmazó papírvet fogadói felé: *Ime, korunk békéje!*

A németek pedig október elsején bevonultak a Szudétaföldre, október 3-án pedig Konrad Henlein nagy díszünnepségeken üdvözölte a Führert, a nagy felszabadítót.

Beneš október 5-én lemondott, és Angliába menekült. A békébe vetett reménykedés pedig hamar szétfoslott. Csehszlovákia felbomlása megindult, s most már folytatódott úgy, ahogy a német diplomácia irányította. Tiso szlovák miniszterelnök is igényeskedni kezdett, s egyre jobban hangoztatták szerte Szlovákiában az önállóság igényét. Előbb azonban még dönten kellett a néprajzi elv érvényesítésének egy másik kérdésében is, amely benne volt már a levegőben. Én ugyan nem tudok arról, hogy Csehszlovákiában lett volna olyan magyar párt, vagy bármilyen tömegszervezet, amely a trianoni békeszerződés revízióját sürgette volna. Erre azonban Hitlernek nem is volt szüksége. Ott volt az ő diplomáciája kelendő befolyással Budapesten, nem kellett sok biztatás a felcsillanó reménykedésnek ahhoz, hogy a kormány – Imrédy volt akkor a miniszterelnök – követelni kezdje a revíziót. Ennek a követelésnek a megvitatásához azonban már nem volt szükséges a müncheni négyes konferenciájára. Elég volt a bécsi kettős is: két külügyminiszter, a német Ribbentrop és az olasz Ciano. És 1938. november 2-án megszületett az első bécsi döntés. Szlovákia déli részéről lecsatolták azt a keskeny sávot, mintegy 12 ezer négyzetkilométert, amelyen a lakosság túlnyomó része magyar volt. Mit mondjak? Örültünk neki. Úgy éreztük, hogy ezúttal is kiküszöbölődött az első világháború végén elkövetett hibás döntések közül egy, amelyet Beneš nagy éhsége miatt követtek el Trianonban a barátai, akik igyekeztek étvágyát kielégíteni. Hiszen úgy hírlett, hogy maga Masaryk is így vélekedett bizalmas baráti körökben, s adott esetben nem is zárkózott volna el a hiba jóvátételétől. Magam is hallottam ezt – igaz, csak anekdotaként – szlovákiai irodalmi körútunk alkalmával. S mi, baloldali gondolkozású fiatalok, még reményeket is fűztünk hozzá, hogy a Felvidékkel hazakerülő, s a csehszlovák demokráciában nevelkedett fiatalok hasznos erjedést hozhatnak a Magyarországon Imrédy miniszterelnökségével ígérkező új „reformkorszakba”.

Még a döntés előtt, 1938. október 30-án így írtam én is: „...Imrédy magyar miniszterelnök szavaiban az emlékezetes Vásárhelyi Találkozó megfogalmazásai jelent-

keztek.” És tovább: „...Nem olyan könnyű elfelejteni annak a vezércikknek a szavait, amelyet a magyar miniszterelnök a budapesti Függetlenség című lapban írt, s amelyet a budapesti rádió is továbbított. Az olyan régen sürgetett földreform erőteljes bejelentése volt ez, és a szociális igényességnek minden irányban való feloldása...”*

Nos, az én, vagy inkább a mi reformkorszakra számító elképzeléseink se lettek tartósabbak, mint Chamberlainnek a müncheni egyezményhez fűzött békeillúziói:

Most azonban, ha már benne vagyunk, ne tegyünk kitérőket, amelyek csak megzavarnának engem is a folyamatos elbeszélésben, és az olvasót is az időbeli tájékozódásban. Folytassuk tehát a csehszlovák tragédiát a befejeződésig, egyre fogyó reménységgel és egyre gyarapodó nyugtalansággal. 1938. november 30-án Hacha vette át Beneš otthagyt elnöki székét. Nem sok öröme telt benne. Tiso szlovák miniszterelnök és az irányítása alatt álló Hlinka páter gárdistái annyira fokozták az önállóságra törekvő Szlovákiában a nyugtalanságot, hogy 1939. március 10-én a prágai kormány elmozdította állásából az elnököt. Tiso Berlinbe szaladt, ahol alighanem várták, mert egy már előre elkészített szöveget tettek eléje. Eszerint ő, mármint Tiso szlovák miniszterelnök Szlovákiát azonnali hatállyal önálló állammá nyilvánítja. Ezt a szöveget kellett neki hazatérése után táviratilag Berlinbe küldenie, azzal a kiegészítéssel, hogy Szlovákia a Német Birodalom segítségét kéri.

Hacha cseh államelnök március 14-én Berlinbe sietett, hogy tájékozódjék Hitlernél. Ott, az Adlon-szállóban négy órát várták, amíg izenetet kapott, hogy Hitler fogadja. Nagyon rosszul fogadta. Közölte, hogy védelmébe veszi a független Szlovákiát, s így semmi értelmét sem látja már Csehországnak sem. Ilyen aprólékosan megint csak a történeti kutatások mai eredményei alapján tudom mindezeket, de azt már az akkori távirati irodák is jelentették, hogy a „Führer az asztal körül kergette” az idős és szívbajos Hachát, s azzal fenyegette, hogy bombáztatni fogja Prágát, amíg az megtört és aláírt

* Új magyar reformkorszak küszöbén. B.L. 1938. okt. 30.

egy papírt, amelyben „a cseh, nép sorsát bizalommal a Nagynémet Birodalom vezérének a kezébe teszi”. Még tartott ez a kegyetlen játék, amikor a német csapatok már át is lépték a cseh határt, és a Nagynémet Birodalom „védelmébe vette” a történelmi Csehországot. Hitler nyomban Prágába utazott, és a Hradzsiban ünnepélyesen kikiáltotta a Cseh-Morva protektorátust. Élére von Neurath került, a korábbi német külügyminiszter, „birodalmi protektor” címmel.

Mi maradt meg Csehszlovákiából? Kárpát-Ukrajna még, amely látszatfüggetlenséget élvezett addig. De most már azt sem, mert a magyar csapatok még aznap bevonultak ide is. Az ürügy az volt, hogy belső zavargások törtek ki a kis köztársaságban. Ám a zavargásokat is gondosan előkészítették Budapesten „német szakemberek”. Ezt már nem is a mai történészekről veszem, mert néhány hónap múlva magam beszéltem a „rongyos gárda” egy tagjával, aki részt vett a „belső zavarok” keltésében.

Csehszlovákia eltűnt Európa térképéről.

– Úgy kell neki – tartotta a sírbeszédet Körösi Sándor. – Nem tudta húsz év alatt annyira magához édesgetni a szlovákokat, hogy kitartsanak mellette. S Hacha még csak nem is gondolt rá, hogy fegyverrel is védekezhetnének. A csehek egyszerűen megadták magukat. Helyesen nevezte a Führer Csehszlovákiát beteg vakbélnek, amelyet ki kellett operálni Európa testéből.

Körösi egyre jobban helyeselt Hitlernek.

NÉZZÜNK A MAGUNK DOLGA UTÁN

1938 karácsonyára készültünk, s nem volt karácsonyi hangulatunk. Az „isteni kisdéd”, a béke megszületése nem volt várható, hiába mutatta úgy a naptár. S még csak belátható időn belül sem ígérkezett. Hosszú adventre, hosszú várakozásra kellett felkészülnünk. S a várakozás alatt még mi minden történhetik velünk?

Ilyen hangulatban írtam otthon – nem a szerkesztőségben, hogy csendben legyek – a lap karácsonyi számába szánt vezércikket. S benne ezeket a sorokat:

„Néhány hónapja azt hittük még, hogy egy évtizedre biztosítottak látszik a népek békéje, benne a mi békénk s a meghajszolt egyén nyugalma. Úgy látszott, mintha a legszebb és legnagyobb erőfeszítéssel megszületett »müncheni béke« megszilárdítaná végre a nemzetek közötti közösségi érzést, egyensúlyba hozná a mohó vágyakat és sápadozó féltékenységet s elsimogatná zilált szellemi életünk legsajgóbb fájdalmait. Mintha új korszak lett volna születendőben, amely talán tárgyi tartalmat tudott volna adni az igazi karácsonyi hangulatnak, őszintébbé, biztonságosabbá, zengőbbé tudta volna tenni örömlünket.

A béke csodája azonban ezúttal is elmaradt. München csak reménységeket hozott, de nem beteljesülést. Európa ma újra adventbe szédült vissza. Rendezetlen kérdései egyszerre tömegesen bomlottak ki nyílt sebekké, s már újra egy másik Münchenre volna szükség, ahol a jóakarató diplomaták és államférfiak valóban megtalálják egymás jóakarátát, valóban meggyőződnek az annyiszor hangoztatott jóakarát őszinteségéről...”

Csend volt körülöttem. A gyermekeknek az anyjuk mellett volt egy ideiglenes kedvesebb pásztoruk is, aki vigyázzon rájuk. Azért kedvesebb, mert nemcsak önzőjük volt, hanem játszótársuk is: a nagymamájuk. A mik-

házi ház három gazdasszonya közül most édesanyám jött fel karácsonyi látogatónak Brassóba. Persze tele volt ő is a már szinte kötelező otthoni csomagokkal és az előírásos fonott korsóval, benne a mikházi szőlőhegy új terméséből karácsonyra már kiejedt „mikházi ecettel”. De úgy adta át a korsót mindjárt megérkezésekor, hogy be is ajánlja:

– Ez most igazán jó. Hosszú volt az ősz, jól beérett a szőlő!

A gyermekek tehát a nagymama felügyelete alatt a konyhában voltak, hogy hagyjanak engem dolgozni. Valószínűleg mesét hallgattak, mert a nagymamák, ha nem kell túl sokáig csinálniuk, szívesen mesélnek az unokáiknak...

Így én csendben pötyögtethettem hát tovább a cikket, amelynek ezt a panaszos címet adtam: *Karácsony ünnepe – adventi hangulatban.** Már a vége felé tartottam:

„De van nekünk egyetemes magyar adventünk is. Új ígéretek szállnak fel a Duna-völgyi magyarságból. Szociális ígéretek, amelyek hosszú idő óta várnak teljesedésre. A magyarság nagy lelki alakuláson megy át, s most látszik megtalálni azt a szellemi kincset, amely a hazafiasság és a nemzeti érzés igazi tartalmát megadja...”

Aztán megpihentem. Sétáltam egy kicsit, mert új gondolattal birkóztam, amely a „visszacsatolt magyarok hangjával” volt kapcsolatos, s kényes kérdésnek látszott úgy megfogalmazni „a felvidéki megkiáltást”, hogy az hasznára s ne kárára legyen a megindult, de aggasztóan lassú szociális erjedésnek.

S akkor csengetés hallatszott, majd a feleségem váltott szót egy férfihanggal. S már jött is be hozzám ijedt arccal s egy távirattal a kezében:

– Most hogy mondjuk meg? – kérdezte remegve.

Az én szemem már a távirat rövid szövegén szaladt végig: „Édesapánk meghalt. Gyertek azonnal. Anna.”

Megdermedtem.

* B.L. 1938. dec. 25.

– Én... én... – küszködtem a sírással – nem tudom megmondani...

Ő nehéz helyzetekben, ha le kellett küzdenünk az erős érzelmi megrendülést, mindig erősebbnek bizonyult, mint én. Most is kivette a kezemből a táviratot, megsimogatta a karomat, s kiment édesanyámhoz. Néhány másodperc múlva, még alig tértem magamhoz, előbb halk sikoltást hallottam, aztán nem azt, amit vártam, felcsukló zokogást, hanem éles asszonyi kiáltozást:

– S én itt vagyok! Én nem voltam otthon. Én nem voltam mellette. Én itt voltam vendégségbe! Miért is jöttem el. Milyen egyedül lehetett! Megyek azonnal. . .

Erőt vettem magamon, s kimentem hozzájuk. Anyám akkor sem sírt, csak a kendőjét igazgatta, mintha készülné valahová, s már a ruhái után kutatott.

– Utazom azonnal... Úristen, milyen egyedül lehetett...

– Nem volt egyedül, anyám! Ott voltak mellette Anna is, Ágnes is, a gyermekei. S lehet, otthon volt Imre is. Vagy Dénes...

Nem hallgatott a nyugtató szóra. Szinte ingerülten felelt vissza:

– Én tudom, hogy egyedül volt. Miért is hagytam ott...

Érkezésekor végigkérdeztünk mindenkit az otthoniak közül, s legelőször éppen édesapámat. Nincs semmi különös változás az állapotában, azt mondta. Orvos is volt nála, s az sem beszélt úgy, mintha aggasztóbb volna a betegsége. Anna a Páter-féle gyöngyajak-teával kúrál-gatta, az orvos is azt mondta, hogy az jó a szívének. Ezért jött el olyan nyugodtan otthonról. De most úgy érzi, ha nem hagyta volna ott, ez nem történt volna meg. Biztosan a szíve... Nem tudtuk lecsendesíteni. Neki ha-za kell mennie azonnal. Ha mi a gyermekek vagy bármi egyéb miatt nem mehetünk vele azonnal, úgy egyedül megy. A legközelebbi vonattal.

Úgy is lett. Egyedül utazott el, nem várta meg a következő napot. Én a feleségemmel másnap mentem. Nekem be kellett fejezmem a cikket, a feleségem meg el-rendezte a gyermekeket. Megkérte egyik barátnőjét, hogy távollétünk alatt lakjék nálunk, legyen anyapótlék a

gyermek mellett. A két nagyobbik már gondját tudta viselni a legkisebbnek... S nem maradunk el, csak három napig legfeljebb. A temetés után rögtön jövünk.

Mire mi másnap megérkeztünk, már gyászpompában találtuk a házat, s a középső házban, vagyis a legnagyobb szobában, magas ravatalon a halottat. Már gyülekezni is kezdtek a virrasztók. Megálltunk a ravatal előtt a feleséggel, s néztük halott apánkat; s én úgy találtam, hogy szép, méltóságteljes halott. Fehérre mosott ünneplő székely harisnyában feküdt ott s szöttes kabátjában, szorosan összegombolt fehér ingben. Ősz bajusza világított a téli szürkületben. Megmaradt és már alig is nyírt haja feltűrődött koponyája két oldalán. A harisnyáját azonban nem csizma zárta le, azt már rég nem viselt, de nem volt rajta agyonfoltozott bakancsa sem. Gyapjúharisnyában készült utolsó útjára, nem kellett használnia a lábát. A sírba pedig fölösleges lett volna és kár bakancsot temetni. Ezt mondta volna ő is, ha beleszólhatott volna a saját temetésébe...

Én elmélyedtem gondolataimban, a feleségem alighanem imádkozott. Unitárius imát mondhatott, katolikust nem tudott. És már én se. Gondolataim sem „katolikusok” voltak, inkább mélységesen emberiek.

Édesanyám már beleilleszkedett a gyászoló özvegy szerepébe. Feketében volt, törölgette a szemét, de nem sírt hangosan. Komoly volt és körültekintő gazdasszonya a háznak. A szobák be voltak rendezve hosszú padokkal, az „elsőház”, a tisztaszoba székekkel, a téli konyhában asztal is volt s mellette pad, hogy leülhessenek a férfi-virrasztók és csendesen kártyázzassanak, ha elunják magukat és a virrasztó asszonyok egyhangú imádkozását.

Anyám reánk is gondolt. Útról érkeztünk, fáradtak lehettünk, s nem is illettünk bele a virrasztók tömegébe.

– Itthon, fiam, nincs hely, ahova lefeküggyetek. Megkértem Annamári nénédet, hogy adjon nektek éjszákára helyet. PihenjeteK egy kicsit. . .

Annamári néném oldalági rokon volt, de erősen ragaszkodó és szíves vendéglátó. Már ott is állott anyám mellett, és kedvesen invitált:

– Tessék csak velem jönni. Befűtöttem az első házban, hogy szelídüljön egy kicsit a levegő. Tetszik tudni,

csak a konyhában szokott égni a tűz, hogy spóroljunk a fával. Jó ágyat vetettem, csak az ágynemű hideg egy kicsit, de majd bemelegítik. Én még visszajövök egy kicsit virrasztani, aztán Antallal hazamegyünk úgy éjfél felé.

Antal a férje volt, igen derék, dolgos ember. És igen hallgatag. Most is odajött bennünket üdvözölni, de csak éppen kezet fogtunk, s a „vigasztalódást kívánok” olyan halkán jött ki a bajusza alól, hogy alig hallottuk.

Hát a „szelídült levegő”, amelybe vittek, nem enyhült éppen a barátságosságig. Alighanem először volt tűz azon a télen abban a szobában. Gyorsan vetkőztünk, gyorsan bújtunk ágyba s aztán egymáshoz, hogy szűnjön a didergésünk. Talán éppen ezért emlékszem vissza ilyen élesen erre a kevés álmat, sok didergőt jelentő éjszakára. Mert arra például, hogy miként fogadtak a testvéreim, hogyan figyeltünk vagy nem figyeltünk egymás gyászára, sírtunk-e vagy nem, hiába szállok le magamba, nem tudok felhozni semmit az emlékek bemohosodott kútjából. A sógoraim viselkedéséről sem. Gondolom, a gyászhoz illően megrendülten, de komolyan viselkedtek, mindegyik jellemének megfelelően. András köztünk, férfiak közt immár a legidősebb, ennek tudatában mondott véleményt minden felmerült kérdésben, Imre meghallgatta a tanácsokat, de a maga falun szerzett ismeretei és tudása szerint rendezte az ökrökkel vont szekeret, amely kivitte apánkat utolsó útján a dombon fekvő, kertes liggetté gyümölcsfásított mikházi temetőbe, az öreg fából ácsolt kápolna mellé, amelynek építésére a legöregebbek közül se emlékezett senki (s máig sem állapították meg megbízhatóan a régiségét), Dénes pedig a temetés külső formáságait rendezte a három pappal és két kántorral, hiszen apámat öt falu temette, az az öt, amely szerette és tisztelte körjegyző korában.

Nem, nem emlékszem a részletekre. Csak egyes jeleneteket sikerül visszaidézniem. A beszélgetések is csak valószínűsítettek, nem igaziak. A jelenet igaz, de úgy csupaszon csak rideg váza maradna életemnek, amelyet akkor, bizony mondom, gazdag érzelmek tettek igazivá. A temetésből magából is csak annyi maradt meg négy ne-

héz évtized után, hogy felzeng bennem a három pap kórusa, a

*circumdederunt me gemitus mortis,
dolores inferni, circumdederunt me*

szívszakasztóan gyászos dallama. S aztán egyszer csak a két kántor magyarrá fordít egy versnyit a latin szertartásból:

*Jártam, Uram, az életnek tövises nagy útjait,
Ó, bocsásd meg, ha vakságom olykor tán tévútra vitt,
dolores inferni, circumdederunt me.*

S akkor kitört belőlem egy percre a férfiatlan zokogás.

És bennem maradt örökre, ahogy meg-megcsúsztva kísértük kifelé a domboldalon az ökrös szekeret, s mögöttünk ellepte a domboldalt a gyászmenet fekete tömege. S felrémlik az is, hogy a tömeg széteszlásakor, a temető két kijáratánál egy-egy pár áll, egy asszony és egy ember. Az asszony egy szelet kenyeret ad a távozóknak, a férfi meg egy pohár pálinkát.

Igen, a család így pótolta hátam megett az elmaradt tort. S ennek emléke idézi fel most a megelőző nap vitézét. Imre le akarta vágatni a disznót a torra. Én tiltakoztam. Nem olyan idöket élünk, hogy nagy torokat tartunk. Ki kell irtanunk ezt a rossz szokást. Nem is illik vendégeskedéssel befejezni a temetést. Pogány szokás ez. És káros. Fokozza, siettetni a nép leszegényedését. Utána ki kell böjtölnie a családnak a torok eszemiszomát. Mi fiatalok hadat izentünk az ilyen tékozlóan káros népszokásoknak.

Hát hiszen ez igaz is volt. Brassóban mozgalmat indítottunk ilyen értelemben a fiatalok körében . . .

Végighallgattak, de egyik sem helyeselt. András még ki is fejezte aggodalmát.

– Nem lesz jó ez, Sándor. Nagy a rokonság, és sokan számítanak arra, hogy itt marasztjuk őket ebédre.

– Megszólnak, édes fiam – nyugtalankodott anyám is.

– Szolgáltassunk példát. Ha mi megtesszük, mások is utánunk jönnek majd. Egy gyászoló családnak sem kellemes nagy költséggel lakomát csapni a temetés után...

Engedtek, de nyugtalankodva. Így aztán már a temetőből szétoszlott a tömeg, onnan ki-ki hazafelé vette az útját, magára maradt s elcsendesedett a ház. Elcsendesedtünk mi is a házban. A Székelykálból jött Róza húgomat is elvitte ebéd után Mátyus sógor, Erzsi és András is hazasiettek Köszvényesre, mert gondoskodni kellett az állatokról...

Az elmaradt torozás azonban kiváltotta az öt falu helytelenítését. Valahányszor megfordultam otthon, bántó hírekkel fogadtak anyám, testvéreim és sógoraim is. Hol innen, hol onnan hallották, hogy mit mondogatnak az emberek:

– Kacsó jegyző fia is jól elütött az apjától. Az nem sajnálta el a szüleitől a végtisztességet.

Az, hogy az értük és nekik is tanulságul szolgáló takarékoság mögött fősvénységet láttak, még nem fájt annyira. Amikor azonban azt hallottam, hogy csodálkoznak keményszívűségem fölött: lám, annyira sem fájt apám halála, hogy illendően meggyászoltam volna! – ez szíven ütött. Még keservesebben esett, amikor azt hallottam, hogy csodálkoznak ezen az elfajzáson, mert „a legkisebb fiú rendesen szeretni szokta az apját”. Én meg a legkisebbik fiú voltam, s immáron az utolsó is itthon... A még megmaradt másik kettő járja valahol a nagyvilágot. Hát az úgy is illik, hogy ez mellette maradjon, mert ő öröklí a családi házat.

Hát a házért maradtam volna én itthon? Hiszen ha én öröklöm is, csak azért fogadom el, hogy a Laci-fle családi alaphoz csatoljam. Igen, ez kedves gondolatommá vált egy idő óta. Nem fizettem én se be a Családi Alaphoz az évi járulékokat. Mindig másra kellett a pénz. Azzal altattam el szorongásomat, hogy hiszen a többiek sem járulnak hozzá semmivel. Hanem a végén kivágom a rezet, s lemondok a házról az Alap javára. Ha ugyan nem szorulok én is haza... Ha tartani tudom az állásomat a lapnál, s nem kell hazajönnöm szántani Mikházára, ami könnyen megeshetik.

A legutolsó hír azonban a torral kapcsolatban az volt, hogy tán nem akart közénk ülni, olyan nagy úr lett ott városon. Akkor elkeseredtem. Hálátlansággal vádoltam őket. Hát nem látják, nem akarják látni, hogy folyton csak értük csatázom? S kívánni kezdtem, bárcsak tényleg hazakényszerülnék közéjük... Hanem András sógor mondott egy világító mondatot, amely a dolog egy másik oldalára vetett fényt, s meglódította kissé romantikus fantáziámat. Azt mondta András, hogy a tor leginkább arra való, hogy az elhunyt barátai, jó ismerősei, katonapajtásai, egykomái elmondhassák egymásnak és egymás közt a halottal kapcsolatos jó emlékeiket. Hát apámmal kapcsolatban lett volna mit mesélgessenek. Együtt éltek, együtt dolgoztak, fáradoztak, és együtt élték vele jobb napjaikat is. Elmondhatták volna, hogyan húzták együtt vele a kaszát, amikor kalákába jöttek hozzá Kendőből, meghálálni azt a sok szívességet, amit nekik tett az irodán, ha valami bajuk akadt csendőrrel, erdőőrrel, felsőbb hatóságokkal. S bizony nem maradt le a legjobb kaszás nyomában sem. Elmondhatták volna azt is, hogy elküldték a lányukat hozzá aratóba, ha hirtelen érett be a búza, s vágni kellett gyorsan, hogy ki ne peregjen a szem. Felemlgették volna bizonyára, hogy parancs ellenére se kergette őket menekülni a világháború idején, s még szinte hadbírószág elé is állították miatta. Így kerülheték el állataik elpocsékolását, elhagyott házaik kifosztását, gazdaságuk széttörlését. Ez persze már legendává színesedett, mert nem parancs ellenére nem ürítette ki a maga öt községét, hanem mert nem tudta teljesíteni a parancsot, annyira tele voltak az utak a Gyergyóból, Udvarhely felől, Parajdról, Szovátáról áramló menekülők szekereivel, állataival. Szerencsére a Bekecsen megállt a front, s onnan vissza is fordították. Így menekült meg az öt falu s okozott nehézséget az ellentámadásra felvonuló csapatok szabad mozgásában, ami miatt kítámadta apámat egy mérges ezredes, és hadbírószággal fenyegette. De felemlgethettek volna vidám lakodalmaskodásokat, keresztelőket, névnapokat, amikor együtt mulattak vele s komázhattak is szabadon, mint székely ember a székely emberrel. Nem kellett jegyzőurazni, hiszen igen sokkal

bátyám-öcsém kapcsolatban volt, vagy sógor-koma, le-
génypajtási viszonyban.

Elrévedve kalandoztam el én is a magam apámmal
kapcsolatos emlékei között. Eszembe jutott, ahogy a vásár-
helyi gimnázium udvarán feszes harisnyájában felém
magasodott, s úgy mondta búcsúzóul első gimnáziumba
íratott fiának:

– Sándor, aztán baj ne legyen!

Igen, tán szívesen hallgattam volna én is, akár po-
harazgatás közben is, az apámról szóló vagy vele kap-
csolatos történeteket. És talán én is elmondtam volna,
hogy miként vitt be a gimnáziumba s mit kötött a lel-
kemre búcsúzkodáskor. És azt is elmeséltem volna, ami-
kor megmutatta a kövesút melletti földünk határjelző
kövét, s aztán megtanított, hogyan kell vetni a búzát, ha
azt akarjuk, hogy egyenletesen keljen a mag s hogy szép
legyen aratáskor a búzaföldünk.

Úgy elrévedtem, hogy András valami világrengető
gondolatot gyaníthatott a fejemben, s csendesen dolga
után látott. Pedig csak annyi történt, hogy megfogadtam
magamban: többé nem erőszakolom takarékoskodás cí-
mén a költséges népszokások felhagyását. Költsenek is
rá, ha szükségét érzik. Megszűnik az magától is, ha úgy
változik a világ, hogy már nem érzik szükségét valame-
lyiknek. Addig azonban, amíg ragaszkodnak valamelyik-
hez, hozzátartozik az már a népi kultúrához, amelyet
nem szabad bántani. Akkor sem, ha költséges. Mert a
kultúra mindig költséges, meg kell fizetni, a megtartó
erőt fizetjük meg benne.

A tavasz még csak ígérkezett, amikor újra haza kel-
lett látogatnom. Délutánra, estére a sáncokban már meg-
gyúlt a víz, sőt kis erecskék is keresték már maguknak
az utat a Nyárád felé. Reggelre azonban mozdulatlaná
jegesedtek az erecskék, jégruhába öltözött a tegnapi hólé
a sáncban, szuronyokká merevedtek az ereszek aljáról
lecsüngő jégcsapok, nem siratták lehulló könnycseppjeik-
kel a búcsúzó telet. Délfelé azonban megcseppentek új-
ra, beláttatta velük az erejében egyre gyarapodó napsu-
gár, hogy idejük előbb-utóbb lejár.

Ezúttal nem a magam akaratából jöttem, a törvény

utaztatott haza. Az örökösödési adót apám hagyatéka után be kell fizetni a pénzügyigazgatóságon, különben még büntetéspénzzel is meg kell toldani, ha túlmegyünk az engedélyezett időn. De jött a tavasz is, munkába kellett állani a földeken. Mindegyik sógoromnak azon, amely feleségük folytán megegyezés szerint nekik jut majd. Apám nem írt végrendeletet, tán nem akart senkit kivételezni, bántani utódai közül, ismerte a törvényt, s jónak tartotta rendelkezéseit. Ismerte örökösait is, tudta, hogy nem vesznek össze az osztozkodásnál, amely a törvény rendelkezései szerint történik majd. Lebonyolíthatott ő is jegyző korában nem egy ilyen örökösödési osztozkodást, megbízott a törvényben is, utódaiban is.

Én persze járatlan voltam az ilyen örökösödési osztozkodásban, egy kicsit viszolyogtam is tőle, megkértem hát Nánási János ügyvédet Marosvásárhelyen, hogy jöjjön segítségemre, menjen minden szigorúan a törvény rendelkezései szerint. Kedves barátom volt János, később apatársam is lett. Akkor persze nem is sejtettük, hogy másfél-két évtized múltán közös unokáknak fogunk örvendezni. Jött is szívesen, s ígérte, hogy eleget tesz ő a törvény minden előírásának, nekem semmi gondom nem lesz azon túl, hogy jelen legyek az osztozkodásnál, s vállaljam azt, amiben a testvérekkel megegyeztünk.

A törvény rendelkezései mellett szokásjogok is voltak egyes vidékeken, amelyeknek ugyancsak illett eleget tenni. Ő ezeket is ismerte, s tette a javaslatokat, amint egybegyűlt az egész család. Az pedig hamar egybegyűlt, mert Andrásnak és Erzsinek félóra kellett csak Kőszvényesről Miházára jönni, s Mátyusék is megérkeztek egylovas bricskaszekerükkel másfél óra alatt Székelykálból. S mikor mind együtt voltunk, akkor János átvette az elnökséget, s azt mondta:

– Legelőször az özvegyről kell gondoskodni. Ezt a törvény is így rendeli. Függetlenül attól, hogy melyik öröklí a házat, a haszonélvezeti jog, amíg él, őt illeti. Ő marad a ház gazdasszonya.

Nem volt ez ellen egyikünknek sem kifogása, hiszen azt szerettük volna, ha semmi sem változik a családban, minden marad a régiben. Aztán persze az örökségből is megilleti az özvegyet bizonyos hányad, de ha ő marad

úr a házban, akkor ez már azt is jelenti, hogy az eltartásáról gondoskodnak a gyerekei, s részt is adnak neki a jövedelemből. Fogadta ezt mindenikünk. Akkor azt a kérdést tette fel János, hogy hány örökös van. Ötön voltunk jelen. Laci, mikor kiment Amerikába, apám után járó örökrészéről lemondott a testvérek javára. Dénes Budapesten van, ő sem kér a földekből semmit, őt pénzzel kell kárpótolni. Együtt vállalják ezt a kárpótlást az összes testvérek? Nem, úgy állapodtunk meg, hogy vállaljam én, aki a házat öröklöm majd mint legkisebb fiú, hogy eleget tegyünk vidékünk szokásjogának. Dénes kielégítése tehát reám várt. Eleget is tettem neki két év múlva. Ezer pengőt utaltattam át neki, mert annyit kért. Ez harmincezer lejnek felelt meg. Ennyire becsülte tehát ő az egy főre eső örökrészt. Nem becsülte túl, mert egyre-egyre négy holdnyi szántó és rét jutott. Csakhogy azt meg kellett ám dolgozni, hogy kijöjjön belőle a 30 ezer lejnek egy részlete évenként, míg ő egyszerre s minden munka nélkül kapta kézhez az örökséget. Aztán jöttek a telekkönyvi kimutatás szerint a földek. Minden darab földet igényelhetette bármelyik testvér, aztán meg-egyezhettek, hogy melyik tudja legkönnyebben megköze-
líteni, melyiknek van a közelében más földdarabja, vagy éppen melyiknek van jó búzaföldre szüksége stb. stb. Mindegyik testvér a kedve és érdeke szerint jelentkezhetett, csak éppen a terület alakuljon úgy, hogy egyforma legyen a részesedés, s a földek minősége egyforma értéként osztódjék. A közeli s jó termékenységű földekből kevesebb is kített annyit, mint a messzibbre eső s kevesebb hozamúból a nagyobb. Ismerték ők jól minden darabnak a jó vagy rossz „erkölcsét”, tudták, melyikbe lehet búzát vetni, ha jól „megkosarazzák” ugarban a juhokkal, s melyikből nem lehet kikényszeríteni egyebet, csak zabot. Nem is volt sok vita az otthoniakkal, hamar egyeztették a kívánságokat, s megértették, ha valamelyikük különösebben szerette ezt vagy azt a darabot. Velünk aztán, a távoliakkal, Rózával s velem, igazán nem volt semmi osztozkodási gond, mert nekünk mindegy volt, hogy melyik darab esik ránk, mi távol estünk, nem jártunk ki kapálni a kukoricásba vagy takarni a ránk jutott rétre. A ránk jutott földeket is újra kellett oszta-

niok egymás között, hogy melyikük művelje meg őket helyettünk – harmadába. Ez az oka lehet talán, hogy feljegyzésem csak kettőnk örökrészéről maradt egy akkori kis noteszemben. Olvasom most ebből a noteszkéből a határneveket, s méltázva állapítom meg, hogy bizony nem sokat találnék meg közülük, ha most kellene gyermekként vagy diákként odamennem kapálni, gyomlálni, aratni, takarni. . .

Ízlelgetni a neveket azonban olyan jólesik, annyi emléket idéznek vissza, hogy nem állhatok ellen a belső kényszernek, s ide másolom akkori feljegyzésemet.

Róza része: Határszél (külső), Oláhok pataka, Pálcse-re, Peres mellett, Szőke földje (külső), Deményházi gát, Sáros árok, Asztagláb, Kisföld, Sziget (a házrész fejében). Összesen 4,388 hold.

Sándor része: Temető pataka, Földek vége, Kápolnalja, Szőlőalja, Hegyes sor (hosszú), Kertvége, Katódombja. Összesen 4,361 hold.

Aztán az állatokra, majd a gazdasági felszerelésre került sor: az ekékre, boronára, szénahordó szekérre, ganyézótajigára s a városba járó félvágású szekérre, bricskára, vető- és kapológépre s még annyi minden szerszámféleségre, hogy unalmas volna itt mind felsorolni. Arra azonban vigyázni kellett, hogy ne fosszák ki egészen a gazdaságot, hiszen Imre sógornak – eddig is ő állott helyt betegeskedő apám helyett – továbbra is tartania kellett, ha kisebb keretek között is, a régi porta tekintélyét, lehetőleg a régi színvonalon. Új gazdát talált minden hamar, nem volt még csak hangos vita sem, valamennyien jól fel tudták becsülni mindennek az értékét, s nem akarták becsapni egymást. Azt vitte el mindenik, amire a legnagyobb szüksége volt s ami feleslegesnek látszott a régi háznál. Ebben az osztozkodásban én már természetesen nem vettem részt. Nekem nem volt szükségem sem tehénre, se borjúra, ekével, boronával, szekérrel se lett volna mihez kezdenem. Hanem a legvégén én is választottam valamit, amire már egyiküknek sem volt szüksége. Egy kalapácsot és egy harapófogót. Azt én is használhattam, s valahányszor megtettem, mindig eszembe jutott a szülőház feledhetetlen melege.

Az osztozkodás nem tartott egy kurta tavaszi napot se. Délután már ebédelhettünk és poharazgattunk is. Jó kedve volt a testvérek mindegyikének, mint az olyan embereknek, akik nem csalatkoztak reménységükben, ki-ki megkapta azt, amire vágyott. S aztán poharazgatás közben, amint a földeket emlegették fel, Dénes sógor egyszer csak felkacagott.

– Sándor éppen Kató dombját kapta meg, pedig nem is választotta.

Meglátszott, hogy volt már bennünk néhány pohár bor, mert úgy eljátszogattunk nevetgélve ezzel a szóval, hogy – úgymond – én jobban jártam mindenkinél, mert nekem éppen Kató dombja jutott, hogy Erzsi néném végül is megsokallta, s ránk szólt:

– Ugyan ne ízetlenkedjete már annyit!

S ez a rendreutasítás ki is józanította dévajkodó kedvünket. Mátyusnak eszébe jutott, hogy nekik estére otthon kell lenniök, mert el kell látni a teheneket, enni kell adni a majorságnak...

Egyszerre mindegyiknek eszébe jutott, hogy mennyi dolga van. S nekünk Nánási Jánossal, hogy el kell érnünk a délutáni vonatot.

Így volt? Talán nem pontosan így, de a valóság nem lehetett más, mert a ház előroklására, a kalapács és harapófogó jelenetre és a Kató dombjával való játéokra ma is elevenen emlékszem még. S arra is, hogy az osztozkodással kapcsolatban soha egyikünk is egyetlen panaszszót ki nem ejtett.

MENEDÉKHÁZ – VIHARBAN

Brassóba visszatérve újból nyakig merültem a kisebbségi politizálás zavaros vizébe. Igaz, benne voltam már azelőtt is, Mikháza csak megszakítás volt, előbb gyászos, aztán üdítő családi mozzanat. Január végén már cikket írtam, amelyben megint csak vitába keveredtem a kolozsvári Keleti Újsággal és a nagyváradi Magyar Lapokkal. A cikk címe ez volt: *Elég a vitából, mert dolgozni kell**. Aztán kiderült, hogy hiszen ők sem akarnak mást, csak éppen nem tudják, hogy miért nem megy a munka, mert ők is zavarosban csapkodnak, akárcsak én. Egyikünk sem volt elég tájékozott, hogy hogyan is áll a kisebbségi magyarság az ország új, nagy politikai fordulatával kapcsolatban. Hát teljesen tisztába ezzel akkor sem jöttünk hamar, egészen pontosan pedig én is csak most látom az azóta eltelt idő távlatából.

A Nemzeti Újjászületés Frontja a királyi diktatúra második szakaszának kiteljesedése volt. Pártok hiányában a királynak nem voltak tömegmozgató eszközei. Hát hiszen éppen azért szüntette meg a pártokat, hogy ne mozgassák a népet összevissza, s főként ne az ő szándékai ellenére. De egy párt kell, az állampárt, amely az ő akarata szerint mozog, illetve mozgatja a tömegeket.

Nem tudott egyébként meglenni pártemberek nélkül a diktatúra első fázisában sem. Erőskezű és hűségesebb emberek Armand Călinescu belügyminiszter, aki mindezek mellett tehetséges államszervező is volt, királyi tanácsosokat szervezett melléje, hogy azok segítségével álljon „tekintélyi kormánya” fölött, mint a legfőbb kormányzó hatalom. Ám a kormányában is jórészt volt pártemberek birtokolták a miniszteri tárcákat, csak most nem választóik bizalmából, hanem a király kinevezése folytán. A tanácsosok között ott volt Miron Cristea pátriárka-miniszterelnök, négy tábornok és a korábbi miniszterelnökök

* B.L., 1938. jan. 29.

közül Iorga, Mironescu, Vaida-Voevod és Tătărescu. Híre járt – később igaznak is bizonyult –, hogy Călinescu be akarta szervezni Maniut is, de ő egyrészt elvi, másrészt személyi okokból nem fogadta el a meghívást. Elvi okát abban látták a hírmagyarázók, hogy nem fogadhatott el ilyen jelentős politikai szerepet kinevezés folytán, mivel ő eddig választások útján, a nép akaratából kapta a politikai posztokat. S ő ezt is tartja helyesnek. Személyi oka a hűtlen régi fegyvertárs, Vaida-Voevod lehetett, akit ki is zárt a pártjából. Hogy ülhetne le most melléje egy tanácskozásszálhoz? Így aztán inkább önkéntes politikai száműzetésbe vonult.

Nem így Vaida-Voevod. Ő aztán alapos pálfordulással helyeselte a királyi diktatúrát. A vasgárdisták „atyjából” a király buzgó híve és támogatója lett, a „numerus valachicus” elvének meghirdetőjéből, a magyar kisebbség félelmetes remegtetőjéből a kisebbségi kérdés rendezésének egyik szószólója és szakértője a király oldalán. Ő kapcsolta össze egyik magyar újságíró-kedvence, Demeter Béla segítségével Silviu Dragomir kolozsvári egyetemi tanárt, megbízott kisebbségi minisztert a magyar egyházak püspökeivel és két olyan magyar közéleti személyiséggel, akinek pártpolitikai múltja nem volt, de annál inkább növekvő tekintélye a magyar társadalmi életben. Az egyik a Helikon grófja, Bánffy Miklós, a másik az EMGE új elnöke, Szász Pál.

Vaida-Voevod jól tudta, hogy ez a két ember a magyar társadalmi életben szemben áll a Magyar Párt grófjával, Bethlen Györggyel és közeli híveivel. Bánffy volt magyar külügyminiszternek nagy tekintélye van a szellemi és különösen az irodalmi életben, az EMGE új elnökének pedig jól beszervezett magyar kisgazdatömegek is állanak a háta mögött. Nem volt titok a vetélkedés a két magyar csoport között, hiszen Szentimrei Jenő már újságban is helytelenítette a „két szomszédvár” társadalmi szembenállását. Vaida-Voevod javaslatára – Demeter Béla közvetítésével – gróf Bánffy Miklós és Szász Pál tett lépést a királyi diktatúra felé. Részletekbe menő emlékiratban mutattak rá a magyar kisebbség kialakult helyzetére a párt-harcok közepette zajló parlamentáris kormányzások következtében. Ismertették az emlékiratban álláspontjukat,

a magyar kisebbség kívánságait, és javaslatokat is tettek. Ennek az emlékiratnak az alapján készítette el Păclișanu Zeno kultuszminisztériumi tanácsos a kisebbségi kérdésben azt a „napló-tervezetet”, amelyet a minisztertanács a főkormánybizottság létesítésével egyidejűleg el is fogadott. Ez a minisztertanácsi napló a kisebbségekkel való bánásmód általános elveit tartalmazta, de eléggé részletező volt ahhoz, hogy a „kisebbségi státútum” nevét kiérdemelje, bár törvényerejű jogszabálynak senki sem tekintette, hiszen a még ellentétben álló törvényeket senki sem szüntette meg. Csak tájékoztatásul szolgált a közigazgatási hatóságoknak. Jelentősége azonban még ebből a szempontból is igen sokat csökkent, amikor az új közigazgatási törvény az országot tíz tartományra osztotta úgy, hogy a magyarság arányszáma minden tartományban törpe kisebbségben legyen.

Ebből a folyamatból nyilvánosságra akkor igen kevés kerülhetett. Az újságírók sem lehettek olyan szemfülesek, mint régebben, a hivatalos közleményeket is nagyon megszürték a hatóságok, a cenzúra is vigyázott, hogy idő előtt semmi ne kerüljön nyilvánosságra.

Így aztán igazán nagy meglepetést keltett, amikor a Nemzeti Újjászületési Front megalakításakor a „királyi testőrségben” (így nevezte el a közvélemény, nyilván az egyenruha miatt) egymás mellé került ez a négy magyar név: gróf Bánffy Miklós, Szász Pál, gróf Bethlen György és Gyárfás Elemér.

De hogyan is alakulhatott így a névsor? Úgy, hogy Călinescu belügyminiszter, talán a tömegek bekapcsolása érdekében, az úgynevezett „rendpártok” közé sorozta be a Magyar Pártot is, amelynek vezetői közül az érdemesebbeket – a Maniuval való kísérletezés receptje szerint – hajlamos volt besorolni a Nemzeti Újjászületés Frontjába. Így kerülhetett be a megszűnt Magyar Párt két vezető embere a Front vezetőségébe. Nem akarattuk ellenére. Silviu Dragomir alapos tárgyalásokkal készítette elő a döntést Călinescu számára. Először a magyar egyházak püspökeivel tárgyalt. Ezek nyilván nem vállalhatták a felelősséget, hiszen volt a kisebbségi magyarságnak politikai képvisellete: a Magyar Párt. Az illetékes dönteni ilyen fontos kérdésekben. Silviu Dragomir tehát tárgyalni kez-

dett Bethlen György gróffal és Gyárfás Elemérrel, majd bevonták a megbeszélésekbe Pál Gábort, Jakabffy Elemért és Tury Kálmánt.

Ilyen előzmények után került a megállapodás Călinescu elé, aki most már miniszterelnök-helyettes volt. 1939 januárjában ő is hozzájárult a megbeszélésen kialakult egyezséghez, amelyről a hivatalos okmányt január 17-én írták alá Bukarestben Bethlen György és Gyárfás Elemér, valamint Bánffy Miklós gróf és Szász Pál dr. a magyar kisebbség, Armand Călinescu pedig a kormány nevében.

A megegyezés első két szakasza a magyar kisebbségnek az Újjászületési Arcvonal szerveiben, direktóriumában és a főtanácsában való részvételét szabályozza. Ide a király nevezte ki a meghatározott számú tagot. Szerepük nem volt jelentős, jórészt csak ünnepi alkalmakkor kellett szerepelniök, magában az országos pártban csekély számuk következtében nem volt jelentőségük. Amint nemigen volt jelentősége az „egyetlen pártba” való – állásokat, alkalmazást vagy valami más érdeket védő – beiratkozásnak sem. A széles magyar dolgozó tömegeket igazán érdeklő, a Frontba való beiratkozás tulajdonképpeni ellenértékét jelentő eredményt a harmadik szakasz tartalmazta. Ez a szakasz a politikai megnyilatkozások mellett lehetőséget nyújtott arra, hogy a kisebbségek egy „*összefogó kulturális, gazdasági és társadalmi szervezetbe tömörüljenek*”.

A szászok hozták már a nevét is ennek a szervezetnek: Népközösség. A magyaroknak tehát *Magyar Népközösség*. Lehetőség arra, hogy valami menedékházfélét emeljenek maguk fölé a már meglevő, de egyre fenyegetőbbé váló viharban!

A szászok nyomban le is csaptak a lehetőségre. Megelőzőleg két részre szakadtak ők is, de most hirtelen egységbe tömörültek. Abban a lapszámban, amelyben én az említett vezércikkben követeltem, hogy csináljunk már valamit mi is, benne volt feltűnő címeikkel a sajtóbeszámoló: *Kinevezték az Arcvonal direktóriumának és főtanácsának német tagjait*. A tudósítás szerint a „romániai német kisebbség a Nemzeti Újjászületés Arcvonalának direktóriumában egy, míg a nemzeti főtanácsban két he-

lyet kapott. A direktorátus tagja Helmut Wolf dr. lett, aki egyben az értelmiségi foglalkozást képviselő osztály vezetője is lett. S vezetőket neveztek ki a mezőgazdaság, a kétkezi foglalkozású, az ipar és kereskedelemben dolgozók osztályainak irányítására is. S a nemzeti főtanács ülésén, amelyen mindezt bejelentették, Hans Hedrich a német kisebbség jogait és együttműködési készségét hangsúlyozta.”

Mindezeket az adatokat a korabeli újságtudósításból szedtem ki. A nagy beszámoló a vezércikk alatt volt, hogy nyomósítsa azt, amit a vezércikk is mond: Hát miért nem mozdulunk mi is? Miért töltjük az időt felesleges sajtóvitákkal?

A fentieket én akkor ilyen meggyőző aprólékossággal nem ismertem. Lényegét csak lassan hámoztam ki akkori jó és rossz tapasztalataim nyomán. A történeti folyamat részleteit, a pontos dátumokat, az eseményekben szereplők névsorait most pontosítottam Mikó Imre Huszonkét év című könyve nyomán. Ő akkor az események központjában, a Magyar Párt központi irodájának főtitkáráként tartott számon, tudakolt ki, jegyzett fel minden fontos dolgot. S hajtott végre bizalmas utasításokat is. Könyvét tehát, ha nem is nevezte annak, bízást tekinthetjük megbízható emlékiratnak élete e korszakáról.

Azt azonban, hogy miért maradtunk mi így le a szászok mögött – eltekintve persze helyzeti előnyüktől –, már akkor megtudtam magam is csakhamar. Az engedélyezett tömegszervezetnek, a Népközösségnek elnök kellett, akit ugyancsak a király nevezett ki. A szászoknál ez is hamar ment. A magyaroknál azonban Călinescu zavarban volt. Bethlent nem javallhatja, hiszen a betiltott Magyar Párt elnökét mégsem lehet kineveztetni újra a Magyar Népközösség elnökének! Ekkor jött Szász Pál a mindent megoldó – a belső ellentmondásokat is feloldónak tetsző – javaslattal: nevezze ki Őfelsége gróf Bánffy Miklóst a Népközösség elnökének. Őt bizonyára Bethlen gróf is elfogadja, hiszen már aláírta a megállapodást. Így gondolta tán a Keleti Újság és a Magyar Lapok is először. De aztán megtudták, ők állottak közelebb Bethlenhez, hogy a Magyar Párt grófja is elvi jelentőségűnek látja a kinevezés kérdését, akárcsak Maniu. Őt a Magyar

Párt Sepsiszentgyörgyön nemrég választotta újra. A Magyar Párt pedig voltaképpen nem is politikai párt volt, nem is úgy indult, hanem Magyar Szövetség néven, amely eszmeileg minden magyart magába foglalt, s csak azért váltotta – kényszerből – pártra a nevét, mert másként nem engedték volna részt venni a parlamenti választásokon. Így tehát a Magyar Népközösségnek ő volna jog szerinti elnöke, s nem a kinevezett Bánffy gróf. Követte hát Maniu példáját, feloldva híveit minden kötelezettség alól – az önkéntes politikai száműzetést választotta. Gyárfás Elemér élt a kapott feloldással, s megmaradt a helyén Bánffy gróf elnöklete alatt. És élt a feloldással a Magyar Párt régi gárdájának legnagyobb része, beleértve a párt volt központi irodáját és a megyei pártirodák nagy részét is. Ilyen huzalkodási születési hibával kelt életre a Magyar Népközösség. S ez a születési hibája kísérte is végig pályafutása során, bár a közvélemény hamar megfeledkezett róla. A magyar tömegek olyan viharos gyorsasággal fogadták magukénak az új szervezkedési lehetőség kerekeit, hogy szinte hónapok alatt kitöltötték, holott tagsági díjakat is kellett fizetniök, amit a Magyar Párt soha meg se próbált bevezetni.

A kezdeti lelkesedés azonban itt is, ott is csalódásba fonnyadt. Nálam is. A porondon maradt szomszédvár grófja hatalmas irodalmi trilógiájában alaposan megmondta lesújtó véleményét társadalmi osztályáról (*Megszámláltattál, ...És híjával találtattál, Darabokra szaggattatol*), de kiszakadni belőle nem tudott. Legkirívóbb árulkodó jele ennek az volt, hogy a kisipari szakosztály élére Teleki Ádám gróftot állította, mellőzve a szücsmester Szabó Bénit, aki a Bethlen-féle párt együttesében a leginkább kielégítette a demokrácia után áhító tömegek kívánságát, s valóban országos megbecsülést fáradozott ki magának tette munkálkodásával. (Nem is hagytam szó nélkül, mindjárt kifogásoltam is ezt a grófi intézkedést a Brassói Lapokban!) Felfigyeltem azonban arra is, hogy a Vásárhelyi Találkozó állandó bizottságából is gondosan kiválogatta az inkább jobb felé húzókat, ezeknek fontosabb beosztást adott, a bal felé tartókat pedig kifelejtette a megbízásokból. S ennek a „féledékenységnek” a szándékosságát nem is titkolta. Elöttem se. Legalábbis megüzente Szabó Bé-

nitől, aki végül a Brassó megyei népközösségi elnökséget kapta meg, hogy igen sajnálja, hogy nekem is ki kell maradnom minden szembetűnőbb beosztásból, mert cikkeim magyar körökben is sok helyen nem váltottak ki osztatlan tetszést, a spanyol polgárháborúval kapcsolatos állásfoglalásomat pedig Bukarestben is számon tartják politikai körökben. Nem teheti ki esetleges kellemetlen gyanúsítgatásoknak a még alig megalakult szervezetünket.

Úgy elképedtem Szabó Béni kissé szégyenkezve előadott védekezésére, hogy íme: ezért nem szorított nekem helyet még a vármegye legnépesebb bizottságában sem, hogy elakadt a szavam. Hiszen nekem eszembe se jutott címre vagy éppen munkabeosztásra számítani. Elég volt nekem „címnek” a Brassói Lapok, munkám pedig több volt a kelleténél! De azért megbántódva fakadtam ki:

– Hallgass ide, Béni! Egyet se fájjon emiatt a fejed. Nem akarok én se kereszt, se szélkakas lenni azon az épületen. De nem akarok mestergerenda sem lenni benne, hogy én tartsam a vállamon a plafonját. Egyszerű tagként akarok benne megbújni csak, ha jön a nagyidő.

Régóta ért bennem ez a példabeszédes megfogalmazás – már a Magyar Párt idejében is –, s most kimondtam.

Béni, tán mert megszedítette a hasonlatok tömege, le-sütötte a szemét, s hallgatott egy kicsi. Aztán felsóhajtott:

– Bár ne lenne igazad! Már ami a nagyidőt illeti.

Megértette ő jól, hogy a nagyidő vihart jelent, hiszen Nyárádmagyarosról került suhanc korában Brassóba inasnak.

Jól ráéreztem a jövőre, amint az később majd kiderül. De felelni akartam a gróf bizalmas s tán jóakarató figyelemztető üzenetére is. Meg is tettem ezt egy cikkben, kölcsönkérve Tamási Áron híressé vált rovatcímét, a *Tiszta beszéd-et*.* (Áront egyébként az „irodalom figyelésével” tisztelte meg az elnöki bizalom!) Tisztelettel fel akartam hívni az országos elnök és legközelebbi munkatársai figyelmét, hogy nem személyeket, hanem a Népközösséget kell tekintetbe vennünk munkánkban. Ebből a cikkből másolok ide az alábbiakban néhány passzust. Íme:

* B.L. 1939. márc. 5.

„Ne tévesszük össze az eszközöket a céllal. Illetve ne tegyük öncélúvá az eszközöket. Nem érünk semmit azzal a nagy vággyal, amely egységünk megszilárdítására irányul, nem érünk semmit az ebből kialakuló egységes és szilárd közvéleményünkkel, s nem érünk semmit az így létrehozott s külsőségeiben szilárdnak látszó népközösségi szervezetünkkel, ha a lelkek mélyén és a gondolatok alján elégedetlenség mérgezi az életerőt, ecetessé teszi a jóra való törekvést, s ezzel megbénítja a munkakedvet...

...Az egyenes szó, ha jóakarátú, kárt nem tehet, mert ahol és akinél kárt tesz, az nem érett arra, hogy a mai helyzetben irányt szabhasson... Nem titok már, egészen jól hallható zúgás jelzi, hogy nem találkozott nagy rokonszenvvel a magyar közvéleményben az úgynevezett történelmi osztályok mértéken túli térfoglalása abban az új helyzetben, amelytől bizonyos mértékig rendszerváltozást reméltünk. A népközösségnek, úgy is, mint elnevezésnek, s úgy is, mint mindannyiunktól beleértett gondolati, eszmei és lelki tartalomnak varázsos ereje van a mai körülmények között. Teljes találkozást, a teljes egyetértést s együttérzést érezte, vágyta és parancsolta bele a romániai magyarságnak más körülmények között bizonyára elsodró erejű többsége... A társadalmi osztályok erőhatásainak a szintézisét kellett volna megteremteni úgy, hogy az azonnal és magától értetődően dokumentálódjék minden irányban...

Most meg kell mondanunk, hogy talán már az elindulás sem volt szerencsés... És nőtt a csalódás most, az elmúlt héten, amikor Bánffy Miklós gróf, népközösségi szervezetünk elnöke, kinevezte az első központi vezetőséget, azt a legelső munkabizottságot, amelynek a legnehezebb feladatot kell elvégeznie, s amely feladatot talán könnyebben, eredményesebben és gyorsabban elvégezhetne volna egy olyan gárda, amely jobban, mélyebben gyökeresik az erdélyi magyarság széles tömegeiben...”

A cikk utolsó negyede azzal enyhíti a szókimondó bírálatot, hogy megállapítja: „A kapott vezetőséget [azonban] el kell fogadni, mert nem méltóságokról, hanem munkahelyekről van szó, s mert egyéni érdekekre még csak

gondolni sem szabad, hanem minden körülmények között az egész népközösség érdekét kell szem előtt tartani, fenntartások nélkül támogatni és segíteni is kell.”

Leírván most újra ezeket az akkori gondolatokat, máig kiérzem belőlük, hogy volt tudomásom a kolozsvári „huzalkodásról”, amely a kolozsvári magyar fiatalságban akkor a jobb- és baloldal között lezajlott, s amely végül is a Vásárhelyi Találkozó állandó bizottságának feloszlásához vezetett. Ennek irodalmi-ideológiai dokumentuma a Tamási Áron *Nemzedéki Vallomás* című írásában maradt ránk, amely az Ellenzék *Vasárnapi Szó* elnevezésű mellékletében jelent meg, s amely Balogh Edgár telitalálatos megfogalmazása szerint „jobbra szakadtakra” és „balra szakadtakra” tépte a Vásárhelyi Találkozó hitvallásának aláíróit, illetve a Találkozó utolsó szervét, Állandó Bizottságát. Ez a huzalkodás tekintélyes ideológiai-politikai síkon jelentkezik mind Nagy István önéletrajzi regényének negyedik kötetében, mind Balogh Edgár *Szolgálatban* című visszaemlékezésében. Egyikben sem szerepelek tevékeny résztvevőként a huzalkodásban, de a *Nemzeti Vallomás* aláírójaként a „jobbra szakadtak” közé kerültem. Ezzel kapcsolatban kell itt most vallomást tennem.

Én Brassóban éltem, nem Kolozsvárt. A Vásárhelyi Találkozó hivatalos szerveiben nem volt semmi szerepem, akárcsak a Népközösségben. Rokonszenvem kétségen kívül a balra szorultak oldalán volt, de a huzalkodást nem helyesltem. A népközösség gondolatát pedig igen-igen igyekeztem felkarolni annak ellenére, hogy én – amint fentebb már megírtam – még tizedesi vagy szomszédsági felelős szerepet sem kaptam a megszervezésében.

A *Nemzeti Vallomás* választóvizében pedig én meg nem fürödtem. Nem is tudtam akkor, hogy miféle gyakorlati ellentmondások bomlasztották kétfelé a Találkozó Állandó Bizottságának tagjait. Telefonon adtam aláírást a *Nemzeti Vallomásra*, hűséges maradván Tamásihoz és a Találkozó *Hitvallásához* egyaránt. S ne feledjük, mert én se felejtettem el akkor egy percig sem, hogy a falvak népe tömegéből kerültem a haladó értelmiség szerepvállalására, akárcsak Tamási. Márpedig a falvak dolgozó népe volt akkor a magyarság tömegalapja. A „balra szorultak”

törekvéseit pedig irodalmi mozgalmaikban (Erdélyi Enciklopédia), de politikai szervezkedéseikben is (MADOSZ) váltig támogattam a Brassói Lapokban.

Nem lepődtem meg viszont, hogy az Albrecht Dezső képviselte jobboldal, de még a középről is sokan, megszüdülve kezdtek mindinkább arra hajolni, amerről a hatalom ígérétének a szele már lengedezni kezdett.

Hatással volt a magyar munkások tömegeire a Vásárhelyi Találkozó Állandó Bizottságának kétfelé szakadása? Alig hiszem. A munkásság magatartása a szakszervezetekben érett ki, ideológiai irányítása pedig a mély illegálitásba kényszerített kommunista párt lehetőségei szerint alakult. A Magyar Népközösség azonban megalakulásakor a magyar munkástömegek óvatos tartózkodásával találkozott. Idő kellett, amíg ez a tartózkodás feloldódott. A munkásság az Arcvonal májusi választásain, amikor a király látszat-parlamenttel akarta alátámasztani diktatúráját, nemigen vett részt. Az én *Választások pünkösdkor** című cikkem szerint a romániai magyarság képviselőjére 15 képviselői és 6 szenátori helyet engedélyezett, helyesebben ennyi jelölésére nyújtott lehetőséget a Nemzeti Újjászületési Arcvonal vezetősége. Úgy tudom, közel ennyit meg is kapott a magyar kisebbség, de ezek között a munkásságnak csak egyetlen hely jutott. Bizonyos, hogy ez a formális választás és formális parlament, amelynek tevékenysége jórészt ki is merült az ünnepélyes megnyitásban és a trónbeszédre válaszul felolvasott nyilatkozatokban, nem érdekelte s nem vonzotta a munkásságot.

A Magyar Népközösség azonban ígérhetett némi védelmet nemzetisége megvállásának érvényesítésében, mert év végére megírhattam *A magyar munkásság a Magyar Népközösségben* című** cikkemet, amelyet – a tény jelentősége miatt – minden magyarázat nélkül teljes egészében közlök, hogy el ne sikkadjon semmi korabeli érzelmi háttereiből sem. Íme:

„Súlyos jelentőségű lépés történt az elmúlt héten a romániai magyarság életében. A magyar munkásság, vagy

* B.L. 1939. máj. 28.

** B.L. 1939. dec. 10.

legalábbis a munkásság erősen túlnyomó többségének a képviselőjében értekezlet volt București-ben, s ez az értekezlet hivatalosan is kimondotta a romániai magyar munkásságnak a Magyar Népközösséghez való csatlakozását. Az elhatározást hosszú érlelődési korszak előzte meg. Jó volt, hogy így történt. A romániai szervezett magyar munkásságnak joga van ahhoz, hogy szabad vita útján és alapos megfontolás után döntsön magatartásáról. A bucurești-i határozatnak lényegesen kevesebb értéke volna, ha a munkásság egységének megtörése árán és után alakult volna ki olyan kényszerűségből, amelyet a ziláltság és a belső ellenségeskedés parancsol pusztán taktikai szempontokból. Hónapokon keresztül folyt a vita a kérdés körül, s bár az első pillanatban is látszott, hogy a szervezett munkásság jelentősebb csoportjai nemcsak felismerték, hanem értékelték is a népközösségi gondolat történelmi időszerűségét, nem hiányoztak az ellenkező hangok és vélemények sem. Egyet azonban a magunk büszkeségére megállapíthatunk: soha magasabb színvonalon, tartalmasabban és higgadtabban nem folyt le még elvi jelentőségű vita közéletünkben, mint ezzel a kérdéssel kapcsolatban. Az ellenvélemények és ellenkezések, a múlt hibáinak feltárása és az ezzel kapcsolatos igényességek vagy kikötések bejelentése mind úgy történt meg, hogy a nagy kérdés méltó maradhatott önmagához és a történelmi helyzetbe került, vagy inkább történelmi fordulóponthoz érkezett magyarsághoz. A szervezett magyar munkásság ennek a vitának a során kiérdemelte az egyetemes magyar társadalom háláját és megbecsülését, mert mértéket tudott tartani, s az a keserűség, amelyet igen sok kérdéssel kapcsolatban jogosan érezhetett, egyetlen esetben sem jelentkezett olyan módon, hogy káros izgatottságot keltsen a munkásság soraiban és eltávolító visszahatást keltsen a társadalom többi rétegeiben. Viszont a munkásságnak is el kell ismernie, hogy nem volt a magyarságnak egyetlen felelős tényezője, aki nem azt az álláspontot képviselte volna, hogy a Magyar Népközösség csak akkor felelhet meg nevének és hivatásának, ha a magyarság minden rétege, különösképpen pedig a szervezett munkásság is helyet kap, illetve helyet talál benne.

A Népközösség engedélyezésétől máig hosszú hóna-

pok teltek el. Volt idő, amikor elcsendesedett a munkásság csatlakozása körül keletkezett termékeny és színvonalas vita is. Azok, akik belső politikai helyzetünk új alakulásának egyetlen nagy eredményét a Népközösség megszervezésének a lehetőségében látták, aggodalommal és nyugtalansággal figyelték a fejleményeket, mert tartaniok kellett attól, hogy nemsokára önmagukra kell olvasniok alapvető tételüket: a magyar munkásság nélkül nincs komoly Népközösség...

Politikai érettségünk és felelősségérzetünk bizonyítéka, hogy ezt a veszedelmes zátonyt sikerült elkerülni. Megtörtént az, amiért a magyar sajtó nagy része és a magyar ifjúság java hosszú éveken keresztül harcolt, s aminek első előkészítő állomása a Vásárhelyi Találkozó volt. A Magyar Népközösségben a magyar munkásság újra találkozott a magyarság többi társadalmi rétegeivel, mert mindkét fél újra azokat a súlyos tényezőket kereste és mutatta fel, amelyek összehoznak, s nem azokat, amelyek szétválasztanak. Ebben van a bucurești-i határozatnak igen nagy elvi jelentősége, és ezért kell ismételtlen és nyomatékosan felhívni rá az egész magyar társadalom figyelmét. Hatalmas lépés történt az egyetemes magyar népközösségi gondolat kiteljesedése felé. Szükséges ezt tudatosítani azért, hogy az elért eredményt okosan és együttes erővel gyümölcsoztetni tudjuk.

Ez a gyümölcsoztetés most a legnagyobb feladat. Az elért eredmény ugyanis kudarcba fulladhat, ha nem tudunk belőle sikert kicsiholni a romániai magyarság javára. A csatlakozás még nem jelent együttműködést is. Ha a magyar munkásság bevonulása a Magyar Népközösségbe csak elvi jelentőségű marad, s egyszerű politikai mozzanattá silányodik, kiábrándulás lesz belőle, amit természetesen követ az egymás ellen irányuló vádaskodás. A Vásárhelyi Találkozót követő események sok tanulságot nyújtottak erre vonatkozólag. Nem szabad, nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az osztályellentétek nem tűntek el a csatlakozással, mert abból a gazdasági rendszerből fakadnak, amelyet nekünk még irányítani is alig áll módunkban. Az osztálytalanított társadalom ábránd, amelyet kívántatni lehet, de megvalósítani mi nem tudjuk. A Magyar Népközösségnek tehát nagyon vigyáz-

nia kell arra, hogy semmiben se gátolja, gáncsolja a szervezett munkásság osztályöntudatát, s az ebből fakadó osztályharcot, amely a magyar munkásság anyagi és kulturális előrehaladását szolgálja. Ezen a téren jöhetnek olyan események, amelyekben a Népközösség az egyeztetésen túl nem mehet, mert sem a munkaadó, sem a munkás nem sajátíthatja ki magának az egész magyarság összefogó szervét. Aztán nemcsak jöhetnek, hanem jönnek is olyan események, amikor a Magyar Népközösségnek határozottan és erőteljesen ki kell állnia a magyar munkás anyagi és kulturális előrehaladásának a biztosítása, vagy éppen mentése érdekében. Főleges itt a bővebb fejtegetés. Ezek azok a kérdések, ahol a munkásnál és munkaadónál egyaránt nem a jelzőn van a hangsúly, amely a magyar munkást most a Magyar Népközösségbe hozta. A munkahelyek és munkaalkalmak, a munkabérek és kiképzési lehetőségek védelme közös feladat, amint közös nagy feladat a magyar nyelv jogának, az anyanyelven történő tanulás és művelődés jogának a harcok védelme is. Viszont a munkásságnak is vigyáznia kell arra, hogy a Magyar Népközösségben a közös magyar célokért harcoljon és munkálkodjék, s kerülje azoknak a kielezését, amelyek érzelmi ellenkezéseket válthatnak ki. A világnézeti alapon való külpolitizálás s a magyar kérdéseknek ilyen szempontokból való elbírálása amúgy is szenvelgés ma már csak, mert a történelem harci szekerének a zörgése elnyom minden erdélyi felelést.

Azok a pontok, amelyek alapján a bucurești-i határozat, illetve a csatlakozás történt, kétségtelenül higgadt átgondolás eredményei. Ki is elégitik mind a két felet. Ha olyan alaptörvénynek tekintjük, amelyhez alkalmazkodni kell, nem is lesz baj. A legfontosabb azonban az, hogy a munkásság megtalálja a Népközösségben a maga tevékenykedési körét, hogy bekapcsolódjék az egyetemesség munkájába. Hogy a csatlakozás ne maradjon csak az »elvi jelentőséggel«, minden gyakorlati eredmény nélkül.” Így történt-e vajon?

NYAKIG AZ IDEOLÓGIAI-POLITIKAI ZAVAROSBAN

1939 húsvétját a demokrácia védelme jegyében írott cikkel ünnepeltem. Igaz, ezt a mondatot is leírtam benne: „*Váló igaz, a demokráciák a háború utáni magatartásukkal nagy bűnök megtorlását hívták ki maguk ellen.*”

De aztán ilyen mondatokat is: „*Cáfolhatják, szidhatják, lemosolyoghatják, félredobhatják a demokráciát, az emberiség mégis csak akkor találja meg a nyugalmát, amikor visszatérhet hozzá. Akkor, amikor visszanyeri majd hitét a megértésben, szeretetben, s amikor erkölcsi parancsának újra nagyobb ereje lesz majd, mint a gyűlöletnek, fegyvernek s a hatalmaskodás ösztönének...*”*

S mindezt a diktatúra idején! Csodálkoztunk is, hogy a cenzúra átengedte. Körösi ezzel magyarázta meg:

– Azért, mert olyan prédikációs hangulatú. Ez a mi diktatúránk keresztény, majdnem egyházi alapon áll. Tisztelet az egyházakat s a vallási ünnepeket. Ennyit engedélyez a tömegeknek is...

– Dehogy! – vélte Kakassy. – Csakhogy a király is parlamentet akar. Magának persze. Hisz kész is már az új választói törvény az új korporációs választásokra. Pünkösdkor szavazunk is majd. Nem baj, ha a tömegek úgy érzik, hogy érvényesíthetik akaratukat. ..

– Hol van ma igazi, régifajta parlamentarizmus! – kacagott fel gúnyosan Kahána.

– Hol? Hát Magyarországon – mondtam én. – Ott is választásokra készülnek pünkösdkor. S még hozzá *titkos* választásokra. Először történelmük során. Hát ez szinte anakronizmus napjainkban. Nem is hiszek benne. Szeretném látni, mi folyik most ott.

– Hát nézd meg. Újra a mi szemünkkel! Erdélyi módra – biztatott Kahána. – Írj róla riportokat.

Így született meg – legalábbis ilyenféle beszélgetés

* B.L. 1939. ápr. 29.

után – az én *Erdélyi szemmel Magyarországon* című riportsorozatomban, amely május második felében jelent meg a Brassói Lapokban.

Éves útleveleket adtak azokban az időkben, s ha ez megvolt, éppen csak a vízum kellett még. Ez pedig semmiféle nehézséggel nem járt, csak pénzkérdés volt. Pénzt követelt természetesen az út maga és a kinti tartózkodás is. Ezeket a költségeket azonban Kahána szívesen vállalta, ha már övé volt az ötlet.

Így történt, hogy én hamarosan tervet készítettem: miként, kiknek a segítségével tudnék belélni az ottani politikai és társadalmi élet kavargásába. Három jó kapcsolat is ígérkezett: *Mester Miklós*, akinek könyve szellemi forrása volt az én marosvásárhelyi szereplésemnek, *Féja Géza*, aki nemrégiben volt vendégünk a tusnádi üdülőházban, s *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, aki becsülte lapunkat, s engem külön is megtisztelt barátságával. És ott volt még rokoni kapcsolatnak Dénes bátyám is. Igaz, rá sem feladatomban megoldása, se takarékoskodás szempontjából nemigen számíthattam. Újra csak szűk legénylakása volt. Elvált feleségétől, a Segesvárról odasodródott Bakó Erzsébettől. Erzsébet szerény, kedves és igen szelíd tanítónő volt. Két hetet töltöttünk náluk én és a feleségem rokoni látogatásban, amikor még együtt voltak. Akkor úgy látszott, hogy igen jól egymáshoz édesedtek s jól összeillettek, de aztán igazolódott a gyanúm: Dénes nem bírta sokáig a csendes kispolgári életet. Visszapártolt az ő kedves frontarcos szövetségébe. S ott olyan jól érezte magát, hogy a szelíd kis asszony nemsokára félni kezdett tőle. Ő egy tanítóhoz ment férjhez, nem egy civilben járó katonatiszthez, aki mindig parancsolni akar s engedelmessé tenni a polgári családi élet szabályainak soha.

Tervbe vettem aztán még egy rokoni kapcsolatot, erről azonban egyelőre igen keveset tudtam. Kerekesnek hívták (a keresztnevére már nem emlékszem), s a feleségem édesapjának volt valami atyafisága. Hantzról magyarosította a nevét Kerekesre. Két csinos kinézésű, havonta megjelenő szaklapnak, a Növényvédelemnek és a hozzá testvérként hasonlító Kertészetnek volt a szerkesz-

tője, s mindkét füzetet cserepéldányként küldte a Brassói Lapoknak. Nem voltam vele még levelezési kapcsolatban sem, de szerkesztősége címe megvolt a két testvérlapon. Anyósom a lelkemre kötötte, hogy alkalomadtán vegyem fel vele a rokon kapcsolatot. Felvettem hát a listámra őt is.

Budapesten Dénes bátyám az idősebb testvér meleg pártfogásával mindjárt felajánlotta a szobáját. Ő arra a tíz napra bekérezkedik valamelyik frontharcos barátjához. Én azonban nem akartam terhére lenni a testvéri szeretetnek azzal, hogy kényelmetlenséget okozzak neki. S ő ebbe elég hamar bele is nyugodott. Azt azonban kierősakolta, hogy személyesen meghordozzon az *ünneplő* Budapesten. Előbb taxin vitt el egy kiszemelt városrészbe, aztán gyalog is megsétáltatott. Valóban úgy tűnt, mintha ünnepelne a város. Falragaszok, nem ritkán művészi kivitelű plakátok, választási felhívások díszeltek mindenfelé. A középületeket, magánházakat, hirdetési oszlopokat ellepték a nagy piros, zöld, fekete, kék betűk s a magyar alkotmányosságot, a magyar génuszt szimbolizáló képek.

Két napig plakátragasztási szabadság volt Budapesten.

– De hát mit ünnepeltek olyan nagyon ezeken a választásokon?

– Mert történelmi jelentésűek.

– S ugyan miért?

– Mert ezek az *első titkos* választások Magyarországon.

– Elég későn. Évtizedes keserves politikai harcok után. S akkor is korszerűtlenül. Hiszen körös-körül sehol sincsenek már ilyen választások.

– Éppen azért! Mi nem majmolunk parancsuralmi rendszereket. Mi ragaszkodunk alkotmányunkhoz.

– S neked ez olyan fontos? Milyen párt híve vagy?

– Én nem vagyok híve egy pártnak sem. Nekem a titkos választás ténye a fontos. Történelmi vívmány! Lehet, nem is szavazok majd. Én a frontharcos szövetség tagja vagyok. S azok katonák!

– Nem szavaznál a nyilasokra? – kérdeztem ingerkedve.

– Arra a sváb csürhére? Nem ismered a viccet? Sváb kofaasszony dicsekszik a piacon: „Ach a Sepplnek most jól megy, ő dündedő bei der nyilasok...”

– No, vannak ott magyarok is...

– Én csak egy házmestert és egy cipészsegédet ismerem.

Dénessel aztán nem is találkoztam többet tíz nap alatt, csak a búcsúzásakor. Zavaró és nyugtalanító élményekkel tele öleltem meg:

– Nem irigyellek benneteket!

Másik rokoni kapcsolatom sem vigasztalt meg. Inkább zavarba hozóan kínos jelenetbe rántott. Kerekas szerkesztő – a Növényvédelem és Kertészetnél – gömbölyded, kerek arcú, jól öltözött, majdnem feltűnően elegáns és kellemkedő ember volt. Kitörő lelkesedéssel ünnepelte a távolról érkezett „új rokont”. Készségesen ajánlotta fel segítségét is, amikor beszélgetés közben megtudta, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endrével akarok találkozni...

– Tudom, hol szokott összejönni a barátaival. Elkísérlek este oda...

Este a Szabó Dezsőről híressé vált Philadelphia kávéház egy külön termébe vitt. Választás előtti megbeszélésre gyűltek össze ott a kiscgazdapártiak. Megjelenésünk, mikor észrevettek, ugyancsak nagy meglepetést okozott. Nekem különösen. Bajcsy-Zsilinszky – egyedül őt ismerem a társaságban – elámult tekintettel meredt ránk, majd elvörösödött az arca, s valósággal felcsattant:

– Hát te honnan szedted fel ezt a nyilas szemetet? Nézd csak meg, ott a nyilas jelvény jól vasalt kabátja hajtókája mögött. Ezer pengőt fizetett be a nyilasok pártkasszájába...

Kísérőm zavartan, de gúnyosan is mosolyogva hátrált ki az ajtón. Én meghökkenten magyaráztam meg, hogy a kapcsolatot kettőnk között a Kertészet és a Növényvédelem című folyóiratok hozták létre. Rendesen küldik a Brassói Lapoknak.

A hangulat a kínos jelenet után hamar visszazökkent a kissé izgatott politikai vitatkozásba. Ebben én természetesen csak mint csendes hallgatózó vehettem részt. A magyar–német gazdasági kapcsolatokat vitatták. Bajcsy-Zsilinszky még saját pártjában is ellenzék volt. Azt vi-

tatta, hogy nem fizetődik ki az országnak a Németországba irányuló búzakivitel. Háromszorosát fizetik a világszárménynek – vetették ellene néhányan. De nem márkában, hanem háromszoros áron számított áruban! – érvelt vissza Bajcsy-Zsilinszky, s aztán ingerülten felcsattant:

– Különben is miért adjuk el mi a búzát? Hát van nekünk feleslegünk? Vannak vidékek, ahol az év második felében alig jut búzakenyérhez a nép. Statisztikák mutatják, hogy az utóbbi tíz év alatt két centivel lettek törpebbek a sorozásra kerülő fiúk. Így romlik testileg is a magyar paraszt...

A német–magyar kapcsolat körüli vita azonban végül is csendes beletörődésbe kedvetlenedett. Igaz, Eckhardt Tibor, a kisgazdapárt vezére ápolgatja ugyan a francia kapcsolatokat, Bethlen István sem adta még fel az „angol vonalat”, de azért mindketten egyetértenek abban, hogy Magyarországnak a Berlin–Róma tengelyhez kell igazodnia...

Kérnem kell, kedves olvasóm, nehogy azt gondold, hogy én az eddigiekben és az ezután következő, akkor fontos – s nekem máig is az – kérdésekben és eseményekben vakmerően csak a magam meggyöngült emlékezetét, akkor elhangzott beszélgetések emlékét újítom fel. Akkor írt riportsorozatomban fekszik előttem íróasztalomon, s ez nemcsak emlékezni segít, hanem adatok, nevek, történések kútforrása is. Az alábbi sorokat pedig éppenséggel belőle másolom ki.

„Tíznapos ott-tartózkodásom alatt jelenlegi és volt miniszterekkel, képviselőkkel és felsőházi tagokkal, írókkal és gondolkodókkal, lelkesedő fiatalokkal és keserűséggel telt félreállókkal beszélgettem, s végighallgatóztam pártvacsorákat és választást előkészítő értekezleteket...”

Így írtam meg azt a tizenhat részes riportsorozatot, amelynek anyagát – akkor szerzett adataim, tapasztalataim s akkor folytatott beszélgetéseim alapján – most erősen megrostálva beledolgozom emlékiratomba. A riportok akkor, 1939 májusában folyamatosan megjelentek a Brassói Lapokban, sőt különnyomat is készült belőlük igen

nagy példányszámban. Mai gondolataim csak az elmesélés folyamának kimódolásában segítenek (ennyiben nem hitelesek hát), tartalmilag mindennek az akkor megjelent riportsorozat tényei, adatai, interjúi nyújtanak történeti alapot.

További „anyagszerző” tevékenységemben felhagytam a „rokoni” kapcsolatokkal. Mester Miklós dr.-nak telefonáltam régebbi levelezésünk jogán. Kértem, legyen segítségemre riportszerű utaim megszervezésében. Ő maga éppen elfoglalt volt, de azon nyomban elküldött hozzám egy fiatal tanárt, bizonyos Unghváry Sándort, egy nagyon lelkes népszerűt. A név ismerős volt s a fiatalember arca is, amikor megjelent. Nyomban emlékeztetett is, hogy találkoztunk már Brassóban. De már emlékeztem én is arra a heves vitára, amelyben annyira ellenkezésben voltunk egymással, hogy nem éppen meleg kézzorítással váltunk el. Pár évvel azelőtt magyarországi egyetemi hallgatók utaztak végig Románián. Németh Lászlóékkal keltek útra, de kettő leszakadt a csoportról, s napokkal később érkezett Brassóba. Tudták, hogy Németh László és két társa is felkeresett, eljöttek hát nyomukban ők is. Azt hiszem „eszmétársat” reméltek bennem. Onnan messziről úgy láthattak a népi szövetkezeti kezdeményezéseim folytán. Ám ők szabályos nemzetiszocialisták voltak német mintára. Abban látták a sikeres „népmentést”. Fenntartás nélkül követni kívánták, s méghozzá nagy elszántsággal, a német példát. Hosszú és heves vitába bonyolódunk, mert nem tudták és nem is akarták elfogadni azt az álláspontot, hogy a német faj elmélet és gyakorlata nem felel meg nekünk itt Brassóban; nem felel meg nekik sem ott Magyarországon. Amint ez lenni szokott, nem tudtuk meggyőzni egymást. Ezért maradt hideg a kézfogás, amikor búcsúzkodáskor elköszöntenek. Nem mondták meg nyíltan, de alighanem megalkották rólam az akkor olyan könnyen bugygyanó megállapítást: *no, ez is egy zsidóbérenc!*

Akkor azonban már nem az a pár év előtti hetyke és magabiztos Unghváry Sándor diák jelentkezett, hanem az idegeiben és ideológiájában megviselt, tépelődő tanár. Idegei megviseltségét hamar megértettem, az ideológiaiit egy kicsit később, de annál alaposabban. Azon a héten szerepeit egy nyilasperben, amelyet szigorúan zárt tárgyaláson,

a sajtó teljes kizárásával folytattak le. Tanúként szerepelt. A *vád* tanújaként. Meglepi ez, ugye? – mosolygott fanyarul. A Dohány utcai nyilasmerénylet ügyét tárgyalták, amely hírek szerint Horthy kormányzó ellen irányult, de csak kísérlet maradt. A merényletet a hungarista (nyilas) mozgalom „fekete front” nevű titkos szervezete készítette elő. Unghváry Sándor úgy került ebbe a perbe a tanúk s éppen a *vád* tanúi közé, mert – hátat fordított a mozgalomnak. Sőt ellensége, leleplezője lett! Nem, nem a fajvédelem eszméjének, hanem csak magyarországi változatának, a hungarista mozgalomnak, amelybe előzőleg alaposan belekóstolt. S úgy megcsömörlött tőle, hogy egy egész könyvet írt róla: *mit látott ő az Andrássy út 60. szám alatti nyilasházban*. Az idegeit a titkos tárgyaláson való tanúskodása viselte meg. A vádlottak ugyanis *árulónak* tekintették. Áruló ő, aki mindenét, még életét is adná fajtájáért?

A merényletről magáról és a tárgyalásról keveset tud mondani. Szigorúan titkos tárgyalás volt, a sajtót is, a hallgatóságot is teljesen kizárták. A tanúkat is társaik kihallgatásakor. Így csak annyit tud, amennyiről őt magát faggatták s amennyit egy tanútársa szembesítésekor megtudhatott. Tőle egy fekete gépkocsiról akartak többet tudni. Arról a gépkocsiról, amelyen a merénylők egy része elmenekült. Ő úgy tudta, és azt is vallotta, hogy a fekete kocsikövetségi autó volt. A nyomozás ugyanis megállapította, hogy a Dunánál tűnt el, ahol egy Magyarországgal barátságos hatalom hajójára futott fel...

Hitetlenkedtem. Unghváry azonban erősködött, hogy azon a gépkocsin *Franz Rothen*, a hungarista mozgalom egyik titokzatos hatalmassága, a merénylet felbujtója menekült el és szökött ki – Németországba. S ő azt is tudja, hogy kinek a megbízottja volt. A kérdéses nagyhatalom egyik miniszterének...

– S maga ezt elhiszi?

– Tapasztalataim után igen! S különben is: a bíróság ítéletet hozott a perben. Közölték az ítélet indokolását is. Ebből kiderül, hogy valóban merényletet terveztek a kormányzó elln. A vádlottak egyikét életfogytiglani fegyházra is ítélték...

Nem éreztem meggyőzőnek, hogy az ítélet ténye az ő Franz Rothen elleni gyanújának igazolását is jelentené, de úgy gondoltam, jobb ez a mai heves kiábrándulása, mint a korábbi könnyelmű beleszédülése volt a nyilasok közé. Megkérdeztem hát, mi volt az, ami kinyitotta a szemét. S akkor nem minden büszkeség nélkül árulta el, hogy éppenséggel ennek köszönhetjük Szabó Dezső *Tántorgó lelkek* című remekművét, amely a „Ludas Mátyás Füzetek” sorozatában jelent meg.

A *Mester* rapszodikus fajvédelme még akkor is áhítatos tiszteletre készítette. Én benne ismertem meg az első, szinte meghatódásra készítő Szabó Dezső-rajongót. Csillogott a szeme, amikor elmesélte kalandját, ami kinyitotta a szemét, s amely a Mesterhez űzte őt – gyónni.

Egy ízben négy ismeretlen nyilastársával együtt szervező útra küldték gépkocsin. Sváb falun szaladtak keresztül, s ez arra készítette őt, hogy Szabó Dezsőről kezdjen beszélni társainak. Egy darabig hallgatták, aztán az egyik megszólalt:

– Ha hatalomra kerülünk, az elő éjszaka kinyírom azt az ipsét!

Ő elképedt. Aztán a szóváltás során kiderült, hogy egyikük sem olvasta Szabó Dezsőt, s mindenik németes nevű magyar.

Ezt gyónta meg ő Szabó Dezsőnek, aki ennek nyomán írta meg a *Tántorgó lelkeket*.

Unghváry azonban akkor még csak annyi tanulságot vont le az esetből, hogy a hungarista mozgalmat a magyar faj *igazi* védelmezőjévé kell tenni, s erre éppen a magafajta fiatal magyarok a hivatottak. Így szervezett be ő is számos magyar ifjút. Kiadták a jelszót: magyar szervezőket és magyar vezetőket a magyar tömegeknek! Szálasi és legbelsőbb köre is belátta ezt. Ekkor kapcsolták be a Csomoss Miklós dr.-t és Mester Miklós dr. történetírót is.

Unghváry most Szabó Dezső helyett nekem gyónt:

– Tudtuk, hogy sok az idegen fajú tag a pártban. Ez arra ösztönzött bennünket, hogy mi vegyük kezünkbe a vezetést. Honnan tudtuk volna, hogy az igazgatói, főszervezői, ellenőri címek nem jelentenek hatáskört,

hogy a pártot tulajdonképpen a mozgalom régi emberei, a „Gyűrűsök” és a „Bulldog Brigád” tagjai irányítják a háttérből?

*„Bent a pártban már érett a magyarság legkeserve-
sebb tanulsága – írom akkori beszámolómban –, kifelé
azonban nőtt, dagadt a vonzóerő, s a széles tömegekben
talajra talált a készség arra a tragikus színjátékra, amely
az Eucharisztikus Kongresszuson lejátszódott.*

*Pedig Szalaszt már elítélték, börtönben ült. De ez csak
romantikusabbá, hősiebbé tette a tüntetők szemében a
dolgot. Mikor a kongresszus felvonulói az Andrássy út
60. előtt elhaladtak, tömegek kiáltották a kiadott jelszót:
Kuj! Kuj! Azt jelentette ez, hogy a Kongresszus után
jövünk! Már mint hatalomra.”*

Unghváry Sándor említett leleplező könyve alapján két nagy riportot írtam akkor: *A hungarizmus tündöklése* és *A hungarizmus bukása* címmel. Ezek a riportok segítségem most visszaemlékezéseimben.

A hungarizmus tündöklése korszakába tartozik az a nagy politikai ígéret, amelyet *Matolcsy Mátyás* és képviselőtársai belépése jelentett volna a hungarista pártba. Matolcsyék a földreform kikényszerítését remélték a hungarizmus tömegerejével. Hárommillió kisparaszt vagy éppen teljesen nincstelen földhöz juttatása valóban „forradalmi fajvédelem” lett volna a feudális Magyarországon. Tárgyaltak is, de hamar rájöttek, hogy a nagyrészt városi csőcselékből toborzott tüntető nyilasokat a legkevésbé érdekelte a földreform, sokkal inkább az antiszemitizmusért lelkesedtek. A pártvezérek közül legfőljebb a csodaszarvas misztikus erejével tömegeket bűvölő Imrédy „reformtörekvéseihez” nyújtottak segítséget. S a zsidótörvények megszavaztatásához. E törvények aztán végképp az érdeklődés háttérébe szorították a földreform kérdését.

A tündöklés korszakába esett az is, amikor a hungarista pártnak sikerült szolgálatába vonnia a Magyarország című napilapot. E lap új tulajdonosa, *Virtsooghi Ruprecht Olivér* személyesen jelent meg a pártirodában és ajánlotta fel szolgálatait. Természetesen nem az elvært ma-

gáért csak. Unghváry szerint a lap támogatásáért egyrészt 32 ezer új előfizető biztosítását kérte, másrészt jelentékeny összegű pengőt is igényelt. Unghváry arra is emlékezett, amikor első részletként az 58 ezer pengőt kiutalták a pártkasszából Virtsologhi Ruprecht úr részére.

A hungarizmus bukását nem is az ilyen könnyen gyűlt

tapasztalatok érlelték meg. A földreformért lelkesedő értelmiségiek, a magyar faj védelmének ígéretével beédesgetett fiatal rajongók csalódásai a pártban tapasztalt láttán lassan halmozódtak fel. A Mester Miklós-, Csomoss

Miklós- és az Unghváry-féle „eszmetestvérek” nem lelkesedtek az éretlen utcai zavargásokért, ablakbeverős tüntetésekért, amelyekbe belesodrótak a magyar középosztály kalandvágyóbb ifjai és egyetemi hallgatók is. Szégyellték magukat, és bosszantotta őket a hátuk mögött szervezett és irányított éretlenkedés. Unghváry, aki egyébként a párt *igazgatóhelyettese* volt, kivizsgált egy ilyen rendőrségi beavatkozást is kiváltó utcai botrányt. Kiderült, hogy a részvevő egyetemistákat azzal ugratták be a tüntetésbe, hogy „csak egy kis vidám, csoportos sé-tára” indulnak. Amikor aztán rendőri igazoltatásra került sor, a hangadók hamar és könnyen igazolták magukat. Ők németek, a követség szolgálatában állanak, csak kíváncsiságból keveredtek a tüntetők közé...

Ekkor támadt először gyanújuk, hogy a párt maga, amelyben ők olyan hangzatos címeket viselnek, tulajdonképpen fedőszervezet: titokzatos erők dolgoznak mögötte, amelyek lehetlenné teszik minden jó szándékuk megvalósítását.

Csomoss Miklós pártigazgató és magyar társai *Franz Rothen* személyében talákoztak először azzal a rejtett törekvéssel, amely a hungarizmus mögött meghúzódott. Ez a *Franz Rothen* pedig hosszú éveken át *Bleyer Jakab-nak* volt a személyi titkára, s gazdája mellett a sváb propaganda-terjesztés terén olyan messzire merészkedett, hogy államellenes tevékenység címén elítélték. Ez önmagában még nem is lett volna olyan ijesztő, hisz *Basch Ferencet*, a magyarországi svábság akkor már a kormánytól hivatalosan elismert vezérét is elítélték ugyanezért.

Hogyan kerülhetett azonban a sváb agitátor egy magát megváltónak hirdető magyar mozgalom titkos veze-

tői közé? Ezen a nyomon elindulva aztán rájöttek, hogy a hungarista pártnak titkos vezető magja a „*Mozgalom*” nevű csoport, amelyben ilyen nevű „testvérek” rejtőznek a titkosság homályosságába, mint *Huwer, Homelka, Schalmayer, dr. Erdélyi Wolf Kálmán, Wiest László* és még sokan, talán kétszázan is. Ebből a kétszázból aztán tellett a még szűkebb titkos vezető csoportokra is, a „Gyűrűsökre” és a „Családra”. Ezekből a szűkebb titkosokból már nem tudtak neveket kifürkészni. Azonban tapasztalták, hogy ezek rendelkeznek a pénz felett. És sok pénz felett! Innen jöttek a bizalmas utasítások és a bizalmasan kezelt pénzüsszegek is a „*Bulldog Brigád*” részére. Ez a pártszerv már nyílt szervező csoportként tevékenykedett, utasításokat a „*Mozgalom*” főnökeitől kapott, de ennek tagjai is valamennyien sváb és cseh-morva származásúak voltak.

Csomossek a hungarista pártot képviselték a nagy nyilvánosság felé, de csak az aprópénz, a párttagsági díjakból soványan befolyt összegek fölött rendelkeztek. A nagy összegeket a már említett Franz Rothen szerezte a „*Mozgalom*”-nak igen jó és kiterjedt összeköttetései segítségével. Hivatalos körökkel nem voltak nyílt kapcsolatai, de mindenütt akadt jó ismerős, barát, pártfogó.

Most pedig, mintegy kettőspontként az eddigiek után, egész szakaszt másolok ide az egykori riportsorozatból, illetve annak *A hungarizmus bukása* című fejezetéből:

„Unghváry adatai olyan bőségesek, hogy külön cikksorozatot lehetne írni arról, ami a hungarista mozgalom örve alatt folyt, s ami a mozgalomba került magyar elemeket a szörnyű valóságra ébresztette, s ezzel megindította a hungarizmus gyors felmorzsolódását. A magyar pártvezetőség ugyanis, amikor látta, hogy a háttérben működő erők miatt nem tudja elvégezni azt a feladatot, amelyre vállalkozott, levonta a tanulságot: Az *adatok és érvek tömege bizonyítja, hogy a hungarizmus neve alatt a magyar népelem ellen folyik a sötét harc. Nincs remény, hogy a magyar nemzetiszocialista pártot ki lehessen csíholni belőle, mert célja az olyan aknamunka, amelynek sikere az ország széttüzelését jelenti.* Unghváry azt a

következtetést vont le könyvében, hogy a hungarizmus *a magyar Anschlusst készíti elő*.

A hungarizmus – a mi hazai Vasgárdánk mostoha-testvére, mert egy apától, de más-más anyától származtak – mint törvényes pártmozgalom megszűnt. Rejtett célját nagyjából elérte. Antiszemitizmusával kisiklatta az egy évszázada esedékes földreformra irányuló forradalmi mozgalmat, és Imrédy révén mellékvágányra, a zsidótörvények sivár reménytelenségébe terelte a társadalmi megújulásra irányuló törekvéseket is. Szüllő Géza, a Felvidékről hazakerült felsőházi tag maró szellemessége szerint – utalva Imrédy részben zsidó eredetére – így fogalmazott meg egy törvényt, amely szerinte titokzatosan érvényesül a történelemben:

– Jehova törvénye szerint az a 12 és fél százalék zsidó vér, ami Imrédybe szorult, az bünteti most a zsidó népet harmadíziglen.

Ebből a »büntetésből« azonban a magyar nép nem nyert félszázaléknyi elégtételt sem. A zsidótörvények nyomán felszabadult munkahelyeket, állásokat javarészen a »svábokból jött magyarok« vagy éppen németek, s még csak nem is hazaiak, hanem a Birodalomból áttelepültek foglalták el. Különös előszeretettel a jól jövedelmező ipari és kereskedelmi ügynökségeket. Az ilyen munkakörökre ugyanis a magyarok a közhiedelem szerint úgysem voltak »rátermettek«, ráneveltek pedig éppenséggel nem. S végül kisürgette a »nyilas forradalomból« eredő hungarizmus a sváb kisebbségi kérdés egy olyan hivatalos rendezését is, amely tartalmilag édestestvére volt a Henlein alkotta szudétanémet mozgalomnak, s előképe az Unghváryt megrémítő Anschlussnak.

Bukása tehát nem jelentette végleges eltűnését. Német dajkái, majd irányítói nagyrészen kimentek a Birodalomba. S velük Unghváry szerint vagy kétszáz főnyi fajmagyar is. Salakjuk tehát otthon és külföldön is megmaradt. (És okozott a második világháború végén olyan heveny érzelmi és tudati mérgezést Magyarország ér- és idegrendszerében, amely majdnem öngyilkosságba kergette az országot.)

Szült azonban egy bizarr önvédelmi mozdulatot is ez a hungarizmusból való kegyetlen kiábrándulás. A »Sár-

kányos Törzsökösök» mozgalmát. A lázzal küszködő beteg álmodik ilyen révületeseket. Féja Géza avatott be a mozgalomba. Nem azonosult vele, de a betegnek kijáró gyöngédséggel beszélt róla. Rokonszenveseknek tartotta a megszállottjait. Szerinte a magyar értelmiségi réteg rádőbbsent, hogy lényegében törpe kisebbségben van. A kezdeményezést, vagyis inkább már pártszervezetet, kétségtelenül lelki és hangulati zavar dobta felszínre. A tényre magára azonban, amely elindította, Szekfű Gyula tapintott rá, amikor egy tanulmányában felhívta a figyelmet a disszimiláció - veszedelmére. Az új német tan szerint – írta – minden német származású egyén a legnagyobb bünt követi el, ha elfelejti német voltát, s nem úgy viselkedik, mint az a német faj mindenik tagjának kötelessége, bárhol is éljen. Így jöttek rá az első törzsökösök, az egyesület, sőt pártszervezetek alapítói, hogy hiszen a disszimiláció már folyamatban is van. A magyar értelmiségi réteg, ha valóban a »törzsgyökeresség« alapján vizsgálják, máris törpe kisebbség és tovább sorvad. Nagyon is indokolt tehát az önvédelmi harc. Hogy miért »sárkányosok«? Azt Féja se tudta. Talán Imrédy csodaszarvasát akarták túllicitálni. Folyóirata is van a mozgalomnak Sárkány címmel, amely 1939-ben a második évfolyamát jelzi. *A fajelmélet élvonzó ereje* – világosít fel a folyóirat – *a német származású, vagy német vérkeveredésű magyarokban a mai német rendszer, a mai német tanok, elgondolások iránti rajongásban jelentkezik.* Ez az első lépés. A második az, hogy ezek a kiválás felé sodródó »magyarok« még az eddiginél is inkább kezdik megtalálni, szeretni és támogatni egymást, ami egyébként teljesen érthető és természetes. A harmadik lépés a magyarországi német kisebbség követelése mellett nyílt kiállítás, amit a hátuk mögött érzett nagy Németország ereje önt beléjük. Ám ekkor már németek ők is, vagy hamarosan azok lesznek. Bizonytalan helyzet ez, amelyben azonban van egy bizonyosság: a német imperializmus fenyegetése.

A *Sárkányos Törzsökösök* azonban nem a fajmagyarokat akarják tömöríteni, hanem *a megbízható, jó magyarokat.* Folyóiratuk összevont április-májusi száma többek között ezt a megállapítást teszi:»... a magyarság

számaránya a hivatali értelmiség körében, ahol pedig a zsidóság alig játszik szerepet, mindössze 40–42 százalékos. A szabad foglalkozású értelmiség körében még ennél is kisebb. Az orvosok körében 16–17 százalékos, az ügyvédek között 14–15. A magántisztviselők és kereskedelmi alkalmazottak között a törzsökös hányad 20–23 százalék.«

Mi lesz akkor, ha ezekből is kirotáljuk a nem egészen törzsökösöket? Nem, nem! A sárkányosok nem állnak a fajelmélet alapján. Vitéz *Makay Miklós*, a mozgalom egyik vezére így felel a kérdésre: »Lehetetlenség az egész magyar történet és érzés megtagadása nélkül *Fráter Györgyöt*, *Zrínyi Miklóst*, a költőt, *Petőfit* asszimilálnak tekintenünk... Ugyancsak lehetetlenség a középosztályból kizárni a *Kuncz Aladár-szerű* egyéniségeket. Helytelen és lehetetlen, hogy magunk fenyegezzük és ijeszszük el azokat, akik nagy magyar értékek termelői, és így megtizedeljük sorainkat. A magyaros magyarok, vagy törzsökös magyarok mozgalma, bár reánk kényszerített átmeneti, de mégis nemzeti önvédelem...«,

S Féja Géza kívánságára még belevettem a riportba a Törzsökös Magyarok tizenkét parancsolatát. Nem hagyom ki most sem, mert igen érdekesek. Íme: 1. Hárommillió holdra kiterjedő földreform. 2. Új adórendszer, amely nem bünteti a termelést, és amely nem nehezedik nagyobb súllyal a munkajövedelemre, mint a földjáraadéokra és a tőkejövedelemre. 3. További alkotmány-biztosítékok a végrehajtó hatalom mai túlsúlyával szemben. 4. A paraszt- és munkásszervezkedés szabadsága. Egy millió földmunkás választójogának visszaadása. 5. A mezőgazdasági és ipari munkásvédelem további kiépítése. 6. A kivételes felhatalmazások megszüntetése, a szabadságjogok helyreállítása. 7. Védelmi zártszám az értelmiség körében a törzsökös magyar kisebbség számára az árja és zsidó honosultak térhódításával szemben. Ezzel kapcsolatban az árjakérdés és zsidókérdés méltányos rendezése. 8. A társadalomellenes beavatkozások megszüntetése. A termelést és a forgalmat bénító mai kereskedelmi és iparpolitika reformja. 9. A monopolkapitalizmus és az álszövetkezeti „Wirtschaft” visszaélésének letörése, az állam és

a közönség zsebére történő „gründolások” rendszerének kiirtása. 10. Megértő kisebbségi politika a nemzeti kisebbségekkel szemben. 11. A nemzetellenes és alkotmányellenes lazítás kiirtása. Az alkotmányellenes pártszervekedések tilalma. 12. Magyar célú Duna-völgyi politika.

Kormányzási program ez. S nemcsak szűkkeblűen a Sárkányos Törzsökösök számára!

Otthon, a Brassói Lapok szerkesztőségében a kérdések záporosóje hullott rám. Mindegyikre külön-külön néhány szóval nem is tudtam volna felelni, összevontam hát a sokat egybe s így feleltem rá – egyetlen mondatba tömörítve a kérdést is, a feleletet is:

– Hogy vannak odaát? Nyakig az ideológiai-politikai zavarosban.

Aztán hozzáfűztem még:

– Olvassátok el a riportokat!

Tettek fel kérdéseket természetesen a riportsorozat elolvasván is, de akkor már nem az ő kérdéseik és az én elaprózott válaszaim voltak az érdekesek, hanem az olvasóktól érkezett kérdések, további érdeklődések és bírálatok váltak fontosakká. Két hétig jöttek egymás után a riportok, volt hát idő az olvasói megnyilatkozásokra. Jöttek is igen nagy számban. Hadd idézzek az ezekre adott válaszokból is néhány részletet. A sorozatot ugyanis egy záróközleménnyel fejeztem be, amelyben válaszoltam az időközben beérkezett levelekre.

„A beérkezett olvasói megnyilatkozások egy része olyan természetű – írom az utolsó szó jogán –, hogy felelni illik, sőt felelni kell rájuk. Nem a helyeslésekre, amelyek jellemzőek és tanulságosak lehetnek ugyan, de természetüknél fogva mégiscsak az író magánügyei. A helytelenítésekre, a kifogásolásokra, az aggodalmaskodásokra, az ellenséges kirobbanásokra kell válaszolni, mert ezek már a dolog lényegéhez tartoznak. Éppen ezért hálaival kell megköszönnöm mindazoknak a munkámhoz való hozzájárulását, akik leveleikkel, véleményükkel felkerestek, aggodalmuknak és helytelenítésüknek kifejezést adtak, vagy éppen mérgesen és bő epével kirobantak. Mert ilyen is érkezett, számszerint kettő. Az egyik né-

met–magyar nyelven íródott, de a benne rám szórt káromkodások magyar zamata elvitathatatlan. Névtelen levél volt, tehát írója olyan szabadon élhette ki benne egyéniségét, hogy véleménye hű ismertetése a nyomtatott betűn keresztül teljesen lehetetlen. A másik erőteljesen elítélő, sőt kissé fenyegető levelet *Borsody József* volt jegyző írta Nagyváradról. Véleményét röviden így lehetne összefoglalni: nem erdélyi szemmel, hanem zsidószemmel láttam én a dolgokat Magyarországon. Levele erős magyar érzésről és sok-sok magyar tájékozatlanságról tanúskodik. Emiatt persze elszomorító. Mit is izenhetnék hát neki így mást, mint hogy haragudjék csak tovább rám, de közben erősítse magában látóbbá és okosabbá a magyarságát, mert ha valamikor, úgy most igazán szükség van rá...”

De válaszoltam a *Kronstädter Zeitung*nak is:

„...S ha már itt tartunk, beszéljünk a mi százszainkról, akiknél a cikksorozat kétségtelenül a legnagyobb visszahatást váltotta ki. A *Kronstädter Zeitung* válaszolt is a német–magyar viszony két arcát tárgyaló cikkekre, s míg egyrészt kétségbe vonta megfigyeléseim helyességét, másrészt megállapította, hogy nem az állítólagos magyarországi pángermán mozgalmak és izgatások s az ezekkel kapcsolatban megállapíthatóan Németországba vezető szálak jelentenek mérgező anyagot a magyar–német viszonyban, hanem én vagyok a méregkeverő, amiért ilyeneket írok. Arra is célozgat, hogy haszontalan és káros munkát végzek, mert rontom vele az itteni magyar–német viszonyt.

Hát ez utóbbin nemigen volt már mit félténie. Elhídegült az már, amióta a hazai szászság és svábság nagy része nálunk is átpártolt a Németországból kapott nemzetiszocialista eszmei és szervezkedési lehetőségekhez. A szász–magyar viszonyt nem érzelmi tényezők hordozzák. Igen, volt egy történelmi pillanat, amikor szinte szinte az érzelmekről is szó lehetett. *Heinrich Zillich* valóban meleg kapcsolatokat szőtt az erdélyi magyar írókkal az erdélyiség jegyében. De milyen hamar, milyen meglepetésszerűen robbant ki ugyanebből a *Heinrich Zil-*

lichből a magyarság lenézése és lebecsülése, amikor elragadta s egészen Berlinig repítette az új német szellemiség szele! Még ott zengett »érces erdélyi hangja« a nagyenyedi tájak felett, amikor megjelent a könyve, amelyben be akarta bizonyítani – s a némettség előtt talán be is bizonyította –, hogy a magyar nem államalkotó fajta, s mindent a németektől kapott...”

Nem folytatódott a vita. A német kisebbség akkor már olyan fölényes helyzetben volt, hogy nem sokat törődött velünk.

GONOSZ MEGLEPETÉSEK

Lehetséges-e, hogy én tisztábbnak, áttekinthetőbbnek láttam itthon a mi helyzetünket, mint odatúl a magyarországiakét? Lapozom az akkori napisajtót, nézem híradásainkat, az egyes sajtóirodai jelentések tálalását a lapban, s ma is az a benyomásom alakul ki, hogy igen-nél kell felelnem a kérdésre. A pártok vetélkedése és versenyfutása a hataloméért, ami rendszeresen a mi terhünkre és veszélyünkre történt, a pártrendszer kiiktatásával megszűnt. Úgy éreztük, hogy megfélemeztek rólunk, nem kell minduntalan védekeznünk, vitába szállnunk. Vigyázkodva alkalmazkodtunk a törvényekhez, és a külpolitikai eseményeket figyeltük: vajon sikerül-e elkerülnünk a háborút, vagy legalábbis kimaradnunk belőle? Persze az is igaz, hogy hajlamosak voltunk a saját magunk megnyugtatóására. Naponta sok és sokféle jelentés, híradás futott be a szerkesztőségbe, s igyekeztünk a nekünk inkább tetszőket, kívánatosabbakat kiemelni a lapban, s eldugni, eljelentékteleníteni a kellemetleneket. Már amennyiben ez lehetséges volt. Azért, hogy így öntözgessük magunkban reménykedéseinket! Ám a sajtóirodák jelentései – már amennyiben megbízhatóak – mégiscsak megtörtént dolgokról értesítenek. A lapnak a nem is egyforma kedvvel, mégis igaznak kell tekintenie valamennyit!

Aztán nézem a saját cikkeimet, s nem tartom magam annyira kétszínűnek, hogy bármilyen célból meghamisítottam volna akkori igazi hangulatomat, reménységeimet. És nem hamisítottam meg a kisebbségi magyar közvélemény várakozásait sem. Igaz, volt általános mozgósítás is abban az időszakban. A fiatalságnak nem annyira fegyveres, mint inkább munkaszolgálatra kellett bevonulnia, s tankcsapdákat, árkokat kellett ásnia a saját ruhájában, ami igen költségessé tette a szolgálatot, s megpróbálta türelmüket. De fegyelmezetten engedelmeskedtek a parancsnak. Túlestünk ezen is. S jöttek békével

bíztató hírek. Örömmel közöltük, hogy Chamberlain angol és Daladier francia miniszterelnök együttes nyilatkozata megnyugtató hatást tett világszerte. S ugyanabban a lapszámban adtuk hírül, hogy „Anglia kétoldalú egyezményekké akarja kifejleszteni a Romániának és Görögországnak adott segélynyilatkozatot.” S ugyancsak ebben a lapszámban írtam én *A komoly békeszándék** című cikkemet, amelyből három passzust emelek ki az alábbiakban fenti állításom bizonyítására:

„A nagy nyugati demokráciák és a tőkés államok közötti kötélhúzás izgalmában is észre kell vennünk – írtam –, hogy a közép- és kelet-európai kis nemzetek két legfontosabb és legjellegzetesebb képviselője, Románia és Magyarország, a köztük levő ellentét ellenére is úgy sodródik, hogy a külön magyarkérdés és a külön románkérdés végső elemzésében magyar–román kérdéssé olvad össze, s mindkét nemzet okos belátásában, történetiától mentes nyugalmában és komoly békekészségében hordja szerencsés megoldási ígéreteit.

Bizakodásom alapján azt tartom – írom tovább –, hogy: a gonosz összecsomózódásnak indult román–magyar ellentét fellazítására nem az egyik vagy másik hatalmi csoport adta meg a vezérszót, hanem felelőssége tudatában és jószándéka világos kimutatásával maga az egyik érdekelt fél...”

„Erős megnyugvást ad nekünk az a tudat – folytatódik a cikk –, hogy a magyar nép felelős kormánya nem kapható kétes kimenetelű háborús kalandokra, nem nyargal meg vakmerően változékony széljárásokat, hanem bölcs körültekintéssel mérlegeli a helyzetet, s biztató történelmi távlatokat keres. Annak a külügyminiszteri szájából elhangzott kijelentésnek, hogy Magyarország tiszteletben kívánja tartani Románia határait, sőt tekintettel van a román érzékenységre is, a mi számunkra mélyebb erkölcsi ereje van, mint amennyit a politikai és diplomáciai körültekintés önmagában jelent.”

A cikk megírására, illetve kisebbségpolitikai értékesítésére Csáky magyar külügyminiszter Romániához inté-

* B.L. 1939. ápr. 16.

zett békeszózata nyújtott lehetőséget. Éltünk is vele, s nem is teljesen eredménytelenül. A külpolitikai, feszültség enyhülése lehetőséget kínált kisebbségi panaszaink bátrabb kifejezésére.

Igaz, kitűnő belpolitikai esemény is kínálta erre az alkalmat. Az ország – a Nemzeti Újjászületési Arcvonal és a pünkösdi választások nyomán megalakult országgyűlés rendezésében – fényes külsőségek között ünnepelte meg a király trónralépésének kilencedik évfordulóját. A lap első oldalán közölt tudósítás szerint 11 állam, köztük Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország küldöttjei vettek részt a bukaresti ünnepségen. Összeült a képviselőház és a szenátus is. Az előbbi Vaida-Voevodot, utóbbi Iorgát választotta meg elnökévé.

A képviselőház ülésén Gafencu külügyminiszter külpolitikai beszámolót tartott. Ismertette a külföldön tett látogatási eredményét. Hangoztatta, hogy az ország iránti bizalom egyre fejlődik. Egységét, erejét és területi integritását a jelenlegi nemzetközi helyzetben mindenütt a rend és a béke biztosítékának tekintik.

Így ismerteti a Brassói Lapok a külügyminiszteri beszámolót.

De beszélt Gafencu a kisebbségi kérdéstről is, amelyet az ő szavai szerint „egyetlen európai hatalom sem tekint területi kérdésnek, s ezért egyetlen nagyhatalom sem támogat olyan területi követelést, amely Románia ellen irányulna.”

„A kisebbségi kérdést különben – mondotta – a legjobb és a legigazságosabb megoldáshoz juttattuk. Biztonságunk elsősorban mirajtunk nyugszik. Nem követelünk semmi olyant, ami nem a mienk, de fegyverrel kezünkben védjük meg tulajdonunkat, határainkat és függetlenségünket.”

Beszéde végén rátért a kisebbségi státútmra.

– „Ez a státútum nem egyszerű formaságot jelent, hanem magába foglalja legőszintébb szándékainkat és azt a határozott akaratunkat, hogy igazságot szolgáltatassunk az ország valamennyi polgárának. Különös hangsúlyt helyezünk ama polgárok kulturális, iskolai, egyházi és gazdasági érdekeiről való gondoskodásra, akikkel mind szo-

rosabbra akarjuk tenni kapcsolatainkat államunk keretén belül.

S végül ezekkel a szavakkal zárta a kisebbségi kérdésben tett bővebb előterjesztését:

„...A román kormány kész baráti és lojális megállapodást kötni a szomszéd államokkal, és úgy véli, hogy egy ilyen megegyezés a magyar állammal, amelynek a miénkhez hasonló annyi politikai és társadalmi kérdést kell megoldania, különösen hasznos lehet a Duna-medence jó és békés rendjére nézve.”

Jó és biztató felelet volt ez a magyar külügyminiszter békeszózatára, s külön nyomatékot adott neki, hogy a királyi évforduló ünnepén hangzott el.

A király fővárosi ünneplésének fénypontja egyébként 15 ezer „országőr” tisztelgő felvonulása volt. Az országőröket a nagyobb iskolás fiúkból toborozták és képezték ki. Talán ez és a külügyminiszter kisebbségpolitikai beszámolója késztetett arra, hogy én is ünnepi vezércikket írjak a lapba. Igaz, a király ünnepléséhez csak azzal a hálás köszönettel járultam hozzá, amely nyugtázta öfelsége különös kegyét. Szenátoraink, Bánffy Miklós és Gyárfás Elemér mellé még három új szenátor: Márton Áron katolikus püspök, Varga Béla unitárius püspök és Szász Pál kinevezésével ajándékozott meg. Ezek az emberek... írtam a cikkben, eddig is a mieink voltak, de úgy tűnik, mintha a királyi kegy újra nekünk adta volna őket. A cikk túlnyomó része tartalmilag igen jól megfelelt a címének: *Nyugalmat kérünk a gyermeklelkekbe is.** Mondanivalóját egy szerkesztőségünkbe érkezett levél néhány mondatából vettem. A levelet egy öreg néptanító írta. Idéztem kiragadott mondatait a vezércikkben. Idézem itt is:

„A kisebbségi egyházi iskolák legnagyobb része még mindig nem rendelkezik nyilvánossági joggal, s így ki van téve az állami bizottságok vizsgáztatásainak. E vizsgák kivitele és eredménye nem ismeretlen a magyar társadalom előtt. De tulajdonképpen mibenlétét elsősorban azok tudják, akik benne élnek, akik ezt az idegörlő pró-

* B.L. 1939. június 11.

bát éveken át végigszenvedték – a tanítók, a tanulók, no meg a szülők.”

Nem valószínű, hogy cikkemet a közoktatásügyi miniszter elolvasta volna. Tény azonban, hogy a kormány enyhített valamennyit az egyházi iskolák helyzetén.

Derült égből villámcsapás?

Nem, nem állítom, hogy felhőtlenül kék lett volna fölöttünk az ég.

Különösen a világpolitikában!

Hitler most már Lengyelország gyötrését kezdte meg Danzig miatt. Vagy inkább ürügyén? Danzig német föld volt, de lengyel kikötőváros. A hozzá vezető korridor (folyosó) német földön vezetett át, de lengyel felügyelet és közigazgatás alatt. Az első világháború végén kötött békeszerződések részeként alakult ki ez az erőszakolt, az akkori viszonyok között mégis megoldást jelentő furcsaság. Lengyelország kikötőt kapott, de Kelet-Poroszországot a korridorral elvágták Németországtól. Hitler most, hatalma tudatában, törölni akarta ezt. Lengyelország tárgyalta, de ellenállt. Eléggé erősnek érezte magát egyrészt, másrészt barátai és szövetségesei, Anglia és Franciaország is biztatták.

Igaz, szövetségesei voltak Csehszlovákiának is, a béke kedvéért azonban akkor megfeledeztek a barátságról. Illetve nem megfeledeztek róla, hanem – feláldozták a béke oltárán. Az áldozat füstjével aztán nemcsak a barátság szállt a levegőbe, hanem az egész Csehszlovákia.

Megismétlődhetik ez újra Lengyelország esetében is? Hiszen egyszer már tapasztalták, hogy az első, a müncheni áldozat sem volt tetsző a béke istenének.

Diplomáciai megbízottjaik ott heteitek Moszkvában. Tárgyaltak... tárgyaltak. Hát ez a nyugattól kelet felé fúvó diplomáciai széljárás hordozott magával viharos fellegeket is. A nyugati demokráciák nem felelős beosztású diplomatákat küldtek Moszkvába, hanem olyan harmadrendű beosztottakat, akik legfeljebb tájékoztató megfigyeléseket gyűjthettek és küldhettek haza kormányaiknak. Hát ez a tárgyalási módszer – éreztük akkor is – torlaszthat viharfellegeket a világpolitika egére. Ilyen tárgyaló felek nem nagyon nyugtathatták meg Moszk-

vát, hogy komoly biztosítékot jelenthetnek a kollektív biztonság elvének érvényesítésében, az egyetemes béke megszilárdításában. A békét féltők hatalmas tábora mégis bizakodott. Várta a Nyugat és a Kelet valami olyasféle egyetértését, amely meghökölteti Hitlert: nem biztonságos ám Kelet és Nyugat felől egyaránt háborús kalandot kockáztatnia. Ettől már Bismarck is óvta Németországot!

Én a békeféltők hatalmas táborának bizakodó tagja voltam. Moszkva részéről nem tartottam semmi váratlan diplomáciai lépéstől sem, hiszen tudtam a titkos diplomáciát mélységesen elítélő lenini elvről.

Csoda-e hát, hogy belekáprázott a szemem, amikor a villám a felhős, de közeli vihart mégsem ígérő égből olyan váratlanul lecsapott? Éppen Tusnádról tértem haza egy kétnapos kirándulásról. Ferencz Gyárfás biztatására és készségeskedő vezetésével meglátogattuk – én akkor először – a Szent Anna-tavat. Ismerős kolozsváriak is voltak a nagyobbacska társaságban, asszonyok és leányok is (ma már a nevükre sem emlékszem), és igen vidáman töltöttük az időt. Ragyogó nyári nap volt, s az ég oly kék, amilyen tiszta időben csak a nagy fenyőerdők fölött lehet, s amikor a Szent Anna-tó tükre ugyanolyan kék egyszemmel néz föl az égre, amilyenel az tekint le rá. Nekem tehát, aki ezzel az élménnyel tele léptem be a szerkesztőségbe, valóban olyan szemkápráztatónak tűnt a nagy szenzáció, mint derült égből a villámcsapás.

Halász Sándor is sápadt arccal s kissé remegő szájjal dadogta:

– Hallottad már? Sztálin megemeltámadási szerződést kötött Hitlerrel...

– Úristen! Hiszen ez azt jelenti, hogy rászabadította Európára!

– Miért jelentené azt? – tanácstalankodott Kakassy. – Jelentheti azt is, hogy a két nagy ellenfél nem mer összecsapni. S ez jó!

– A fele ennek igaz lehet – vélekedett Körösi. – Sztálin fél, azért ajánlotta fel a megemeltámadási egyezményt.

– Azt nem lehet tudni, hogy melyik ajánlotta fel a másiknak – szólt bele csendesen Kőmíves Géza. – De

ha Sztálin fél, akkor nyilván védekezésre készül. Tán időt akar nyerni.

Megint arra kell kérnem az olvasót, ne vegye készpénznek ezt a fenti beszélgetést. Én csak a magam riadt mondatára emlékszem világosan, a többiekét mind az egyéniségükhöz s későbbi magatartásukhoz szabtam. Céлом csak annyi volt, hogy érzékeltessem mindnyájunk nagy tájékozatlanságát, zavarát, nyugtalanságát, amely bizonyára nem egy vidéki lap szerkesztőségéé volt, hanem bizonyosra vettük – s ma határozottan állítom is –, millióké még a világon, beleértve a Szovjetunió sok-sok hívét és barátját is.

Sok mindent később már valamivel tisztábban láttunk, de azon nyomban – sajnos – csak az én riadt felkiáltásom igazolódott. Egy hétre rá, szeptember elsején Hitler egy kiagyalt „casus belli” ürügyén hadüzenet nélkül betört Lengyelországba. S nekünk a szerkesztőségben nem kellett már vitatkoznunk, legfeljebb azon, hogy Lengyelország szövetségesei, Franciaország és Anglia a Berlinnek címzett hadüzenet mellett még milyen segítséget nyújthatna Lengyelországnak. A távirati irodák csak a lengyelországi hadszínterekről közöltek jelentéseket. A nyugatiakról semmi jelentőset.

S mindenünnen csak német sikerek, győzelmek hírért.

A harmadik héten már azt jelentették a sajtóirodák, hogy Lengyelország keleti részén jelentős területeket szovjet-orsz csapatok szállottak meg.

Á moszkvai és berlini rádióleadók a harci cselekményekről egybehangzó híreket közöltek. Egyezett propaganda-adásuk is. Mindkettő a „plutokrata” államokat bírálta élesen. Lengyelország a hónap végére megadta magát, miután kormánya már előzőleg Romániába menekült. Hitler a lengyel hadseregvezetők tehetetlenségéről szónokolt. És annyi képmutatással, amennyi tőle csak kitelhetett, azt bizonygatta, hogy ő mindent elkövetett Varsó polgári lakosságának megmentése érdekében, de emberségességéből eredő javaslatait sorra visszautasították, s aztán Varsóból mégsem lett Alcazar. Ott a spanyol fehérek heteken át szembeszálltak a leghevesebb támadásokkal, s ezzel örök hírnevet szereztek maguknak. Var-

só pedig, miután ő hosszas vonakodás után kiadta a támadási parancsot, két nap múlva megadta magát.

A második világháború első, lengyel felvonása hamar véget ért. A Brassói Lapok 1939. október 22-i, vasárnapi számában már nem is nagy cikkben, csak egy kis két-hasábosban közli a berlini jelentést: „Hitler kancellár csütörtökön jóváhagyta *a német–szovjetország határ megállapítására vonatkozó egyezményt, amelyet szeptember 28-án kötöttek meg.* Kalinyin, a Szovjetszövetség elnöke ugyancsak ratifikálta a német–orosz barátsági egyezményt, amely megállapítja az Oroszország és Németország közötti határokat.”

„A moszkvai kormány által kijelölt választási bizottságok – folytatódik a jelentés – eddig 921 jelölést fogadtak el a fehéroroszországi és a nyugat-ukrajnai (galíciái) nemzetgyűlés képviselői mandátumaira. Mint ismeretes, ez a nemzetgyűlés fogja megszavazni a Lengyelországtól elfoglalt területeknek a Szovjetszövetséghez való csatlakozását. Nemzetiségi megoszlás szerint a jelöltek közül 659 fehérorosz, 105 lengyel, 75 zsidó, 38 nagy-oroszl és 44 más nemzetiségű.”

Ugyanez a cikk közli azt is, hogy a Rador sajtóiroda koppenhágai jelentése szerint „november 1-én proklamálják az új lengyel államot, amely területileg akkora, mint Bulgária, a főváros pedig Varsó lesz.”

Megelőzőleg azonban lecsapott még egy villám a mi belpolitikai egünkben is. Már halmozódtak a gonosz meglepetések! Ez a villám viszont derült égből érkezett szárazvillám volt, minden figyelmeztető előjel nélkül. Bizonyára a lengyelországi események nyomán keletkezett kormányzási izgalmakat kihasználva, a Berlinből hazaosont Horia Sima, aki Zelea Codreanu utóda volt a Vasgárda élén, merényletet szervezett meg Călinescu miniszterelnök ellen. Szeptember 21-én vasgárdista merénylők a lakása közelében agyonlőtték autójában a miniszterelnököt. Utána néhány percre elfoglalták a rádióleadót is, és bejelentették az országnak, hogy a „gyilkos Călinescut” kivégezték. A merénylőket elfogták, és a felháborodott király hátborzongató megtorlásra határozta el magát. A tetteseket a merénylet színhelyén végezték ki,

holttestük mellé táblát állítottak ezzel a felírással: „Így járnak a haza ellenségei.”

A király azonban ennyit sem érzett elég megtorlásnak hűségese miniszterelnöke haláláért. Rendeletére számos városban ugyanígy jártak el a börtönökből kiszedett vagy csak nyilvántartott vasgárdista vezetőkkel. Hírek szerint több mint ezer embert végeztek így ki országszerte, minden előzetes eljárás és ítélet nélkül.

Ide tartozik még annyi, hogy Horia Sima – a merénylet megszervezője – bántatlanul visszaszökött Németországba.

Mindezekről mi csak később, szóbeli híresztelésekből értesültünk. Hírül hozta azonban hiteles szemtanú is. Ferencz Gyárfás szaladt be Csíkszeredából a szerkesztőségbe. Amúgy is sápadt, csontos arca sárga volt, mint egy riadt kínaié. Hidegglelős borzongással újságolta:

– Tíznel több agyonlőtt embert láttam az országút mellett!

Ferencz Gyárfás hidegglelős borzongása végigszaladt az egész országon. Hiszen éppen ez volt a király célja. Nekünk újságíróknak írni is kellett volna róla, de nem mertünk. És nem is kívántunk. A szemeknek volt szánva ez a szörnyű megtorlás. És a továbbsuttogásra, nem az újságokban való kikiáltásra.

Az újságban azonban kell a cikk, bármilyen belső szorongás fojtogatja is az újságírókat. S bennem Ferencz Gyárfás hidegglelős borzongása csak felerősítette azt a szorongást, amelyet Hitler és Sztálin megegyezése váltott ki előzőleg. Ezt Lengyelország tragédiája belső megrendülésig fokozta fel az elmúlt napok folyamán. A Gyárfástól hozott hírt kommentálni amúgy se lehetett, így az csak utolsó csepp volt, amelytől kicsordult belőlem a már elviselhetetlenné fokozódott belső megrendültség az éppen esedékes vasárnapi vezércikkben. A címet ez a megrendültség adta neki:

*Az ideológia haldoklása**

„A jámbor polgár az elmúlt 25 év alatt sokat és sok mindenért lelkesedett itt nálunk, odatúl a szomszédban,

* B.L. 1939. okt. 8.

aztán messzebb a távol nyugaton és a még távolabbi keleten. Nemcsak olyasmíért lelkesedett, amit közvetlenül és vitathatatlanul a maga ügyének érzett, hanem nagyobb, eszményi dolgokért, az egész emberiség ügyéért és előrehaladásáért. A világháború nagy vérzivatarja utáni nagy csömörében szenvedgővé vált, s mindent tudott szégyellni, ami embertelen volt, és mindenkit tudott sajnálni, aki szenvedett az embertelenség miatt. Az érzelmesség heroizmusát élte néhány évig az emberiség, s ezért egyetlen nagy, átfogó erkölcsi parancs töltötte be a lelkét: soha többé háborút, mert semmi sem éri meg, hogy embermilliók pusztuljanak miatta. Az általános emberszeretet, a pacifizmus rövid korszaka volt ez.

A béke azonban, amit védeni kellett, s amiért rajongani illett, nem volt teljes és megnyugtató. Kiderült hamarosan, hogy embermilliók szenvednek benne és miatta. A konok békeszeretet megingott az emberek lelkében, s az erkölcs lelki talaja alkalmassá vált arra, hogy új eszméket fogadjon be. Új eszméket? Az eszme szóhoz a magyar a tisztaság és igazságosság fogalmát is fűzi. Az eszmét tisztelni kell, bárhol is jelentkeznek. S az eszme meg is volt már a maga örökkévalóságában, s benne élt minden vallás erkölcsstanában és tételeiben, minden jó szándékban. Ma sem tudunk más nevet adni neki, mint azt a jó régít, bármennyire is megkopott: a humanizmus, az emberségesség! Hiszen ezért történt és történik alapjában véve minden. Ezért jöttek azok a bizonyos »új eszmék« is, keresve az utakat, módokat az örök, tiszta és békés csillogás felé. Hiszen ha ezen az úton maradtunk volna, ha az igazságosságra törekvő vágy szellemi, erkölcsi, lelki folyamatot lendített volna előre a fejlődés útján. A jámbor polgárnak azonban kellett valami vaskosabb, megfoghatóbb, hogy lelkesedési készségét ki tudja élni. Ezt a vaskosabbat, megfoghatóbbat nyújtották neki az új politikai irányzatok, amelyek bármilyen céllal is indultak el, az eszmét magát rövidesen eszközzé silányították. A világszemléletből, amely még az eszméhez kötődött, ideológia lett vagy legalább világnézet, mert már valamilyen politikai irányzathoz, illetve valamilyen uralmi rendszerhez kapcsolódott, s a nyugodt elvi vitát mérges szembenállássá hevítette.

Még emlékezhetünk, amikor ez az »ideológiai korszak« uralkodó csillaga lett a polgár hevülékenységének, lángoló lelkesedésének vagy robbanó ellenszenvének. Akkoriban semmi ember volt és áruló, aki nem tartozott a jobb- vagy a baloldalhoz, s kételkedni mert ennek vagy annak az egyedül üdvözítő voltában. A jámbor polgár megkapta azt, amire szüksége volt: vaskosan, megfoghatóan duzzadozott elvi iszákja, mert mindkét oldalon egy vagy több nagyhatalom, egy vagy több eszménykép lehetett hivatkozási alkalom vagy tekintélyi érvelés. Persze az eszmeiség látszatát azért tartani kellett, mert az erkölcsi igazolódás szükségérzete mindig is kipusztíthatatlanul benne él a tömegekben. Jöttek hát, és birokra keltek a jelszavak. A békepártiság baloldaliság volt és bűnös nemzeti elesettség, defetizmus. A nemzeti eszme újra felragyogott, de most már nem a feje fölé emelve hozta a kereszténység humanista tanát, hanem a hóna alatt, mint használható fegyvert. A baloldali békeszeretettel a jobboldali nemzeti, harci és katonai erények néztek farkasszemet, s végül felül is kerekedtek, mert csak ez az út ígért eredményt arra, hogy a békeszeretet nem marad az elkövetett hibák védője és meggyökeresítője. A jámbor polgár azonban nem ezt látta már, ő túlment a »vértelen humanista« szempontokon s új »ideálokot« tűzött ki maga elé. Az ideológia tüzelte, hajszolta, hogy tovább táplálkozzék a jelszavakkal, s elhiggye azt, hogy a baloldaliság a »bolsevista mételyt« jelenti vagy a másik oldalon: »a jobboldaliság minden szociális igazságtéves elgáncsolója, a feltörekvő néprétegek elnyomója és megsemmisítője«. A polgár lelkesedett vagy gyűlölködött, s nem vette észre, nem akarta észrevenni, hogy mindkét oldal mögött politikai párt és hatalom áll, amely egyre inkább a maga önálló útjait járja, s egyre kevesebbet törődik azzal, amit útjában eltapos, vagy amin jobb esetben átlép. Az ideológiai hatalom eszközévé vált, s aszerint fordult, alakult, változott, ahogyan a hatalmi érdekek parancsolták.

A jámbor polgár azonban csak lelkesedett vagy gyűlölt tovább, s még az sem lepte meg különösebben, hogy Chamberlaint München miatt azok a kommunisták szidták, mert meghátrált, mert nem csinált háborút, mert nem mentette meg Csehszlovákiát, akik azelőtt olyan

hosszasan s olyan áhítatosan békepártiak voltak, s a békét védték. Fél esztendő múlva az is eltűnt Csehszlovákiából, ami maradt, s eldobott elvvé vált a néprajzi igazság. Ezt viszont a jobboldal nem akarta észrevenni, vagy ha észrevette, talált rá mentséget bőven.

És újabb fél év elteltével a lelkesedő, helyeslő vagy átkozódó polgár újra ott találta magát a világháború rettentő veszedelme előtt. Azért csak lelkesedett vagy átkozódott tovább, s az egyik oldal helyeselte Lengyelország megleckéztetését, a másik meg uszított a háborúra, hogy ez, vagyis Lengyelország áldozatává ne váljék a háborúnak. Talán soha merevebben, gyűlölködőbben nem állott szemben egymással a két oldal, mint ebben az időben.

S akkor jött a nagy, a megdöbbenítő fordulat, az ideológia csődje. A szélsőjobb találkozott a szélsőballal, öszsze is fogott vele, s a jámbor polgár, aki csak lelkesedett vagy gyűlölködött, aki párttag nem volt, s nem tartozott az eddig szemben álló s most összefogott ideológiákat képviselő egyik hatalomhoz sem, szédülve dörzsölhette a szemét, hogy mi is történt vele, mi történt lelkesedésével vagy gyűlölködésével, mi történt jóhiszeműségével és hitével? A párttag, a »beavatott«, az útba beállított, az menetelhetett tovább, az megtalálta a magyarázatot, a megokolást vagy legalább mentséget, de a kívülálló polgár itt nálunk, ott túl a szomszédban vagy a távolabbi nyugaton és a még távolabbi keleten rémülten ébredt arra, hogy vele most egészen mást akarnak mondatni, mint amit eddig mondott, most már egészen másért kell lelkesednie, mint amiért eddig lelkesedett. Chamberlain miniszterelnök most azért »hibás«, mert vállalta a háborút, s nem tagadta meg a Lengyelországgal szemben vállalt szerződéses kötelezettségét, s a francia kommunista párt most azért ellenzéki, mert újra a béke pártján áll, szemben az angol és francia kormánnyal, amely »háborús célokat« követ. A jámbor polgár pedig, az embermilliók tömege, valóban békává változott, amely ott ténfereg a küszködő bikák lába alatt, ahogy a román közmondás mondja. Menekülni, kitérni szeretne a veszedelem elől. Ó, nemcsak a szó vaskosabb értelmében, hanem lelkileg, erkölcsileg is, eszmeileg is. Mit

kezdjen most az ideológiával, amely nem titkolja már igazi tartalmát és lényegét, mert a jámbor polgár lelkesedéséből elég hatalommá szilárdult, hogy maga jelentse önmaga igazságát? Mit kezdjen régi jelszavaival, amikor e jelszavak éle, hatása és jelenléte az ő hátán csattan? És mit kezdjen önmagával, amikor már alig tényező, amikor alig is számít már, hogy mit mond, mit gondol, mit érez?

A jámbor polgár bizony most visszahull önmagába, s lassan kezdi kutatni, hogy hol vétette el az utat, hogy hol tért el az eszmétől, az ősitől, az igazítól, a humanizmustól, amely ott van minden vallás erkölcsstanában és tételeiben s minden emberi jószándékban. A jámbor polgár most kevesebbet lelkesedik, és kevesebbet gyűlölködik, de hajlékonyabb lesz, megértőbb és emberségesebb, hogy újra értelmét és célját lássa életének, hogy megtalálja újra önmagát. Ami pedig történt, jól történt, s az élet törvénye szerint történt, mert az emberiség, a jámbor polgárok tömege, mindig csak a nagyon kemény leckéből tanul. Ha nem többet, hát legalább egy emberöltőre valót.”

Ma is úgy érzem, Európa több millió jámbor polgárát személyesítettem meg a magam tántorgásában. Szándékosan írtam tántorgást, mert nemcsak egyszerű megtántorodás volt ez. Folytatódott egy következő cikkben is, amelyet két hét múlva írtam arra a hírre, hogy a Szovjetunió ultimátumot intézett Finnországhoz. Támaszpon-
tokat és területeket kért azzal a megokolással, hogy szűksége van ezekre a területekre a maga védelme érdekében. De hát ki fenyegette – akkor – a Szovjetuniót? A finnek nem érezték indokoltnak a szovjet követelést, és elszánták magukat az ellenállásra. Elámultunk és meg is hatódtunk ezen a hazafias elszántságon. „Hát nem tanultak a lengyel példából? A lengyel tragédia – írtam akkor –, amely viharszerűségével megrázta egész Európát... kijózaníthatta volna őket minden hősi álmodozásból, ha volt ilyen bennük. A lettek, észtek, litvánok gyors behajlása is elég figyelmeztetés lehetett nekik... A kis Finnország szemben a gigászi Szovjetunióval! Alig négy-
millió ember szemben több mint másfélszáz millióval! Hát

lehet itt ellenállni, szembeszállni, jogokat megvédeni? S ki nyújthat hathatós segítséget ennek a kis népek, amely nem kívánt csatlakozni egyik hatalmi csoporthoz sem, amely nem igyekezett szövetségi szerződéseket kötni, amelynek talán nem is volt diplomáciája, hiszen alig hallottunk róla valamit. Érezhetett-e mást a világ Finnország iránt, mint szorongó sajnálkozást, amikor jött a hír, hogy a balti államok után most ő is sorra került?... Az is valószínű, hogy a svéd, norvég és dán nemzetek nem a finn hadseregben való megingathatatlan bizalmuk következtében állottak a nehéz helyzetbe került ország oldalára... Nem kellett izgatni, ajzani, megdolgozni ezeket a népeket, hogy alkalmas tömeggé gyúródjanak az esetleges védekezésre. Lelki készenlét zúgott ki belőlük a veszély pillanatában, s nyomban meg is találták ennek a minden propagandaszólamnál hatásosabb kifejezését akkor, amikor a helsinki pályaudvaron a Moszkvába induló finn megbízottat búcsúztató tömegből vezényszavak nélkül tört fel az ősi protestáns zsoltár: »Erős várunk nekünk az Isten...!« És Stockholmban is ezt énekelte a tömeg a királyi palota előtt...”

A cikket ezekkel a mondatokkal zártam: „Az emberiség pedig, bármilyen szörnyű kataklizmába kerüljön itt-ott a világ, mindig féltékenyen őrzi a magasabb erkölcsi parancsokat. S amikor igazán nagy szükség van rá, mindig akadnak népek, vagy legalább egyetlen nép, amely nyomatékosan, felébresztően, megrázóan figyelmezteti a világot ezekre a parancsokra. Most a finn nép végzi ezt a feladatot, s már mögötte is van a világ rokonszenve és együttérzése, amelynek erkölcsi ereje előtt talán máris hunyorgat és másfelé fordítja a fejét a marcona tekintetű hadisten.”*

Sajtójelentések szerint Stockholmban valóban alakult úgynevezett védelmi liga, de ez csak érzelmi szövetkezés maradt, amelyet nem erősítettek meg katonai záradékokkal. Finnországnak egyedül kellett megharcolnia a maga harcát.

Több mint három hónapig állta a sarat. 1940. március 12-én írták alá a háborút lezáró békeokmányt. Ebből kiderült, hogy Finnországnak le kell mondania: Viipuri vá-

* Zsoltár, mint harci dal. B.L. 1939. okt. 22.

rosról, a karéliai földszorosról, valamint Hangó félszigetéről. Mindennek következtében mintegy 400 ezer finn költözik el régi lakóhelyéről. A békeszerződés nem kötelezi őket erre, önként vállalják a kivándorlást.

A norvégek a békekötés után mentegetőznek. Kohl külügyminiszter kijelentette – írja sajtóirodák jelentése nyomán a Brassói Lapok –, hogy: „Ha a norvég kormány megengedte volna a szövetségesek – angol–francia csapatok – átvonulását, úgy Németország föltétlenül közbelep. Ez pedig katasztrófa lett volna Norvégiára.”

A norvég sajtó vádolt is. A lapok általában elhárítják a skandináv államokról a felelősséget, és Németországot tekintik „az igazi bűnösnek”.

„A Berlin és Moszkva közt létrejött barátsági szerződés nélkül – írja az Aftenposten – nem következett volna be a szovjet támadás. S ha Németország nem teszi azokat a kijelentéseket, hogy a skandináv államokon keresztül minden nyugati segélynyújtást megtorol, Finnország megsegítése megvalósítható lett volna...”

Volt-e okunk kételkedni a sajtóirodák egybehangzó jelentéseiben? Volt egyébként olyan jelentés is, hogy Finnország maga sem szorgalmazta a fegyveres segítséget. Attól tartott, hogy a fasiszta Németország és a nyugati demokráciák közötti nagy leszámolás színhelye minden veszedelmével együtt áttevődik Finnország és az északi államok területére.

LELKIISMERET-VIZSGÁLAT

A lengyel és a finn tragédia összetört bennem valamit. Belső biztonságérzésemet. Tanácstalan lettem, és igen megkívántam az érzelmi semlegességet. Vedd úgy a dolgokat, ahogy jönnek. Ahogy esik, úgy puffan. Csak arra vigyázz, hogy ne éppen rád essék, ami puffan...

De hát emberhez méltó az ilyen felfogás?

Tartson lelkiismeret-vizsgálatot Tabéry Géza – tolokodott eszembe egy régi cikkem címe. De hát hogy jön ide ehhez a mai nagy problémámhoz ez a régi aprócska érzelmi válság? Nem tudtam magamnak megmagyarázni, de így volt. Talán az a kényszer lökte eszembe, hogy most magamnak kell lelkiismeret-vizsgálatot tartanom? Akkor ez bevált Tabérynél mindkettőnk részére. Ő megtartotta a maga lelkiismeret-vizsgálatát. Soha egy szóval se mondta ezt szemembe, de egész későbbi magatartásával, barátságával és segítő készségével jelezte, hogy egy fronton érzi magát velem az igazság keresésében.

Ki-ki állja meg a helyét ott, ahova sorsa állította.

Ez volt akkor a mi megtalált közös igazságunk.

Most is azt szeretném, ha valaki mellé állhatnék az igazság keresésében. Ha mást nem találok, hát – önmagam mellé. Tartsak hát én is lelkiismeret-vizsgálatot? A Vásárhelyi Találkozóig egyenes volt az utam. Mindig láttam, hova lépek. Sőt előre is láttam, jó messzire. Pára alig, köd éppenséggel nem zavarta a látásomat. Vallásos nevelésben részesültem. Ennek külsőségeit megtagadtam ugyan, de mély erkölcsi és emberszerető lényegét megőriztem, s ezért megharcolni is kész voltam. Elmondhatom: az emberi igazságszeretet parancsa annyira tisztán élt bennem, hogy valósággal elűztem magamtól az „igazság” minden filozófiai bonyolultságát.

Ebből fakadt világnézetem és gyakorlati politikai magatartásom is. Ez a Vásárhelyi Találkozó *Hitvallásában* is úgyszólván kodifikálást nyert. A polgári demokrácia lett politikai gyakorlatom, mert annak a világában éltem, s

mert ott találtam magamnak tevékenységi területet a felismert hibák kiküszöbölésében. A kommunisták rokonszenvesek voltak, mert hittelt harcoltak egy új társadalmi elrendeződésért, amely megtisztítja majd társadalmunkat régi hibáitól. A harc eszközeiben azonban válogattam. Szerettem a nyíltsisakos viadalt, tehát a polgári demokrácia módszerét, bár igen hamar rájöttem, hogy a gyakorlata annyira tele van hamissággal, fortéllyal, álnoksággal, sőt gonoszsággal, hogy becsületességre már-már alig marad benne hely. Megvettem az erőszakot, s azért nem szerettem a diktatúrát. Egyiket sem. De tettem köztük – céljuk szerint – különbséget. Az olaszt például nem tartottam olyan veszélyesnek, mint a hitleri német fasizmust, amely az embertelenségig, a fajelméletig forrósitotta fel a nacionalizmust, s maga alá készült gyúrni felsőbbrendűségi gögijében az egész világot. Nem szerettem, de némi tisztelettel néztem a Szovjetunióra, amely annyi népet tudott egységbe tömöríteni egy nagy birodalomban, a nemzeti szabadságok és kultúrák szabad egyeztetésével...

S most ez a kettő egymást segítve tör rá a kis népek szabadságára?

Úgy éreztem, akkorát ütött ránk a történelem, hogy csak tántorogni tudunk utána. Vagy elbújni, menekülni, kitérni előle? Ha lehetne! De nem lehet.

Álljuk meg hát a helyünket, Tabéry bajtárs, itt Erdélyben, kisebbségi sorsban, hogy emberségünket megtarthassuk!

Elégedett voltam ezzel a lelkiismeret-vizsgálattal? Az elégedettséget csak az indokolhatja, ha magatartásbeli szabályok is származnak belőle.

Előírtam hát – iskolásan – szabályokat is magamnak:

1. Igyekezz először is minél több elégedettséget kelteni magad körül, mert ez mindenféle békesség édesanyja.
2. Igyekezz tágabb körben, vagyis kisebbségi sorshelyzetekben, minél kevesebbre csökkenteni az elégedetlenség érzését, mert ez csökkenti a gyűlölködést, mindenféle háborúskodás nemzőapját.
3. Igyekezz még tágabb körben, a szomszédos országok között, mind nagyobbra növeszteni a békés meg-

egyezés vágyát, mert ez talán oda izmosodhatok, hogy megbecsülik s meg is védhetik majd közös kincsünket, a békét.

Ezek a tennivalók! És mi legyen az, amitől tartózkodni kell? Ne szítsd a háborús tüzet, mert ha nő, mind közelebb kerül hozzád. Ne sajnáltasd hát túlságosan a megtámadottat, és ne gyűlöltesd túlságosan a támadót. Úgysem tudsz használni vele az egyiknek és ártani vele a másikkal, viszont magad körül fertőzöd vele az érzelmi légkört. Közölkék tehát a sajtóirodák a maguk háborús híreit a lapban, te tartsd magad a tárgyilagos tájékoztatáshoz.

Gyerekes volt a feladatok pontokba foglalása, mint egykor gimnazista koromban tettem? Az első pontnál mint ha magam is mosolyogtam volna magamon. Pedig ez volt a legkönnyebben teljesíthető. Csak be kellett szüntetnem vagy legalábbis a legszükségesebbekre korlátoznom a tusnádi kirándulásokat. Hanem a második és különösen a harmadik! Ezeket újságíróként kell megkísérelnem a cikkeimmel. Sőt az egész lappal. Ó, ez már nem gyerekeség. Még akkor sem, ha ténykedésemnek sokszor csak annyi hatása lesz, mint a szenteltvíznek. Hiszen lehet valami hatása a szenteltvíznek is, ha a lelkekre hull, ahonnan nem lehet letörölni...

Nehogy azt mondja lekicsinylőleg most valamelyik olvasóm, hogy: na, ebből is kibújt az egykori katolikus diák. Mindegyikünkéből kibújik élete során sokszor a kisgyerek is, a diákkor is, s bizony jobb, ha az angyal az, ami kibúvik, s nem az ördög. Csak akkor tudja megállani a helyét emberként, ahova a sorsa állította. S bennem ez maradt meg a tízparancsolat fölött a tizenegyediknek.

Változott hát újságírói hangom, magatartásom újra? Igen. Most már nagyon. Most már nemcsak a királyi diktatúra és cenzúrája befolyásolta, hanem belső erkölcsi indítékok parancsa is. Folyamatos átalakulás volt ez, amely elkezdődött a lengyel tragédiával, és kiteljesedett a finnek beletörődésével elkerülhetetlen vereségükbe. Hiszen ezek alakították ki a további életemet irányító fentebbi erkölcsi szabályokat is...

És a gyakorlatiakat?

A külső kényszer „ahogy lehetje” most belülről fakadó jószándék szerint fékezi a támadó kedvet a kormányzati intézkedések ellen. (Sérelmi politika!) A korábbi harcos kritikát a halkabb panaszkodás vagy bepanaszolás hangja váltja fel a kormányzat jóindulatának elnyerésére. A kisebbségi polgárnak is nyújtania kell cserébe a megértésben – a megértést.

Kisebbségi közéletünkben sem kezdeményezni harcos vitát, kitérni az ilyenek elől, vagy elaltatni őket, ha maguktól ébrednének, s nem ígérnének semmi hasznos közéleti tisztulást.

A nagypolitikában pedig? Ne „intsük óva” – innen Brassóból – se Angliát, se Berlint, se Moszkvát!

Finnországban, a karéliei szorosban katonai síosztagok járőröznek, s falják a hidegben, kenyér nélkül, a fagyott vajdarabokat. Lapjelentések szerint „Salla környékén ismét nagy és elkeseredett csata folyik”.

Én e sajtójelentés fölé tördelt vasárnapi vezércikkemben „egyetlen politikai szervünkről”, a Nemzeti Újjászületési Arcvonal Magyar Alosztályáról írok. Érvelek, bizonygatok. Nemcsak önmagamnak, az olvasóknak.

„El kell fogadtatnunk ezt a kelletlenül vállalt szervünket közvéleményünkkel, mert vállalása az ára annak, hogy lehetőségünk legyen a Magyar Népközösség minél tökéletesebb megszervezésére. Fel kell adnunk azonban a muszájból eredő idegenkedésünket azért is, mert ez az Alosztály biztosíthatja a közvetlen politikai kapcsolatainkat a kormánnyal és hivatalos szerveivel, ha okosan hasznosítjuk. Voltaképpen, ha szokatlan is, mégsem új szerv ez, megfelelője a régi parlamenti csoportnak. Pajzsa, védelmezője és politikai harci eszköze lehet tehát annak a kisebbségi magyarságnak, amely életét az eddiginél megszervezettebben élheti a Magyar Népközösségben, mint mindent egybefoglaló szervezetünkben. Képviselőink és szenátoraink eddigi tapasztalatai azt mutatják, hogy az Arcvonal Magyar Alosztálya ezt a szerepet betöltheti úgy, ahogyan a parlamenti csoport betöltötte, sőt sok tekintetben előnyösebben használhatja ki a felengedett hangulatot, amely a politikai pártoskodás kiküszöbölésével keletkezett... A késedelmes vagy nem kielégítő intéz-

kedések miatt is enyhültebb légkörben interpellálhatnak most a magyar képviselők az ingerlékenységgel, amely a régi parlamentben a választási harcokból eredő ellenérzések miatt az akkori pártok részéről olyan gyakran megnyilatkozott.”

A cikk voltaképpen az Arcvonal Magyar Alosztálya népszerűsítésének az ürügyével, de a Magyar Népközösség megerősítése érdekében íródott.

„A parlamentben és az ország illetékes fórumai előtt megnyilatkozó politikai tevékenység mögött azonban – írom befejezésül – ott zajlik népünk egész élete, hiszen éppen ez szolgáltatja az Arcvonal Magyar Alosztályának az anyagát, ez dobja fel az időszerű kérdéseket, ez az az élő test, amelynek szolgálatában a politikai szervre szükségünk van. Érthető tehát, ha a jelenlegi politikai rendszer elképzelése szerint is ezt az élő testet annak a szervezetnek kell jelentenie, amely Magyar Népközösség néven vált ismeretessé közvéleményünk előtt. Ennek a szervezetnek kell minél elevebben dolgoznia, hogy az Arcvonal Magyar Alosztálya teljesíthesse kötelességét. Ha a Magyar Népközösség nem él, nem igényel és nem irányít, elsorvad a politikai szerv is, amely pedig – mint fentebb fejtegettük – elméletileg talán még kedvezőbb körülmények között végezheti azt a munkát, amelyet annak idején az akkori parlamenti csoportjaink és a mögöttük álló szervezet végezni tudott.”*

Nem írtam a cikkben semmit arról, amivel itt most beszámolómat kiegészíthetem. A királyi diktatúra parlamentjébe – a szándékosan hátrányunkra szűkített választási törvény miatt – még a kormánytól előzőleg biztosított tizenöt képviselői mandátumból is csak kilencet sikerült megvalósítani, noha a magyarság minden addiginál nagyobb számban vonult fel a választásokon. Parasztságunk csak egyetlen képviselőt tudott szerezni, s azt is *Orosz Károly* szenterzsébeti *földbirtokos* személyében. A másik, számban és tudatosságban is erős rétegünknek, a kisiparosságnak három képviselő jutott, de az első *gróf Teleki Ádám*, a másik kettő pedig *Tompa Lajos tordai kerámiagyáros* és *Ludwigh Gyula szebeni ládagyáros* lett.

* B.L. 1940. jan. 7.

A magyar munkásságot egyetlen ember képviselte a parlamentben: *Péter János* temesvári szövőgyári munkás. Az értelmiségi kategóriának négy képviselőt sikerült behoznia: kettőt törvényesen *Kovács Károly dr.* Csíkszeredai és *Filó Ferenc dr.* székelyudvarhelyi ügyvéd személyében. A másik kettőt, *Bartha Ignác dr.* kolozsvári és *Soós István dr.* nagyváradai ügyvédet más kategóriába álcázva „loptuk” be, hogy megerősítsük, küzdőképesebbé tegyük velük a parlamenti csoportot. Nem volt ezek között egy sem a régi rendszer képviselői közül. Kimaradt még *Szabó Béni* is, aki a Magyar Párt egyetlen népi származású képviselője volt éveken keresztül, s gazdag tapasztalatai most kihasználatlanul maradtak. Két szenátorunk viszont: Bánffy Miklós gróf és Gyárfás Elemér dr. a mezőgazdasági kategóriába került be. Feltűnt volna ez a visszasság a kormánynak is? A szenátorok számát ugyanis a királyi kinevezés úgy egészítette ki, hogy Szász Pált, az EMGE elnökét is bevette a pótlólag kinevezett Márton Áron gyulafehérvári római katolikus és Varga Béla unitárius püspök mellé, akik mint egyházfők nem maradhattak ki.

Az új képviselők közül személyesen én csak Kovács Károly Csíkszeredai és Bartha Ignác kolozsvári ügyvédet ismertem. Ügyvédeknek felkészültek voltak, embereknek pedig haladó gondolkozásúak. És nem népnyzók. Egy harmadikkal, a tordai Tompa Lajossal postai és „üzleti” kapcsolatom volt. Cserép-dísz tárgyakat (bokályokat és tányérokat) szállított az Ágisz szövetkezet háziipari boltjába. A szenátorokat mind ismertem. S egyet közülük, Márton Áront bent a lelkemben a barátaim közé is számítottam, miután ezt kifelé is hangoztatni hivalkodás lett volna.

Tövishúzónak számítottam egy másik vasárnapi cikket is. Szúrta ez a tövis egész közéletünket, de benne különösen egyik igen értékes társadalmi rétegünket, a kisiparosságot. Brassónak, a székelyföldi városaink közül különösen Kézdivásárhelynek és Székelyudvarhelynek, de Sepsiszentgyörgynek, Csíkszeredának, Gyergyószentmiklósnak s még Barótnak is igen erős és öntudatos kisiparos rétege volt. Innen rajzoltak ki jórészt a Bukarestben megtelepedő és igen jó hírnek örvendő asztalos-, szücs- kőfaragó-, cipész-, szabó- és más mesterek is. Nagy múltja volt az aradi, temesvári és kolozsvári céheknek is, ám ezek

kezdték már felszívódni a magasabb színvonalú nagyvárosi gazdasági vérkeringésbe. De még ezek is számon tartották, hogy Szabó Béni szücsmestert kiszorította a parlamentből a „kisiparos” Teleki Ádám gróf.

A tövis kihúzására kettős értelmű és kétszeresen is hasznos módszert találtam. Figyelmeztettem a kisiparos-ságot, a nemzeti alapon szervezett egység jó lehetőségére, másrészt köszönetet mondtam a kormánynak, hogy erre az új rendszerben lehetőséget nyújtott. A belső utasítást a cikk megírására az a tény nyújtotta, hogy már dátum szerint is kitűzték a Romániai Magyar Iparos Egylet alakuló közgyűlését, amelynek vezetőségét a kisiparosság a maga akarata szerint alakíthatja ki. Vigyázni kellett hát, hogy a közgyűlés sikerüljön, nehogy megzavarja a néhol nyílt, máshol lappangó elégedetlenség.

„Az ipartestületek megszüntetése szinte gazdátlaná tette a magyar kisipar kérdését – érveltem. – A kormány az iparos céhek megalakításának elrendelésével igyekezett – országos viszonylatban – újra a helyére állítani ezt a társadalmi és gazdasági tényezőt. Persze zavart is okozott a pontatlan román szövegezés, amely bresla-eknek nevezte a megalakított – mondjuk – »foglalkozási testületeket«, amelyeknek semmi közük nem volt a régi *céhek*hez, amire az elnevezésből következtetni lehet. Az új kormányzati rendszer egyre erőteljesebben kidomborítja a nemzeti jelleget. Ma már nem is vitaanyag az a megállapítás, hogy a magyar kisiparosnak és munkásnak nemcsak az általános osztályhelyzetével kapcsolatos küzdelmet kell vívnia, hanem magyar nemzeti kívánságai, panaszai és törekvései is vannak, mert magyar népiségéből folyó emberi jogai érvényesítése terén is ütközők közé került... A kormányzat a nemzeti elv érvényesülését... nemcsak elismerte, hanem egyenesen igényelte, amikor a jelöléseket szakmai alapon hajtotta végre, s így követelte a magyarság részvételét is a parlamenti választásokon. A magyar gazdának magyar gazdát, a magyar kisiparosnak magyar kisiparost, a magyar értelmiséginek magyar értelmiségit kellett jelölnie. Hol voltunk azonban attól, hogy ezek a magyar társadalmi rétegek a maguk nevében jelentkezhessenek, jelöljenek és válasszanak? Joggal tette fel a kérdést Szász

Pál dr., az EMGE elnöke, hogy miért ne tudná a kisiparosság és a magyar értelmiségi réteg is követni a gazdák példáját? Miért ne lehetne az EMGE mintájára megalakítani az iparosok és a magyar értelmiségi rétegek egyesületét is, hogy a következő választások ne találjanak ilyen szétzilált helyzetben? Hiszen igazán csak a kormányzati jóakarát teszi lehetővé, hogy az új választási rendszerben mozdulni tudunk, különben a jelölésekig se juthatnánk el.”

Oda is hízelegtem a cikkben bátorításul a kisiparosságnak. „Nyugodtan mondhatjuk – írtam –, hogy középosztályunk gerincét a műveltebb iparos réteg adja. Igen fontos tehát, hogy miként sikerül a Romániai Magyar Iparos Egylet közgyűlése, mert ez kihathat az értelmiségi rétegek országos megszervezésére is.*

A közgyűlés sikerült, bár Szabó Béni ezúttal is csak alelnöki megbízást kapott. A „harmadik lépésre” azonban, az EMGE és a RMIE után a RMÉE (a Romániai Magyar Értelmiségiek Egyesülete) megszervezésére már nem került sor. A királyi diktatúra alkotmányát is elsöpörték a szinte sarkunkat taposó s egyre vézesebb események, nem került sor egy újabb kényszerparlament eredményező testületi (korporációs) választásokra.

Akkor, amikor elsöpörték, sajnáltuk, mert ez a viszonylagos békekorszak végét jelentette. Most már legfeljebb azt sajnálom, hogy annyi fáradságot, reménységet vesztegettünk bele – haszontalanul, hacsak nem tekintjük haszonnak a szenvedések árán szerzett tapasztalatokat.

Forgatom a Brassói Lapok 1940-es évfolyamának lapjait, és elgondolkozom. A lap maga bizonyára – ha nem is éppen tökéletes, de – tükre akkori közéletünknek. S olvasom az egykori lapszámokban az én akkori cikkeimet. Hát ez is tükre s bizonyára tökéletesebb tükre akkori magamnak, mint az egész lap akkori társadalmunknak. Lap nemcsak egy volt, a többit is mind át kellene tanulmányozni, hogy tisztább legyen a kép. A cikkeimet azonban egymagam írtam, világosabban tükrözhetik hát akkori tudatomat, érzéseimet, látásmódomat. S tón szán-

* A második lépés. B.L. 1940. jan. 28.

dékaimat is! Ha ugyan nem rejtegettem csalárdul a szavak, mondatok háta mögé őket, amire persze gyanakodni lehet, ismerve az akkori diktatúras-cenzúras körülményeket. De én nemigen tettem ezt, nem volt rá hajlalom és tehetségem sem. S ami ilyen halvány szándékom lehetett akkor, azt is megmutatja mai szememnek ez a régi tükör.

Mit látok hát benne? A lap – úgy egészében – szürkébbé vált korábbi voltánál, érdektelenebbé, színtelenebbé. Hiányoztak belőle a világnézeti, közéleti viták. A harciasság hiányzott belőle, a kisebbségi érdekek sokszor vakmerő védelmezése, a pártkormányok ténykedéseinek harcos bírálata. Ezeket – sajnos – a hadijelentések váltották föl. De ezek is „pártatlanná” váltak. Igyekeztek szenvtelenül tárgyilagosak lenni. Rejtegetni kellett, hogy „kinek szurkol” a sajtóirodák jelentéseit feldolgozó újságíró, a címeket a cikkek fölé író szerkesztő. Bezeg a spanyol polgárháború idején, Madrid eleste előtt, milyen szenvedélyesen álltunk ki a köztársaság oldalán! Külön eszmei frontot nyitottunk itt Erdélyben mellette. Most még a finnek iránt is csak eldugott szavak, magyarázható címek mögé bújtathattunk egy kis együttérzést. Államérdek, a szigorúan semleges magatartás, cenzúra őrzi. De őrzi most már a magunk ideológiai bizonytalansága is...

Az oroszok a finneket nyilván a németekkel kötött barátsági szerződés pajzsa mögül támadják, diplomáciánk vigyáz hát rá, hogy ne érezzük ki Németországgal kapcsolatainkat. Ez az egyezmény teszi bizonytalanná, sőt zavarossá az északi államok viszonyulását is egymáshoz és Finnországhoz. Lám, nem mernek beleavatkozni a küzdelembe – a németek miatt! – Nehogy továbbhárpózzék a háborús tűzvész, amely már felégette Lengyelországot!

S mit mutat az a másik tükör, amelyben az én cikkeim nyomán szemlélhetem akkori magamat?

Nagyjában-egészében ugyanazt. Én is félttem a háborús tűzvész továbbterjedésétől. Mégis, a szenvtelen hadijelentések mellett és fölött találtam témákat, amelyekkel meg tudtam adni a lap sajátos egyéniségét. Ezek a témák beleillettek a békeföltés gondolatába, s noha a

„lelkiismeret-vizsgálat” nyomán ugyancsak most fogalmaztam meg őket ilyen iskolás tételezettséggel, mégis akkor írt cikkeim szelleméből fakadtak. Jórészt önmagunkba való visszahúzódsra, a kisebbségi létformába való beilleszkedésre biztattak; nem elvből hanem a tények logikájából fakadóan igazodva az „ahogy lehet” parancsához.

Hadd érzékeltessem meg a hogyan, ahogy e parancsnak engedelmeskedtem, néhány akkori cikkem ismertetésével. Sorra kerítettem például egy Kolozsvárról mérgesnek induló vita kapcsán kisebbségi újságírásunk egyik nagy nehézségét. Az Ellenzék tehetséges ifjú újságírója, Incze Lajos *Első kincs az anyanyelv* című cikkével igen éles bírálatban részesítette kisebbségi újságírásunkat. Megállapította, hogy lapjaink nem tanítják, ahogy kellene, hanem még rontják legfontosabb kincsünket, anyanyelvünket. Vád, megrovás, felelősségrevonás váltakozott Incze cikkében, s mindez elég volt arra, hogy a kolozsvári magyar újságírók csoportja a Romániai Népkisebbségi Újságírók Szervezete nevében ugyanolyan vagy még fokozottabb ingerlékenységgel tiltakozzék a megállapítás ellen és utasítsa vissza az illetéktelen bírálatot. Eszembe jutott, hogy én is kavartam hasonló vihart valamikor az „írók gyávasága” kérdésében, és – az ifjú kartárs védelmére keltem. „Incze Lajos ifjú kartársunk vitaindító cikke váljék javunkra – írtam *Újságírásunk a terítéken** című cikkemben –, mert mindaz, ami megállapításaiból igaz, nem válik valótlansággá amiatt, mert az okokat nem kutatta.” Rámutattam hát az okok egyikére én. „Az újságíráshoz kerülő fiatal nemzedék egy része – figyelmeztettem – román iskolákba járt, de ma már a magyar iskolákban sem fordíthatják azt a gondot az anyanyelv tanítására, mint régebben. Az újságíró-gyakornokok java részét bizony még a helyesírásra is oktatni kell, nemcsak a helyes magyarságra, a magyaros mondat-szerkesztésre, s az írás más követelményeire...”

Megvédtem így belső békénket, s egyben felpanaszoltam a kormánynak a kisebbségi iskoláztatás egyik nagy hiányosságát...

* B.L. 1940. febr. 4.

Egy másik cikkem is életünk belső békéjét és a Magyar Népközösség biztonságos építését védte. Az aradi népközösségi tagozat vezetőségének választási harca úgy felkavarta a szenvedélyeket, hogy az ellenfelek öklüket rázták egymás orra előtt. „Ha a választók tömege azért ég, lelkesedik és gyűlöl – figyelmeztettem a viszálykodókat *A tanácskozás módszerével** című cikkemben –, hogy a maga pártját vigye tűzön-vízen keresztül győzelemre, hogy a maga elgondolását erőszakolja ki az ellenpárt elgondolásainak letiprásával és kiátkoztatásával, akkor nem a munka és tevékenység következik a választás után, amire szükség van, s aminek minden szervező és választás csak eszköze lehet, hanem a további munkabénító belső torzsalkodás és eléggé el nem ítéhető áskálódás...”

Iskolakérdésben s a kormány címére küldött elégedettség nyugtázása volt – kellő célzatossággal – egy későbbi, a *Nagyfontosságú megállapodás*** című cikkem. Megírására az a nekünk jó hír szolgáltatott alkalmat, hogy a Szentszék és a kormány meghatalmazott képviselői között megállapodás jött létre. Fontossága megértéséhez elég, ha csak a „kellő célzatosságot” érzékeltetem a cikkből kiemelt alábbi sorokban:

„... A megvont nyilvánossági jogok, iskolaépületek elvitatása, valamint a névelemzéses beíratások sokkal több zavart és gondot okoztak a kormányzatnak is, az érdekelt egyházaknak is, mint amennyi értéket román nemzeti szempontból jelentettek, ha egyáltalán jelentettek valamit.”

Természetesen reméltük, hogy a megállapodást nemcsak a katolikus iskolákra alkalmazzák!

S még egy ilyen belső érdekességű cikket ismertetek. Itt azért, mert a falusi dolgozó tömegek akkori nehéz életvitelére jellemző sorokat idézhetek belőle. Ionescu-Sisești földművelésügyi miniszter nagy beszédét népszerűsíti a cikk *Mezőgazdasági mozgósítás**** címmel. Íme néhány beszédes mondat a cikkből:

* B.L. 1940. febr. 23.

** B.L. 1940. febr. 25.

*** B.L. 1940. márc. 16.

„...Változtattak a [katonai] szabadságolások rendszerén is. Lehetővé teszik, hogy a mezőgazdasági munkások a tavaszi és nyári hónapokon azt végezzék, ami a hivatásuk. A miniszteri közlés nem beszél külön kisdákról, de természetesnek vesszük, hogy elsősorban ezekről van szó, hiszen Romániában ezek adják a mezőgazdaságot, nem a mezőgazdasági nagyüzemek. Megváltoztatják a rekvirálási rendeletet is. Erre azért van szükség, hogy az állati munkaerő is felszabaduljon a mezőgazdasági mozgósítás céljaira. Rendeletet hoznak, hogy az igázásra használható állatokat levágni nem szabad. Ennek érdekében heti két hústalan napot vezetnek be. Új dolog ez nálunk, de célja annyira érthető, hogy szívesen és örömmel vállalja az egész ország.”

Ez a cikk már abban a számban jelent meg, amely a szovjet–finn háború utolsó felvonásáról számol be. A legutolsó hadijelentés Viipuri elestéről ad hírt. És arról, hogy Finnország huszonötezer embert veszített a háborúban. Közli a lap a finn államelnök, Kallio Kyösti kiáltványát is, amelyben igényli „az északi államok tartós és rendíthetetlen szövetségének megteremtését.”

– Hangoztatnunk kell – mondotta a finn néphez rádióan intézett szózatában –, hogy Svédország és Norvégia magatartása, ahogyan megtagadták a segélycsapatok átengedését, a legmélyebb kiábrándulást jelentette számunkra. Ez a segítség ugyanis lehetőséget nyújtott volna arra, hogy sikerrel szálljunk szembe a támadók rohamával. Mégis remélem, hogy most már szomszédaink is belátták, meg kell teremteni az északi államok tartós és rendíthetetlen szövetségét.

A finn államelnök nyilván még nem tudta, hogy a hitleri fasizmus titkos diplomáciája a norvég Quislingben már megtalálta azt az embert, aki odaadta magát és nevét a történelem leggaládabb nemzetárulása fogalmának megtestesítésére. És nem ismerte a megtámadásra kiszemelt országokban előre megszervezett „titkos hadtestek” módszerét sem. 1940 áprilisának második felében, tehát alig pár héttel a finn–orosz békekötés után, már Oslóért folyik a nagy csata a meglepetésszerűen partra szállt német csapatok és a készületlen norvég

csapatok között. Az Északi-tengeren összecsapnak az angol és német hadihajók, fölöttük párviadalt vívnek a német és angol repülőgépek. Az angoloknak sikerül is part-ra szállni messzi fent északon Narviknál, de hol van ez Oslótól? Norvégia nem tudja megvédeni magát, és vele együtt elesik Dánia is.

Kimásolhatnék most ide a korabeli lapokból egész sor hadijelentést, köztük tán nem egy olyant is, amelyet magam fogalmaztam meg a sajtóirodák jelentése nyomán. De minek? Megtöltenének tán egész oldalakat, mint annak idején az újságban tették, de úgylis elfelejtené vagy tán magába se tudná fogadni az olvasó. Az események olyan száguldó iramot vettek, hogy magunk sem tudtuk pontosan számon tartani, mikor mi történt egy-két héttel azelőtt. Április első felében a németek megszállták egész Dániát és Norvégia túlnyomó részét is. Május közepén pedig már átnyargaltak Hollandián, Belgiumon és Luxemburgon, s már meg is indult a nagy oldaltámadás – a híres francia Maginot-vonal mögött – Franciaország ellen is. Június közepén a büszke Franciaország fegyverszünetet kért. A németek ugyanis visszakergették a La Manche-csatornán át a szövetségük megsegítésére partra szállt angol hadsereget is.

Íme, milyen röviden össze lehet foglalni, alig néhány sorban, a második világháború első részét, amelyről szinte megszámlálhatatlan kötetet, visszaemlékezést, hadászati elemzést írtak...

Az én magam elé szabott feladatomban azonban csak a saját parányi emlékeimnek megírása. Illetve ebből is már csak annyi, amennyi az akkori érzelmi viharzásomból máig megmaradt, pontosítva dátumokat, eseményeket mai tanulmányaimból...

Személyes emlék?

Van ilyen is. Az egyik az, hogy piederstálra igyekeztem emelni magamban – és az újságban is – a szememben tragikus hőssé vált Lipót belga királyt. Nemcsak királya, hadserege főparancsnoka is volt, s mint ilyen az első nagy csatavesztés után belátta, hogy kilátástalan a további ellenállás a felmérhetetlen túlerővel szemben, érintkezésbe lépett tehát az ellenséggel, és le-

tétette megmaradt hadseregével a fegyvert. Ám erre a lépésre kormánya beleegyezése és „ellenjegyzése” nélkül szánta rá magát, vagyis alkotmányellenesen. Emiatt kormánya, amellyel azelőtt olyan jól megértették egymást, detronizálta, árulónak, a haza ellenségének nyilvánította. Tetézte egyéni tragédiáját az is, hogy az ellenség viszont ünnepelte, dicsőítette, mert íme, nem is lehet felmérni, mennyi belgának mentette meg az életét és országának milyen nagy értékű vagyont azzal, hogy nem akart – hőssé válni. Inkább vállalta kormánya és népe egy részének szemében a hazaáruló gyűlöletes szerepét... De hát áruló-e csakugyan?

– Vagy népe tragikus hőse inkább?

„Talán jön még idő, amikor az ilyen emberi hősiességet jobban megbecsülik, mint most, s akkor Lipót belga király is megkapja a teljes erkölcsi igazolását.”

Ezzel a mondattal fejeztem be a cikkemet.*

Ám volt még egészen más maradandó élményem a Franciaországot végül is legázoló német hadjárattal kapcsolatban. Ebben aztán nem volt semmilyen királyi, csak olyan magamfajta – újságíró tragédia. Lipót király ügyét magamban, lelkiileg felemelőnek, megrázónak éreztem, ezt a másikat lesújtónak, lealázónak. Körösi-Krizsán Sándor kollégám, aki nemcsak jó társam volt az újságírásban, hanem barátom is, s akitől korábban annyit tanultam – bár már nem egészen váratlanul, mégis mindannyiunkat lesújtóan – nyíltan Hitler-baráttá vált. Bejelentette, hogy felesége (Erika von Ilten) német összeköttetései révén meghívást kapott, utazzék Franciaországba haditudósító-nak, legyen szemtanúja annak a történelmi eseménynek, amikor Hitler „rendet teremt Európában” és „végleg elsöpri a Németországot megalázó versailles-i békét”.

– Majd meglátjátok! – magyarázta lelkesen. – A Führer igazságos bíró lesz Európában. Rendet teremt a sok rakoncátlan nép között, s megteremti a nagy német egységes Európát.

– Kinek kell az ilyen egységes Európa? – csattan-tam fel mérgesen. – Nekem nem!

– Majd kelleni fog a gyergyóalfalusi székely paraszt-

* A belga király tragédiája. B.L. 1940. jún. 1

nak, ha munkát keres és egész Hamburgig mehet szabadon... – csendesített biztatóan.

Nem csitultam.

– A székelyek nem vágnak úgy Hamburgba kikötőmunkásnak – mondtam epésen –, mint te Franciaországba – haditudósítónak.

Hideg volt a búcsúzkodásunk, amikor elindult Berlinbe, hogy megkapja a haditudósítói igazolványt. Mert azt tán mondanom sem kell, hogy Kahána már nem merte megtagadni hozzájárulását, amikor neki is bejelentette szándékát. Más körülmények között tán még büszke is lett volna, hogy lapjának különtudósítója van a német–francia háborúban!

Körösit nem kellett sokáig nélkülöznünk. Pár hét múlva már otthon is volt Brassóban, s felvillanyozódva mesélte élményeit a német hadvezetés „művészi felsőbbrendűségeiről”.

– Nyomult előre a német ék feltartóztathatatlanul, s tíz-tizenöt kilométerre tőlünk békésen dolgozhatott a mezőn a francia paraszt! Mert úgy nyertek meg nagy csatákat, hogy visszavonulásra, menekülésre készítették a francia csapatokat, sok helyen minden ellenállás nélkül. Ezt nevezem hadviselésnek!

Nem, nem volt ott Compiègne mellett abban az erdőben, nem látta azt a vasúti kocsit, amelyben 1918. november 11-én aláírták a németektől kért fegyverszüneti feltételeket. Most Hitler ugyanott fogadta a francia kormány teljes hatalmú megbízottját, ugyanolyan célból. Csak most ő diktálta a feltételeket.

– Az lett volna csak az igazi! Tanúja lenni a történelmi jelenetnek!

S idézett – németül – abból a napiparancsból, amelyet ebből az alkalomból felolvastak a győztes német csapatok előtt.

Lelkesedésében, s belemelegedve a német szóba, Brassóban – suttyomban – egy kis cikket küldött a Kronstädter Zeitungnak. Nekem be is vallotta, vagy inkább örömmel eldicsekedte.

– Barátom! Egy szó változtatás nélkül közölték.

Később rájöttem, hogy ez meg az ő „művészi német hadműveletének” csatája, vagy legalábbis próbacsatája

volt. Úgy látszik, útközben. Budapesten is kapcsolatokra tett szert ebben az irányban, mert fél év se telt bele – a Pester Lloydnál, a magyar kormány hivatalos német nyelvű lapjánál lett szerkesztő! Illetve Herr Redaktor.

Akkorjában volt ez már, amikor mi Brassóban lap nélkül maradtunk. Előre megérezte volna a történendőket?!

Miközben a harci zaj betöltötte az Északi-tengert, majd Európa nyugati felét, a közép- és délkelet-európai népek békevágya lidércfényként imbolygott a német és olasz titkos diplomácia ingoványain.

Igazán, nagyon is érzem én, hogy milyen harsányan művészietlen, dagályos mondat ez az előbbi. Lidércfény, titkos diplomácia és ingoványok! Én azonban nem keresek más megfogalmazási lehetőséget, mert ezt érzem, ezt a dagályos-metaforásat helyzetünk igazi tükrének. Azaz ekkor talán már nem is volt annyira titkos ez a diplomácia, inkább csak talányos. Hiszen már cenzúránk is megengedte, hogy foglalkozzunk vele, keressük békénk megmaradásának, a háború elkerülésének, a belőle való kimaradásnak a lehetőségeit. Magam is írtam ilyen menekülő, találgató, reménykedő békecikkeket. Az egyikben – igen jellemzően – még azt is a reményt keltő jelenségek közé soroltam, hogy a kormányzás 20 éves évfordulóját ünneplő Horthy Miklós „érdemeit higgadt értékeléssel elismerte a román kormányzat és a román sajtó is”.

Igen jellemzőek voltak erre a korszakra az ilyen békekereső, békementő, reménykedő, hát igen, hát megismétlem: *a titkos diplomácia ingoványain imbolygó lidércfények utáni kapkodások.*

Ilyenek voltak az én cikkeim is. Kettőt közülük bemutatok. Az első az északi háború lezajlása után, 1940. április 28-án, a másik három hónappal később, július 28-án, a franciák kapitulálása után jelent meg a Brassói Lapokban. E két cikkben benne van annak a három hónapnak a történelme, ahogyan mi – harmadszor is megismétlem – kapkodtunk a béke lidércfénye után.

Hát hiszen el is értük a végén.

De olyan béke is volt az, mint amilyen a lidércfény!

Megfoghatatlan, hideg és kárhozatos. Fasiszta béke.

Mind csak ezt igyekeztünk elkerülni. Ó, nemcsak én, hanem az ország sajtójának nagy része. S mégis, talán még az én két cikkem is, csak közelebb vitt hozzá! Ítélje meg az olvasó!

*A harmadik próbálkozás.** Ez volt az első cikk címe. A szövege pedig:

„A háború kitörése óta most már harmadízben szárnyal fel a délkelet-európai államok összefogásának a gondolata. Ezúttal nincsen olyan nagy sajtózaja, mint az első két esetben volt. Megszűkölt az a terület is, amely alkalmasnak látszik, hogy ugyanazon politikai magatartás védősáncai mögé húzódják a fenyegető vihar elől. A kezdeményezés sem olyan államból indul, amely helyzeténél vagy katonai erejénél fogva nagyhatalomnak tekinthető, s így különleges súlyt és tekintélyt biztosíthat a tömörülésnek. Emlékezzünk csak vissza, először Olaszország dobta fel a gondolatot, s Jugoszlávián és Magyarországon keresztül hozta kelet felé. A magja az elképzelésnek a »készenléttel párosult hadat nem viselés« volt. Róma nagy politikai súlyt és nyomasztó tekintélyt tudott adni a dolognak. Az ő kezdeményezésére és mintegy az ő nagyhatalmi védnöksége alatt kialakuló délkelet-európai semleges tömörülés hatalmas ütőkártya is lehetett volna – adott esetben. Ezért volt nyomasztó az a tekintély, amely ezt az első kezdeményezést megfullasztotta. A Rómából húzott vonal eljutott hozzánk is, de csak azon az érzelmi vágányon, amelyet a be nem avatkozás, illetve a semlegesség vágya rakott le sürgősen előtte. Diplomáciai téren Budapesten túl nemigen volt sikere, hiszen Olaszország – még semlegesen és hadat nem viselve is – a harcban kiverekedett egyik hatalmi csoport oldalán áll.

A másik kezdeményezés, mintha felelet lett volna az elsőre, az ellentétes sarkpontról, Ankarából kerekedett elő, s nem sokkal ezután. Ennek is nagy sajtója volt, s az ankarai megnyilatkozások már olyan hatalmas területi és számbeli tömörülésről ábrándoztak, amely egyenrangúsítja Délkelet-Európát és a Balkánt minden hatalmi

* B.L. 1940. júl. 19.

törekvéssel szemben. Az Ankarából húzott vonal viszont csak București-ig jutott el, tovább nem haladhatott, aminek viszont az volt a következménye, hogy az első kezdeményezés külön kört alakított ki Róma, Belgrád és Budapest között. Ez a külön kör is elég volt arra, hogy elcsendesítse az ankarai kezdeményezést. Mert Ankarának is megvolt az a hibája, ami Rómának. Ő viszont – bár kétségtelenül el akarja kerülni a háborúba való belesodródást – a másik harcoló hatalom oldalán áll, s a Dardanellák révén nagyon is kívánatos hadászati kulcsot tart a birtokában. Itt tehát Törökország helyzeti súlya és tekintélye nyomta agyon a kezdeményezést. Világos is volt, hogy egy olyan tömörülés, amelyben a vezérszerepet Róma vagy Ankara viszi, igen könnyén nem a semlegesség biztosítója, hanem döntő jelentőségű »érvelés« lehet valamelyik harcoló fél javára abban a történelmi pillanatban, amikor erre szükség lesz. Ebben az esetben pedig a tömörülő kis államok, amelyek az összefogással a semlegességet és a békét kívánják menteni, jól felhasznált vagy esetleg kihasznált eszközök maradnak, nem is beszélve arról, hogy esetleg a maguk kárára járulnak hozzá a háborús kibontakozáshoz. Ilyen előzmények után a mostani harmadik kezdeményezés valóban szerénynek és szürkének tetszik. Nem ködlenek mögötte nagy elképzelések, mert a lényege éppen az, hogy kikapcsolódva a háborús diplomácia bonyolult szövevényéből, azok alakítsanak külön diplomáciai kört maguknak, akik valóban a maguk békéjét akarják menteni, mert nagy érdekük, hogy meg ne tiporhassanak a nagy mérközés során. Ez bizony már jóval szűkebb terület. Macsek volt horvát vezér, a jelenlegi jugoszláv helyettes miniszterelnök négy népről és három országról beszél csak: Jugoszláviáról, Magyarországról és Romániáról. Fel kell figyelni erre a Macsek-nyilatkozatra. Azért is, mert Macsek mondta, aki népe történelmét két idegen főhatalom alatt figyelhette meg, tehát lelki »előképzettsége« van a népek közötti béke szükségéhek felismerésére, de azért is, mert most hozta előtérbe ismét azt az egyébként régi ábrándját, amikor Magyarország és Jugoszlávia között feltűnő barátkozás folyik. Ez a legfontosabb, amiben ez a harmadik kezdeményezés az

első kettőtől különbözik: egy kis állam keresi most a hozzá hasonló helyzetben levő kis államok kezét, s nemcsak nem kíván nagyhatalmi politikai tekintélyt a tömörülés élére, hanem óvakodik attól, hogy ilyen elhajlással valamelyik háborús központ sodró erejének a közelébe kerüljön. Jugoszlávia függetleníteni kívánja a semlegesség, a háborút nem viselés politikáját. Talán azért is keresett kapcsolatot éppen most a messzi Moszkva felé Olaszország szomszédságából. Egyedül azonban gyenge, gyenge másodmagával is. Az elképzelésnek csak akkor van gyakorlati értelme, ha mindazok az államok, amelyek vele hasonló helyzetben vannak, s vele együtt életérdeküknek tekintik az elsodródás kikerülését, összefognak vele, illetve összefognak egymással. A jugoszláv–magyar barátkozás nemcsak ennek a két népnek az ügye. Markovics Lázár jugoszláv igazságügyminiszter, akit olyan kitüntető szívéllyességgel fogadtak Budapesten, igen nyíltan és igen értelmesen beszélt: »A mai válságos időben Európa e részében élő valamennyi nép és állam jövője belátásunktól, valamint a kölcsönös viszonyunkat és magatartásunkat befolyásoló fő tényezők helyes megítélésétől függ.« A mindjárt ezután következő mondatában viszont ezt a megállapítást teszi: »... megteremtettük a lehetőségét valamennyi dunai állam szolidaritásának, kifejtető együttműködésének.«

Markovics Lázár előadást tartott a magyar fővárosban. Előadásával szinte egyidőben hangzott el a Macseknyilatkozat. Most pedig Andres jugoszláv kereskedelmi miniszter tartózkodik a magyar fővárosban, s mélyíti hasonló értelemben a kapcsolatokat. Lehetetlen, hogy mindez cél és komolyabb tartalom nélkül történik. Macsek »politikai kényszerűségekről« is beszélt, s ez ma már nem hallatszik diplomáciai tolvajnyelven a széles dunai közvélemény előtt sem. A horvát vezértől felsorolt négy dunai nép nagyon jól érzi és látja, hogy békéjét csak akkor mentheti meg, ha valóban egymás mellé zárkózik és – elzárkózik a jobbra vagy balra rángató vagy kíváncsi befolyások elől is. Ebben az esetben, de csak ebben az egyetlen esetben kívánatos mindkét hadviselő fél részére az itteni népek semlegessége. A megosztásnak és a különutak keresésének nincs lehetősége,

mert ha délkelet-európai népek közül csak egyet is elkap a forgószél, sodródik utána a többi is. Nem szabad elfelejteni, hogy București, Ankara és Athén biztosítékokat kapott a nyugati szövetségesektől. Jugoszlávia nem kapott, de ha támadás éri, Törökország segítségére számíthat, s ebben az esetben szerződéses jogcím áll a szövetségesek rendelkezésére. Ez már a háborúnak az egész Délkelet-Európára való kiterjesztését jelentené. Sem Berlinben, sem Londonban nem gondolnak még erre a nagy kockázatra, de mindkét fél készen áll, hogy biztosítsa az érdekeit, ha a másik előretörésétől tartania kellene. Ilyen körülmények között az okos egyensúlyozás valóban az érdekelt kis államok együttes nagy történelmi feladatának látszik.

Meddig jut el a belgrádi újítás, még nem tudhatjuk. Remélnünk kell, hogy sikeresebb lesz, mint a két első kezdeményezés, mert ez már nem taktikázás, hanem »politikai kényszerűség is«, ahogyan Macsek nevezte. Viszont Markovics szerint sorsunk – ami esetleg azonos ennek a kezdeményezésnek a sorsával – belátásunktól és a magatartásunkat befolyásoló fő tényezők helyes megítélésétől függ. A fő tényezők helyes kiválasztására és ezek helyes megítélésére kell tehát törekednünk. S hogy ez könnyebb legyen, hogy káros indulatok ne befolyásolhassanak, ma még inkább szükséges, mint bármikor volt, hogy a legnagyobb megértés és belátás irányítsa az érdekelt államok kormányzatát a kisebbségekkel való bánásmód terén.”

A két cikk közé eső három hónap alatt nemcsak a nyugati harctéren, hanem nálunk is fontos események történtek. Franciaország veresége nyomán királyunk és kormánya erősen a tengelyhatalmak oldalára sodródott. Június vége felé feloszlatta a Nemzeti Újjászületés Arcvonalát, s helyette kimondotta a Nemzet Pártja megalakulását, amelynek egyetlen irányítója – maga a király. Ebbe a pártba már nem szorgalmazták a nemzeti kisebbségek belépését, mert tárgyalanná vált a parlamentarizmus maradéka, az Arcvonal választotta parlament működése is. Az új pártba feltűnően nagy számban kérték felvételüket a vasgárdisták, s ez nem is nagyon tette kí-

vánatoszá a kisebbségek belépését. A király azonban nem feledkezett meg a kisebbségi kérdéstről sem, és kinevezte a kisebbségi kérdések miniszterének Hans Otto Rothot, a szászok egyik vezető emberét. A kinevezést viszont – a kinevezett vonakodása miatt – nem követte a hivatalos beiktatás, s így kisebbségi miniszter papiroson volt, de gyakorlatilag nem. Ám el is terelődött erről a kérdéstről a figyelem, mert Molotov szovjet külügyminiszter váratlanul a moszkvai román követ útján ultimátumot intézett a román kormányhoz. Visszakövetelte Besszarábiát, amelyet – szovjet álláspont szerint – az első világháború végén Románia a Szovjetunió gyengeségét kihasználva szállott meg. S követelte még részben néprajzi alapon, másrészt kárpótlásként az elmúlt húsz évért, Bukovina északi részét is.

Tătărescu kormányából – a merénylet áldozatául esett Călinescu helyét ő vette át – az ultimátum elfogadását ellenző miniszterek lemondtak. Helyükbe bevonták a kormányba Vaida-Voevodot mint erdélyi, Inculțet mint besszarábiai és Nistort mint bukovinai minisztert. S bekerült a kormányba Horia Sima is, a Vasgárda kapitánya Zelea Codreanu kivégzése után, mint nemzetnevelési alminiszter.

Abban a lapszámban, amelybe én az említett második békét áhító vagy inkább sürgető cikket írtam, már Salzburgból jelenti a Rador, hogy: *A közel-kelet kérdéseit is felölelik a salzburgi megbeszélések. Az olasz Stefani sajtóiroda híre szerint pedig „elérkezett a délkelet-európai problémák békés megoldásának kedvező pillanata”.*

A lap külön vastag betűkkel nyomtatott alcímben emeli ki: *Ünnepélyesen fogadták Salzburgban a román államférfiakat.*

Ennek a lapszámnak a vasárnapi vezércikkét írtam én a *Duna-völgyi egység felé** címmel az alábbi szöveggel:

„Az a földdarab, amely Közép- és Délkelet-Európában elkerülte eddig a háborús fürgeteg, feszült figyelemmel és nem titkolt reménykedéssel tekint most Salzburg felé. A feszült figyelem az új európai rend kiala-

* B.L. 1940. júl. 28.

kítását célzó változásoknak szól, a reménykedés pedig a béke további fenntartására vonatkozik. Ez viszont az adott körülmények között a függő kérdések lehetőleg zökkenésmentes és békés elrendezését jelenti. Az új rendet irányító nagyhatalmak is eléggé értésünkre adták erre irányuló akaratukat, de félti és védeni szereti a békét minden nép is, akár közelebről, akár távolabbról érdekelt a kérdésben. A távolabbról érdekelt az egész Balkán. A közelebről érdekelték azok az államok, amelyek a Duna völgyében fekszenek. Salzburg München után következett, s ezen a mostani találkozáson a román államférfiak mellett tanácskozássra jelentkeztek a bolgár, valamint a szlovák állam megbízottai is. Ez a tény még csak jobban előtérbe állítja a Duna-völgyi kérdést.

A Duna-völgyi népek békés összefogásának és összeműködésének álmáról annyiszor esett már szó ezen a helyen. Most úgy látszik, hogy az a nagy történelmi zökkenő, amelyen napjainkban esünk át, egyszerre közelebb hozza, megfoghatóbbá, tapinthatóbbá teszi azt, ami eddig álmom és ábránd volt. Persze, amit a politikai erővonalak rajzolnak ki, az sok tekintetben más, mint amit a széplelkek álmodtak meg már annyiszor az utóbbi száz év alatt. Más a jelentkezési mód is, mert a hadseregekre és a diplomáciára támaszkodó politika is más, mint a költészet. A végrehajtási eszközök vaskossága azonban nem módosítja a lényegét. Azt a bizonyos Duna-völgyi lényegét, amelyet mégiscsak az írók és a költők fogalmaztak meg a legjobban, s amelynek megnyugtató kiérlelése az eróművi beavatkozások után újra csak az írók, költők, az álmodozók feladata lesz. Mert késszé, teljessé és nyugodttá csak akkor válhatik majd, hogyha a lelkekben is megtalálja majd a maga elrendezését.

A szlovák kormány megbízottak salzburgi jelentkezése új, de természetes és következetes mozzanatnak látszik. Akárhogyan is fordul napjaink történelme, a Duna folyása, s amit az meghatároz, ugyanaz marad. Ez az első alapvető tényező, amelyet figyelmen kívül hagyni nem lehet. De ott van mellette a második, vele egyenrangú és talán egyenlő erejű, s Európában ezt is a Duna szimbolizálja a leginkább. A Duna mentén néprajzi mozaik teszi érdekesen, de egyben felelősségteljesen is változa-

tossá Európának ezt a részét, s ez a néprajzi mozaik nem alakítható át olyan könnyen és olyan súlyos áldozatok nélkül, hogy megérje azt az eredményt, amit el lehetne érni vele. A Duna-völgyi kérdés az új politikai helyzetben is változatlanul a régi tartalmában jelentkezik. Alapszínét és azt a hangulatát, amely történelme egyik legfőbb alakító erői közé tartozik, továbbra is a nemzeti-ségi, vagy ha úgy tetszik, a kisebbségi kérdés szabja meg.

Ez a kérdés nem sikkadhatott el Salzburgban sem. Európa új parancsnokai a nagyobb politikai és gazdasági egységek felé irányítják Európát. A nagy népeknél ezek a nagy egységek egyszerű és természetes következmények. A kis népek tömörítésénél azonban már nehézségek vannak, s ezek a nehézségek komoly, de szép feladatok elé állítanak. A legújabb német szellemi irányzat a nemzeti gondolat, túlságos politikai és gazdasági érvényesülésének a visszaszorítására int, s ezen a téren valóban áldozatokat kell hoznia minden kis népnek, amely bele akar illeszkedni a nagyobb és tartósabb egységek felé irányuló új európai rendbe. Úgy érezzük azonban, hogy ezek az áldozatok, ha a kialakuló nagyobb egységek politikailag nyugalmat, gazdaságilag szilárdabb és egységesebb megélhetést tudnak biztosítani, nem is lesznek majd olyan terhesek. De feladat marad akkor is az érzelmek viharzásának lecsendesítése, a nemzeti gondolat eszmei és szellemi tartalmának okosabb kiérlelése s az anyanyelv szent jogának a teljes és minden vonatkozásban megnyugtató biztosítása. Mindez egyaránt kötelező lesz minden Duna-völgyi kis népre ezen a területen, amelyen annyi nép él egymás mellett, vagy énpén egymással. keveredve. Ha az új rendben is lesznek keserőségek és a keserőségek nyomán a gazdasági és politikai egységet feszítő lázongások, úgy ebből a forrásból erednek majd a legbiztosabban. Viszont ebből a forrásból fakadhat az a tiszta szellemiség is, amely a nemzeti értékek tiszteletben tartása mellett végül is kialakíthatja az európai polgár fogalmán belül azt az öntudatos és büszke Duna-völgyi polgárt is, akinek nem lesz már ábránd a Duna-völgyi népek összefogása.

Úgy hisszük, hogy ennek a feladatnak a munkálását már most, a kialakulás lázai közepette meg kell kezdeni. A politikai irányító erők politikai megoldásokat hoznak majd. Aligha kétséges, hogy a megoldási formák között a legfontosabb a népi önkormányzatok biztosítása lesz minden olyan területen, ahol valamilyen állam valamilyen kisebbségei élnek. A szellemi és gazdasági előrehaladás biztosítása tételes joggá válik, amelyet megsérteni nem szabad, a kijátszása pedig egyet jelent az árulással. A ruszin népnek biztosított önkormányzat mintha az első fecskéje lenne ennek a Duna-völgyi tavasznak. A szlovák kiküldöttek salzburgi tárgyalásai is mintha ugyanabban az irányban keresnék a nagyobb egység felé kapcsolódás lehetőségét. De más formákban és más körülmények között is jelentkezik mindenütt a kisebbségekkel való bánásmód gyökeres átalakításának a készsége. Biztató jelenségek ezek, s az adott körülmények között nem is szabad kételkednünk az őszinteségükben. Történelmi erők dolgoznak itt, s ezeknek az erőknek úgy segíthetünk a legjobban, ha a lelkek közti megértést, a közeledés, a kibékülés és az együttműködés gondolatát minden eddiginél nagyobb hittel és bizalommal, de ezen kívül nagy politikai öntudattal is hirdetjük. Ez a történelmi vonal igazán a mi régi elvi vonalunk, s ennek az érdekében – bár a régifajta nemzeti gondolatnak tényleg kell áldozatot hoznia – az új nemzeti gondolat nem árulást jelent, hanem azt a többletet, amely valóban azt kívánja biztosítani a nemzetiből, ami benne örökkévaló érték: a szellemi tartalmat, s nem a rikoltó és tövises külsőségeket.

A Duna-völgyi lelki összefogás kialakítása szellemi feladat, de már nem is látszik olyan nehéznek, ha a nagyobb politikai és gazdasági egységek kialakításánál okosan és körültekintően rendezik a nemzeti, nemzetiségi vagy éppen kisebbségi kérdést.”

MÜNCHEN – BÉCS – MÁSODSZOR

Hamarosan kiderült, hogy Salzburg nem kezdete volt valaminek, hanem közbeeső diplomáciai játéka egy már Münchenben elindult folyamatnak. A Brassói Lapok akkor félrerakott és máig megtartott példányai közül előkerült egy idegen lappéldány. Mit keres ez itt? Miért tettem el akkor? Beleolvastam, és megértettem. Első oldalán nagy cím adta hírül, hogy az olasz sajtó szerint: *„Münchenben döntöttek Erdély kérdésében”*.

A lap Bratislávában (Pozsonyban), az új Szlovákia fővárosában megjelent *Új hírek* 1940. július 12-i, pénteki száma. A mi sajtóirodáink ezt a hírt nem közölték. Pedig a cikk vastagbetűs alcímében az is benne van, hogy: *„Románia valószínűleg döntőbírátság elé bocsátja a magyar–román problémát.”*

A parádés nagy müncheni diplomáciai összejövetelről beszámoló egész oldalas aprólékos tudósítás közepén egy rövid jelentésben ott van a lényeg, amelyet a főcímben kiemeltek. Ide másolom:

„2 1/2 órás tanácskozás

München. – Hitler német vezér és kancellár kedden a délelőtti órákban Ribbentrop külügyminiszter és a vasárnap óta a német kormány meghívására Németországban tartózkodó Ciano gróf olasz külügyminiszter jelenlétében a müncheni vezéri palotában fogadta a német birodalmi kormány meghívására Münchenbe érkezett Teleki Pál gróf magyar miniszterelnököt és Csáky gróf külügyminisztert. A tanácskozás két és fél óráig tartott, és a három állam közötti hagyományos kapcsolatok szellemében folyt le.”

Tehát ez is Münchenben kezdődött, s aztán úgy folytatódott és fejeződött be Bécsben, ahogyan azt a „vezéri palotában a Führer és diplomáciája előírta”. Így volt ez – a Henlein mozgalom változatával színezve – Cseh-

szlovákiával is. A legközvetlenebbül érdekeltek – ha egyes jól tájékoztatottak tudtak is valamit róla – nem szóltak, nemigen szólhattak bele a vezéri elgondolásba. „Júniustól kezdve a magyarság erdélyi vezetői már csak passzív szemlélői voltak annak a viharnek, ami Európának ezen a részén támadt” – írja Mikó Imre. Ő csak elfogadható hiteles tanúnak, hiszen a Magyar Népközség főtitkára és a bukaresti központi iroda vezetője volt.

Nem észleltek ebben az időben semmi nyugtalanító vagy nyugtalanító mozgalmat az erdélyi magyarság népi tömegeiben sem. Az előző év októberében ugyan a hatóságok a határ mentén s Erdélyben is tömegesen tartóztattak le főként papokat, tanárokat, tanítókat és más foglalkozású embereket azzal a gyanúval, hogy szabotázs-cselekményekre szervezkedtek, de hónapokon át tartó nyomozás után a 220 vádlott egy részét szabadlábra helyezték, más részét áttették Magyarországra, és csak tizenötöt ítélte el a craiovai hadbíróóság.*

A hitleri fasizmus befogadására azonban – ez az igazság! – mindkét ország alkalmassá vált kormányzatában és diplomáciájában egyaránt. S volt előre megszervezett tömegbázis is mind a két oldalon. Romániában a vasgárdista, Magyarországon a nyilas mozgalom.

Nem is írom én itt le a diplomáciai játék egyes fázisait. Ez a történészek dolga. Az eredmény azonban a tömegek gondja-baja lett. Ezt tehát leírom az akkori megrendülésem mai higgadtabb megfogalmazásában.

Hitler a második bécsi döntéssel egyszerre két országot hajlított a nagynémet imperializmus igájába. Az egyiket a veszedelmes görög ajándékkal szédítette jármába, a másikon Erdély kettévágásával ejtett olyan vérző sebet, hogy tehetetlenné gyengítette. Persze mindezt korábbi hibák, sőt vétkek tették lehetővé. Nacionalista gerjedelmek, ebből származó értetlenség, elfogultság, féltékenység okozott értelmi és érzelmi zűrzavart a két nép között. Ebben a vetélkedésben újra és újra kifulladt a mindkét nép legjobbjaiktól áhított és keresett egyetértés. Ezt a nacionalista fertőzést sikerült Hitlernek olyan

* Mikó Imre: Huszonkét év

gyűlöletessé forrósítania, hogy mindkét ország egymás mellé kényszerülten és vakon vonta a német igát saját veszedelme felé.

Így történhetett meg, hogy két ország népének kellett kormányzatai révén szövetségesnek és barátoknak tekintenie azt, akit szíve mélyén – legalábbis nagy többségében – ellenségnek érzett.

Akkor persze zavart tudattal és nagyon vegyes érzelmekkel ezt nem tudtam volna így megfogalmazni. De a zavart tudatért és a vegyes érzelmekért felelős főbűnösre, a nacionalizmusra, azt hiszem, már akkor is habozás nélkül ujjal tudtam volna rámutatni. Ám senki sem kérdezte, nem törődött velem, magam se igen firtattam utána, csak átéltem a nagy megrendülést, mint valami elemi csapást, amely nem kérde tőlünk, jöjjön-e ránk vagy sem.

Pedig benne volt a kérdés is, a felelet is az idegeimben. Sugalmazták, vagy inkább belesulykolták közvetlen személyes élményeim. S gondolom, ezek az élő és máig is visszatérő élmények a tulajdonképpeni tárgyai visszaemlékezéseimről szóló könyvemnek, s nem a hitelesen ellenőrzött történelem vagy éppen az életemet magába záró történelmi szakasz elemzése, elbírálása.

Jöjjenek hát sorban az úgynevezett második bécsi döntéssel kapcsolatos személyi élményeim.

A legelsőről, a feszült és nyugtalansággal gyöttrő várakozásról nem tartom érdemesnek sokat írni, éppen csak megemlítem. Ez – gondolom – közös volt, ha nem is pontosan azonos tartalommal, az egész országéval. A második azonban már teljesen egyéni volt, arról rajtam kívül senki más sem számolhatna be. Közvetlenül a bécsi döntés előtti napon elgondolkozva ballagtam felfelé a Fellegvár oldalára vezető úton, mindjárt a Filipescu utca elején, ahol a német konzulátus tömzsi, erkélyes villája nézett az utca túlsó felén lefelé lejtő gyümölcsös-kertekre, amikor katonásan ritmikus menetelés döngölő zaja állított meg. Nem kellett sokáig figyelnem, zöldinges-csizmás menetelők értek utol. Fegyelmezett négyes sorokban jöttek és szorítottak oda engem a konzulátus oldalához. Első gondolatom az volt, hogy: hát még mindig ilyen sokan vannak annyi kemény üldözés után? Az

azonban feltűnt, hogy a menet néma volt, a vasgárdisták énekelve szoktak menetelni. A konzulátus előtt felerészben elhaladva hirtelen vezényszó csattant, mire megállottak, s arccal az épület felé fordultak – vártak néhány percig. S akkor megpillantottam az egyik négyes sor szélén régi ismerősömet, dr. Lemeny ügyvédet, az Ady-fordítót, a magyar irodalom barátját, aki néhány héttel ezelőtt fent járt nálam a szerkesztőségben s arra kért, hogy javasoljak neki lefordításra új magyar verseket. Úristen, hát ez is köztük van? – ámultam el, s egy pillantását igyekeztem elfogni, de ő is, akárcsak társai, az erkélyre függesztették várakozó tekintetüket. A konzul azonban tán nem tartózkodott otthon, vagy otthon volt, de tartózkodott attól, hogy megjelenésével eláruljon valamit érzelmeiből, mert nem jelentkezett az erkélyen senki. Erre új vezényszó hangzott, félfordulattal újra a menetelés irányába fordultak, s dübörögtették tovább az utcát csizmájukkal. A menetelés a szász templomocskáig tartott, ott felbomlott, mert lépcsőn kellett leszállni a Közép utcába, s a lépcsőn legfeljebb két ember férhetett el egymás mellett.

Három nap múlva, ha ott is voltak ezek a néma menetelők a nagy vasárnapi felvonuláson, már nem viselték formaruhájukat. Vagy elvesztek a hatalmas tömegben, amelybe nem az újságíró kíváncsisága, inkább a történelmi esemény titokzatos vonzása húzott be engem is.

A Kolostor utcán hömpölygött előre a néparadat a piactér felé, nem tüntető, inkább gyászmenetben. Nem jelszavakat kiabáltak, hanem a *Deșteaptă-te române-t* énekeltek, s látszott rajtuk a mély, fájdalmas megindultság. Igen, nemzeti gyászmenet volt ez. Megszólaltak a harangok is. És előbb csak egyes sorok, aztán az egész tömeg térdre hullott. Én a menet vége felé a járda mellett lépegettem. Egy pillanatig haboztam, hogy letérdeljek-e a poros-piszkos úttestre, vagy fellépjek inkább a járdán álldogálók közé, de a két mellettem menetelő férfi lenyomott maga közé a földre, egy harmadik pedig leverte fejéről a kalapot. Igazat adtam nekik. Olyan hatalmas érzés kényszerítette térdre őket, hogy nem tűrhettek maguk között különködőket. De feltámadt bennem a vágy,

hogy leszakadjak a menetről. Nem tehettem már. A menet mögöttem is zárt volt, és sodort tovább magával. A piactéren aztán körülfogta a népáradat a régi városháza kecses épületét. A Román Kaszinó erkélyén papok állottak díszes templomi öltözetben és civilek is néhányan, de nem ismertem fel közülük senki hivatalbélit: megyefőnököt vagy polgármestert. Szóltak a tömeghez, de mindenik csak a nemzeti fájdalomról beszélt, elítélte a bécsi döntést, de egy szót se szólt a döntőbírák ellen. Fel-felzúgott a tömeg is, de az is csak a döntés ellen. S ezt kifogásolta néhány magyar felkiáltás is a Kapu utca torkolatánál álló nagyobbacska csoportból:

– Nem kell a bécsi döntés!

Úgy sejtettem, hogy szervezett magyar munkások állanak ott, s jelszavuk a fasizmus ellen irányul. Aggódni kezdtem értük. Ez a tömeg most nemigen tudja elviselni a magyar szót. Úgy látszik, akadtak is, akik erre figyelmeztették őket, mert elhallgattak...

Nem vártam meg a gyászgyűlés végét. Lassan ki ügyeskedtem magam a tömegeből, s mélységes szorongással igyekeztem haza a családomhoz.

Otthon békés volt a hangulat. Készült a vasárnapi ebéd. A főtéri nagy tömeg zúgása csak időnként hatolt fel a Fellegvár dombja túlsó-hátsó szélére, ahol a mi utcánk kanyarodott a domb háta mögé. Nem volt beszélgető-beszámoló kedvem, inkább a Brassói Lapok már a kora reggeli órákban házhoz hordott friss számát vettem elő. Szombaton készítettük, de már ezt a dátumot viselte: 1940. szeptember 2. Hétfő.

Az első oldal számolt be a nagy eseményről, de sajátágosan óvatosan. A nagy négyhasábos cím ez volt: *A bécsi döntés után*. Igaz, a szerkesztőség már utána volt a nagy eseménynek, az olvasók nagy tömege azonban akkor értesült a tényről magáról is, de a részletekről különösen. Nem rádión hallott hír formájában a fülével, hanem olvashatóan – a szemével is. Mégis mindezt csak a második oldalon kapta meg. Az első oldalon az alcímek után, amelyek ugyancsak mind a döntés utáni állapotra utaltak, két cikk következett, „Brassó, 1940. aug. 30.” dátumozással, a döntőbíráskodás napjával. Az egyik cikket az én, a másikat Szabó Béni aláírása jegyezte, *A ma-*

gyarsághoz címmel. Az enyémmnek címe sem volt, inkább csak bevezetőként szolgált az egész beszámolóhoz. Anynyira vigyáztunk arra, hogy az esemény drámai részei a második oldalra kerüljenek, hogy két bevezetőnek szánt cikkünk alá, az ott üresen maradt negyedhasábnyi helyre egy kis „idegen” anyagot tördeltünk: *Az angolok újabb repülőtémadást intéztek Berlin ellen.* A második oldalon is az első nagy cikk *A péntek éjjeli koronatanács* címet viselte. Beszámolt a drámai ülésről, amelyen még az önkéntes politikai száműzetésbe vonult Maniu is részt vett. És csak azután következtek a döntésről és körülményeiről beszámoló sajtójelentések, megtöltvén az egész oldalt.

Az első oldal egész szövegében s tálalásában – felismerhetően – az olvasók megnyugtatását célozta, azzal a rejtett jelisével, hogy hiszen túl vagyunk már a nehezén!

Sikerült-e ezt elérnünk? Később kiderült, hogy nem nagyon.

Olvasom most ezeket a fent említett cikkeket, s már mindjárt az első mondatok után elkap a feszült érdeklődés. Biztos vagyok benne, hogy így hat a mai olvasóra is. Történelmünk egyik fontos időpontjának jellemző hangulata csap ki belőlük. Ezért közlöm őket. Ismétlem, az enyémmnek címe nincs, csak mintegy bevezetőként íródott a nagy eseményhez. Így:

„A döntés megtörtént. A hír, amelyet az elektromos hullámok Bécsből lövelltek szét az egész világra, még a fejünkben dobol, még táncoltatja az idegeinket. Az első szó, amit mondanunk kell, amit parancsnak érzünk, sokkal inkább, mint eddig bármikor, a nyugalom.

Nyugalom románnak, magyarnak egyaránt!

Nagy esemény történt. Az egész világ feszült érdeklődése kísérte, hogy mi születik Bécsben.

Bennünk, akikről szó van, nagyobb és mélyebb valami viharzik most, mint érdeklődés.

A történelem szekere most gyorsan halad, csak a nagy vonalakat, a jövő kirajzolódó kontúrjait szabad nézni, a részletkérdéseknél nincs idő töprengésre, Erdély pedig részletkérdés volt. Ami történt, azt majd ezután fogjuk még sokszor körülbeszélni, s higgadt történelmi tanulmányokban méltatni.

Most, persze, nehéz még áttekíteni és értékelni azt, ami történt. Románnak és magyarnak egyaránt nehéz. Erdélyi románnak és erdélyi magyarnak.

A fontos most mindennekfelett egy:

A nyugalom!

Igen nagy változások elé kerültünk, s ezek a nagy változások nagy feladatokat rónak ránk. Románokra és magyarokra. Ezek a feladatok érzelmeinknél fogva lelkiek, gazdasági egymásba fonódottságuk miatt gazdaságiak. A megoldásnak, amit a nagy koncepció érdekében végrehajtottak rajtunk, nem szabad kifosztania bennünket. Sem a lelki kincsekből, sem a vagyoni javakból.

Ezért van nagy szükség a nyugalomra. A higgadtságra. A most alakuló helyzet okos és közös mérlegelésére. A történelmi múltból tanulnunk kell, kerülnünk azt, hogy a látszatoktól félrevezetessünk.

Nyugaton még folyik a nagy háború, az erők mérkőzése még tart. Ezt is szemünk elé tárták eléggé. Európának most új rendbe kell beilleszkednie, s ebben az új rendben Erdély nem önálló tényező. Valóban csak részletkérdés, amely sajátos bonyolultságánál fogva feladatnak kellemetlen volt, segítségnek semmit sem jelentett. Ilyen körülmények között csak az történt, ami az irányító nagyhatalmak szempontjából a legegyszerűbb volt.

Felesleges az okoskodás. Felesleges a sok beszéd is. Megállani nem lehet, tovább kell menni arról a pontról is, ahova eljutottunk. Az a feladat, amit a hátunk mögött soha nem hagyhatunk, továbbra is az marad, hogy a magunk dolgát mégiscsak magunknak kell rendeznünk. Teljesen tájékozatlanok azért nem vagyunk, az irányvonalakat megszabták már előttünk ugyanazok a történelmi erők, amelyek a sorsunk fölött döntöttek. Bármilyen határvonalak is legyenek, ezek nem lehetnek a régi értelemben vett rideg és könyörtelen elválasztó szakadékok. A gazdaságilag és földrajzilag összetartozó területek szétválása olyan politikai csínytevés volna, amelyet az új európai rend nemigen tűrhet meg. A döntőbírák elég erélyesen hangoztatott szempontja az volt, hogy olyan méltányosságnak kell érvényesülnie, amelynek nyomán a magyar és román nemzet végre megtalálhatja egymást

lelkileg is. Közös feladatok várnak erre a két nemzetre, s ezekre a közös feladatokra csak egyetértéssel lehet vállalkozni. Ez is benne van az ítéletben. S valóban keresnünk kell a módját, hogy az ítéletnek ezt a részét is végrehajthassuk. Ha fáj nekünk a széttépettség, erdélyi magyarnak és románoknak egyaránt, úgy a mai helyzetben talán inkább kapcsolhatjuk egymáshoz a két egész nemzetet, mint eddig. Ha nem egyébert, hát azért, mert nekünk! – erdélyi románoknak és magyaroknak – kapcsolódnunk kell. Olyanná kell tennünk az új határokat, hogy elviselhetők legyenek. Lelkileg és gazdaságilag is. Amit az Isten egységnek teremtett, azt egységben kell látnunk és a lehetőségekhez mérten megtartanunk. A politikai határ tartalmát most már talán lehet odáig szűkíteni, hogy ne maradjon benne több, mint amennyit a közigazgatás gyakorlatilag jelent. Ha valóban a nagy gazdasági, sőt szellemi egység felé tart ez a vén Európa, sőt az egész világ, ez amúgy is természetes. S ha nem bántjuk egymás nyelvi jogait és egymás nemzeti érzelmeit, már nincs is szükség többre. Minél hamarabb el tudjuk ezt érni, annál inkább elébe megyünk a fejleményeknek, és annál jobban járunk.

Úgy érezzük, hogy ez most az igazi feladat. Így elérhetjük azt, hogy mi anélkül nyerjük meg Erdélyt, hogy román társaink elveszítenék.

Igen, a veszteség érzését kell most közös erővel kiküszöbölnünk magunkból, hogy valóban mind a ketten nyertesek maradhassunk.

Ehhez kell a nyugalom és a higgadtság!

És addig is, amíg a reánk váró nagy feladatra egy kicsit összeszedhetjük magunkat, tartsuk távol minden így vagy amúgy érintett néptársunktól a hisztériás izgatottságot, kapkodást, helyváltoztatási ösztönt.

Semmi sem okozhat most nagyobb kárt, mint a fejevesztett kapkodás.”

Nos, a cenzúra akkor inkább egyetértett írásom egészével, mint én most. Bizonyára azt méltányolta benne, hogy lényegében azonosultam a koronatanács határozatával. S nagyjában-egészében megfelelt annak a hatóságoktól is helyeselt célnak, hogy lehetőleg csökkentsük a

fenyegető hisztériás tüneteket. Így aztán csak két fél-sornyi szöveget kívánt kivésetni a matricából. Igaz, a cenzúrának nem volt utasítása s nem is érezte magát hivattottnak a történelmi szemlélet naivságának törlésére.

A Szabó Béni szövegéből nem törölt semmit. Azt hivatalos felhívásnak tekintette, minthogy az alájegyzése is így szólt: „A Romániai Magyar Népközösség nevében: Szabó Béni elnök.” A lap is hivatalos formában adta le ezzel az alcímmel: *A brassói Magyar Népközösség felhívása*.

„Tekintettel arra, hogy Románia és Magyarország kérdésében Bécsben hirdetett döntés után tömegével keresnek fel magyar testvéreim a magatartásukra vonatkozó tanácsadás céljából, ezért az alábbiakat közlöm:

Minden magyar testvérünk őrizze meg a nyugalma, végezze rendesen megszokott napi munkáját, szigorúan tartson tiszteletben minden törvényt és rendelkezést, s egyelőre tartózkodjék minden olyan idő előtti költözködéstől, amellyel csak a különböző hatóságoknak okoz zavart, és saját magának és övéinek teremt súlyos helyzetet.

A két ország között történt megállapodás értelmében a megfelelő időben, az előírt formák szerint, mindenkinek módjában fog majd állani, hogy tetszése szerint válassza meg jövő otthonát. Az ezzel kapcsolatos különböző intézkedéseket mindenki nyugodtan várja be. Minden e kérdéssel kapcsolatos felvilágosítást, útbaigazítást, gyakorlati útmutatást Magyar Népközösségünk brassói szervezete útján a legmegfelelőbb módon igyekszünk megadni.”

Ágnes, csíki szolgálólányunk nem olvasta az újságot. Őt én igyekeztem megnyugtatni, amikor nyugtalankodni kezdett, hogy neki tán jobb volna azonnal hazamenni. Ne siessen – nyugtattam –, két hétig még nyitva Csíkba a határ. De másnap, vasárnap este, a nagy népgyűlés után nyomott hangulatban a szokásosnál hamarabb és lihegve szaladt haza vasárnap délutáni kimenőjéről. Sápadt volt és igen határozott:

– Ne tessék haragudni, de holnap megyek haza. S nem tudok más lányt hozni magam helyett. Mind igyekszünk haza, úgy egyeztünk meg.

– De hát miért ilyen hirtelen, Ágnes?

– Nem férünk meg itt már ezután. Elkergetnek. A délután is szétzavartak. Egy legényt meg is öltek az énekelők. Egyet pedig elverték.

Az „énekelők” tüntető vasgárdisták lehettek.

– Rémhírek ezek, Ágnes. Ilyenkor mindig túlozni szoktak az emberek.

Nem bizonygatott, hanem tájékoztatott:

– Falusfelei látták, amikor az énekelők ráomlottak. Úgy zuhant le a sétatéren, mint egy merőzsák. Látták aztán leterítve is. Egy rendőr őrizte...

Nem volt nehéz kitalálni, hogy mi történhetett. Tüntetőök támadhatták meg és szétkergették a magyarul viháncoló székely leányokat, legényeket. Gyanúkat másnap igazolta a rendőrség is, de arra kért, ne írjunk róla semmit, ne keltsünk pánikot. Minden ellenkezés nélkül egyetértettünk a kéréssel. S két nap alatt elrepültek Brassóból a székely leányok és szolgálóleányok, mint őszszel a fecskék. Legfeljebb egy-két árvát hagytak ott szász családoknál, akik védelmet ígértek, s állani is tudták ígéretüket. Ám erre a védelemre legjobb tudomásom szerint a továbbiakban nemigen volt szükség. Több erőszakoskodás nem történt, legfeljebb egy-két pofoncsapás a magyar beszéd miatt, de ilyesmi azelőtt is megtörtént; s rendszert kölcsönös volt.

A riadalom azonban nemcsak a könnyen mozgó, kis batyukkal, papírtáskákkal, tarisnyákkal költözgető szolgálóleányok, -lányok között volt meg, hanem olyan megállapodott, családot alapított, tűzhelyet vert, Brassóban megtelepedett székelyek között is, akiknek már egy kis házzal, gazdasági felszereléssel, műhelyecskével, bútorokkal, esetleg állataikkal együtt kellett volna kiszakadniok Brassóból. Ezek is nyugtalankodtak, kapkodtak, csomagoltak, pedig a döntés értelmében is hat hónapjuk volt az otthoncsere lebonyolítására. Nem hatottak eléggé a nyugtató, csendesítő cikkek, felhívások, szóbeli nyugtatások. Egy hét múlva a Brassói Lapok a vezércikk helyén közölt újabb nyomatékos bátorítást *Dolgozni tovább* címmel.* Ide másolom ezt a szöveget is, mert hűségesebben

* B.L. 1940. szept. 7.

tájékoztat a riadt hangulatról, mint ahogyan én megmaradt emlékeim alapján mai szavaimmal tehetném:

„A csendesítő felhívások még mindig nem bizonyultak eléggé hatásosoknak. Mindenütt a magyarság legilletékesebb irányítói, elismert vezetői hívták fel a magyar tömegeket, hogy küzdjék le izgalmukat és félelmüket, mert az izgalom rájuk nézve káros és elhamarkodott lépésekre ragadja őket, a félelemre pedig nincsen ok. A felhívások és kiáltványok ellenére az át nem ítélt területek magyarsága és székelysége között már-már a menekülés látszatát öltő átköltözködési láz uralkodik. Olyan családok, akik évek keserves munkálkodása árán tudtak csak valamirevaló családi fészket, meleg otthont teremteni maguknak, most elkótyavetyélik bútoraikat, hátrahagyják ingóságait, feláldozzák eddigi kereseti lehetőségeiket, otthagyják alkalmazásaikat, és megindulnak a bizonytalanságnak. Mindenhonnan kapjuk a híreket, hogy az országutak tele vannak költözködő szekerekkel. De mindenhonnan kapjuk a híreket arról is, hogy azok a kis városok, amelyek eddig is külső ellátásra szorultak, zsúfolásig megteltek emberekkel. Ezekben a városkákban a hatóságok már falragaszokon figyelmeztetik a közönséget a túlszűfolttság veszedelmeire. Józan ésszel könnyű is belátni, hogy az átözönlő hatalmas embertömeg elhelyezkedést, munkát, foglalkozást nem kaphat máról holnapra. Azok, akik itt munkahelyeket, alkalmazást, kereseti lehetőséget dobnak el maguktól, ott talán hosszú ideig a munka- és keresetnélküliség bizonytalan sorsát vállalják. Nehézzé teszik az ottani ellátás kérdését, meggyűjtik a gondját-baját az ottani hatóságnak, de zavarokat okoznak a munkamenetben, az ellátásban, a termelesben itt is. Nem használnak senkinek vele, de ártnak még önmaguknak is.

Miért van erre szükség? A bécsi döntés világosan, félre nem érthetően megszabja az optálás lehetőségét és módját. Bőségesen elég idő áll mindenkinek a rendelkezésére, hogy ügyeit lassan és kielégítően rendezhesse, itteni értékeit pénzre válthassa, s úgy menjen el, ha már mindenképpen menni akar. Nincsen semmi ok a félelemre, aggodalomra és nyugtalanságra sem.

Mit mondjunk még, ami alkalmas a megnyugtatóra? Megmaradt intézményeink egymás után jelentik be, hogy a helyükön maradnak, s tovább is minden erejükkel igyekeznek megfelelni hivatásuknak. Ezeket nem szabad cserbenhagynunk. Áron püspök is, akit Erdély népe annyira a szívébe zárt, püspöki szóval rendelte el papjainak, hogy a helyükön maradjanak. A helyén maradt ő is. Nem maradunk tehát egészen árván, van és lesz kire hallgatnunk, aki köré tömörülhetünk.”

Akármelyik kollégám írta – talán Kakassy Endre – ezt a figyelmeztető felhívást, annak az eszében bizonyára ott volt cikke befejezésekor az a gondolat, hogy én is éppen ott járok Áron püspöknél, amikor ő az utolsó sorokat fogalmazza. Nem éppen a „tömörülés szándékával” – ez ugyanis református léte ellenére is az ő saját gondolata volt –, hanem segítséget kérni küldött hozzá maga Kahána. Hozzá Gyulafehérvárra és az onnan nem messze eső Gáldtőre, Szász Pálhoz. A lapvállalat mentése ugyanis újra égetően időszerűvé vált. A régi tervet ugyan már megvalósítottuk úgyannyira, hogy a lapcím alatti úgynevezett „felzet” szövege július közepén így módosult: *„Felelős szerkesztő Kakassy Endre. Laptulajdonos: B.L. Kiadóvállalat Részvénytársaság. Felelős igazgató: Kacsó Sándor. Bejegyezve G.M. 920/1938. Trb. Brasov.”* Kakassy ugyan már felelős szerkesztő volt, de az utána következő szöveget Harmath Zoltán, a cég mindentudó jogtanácsosa ekkor találta szükségesnek a fentiek szerint módosítani. S Kahána ezt a szövegmódosítást (névcserét) meg is tetézte azzal, hogy júliustól nem járt be az irodájába, én ültem be az igazgatói szobába papiroson hitelesített „rangommal”, de gyakorlatilag csak főszerkesztői munkakörrel. Az „igazgatással” kapcsolatban nem lehetett semmi aggodalom, mert a kiadóhivatal főnöke Kahána Samu maradt, Bernát öccse, aki kitűnően betöltötte az igazgatói munkakört is.

Csak hogy úgy érezte Kahána Bernát, most már ennyi sem elég, most már új „gazda” kellene nemcsak a lapnak, hanem a nyomdavállalatnak is. Elővettük tehát a korábbi gondolatot, hogy ajánljuk fel a nyomdát megvásárlásra a Magyar Népközösségnek. Bánffy Miklós járt is egyszer

már nálunk megtekinteni az egész üzemet. Bánffy azonban már Kolozsvárhoz tartozott, nem volt mit keresnünk nála. Ezért kellett nekem Gyulafehérvárra utaznom Márton Áronhoz, hogy megszerezsem a támogatását, s tőle Gáldtőre Szász Pálhoz, aki annak idején felvetette a komoly megvásárlás lehetőségét.

Tövisen hatalmas vasgárdista tüntetésbe estem bele. Zöldinges „énekelők” töltötték meg az összes várótermeget, de még a folyosókat, a jegypénztárak előterét is. Szorongva húztam meg magam egy sarokban, s meg nem szólaltam volna egy világért sem. Szerencsére nem is szólított meg senki, civilben voltam, látták, nem tartozom hozzájuk. Én pedig azt láttam, hogy *valóban sürgős küldetésben járok*, ugyancsak sietnünk kell, ha idejében célt akarunk érni. Két-három vonat is átment az állomáson, amíg úgy elfogyott a tömeg, hogy én is felmerészkedtem a gyulafehérvári szerelvényre...

Áron püspök baráti kedvességgel fogadott. De elkomolyodott, amikor támogatását kértem szándékunkhoz. Egy olyan kérdést tett fel, ami váratlanságával mellbe vágott. Nem értettem, hogy mit akar vele.

– Te vállalnád Szász Pált gazdádna?

Miért ne vállalnám? – kérdeztem elámulva. Úgy tudtam, hogy egyetértő kapcsolat van köztük.

– Hát a petrozsényi bányavállalat urai közé tartozik. Nem tudtad? A magyarországi részvényesek itteni megbízottja...

Eszembe villant egy pillanatra, tán azt akarta kitapogatni, hogy csakugyan kommunista vagyok-e, ahogy hírelik. De hiszen ezt nyíltan is megkérdezhetné volna.

– Ha ő vállal engem, én is vállalom őt – mondtam kissé határozottabban a kelleténél.

– Akkor jó! Most nagy szükség van a teljes egyetértésre. Én is helyeslem a tervet. Beszélek is vele, ha visszaérkezik Bukarestből...

Most sem tudom eldönteni, hogy mi más oka lehetett furcsa kérdésének, mint amit akkor gyanítottam. Nem az érdekelte, hogy tényleg kommunista vagyok-e, hanem az, hogy az adott körülmények között is ragaszkodom az osztályharchoz, vagy nem. S azt helyeselte, hogy nem ragaszkodom.

Nagy megnyugvás fogott el, mikor megígérte, hogy beszél Szász Pállal, mert ő is egyetért a tervvel. De ki is egészítette az eddigi elképzelést.

– Úgy gondoltam, hogy új helyzetünkben Enyedet kell központunkká tennünk. Gazdasági, társadalmi és szellemi központunkká... A lap is ott kellene...

Ez meglepett. Otthagyni Brassót? Vitázni azonban ráérünk erről később is. S nem is csak a kettőnk dolga...

Nem szóltam hát semmit erről, hanem inkább arról, hogy a lap ügye most már igen sürgető, s ezt nyomatékossá tettem azzal is, hogy magam is sietve búcsúztam:

– El kell érnem még a legközelebbi vonatot, hogy minél előbb otthon lehessek.

Nagyon éreztem, hogy versenyt kell szaladnunk az eseményekkel.

A siettető okok között a tövisi állomáson észlelt zöld áradat után egy újabb is fogadott Brassóban, mindjárt a megérkezésem után. Este volt már, be akartam menni a szerkesztőségbe még lapzárta előtt. Egyrészt, hogy beszámoljak utamról, másrészt látni-hallani akartam a legfrissebb jelentéseket-híreket, mert forró volt a hangulat az egész országban.

El is indultam, de a nagyposta épületének a sarkán váratlanul rám rivallt egy szuronyos katona:

– Őnapoi! Vissza!

Magyarázkodni kezdtem, hogy csak ide közel, alig száz lépésre megyek, a Korona kávéház mellé, de a fegyver hirtelen lecsapódott a katona válláról, s a szurony szembefordult velem:

– Őnapoi!

Ez hát azt jelentette, hogy előre semmiképpen, de-visszafelé mehettem. El is mentem a Székely Társaság vendéglőjébe, ahol a megszokottnál is többen voltak, s láthatóan igen izgatottak. Ott aztán megtudtam, hogy egy vasgárdista csoport elfoglalta a központi rendőrséget, a katonaság elzárta az oda vezető utcákat, nehogy még többen odagyűljenek.

Azok pedig odabentről élcelődve telefonálgatnak szét a városba ismerőseiknek, de ismeretleneknek is. Na, igyekeztem haza, nehogy belekeveredjek valami csetepatéba.

Másnap reggel a Brassói Lapok nagy címekkel hozta az első oldalon:

Antonescu tábornok a teljhatalmú kormányfő.

Felfüggesztették az 1938. évi alkotmányt, és feloszlatták a törvényhozás két házát. Rendelet törvény jelent meg az uralkodói előjogok új szabályozásáról. – „Nem új kormány, hanem új rendszer” – hangoztatja Antonescu miniszterelnök kiáltványa.

A címek utáni szövegből kiderült, hogy királyi rendelet nevezte ki Antonescu tábornokot miniszterelnököknek, ugyancsak királyi rendelet függesztette fel az alkotmányt és oszlatta fel a parlamentet, ő írta alá az uralkodói előjogok szabályozásáról szóló rendelet törvényt, de nem a maga jószántából. Az utolsó pontja ugyanis az előjogok felsorolásának így szólt: *„Minden más államhatalmat a miniszterelnök gyakorol.”*

Az új miniszterelnök tábornok volt, nem politikus, nem sokan ismerték hát az országban. Azért az Unversul rövid ismertetést adott személyéről. Ezt fordította le a Brassói Lapok is:

„Antonescu tábornok az az ember, akibe a román nép régóta a reményeit helyezte. Az az ember, aki alig most, három napja szabadult ki a besztercei börtönből, ahol törvény nélkül és ítélet nélkül tartották. Az az ember, akit csak most, amikor a kés már csontunkig hatolt és a határok nagyrésztben elvesztek, hívtak fel, hogy nyugalmat és vigasztalást hozzon a népnek, amelyet elkeserített a zsarnoki uralom, amelyben tíz éve él, és amely idő alatt alattomosan legyilkolták a nacionalista nemzedék ifjait, és a fegyverkezés ürügye alatt milliárdokat harácsoltak el az országtól.”

Az engedélyezett „királyi előjogokat” csak másfél napig élvezhette II. Károly király. Másnap ugyanis lemondatták fia, Mihály javára. Cserébe kapta a lehetőséget, hogy egy jól felpakolt különvonaton Lupescuné asszony és szűkebb baráti köre társaságában elhagyhatta az országot. A határ előtt felfegyverzett vasgárdisták lövöldöztek rá a robogó vonatra.

A gyorsan pergő eseményekről a sajtó és az ország népe csak lezajlásuk után egy-két nappal értesülhetett. Kormányára az országnak még nem is volt, csak miniszterel-

nöke. Az új kormány az események menete közepette kezdett összeállni, s csak a hónap közepén, szeptember 14–15-én véglegesítették. Antonescu tábornok, a miniszterelnök a hadügyi tárcát is megtartotta magának. A minisztertanács elnökhelyettese Horia Sima lett, de a vasgárdisták közül kerültek ki a legfontosabb miniszteri tárcák birtokosai is. A sajtó és propaganda egészében a vasgárdisták ellenőrzése alá került. Néhány szakember államtitkári beosztást kapott, de ezek is a vasgárdisták régebbi rokonszenvezői voltak. Az új kormány be is jelentette, hogy az országot „nemzeti légionista államnak nyilvánítja”, s kimondotta azt is, hogy a Vasgárda az egyetlen politikai mozgalom, amely törvényesen tevékenykedhetik. Megszűnt tehát még a királytól alapított Nemzet Pártja is, amelybe már akkor tömegesen a vasgárdisták léptek be.

És munkába állott az új sajtó- és propagandaszervezet is. A fővárosi lapok értesülése nyomán híre járt, hogy kihantolják Zelea Codreanu és társai holttestét, a király áldozatait, s megfelelő egyházi pompával temetik el újra, díszes emlékművet állítva sírhantjuk fölé. Sokat foglalkoztak a fővárosi lapok Zelea Codreanu, a Vasgárda alapítója és első kapitánya családjával. Ezek nyomán a Brassói Lapok is közölt szeptember 16-i keltezéssel számában egy cikkecskét, amely nem egészen állott összhangban a már megtörténekkal, de jellemző fényt vet a vasgárdista mozgalom keleti ízű miszticizmusára. A cikk tartalmának lényege az, hogy a volt kapitány édesapjának véleménye szerint a Vasgárdának egy évig még várnia kell, amíg teljes egészében átveheti a hatalmat az ország fölött. A Brassói Lapokban közölt szöveg a következő:

„A fővárosi lapok érdekes beszélgetést közölnek Ion Zelea Codreanu középiskolai tanárral, Corneliu Codreanunak, a Vasgárda egykori megalapítójának és vezetőjének az édesapjával. Arra a kérdésre, hogy milyennek látja a jelenlegi világhelyzetet és a jövőt, az idősebb Codreanu a következőket mondta.

– Úgy a mai helyzet, mint az ezutáni helyzet teljes egészében Isten akaratának felel meg és fog megfelelni. A

brit birodalom, amely a zsidó-szabadkőműves világ révén a földgolyó uralmának sátáni részét képviselte, néhány napon belül összeomlik. Ez Isten ítélete azért, mert a világháború után át akarta adni csúfságból a Szent sírt Krisztus gyilkosainak és tagadóinak. Nem a tengely fogja megverni, hanem a tengely által Isten pusztítja el Angliát.

–Volt valaki nálunk az országban, aki teljes biztonnággal előre látta, hogy mi történik a világon. Ez az ember a Légió kapitánya volt. Azok pedig, akik ma is azt merik állítani, hogy végül mégiscsak Anglia kerül ki győztesen, megérdemlik, hogy azonnal elmeagyógyintézetbe dugják őket, ha őszinték, viszont ha egyszerűen csak álnokok, akkor Eminescu szavait idézhetjük rájuk: Hol vagy, karóbahúzó vajda, hogy tedd rá a kezedet?

Arra a kérdésre, hogy véleménye szerint a nyugati háború ilyen gyorsan véget ér-e, Codreanu a következőket válaszolta:

–Nyugaton hamarosan befejeződik, de Istennek a sátán ellen folytatott hadjárata nem tekinthető befejezettnek mindaddig, amíg a pokol valamennyi hatalmát vissza nem kergetik a földről a pokolba. Előbb vagy utóbb ez is megtörténik.

A továbbiakban (– ezt kiemelve közli a lap –) Ion Zelea Codreanu azt mondta, hogy *»Romániának mindörökre és elválaszthatatlanul az Isten által vezérelt tengelyhatalmaknak a sorsához kell kapcsolnia a maga sorsát, mert akkor semmit sem veszít el.«* Azt is elmondotta, hogy véleménye szerint, amely fiának is véleménye volt, még nem érkezett el a légionista Románia ideje. Corneliu Zelea Codreanu kijelentette annak idején, hogy az országot legalább egy évig egy tábornoknak kell előkészítenie a légionista rendszer számára, és azt is megmondotta, hogy Antonescu tábornokra vár az a szerep, akinek a hadvezéri tehetségét az idősebb Codreanu legalább háromszor többre becsülte, mint Averescu tábornagyét. Véleménye szerint Antonescu tábornoknak minél tapasztaltabb, de főként kivételesen hazafias és teljesen érdektelen személyiségekből kell kormányt alakítania, amelyben egyetlen légionista se vegyen részt, hogy a Vaszgárda, mint tartalék, teljesen érintetlen erőben maradjon.”

Nem azért iktatom ezt az akkori „izgalmas” cikket emlékiratomba, hogy megmosolyogtassam vele a mai olvasót. Ez a nyilatkozat két-három nappal azelőtt jelenthetett meg a fővárosi lapokban, ahonnan mi átvettük. A Brassói Lapok pedig két nappal dátumozott előre. Az öreg Ion Zelea Codreanu tehát 4–5 nappal szeptember 15-ike előtt mondhatta el ezt a látomásos jóslatát és mártír fia egykori elgondolását arról a bizonyos készületi évről. A vasgárdisták tehát nem alkalmazkodtak volt első kapitányuk politikai végrendeletéhez, mohóbban kaptak a hatalom után. Elszámította hát magát Antonescu tábornok is? Másként aligha engedi a cenzúra a nyilatkozat közlését, amelyet olyan hamar megcáfoltak az események. Lám, három-négy nap is alig kellett, s megvalósult az egy évvel később esedékes „légionista Románia!”

Az olvasók – legalábbis túlnyomó részük –, amikor tizenötödike másnapján *ezt* olvashatták, s felismerték a pár nappal azelőtt olvasott nyilatkozat gyors és kemény cáfolatának jelentését és jelentőségét, bizonyára beleremegtek. Ki ilyen, ki olyan értelemben. A többség inkább a rémülettől, mint az örömtől. Sokan emlékeztek még, hogy a volt kapitány három „véres napot” is bejósolt. Én azok közé tartozhattam, akiknek a rémülettől szaladt végig a hideg a hátán. Hiszen szinte most is érzem a megrendülést, ami akkor elfoghatott.

– Úristen, hát lehetett ilyen politikai levegőben létezni? Közéleti életet élni?

Lehetett. Muszáj volt.

Sors bona, nihil aliud – jut eszembe most a költő Zrínyi Miklós jelmondata, amit bizonyára az ő hasonlóan zivataros életének korszaka fogalmazhatott meg benne.

UTOLSÓ HÓNAPJAIM BRASSÓBAN

Tizenötödikével a döntés szerint lezárulnak az újonnan született határok. Utána nem lehet már többé nekiszaladva menekülni. Ezt én az elmúlt két hét alatt nem tartottam számon ilyen értelemben. Én az alatt a két hét alatt nemcsak a lap ügyeivel nyugólódtam, hanem megharcoltam magammal is, a feleségemmel is. Ámbár magammal, amint fentebb is jeleztem már, nem is kellett viaskodnom. Nekem eszembe se jutott volna a nekiszaladás a bizonytalanak, ha a feleségem – látva és olvasva a fejvesztett menekülést – félénken fel nem veti a gondolatot:

– Nem kellene nekünk is Kolozsvárra mennünk? András is könnyebben oda vihetné a gyermekeket...

Két nagyobb gyermekünk ugyanis otthon nyaralt a szülőföldemen, a Nyáradmentén. Már izentünk is, hogy András sógor hozza haza őket Brassóba, amíg még lehet!

Feleségem kérdése tehát egy kicsit fel is ingerelt:

– Csak nem lehetek olyan pofátlanul álnok képmutató, hogy másokat nyugtatok, marasztalok, helytállásra biztatok a lapban, magam meg elszaladok?

Az ingerültség indokolatlan volt, mert a feleségem kérdése szelíden hangzott, inkább csak felvetette a gondolatot, nem volt benne semmi sürgetés. Ismerte makacs kitarásomat, s még büszke is volt rám miatta.

A gondolat azonban felvetődött, felelni kellett rá.

Kolozsváron most olyan emberbőség lesz, főként újságírókban, hogy nem marad ott nekünk álltányi hely sem – fogtam én is töprengésre a hangot.

Aztán befelé igyekezve a szerkesztőségbe, már nem is játszottam a töprengőt, hanem tettem azt valóságosan is. Csakugyan, kapnék-e én Kolozsváron egyáltalán állást, ha rászánnám magamat a kimenetelre? Mondjuk az optálási időn belül? Aligha! A Keleti Újságnál tán, amellyel olyan keserű csatákat vívtam? S nem is csak a lappal magával, hanem főbb embereivel is. Az Ellenzéknél esetleg

inkább, az a Népközösség oldalán volt az utolsó két évben, s azelőtt is gyakrabban mellém állott, mint ellenfeleim oldalára. Igen ám, de újabban érkezett hírek szerint a Bánffy-csoport ott most, az új helyzetben, háttérbe szorult politikailag. Bethlen gróf került előtérbe, aki a mai hivatalos vélemény szerint keményebb legénynek bizonyult, nem adta be a derekát a királyi diktatúrának. Hiszen még nálunk is vita indult, hogy: nem hibáztunk-e a Népközösség megalakításával? Nem kellett volna-e inkább kitartani Bethlen ellenzéki magatartása mellett? Szerencsére Jakabffy Elemér is határozottan kiállt a Népszövetség mellett, noha ő is elég sokáig kitartott Bethlen oldalán.

Egyébként is: mit keresnék én ott, ahol most bizonyára diadalát üli a mindig német-párti, a fasizmus szálláscsinálója szerepét vállaló nagyváradi Magyar Lapok? Milyen kárörömmel csapna most le rám, annyi ellenem viselt és csúfos kudarccal végződött hadjárata után? Hát hiszen *gyakorlatilag* igaza is volna. Ebben az újabb történelmi fordulóban én csak az *erkölcsi* igazammal maradnék. Erkölcsei fegyvereimet azonban hamar kiverné kezemből a most ott is tombolni kezdő fasiszta szellem! Nem, nem bírnám én ott ki újságíróként egy hétig sem. Tán otthon Mikházán, meghúzódva az ekeszarv mögött? Ott tán igen. De mi lesz akkor a Családi Alappal, a családi szerződéssel? Nem gyarapítani, inkább fogyasztani kezdhethném én is a Lacitól kapott alaptőkét. Nem könnyű három gyermeket felnevelni a rám jutott négyholdnyi örökségből. Elkezdni se tudnám a gazdálkodást. Nem volna mivel. Erővel se bírnám, felszerelésem, állataim sincsenek. S csak felkavarnám sógoraim, leánytestvéreim életét is. Nem én segítenék nekik, hanem nekik kellene segíteniök rajtam... A hazatérés gondolatát tehát egyből elvettem. Még mielőtt egyáltalán komolyan felvettem volna.

Ezekből a gondolatokból az esti lefekvés utáni csendes beszélgetésben – erősen szűrve-szelidítve – részesült a feleségem is. Nagy türelemmel és egyetértéssel hallgatt meg. Hát az eke szarva mögött ő sem igen tudott elképzelni, hanem a kolozsvári elhelyezkedéseim lehetőségeit mérlegelő fejtegetésemhez volt, mégpedig igen tömör hozzászólása:

– Hát azt igazán én sem szeretném, hogy az az utálatos Sulyok diadalmaskodjék maga fölött...

Igen ám, de mindjárt a döntés utáni héten táviratot kaptam Bajcsy-Zsilinszky Endrétől, hogy menjek azonnal Budapestre az ő néplapjához szerkesztőnek.

Eszembe se jutott engedni a csábításnak, hogy pesti újságíró legyek. De a feleségemben örömet keltett a meghívás.

– Na látja, hogy ott is vannak, akik becsülik magát!

– S maga elmenne három gyerekkel Budapestre? Az ottani nyomorúságba, amit Bajcsy-Zsilinszky kis néplapja biztosítani tudna nekem?

– Én egyelőre Kolozsvárra mennék a gyermekekkel, anyukámékhöz. Maga egyedül mehetne Pestre, amíg mi is felmehetnénk...

Én tudtam, hogy ez mennyi veszélyt rejtő kalandos vállalkozás volna, azért – bevallom – türelmetlen s tán emiatt kissé ingerült és pózoló lettem.

– Márpedig én nem mozdulok innen, amíg a Cenk el nem mozdul.

A hang is, a póz is annyira meglepte, hogy megbánódott, s nekem új gondolatsorokkal kellett viaskodnom a szerkesztőségbe menet. Bajcsy-Zsilinszky tán nem is tudja, hogy nekem háromgyerekes családom van. Honnan tudna nehezen fenntartott lapjánál annyit fizetni, hogy el tudjak Pesten tartani egy ekkora családot? Együtt dolgozni Bajcsy-Zsilinszkyvel csábító gondolat volna, de vajon megtérne-e sokáig ott az egyre vadulóbb fasiszta közélet? Aztán elmosolyodtam magamban, mert eszembe jutott valami. Egy tréfás lehetőség, amellyel Tamási Áron fenyegetett meg kacagva. Még csakugyan felakasztatna ott engem most Pethő Sándor, ahogy ígérte Áronnak.

Bajcsy-Zsilinszky neve idézte fel bennem ezt az előbb komoly, később anekdotikussá szelídült történetet, amely minden anekdotikussága mellett is igen jellemző volt az akkori helyzetre. Azért is mondom el most.

A történet első felét, a komolyabb részét, magam élttem át Pethő Sándor házánál, a csattanóját később Tamási Áron hozta haza Budapestről.

A harmincas évek vége felé, az évre nem emlékszem pontosan, ezt nyomozzák ki az irodalomtörténészek, az

Erdélyi Helikon küldöttséggel képviseltette magát egy budapesti könyvnapon. Benne voltam ebben a küldöttségben én is. Így kerültem a meghívottak közé egy vacsora utáni baráti összejövetelre Pethő Sándor házához. Tán mint Erdélyben „nevezetes” újságírót vettek be a meghívottak közé, Tamási Áron, Ligeti Ernő s még egy-két helikonista mellett. Pethő Sándor a Magyar Nemzet főszerkesztője volt, igen megbecsült ember a szakmában, s emellett még haladó gondolkozású is, aki szívesen fogadta a „szabadabb szelleműnek” hírlelt erdélyi írókattársakat. Szép ember volt, szép lakásban, szép feleséggel, szinte kívántatta, hogy én is olyan legyek Brassóban, mint ő Budapesten.

A beszélgetés igen fesztelen volt, politikailag is szabad. Lehetett rosszallani a hitlerizmust, amibe – mármint a rosszallásba – igen hamar beletaláltam magamat. Az Európában már egyre inkább veszélyeztetett demokráciát féltettük valamennyien, s Pethő nem minden büszkeség nélkül vallotta, hogy náluk milyen szilárd a szólásszabadság, s szerinte nem fenyegeti komoly veszedelem a szabad parlamentarizmust, úgy véli, teljesen leküzdötték az ellenforradalmi szellemet. Gyakorlatilag is.

Bennem erre incselkedni kezdett az ellentmondás ördöge. Két dolog jutott eszembe, amelyeknek nem volt semmi közük egymáshoz, mégis összefüggték valahol a gondolat mélyén. Az egyik bukaresti történet volt, s meg gondolkoztató emlékeim közé tartozott. Egyszer, egy nemzeti parasztpárti kormányzat idején, előre megkért interjúért várakoztunk a földművelésügyi minisztérium várotermében, s már éppen reánk került volna a sor, amikor váratlanul s kissé rendetlenül is betódult a terembe egy csapat rongyos, viseltes ruhájú román paraszt. Mi jólöltözöttek és jólfésülten mozdultunk előbbre, mint éppen sorra kerülők, de a miniszter titkára várakozásra intett, s beengedte az orrunk előtt – a parasztok küldöttségét. Én egy kissé elámultam, de úgy éreztem, helyesen van ez így, hiszen a földművelésügyi miniszter inkább a parasztoké, mint a miénk.

Most e gondolatom mellé állítottam Tamási Áronnak egy nem is olyan régen olvasott cikkét, amely arról szólt, hogy miképpen zsúppolták ki őt, Féja Gézát és Búza Barna

volt minisztert Tarpáról, vissza Budapestre. Bajcsy-Zsilinszky Endre tartott választási gyűlést tarpai „kurucai” között, s ők segíteni akartak neki. Ezt nem helyeselte az ottani főszolgabíró, fel is tartóztatta őket, s egy egész éjszakai „alkotmányos” vizsgálat után kikísértette őket csendőreivel az állomásra: menjenek csak vissza Budapestre! A főszolgabíró ezt természetesen a kormánypárt jelöltje érdekében cselekedte, akit sikerült is megválasztatnia Bajcsy-Zsilinszkyvel szemben.

A Bukarestben átélt jelenet emlékének és a Tamási Áron gúnyosan keserű beszámolójának házasságából született meg bennem a beszélgetést megzavaró erős mondat:

— Hát nem tudom, egy esetleges népszavazás esetén Erdély népe megszavazná-e *ezt a ti csendőrös-főszolgabírási demokráciátokat!*

Mondottunk mi magunk között ennél sokkal keményebb kritikát is! Áron rögtön elérte, mire gondolkodok, s rábólintott:

— Bizony!

De helyeselt a vendégként jelenlevő s ugyancsak erdélyi származású Ignác Rózsa író, Makkai Sándor volt kolozsvári református püspök unokahúga is. Ezt a püspök-rokonságot azért hangsúlyozom itt, mert ez a tény maga különös nyomatékot adott – mint hamarosan kiderült – az én mondatomnak. („Még a református püspök unokahúga is!”)

Pethő Sándor ezzel a fentebb idéző-zárójelbe tett felkiáltással a fejéhez kapott, amelybe annyi vér szaladt hirtelen, hogy rosszul lett, vissza kellett vonulnia. Felesége néhány perc múlva visszatérve közénk elnézést kért: neki a férje mellett kell maradnia, erős fejszagatása van.

A társaság restelkedve szedelőzködött, s az én szégyenkező mentegetőzésem mellett elvonult. Ámbár mi erdélyiek nem is tartottuk olyan meggondolatlanoknak azt az én ünnepontó mondatomat. Legfeljebb hebehurgyának egy kicsit, amennyiben ki nem mondott összehasonlítás rejtőzködött benne, amit Pethő nem érthetett meg, sőt félreérthetett. Megéltünk mi ottan sokkal csúnyább választási visszaéléseket is!

Hogyan enyhült ez a kínos jelenet később anekdotává? Áron mesélte el egy Pethővel történt újabb találkozás után. Bejött ebbe az újabb beszélgetésbe a tarpai választási motívum is, de ez csak enyhítette, nem oldotta fel egészen Pethő felháborodását. Erősen megrendítette az én „elfajzásom”.

— Azért én az ilyen hazaárulókat – mondta mély meggyőződéssel – felakasztanám, ha úgy fordulna a világ.

— De akkor engem is melléje! – kacagott Áron. – Hát te csakugyan azt hiszed, hogy az erdélyi románok rászavaznának a csendőrökre, főszolgabírókra?

Pethő enyhülten mosolyodott el:

— Na látod, én csakugyan azt hittem abban a pillanatban, hogy egész Erdély magyar! Nem, a románok nem szavaznának ránk. Sajnos!

— Ebben egyetérték veled. A sajnóban! – felelt Áron.

Mikor ezt később elmesélte nekem, s közölte, hogy „Pethő már nem haragszik”, láttam rajta az elégedettséget, hogy ilyen *ügyesen* tisztázta a dolgot. Tudta ő is, amit én: mi bizony mind a ketten úgy értettük akkor, hogy mi magyarok nem szavaznánk a csendőrökre, szolgabírákra.

Jaj, be régieknek tetszenek most ezek a dolgok. Pedig legfeljebb másfél-két esztendősek lehetnek!

Végignyargaltak az agyamon ezek a gondolatok – s nem nyugtattak meg. Pethő Sándor ugyan nem haragszik már rám – mosolyogtam befelé savanyúan –, de a bécsi döntés aligha változtatta meg a csendőröket, főszolgabírákat. Nem, nincs ott nekem semmi keresnivalóm.

S hát itt tán van? Itt más a politikai rendszer? Itt ott-honosabb lehetek a magam világgépével? Itt nem kell fél-nem semmitől?

Itt is kell, persze, s éppen ugyanolyan okokból, mint ott. Mégis, itt már itthon vagyok, a családommal vagyok, lakásom van, ahová elrejtőzködhetem a rossz szemek, tekintetek elől. S vannak itt hűséges barátaim is! Itt, ha keres, legfeljebb megtalál a baj, megpróbáltatás, nem magam rohanok elébe!

Nem lehetne ezt is ilyen őszintén, ilyen nyíltan megbeszélni este a feleségemmel? – ötlött fel bennem a gondolat. Nem, nem lehetne. Egyszer, a nagy bankcsatám idején már bevontam aggodalmaimba, hogy tán nem is tudom győzelmesen megvívni a harcot azokkal a nagy hatalmasságokkal! Kerekre tágult a szeme, nem is csak mondta, inkább megállapította:

– Istenem, hiszen maga fél!

Megdöbönt csalódást éreztem ki akkor a szavaiból, de inkább a hangjából. Hát engem többet ne fogjon rajta, hogy félek!

Hiszzen csakugyan nem is féltem, hacsak nem a félelem egyik fajtája, ha az ember mindenre elszánja magát!

Két napig rossz volt, feszült a hangulat nálunk. Este, amikor hazakerültem a szerkesztőségből, egy barátnőjét találtam ott a kisfiam mellett. Ő kiment az állomásra, várja két nagyobbik gyermekét, kell már érkezniök, mindjárt lejár a határidő! S a vonatok a nagy kavarodás miatt nem tartják a menetrendet...

Kimentem az állomásra én is. Alig találtam meg a kavargó tömegben. Végre kint, a szélfúvásos, rideg esteledésben megleltem a peronon, az állomás épületének egy kiszögellésében, a csatorna mellé húzódva. Hazavittem. Másnap már egyenesen ott kerestem és találtam meg. Megint szótlánul mentünk haza. Harmadnap azután, két nappal a határidő előtt, napsütéses délelőtt érkezett meg András sógor a két gyerekkel. Azért nem sietett, hogy elkerülje az első napok riadalmas forgatagát. De most már meg se pihenhet, sietnie kell vissza, mert nem járnak rendesen a vonatok, ki kell lesni, s nem akar itt rekedni.

A két gyerek megérkezése akkora öröm volt, hogy feloldódott a feszült hangulat. Most már mindnyájan együtt vagyunk, jöjjön, aminek jönnie kell.

Jött is. A lapot napról napra nehezebben sikerült előállítani és szétküldeni. Előállítani azért, mert úgy fogott a szerkesztőség, mint a fogyó hold. Előbb a távolabbról származottak hagytak ott, emlékezésem szerint leghamarabb a szatmári származású Jakab Antal és egy gyakornok, a kis Merle. Református teológusból akart átnyergelni az újságírás ficáncolóbb paripájára, bár ő maga

ugyancsak szelíd ifjú volt, s a neve eredetét se tudta megfejtetni. Most már aligha a Brassói Lapoknál képezi ki magát újságírónak. Gárdos Sándor valamelyik magyarországi kis városkába ment – haza! Itt most már kétszeresen idegenben érezte magát. Aztán a két székely hagyott ott. Fiatalemberek voltak, semmi sem kötötte őket Brassóhoz, és erősebben vonta most őket a családi otthon. Az egyiket, László Zoltánt Sepsiszentgyörgyön, a másikat, Tompa Istvánt, Tompa László költő fiát Székelyudvarhelyen.

Tamás Gazsi még a döntés előtt elment egy időre Sepsiszentgyörgyre tudósítónak, s már nem jött vissza. S nagy meglepetésünkre s egészen váratlanul otthagya Brassóban fiatal feleségét és kisgyermekét Gábor Pista, Kahána veje, a „vöszerkesztő” is. Ő el se búcsúzott tőlünk, egyik napról a másikra úgy eltűnt, mintha ott se lett volna. – S nem búcsúzott el mástól, éppen csak tőlem egyedül, Körösi Sándor sem. Nekem megsúgta, hogy Pestre megy, ott úgyszólván már meg is van a helye a Pester Lloydnál. Itt a Brassói Lapoknak, a: Székelyföld elszakításával, nagy jövője úgysem lehet, nem tud majd eltartani komolyabb újságírókat.

Körösi jóslásától, hogy a Székelyföld nélkül igen kisvárosi lappá zsugorodhatik a Brassói Lapok, mi is féltünk. Tárgyalgattunk is róla, de valami naiv elképzeléssel, amelyben éppen Kahána igazgatónk járt elől, abban reménykedtünk, sőt egyenesen bízunk benne: nem lehet olyan szigorú ez a természetellenes új határ, hogy át ne juthasson rajta a lap: úgyszólván a szomszédba ugyebár... Majd csak találnak rá megoldást a kormányok, hiszen most már ugyanabba a szövetségi rendszerbe tartozik mind a két ország...

Mire a határzár bekövetkezett, úgy emlékszem, nem maradtunk többen a szerkesztőségben négyenél. Kakassy Endre, Halász Sándor, Kőműves Géza és én. Egész napunkat a szerkesztőségben töltöttük, s azon voltunk, hogy – ha tartalomban és szellemi értékben nem is sikerülhet – terjedelmében a régi színvonalon tartsuk a lapot. S én csak írtam a korábbinál is gyakrabban a vezercikkeket az igazgatói szobában, hogy titkoljuk elszegényedésünket, amíg lehet.

A szeptember 15-i, vasárnapi vezércikk ríme ez volt: *Befelé nézzünk!* (vagyis önmagunkba). A következő vasárnap *Magyar Párt-e vagy Magyar Népközösség?* címmel Jakabffyval szavaztam a Népközösség mellett. Aztán már csak hétköznapiak következtek, csütörtökön, szeptember 26-án *Színészetünk* címmel vettem számba, hogy mivel maradtunk ezen a téren, másnap, pénteken *Az új csendőrhöz* fűzött reményeinknek adtam hangot, október 2-án „*Mindkét ország érdeke*”, 3-án pedig „*A sajtó szerepe*” volt a vezércikk címe. E két utóbbinál az idézőjelek külön jelentőséget voltak hivatottak sugalmazni azzal, hogy magamnál jelentősebb helyről származó gondolatokat tolmácsolok. S úgy is volt. Az első Csáky István magyar külügyminiszternek a Giornale d'Itáliában megjelent s nálunk is közölt nyilatkozatával foglalkozott, a második az Univer sulnak a sajtó szerepéről írott cikkéhez kapcsolódott.

A sajtó szerepe!

Furcsa grimaszként mered szembe velem ez a cikkcím most, hogy újra olvasom – írván e visszaemlékező sorokat.

Ez volt ugyanis az utolsó vezércikkem a Brassói Lapokban.

Másnap délelőtt háromtagú, zöld inges, formaruhás csoport jelent meg a nyomdánkban. A szerkesztőségbe fel se jöttek, egyenesen „a pincébe”, a rotációs gépterembe mentek, ahol még csak az öntömester segédjét találták. Előkészítette a formaöntőket a délutáni munkára. De vele se tárgyaltak sokat. Éppen csak figyelmeztették, hogy a géphez nyúlni ezután tilos.

Aztán hivatalosan lepecsételték a nyomda bejáratát.

Az most már ezentúl csak a légió rendelkezésére áll.

Én, mihelyt beérkeztem a szerkesztőségbe, mindjárt Kahánához rohantam a lakására. Aztán az ő ösztökélésére már rohantam is tovább, a Vaszgárda pártirodájára – tiltakozni.

Ott egy ismerős román ügyvéd fogadott, s már előre intett mosolyogva:

– Tudom, tudom! A lap keresztény részvénytársaság tulajdona. Azt mi nem is bántjuk. De a nyomda, az zsidó vagy. Azt lefoglaljuk a legionista haza javára!

Azt hiszem, igen alaposan tájékozódtak előbb, talán a kereskedelmi és iparkamaránál, talán a törvényszéken is. Azért volt az az előre küldött gúnyos mosoly.

Egy kicsit tévferegtem az utcán, nem vittem egyenesen Kahána lakására a rossz hírt. Nem is hozzá mentem először, hanem fel az „igazgatói irodámba”. Egy fénykép függött ott a falon. Az 1848-ban megjelent Brassói Lap első oldalának a fényképe. Ezt tekintettük ősünknek. Legrégibb elődünknek. Néztem rajta az évszámot, és sajnálkoztam: hát csak nem tudtuk megérni a századik évét! Gondoltam, befelé fordítom a fényképet a falnak. De ezt igen színpadiasnak éreztem, letettem róla.

Aztán felkerestem Kahánát a lakásán, s bejelentettem:

– Nincs többé lapunk!

Fanyar mosollyal felelt:

– *Talán lapotok!* Most már a tiétek, félig már úgyis a Magyar Népközösségé. Nektek kell megvédeni.

Azt tanácsolta, menjek azonnal Szabó Bénihez, s kérem meg, telefonáljon Bukarestbe a Népközösség központi irodájához: próbáljanak meg közbenjárni. A Brassói Lapok most már úgyszólván a Népközösség hivatalos lapja. Nyomda nélkül nem jelenhet meg, tehát nemzetiségi sérelem, ha elveszik a megjelenés lehetőségét... Ez talán még segíthet...

Volt ebben valami logikus. Egyetértett véle Szabó Béni is. Ő is már a Magyar Népközösség hivatalosának érezte a lapot. Tudott valamit – bár pontosat ő sem – a Szász Pállal folytatott tárgyalásokról is. Ha tehát Szász Pál éppen fent volna Bukarestben, talán tud tenni valamit. Mi Brassóban tehetetlenek vagyunk. Ő nem hiszi, hogy törvényes volna a lepecsételés. Törvényes rendeletet csak arra adtak ki, hogy a jelentősebb üzemek, vállalatok, intézmények kormány megbízottakat kapjanak. Ezeknek arra kell vigyázniuk, hogy az észak-erdélyi román menekültek kapjanak sürgősen elhelyezkedési lehetőségeket. Ez nem a mi esetünk. S lehet, hogy csak helyi vasgárdisták önkényeskedése. Hallott már ilyen esetről. Elkoboztak zsidó vagyonokat, vagy „társakat” ültettek be üzemekbe, kereskedésekbe...

Aztán afelől érdeklődött – s ez jellemző-volt rá –, hogy mi van az alkalmazottakkal?

Megnyugtathattam. A szerkesztőség és a kiadóhivatal előre kapja a fizetését, októberre tehát már meg is kapta. A nyomdászok hetenként kapják, de nekik erős segélyalapjuk van, ők is kihúzzák egy darabig. Szóba került azután az is, hogy együtt kellene tartani a már amúgy is megfogyatkozott szerkesztőséget, legyen kéznél, ha sikerül a közbenjárás. Nagy szükség esetén a brassói Népközösség fél fizetésüket egy-két hónapig biztosítani tudja. Addig így vagy úgy végképp eldől a dolog...

Jó volt Szabó Bénivel tárgyalni. Minden kérdést azonnal felfogott, tisztán ítélkezett, előzékeny volt, mindenre gondolt. S még nagyobb bizalommal mehettem Elekes Györgyhöz, a könyvkereskedőhöz, társamhoz a Hasznos Könyvtár nyomdászamláinak rendezésében.

Folyószámlám volt nála, amelyben terhelnie kellett engem, egyrészt a vásárolt könyvekkel – ez nem volt olyan sok –, másrészt a Hasznos Könyvtár nyomdai előállításával, mert ő vállalta a Bodor nyomdával szemben a nyomdászamlák folyamatos rendezését. Hát itt elég sok lehetett a terhemen, mert megfogyatkoztak a rendesen fizető „falugazdák”, mióta a szabadkőműves-páholyok rendes működését betiltották, s csak asztaltársaságoként jártunk össze hetenként egy-egy vendéglőbe. No, ott vacsorára egy-egy fél liter borra elköltöttük azt az összeget, amit emberbaráti célokra előirányoztunk. A háborús viszonyok miatt megszűnt Laci bátyám és barátai utánpótlása is. Így nyomdaadósságunk az utóbbi hónapok alatt inkább nőtt, mint fogyott.

Gyulafehérvári utazásom s az azt követő kavargásos napok miatt már egy hete is elmúlt, hogy nem mehettem be az Elekes-könyvkereskedésbe. Legutoljára azzal váltunk el, hogy számvetést csinálunk, s annak eredménye után döntünk, hogy mit tegyünk a továbbiakban. Nos, az én számvetésem fájdalmasan rövid és határozott volt. A Hasznos Könyvtár sorozatnak vége. Nemcsak a pénzünk csappant meg, hanem *elfogytak a falvaink is*, amelyekbe a könyveket küldhettük. Az igazat megvallva, egy kicsit még meg is könnyebbültem. Megnehezdedtek az idők, nem szaporíthatom nyaklók nélkül a nyomdaadósságot Elekes Gyurka terhére és veszélyére. Németh Lászlónak – úgy látszik – igaza lesz. Legalább-

is, ami a népkönyvtár-kezdeményezésünket illeti. Jön egy nagy vihar, és elsöpör mindent, ami gátat építettünk a bajok elhárítására – írta, s most itt a vihar! Elsőpri tán az egész Ágiszt is, amelyet ugyancsak a Brassó környéki falvakra és a brassói magyarságra alapoztunk, de a zavaros idők miatt mindenütt megindult a begyáulás folyamata, az emberek nem mernek kezdeményezni, befektetni.

Gyurka barátom bozontos fekete szemöldöke alól kisugárzó meleg tekintettel fogadott. Biztatóan mosolygott ez a tekintet. Alkalmazkodni akartam hozzá, hogy lásd: én sem veszítettem el a bátorságomat. Erőszakoltam hát a kedélyességet:

– Nem féltél, hogy már meg is szöktem az adóssággal?

– Ó – legyintett lekicsinylőleg –, az a legkisebb tétel a mérlegben! Számba se jöhet például a Menetrend mellett!

Emlékeztetnem kell az olvasót, megírtam már a *Fogy a virág, gyűl az iszap* című könyvemben, hogy *Mersul trenurilor* címmel ő készítette az országos vasúti menetrendet a C.F.R. részére. Pályázaton nyerte el ezt a lehetőséget, az ő ajánlata volt a legolcsóbb. Főként ezzel foglalkoztatta a Bodor-nyomdát, amely a Hasznos Könyvtár füzeteit is előállította. Sok dolgot adott ez az évenként is változó menetrend a nyári és téli időszakoknak megfelelően, de a törzsszedés-tördelés állandó maradt, csak a kiigazításokkal kellett sokat bíbelődnie a nyomdának az ismétlődő kiadásoknál. Ezekhez a nyomdászám-lákhöz csapta ő hozzá a Hasznos Könyvtár kiadványainak a számláit is, erre tett célzást. S nem volt véletlen, hogy éppen ezzel kezdte. A *Mersul trenurilor* hozta ugyanis évenként kétszer a legtöbb bevételt. Ezzel is folytatta:

Ha ezt meg tudom tartani, ha el nem veszik tőlünk, tartani tudjuk a könyvkereskedést is. Egyébként csak nehezen, mert megfogyatkoztak a könyvvásárlók. Főként a vidékiek. A brassóiak tán nem, a könyveket is vásárló értelmiségiek, tanárok, orvosok, ügyvédek, kereskedelmi alkalmazottak itt maradtak, számba vettem őket. Ülnek vagyonkájukon a módosabb kisiparosok is!

A külvárosokból sokan elszaladtak, de azok kevesebb könyvet vásároltak eddig is. Brassó maga így is el tudna tartani egy könyvkereskedést. Számításom szerint...

Fellélegeztem. Akkor megmarad Brassónak ez a kedves bolt!

– Szóval nem gondolsz optálásra!

– Hát azt még nem mondhatom ilyen határozottan. Annak van egy nagy feltétele...

– S az mi?

– Hogy beengedik-e kellő mennyiségben ezután is a magyarországi könyveket.

Erre én nem is gondoltam. Eladdig általában meg lehetett vásárolni nála a legtöbb Magyarországon kiadott könyvet. A szépirodalmiakat különösen. S a szakkönyveket is. Csak a politikaiak estek tilalom alá, de azokat amúgy se rendelte volna meg, nem sok vásárlójuk akadt volna...

– Hogyan? Hát ettől is tartanod kell?

Bizony! Ezekben a zavaros időkben minden megtörténhetik. Akkor meg már nem tart el kettőnket a könyvesbolt. Akkor nekem optálnom kell. Sepsiszentgyörgyre számítottam... Itt a társam marad. Egyedül tán boldogulni fog...

– Hát – kérdeztem nem minden szorongás nélkül – a Hasznos Könyvtár nyomda-adósságával mi lesz?

– Mondtam, hogy kis tétel az – nyugtatott meg –, s némi fedezet is van rá. Az *Anyanyelvünk*ből még van raktáron pár ezer darab. Az eladható. S van eladható a Szépmíves Céh kiadványaiból is.

A Szépmíves Céh kiadványait én továbbítottam hozzá bizományi áruként. Azokért engem Kolozsváron terhelte a Céh kiadóhivatala. Itt pedig Elekes írta javamra az eladott könyvek árát...

– No, az sokra nem rúg – mondtam elgondolkozva.

Nem erre felelt. Mást mondott.

– Hanem a Hasznos Könyvtár nyomdaszámláját nem szaporíthatjuk tovább. Alig maradt itt falunk, ahová könyveket küldhetünk. Be kell szüntetnünk a kiadást, sajnos.

Kiderült a további beszélgetés során, hogy az ő gondolatai is hasonló utat jártak meg, mint az enyéim. Ha-

sonlót, de felelősséggel teljesebbet, mivel az ő üzlete komoly kereskedelmi vállalat volt, az én részem benne csak baráti szívesség az ő részéről, hogy segítségemre lehessen közéleti tevékenységemben.

No, most már megmondhatom én anélkül, hogy szánalomkeltés szándékával gyanúsíthatnám meg magamat. S ki is pakoltam a nagy és szomorú hírrel.

– Lepecsételték a nyomdánkat!

– Mit csináltak? Kik? – nézett rám értetlenül.

– Lepecsételték a nyomdát. A vasgárdisták. Nincs többé Brassói Lapok.

Barna arcán nemigen látszott meg az elsápadás, de én úgy éreztem, hogy most elsápadt.

– Hogyan? Miért?

A rövid, egyszavas kérdések árulkodtak izgalmáról.

– Igen, hallottam már hasonló esetekről. De nem hihettem – folytatta. – Híreszteléseknek gondoltam...

Aztán töprengve:

– Mi tán csak nem kerülünk sorra? Vagy csak társat erőszakolnak ránk? Ha csak belénk nem kötnek, hogy zsidó szerzők könyveit is áruljuk. Mindjárt át is vizsgálom a kirakatot...

Mindig higgadt, nyugodt természetét csodáltam, irigyeltem. Nagy árat fizetett érte, sok megpróbáltatás edzette meg. Négy év után, japán hajóval, Sanghajon keresztül került haza orosz fogságból az első világháború után. S most izgatottnak láttam. Búcsúztam is, hogy azonnal átvizsgálhassa az üzlet kirakatát.

Otthon tovább rajzoltak bennem a gondolatok. A Gyurkával folytatott beszélgetés is csapott mellékül egy újabbat. Azt, hogy bizony a Szépmíves Céhvel szemben is adósságban vagyok. Rajtam keresztül adták bizományba kiadványaikat az Elekes-könyvkereskedésnek. Ami ott még raktáron van a Hasznos Könyvtár nyomdaadósságának részbeni fedezésére, az nálam adósságként szerepel Kolozsváron... Hogy találjak erre most fedezetet?

S akkor felötlött bennem a gondolat: most aztán lesz időm elég írni. Csak nem lesz hol leközölni! Írhatnék nekik a helyzetünkről. Persze irodalmi formát kell keresnem, a riport nekik nem elég. S riportot nekik a mai

helyzetünkről, az igazságnak megfelelőt, amúgy sem írhatnék. Olyant, hogy ne szítsam vele a gyűlölet tüzét... Így fogant meg bennem a *Lélekvesztőn* gondolata. Nem kisregényt akartam írni, nem is azt írtam alcímnek, hanem azt, hogy „*irodalmi tudósítás*”. De úgy felöltöztettem ezt a tudósítást elbeszélésbe, mesébe, hogy ők regényként adták ki. S nem okoztam kárt vele, nem öntöttem olajat a lelkekben kölcsönösen egymás ellen lobogó pusztító tűzre. Igazolja ezt az is, hogy később itt is megjelent válogatott írásaim kötetében egyetlen rövid fejezete kivételével, amelyben a Kőlcsey *Himnuszáról* volt szó.

Hanem ezt a kis könyvet én olyan megszállottan írtam, hogy úgyszólván nem volt másra gondolatom nappal és tudat alatti érzésem-álmom éjjel.

A családomról írtam, új helyzetünkről, tehát úgyszólván órácskákra se kellett kirángatnom magam abból az érzelmi közegeből, amiben éltem, mert otthon voltam egész nap a feleségem mellett és a gyermekeim körében, levegőzni is csak az udvarra jártam ki öt-tíz percre, s tudakozódni is a nagyvilág eseményeiről csak hetenként legfeljebb egyszer Szabó Bénihez a Népközösség irodájába vagy Elekes Gyurka könyvkereskedésébe. Így írtam tele egy egész százlapos jegyzetömböt, ceruzával és hevenyészett apró betűkkel, éppen csak hogy el tudjam olvasni legépelésekor. El is készültem vele október hónap folyamán úgy, hogy időm maradt még átnézésrejavításra, legépelésre kis hordozható Remington gépem. Túl estem ezen is, készen állt a kézirat – kicsempészésre, Kolozsvárra, a Szépmíves Céhhez.

Szabó Béni biztató hírekkel táplált, de semmi bizonyossal nem. A lapok ügye rendezés alatt áll, de nem megy simán, mert az illetékesek maguk se tudják pontosan, hogy mit akarjanak. Nem teljes az egyetértés a Népközösség vezetőségében sem. Szász Pál kitart a Brassói Lapok mellett, mert az olyan hűségesen támogatta az EMGÉ-t. Gyárfás Elemér elnöknek azonban érthető okokból nem rokonszenves az őt annyiszor keményen bíráló Brassói Lapok. Ő a temesvári Déli Hírlapot támogatja, s jó érve is van mellette, mert az ugyebár régi és tiszta katolikus érdekelttségű vállalat, s ez előnyt je-

lentene a mai rendszerben. Egyébként betiltották az öszszes magyar lapokat Aradon is, Temesváron is. Aadtak ki azonban egy új engedélyt valami Szász Istvánnak.

– Azt ismerem – örvendtem meg. – Tudósítónk volt Kolozsváron Szentimrei mellett. Nem tudhatom, hogy juthatott engedélyhez, nincs egy vasa sem, mihez kezd egyedül egy lapengedéllyel? S milyen összekötése lehet neki a Vasgárdával? Ha élni akar a kezében lévő engedéllyel, előbb-utóbb hozzánk kell jönnie – reménykedtem.

– Lehet, hogy ide jön – szaporította reménykedésemet Szabó Béni is.

Szász István azonban nem maga s nem is magának szerezte a lapengedélyt. Nem velünk fogódzott tehát, amint később kiderült...

Elekes Gyurka még csak biztatót se mondott. Inkább még megriasztott, akaratlanul persze.

– A zsidók gyötrése mellett most már régi ellenfeleikre is rámentek a vasgárdisták – mondotta. – Politikusokat, ügyészeket, rendőrprefektusokat tartóztatnak le és visznek Jilavára a börtönbe. Legalábbis ilyen hírek vannak. Leszámolásra készülnek mindenkivel, aki korábban ellenük volt...

Nem gondolt volna Gyurka arra, hogy én is ellenük voltam? Hát nem is egyszer keményen támadtam őket a Brassói Lapokban! Azért újságolja ezt olyan könnyedén és éppen nekem? Vagy úgy gondolja, hogy kicsi ellenfél voltam én a többiek mellett? Hogy eszükbe se jutok?

Valószínűleg nem volt Gyurkának semmiféle gondolata velem kapcsolatban, de én szívesebben hittem az utóbbi lehetőségben. Csakugyan, kis pontocska lehetek én a vasgárdisták szemében a többi nagy ellenfelük mellett! Egy magyar újságírócska? Ugyan! De azért szívesebben eltűntem volna Brassóból, ahol annyian ismernek. De hova?

Jó sorsom rövidesen kínálta ezt a lehetőséget. Novemberi fél fizetésem kiutalásakor Szabó Béni közölte, hogy Szász Pál beszélni szeretne velem. A hónap utolsó napjain Bukarestben lesz...

Siettem haza, s gondosan átnéztem még egyszer a kéziratomat. Aztán feleségem segítségével ügyes kis csomagot csináltam belőle, de olyat, hogy jellegtelen legyen, semmivel ne hívja fel magára a figyelmet. Ha valaki segítségemre lesz abban, hogy eljusson a csomagocska Kolozsvárra, úgy Szász Pál lesz az. Tudom, hogy más dolgokat is kijuttatott már a diplomáciai postával. Bizonyára nekem is megteszi ezt a szívességet.

Szász Pál Bukarestben rendszerint a Continental szállodában lakott, a királyi palota közelében. Állandó, fenntartott szobája volt ott. Felhatalmazott, hogy amennyiben hivatalos ügyben keresem, szálljak meg én is ott az EMGE számlája terhére. Én azonban takarékoskodni is akartam, s nem is szívesen mentem volna szállodába kis csomaggal. Az egyik Kahána-sógorhoz kérezkedtem hát be, Dán Mózeshez, aki Bukarestben lakott a családjával. Lapterjesztő és hirdetésszerző alkalmazottja volt Kahánának, százalékot kapott a Bukarestben eladott Brassói Lapok és Képújság után, s igen szépen megélt ebből nem kis családjával. Most persze aggódva nézett a jövő elébe, tele volt panasszal. Nem is akartam én sokáig a terhére lenni, csak éppen kivettem kis csomagomat, s náluk hagytam a koffert, hogy ne állítsak be azzal Szász Pálhoz, ha már nem szándékozom ott lakni. Mózes csatlakozott hozzám, hogy több ideje legyen panaszkodni s tudakozódni sógora szándékai iránt. Ez utóbbiakról persze nem sokat tudtam. Hihetőleg nem tudott még maga Kahána sem. Ennek ellenére örvendtem a kíséretnek, mert nem könnyen tudtam tájékozódni a kis utcák szövevényében. Már közel voltunk a célhoz, amikor Mózes hirtelen megtorpant, s karon ragadva visszafordult velem együtt, mintha eltévesztettük volna az utat. Arcán félelemmel vegyes undor jelent meg.

– Térjünk másfelé! – mormogta.

– Miért? – kérdeztem meghökkenve.

– Nem látod?

Két feszesen lépkedő német tisztet láttam s velük egy civilt felénk közeledni. Nyilván ezek elől tértünk ki.

– Ezek miatt? – kérdeztem félig hátrafelé intve a fejemmel.

– Igen. Pár hét óta sok van belőlük Bukarestben.

– Hát hiszen elférünk mellettük az utcán...

– Igen, de a kísérorjuk is vasgárdista. És ismer engem. Jobb nem találkozni velük...

El is köszönt hamarosan, mikor a Continental közélébe értünk. Egy mellékutca járókelői közé vegyült.

A lényegest Szász Páltól tudtam meg, amikor említést tettem a német tisztokról.

– Sok van most belőlük Bukarestben. A védelmük alatt állunk a hónap közepe óta. Szavatolták Románia új határait, s eljöttek megvédeni. Csak azt nem tudom, hogy kivel szemben...

Nem mondott többet erről. Nem tudom, azért-e, mert éppen nála volt Péter János, aki az Arcvonal munkás-képviselőjeként került a Népközösség vezetőségébe. Vele végzett előbb, valami Enyedre tervezett ülésről tájékoztatta. Aztán ketten maradtunk.

Engem is azért hívott, hogy tájékoztasson. Sikerült a Dél-Erdélyben maradt EMGÉ-t mint külön mezőgazdasági egyesületet elismertetnie a kormánnyal. Enyeden lesz a központja. A nehéz gazdasági helyzet, s főként a mezőgazdaság ziláltsága a mozgósítások miatt, kívánatosá teszi a magyar mezőgazdák szervezett kézbentartását és irányítását is.

– Ez a szerencsénk! – mondotta célzatos mosollyal. – Nagy szüksége van ránk az országnak.

Aztán kifejtette, hogy miért is kéretett fel Bukarestbe. Az idő sürget, s neki sokfelé kell eleget tennie, nem tudott időt szakítani egy brassói látogatásra, ahol Szabó Béni amúgy is kitűnően megállja a helyét. De most tovább kell lépni. Áron püspök is, ő is egyetértenek abban, hogy Enyed kínálkozik a legjobb gazdasági, kulturális és társadalmi központnak. Ott van már a Hangya szövetkezetek központja. Oda szervezi ő is az EMGE-központot, mert közel van az ő családi fészkehez, Gáldtőhöz. S ott van a Bethlen-kollégium, amelynek ő főgondnoka. Közel esik Gyulafehérvárhoz is, Áron püspök székhelyéhez, ahol ugyancsak van egy magyar főgimnázium. Nem kis dolog egymáshoz közel két középiskola tanári kara. De lesz ott főiskola is. A református püspökhelyettes a tövisi esperes lesz, s ott teológiát is szervez a Bethlen-kollégium épületében. A sajtókérdés

azonban – ami engem közvetlenül érint – erős vita alatt van. Egymás közt is, a kormányzattal is. Áron püspök és ő úgy szeretnék, ha Enyeden lenne a központi napilap is. De még mielőtt ez a kérdés megoldódna, meg kell már szervezni ott azt a nyomdát, amely az EMGE szaklapját, az Erdélyi Gazdát előállíthatja, s majd, ha lesz, a napilapot is. De meg kell szervezni előre a gépek szerelését, a lap szerkesztőségét és kiadóhivatalát az EMGE keretében. Ő úgy tervezné, hogy az Erdélyi Gazda első száma, amely az 1941-es évfolyamot elindítja, már karácsonyra megjelenjen. Ha addig nem sikerülne nagy vállalkozásunk, ezt az első számot előállíthatnánk a már meglevő kis Corvin Nyomdán is. Vállalnám-e ennek a feladatnak a brassói részét: szerkesztőség, kiadóhivatal, nyomdászok? A Brassói Lapok állástalanul maradt embereiből. Szerkesztőre egyelőre természetesen csak egyre volna szükség, az Erdélyi Gazdához. Vállalnám-e én azt? Munkatársaim a csombordi gazdasági iskola tanárai és az EMGE Dél-Erdélyben maradt szakemberei lennének. Ha vállalom, tekintsem magam máris az EMGE alkalmazottjának. Feladatomban az lenne, hogy nyomdászokat szervezzek és kiadóhivatalbeli szakembert, egy jövőbeli napilap lehetőségét is szem előtt tartva. Mit szólok hozzá? Nem kíván aprólékos ismertetést, a végleges megoldás ügyis munka közben alakul ki majd. A legfőbb szempont tehát: összehozni egy olyan társaságot, amely karácsonyra előállíthatja az Erdélyi Gazdát, s alapját képezi egy esetleges napilap későbbi életre keltésének is.

És ha mindegyike kevés volna az idő, úgy az Erdélyi Gazdát – ismételte meg – a Corvin Nyomdával kellene elindítani.

– Nos, vállalnád? – kérdezte meg újra.

– Örömmel – feleltem. – Hiszen állástalan vagyok. Nem tarthatom el magam és családom a Népközösséggel!

Arról, hogy a napilap kérdésében Gyárfás Elemérnek más véleménye van (amiről Szabó Béni beszélt), nem szólt semmit. Úgy véltem, nem akarja, hogy tudjak róla. Nem is firtattam tehát. Négy nyomdászt javasoltam egyelőre, két gépszédőt, egy tördelőt, egy gépmestert. Neveket nem mondhattam, mert előbb meg kellett sze-

rezni a négy embert, aki hajlandó Enyedre költözni. A reménybeli napilaphoz azonban igen kellene Csiky Ferenc, a Brassói Lapok volt művezetője is. A kiadóhivatal megszervezésében pedig a legjobb volna Kahána Samu és felesége. S mindannyiuk felhasználható már most, az Erdélyi Gazdánál is: Csiky a nyomdagépek szerelésénél, Kahána és felesége az Erdélyi Gazda kiadóhivatalánál, terjesztésénél.

Hát azért ez így – rövidre fogva is – legalább háromórás tanácskozás eredményét tömörítette. Végül elégedetten hagytuk abba azzal, hogy én Brassóban beszélek az emberekkel, ő pedig Enyeden intéztet el mindent úgy, hogy az Erdélyi Gazda 1941. január 1-i keltezésű száma a karácsonyi ünnepekre elkészülhessen.

Búcsúzáskor, kissé feszengve, figyelmébe ajánlottam kis csomagomat, felfedve szándékomat. Egy pillanat alatt megértette, miről van szó. Mosolyogva vállalta:

– Rendben van, elintézem.

El is intézte. És sikerrel, amint már fentebb megírtam.

TERVEINK ÉS A VASGÁRDA VÉRES NAPJAI

Nem voltunk ilyen szerencsések az Enyeddel kapcsolatos terveinkkel. Vagy tán nem voltunk elég gyorsak a közlő eseményekkel kezdett versenyfutásunkban? Úgy lehet, a szerencsének is, az elégnak nem bizonyult gyorsaságnak is volt része a bekövetkezett történetekben, amelyek részben durván félrelökték, részben keresztették terveinket. Durván a vasgárdisták lökték félre, finoman Gyárfás Elemér gáncsolta el Márton Áron és Szász Pál elképzeléseit.

De ennek történetét mondják el azok az alábbi levelek, amelyeknek íróival éppen Gyárfás Elemér kapcsolt össze, persze akaratlanul, nem is tudva róla.

Talán belelát az események szövevényébe az olvasó, ha némi magyarázatot fűzök hozzájuk. E magyarázatok közé tartozik az is, hogy mind Szász Pál, mind Gyárfás Elemér Antonescu tábornokhoz, a kormányzó miniszterelnökhöz keresett és talált kapcsolatot. Mit is kerestek volna ők a vasgárdista szakminiszternél?

S most lássuk az első levelet, amelynek írójával úgy kerültem először kapcsolatba, hogy helyreigazította a temesvári Déli Hírlapban egy, a Brassói Lapokban régebben írt cikkem bosszantó elírását (következtesen Osservatore Romanának neveztem a Vatikán hivatalos lapját Osservatore Romano helyett), de ezt olyan finoman tette, hogy hálásnak kellett lennem érte. Így kezdtünk levelezni nagy kérdésünkkel, a betiltott magyar lapokkal kapcsolatban. De íme Aradról 1940. november 12-én keltezett levele:

„Kedves Barátom!

Idestova három hete, hogy várva várt levelét megkaptam. Természetesen tudatában vagyok ügyem elintézésének nehézségei felől táplált aggodalmi jogosultságának, s hogy be sem várva újabb értesítését, mégis háborgatom, azt azért teszem, hogy tájékoztassam jelen helyzetemről.

Mint legutolsó levelemben említettem, ez idő szerint népközösségi tisztségem alapján igyekeztem elkövetni mindent a helyi sajtóügyek rendezése körül. Sajnos, nem egészen úgy sikerült ez a rendezés, ahogy szeretttük volna mi aradiak. S ebben valamiképp az aradi magyar társadalom gyámoltalanságát látom. Nem akadt keresztény tőkeérdekeltség összehozásához vállalkozó, s így a Déli Hírlap Aradra kért engedélyével szemben nem volt más megoldás, mint ideiglenes kompromisszum. Még így is jobb, mintha a sajtóvilág valamelyik merész és elszánt vállalkozója jutott volna a közvélemény irányításának kormánykerékéhez. Ha majd egyszer személyesen módomban lesz az egész históriáról Önnel eltársalogni, elmondom majd, amit most nem akarok papírra vetni.

A Déli Hírlap kérését a temesvári magyar népközösség is támogatta, s annak megkeresésére és kérésére a mi helybeli tagozatunk is belement abba, hogy a végleges rendezésig a Déli itt kifusson. Vuchetich felajánlotta nekem a felelős szerkesztői tisztséget, de azt az Ön előtt már ismeretes tervemre való tekintettel nem fogadhatom el. A helybeli népközösségi tagozat óhajának megfelelően azonban a főmunkatársi közreműködést el kellett vállalnom. Ez nem jelent különösebb lekötöttséget, még kevésbé jelenti azt, hogy a mi eddigi levelezésünkben leszögezett szempontok tárgytalanok. A helybeli keresztény újságírók között hirtelenében Vuchetich nem talált éjszakai szerkesztőt, s így ideiglenesen végzem neki ezt a munkát, és most tanítom be Babuczayt és Kovács Gyurkát. Mindkettő igen jóra való, törekvő fiú. Érzésem szerint hamar bele fognak jönni a csízióba.

Állandóan figyelem a B.L. sorsát. Sajnos, keveset tudok a jövőjéről. Tudom, mit jelent a kényszerű vesztégelés, és szívből kívánom, hogy minél előbb egyenesbe jöjjenek. Nagyon kérem, értesítsen, mihelyt valami fordulat áll be. Valósággal tükön ülök.

Még mindig úgy áll a helyzet, hogy a lap jövője csak Márton Árontól függ? Beszélte-e vele a velem kapcsolatos ügyben? A legutóbbi levelemben foglaltakat akár szó szerint közölheti vele. Valami kis derűlátás még mindig feszeng bennem. A súlyos időkben az emberek talán megértőbbek...

Maradnak Brassóban, vagy mennek Enyedre? Vagy Enyeden más sajtóvállalkozás készül? Úgy értesültem ugyanis, hogy Enyed mindenképpen kiverekszik magának egy nyomdát és egy lapot. Lehet, hogy hetilapról van szó? Távollabbi terv gyanánt nem is volna egészen halva született dolog egy irodalmi igényű, de a nép széles rétegeire támaszkodó időszakos lap. Nincsen irodalmi, de még népszerűsítő, népnevelő, családi lapunk se.

Szíves figyelmébe és pártfogó szeretetébe ajánlva csekélységemet, maradok minden magyar ügyben készséges munkatársa és segítője

szívélyes üdvözlettel:

Kulcsár Kálmán”

Kulcsár Kálmán minorita paptanár volt, de ott akarta hagyni a szerzetet és a pályáját is. Íróságra-újságírára szerette volna felcserélni. Ennek az ő egyéni életében igen nagy lépésnek ügyében váltottunk már levelet, amikor a Brassói Lapok még virágzott. Ott szeretett volna elhelyezkedni nálunk, más püspökség területén, azért volt szüksége Márton Áron támogatására.

Ő is úgy volt, mint mi: csak hallott valamit harangozni a magyar sajtókérdés zürzavaráról. Tájékoztatni akart tehát a maguk helyzetéről, hogy én is tájékoztassam a mienkről.

A sajtóalvilágra tett célzása azonban különleges figyelmet érdemelt. Hallhatott valamit a Szász Pista nevére szóló lapengedélyről és arról is, hogy Szász Pista mögött tulajdonképpen Franyó Zoltán áll. Franyó nemcsak irodalmárnak és műfordítónak volt kitűnő, hanem újságírónak is. Életművésznek pedig úgyszólván zseniális. A temesvári sajtóalvilág peremén egyensúlyozva, a szellemes módszerek sokaságát eszelte ki és alkalmazta, hogy megcsapolja a gazdag iparbárok páncélszekrényeit. Zseniális trükkjeinek tucatjáról beszéltek újságíró körökben. A tucatból én csak egyre emlékszem máig. Öt-órai Újság című lapjának egyik nem ritka pénzhányán úgy segített egyetlen délelőttön, hogy egérfiókat gyömöszölt be egy tele sörösüvegbe, figyelmes gonddal elrendezte újra az eredeti gyári dugaszolás hű utánzatát, aztán elment vele a sörgyároshoz. Még aznap volt pénz a

nyomdaszámlára is, a munkatársaknak is. Persze nem esküszöm meg, hogy pontosan így történt ez a képletes „kasszafúrás”, de hogy lényegében igaz volt, abban a sokkal később kapott Herder-díj után sem kételkedem.

Franyó azonban zseniális volt nemcsak a pénzszerzési lehetőségek felismerésében, hanem a látszatok megőrzésében is. Sokáig nem tudtuk például megérteni, hogy miképpen juthatott éppen az igen szerény és kallódó újságíró Szász István a vasgárdista győzelmi mámor tetőfokán, amikor minden magyar lapot betiltottak, új lapengedélyhez. Csak jóval később derült ki, hogy az engedélyt Franyó kapta régi ismerősétől és barátjától, a vasgárdistává lett Nichifor Crainictól. Csakhogy nem a saját, hanem a Szász Pista nevére kérte és kapta. Nyomós érv. lehetett a kezében, hogy a felesége osztrák származású német, s különben is fordításai révén jó német kapcsolatai vannak. Így érte el, hogy hónapokig egyedül volt magyar laptulajdonos egész Romániában.

A következő és zavaros sajtóhelyzetünket élesen megvilágosító levelet *Vuchetich Endre*, a temesvári Déli Hírlap főszerkesztője írta 1940. december 9-i keltezéssel.

„Nagyságos Kacsó Sándor főszerkesztő úrnak
Brassó

Ma érkezett ide levele, melyet Kulcsár barátunkhoz intézett. Kulcsár Aradon van, és nem is sejthette, hogy magánlevele érkezik a Déli Hírlap temesvári szerkesztőségébe. A postát felbontottam anélkül, hogy a címetek néztem volna, és így akaratlanul is indiszkréciót követtem el. Ezt annál inkább elkövethettem a levél felbontása után, mert szemembe ötlött saját nevem. Azt hiszem, ebből az indiszkrécióból senkire nem háramlik baj vagy hátrány – legfeljebb hamarabb válaszolok a levélnek reám vonatkozó részére, mint az különben történhetett volna. (Kulcsárnak levelét ajánlottan elküldtem Aradra.)

November negyedikén volt az enyedi gyűlés, amelyre magam is el akartam menni, de ez az utolsó pillanatban lehetetlenné vált, mert akkor történtek az utolsó rohamozások, hogy lapom újramegjelenési engedélyét megkapja. Nem mehettem el, és ezért memorandumban fog-

laltam össze a magyar sajtó helyzetét a bécsi döntéstől november 3-ig. Ezt az emlékiratot Jakabffy Elemér barátom magával vitte. Alakult is egy úgynevezett sajtóbizottság, amelynek tiszteletreméltó tagjai lettek Jakabffy Elemér, Szász Pál, Teleki Ádám, Kakuk János, Palágyi Jenő és Parecz Gyurka.

Ennek a bizottságnak a határozatát bizonyára ismeri. A sajtóbizottságban ugyan nem volt egyetlen napisajtóember sem, de megszoktuk már, hogy sok minden nem egészen úgy történik, ahogyan történhetnék és történnie is kellene, de ameddig lehet s a magyarság érdekében kell, alkalmazkodom és alkalmazkodunk.

Nos, ebben az én emlékiratomban benne volt többek között az az ajánlat is, hogy hajlandó vagyok a Brassói Lapok újabb megjelenéséig a Déli Hírlapot küldeni azon az alapon, hogy az előfizetési díj és az ottani hirdetések is a lap kiadóhivatalát illetik, és nekem csak a papírral, szállítással és a nyomással felmerülő költségeket térítik meg.

Az engedélyt tényleg megkaptam, de mivel semmi értesítést nem kaptam, azt hittem, hogy ez a megoldás nem kívánatos sem a Brassói Lapoknak, sem pedig az ottani Magyar Népközösségnek. Úgy gondoltam, ha van sajtóbizottság, úgy ez komolyan és kimerítően foglalkozik sajtóügyünkkel. Foglalkozik különösen akkor, amikor látnia kell, hogy megfojtják a magyar sajtót.

Nagyon szívesen állok rendelkezésére a brassói Magyar Népközösségnek. Nagyon szívesen közlöm az összes híreit. Nem fontos, hogy egy hasáb vagy másfél hasáb, ez mindig az anyagtól függ.

Tegnap nálam járt egy gyulafehérvári úr, akitől nagy meglepetésemre azt hallottam, hogy Enyeden jelenik meg a Magyar Népközösség központi lapja. Meglepetés ez nekem, mert úgy tudtam, de ez volt az enyedi gyűlés határozata is, hogy három lapja lesz a Népközösségnek, esetleg „négy: Arad, Brassó, Enyed (esetleg) és Temesvár. Arad és Temesvár között már hallgatólagos megállapodás is jött létre, hogy üzletileg se, járjon ráfizetéssel a lapok kiadása, miképp oldják meg a kérdést. Ugyanez történhetett volna Erdélyre vonatkozólag is. Hiszen a Brassói Lapok régi területének és így olvasóinak kilencven

százalékát elveszítette, ha most még mellette Enyeden is létesítenének lapot, hol akarja terjeszteni?

Én kezdettől hangsúlyoztam, hogy a majdan megjelenő magyar lapok terjesztési lehetőségét rajonírozni kell. Nincsen annak semmi értelme, hogy az erdélyi lap Temesváron vagy Aradon tartson drága embert, aki igyekszik előfizetőket szerezni a lapnak, az aradi meg temesvári lap meg Brassóban tart megbízottat. Egymásnak konkurenciát csinálni, egymás előfizetőit elhalászni, amint az a múltban nem egy helyen történt, nem isméltódnak meg, ha tényleg népközösségi lapokról van szó.

Én Kulcsárnak őszintén feltártam a helyzetet, az ő jövőbeli helyzetét, ha meg nem változtatja szándékát. Én nem vagyok olyan optimista, mint Ön, kedves Kartársam, mert meggyőződésem, hogy Kulcsár nem fog elhelyezkedni egyetlen magyar lapnál sem, hacsak... Hacsak olyan magyar lapok nem alakulnak, melyek nem egyetemes magyar és keresztény lapok, hanem lesz majd református magyar lap, amivel szemben természetesen kiugrik majd a katolikus magyar lap, talán lesz evangélikus magyar újság is, és talán akad majd liberális magyar sajtóorgánium is. Lesz akkor minden, csak népközösségi magyar lap nem.

Én félek, hogy ilyen irányban fejlődnek a dolgok. Félek a magyarság miatt. Ez nem lehet érdeke egyetlen magyar kollektivitásnak sem. Így kapcsolódik bele Kulcsár ügye a sajtóügybe, melyet nem látok olyannak, amilyennek látni szeretném.

Tiszta szívemből kívánom, hogy a sajtó helyzete mielőbb tisztázódjék és megjelenhessenek a népközösségi magyar lapok, de forrón kívánom azt is, hogy ezt megelőzően tisztázódjék a lapoknak egymáshoz való viszonya is. És most már azt is hozzá kell fűznöm, hogy a magyarsághoz való viszonyuk is.

Nagyon örülnék, ha egyszer személyesen is beszélhetnénk ezekről a dolgokról, mert meggyőződésem, hogy közérdekű ügyekben megérthetnők egymást, ha mindjárt újságírók is vagyunk és még hozzá magyarok is.

Szíves köszöntéssel:
Vuchetich Endre”

Hasznosnak láttam teljes egészében közölni ezt a kissé hosszúra nyúlt levelet többféle érdekessége folytán.

Először a miatt a nagy-nagy tájékozatlansága miatt, amelyben egyébként osztozott az általa felemlegetett enyedi „sajtóbizottsági üléssel” is. Azt hitték, úgy képzelték el, hogy a dél-erdélyi magyarságnak három, esetleg négy napilapja is lehet. Igaz, ebben a kérdésben akkor még Gyárfás Elemér és Szász Pál is csak valószínűségekkel számolhattak. Ez a valószínűség pedig az volt, hogy aligha lehet nálunk több napilap, mint ahány románt a magyarok Észak-Erdélyben engedélyeznek. Ezért dobta be Szász Pál – elhatározásunk szerint – az enyedi népközösségi központi napilap tervét. És ezért engedélyeztette újra Gyárfás Elemér – még *idejében* sikerült neki – a tiszta katolikus érdekeltségű Déli Hírlap megjelenését. Szász Pálnak nem sikerült *idejében* a Brassói Lapok lepecsételt nyomdáját felszabadítani. Arról azonban, hogy miért nem, Vuchetich december kilencediki levele még csak nem is sejtet semmit. Valószínűleg nem is tudott semmit. Honnan is értesülhetett volna Temesváron, hogy Antonescu miniszterelnöknek és kormányának akkor már olyan nagy gondjai vannak, amelyek mellett a magyar sajtó kérdése semmivé törpül.

A súlyos többségében vasgárdista kormány törvénytelen foglalásai, kisajátításai, sőt – bátran mondhatjuk – rablásai, valamint a sok letartóztatás miatt végletesen kiéleződött a viszony a tábornok-miniszterelnök és helyettese, Horia Sima között. Ez a feszültség aztán november végére iszonyatos eseményeket robbantott ki. November 27-re virradó éjszaka a belügyminiszter tudtával vasgárdista különítmény vonult be a jilavai börtönbe, és lemészárolt 64 foglyot. Folytatták ezt a vérengzést a fővárosi rendőrprefektúra fogdájában is. S másnap egy másik vasgárdista csoport a snagovi erdőbe hurcolta és agyonlőtte Virgil Madgearu volt minisztert, neves közgazdászt, egy harmadik csoport pedig sinaiai vilájából elrabolta Nicolae Iorgát, s a neves történészt, Románia nemzetközi büszkeségét másnap szitává löve ta-

lálták meg egy közeli falu határában. A helyzet a végletekig kiéleződött Antonescu tábornok és a kormány többségét alkotó vasgárdisták között, akik már nem is titkolták, hogy egyedulalomra törnek.

Antonescu határozottan fellépett a gyilkosságok és a törvénytelen erőszakoskodások ellen, s a bűnösök megbüntetését követelte. A kérdés azonban már nemcsak belpolitikai, hanem külpolitikai jelentőségű is volt, hiszen a Vasgárda eredendően németbarát programmal és ideológiával lépett fel. Fabricius német követ ezért türelemre intette Antonescut és Horia Simát is.

Olyan politikai események voltak ezek, amelyekből csak a legkirívóbbak híre szivárgott ki. Nem csoda, ha Vuchetich még csak célzást sem tesz rájuk levelében. (Én is csak jó pár hónappal később olvastam a részleteket egy kéziratból, amelyet az állástalan Kakassy Endre állított össze román írásbeli és szóbeli dokumentumok alapján a Vasgárda már felderített rémtetteiről, tömeges zsidóirtásairól.)

Vuchetich a maga elképzeléseiről írt levelében. Arról, hogy miként képzei el ő az egy vagy több *igazi* népközösségi napilapot. Tiszta katolikusnak, amelyben nem lenne helye még Kulcsárnak sem, ha kilép a szerzetből és református lesz.

A fentebb leírt politikai eseményekről – ismétlem – mi semmit vagy igen keveset tudtunk s azt is csak megbízhatatlan híresztelésekből. Folytattuk hát Kulcsárral a levelezést a megkezdett hangon, hiszen én vállaltam volna őt reformátusként is, kilépett szerzetesként is. Közlöm hát további két levelét, amelyek érdekes adatokat tartalmaznak a mi ügyeinkkel, helyzetünkkel kapcsolatban:

„Kedves Barátom,

Utolsó levele óta, úgy látom – írja Kulcsár 1941. január 21-i keltezéssel –, semmi biztató jel a megindítandó lap ügyében. Azt ugyanis biztosra veszem, hogy ha kedvező fordulat állna elő, azonnal értesítene. Nehéz így a napokat morzsolgatni, s eltekintve attól, hogy minden ember a maga baját tartja a legsúlyosabbnak és a maga ügyét a legfontosabbnak, kezdek afelől is kétel-

kedni, vajon ha megindul a lap, tényleg lesz-e ott számomra hely?

Ha nem untatom, akkor előhozom újabb aggályaimat is. Vuchetich legutóbbi levelében (melyben újabb lépéseit ismertette a bukaresti engedélykiadás érdekében) említette, hogy Gyárfás Elemér dr.-nak Chiriac primprocuror kijelentette, hogy csakis úgy engedélyezi a D.H.-ot, ha azon nem szerepel sem V. neve, sem az enyém. Gyárfás Elemér ama kérdésére, hogy legalább névaláírással írhatunk-e belé cikket, nem adtak választ. Ebből úgy látom, hogy cseppet sem tekint az illető úr »grata persona«-nak engemet. Amiatt nem fájna a fejem, hogy a D.H.-nál való ideiglenes működésem is lehetetlenné válna, ebbe úgyis csak azért mentem bele – ideiglenesen –, hogy az aradi közönség is tekintse valamiképp magáénak a lapot. De maga ez a tény arra enged következtetni, hogy az elvet esetleg más lapengedély kiadásánál is alkalmazhatják. S akkor mihez kezdjek?

A másik aggály: Fodor József, a t-vári kat. népszöv. ez idő szerinti vezetője, még karácsony előtt itt járt, s nem tudom, kinek a nyilatkozatára alapozva véleményét, azt mondta, hogy az én sajtóműködésemet az általam tervezett formában maga Gyárfás Elemér sem fogja jó szemmel nézni. Ha jól emlékszem, Fodor szóról szóra azt mondta: Gyárfás úgy nyilatkozott, hogy amíg neki beleszólása lesz a központi lap ügyébe, addig te (azaz: én!) nem működhetsz ottan...

Míndehhez hozzá kell vennie, kedves Barátom, hogy nem árulok zsákban macskát. Szándékomból, hogy pályát változtatok, nem csináltam titkot. Akit illet, az már tud róla. Elképzelhető, mily kényelmetlen helyzetben vagyok, s mily keserves minden nap a számomra, ami hozzáadagolódik ehhez a bizonytalansághoz. Helyzetemet súlyosbítja a családunkat érő csapás-zuhatag. Édesapám hetek óta betegen fekszik, gyomorfekélyben. Ráadásul most influenzát is kapott, ami átment tüdőgyulladásba. Élet-halál között kínlódik szegény, és nincs anyagi erőm ahhoz, hogy kiváló orvosokkal kezeltessem. Az ember tehetetlenségében a haját tépné. Édesanyám lelkiileg megtörve alig áll a lábán. Öcsém, aki már három éve munkanélküli, február 15-én bevonul katonai szolgál-

latra. Én pedig lógok ég és föld között a bizonytalanságban. Személyes érzéseimről és terveimről nem is beszélve – azt hiszem, elég kemény próbatétel ez ahhoz, hogy komolyan megfontoljam minden lépésemet. Higgye el, megfontoltam. S ha valamely átmeneti baráti segítségnyújtásban az közné meg a kezét, kedves barátom, hogy nem akar hozzájárulni ahhoz, hogy kilépjek, akkor fölösleges aggodalmakat táplálna. Afelől nyugodt lehet, hogy Öntől nem lelkiismereti közösségvállalást kértem, hanem csak magyar testvéri együttműködésre való alkalomnyújtást. S ezt a kérést bátor vagyok ezúttal is megismételni, Nem tudna számomra, ha átmenetileg is, valami szellemi munkakör végzésére alkalmat nyújtani vagy szerezni? Természetesen csak abban az esetben, ha meggyőződése szerint a megindítandó lapnál is használhat majd, illetve módjában lesz illetékeseknél alkalmaztatásomat keresztülvinni.

Nagyon kérem, válaszoljon pár sorban.

Rapszodikus írásmódomért legyen mentség, hogy épp most beszéltem az orvossal, aki édesapámnál volt, és nem sok jóval kecsegtetett.

Szíves válaszát várva, maradok igaz tisztelettel, baráti köszöntéssel.

Kulcsár Kálmán”

Nem tudom, idejében megkaptam-e ezt a gyors segítséget kérő levelet, s hogy volt-e időm válaszolni rá, mielőtt az újabb is megérkezett volna. Azt hiszem, nem. A mi elgondolásaink sem a terveink szerint alakultak. Egyelőre annyi valósult meg belőlük csak, hogy én – ingázva Brassó és Enyed között – elkészítettem 1940 karácsonyára az Erdélyi Gazda 1941. január 1. jelzésű számát, de nem a „*saját nyomdánkon*”, hanem a régi enyedi kis Corvin Nyomdavállalat segítségével. A Brassói Lapok nyomdáját ugyanis a már ismertett politikai események miatt nem sikerült „felszabadítani”, illetve *megvásárolhatóvá tenni*. Ha tehát úgy kaptam kézhez Kulcsár levelét Brassóban vagy Enyeden, hogy idejében válaszolhattam is rá, bizonyára nem biztatom továbbra is – bár a kért gyors segítséget sem nyújthattam neki, hiszen magam is ugyancsak zavaros helyzetben voltam.

Az enyedi központi napilap tervéről azonban még nem mondtunk le véglegesen. Erre következethetek újabb, *1941. február 13-áról* keltezett levelének utolsó soraiból; bár ez újabb levele részben megismétli a föntebbi levélben írtakat, s ez arra enged következtetni, hogy nem is kapott választ.

„Kedves Barátom,

Ma itt járt Aradon Vuchetich Endre dr. kartársunk, részben üzleti ügyben, részben Gyárfás Elemér dr. és Jakabffy Elemér dr. átutazása hírére, akikkel okvetlen találkozni és tárgyalni akart. Közben egy félóra betért hozzám is, a volt munkatárshoz. Elbeszélgettünk. Ki-ki a maga nehézségeiről, problémáiról. Kevés ily derűlátó emberrel hozott még össze az élet, mint ez a Vuchetich. Lapjának ismételt beszüntetése ellenére is oly lelkesedéssel és ügybuzgalommal jár az új engedély után, mint aki biztos a dolgában. Említette, hogy a hét végén kap választ a propagandaminisztertől az újraengedélyezésre vonatkozóan. Ő már nyomda és papír után jár... Munkatársakat keres. Tudva azt, hogy Önnel levelező viszonyban vagyok, megkért arra, érdeklődjem meg, nem-e volna kedve, Kedves Barátom, tárgyalni vele, a D.H. főszerkesztői tisztségének vállalása ügyében? Én ezt a kérdést ily szárazon és szűzen ezennel továbbítom. Vuchetich kartársnak semmivel többet nem mondtam s nem ígértem, mint azt, hogy legközelebbi levélben célzást teszek eme prozódiciójára. Bővebbet külön értesüléseim alapján sem írhatnék, mert fogalmam sincs arról, hogy egyrészt mire alapozza Vuchetich kartárs az újraengedélyezés biztos elintézését, másrészt arról, hogy Ön, Kedves Barátom, mily tervek vagy talán már maholnap megvalósuló program alapján áll. Szíveségből továbbítom tehát ezt az érdeklődést, és szeretettel kérem, csak szívesség-tételnek tekintse részemről, hogy megemlítem. Erre vonatkozó b. válaszát készséggel továbbíthatom Vuchetichnek, természetesen úgy, mint az én magánérdeklődésemre kapott feleletet. – Az az érzésem ugyanis, hogy Vuchetich kartárs nem mer pozitív ajánlattételt megkockáztatni, lévén kissé érzékeny

ember, s nem akarja kitenni magát az előrelátható kitérő válasz kényelmetlenségének...

Ami pedig csekélységemet illeti, Kedves Barátom, lógok ég és föld között. Csak természetes, hogy kíváncsian várom b. válaszát előző levelemre. Idegölő ez a bizonytalanság. Hasonlóképp a tétlenségre ítéltség is. Mert bármit is csinállok – elfoglaltságom akad elég –, valahogy az az érzésem, hogy tétlen vagyok, ha nem írhatok. Pedig nem is oly rég vágyva vágytam egy-két hónapi fél-pihenőre, amikor egy nagyobb munkával elkészülhetnék. De most se hangulat, se kedv, és amit papírra vetnék, nincs kizárva, hogy reggel már más kezében lesz... December 18-án három zöldinges megtisztelt látogatásával, és összes jegyzeteimet elvitték. Futatok utánuk a sóhivatalba, mert szerencsétlenségemre egyiket sem ismertem, s egyiknek sem sikerült utólag kilétét megállapítanom. Kit és mit jelentsek most fel? S mivel tudom esetemet bizonyítani? Ráadásul pár könyvet is elvittek magukkal. Többek között Ady összes műveit!... Ebből a szempontból most nyugodtabbak lehetünk. A katonák nálunk, mondhatom, úriemberek. Hallom a vidéken is.

Vuchetich kartárs egyébként mostani beszélgetésünk alkalmával is előadta már hónapokkal ezelőtt felvetett tervét csekélységgemmel kapcsolatban. Azt tanácsolja, menjek át Temesvárra világi lelkésznek. Vállaljak pár órát valamelyik iskolában, s a megmaradó időt fordíthatnám a szerkesztésre, írásra. Eltekintve azonban attól, hogy Pacha ökegyelmessége alá még halálomban sem akarok rendeltetni, ez a megoldás cseberből vederbe juttás volna számomra. Épp ezért tartom magam ahhoz, amit Önnek már több ízben megírtam, Kedves Barátom, s ha az... úgy... nem sikerül – veszem a vándorbotot. Inkább járom egyenes gerinccel a nehezebb utat, mint hogy megalkuvás eredményeként beüljek egy pozícióba. Lehet, hogy ebben sokan nem értenek meg, nem értenek egyet velem, de önmagamtól undorodnék meg, ha kétlaki életet választanék. Most már nem egyedül önmagamért vagyok felelős az Önnel ismertetett elhatározásommal kapcsolatban, s ez csak nagyobb kitartásra sarkall. Mindenesetre nagyon nehéz ezeket a

bizonytalan heteket és hónapokat átvészelni, de nem fog ez örökké tartani. A természet titka, hogy amikor a nehézségek összpontosulnak, valahogy az ember akaratereje is szívósabb, dacosabb. S az pedig a sors keserű iróniája, hogy az egyik bajt követi a másik, nehogy az ember idegzete túlságosan ránehezdedjék egyetlen probléma kibogoztatására. Így van az én esetemben is: társul a gondokhoz édesapám súlyos betegsége (a tüdőgyulladás szerencsére átesett, de szövődmények veszélye még fennáll), öcsém a háromévi munkanélküliséget most a katonazubbonnyal cseréli fel, egy hagyatéki pert elvesztettem, mert személyesen nem járhattam utána útlevíl híján. Szóval – minden összefut. De hát – úgy szép az élet, ha zajlik...

Nem untatom tovább. Csak arra kérem, pár sorban értesítsen az esetleges fejleményekről. S arról, nincsen-e addig valahol valami áthidaló megoldás, munkatér számomra. Természetesen csak abban az esetben, ha a meginduló központi lapnál b. véleménye szerint használni tud és ennek keresztülviteléhez biztosítékai vannak.

További szíves jóindulatába ajánlva magamat maradok igaz híve

Kulcsár S. Kálmán”

Érdekesek-e ezek a levelek? Ahhoz is, hogy így egész terjedelmükben közöljem őket? Felmerült bennem ez a kérdés, s úgy döntöttem, hogy igen. Számomra azért, mert rávilágítanak arra a gyötrődésünkre, amelyben megkíséreltük Nagyenyeden kialakítani új sajtóközpontunkat, s tájékoztatnak e küzdelmünk pontosabb történeti időszakáról s egyes fontosabb részleteiről. De érdekes lehet az olvasók számára is, mert egy nehéz korszak néhány nem közönséges sorsú és különböző jellemű emberének belesodródását mutatja a vasgárdisták drámai történetébe. Ennek az utolsó Kulcsár-levélnek néhány sora ugyanis amellet, hogy rámutat írójuk kemény elszántságára és szilárd jellemére egyéni sorsa alakításában, s utal a Hitlert támogató Pacha püspökkel kapcsolatos érzelmeire is, célzást tartalmaz a Vasgárda drámájának utolsó felvonására. A katonák „úriemberségére” való utalása – szemben korábbi zöldin-

ges látogatói durvaságával – cenzúrabíró jelzése annak, hogy tud már a Bukarestben január 21–23. között lejátszódott nagy eseményekről, s ha részleteiben nem is ismeri őket, jelentőségüket felismeri. Nos, ezeknek az eseményeknek iszonytató részleteit én is csak hónapokkal később ismertem meg a már említett Kakassy-féle dokumentumgyűjteményből. Kakassy könyvet akart formálni és kiadatni összegyűjtött anyaga kéziratából, s előszó írására kért meg engem, mint aki szemtanúja voltam annak a brassói történésnek, amely a véres dráma hihetőleg egyik zárójelenete volt. Nem tudok róla, hogy szerepelne ez a részlet valamilyen emlékiratban vagy más feldolgozásban, azért írom meg a magam meg-rázó élményét, hogy nyoma maradjon a történészek számára. (Zárójelben ide írom még, hogy a kért előszót meg is írtam, de aztán Kakassy állásba került, s úgy látszik, lemondott a könyv megjelentetéséről. Vagy pedig nem volt lehetősége rá. A kézirat további sorsáról nem tudok.)

Elkészültem már az Erdélyi Gazda második, 1941. január 15-i számával is, és siettem haza Enyedről a családomhoz Brassóba. Második ilyen ingázó hazatérésem volt ez, s mert az elsőnél ajándékba hazavitt *Kövér Szőlő* címkéjű üveg bor igen-igen ízlett feleségemnek és nekem is, vittem most is magammal egy újabb üveget (csak a Hangya Szövetkezet boltja árusította), hadd örvendjünk neki este lefekvés előtt, s aztán utána egymásnak is, olyan igazi jó friss szőlő szaga és íze volt. Emiatt is, a fáradságos utazás után is, délelőtt kissé későn keltem, s kényelmesen ballagtam be a Kolostor utcai Elekes-könyvkereskedésbe: lám, tovább romlott-e a helyzet? Gyurka barátom továbblépett-e a Sepsiszentgyörgyre való repatriálás útján?

Nem volt további romlás a könyvkereskedés helyzetében, de biztató jel sem semmi.

Hazafelé sétálva indultam a volt Szénapiac helyére varázsolt szép, bár most téliesen kopár parkocskán keresztül. Csak az tűnt fel, hogy alig látok magamon kívül más járókelőt. Aztán egyszer csak lövéseket hallok, s mintha golyók is sivítanak a fejem fölött. Riadtan

néztem körül, s akkor feltűnt egy német tiszt. Nyugodtan, peckesen jött a Hosszú utca felől és haladt a megyei prefektúra irányába, de még a lépteit sem gyorsította meg. Bezzeg megszorítottam én: félig meghajolva nyargaltam föl a Fellegvár felé, s mire kiértem a Filipescu utca torkába, ugyancsak dobolt a szívem. Muszáj volt lassítanom. De a lövések elszórtan mintha éppen onnan hallatszanának! Óvatosabban, de azért gyorsan siettem a lakásunk felé. S ahogy befordultam a kanyarba a szász templom mellé, a Fellegvár akkor még csupasz domboldalán katonákat láttam – rajvonalban. Lőttek egyet-egyet, aztán nyomultak előre a belváros felé. Amikor egyikük megpillantott, csépelni kezdett hátrafelé a karjával, hogy igyekezzem gyorsan tovább – mögéjük. Éppen csak berohantam a lakásba, s már taszigáltam is be a síró gyermekeket – hasra feküdni az asztal alá. Eszembe se jutott, hogy hiszen a katonák túl vannak már a házunkon, aligha érhet bennünket eltévedt golyó! Ott csücsültünk mindnyájan az asztal alatt, tán egy óra hosszát is. Vártuk, hogy elcsendesedjék a világ! Egy időre ugyanis megsűrűsödött a lövöldözés, aztán egy repülőgép keringő bűgása hallatszott, majd egy nagy robbanás...

Nem tudom, eltartott-e egy vagy két óra hosszát ez a zajos feszültség. Azt hiszem, nem tartott ilyen sokáig, de azért a gyerekeket ott tartottuk még az asztal alatt.

Délután bemerészkedtem a városba – tájékozódni. A vármegyei prefektúra épületén, amelynek falán keresztbe futó repedéseket hagyott a november 9–10. éjszakáján történt nagy földrengés, most golyók nyomai látszottak. Véres volt a járda is itt-ott az utcán. Egy főtéri elegáns kereskedés betört kirakatában pedig, éppen a városházával szemben, hatalmas vértócsa és véres ruhadarabok látszottak. Sebesült vasgárdista menekült oda, s ott érte a halál. A halottat már elvitték...

Milyen nap volt, január hányadika volt pontosan? Ma már nem tudom. Talán ez volt a bukaresti nagy és véres vasgárdista lázadás utolsó mozzanata. Bukarestben napokig tartott. Antonescu tábornoknak el kellett foglalnia a belügyminisztériumot és a rendőrprefektú-

rát. És szét kellett szórnia a város egyes részein garázdálkodó, zsidókat mészárló vasgárdista lázadókat. Hitler tudtával és beleegyezésével tette. Hitlernek fontosabb volt a tábornok és fegyelmezett hadserege, mint a fanatikusan antiszemita és németbarát vasgárdista „csőcselék”.

Később azonban kiderült az is, hogy ugyancsak az ő helyeslésével történt a Német Otthonba menekült lázadók, köztük Horia Sima volt miniszterelnök-helyettes Németországba való kicsempészése is a letartóztatás elől.

Lehet, hogy Kulcsár S. Kálmán utolsó levelét csak Enyedre visszatérve kaptam meg. S nem nagyon valószínű, hogy tovább is áltattam volna az enyedi központi napilap megvalósulásának biztos lehetőségével. Hiszen már szinte biztosítékot igényelt levele utolsó soraiiban! Aligha merhettem volna ilyen biztosítékokra vállalkozni! Nincs több levelem tőle, úgy látszik, ő is feladta Enyedhez fűzött reményéseit. Én tán még nem adtam fel egészen, de már nem nagyon bíztam bennük úgy, hogy másokat biztassak velük. Erre ugyanis más valószínűsítő írásos bizonyítékokat találtam eltett irományaim között. Sajnos, dátum nincs ezeken az íráson, de tartalmuk elég pontosan elárulja keletkezésük időpontját. Valószínű, sőt majdnem bizonyos, hogy következő brassói hazalátogatásom idején hozta hozzám őket Halász Sándor. Két fogalmazvány (piszkozat) ez, de géppel írva, s benne Halász Sándor kézzel írott be-
pótlásai, javításai. Az egyik „Nagyságos Kahána Bernát igazgató úrnak” címezve, a másik a Magyar Népközö-
ség részére készült beadványtervezet első lapja, a másod-
dik nyilván elkallódott, mert a gépírás befejezetlen,
csonka mondattal ér véget az első lapon. Halász Sándor
igényekkel lépett volna fel a lap volt munkatársai nevé-
ben Kahánával szemben. Erre készítette a fogalmazvá-
nyokat, kérve az én hozzájárulásomat is. Az első, a tel-
jes szövegű, de a második különösen – még így cson-
kán is! – érdemes arra, hogy érdekessége miatt teljes
egészében idézzem.

Íme az első:

„Kedves Igazgató úr!

Örömmel értesültünk arról, hogy eredményes tárgyalások vannak folyamatban, amelyek befejezése esetén Ön nyomdavállalatát visszakapja, és azt a Magyar Népközösségnek eladja. Anyagi igényeinkkel az eddigi helyzetben nem léptünk fel, de változott anyagi viszonyai, helyesebben kilátásai mellett szorult helyzetünkben kénytelenek vagyunk.

Kielégítésünk módját egymás között megbeszéltük, és annak módozatairól egyrészt a szóban forgó vevőt, a Magyar Népközösséget, dr. Szász Pál és Szabó Béni urakat eredetiben és Önt, az eladót ezennel másolatban értesítjük.

Amikor szíves jóindulatát és intézkedésüket kérjük, vagyunk igaz tisztelő hívei:

[Aláírások]”

A Népközösségnek szánt beadvány fogalmazványának szövege az alábbi:

„Alulírottak, a Brassói Lapok szerkesztőségének tagjai, tisztelettel az alábbi bejelentést tesszük.

A B.L. betiltása alkalmával valamennyien állástalanul maradtunk. Egy részünknek múlt év október elsején mondtak fel, tehát a lap betiltása előtt, más részének a betiltás alkalmából. Állástalanságunk ideje alatt a vállalatunk, amelyet éveken át szolgáltunk, semmiféle járandóságot részünkre nem folyósított, egyedül a Magyar Népközösség volt az, amely három alkalommal havi fizetésünk egyharmadának erejéig segélyt, illetve kölcsönt nyújtott nekünk. Volt vállalatunk ellen anyagi igényvel eddig nem léptünk fel, mert a vállalat vagyona a légionista párt tulajdonába ment át, most azonban, amikor úgy értesültünk, hogy a vagyon felszabadul és a vállalat volt nyomdaberendezését a Magyar Népközösség veszi át, tisztelettel bejelentjük felmondási és szabadságidőre járó igényeinket.

Arra kérjük a Magyar Népközösség nagyságos elnökségét, méltóztassék odahatni, hogy a felmondási időre járó és a szabadságidőnk megváltása címén régóta ese-

dékes járandóságainkat a tranzakció lebonyolítása alkalmával mi is megkapjuk.

Érdemtelenül nagyon nehéz helyzetbe jutottunk, és úgy érezzük, erkölcsileg is nagyon indokolt a kérésünk, amikor mi, az erdélyi magyar sajtó legkiemelkedőbb lapjának munkatársai felmondási és szabadságidőnkre járó pénzeinkhez ragaszkodunk.

Vannak közöttünk olyanok, akik ezekről az összegekről is lemondanak, ha a Magyar Népközösség meghatározott időn belül indítandó lapjánál vagy lapjainál alkalmazzák őket.

Mások viszont ugyancsak lemondanak járandóságaikról, ha a nagyságos elnökség útján módot kapnak arra, hogy Magyarországra, születési vagy illetőségi helyeikre hazatérhetnek.

Szeretnők kihangsúlyozni, hogy nekünk a Magyar Népközösséggel szemben semmiféle igényünk nincs, és jelen beadványunkkal mindössze arra kérjük, hogy a B. L. nyomdájának tulajdoni átvétele alkalmával segítsenek.”

Ennyi maradt meg a beadvány piszkozatából a birtokomban. Ami lemaradt belőle, az majdnem bizonyosan csak a befejező, a kérést megismétlő és a tiszteleti formáságot kifejező sorok lehettek. Akkor bizonyosan teljes egészében értelmes volt előttem az egész szöveg. Ma a külföldről származó újságíró kollégákra vonatkozó sorokat nem értem. Kik és hányan lehettek? Talán Karács Andor és Seres Maximilián? Vagy tán a fizetett tudósítókra is gondolt a körültekintő Halász Sándor? Ezek között tán lehetett olyan, akit a határmódosítás nálunk rekesztett s most valami „végkielégítéssel” szeretne hazamenni? Ez azonban csak mai feltételezés. Én egyetlen ilyen kartársra sem tudok visszaemlékezni.

Eljutottak ezek az írások a címzettekhez? Minden bizonnyal. Az is nagyon valószínű, hogy én is aláírtam őket, noha már alkalmazásban voltam. Fogalmazójuk, Halász Sándor maga is jogi doktor volt, bizonyára meg tudja ítélni – gondoltam –, hogy van-e komoly jogalapja a követelésnek. Nem szabad tehát megfosztani a kollégákat attól a lehetőségtől, hogy egy kis pénzhez

jussanak. Én mindenesetre a „lemondók” közé tartozom, miután már elhelyezkedtem, s éppen a Népközösség erkölcsi hatáskörébe eső munkakörben, az EMGÉ-.nél.

A további események azonban azt bizonyítják, hogy komoly jogi alap a követelőzésre, legalábbis annak jelentősebb részére (a féléves-éves felmondási időkre járó jelentékeny összegekre) nem volt. Ezeket Kahána meg is tagadta.

Másik mai megjegyzésem az írásokból kiolvasható tájékoztatással kapcsolatban annyi, hogy a Magyar Népközösség ekkor már kilátástalannak ítélhette az Enyeden létesítendő központi napilap ügyét. Az ismételten betiltott, majd újra engedélyezett temesvári Déli Hírlap mellett ugyanis megjelent már Franyó Zoltánnak a vasgárdától „ajándékba” kapott *Magyar Népiújság* című napilapja, teljesen függetlenül a Magyar Népközösség terveitől. Persze ezt a lapot Szász István jegyezte, ő azonban hamarosan még a szerkesztőségből is teljesen kikopott. (Én 1942-ben már mint utazó borügynökkel találkoztam vele Enyeden.) Az észak-erdélyi románok pedig csak egyetlen napilapot kaptak (ennyit is igényeltek), a kolozsvári Tribuna Ardealului-t, Emil Hațieganu szerkesztésében.

Ez az enyedi központi napilapról való kényszerű lemondás lehetett az oka, hogy a Magyar Népközösség, illetve most már csak Szász Pál, mint a nagyenyedi Bethlen-kollégium főgondnoka, a Brassói Lapok nyomdájából csak a három Linotyp szedőgépet és egy önberakó lapos gyorssajtót vásárolt meg. A rotációs gépről lemondott. A három szedőgépből és a gyorssajtóból szertelték össze 1941 nyarán a Bethlen-nyomdatást úgy, hogy az Erdélyi Gazda 1941. november 1-i számát már ez állította elő.

S hadd fejezzem be most ezt a sajtóügyi szövevényt úgy, hogy ne maradjon benne kilógó szál. Azt már látuk, hogy Halász pénzszerző kezdeményezése jórészt eredménytelen maradt. Kahána a felmondási időre járó követeléseket nem ismerte el. Csak az elmaradt szabadságokért járó összegeket volt hajlandó kifizetni. Én azonban még azt sem kaptam meg. Lemondtam róla egy levélben Kőműves Géza kollégám javára. A levélben ezt

kissé talán fölényeskedő s emiatt bántó erkölcsi kioktatással érveltem meg. Felhívtam ugyanis a Kahána figyelmét, hogy az állás nélkül maradt újságírókkal szemben vannak bizonyos erkölcsi kötelezettségei. Egy hajóban ért bennünket a hajótörés, ki kell hát tartanunk egymás mellett a bajban. Például Kőműves Géza mellett, akiről már olyan híreket hallok, hogy éppenséggel éheznek, ha ismerősei elfeledkeznek őt meghívni egy-egy ebédre, vacsorára.

Megbánthattam őt ezzel a kioktató hanggal, mert nem is válaszolt. Engemet meg az bántott meg, hogy nem méltatott legalább egy hideg-rideg értesítésre, amelyen az üzleti életben is kötelező, ilyenformán: *Az önnek járó szabadságpénzt levele értelmében kifizettem Kőműves Géza volt kollégájának.* Én ugyanis nem kérdezhettem meg Kőművest: megkaptad-e a kérdéses pénzt, nehogy azt higgye, hálát, köszönetet várok érte.

Ennek a várt levélnek az elmaradása elszakította az utolsó szálát is annak a tizenhárom éven át szövődött meleg kapcsolatnak, amely engem a Brassói Lapok tulajdonosához fűzött, s amelynek emléke még most is sokszor jelentkezik nosztalgias álmaimban. Tán mondanom sem kell, hogy ezek az álmok rendszerint a kellemesek közé tartoznak.

Kár, hogy egyre ritkébbak!

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

MÁSODIK KÖNYV
SZÁMÚZETÉSBEN

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

Nem megy könnyen nekem ez az önéletrajzi visszaemlékezés!

Szeretem az apró részleteket, mert ezek erősítik a tényeket, vagy legalábbis a valószínűség hitelét. Erre pedig súlyt helyezek. Minél öregebb leszek, annál inkább! Márpedig máris elég öreg vagyok. Nem ugyan a gerontológusnak, de attól tartok, hogy ebben a tudományban a szakemberek máris többnek tartanak öregnél. Vénnek neveznek...

Nyolcvankét év! Hát bizony ebben a korban az emlékek már nem rajzanak úgy a fejben, mint a méhek a kas körül. Nehezen gyűl be emlékeim kaptárába is a viasz és a méz, amitől munkám szabályosan megépítetté és édesen ízessé válhatnék, mint a lépes méz. De makacs vénember vagyok, bármennyire fáradságos ez már ebben a korban, Mármint az aprólékos pontosságra való törekvés. Pedig ez – úgy mondják – a nagyvonalúság kárára van!

Másrészt persze az is baj lehet, hogy a munkamódszerem sem jó. Fenti makacsságom is a kicsinyesség jelle. Régi hibám ez már. Meg is dorgált miatta Szász Pál „ifjúkoromban”. Egy hivatalos kiküldetésem után harmadosztályú vasúti jegyet számoltam el, s külön tételben a szállodát, reggelit, ebédet, vacsorát. Takarékoságom bizonyosságául persze!

– Hogy lehetsz ilyen kicsinyes – pirított rám. – Elvégre az EMGÉ-t képviseled!

Nos, mutassak példát öregkori aprólékosságomra és a kicsinyességemre egyaránt?

Tárgyilagosságom könyörtelen: nem felejtetem, hogy öreg vagyok. Karban kell tartanom ezt az öregséget, ha nemcsak látszani akarok, hanem lenni is. Korán ébreddek, hajnali ötkor! Ez télen már nem is hajnal, hanem hajnalelő. A tavaszelő mintájára. Igen ám, de ilyenkor hideg van, s én hiába igyekszem elfelejteni koromat, fi-

gyelmeztet rá a didergés. Befüteni azonban és megvárni a meleget ilyen korán a mai energiaszűk világban s a mai gázarak mellett, társadalmi bűn. S bűn a család ellen is, mert felemészttem vele nyugdíjam felét. Mit tesztek hát? Tornászni kezdek, hogy ne fázzák, hogy beemelegítsem magamat egy kicsit, s utána írni tudjak, mert Móricz Zsigmond példájából tudom, hogy hajnalban eredményes az észbeli tevékenykedés.

Kialakult tornászási módszerem van. Az ötös, a húszas és a százas számon alapszik. Ötfajta tornagyakorlatot végzek, és mindeniket húsz-húsz ismétléssel. Aztán százat lépegetek minden ötös gyakorlat után, hogy lecsendesedjék a lihegésem és a szívdobogásom.

Az első ötös a kartornából áll. Fellököm a két karom a fejem fölé, aztán le a csípőig s onnan a föld felé, de erősen ám, hogy roppanjanak az ízületek. Ezt hússzor ritmikusan. Aztán oldalt lököm ki a két karom, mintha erőszakosan magamhoz akarnám ölelni a világot. Hússzor egymás után. Utána megint fölfelé bokszolok, de csak egyszerűen, majd előre és végül csípőtől lefelé.

Most jöhet a pihentető száz lépegetés.

A második ötös is a karral történik, de nem lökés-sel, hanem lendítéssel: hússzor fölfelé a jobb kart, hússzor a balt. Aztán fölfelé és hátrafelé mind a két kart úgy, hogy taps legyen a fejem fölött és lent a hátam mögött. S végül körözés jobb oldalon a jobbal, bal oldalon a ballal, cséphadaróként. Ez után jól jön a pihentető száz lépés.

A harmadik ötös a lábakkal történik: hússzor előre-lendíteni a jobb lábat, aztán hússzor a balt, de olyan jó magasra, ahogy a dévaj táncosnők szokták. Harmadik figura ebben az ötösben a törzshajlítás előre hússzor, de úgy, hogy az ujjbegyek tapintsák a papucs, vagy a cipő orrát, s végül törzshajlítás jobbra hússzor, aztán balra hússzor.

Ez után a gyakorlat után igazán jólesik a száz pihentető lépegetés.

S legvégül a fejtorna-ötös. Ez a legegyszerűbb és legkönnyebb. Fejvetés hússzor jobbra, aztán húsz balra, hogy húzódjanak a nyakizmok. Aztán hússzor előre úgy, hogy elérje állunk a szügyünket és hátra hússzor úgy,

hogy megérezze a tarkónk. S végül a legutolsó ötödik gyakorlat a nyaktekerés hússzor jobb jelé. Ez a nyaktekercs!

Torna alatt nincs időm gondolkodni. A pihentető száz-száz lépések alatt azonban van. S akkor jönnek a gyerekes gondolatok. Ilyenek: ha én ezeket az erőből végzett mozdulatokat egy alkalmas gép mellett csinálnám, hasznos termelőmunkát is végezhetnék vele. Így pedig csak játszom a magam multságára, vagy inkább öreg testem bemelegítésére. Tehát önzésből!

Vagyis haszontalan munkát végzek!

Haszontalan vénember vagyok!

De nem olyan kedvesen haszontalan, mint amilyennek becéztem – istenem, be régen is volt! – kisfiú korában egymás után mind a két fiamat, feldobálva őket a levegőbe:

– Haszontalan kölyke apádnak...

Akkor kapták az ilyen kedveskedő dorgálást, amikor valami csínytevésen fogtam rajta őket. Ó, dehogyis voltak haszontalanok. Sokszor megvidámítottak, még büszke is voltam rájuk.

Én nem ilyen haszontalan vagyok.

Én igazi fosztóképzős haszon-talan vagyok.

Pedig hasznos is lehetnék, ha a tornába fektetett energiával társadalmi termelőmunkát végeznék...

Aztán elmosolyodom.

Azért sem vagyok kicsinyes. Hiszen csak félig van igazam. A tornával gázt takarítok meg a köz javára. S az még ráadás is, ha írni is tudok az ilyen bemelegítések után. Nem gyerekes kicsinyesség ez, inkább: nagyvonalúság.

Öregkori nagyvonalúság!

Hadd legyek hát nagyvonalú, amíg még tudok játszani az ilyen hajnalelői gondolatokkal.

Ezek az én reggeli tornáim talán előlegek az előttem álló nagy útra. Amíg tartani tudom a húszas meg az ötös alapszámokat, addig, ha egy kicsit fázom is, tudok még írni. S ha tizenötre vagy éppen tízre lankadok le a húszas alapszámomról, akkor – erőltetni is lehet még egy kicsit.

Nos, éppen ezt teszem.

NAGYENYED, A CSORBA KÖZPONT

1940 karácsony hava közepén életemben először mentem Nagyenyedre. Nem látogatóként, hanem – amint már említettem – mint alkalmazott, Szász Pál megbízásából, sőt utasítására. Munkába mentem, munkahelyre, kötelességből. S egyelőre nem is hosszabb időre, éppen csak annyira, hogy az Erdélyi Gazda első dél-erdélyi számát karácsonyra összeállítsam, nyomdába adjam.

Ennek megfelelően kevés érdeklődés volt bennem a városka iránt. Sokszor elszáguldoztam már előtte vonaton. Kolozsvárra menet ismertem állomását, amely előtt a gyorsvonatok éppen csak megállottak egy percre, vagy a Rapid tán meg sem állott. Annyit megfigyeltem, hogy Tövis felől közeledve feléje, néhány városiasan tekintélyes épület látszott kikönyökölni a domb peremére, amely mögött hihetőleg elterült. Maga az állomás épülete azonban igen-igen jelentéktelen, kisvárosi volt. A közelében elterpeszkedő épület – a Hangya-szövetkezetek központi raktára – nagyságában és csinos kiképzésében megint csak komolyabb várost ígért maga mögött. Befelé a városba, az utca két oldalán azonban már csak olyan kis földszintes házak sorakoztak, hogy Nyárádszeredát juttatták eszembe.

Az útba eső híres nagyenyedi fogház viszont hatalmas, szennyes tömegével és kiemelkedő őrtornyával egy nagy megye székhelyének is sok lett volna.

Szerényebb de vigasztalóan tisztának ígérkezett viszont az emeletes Szeidl-féle vendéglő és szálloda, ahol megszálltam. Szébb volt, újabb és sokkal kényelmesebb, mint a brassói Pest-szálloda, ahol legelső brassói megjelenésemtől szállást találtam.

Hanem a Kollégium! Sokat hallottam róla már Marosvásárhelyen, diákkoromban. A református kollégisták örök vetélytársuknak tartották, de annyi tisztelettel beszélték róla, mintha megtiszteltetésnek számítana, hogy – vetélytársai lehetnek. E nagy tekintélyét nyilván csak

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

régiségének, régi nagy tanárainak, például Szász Károlynak, Herepei Ádámnak és híres diákjainak, például Kőrösi Csoma Sándornak köszönheti – véltem. Épülete ugyanis, bár kétségtelenül nagy volt, de kaszárnyás dísztelenségével nem árult el szinte semmit tiszteletre méltó múltjából. Csinosságával és tekintélyességével is messze lemaradt a vásárhelyi Bolyaiak kollégiuma mögött. Hatalmas kapubejárata és gondosan kiképzett portásfülkéje azonban megfelelt jó hírének. És mögötte a nagy, tágas udvar, közepén a rektori iroda régi épületecskéjével! Az egyenesen búbajos volt. Mintha egy századok előtti magyar nagyasszony üldögélt volna ott öntudatos méltóságával, keze ügyében a kollégium jelzőharangocskájával.

Ennyit már most el kellett mondanom – akkori futó látogatásom ellenére is – az új otthonomnak ígérkező Enyedről, mert mindez első látásra is szembeszökő volt.

A fejedelemasszony egykori lakóházának azonban, ahová a rektori irodából átvezettek, már inkább vastag falait, boltíves belsejét, mélyen benyúló ablakmélyedéseit figyeltem meg.

Nem tudtam én akkor, hogy milyen történelmi nevezetességű ház ez, amelynek bástyaszerű tornyából egy keskeny lépcsőn felvezettek a fekete ház villogóan megszelt nagy szobájába. Csak később értesültem róla. Kecskés József tanár írta meg egy érdekes történelmi riportban*, hogy hétszáz éves múltja van az EMGE új székházának, hogy a tatárjárás korában épült, akkor hiábavalónak bizonyult védelemként, hogy azután klastrom lett belőle, s lakott falai között a híres törökverő Hunyadi János is. Később szálláshelye volt egy éjszakára Izabella királyasszonynak s kisfiának, János Zsigmondnak, és kísérorjuknak, Martinuzzi György barátnak. A fejedelmi korszakban aztán emeletet húztak rá, s Bethlen Gábor a feleségének, Károlyi Zsuzsannának ajándékozta, hogy csendes pihenőhelyeül szolgáljon. Meg is pihent itt a fejedelemasszony egy éjszakára még a halála után is, amikor katafalkját Kolozsvárról Gyulafehérvár-

* Erdélyi Gazda, 1941. dec. 15.

ra szállították 1622-ben. S ebben a házban, talán éppen ebben a teremben szenvedte végig utolsó éjszakáját Bethlen Gábor fejedelem is 1629. november 14-én. Nagyvárad felől jövet megpihentették itt, hogy ereje legyen másnap Gyulafehérváron szembenéznie halálával.

Nem voltam hát a hely történelmi méltóságának megfelelően megilletődve, amikor leültem az egyik, már említett nagy ablakmélyedés előtt a számomra kijelölt íróasztal mellé.

Innen kell tehát elindítanom a Szász Pállal megbeszélte terv megvalósítását: a Dél-Erdélyben maradt magyarság politikai, kulturális, gazdasági és társadalmi központjának kialakítását. Helyesebben: ennek a bejelentését. Erre ugyanis semmiféle más sajtószervünk nem volt, mint az általam elkészítendő Erdélyi Gazda. A bejelentésben pedig Enyednek – elvben és tervben – minden csorbaság nélkül kellett jelentkeznie. A csorbaság ugyanis később következett be, amikor már a főntebb elmondott körülmények miatt a központi napilap tervét el kellett ejtenünk.

Én tehát a határozat teljes értékének tudatában fogtam munkához. Elkészítettem a lap külön tervét, amelynek megvalósításához elegendő anyag állt már rendelkezésemre jegyzőkönyvekben, jelentésekben, statisztikai összeállításokban.

Így született meg a Dél-Erdélyben maradt magyarság szervezésének első és egyetlen írásos dokumentuma egy olyan mezőgazdasági szaklap első számában, amelyben *A bor kezelése* és *A lovak rossz szokásai* mellett testvériesen megfértek a püspöki pásztorlevelek, irodalmi közlemények, népközösségi beszámolók és politikai hírek. Érdemesnek és érdekesnek tartom a lapszám aprólékosabb ismertetését. A vezércikket Szász Pál dr. írta *Dolgozni akarunk* címmel. Különös és kedves érdekessége az, hogy cikke utolsó soraiban boldog karácsonyi ünnepeket kíván az olvasóknak, megfedkezve arról, hogy a lap megjelenési dátuma szerint öt nappal már túl vagyunk a karácsonyi ünnepeken. Az ünnepi vezércikknek pedig pontosan dátumra kell készülnie. Csakhogy amikor ő a vezércikket írta az újévi számra, még jóval karácsony előtt volt. Sebaj, kiigazítja ezt a

második cikk, amely a lap nevében boldog új évet kíván az olvasóknak. Ez már az én figyelmességem eredménye. Kellett ez azért is, mert a harmadik szerző, *Petőfi Sándor* megint *Karácsonykor ...* című versével szerepel. Aztán már nem törődünk a dátumokkal, mert olyan személyiség írása következik, akinek a közelmúltban mondott szavai mindig időszerűek: *Márton Áron püspök adventi pásztorlevele*.

Tövis, 1940 Karácsony hava keltezéssel látja el *Békesség és jóakarát* című cikkét Nagy Ferenc református püspökhelyettes is, aki ezt a címet már mint velünk maradt tövisi esperes kapta meg.

Az unitárius és a magyar evangélikus egyház rövid beszámolóval van jelen a lapban. A beszámolók arról szólnak, hogy híveik közül hányan maradtak velünk a bécsi döntés után. Ezt a számbavételt a két nagyobb egyház, a református és a katolikus külön-külön nagyobb cikkben végzi el. A református lelkészek az erdővidéki, gyulafehérvári, hunyadi, kalotaszegi, kolozsvári, küküllői, marosi, nagyenyedi, nagysajói, nagyszebeni, sepsi, széki, udvarhelyi és óromániai egyházmegyék nálunk maradt 195 egyházközségében 175 092 lelket Számláltak össze.

A katolikus egyház a gyulafehérvári egyházmegye főesperességei szerint vette számba híveit. Eszerint a hegyaljai, bányavidéki, sepsi-miklósvári, szeben-fogarasi, erzsébetvárosi, hunyadi, kolozs-dobokai, küküllői, torदारanyosi 9 főesperesség 86 egyházközségében 85 839 lélek maradt. Márton Áron kormányzása alá került a nagyváradi egyházmegyéből 9 egyházközség, ezek számbavétele azonban sajnos még nem történt meg.

Az unitárius egyháztöredék beszámolójából ezt idézhetjük: „...a tovább is Romániában levő mintegy 30 000 lelket számláló 48 egyházközösségnek új vezetőséget, új egyházi szervezetet kell teremtenie, de nincs Teológiai Akadémiája és középiskolája. Az időközben 32-re apadt felekezeti elemi iskolából 7 egyházközség felekezeti iskolája maradt Romániában, mintegy 11–12 tanerővel.” A magyar evangélikusok is hasonló helyzetben maradtak: „Az itt maradt evangélikus egyháznak 19 egyházközsége van 30 000 nyilvántartott és beszerve-

zett lélekkel. Beszervezésre vár még mintegy 2–3 ezer elszórtan élő magyar evangélikusság.”

Politikailag a legfontosabb cikk a lapban a népközöségi élet megszervezéséről szóló hivatalos beszámoló: *Az EMGE és a magyar népközöségi élet* főcímmel és *Nagyenyeden alakul ki a magyarság új központja* alcímmel. Ezt – dokumentum értéke miatt – érzem szükségesnek teljes egészében közölni. A szöveg a Nagyenyeden 1940. november 4-én tartott gyűlés jegyzőkönyvének feldolgozása az én megfogalmazásomban:

„A bécsi döntés következtében az erdélyi magyarság kisebbik része maradt Romániában, részben a dél-erdélyi részeken, részben a Bánságban. Ugyanez történt a Romániai Magyar Népközösséggel is. A vezetőség velünk maradt tagjaira hárult az a feladat, hogy a törvényesen működő és elismert népközöségi szervezet természetes jogfolytonosságát biztosítsák a területátcsatolások következtében megüresedett vezetőségi helyek betöltésével. Ennek érdekében az illetékes magyar vezetők felkeresték Antonescu államvezető miniszterelnököt, aki-től engedélyt és jóváhagyást kaptak, hogy a magyarság itt maradt vezetői november 4-én Nagyenyeden értekezletet tartsanak. Antonescu államvezető írásos utasítását erre vonatkozólag a nagyenyedi rendőrség is megkapta, s ezzel az államhatalom a Romániai Magyar Népközöség s ennek keretében az EMGE további működését is tudomásul vette, illetve engedélyezte.

A nagy jelentőségű enyedi értekezleten jelen voltak: Nagy Ferenc református püspökhelyettes, Bethlen Bálint gróf református főgondnok, Purgly László magyar evangélikus főgondnok, Gyárfás Elemér dr. római katolikus világi elnök, Szász Pál dr., az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet elnöke és a Bethlen-kollégium főgondnoka, Haller István gróf, a »Hangya« elnöke, Gál Miklós dr. unitárius főgondnok és Torda megyei népközöségi elnök, Palágyi Jenő dr. aradi, Kakuk János dr. bán-sági, Meskó Miklós dr. Hunyad megyei, szurduki Krcs Kornél szebeni, Járay Márton fogarasi, György Zsigmond dr. nagyüküllői, Szabó Béni brassói, Pekri Géza kisküküllői, Weress Béla petrozsényi, Müller Jenő dr.

Alsófehér megyei tagozati elnökök, Jakabffy Elemér dr., Teleki Ádám gróf, Tompa Lajos, Ludvig Gyula és Orosz Károly volt képviselők, továbbá Elekes Viktor, a Bethlen-kollégium rektora, Szigeti Béla bankigazgató és Parecz György dr. ügyvéd.

Az értekezleten így képviselve volt a magyarság majdnem mindegyik társadalmi rétege és a dél-erdélyi, valamint a bánági területek minden magyarlakta vidéke.

Gyárfás Elemér dr. megnyitó beszéde és az eddig tett lépésekről szóló tájékoztatója után az értekezlet kimondotta:

1. A Romániai Magyar Népközösség központi bizottsága megalakul;

2. eddigi székhelyét Kolozsvárról Nagyenyedre teszi át;

3. püspökök nemlétében az egyházi vezetők hivatalból tagjai az elnöki tanácsnak.

E három elvi jelentőségű határozat után az értekezlet Purgly László korelnök vezetése alatt megejtette a megüresedett vezetőségi helyek betöltését. A választásnál Jakabffy Elemér dr. felszólalása értelmében az alábbi szempontokat veszik figyelembe:

1. A megalakítandó vezetőségnek híven kell tükröznie a visszamaradt magyarság földrajzi tagozódását, s ennek megfelelően képviselőkhöz kell jutniuk;

2. a magyar egyházaknak, a főbb társadalmi osztályoknak, a gazdasági szervezeteknek és

3. annak a három vidéknek – Bánág, Közép-Erdély és Brassó –, ahol a visszamaradt magyarság nagyobb tömegekben él.

A fenti szempontok szerint megejtett választások eredménye ez lett:

Elnök: Gyárfás Elemér dr.

Alelnökök: Szász Pál dr., Bethlen Bálint gróf és Jakabffy Elemér dr.

Elnöki tanácsstagok: Purgly László, Jakabffy Elemér dr., Szász Pál dr., Haller István gróf, Gál Miklós dr., Szabó Béni, Takácsy Miklós, Teleki Ádám gróf, Péter János és Tóth István.

Két helyet még üresen hagytak az ifjúság képviselői részére. Erre a két helyre magának az ifjúságnak kell kijelölnie az embereit.

A Népközösség jogi tanácsadója Meskó Miklós dr. lett, a nagyenyedi központi népközösségi iroda igazgatója Müller Jenő dr., az országos főtítkárr pedig Parecz György dr.”

Az értekezlettől kijelölt új vezetőség első dolga volt a napisajtó ügyének megtárgyalása. Napilap nélkül – egy sem volt abban az időben – nem lehet élő kapcsolat a vezetőség és a népközösségi tagság között, sőtétben tapogatózik mind a kettő egymás felé. Ezért az elnökség bizottságot küldött ki a kérdés megtárgyalására és az előterjesztés kidolgozására, amit a vezetőség a kormány elé terjeszthetne. A bizottság elnöke Teleki Ádám gróf lett, tagjai pedig mind olyanok (igaza volt Vuchetich zsörtölődésének, aminek a nekem küldött levelében kifejezést adott), akiknek elnökükkel együtt sem sok közük volt a sajtóhoz. Teleki Ádám talán éppen ezért be-kérte a bizottságba még Szász Pál dr.-t és Jakabffy Elemér dr.-t is. Nem is véletlenül éppen őket. Szász Pál-ról tudta, hogy Enyedre kívánja a Népközösség napilap-ját, s Jakabffy álláspontját is ismerte: maga mellett, Aradon vagy éppen Temesváron akart tudni egy napila-pot. Hát hiszen akkor még három vagy éppen négy na-pilapról ábrándoztak a bizottság tagjai is, amint ezt Vu-chetich említett leveléből is láthatta az olvasó. Vakme-rő ábránd volt! Én mindenesetre kiemeltem a beszámo-lóban: *„Enyeden pedig a Népközösség országos jellegű félhivatalos sajtóorgánumát kell megteremteni.”*

Beszámoló van a lapban az EMGE belehelyezkedé-séről is az új helyzetbe. Ehhez nem kellett nagyobb ér-tekezetlet, mert elnöke azelőtt is itthon volt Dél-Erdély-ben. Enyed és Gyulafehérvár között, Gáldtőn lakott, bé-relt mezőgazdasági birtokán. Úgy is számította, hogy a Népközösség hivatalos elismerése az EMGE elismerését is jelenti, hiszen része – bár külön is jól megszervezett alkotóeleme – a Népközösségnek. Most hát egyszerűen kimondta, hogy az EMGE új székhelye Enyeden legyen. Nem is kért ehhez hivatalos hozzájárulást, ide hívta ösz-sze november 12-re felügyelői értekezletét, hogy meg-szervezzék új központjukat. Az értekezlet tudomásul vet-te a felügyelők új beosztását. Eszerint:

Az	I. kerület élén kamarási	Szász Ferenc
a	II. kerület élén	Finta Andor
a	III. kerület élén lándori	Orosz Károly
a	IV. kerület élén	Szász Ferenc
a	V. kerület élén	Bíró Pál
a	VI. kerület élén	Meggyesi István

fog dolgozni.

A kerületi felügyelők földrajzi egységként fogták össze, ellenőrizték a falusi gazdakörök munkáját. És végrehajtották a központból kapott utasításokat.

Központi felügyelő Bitay Endre, pénztáros Járay Istvánné, irattáros és iktató Botz Ida, gépíró Domokos Jolán lett. Később kiegészült ez az együttes Kénossy Zoltán agrármérnökkel, a mezőgazdasági gépek szakértőjével. Domokos Jolán helyett pedig Bodor Gizi, Kahána Samu felesége lett a gépíró. Szász Pál még akkor leköötötte a férjet és feleségét, amikor határozott reményünk volt az enyedi napilapra.

Szellemi életünk címmel állandó rovat is indult az Erdélyi Gazda első számában. A rovat gazdája Vita Zsigmond lett, aki Szentmiklósy Ferenc gyulafehérvári magyartanár besegítésével nagyjából módszeresen végigvezette a lap olvasóit a magyar irodalmon.

Mondjak még néhány külsődleges, bár nem éppen érdektelen adatot a lapról? Főszerkesztőként Teleki Ádám jegyezte, de én vele a szerkesztőségben egyetlenegyszer találkoztam, s akkor sem a lapról beszélgettünk. Izgalmas „kalandjait” mesélte el a bukaresti nagy földrengés idejéből. A Carlton-szálloda vendége volt a november 10-re virradó éjszaka. A legfelső emeleten vett szobát a kilátás kedvéért. S ez lett a szerencséje. A legfelső emelet olyan simán csúszott le vele a magasból a hatalmas szálloda összeomlása során, hogy néhány horzsolást leszámítva semmi baja nem történt.

– Barátom, tenyerén tartott engem az Isten – mondta nevetve.

– Az jó hely – mentem bele a tréfába én is. – Igyekezz megmaradni benne!

Igyekezett is, mert marosújvári kastélyában kellemebb lehetett, mint Enyedre utazgatni a nehéz uta-

zási körülmények között. Hozzászokhattam volna már a névleges főszerkesztőkhöz, mégsem állhattam meg, hogy szóvá ne tegyem Szász Pálnak.

– Miért díszleleg ott a neve a lapon, ha nem dolgozik semmit? Miért nem Nagy Endre dr. neve van helyette, amikor ő a tényleges főszerkesztő?

Szász Pál szinte csodálkozva kérdezte:

– Hát te komolyan azt hitted, hogy dolgozni fog? Azért van ott a neve, mert vezetőségi tagja az egyesületnek.

– Szakembernek is, vezetőségi tagnak is, főszerkesztőnek is inkább megfelel az EMGÉ-nek és lapjának a csombordi mezőgazdasági iskola igazgatója. S aki még hozzá írni is kitűnően tud – vitattam igazam tudatában.

Szász Pál meghátrált igazságérzetem előtt.

– Jó! Tegyük a lapra Nagy Endre nevét is felelős szerkesztőnek, de hagyjuk ott az Ádám nevét is. Kellemtlen volna magyarázkodnom neki.

Így került már ezen a nyáron a lapra a Nagy Endre neve is mint felelős szerkesztőé.

S ha már elmondtam első baráti találkozóm első „főszerkesztőmmel”, hadd mondjam el egyúttal az utolsót is, amikor „kitúrtam” a címéből.

Egy évre rá, 1942 nyarán Teleki Ádám neve helyébe a Nagy Endre neve került. Ezt azonban számomra kissé kínos történet előzte meg. Baráti találkozón ültünk együtt a Szeidl-vendéglő kerthelyiségében, ifj. Müller Jenő dr. (Bubi), Teleki Ádám és én. Beszélgetés közben egészen váratlanul s csak úgy mellékesen Ádám egyszer csak bejelenti, hogy elhatározta: ő kimegy Kolozsvárra vagy éppen Budapestre, ott nagyobb lehetőségek vannak a számára, mint Enyeden vagy Marosújváron.

Nem éreztem úgy, hogy nagyon hiányozni fog nekünk, de már elvből is helytelenítettem elhatározását. Fejtegetni kezdtem, hogy ez nem volna szép tőle, nekünk itt helyt kell állani, aki minket itthagya, az megfutamodik stb.

– De értsd meg – szakított félbe kissé ingerülten – hogy nekem ott nagyobb lehetőségeim vannak...

– Igen, beismerem – mondtam elég gúnyosan –, neked ott most melegebb az Isten tenyere...

Egy kissé báván nézett rám, amíg visszakapcsolt a régi beszélgetésre. Vagy inkább megjegyzésem rejtett értelmére, hogy akkor se saját érdeméből volt olyan szerencsés? Müller Bubira nézett, kövérkésen kerek szép arca lassan elvörösödött, aztán váratlan méreggel felcsattant:

– Engem te ne oktass! Oktasd a te szabadkőműves zsidó barátaidat!

Hát ez az adott történelmi időszakban erősen lovgiatlan, övön aluli ütés volt!

Felálltam az asztaltól, s fojtott haraggal feleltem:

– Hát én veled, Teleki Ádám, többet egy asztal mellé le nem ülök!

Elmentem, Müller Bubira hagyva a tőlem elfogyasztott korsó sör kifizetését is. Ki is fizette, s utánam sietett, hogy lecsendesítsen, megnyugtasson, barátságáról biztosítson.

És nyilván ez a szándék vezette Szász Pált is, aki – Ádám úgyis elmegy – kijelentéssel levétette a lapról a Teleki Ádám nevét, s a Nagy Endre nevét-tétette a helyébe, de egyúttal feltétette az én nevemet is, nem felelős szerkesztőként, csak szerkesztőként. Tiltakoztam, hogy én ezt nem igénylem, de ragaszkodott hozzá.

– No, most aztán tovább ne hazudjunk. Minden feleljen meg a tényleges helyzetnek.

Én pedig megtartottam a fogadalmamat!

De hát ez itt csak intermezzo volt, előre rángatva a jövőből, hiszen most még csak az Erdélyi Gazda első számát ismertetem, amelynek kéziratát Teleki Ádám főszerkesztő nem is látta. Mit adtam én – a kéziratok átnézésén, javításán, elrendezésén s a már említett jegyzőkönyvek feldolgozásán kívül – szellemileg ehhez az első számhoz? Egy elbeszélést és egy „tízparancsolatot”! Ám ez a *tízparancsolat* formailag és tartalmilag is újítást jelentett – egy mezőgazdasági szaklapnál. Nyomatékosá tette a szakszerűségtől olyannyira eltérő többi szokatlanságokat is. A harmadik oldaltól kezdve minden páratlan oldal aljára – középen és fekete keretben

– odatördeltettem egy-egy parancsolatot a tizből. Nem szűkszavúan tömőret, hanem oktatóan magyarázót. Az első Márton Áron adventi pásztorlevelének a szövege alá került, az utolsó az én *Őszi fészekrakás* című elbeszélésem szövegébe.

Ide iktatom e tízparancsolatot visszaemlékezéseim e könyvébe is, mert kellő feltűnést keltettek akkor, az olvasók körében kellemeset, a hatósági helyeken pedig helytelenítőt. Tehát:

„1. *Ne félj!* Ne félj az élettől, a megpróbáltatásoktól, amelyek rád várhatnak. Aki fél, már el is veszítette a maga nagy csatáját, s ha egy nép tagjai közül sokan félnek, az a nép elsodródik. Bátran és bizalommal kell szembenézni a jövővel, a reánk váró feladatokkal. Aki küldetésnek érzi azt, amit végez, az nem is fél. Különben is gondolj Eötvös József híres mondására: »Soha se volt úgy, hogy valahogy ne lett volna!«

2. *Dolgozz!* Dolgozz elszántan és lélekkel azon a munkahelyen ahová sorsod állított. Hidd el, hogy akinek keze és agya tele van munkával, az nem rontja kedélyét fölösleges és lélekgyávító töprengésekkel. A küzdelem a munkában van, a legnemesebb és a legférfiasabb életcél, több sokkal, mint a munka haszna. Jusson eszedbe Madách Imre világhírű alkotásának, *Az ember tragédiájának* befejező mondata: »Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!«

3. *Ragaszkodj a magadéhoz!* Ne mondj le könnyen se arról, ami a tied, se arról, ami téged megillet. Ne felejtse el, hogy amit őseidtól kaptál, azzal el kell számolnod utódaid előtt. Áll ez a tétel úgy az anyagi javakra, mint a jogaidra. El ne idegenítsd, amit nemcsak a magad, hanem néped közös vagyonának is érzel. És ne mondj le olyan jogról, amelyre gyermekeidnek is szüksége lesz. Deák Ferenc klasszikus mondása a jogfeladásról örök értékű parancs.

4. *Légy takarékos!* Gyűjtened is, takarékoskodnod is kell, nemcsak megőrizned azt, amit kaptál. A te életed külön eredménye az, amivel te gyarapítottad a családod és a néped értékállományát. Nemcsak meg akarjuk állani a helyünket, hanem előre is akarunk haladni vala-

mennyit. Ezt pedig csak úgy érhetjük el, ha gyarapítjuk is azt, amit kaptunk. Egyaránt vonatkozik ez anyagiakra és szellemiekre. A szellemi munkát végző embernek is gyarapítania kell népe kulturális vagyonát.

5. *Ne légy fősvény!* Nincs még szép tanítás, amivel olyan könnyen vissza lehetne élni, mint az, amely takarékosagra int. A jómódú ember takarékosága már fősvénység, ha embertársaitól vonja el a munka és a megélhetés lehetőségét. A béresnek, a szolgának, a munkásnak is élnie kell. Ne dicsérd azt az úriasszonyt, aki erőnek erejével mosogatni akar, noha volna módja szolgálót tartani. Nyújts munka- és kereseti lehetőséget néped szegényebb tagjainak, mert csúnya fősvénység az, ha akkor is eldolgozod előlük a munkát, ha nem vagy rászorulva.

6. *Becsüld egyházadat!* Legösibb, legbiztosabb, legidőtállóbb közösségi szervezeted ez, amely lelkednek és testednek egyaránt sok mentséget nyújtott már és nyújt ezután is. Tedd meg vele szemben a kötelességedet őszinte és becsületes ragaszkodással. Olyan az, aki egyházával nem törődik, mint az elbitangolt jószág, előbb-utóbb garázdák vagy tolvajok kezére kerül, ahonnan aztán nehezen lesz menekülése. Még az egyház sem szaladgálhat szüntelenül minden elkóborolt juha után.

7. *Ne élj egymagadban!* S ne élj egyedül a családnak sem, mert ebből a végén csúnya önzés fejlődhet ki. A család a legnagyobb kincsöd, de tágabb értelemben családod a néped is. Ne húzd ki magad egyesületeid közös életéből, közös gondjaiból, feladatai alól. Igazán értelmes, férfias és hasznos életet akkor élhetsz, ha kiviszed a magad részét a közösségi élet terheiből és örömeiből is. Elkülönült, magános életet még az állatvilágban is csak a vérengző dúvadak élnek.

8. *Tanulj folyton!* Az emberiség napjainkban olyan iramos léptekkel siet előre, hogy lemarad és elhull az, aki nem tanul állandóan. Tanuld különösen és fáradhatatlanul a magad mesterségét vagy hivatását. A jól képzett gazda egyenlő értékű ember a jó ügyvéddel vagy tanárral. Úgy is kellene lennie, hogy a kisebbségi sorsban minden ember tanár vagy legalább tanító legyen a maga mesterségében, iparában, hivatásában.

9. *Légy igazságos!* Gyűlölet, elfogultság, egyéni vagy nemzeti önzés ne vezessen ítélkezéseidben, cselekedeteidben. Az igazság előbb-utóbb csak diadalt arat, s akkor ebül szerzett jószág ebül vész el. A legfontosabb, hogy önmagadat tudd becsülni mindig, s ezt csak akkor teheted, ha lelkiismeret-vizsgálataid idején tiszta szívvel és nyugodt lélekkel tudsz szembenézni önmagaddal. Nagy gyengeség az, ha nem érzed magad alatt mindig az igazságosság szilárd talaját.

10. *Légy ember!* A koronája mindennek, ha olyan ember vagy, amilyennek az Isten az Embert szánta. S ha úgy élsz, úgy cselekszel és úgy viselkedsz önmagaddal és embertársaiddal szemben, ahogyan az eddigiekből tanultad, úgy valóban Embernek érezheted magad. S miután emberséged legnagyobb próbája néped életében való hűséges részvételed, miután jó tulajdonságaid itt érvényesülhetnek, s gonosz hajlamaid itt okozhatnak bajt, légy elsősorban jó magyar ember, hogy emberséges Ember lehess.”

Hát elméletileg talán akkor is, ma bizonyosan több vitatható pont is akadna ebben az én tízparancsolatomban, de ma is úgy érzem, hogy akkori történelmi helyzetünkben *gyakorlatilag* mindkét fél szempontjából becsületesen megfelelt céljának. Az Enyed megnőtt fontosságának megfelelően fokozódó rendőri éberség azonban az izgatás szándékát gyanította ki belőle, talán épenséggel az első parancsolat hatása alatt.

Feljelentése érintette a „figyelmetlen” cenzúrát is. Emiatt Bukarest is belevegyült az ügybe, s az elrendelt vizsgálatnak komolyabb következménye lett. Felmerült az a gyanú, hogy az EMGE november 12-én tiltott gyűlést tartott. A rendőrség ugyanis – legalábbis így magyaráztuk mi – a Magyar Népközösség törvényes elismerését nem vonatkoztatta az EMGÉ-re is, azt *külön* egyesületnek minősítette, amelyre nem vonatkozik az államvezető miniszterelnök elismerő határozata.

Mire én a lap második, január 15-i számának előkészítésére Brassóból visszaingáztam Enyedre, a rendőrség és az EMGE elnöke, Szász Pál között a hadbírószági beavatkozással is súlyosbított összetűzés már elintéző-

dött, de azért a szállodából a székházba menet már kartón fogott egy civil úr, és a polítiát emlegetve, felvezetett a rendőrségre. Ott nem is sok várakozás után Almășan rendőrfőnök fogott faggatóra, hogy ki vagyok, mit keresek Enyeden? Hamar kiderült, hogy románul nem fejezem ki magamat könnyen és folyamatosan, azért halvány mosollyal magyarra fordította a szót:

— Mondja, nem zsidó maga véletlenül?

A közvetlen kérdésre már bátrabban és közvetlenebb társalgási hangon feleltem én is:

— Csak nem gondolja a rendőrfőnök úr, hogy Szász Pál pont a mai időkben zsidót alkalmaz újságja szerkesztésére?

— Csak azért kérdeztem – mondta most már „egyetértő mosollyal” –, mert az ilyen szépnevű magyarok rendszeren zsidót takarnak.

S ezzel a bölcs megállapítással már végzett is. Intett Rusu úrnak, aki már kísért is ki az ajtón, s velem jött az EMGE székházának, vagyis Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsanna fejedelemasszony egykori lakóházának bejáratáig. Ezt még ő is tudta, nyilván terhelő adatként nyomozása eredményei között. Ez a Rusu detektív, bár azt hiszem, ettől kölcsönözte a nevét, nem azonos azzal a fantom-detektívvel, akiről Méliusz József írt velem kapcsolatban a *Sors és jelkép* című könyvében, jelképpé nemesítve az egész könyvet szereplőivel és egész tartalmával együtt. Ez valóságos hús-vér és szemébe húzott kalapos detektív volt.

Nos, ami még rejtély ebben az ügyben, azt Szász Pál magyarázta meg a székházban, ahová ő is éppen azelőtt érkezett meg Gáldtőről. Elmondta, hogy „tízparancsolatom” ügye feljutott egészen Bukarestig, ahol Zeno Pîclișanu elé került, aki még mindig főtanácsos a kultuszminisztériumban és „a magyar ügyek szakértőjeként” szerepel.

– Pîclișanu valamiért kedvel téged – mondta Szász Pál. – Az volt a szakértői véleménye, hogy nem tudja, nevensen-e vagy bosszankodják ezen a rendőri bárgyúságon! Még hogy izgatás!

Én tudtam, de nem meséltem el, miért kedvel engem Zeno Pîclișanu tanácsos. (Lásd önéletrajzi vissza-

emlékezéseim *Fogy a virág, gyűl az iszap* című második kötetében.)

Szász Pál maga írta meg rendőrségi kalandját a felügyelőihez írott körlevélben.

– Jó, ha az egyesület tagjai is tudnak a történetekről. Megnő a bátorságuk – nyújtotta át a kéziratot.

Én csak bevezetőt írtam hozzá, hogy újságcikk formát adjak neki. *Az EMGE országos elnökének tájékoztató körlevele az Egyesületet érintő legutóbbi eseményekről* – írtam a tárgyilagosan hosszú címet a cikk fölé:

„A közelmúltban olyan események történtek – indítottam a cikket –, amelyek az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet érintik. Szász Pál dr. országos elnök a szokásos tárgyilagossággal ismerteti ezeket az eseményeket az Egyesület felügyelőihez intézett körlevelében. Tekintettel arra, hogy a nyilvánosság elé kiszivárgott hírek haszontalan és káros híresztelésekhez vezethetnek, hasznosnak és szükségesnek látjuk az elnöki körlevél nyilvánosságra hozatalát, már csak azért is, hogy gazdátársainkat megnyugtassuk: *az EMGE tovább folytatja hasznos, a kormányzat illetékes tényezőitől is elismert munkáját.*

Íme az országos elnök körlevele:

Felügyelő Úr!

A legutóbbi felügyelői értekezlet alkalmából a nagyenyedi rendőrségen történt kihallgatás után Bitay központi felügyelő urat és alulírottat a gyulafehérvári questor letartóztatott, és rendőri fedezettel Nagyszebenbe kísértetett a hadbíróshoz. Sajnálattal értesültem arról, hogy több felügyelő úr hasonló kellemetlenségben részesült, holott mindenütt azonnal hangsúlyoztam, hogy egyesületünk működéséért minden felelősség kizárólag engem terhel, és a felügyelők csak az esetben vonhatók felelőségre tevékenységükért, ha rendelkezéseimtől eltérő és a törvényekbe ütköző tevékenységet fejtenek ki.

Ez úton is sajnálatomat fejezem ki a felügyelő urakat vétkesen ért meghurcoltatásért, és kérem, legközelebbi jelentésükben írják le tárgyilagosan a történeteket.

A hadbíróshoz eljárást a belügyminisztérium inter-

venciójára és utasítására ezúttal megszüntették, és nekem alkalmam volt București-ben a rendőrség országos vezetőjével, dr. Biriș secretar general úrral részletesen ismertetnem az EMGE szervezetét és működését.

Beható tárgyalás után a vezértitkár úr az EMGE törvényszerűségét elismerte, és. alapszabályszerű működését tovább is engedélyezte.

Így hát helyzetünk egyelőre tisztázva van, és munkánkat folytathatjuk teljes odaadással és a tölem kapott utasítások szerint. Ez alkalommal is felhívom felügyelő urak figyelmét, hogy bár egész munkakészségünkkel kell gazda-közönségünk rendelkezésére állanunk, és fokozottabb mértékben figyelniük arra, hogy magyar gazda-közönségünket minden szélsőséges agitációtól megóvjuk, őket megnyugtassuk és termelőmunkájukban támogassuk és szerény lehetőségeinkkel segítsük, mindezt úgy kell végrehajtanunk, hogy a mai kényes helyzetet mindig tartjuk szem előtt, és megfelelő tapintattal végezzük munkánkat.

Ugyanazén ok készítet arra, hogy bár nagy sajnálattal, le kell mondanunk ez évben a téli tanfolyamok rendezéséről. Előre látható, hogy sok helyen találkozunk a helyi hatóságok meg nem értésével, és gazdáinkat zaklatásoknak tennők ki.

A tanfolyamok elmaradása folytán előálló hátrányokat igyekezzék minden felügyelő úr egyéni adottságai és lehetőségei szerint pótolni és munkájáról jelentést tenni. Leghatásosabb volna, ha gazdaköreinknek a tanfolyamot pótló szakkönyveket adhatnánk kezükbe.

Ha az utazási lehetőségek javulnak, ismét értekezletre hívom össze az Urakat

1941. I. 8-án

Teljes tisztelettel:
Szász Pál s.k.”

Délben magával vitt ebédre Müller Jenő dr. népközségi elnökhöz. Be is ajánlott nyomatékosan:

– Ne hagyjátok tovább abban a koszos szállodában. Itt nálatok jól elfér Bubival. Szeretném, ha jó barátok lennének.

Idősebb Müller dr. mereven helyeselt. Tekintélyes öregúr volt, annyit máris tudtam róla, hogy az enyedi magyar társadalom nagy tekintélye, a helyi bank elnöki igazgatója, a legnagyobb ügyvédi iroda tulajdonosa, az Úri Kaszinó elnöke. Ezért is lett a Népközösség megyei elnöke is. Kisvárosi hatalom tehát, akit nem szeret mindenki, de általában tisztelik, és sokan félnek is tőle.

– Jó lesz – mondta kimérten. – Legalább egy kis élet költözik ebbe a gyászos házba.

Így tudtam meg, hogy a ház asszonyát nemrégiben temették el. S azontúl náluk laktam, együtt ifj. Müller Jennővel, azaz Bubival, a népközösségi központi iroda vezetőjével. Minden feszélyezettség nélkül elfogadtam a vendéglátást, mert lényegében, már ami az anyagi részét illeti, nem én kaptam, hanem az EMGE. Azontúl nem kellett elszámolásokat benyújtanom időleges enyedi tartózkodásaimról.

S valóban jó barátokká váltunk Müller Bubival, aki az *Erdélyi Gazda* legértékesebb munkatársa lett. A leghasznosabb rovatot vezette: a törvények és rendeletek ismertetését. Tán fel sem lehet becsülni, mennyi bírságot, pénzbüntetést segített megtakarítani, mennyi elzárást elkerülni a falvak dolgozó népének. A törvények és rendeletek akkori esőjében csak az ő rovatából értesülhettek a falusi magyar gazdák anyanyelvükön, hogy mitől kell félniök, milyen kötelezettségeknek kell eleget tenniök.

SEGÍTHET-E KISEBBSÉGI SORSBAN A KÖLCSÖNÖSSÉGI POLITIKA?

Az Erdélyi Gazda következő három számát viszonylagos nyugalomban sikerült kihozni. Csak Rusu detektív állandóan figyelő tekintete zavart. Ezt nem kerülhettem el, mert mindig ott volt az állomáson, mikor hazaszaladtam Brassóba a családomhoz, s ott ténfergett akkor is, mikor megérkeztem a következő lapszám összeállítására. Még be is kísért az állomásról, s meglepődéssel vette tudomásul, hogy most Mülleréknél lakom. Gyanús volt neki, hogy miért nem szerepelek a szálloda vendégei között. Nyilván ismerni akarta enyedi kapcsolataimat (melyek még nem is voltak), s most megnyugodott, hogy én is a népközösségi érdekközösségbe tartozom, nem okozok külön gondot neki más irányú nyomozási feladatokkal.

Így hát szinte az ő tudtával szakítottam időt arra, hogy Müller Bubi segítségével s jórészt az ő társaságában kezdtem meg családom Enyedre költözésének előkészítését. Nagyon ideje volt már ennek, mert jelentősen kevesebb fizetésemből nehéz volt a brassói drága lakás fenntartása, szabadulni kellett tőle olyan hamar, amennyire csak lehet.

Enyeden – kisváros volt – lehetett lakást kapni, csak éppen ki kellett válogatni a leginkább megfelelőt. Olyant, amit megbír a fizetésem, és mégis akkora, hogy elhelyezkedhetik benne az öttagú család. Sietni kellett azért is, mert újabb brassói lakáskeresők voltak esedékesek rajtunk kívül. Költözni készült velünk egyidőben Kahána Samu is a családjával – csak el minél hamarabb a vasgárdista előretörést szemet szűrőan tükröző Brassóból! –, de rajta kívül esedékesek voltak az új nyomdavállalkozáshoz kiszemelt nyomdászok is, a gépek beszerelését irányító Csiky Ferenc művezetővel. Még mindig reménykedtünk, hogy talán lesz napilapunk, de ha ez a reménykedésünk megcsalna, tud Szász Pál munkát biztosítani Kahána Samunak és a feleségének is az Erdélyi

Gazda terjesztésének és szétküldésének jobb megszervezésével.

Már-már ott tartottunk, hogy lekötünk egy nagyobb házban két szobát és közös konyahasználatot, amikor lecsapott ránk a nem várt meglepetés. A rendőrség betiltási végzést kézbesített ki az Erdélyi Gazdának. Meglepetés volt ez, de nem ijesztett meg túlságosan. Szász Pál eddig gyorsan és eredményesen háritotta el az illetékes hatóságoknál a gyakran jelentkező hivatali akadékoskodást. Még azt is elintézte, hogy Gyulafehérváron s egy-két nap alatt cenzúrázzák a lapot a nehézkes és költséges bukaresti ellenőrzés helyett. Most azonban ő is megtorpant már Gyulafehérváron. Nem onnan kezdeményezték a betiltást. Kormányintézkedésként kapták Bukarestből, és minden megokolás nélkül. Gyanút fogott: csak nem kerültünk a kölcsönösségi politika hálójába?

– Hát az mi?

– Az a mi esetünkben talán az, hogy odatúl betiltottak valami román lapot, talán a Plugarult. Akkor aztán a két kormány közti tárgyalások sikerén múlik a sorsunk. Az pedig sok huzavonával jár. Bubi azonnal keresen kapcsolatot a brassói magyar konzullal. Én Bukarestben tájékozodom...

Hát hiszen a „kölcsönösségi politika” sem elnevezésében, sem tartalmában nem volt már egészen ismeretlen előttünk. Sőt! Én mindjárt a bécsi döntés után – még a Brassói Lapok életében – találkoztam egy sajtóságos, kezdeti formájával. Elméleti megnyilvánulás volt ez, s nem a riasztó, inkább a biztató formájában. A bécsi döntés elfogadásával mindkét ország bekerült a német–olasz tengely szövetségi rendszerébe. Ez – elméletileg – azt is jelentette, hogy most már egymással is szövetségeseink. Vagyis barátoknak kell lenniök!

Pillanatnyi gyakorlati fellobbanása is volt ennek az elméleti felfogásnak. Mindjárt a döntés végrehajtása után egy magyar pilóta román terület fölé tévedt, ott lezuhant a gépével, és szörnyethalt. A szerencsétlenség Brassóhoz esett közelebb, s így a tragikus baleset áldozatát ott temették el. A brassói katonai hatóság nagy temetést rendelt a szövetséges hadsereg egy „hősi halottjának”. A népes gyász kíséretéről Szabó Béninek, a brassói Magyar

Népközösség elnökének kellett gondoskodnia. A koszovórúkról is. Össze is toborozta ő – felekezeti különbség nélkül – a brassói magyarságot. A románok még magát a döntést gyászolták. S különben is tele voltak azokkal a rémítő és felháborító hírekkel, amelyek az átengedett területek magyar megszállásával kapcsolatos erőszakoskodásokról, bűncselekményekről, bosszúállásokról szóltak. A román lapok egész listáját közölték részben a magyar honvédek „rémtetteinek”, részben védelmük alatt magyar egyének bosszújának román haragosaikon. Közölte ezt a listát – román sajtójelentések nyomán – a Brassói Lapok is, azzal a fenntartással, hogy a kegyetlenkedésekről szóló hírek és panaszok kivizsgálásra szorulnak.

A kivizsgáláskor aztán a listán felsorolt rémtettek és panaszok túlnyomó részben a felajzott szenvedélyek légkörében keletkezett híreszteléseknek, rémhíreknek bizonyultak. Akadt köztük azonban nem egy olyan is, amely részben vagy egészben igazolódott. S mindkét részről bizonyítást nyertek hatósági erőszakoskodások, hatalmaszkodások, egyéni bosszúállások is, egyik részről az átadás előtt, másik részről az átvétel után.

Az elmergesedett közhangulat lecsendesítése közös érdek volt. Evégből a két ország területén most már egyaránt nagyszámú nemzeti kisebbség érdekeinek védelmére közös megegyezéssel konzulátusokat szerveztek. Romániában – Brassóban és Aradon – magyar, Észak-Erdélyben – Kolozsváron és Nagyváradon – román konzulátus létesült. Ezek a szervek nyílt kapcsolatot tarthattak és tartottak is a védelmük alá tartozó nemzeti kisebbségekkel. Így a dolog természetéből kifolyólag panaszirodákká váltak. A nemzeti kisebbségek elismert szervei, de akár magánosok is, velük közölték valóságos vagy vélt sérelmeiket, ők pedig kormányaikhoz továbbították azokat. Gyakran megtárgyalásra, egyezkedésre, a sérelmek orvoslására, de tán még gyakrabban a helyzet kiélezésének, megtorlások alkalmazásának az eredményével.

Szász Pál nem rajongott a kölcsönösségi politikaért. Rosszul indult mindjárt az elején. A budapesti kormány a román értelmiségiek tömeges kiutasításával nem a békés egyezkedés, hanem a helyzet kiélezése felé taszította

a békeszándékokat, ha ilyenek egyáltalán voltak a másik oldalon. A felelet erre a barátságtalan lépésre nem egyezkedés, hanem megtorlás volt, amely nem ugyanolyan számú, de legalább kétszer annyi magyar parasztot űzött át a határon. A dél-erdélyi katonai hatóságok ugyanis tömegével hívták be munkaszolgálatra a magyar földműveseket. A test- és lélekölő munkaszolgálat saját ruhában és jórészt saját élelmezéssel, mert az a táplálék, amit adtak, még egyszerű létüket is alig biztosította, nemhogy munkaerejüket fenntartotta volna, tömeges átszökésre készítette őket, át az új határon. Ez persze számos tragédiát is eredményezett.

A két kormány így már az elején nem a békés egyezkedés, az egymás megértése, hanem a kölcsönös megtorlás irányába indította el a kölcsönösségi politikát.

Ilyen körülmények között a megszervezett konzulátusok sem igen feleltek meg feladatuknak. Sérelmeket, panaszokat gyűjtöttek, s ez a tevékenységük már önmagában hordozta azt a törekvést, hogy túlozzanak, túllicitálják egymást. Ez megint nem a békés megegyezés, a panaszok kivizsgálása és megszüntetése irányába hatott, hanem ellenkezőleg, a kiélezések, a megtorlások felé.

Szász Pál azon a véleményen volt, hogy jobb volna, ha mind a két kisebbség otthon és lojálisán a maga kormányánál keresné sérelmei orvoslását. Véleményét bizonyos mértékig osztotta Gyárfás Elemér mérnök is. Elismerte, hogy a határokon túl okozott román nemzetiségi sérelmek a mi helyzetünket nehezítik. Gyárfás azonban inkább a magyar kormány megbízottjának, mint az itteni nép képviselőjének tudta magát. Kormányokban, nem népekben gondolkozott. A kormányok szándékához idomult, nem a népek érdekeit nézte. Szász Pál szerint két baráti ország között tán jól beválnék a kölcsönösségi politika, de két egymásra uszított ország között szükségszerűen a kölcsönös megtorlások eszköze lesz. Ezért táplált baráti körökben nem is titkolt bizalmatlanságot Gyárfás Elemér politikájával szemben.

Nem mai keletű volt ez a bizalmatlanság, és mélyebb gyökerei is voltak. A Magyar Népközösség születési hibájaként hozta magával a királyi diktatúrából dél-erdélyi korszakába. A „két szomszédvár” között akkor nyíltá

vált ellentét nemcsak egyszerű féltékenységből fakadt. Ha nem is nagyon mély, de mindenképpen jelentős, egymástól eltérő szemléleti módszerük is okozta. Félreértés ne essék, nem *társadalomszemléletük* ellentétéből fakadt ez a nézetkülönbség, abban többé-kevésbé egyek voltak, hanem más-más *népszemléletből*. Bethlen György gróf származásánál fogva igényelte a magyar kisebbség vezetését, de nem igényelte a nép közelségét és szeretetét. Félt, sőt szinte fázott a tömegektől. S nem is csak a horatiusi *odi profanum vulgus et arceo* értelmében, hiszen soha semmi jelét nem adta Horatiusszal rokonuló műveltségének. Idegeiben nem óhajtotta a tömeget. Még a polgári demokráciában sem kísérelte meg soha – például a választótömegek megszervezését. Természetesnek tartotta, hogy a választók magyarságtudata megszerzi neki és pártjának a mandátumokat. Ebben általában nem is csatlakozott. Ezért volt az, hogy a kezdet kezdetétől mindig akadt komoly ellenzéke, amely túllépett a magyar egység bűvös jelszaván, s ellene, illetve akarata ellenére is próbálta megszervezni a magyar népi tömegeket. Kalotaszegen Kós Károly néppártja, majd Bárdos Péter parasztjai, Udvarhelyszéken Réti Imre kisgazdapártja tudott jelentős ellenzéki kezdeményezéseket létrehozni. Még a haladó gondolkozású értelmiségben is kialakult a Magyar Párt ellenzéke, amelyet az Ellenzék című lap Spectatora, Krenner Miklós fémjelezett a román és magyar nép közötti hídverés jelszavával. De Bethlennek nem kellett a tömeg, csak a választók. Aki a tömegek megszervezését követelte, az gyanús volt neki, hogy nem jó magyar.

Ebben a felfogásban találta a maga oldalán mindig Gyárfás Elemért, akinek népszemlélete sokban egyezett az övével, ha nem is volt pontosan ugyanaz. Gyárfás is csak választókat látott a népben, de a Bethlen György puritánságával szemben – bocsánat a durva hasonlatért –, ő a választókban megfejni és -nyírni való nyáját is látott. Hiszen bankár volt, sőt a magyar bankszindikátus elnöke. Neki sem volt szívügye a tömegek megszervezése, öntudatosítása.

Bethlen György annyira hitt vezetői elhivatottságában, hogy a parlamenti demokrácia korszakában, annak párterkölcsei és játékszabályai szerint választási paktumot

kötött a román fasizmus első parlamenti alakulatával, a Goga–Cuza kormánnyal. Akkor is a maga oldalán találta Gyárfás Elemért. És ott volt mellette Gyárfás akkor is, mikor szerepet vállalt volna a királyi diktatúrában is, ha ő kapja a Magyar Népközösség elnöki székét, nem Bánffy gróf, az ellenlábás szomszédvár ura.

Bánffy gróf tanultabb politikus és műveltebb, haladóbb gondolkozású értelmiségi volt. Ő törődött a tömegekkel. Ezért került melléje Szász Pál, aki kibuktatta a történelmi múltú EGE elnöki székéből Bethlent, s látványos sikerrel szervezte meg rövid idő alatt a falvak gazdálkodó népét. De Bánffy maga is szervezett írókat, népi írókat és haladó gondolkozású értelmiségieket a középosztály soraiból. S Bánffy egyetértett Szász Pállal abban is, hogy a román állam keretében is élnie lehet és kell a jól megszervezett magyar kisebbségnek, együtt és békében a többségi néppel. Ez a felfogás állította melléje Márton Áron püspököt, aki magával hozta Csíkszentdomokosról a nép mélységes szeretetét és egyházi méltósága őszinte békevágyát.

Gyárfás Elemér a királyi diktatúra idején elvált Bethlen Györgytől, és Bánffy oldalára került, bár a Magyar Népközösség megszervezéséből, amelynek lehetőségéért Bánffy vállalta a politikai szereplést, nem nagyon vette ki részét. A bécsi döntés után a magyar kormányzat mégis őt kívánta a Népközösség élére, Bethlen György volt társát, mert Bethlen Györgynek a királyi diktatúra idején tanúsított „elvhűségét”, keménységét tartotta helyesebbnek. Ezért merült fel egy pillanatra, hogy a Népközösség nevét is változtassuk meg, vissza Magyar Párt-ra, noha soha olyan jól megszervezett helyi tagozatai nem voltak a Magyar Pártnak, mint a Népközösségnek, például Brassóban, Aradon, Temesváron. Jakabffy Elemér határozott fellépésének volt köszönhető, hogy ezen a néven – mint a német népközösség mintájára alakult nemzeti kisebbségi alakulat – megtarthatta szervezettségét. Igen kétséges, hogy más néven Antonescu tábornok elfogadott volna a királyi diktatúra idején létrejött magyar nemzetiségi szervezetet.

Emiatt az egyébként kifelé sokáig rejtegetett belső elmentét miatt fordult *fanyalogva* Szász Pál a Gyárfást ki-

szolgáló szervnek tekintett brassói konzulátushoz. Illetve semmi tárgyi bizonyítékom nincs rá, hogy tényleg oda fordult-e. Emlémem sincs róla, s így csak következtetni tudok a betiltás körülményeiből, hogy más útja nemigen lehetett. És erre enged következtetni az is, hogy a betiltás feloldására két egész hónap kellett. Ez még a kölcsönösségi intézkedés vontatott ügymenete mellett is igen nagy idő. Különösen, ha számításba veszem azt is, hogy az akkori brassói konzul inkább a Szász Pál felfogása szerinti politika híve volt, tehát bizonyára mindent elkövetett az ügy gyors és eredményes intézésére.

A nagy kérésnek tehát bizonyára más, komoly oka is lehetett. Így magyarázom én most, visszaemlékezve annak a tragikus hírnék a megrázó hatására, amelyet akkor a magyar miniszterelnök, Teleki Pál gróf váratlan öngyilkossága egész Európában kiváltott. Teleki Pál egészen nyilvánvalóan politikai okokból dobta el magától az életet. Ez a tény maga, s amit háttérben megérezett vagy éppen tudott is a magyar belpolitikai élet vezető rétege, jobban megrázta, feldúlta, lefoglalta a magyar kormány életét és idejét, semhogy gondja maradhatott volna a – nagyenyedi Erdélyi Gazda ügyére is.

Teleki Pál valami kiutat keresett a bécsi döntésért az országra szakadt nehéz német nyomás alól, s ez a kiút dél felé ígérkezett. Ezért 1940. december 12-én magyar–jugoszláv örök barátsági szerződést írtak alá, amelyet a magyar parlament 1941. február 27-én ratifikált is.

Csakhogy Jugoszlávia nem térdelt le olyan könnyen Németország előtt. A német–jugoszláv viszony feszültté vált, s ez akadályozta Hitler további háborús terveit. Ezért követelte csapatai átengedését Magyarországon, hogy lerohanhassa Jugoszláviát. Teleki Pál erkölcsileg nem bírta el ezt a rút szerződösszegést: 1941. április 3-án öngyilkosságot követett el. Április 7-én Bárdossy László lett a magyar miniszterelnök, 11-én pedig Horthy magyar kormányzó kiadta a parancsot a magyar honvédeknek a támadásra.

Ez a tragikus fordulat a magyar kormány teljes betörését jelentette a német háborús politika jármába. Osztatlan megdöbbenést és helytelenítést váltott ki világszerte. Másféle, több és nagyobb gond kötötte le tehát a

magyar kormányzat figyelmét, mint a dél-erdélyi magyar kisebbség kérdése s abban is éppen az Erdélyi Gazda be-tiltásának az ügye.

Teleki Pál kitörési kísérlete dél felé a német háborús diplomácia szövevényéből nem sikerült. Életével fizetett érte. Hozott azonban ez a sikertelenség minőségi változást a kölcsönösségi elv érvényesülésében is. A Bácska magyar megszállása kiváltotta Antonescu tábornok féltékeny-ségét, s még tovább taszította a gyűlölködés igájába ke-rült két szomszéd, Magyarország és Románia uralkodó rétegeinek versengését Németország szolgálatában. A Bácska magyar megszállása arra ösztökelte Antonescu kormányát, hogy még szorosabbra fűzze a Németország és Románia között létrejött fegyverbarátságot, fokozza az ország gazdasági erőfeszítését Németország háborús céljai érdekében.

Szász Pál hozta hozzánk a politikai híreket Bukarest-ből. Jó kapcsolatai voltak, különösen a liberális körökkel – azok kezében volt a petrozsényi szénbányák részvé-nyének többsége –, sohase jött vissza onnan politikai hí-rek, pletykák nélkül. De figyelmeztetett mindig, hogy mit vegyünk komolyan és mit pletykaszámba. A Ion Anto-nescu tábornok és Mihai Antonescu helyettes miniszter-elnök közötti jó egyetértés hiányát például, illetve az erről szóló híreket, ő nem vette komolyan. De azért An-tonescu tábornokkal, az „államvezetővel” igyekezett mi-nél jobb kapcsolatot kiépíteni. Csakhogy ez nem ment könnyen. Nemigen hozott tőle jó híreket a két ország vi-szonyának jó irányú fejlődéséről...

Az Erdélyi Gazda további sorsáról – ami bennün-ket leginkább érdekelt, hiszen állásunk megszilárdulása függött tőle – többszöri útja után csak május első nap-jaiban hozta a jó hírt:

– A tizenötödikére esedékes számot végre megcsinál-hatjuk!

– Segített a konzul közbenjárása Budapesten?

– Az is! – legyintett elhárítóan.

A kijelentés és a legyintés még ilyen féltélműen sem volt összhangban. A legyintésben inkább az volt, hogy: az ugyan nem sokat ért.

Szolgált szemléltető magyarázattal is:

– Egyre feszültebbé válik a két ország viszonya. Mint két rossz cseléd, úgy viselkednek. Egymást marják be a gazdánál, hogy a víz alá nyomja egyik a másikat. Csak aztán oda ne kerüljenek mind a ketten!

Nem éreztem közönségesnek a hasonlatot, még ilyen nagy kérdésben sem. Inkább az villant át az agyamon, hogy jellemző Szász Pálra. A maga társadalmi helyzetéből veszi a példát, s biztosan találóat! Sajnos.

A további értelmezéseket a május 15-i számra adott vezércikkéből igyekeztem kihámozni. *Újrakezdés* címmel ugyanis maga jelentette be a lap olvasóinak, hogy „a rövid időre elnémult Erdélyi Gazda... ismét bekopog a magyar gazdákhhoz...

A bejelentés után azonban olyan kijelentő mondatok következtek, amelyekből semmi sem utalt „kölcsonösségre”, inkább az ellenkezőjére. Kiegészítője volna ez fontosabb hasonlatának? Igen nagyon megudvarolta a tábornokot.

„Úgy érzem – írta –, közölnöm kell gazdatestvéreimmel, hogy az Erdélyi Gazda újabb megjelenését az államvezető Antonescu tábornok úr megértő jóakarátának köszönhetjük. Az Államvezető úr alulírottak, az EMGE elnökének alkalmat adott, hogy magyar gazdatestvéreink helyzetét, becsületes, munkás törekvéseit és értékes termelőmunkáját ismertessem és kéréseinket előterjesszem. Erre kaptam az itt közölt rendelkezést:

Miniszterelnökség

Sz. 350. E. C/941

Elnök úr!

Válaszolva Antonescu tábornok úrhoz beadott 3505/C.C./1941 sz. alatt iktatott kérésére, van szerencsénk értesíteni, hogy az államvezető miniszterelnök engedélyezte az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület hivatalos lapjának, az Erdélyi Gazdának újraindítását.

Jelen rendelkezésünkről értesítettük úgy a belügyminisztériumot, mint a propagandaminisztérium sajtóigazgatóságát. [Aláírás]”

De vannak e vezércikkbe öltöztetett hivatalos engedélyezés közlése után olyan mondatai is az egyesület el-

nökének, amelyek erősen elkötelező ízűek. Ilyenek például:

„Tudnunk és éreznünk kell, hogy a termelés és annak sikere ma mennyire fontosabb és súlyosabb jelentőségű, mint a rendes időkben. Emberek milliói állanak fegyverben, nagy hadseregek mozognak, rakják le a történelem határköveit, minden életerőiket, sőt életüket állítják a történelmi parancsok szolgálatába. Az itthon maradottak, a földet művelő gazdának kötelessége gondoskodni az ország lakosságának és a fegyverben álló millióknak az ellátásáról.”

Háborús dübörgésük van ezeknek a mondatoknak. S nem is a már meglevő, de tőlünk még távoli háború zúgása hallatszik ki belőlük, hanem a minket közelítőé, azé, amely a mi parasztjainkat teszi próbára, kínozza meg!

Még közelebb hozta ezt a vésztyjósító morajlást a mi földműveseinkhez a következő lapszámban közölt rendeletek sora. A hivatalos lap május 23-i számában rendeltörvény jelent meg, amely kimondja, hogy „az 1940 és a megelőző évek aratásaiból származó összes búza-, árpa-, rozs- és lisztkészletek a törvény kihirdetésének napjától, vagyis május 23-án az állam tulajdonába kerültek. Az egyes háztartások (birtokosok) tulajdonában maradhat – házi szükségletekre – 20 kg búza vagy árpa, vagy ugyanilyen mennyiségű népliszt. Azok a tulajdonosok, akik bármilyen címen a mentesített mennyiségen felül rendelkeznek gabonával, kötelesek 5 nap alatt (május 23-tól számítva) – a mennyiség pontos megjelölésével bejelenteni ezt az illetékes községhez.”

A rendelet megszegőinek 5–20 évig terjedő kényszermunkát helyez kilátásba a rendeltörvény.

Zárolták a bárhol található kukoricakészleteket is. A kukoricaliszt kilójának hatósági árát 10,50 lejben állapítja meg a törvényrendelet, azzal, hogy a törvényes illetéket és bélyegeket a vásárló köteles fizetni.

A gazdák tisztában voltak azzal, hogy ezek háborús törvényrendeletek. Kell a háborúzó szövetségeseknek a sok gabona. Talán... De az is lehetséges, hogy átcsap rajtunk is a háborús hullám. Jugoszlávia lerohanása után talán a Balkán felé gördül tovább a német háborús gépezet?

Nem. Hitler ennél nagyobb meglepetést készített elő. Június 22-én váratlanul, minden hadüzenet nélkül, megtámadta a Szovjetuniót, amellyel nem is egészen két évvel azelőtt, 1939. augusztus 23-án megneemtámadási szerződést kötött, hogy rendezze számadásait a „plutokraták államokkal”. Neki nem voltak erkölcsi aggályai, mint Teleki Pálnak, aki halálba menekült a rákényszerített szerződészegés elől. Őt nem kellett erre kényszeríteni. Sőt! Egész sor országot rántott magával a második világháború ez újabb, most már igazán egész Európát megrengető fordulatába.

A támadó német hadoszlopokkal szinte egyidőben léptek át Antonescu román állam vezető csapatai is a szovjet határt, hogy visszafoglalják a nemrégiben elcsatolt Besszarábiát és Észak-Bukovinát.

Június 25-én Finnország is hadat üzent a Szovjetunió-nak. Neki is volt mit visszakövetelnie: a téli háború és békekötés nyomán elveszített és a Szovjetunióhoz csatolt területeit.

Magyarország új kormányának nem volt mit visszakövetelnie a Szovjetuniótól. Nem is volt különösebb feszültség a két állam között, ami indokolttá tehetné volna a hadüzenetet. Ellenben tőle követelhetett Hitler: hálát és „szövetségi hűséget” a bécsi döntésért! Bárdossynak, Teleki utódjának tehát ürügyet kellett találnia a hadüzenetre. Bizonygatnia kellett ezzel szövetségi hűségét. És versenyben maradnia Antonescu államvezetővel a szövetségi megbízhatóság salakján. Hozta is számára ezt az ürügyet három ismeretlen felségjelzésű repülőgép, amely kelet felől jött, lehullatott huszonkét bombát Kassára, aztán kelet felé el is távozott. Mi más lehetett ez, mint a szovjet bombázók orvtámadása?

Így aztán június 27-én a Bárdossy-kormány is hadat üzent a Szovjetunió-nak.

S végül június 29-én hadat üzent Albánia is. Ő egyszerűen azért, mert olasz megszállás alatt „szövetségese” volt a tengelyhatalmaknak.

E fejezetnek a címét, amely alá a fentieket felsorakoztattam, nem akkori, hanem természetesen mai tudatom sugallta. Át tudtam volna-e én akkor látni a külpo-

litikai bonyodalmak, a köztünk is jelenlévő belső érzelmi kavargások és ellentmondások szövevényén? Aligha.

Szász Pál azonban az ő tudásával és tapasztalataival átláthatott. Ő már akkor megfogalmazta kételkedését: vajon segíthet-e rajtunk kétszeres kisebbségi sorsunkban a csalárdul meghirdetett kisebbségi politika? Tekintse hát övének a címet a mai olvasó. Én csak ösztönösen éreztem a magaménak akkor az ő aggodalmait, tettem magamévá szemléletét, fogadtam el meglátásait.

ELSŐ OTTHONOM ENYEDEN

Szász Pál abban volt nagyvonalú, hogy ragaszkodott elhatározásaihoz, és bátor volt bízni azok sikerében. Még akkor is, ha olyan események jöttek közbe, amelyek a siker biztosságát erősen megkérdőjelezték.

Az Erdélyi Gazda váratlan betiltása után némi szorongással megkérdeztem tőle:

– Hát én most szorgalmazhatom-e családom elköltözését Brassóból Enyedre?

Nem mondtam neki, hogy nagyon terhes már nekem a brassói drága lakás fenntartása, nehogy ijedt panaszkodásnak vegye, s ez befolyásolja a feleletét.

– Éppen most szorgalmazza, amíg nincs más sürgősebb dolgunk. S nemcsak a magadét, a többiekét is. A Bethlen-nyomda megszűnt, azt már szerelni is lehetne, nem tarthatjuk ott a gépeket munka nélkül. Túlságosan drága mulatság lenne. Mihelyt lehet, azon nyomjuk majd a Gazdát is. Majd csak elintézzük mi ennek a betiltásnak a feloldását. Nagyon kell az országnak a szervezetesebb, irányítottabb mezőgazdaság. S a lap is, ha nem egyébért, hát a rendeletek közzéléért.

Utasításnak vettem a szavait. Úgy is biztattam meg Kahána Samut, a kiszemelt nyomdászokat és Csiky Ferencet, a művezetőt, akinek jelenlétére szükség volt a nyomdagépek beszerelésénél: használják ki a szép tavaszi napokat a költözködésre...

S mozdultam magam is. Megkértem Müller Bubit, hogy kísérjen újra el, kezesként, Farnosné Bella mamához. Csak így tudom megnevezni ma is, mert így hívta mindenki, így nevezte ő is saját magát. Farnosné Bella mama. Hosszú évek óta özvegy volt, egy mérnök özvegye, de volt férje keresztnévét sose emlegette, s a maga családi nevét sem. Ez utóbbit tán el akarta felejtetni, a keresztnévét pedig talán azért egészítette ki a mamával, mert Farnos nem váltotta be azt a reménykedését, hogy valóban mama lehetett volna belőle. Vagy lehet, így ala-

kult ki köztük fiatal házas korukban, s most már kegyeletből nem akart változtatni rajta. Elvárta, hogy Bella mamának szólítsák az ismerősei is. S most már én is, miután Müller Bubi melegen beajánlott neki, amikor először meglátogattuk és tisztáztuk, hogy igen, volna benne hajlandóság befogadni két szobájába engem és családomat, mert egyedül igen elhagyottnak érzi magát ott kint, már nem is a városban, hanem a Sétatéren, majdnem az erdőben.

Csakugyan, majdnem az erdőben feküdt csinos kis négyszobás villácskája, a Bethlen utca végén, de még azon túl is egy kicsit, az Őrhegy lábánál, egy dombhajlásban, ahová már néhány fordulás szerpentin utacska vezetett fel. Ezen igyekeztünk most hozzá, hogy rábeszéljük a végső elhatározásra.

Úgy fordult azonban komolyra a tárgyalás, hogy inkább engemet kellett rábeszélni, mint őt. Ugyanis különös feltétele volt. *Gazdát* keresett bennem, aki rendbe tétetné, újra termővé fordítaná a villa mögötti dombra felfelé kapaszkodó szőlőskertjét, amely férje halála óta igen elhanyagolódott, s most már alig terem. Hiszen láttam én fölfelé sűrűsödni a szőlőkarók sokaságát, de azt hittem, hogy az a terület már a határhoz tartozik, nem a villához.

Csakhogy éppen ez volt Bella mama nagy gondja. Műveltette ő a szőlőt férje halála után is gondosan, de alkalmi napszámosokkal. Nem akkora az a kert, hogy kifizetődő lett volna vincellért fogadni hozzá. Az alkalmi napszámos munkások pedig milyenek? Nem tartanak semmit egy özvegy öregasszonytól. Tessék-lássék munkájuk mellett a szőlőskert fokozatosan leromlott, s már csak költsége van, hozama úgyszólván semmi. Ő nem is kér semmi házbért. Csak műveltessem meg én a szőlőskertet, de alaposan, hozzáértőkkel, hogy megújuljon. Valami „gyökerezési munka” is kellene hozzá, azt beszélük. Végeztessen el azt is ...

– Csakhogy én sem vagyok szakember – ijedtem meg. – Idegen is vagyok Enyeden, nem ismerek úgyszólván senkit, aki eligazítana a napszámosok dolgában. Én is csak alkalmi embereket keresnék, akik tőlem sem kap-

nának jobb ellenőrzést, mint amennyit Bella mamától kaptak...

– A gazdasági egyletnél azonban, ahol dolgozik, bizonyára vannak jó szakemberek, azok segítenek majd – reménykedett Bella mama. Nem reám számít hát, az újságíróra, aki valószínűleg annyit értek a szőlőműveléshez, mint a hajdú a harangöntéshez! Az EMGÉ-t látja mögöttem, attól várja a segítséget az én személyemen keresztül – ismertem fel a nem is olyan oktan számí-tást.

– Az egyesület azonban nem szőlőtulajdonos, onnan csak tanítják, irányítják a tulajdonosokat. Ide olyan ember kellene, akinek magának is van szőlőse...

– Az egyesületnek csakugyan nincs. De van a Kollégiumnak. (Enyeden a több iskolát: fiúgimnáziumot, tanítóképzőt, a csombordi mezőgazdasági iskolát s most már a Teológiai Akadémiát is magába ölelő intézet a *Kollégium* volt. Így, nagy kezdőbetűvel!) S ott is van szava Szász Pálnak – érvelt Bella mama.

Müller Bubi elnevette magát. Hamarabb átlátott a folyton kedvesen mosolygó öregasszony észjárásán, mint én, az Enyeden még idegen.

– Igaza van Bella mamának – nyugtatott meg. – Megbeszéljük ezt a dolgot a rektor úrral. Ő esetleg vállalja, hogy a Kollégium szőlőmunkásaival ezt a darabocskát is megművelteti, s te vele számolsz majd el...

Úgy is történt. Elekes Viktor rektorprofesszor az első szóra megértette, miről van szó, s még büszke is volt rá, hogy Enyeden a Kollégium az a főhatalom, amely minden kérdést megold. Legalábbis a maga emberei kérdéseit. Én pedig Szász Pál révén már a Kollégium emberei közé számíthatom magamat.

Megvittük a jó hírt Bella mamának, aki igen örvendett, de amúgyis piroskás almaarcán még külön pironkodás közben egy újabb kívánságát közölte – pótlólag. Nincs kút az udvaron – mondta –, víz csak az ő fürdőszobájában kapható, mert boldogult férje úgy tervezte és építtette meg a villát, hogy esőfogó és szűrőberendezés is legyen a fürdőszoba részére. De az időjárás, ugye, bizonytalan, vagy hull elég eső, vagy nem. Azért hát mi arra a vízre és a fürdőszobára ne tartsunk igényt. Ugyebár

öten leszünk, egyszerre elfürödhetjük egész vízkészletét. Szeretné, ha az az övé maradna egyedül. Mi hordjunk vizet magunknak a sétatéri kútról. Főzni ő is onnan hoz föl naponta egy-egy vödörrel...

Hát ez bizony egy kissé kedvemet szegte. Hiszen hordok én fel egyszerre két vödör vizet is, ha éppen otthon vagyok. S ha nem én, hát a két nagyobbik gyermek is felcipelhet egy-egy vederrel. Szinte láttam már Gábor fiamat, amint felcaplat a szerpentin utacskán, s meg is érkezik egy fél veder vízzel, mert felét magára locsogtatja útközben. A vége mégiscsak az lesz, hogy igen sokszor a feleségemnek kell a vízutánpótlás feladatait megoldania. De már ezzel a kérdéssel igazán nem fordulhatok a Kollégiumhoz, mert még kirendelnek nekem vagy két szolgálatos vízfordó diákokat! Mint a szolgadiákok korában! Nem, majd csak megoldjuk valahogy. Takarékoskodni fogunk a vízzel. Inni például csak bort fogunk, hiszen Enyeden vagyunk, a szőlőhegyek tövében – mondtam tréfásan Müller Bubinak.

Bella mama úgy megörvendett a megegyezésnek, hogy húsz *Anyanyelvünk*-et rendelt. Majd eladja ő itt az ismerőseinek! Kiderült, hogy ő is tájékozódott reménybeli bérlője felől, mielőtt megállapodást kötött volna vele. Örültem ennek. A pénzhígulás miatt ötszörösére emelkedett közben a kis könyvecske ára, nem is kis összeg tehát, amit számlám javára írnak majd Elekesék. Rögtön el is hozom a húsz példányt Brassóból – ígértem.

Ezzel az elhatározással siettem útra kelni, hogy felpakoljam a családomat, s hozzam magammal – haza Enyedre. Három napig csomagoltunk Brassóban Kakassyval, aki segítségünkre sietett, mert nagy mestere volt az edények és üvegnemük biztonságos elcsomagolásának és különösen a tele ládák leszegezésének. És közben ugyancsak három napig – égettük az udvaron a tizenhárom év alatt pincében-padláson felgyülemlett s elszállításra érdemtelen kacatot. Különösen sok volt a kerti munkában is félretaposott lábbeli. S ezek mellett a kinőtt és félredobott gyermekcipők halmaza. De volt ott tucatnyi megkopott és színehagyott kamásli (nagy divat volt évekig a félcipőkre húzott bokamelegítő), elhasznált sziták kérge, fürdőszobából kidobott farács (amelynek egyik léce el-

törött egyszer, amikor kiléptünk rá szárítkozni a fürdőkádból), töméntelen kibelezett gyerekjáték, levetkezett babák kóccal tömött „tetemei”; három fából ácsolt különböző méretű karácsonyfatalp; használhatatlan, mert elviselt ruhadarabok halmaza, s töméntelen rongyféleség.

Azaz vigyázat! A kidobott rongyféleségeket újra, gondosan át kellett válogatnunk. A még valamire használhatóba üvegfélét csomagoltunk ládába. S rongyokba csavargattuk a képeket is. Nagy Imre két fametszetét, Gruzda két olajba festett tájképét, Jándi Dávid színes krétával készült üde „Nagybányai tavaszát”, s végül a háziasszonyunktól úri műkedvelésből, de főként kedveségből festett s a mi négyéves Máriánkat ábrázoló hivatásos festőhöz is méltó színes gyermekportróját.

A már sokra szaporodott könyveket gondosan ládába szegeztük, ugyanúgy papiros csomók közé az edényeket, konyhai kellékeket, ruhákat. Az ágyneműt azonban éppen csak vigyázkodva begyömöszöltük a két nagy ruhászekrénybe, hogy azonnal használatba vehessük őket, mihelyt a Kahánáékkal közösen bérelt vasúti kocsiból szobába kerülnek az ágyak.

Am hátra volt még Mária bevitele és ideiglenes letelepítése a brassói ferences nővérek leányiskolájának bentlakásába. Második gimnazista volt már, s ilyen iskola Enyeden nem volt. Ha nem akartunk elveszíteni egy évet, be kellett fejeznie Brassóban a második osztályt, ez pedig csak a zárdai bentlakásban volt lehetséges. Illetve a legolcsóbb, vagyis a legelőnyösebb. Most hát csak be kellett kísérnünk a tisztelendő nővérekhez, s rájuk bízni nagy szorongások közepette. Ez volt a legnehezebb. A leánykának most kellett először kiszakadnia a családból. Nehéz volt otthagyni nekünk őt, s nagyon nehéz volt ottmaradni nélkülünk neki. De mit tehattünk mást? Sírt az anyja is, sírt ő is, én pedig idegesen siettettem a búcsúzást, nehogy férfiatlanul ellágyuljak én is. Végül csak elszakadtunk egymástól, de megvigasztalni szegénykét a nővéreknek is egy hétbe került. Addig sebesre sírta és törölgette a szeme környékét. És számígtatni kezdte, hogy hány hét van még az iskolai év végéig, amikor magunkhoz visszük Enyedre. Gábor fiunknak – megbeszéltük már, az enyedi Kollégium adja majd ki a végbizonyít-

ványt a negyedik elemiről. Ez annál egyszerűbbnek látszott, mert Brassóban is a reformátusoknál végezte az első három évet. Ám azért ez sem ment simán. A brassói igazolások alapján fel is vették a Kollégium mintaiskolájába, de két hét múlva átutalták a katolikusokhoz. Egyezmény volt a két iskola között. A Kollégium nem szervezett külön vallásoktatást a katolikus elemisták részére, mert azoknak is volt külön négyosztályos elemi iskolájuk. Sebaj, majd a gimnáziumot a Kollégiumban folytatja, a katolikusoknak ugyanis csak Gyulafehérváron volt középiskolájuk.

Így alakult ki az a mi új kisebbségi helyzetünkre jellemző ferde helyzet, hogy az unitárius Máriának a gyulafehérvári zárdában kellett helyet kérnem Márton Aron püspöktől a harmadik évre is, mert csak ott volt leányközépiskola, a katolikus Gábor fiam pedig a református kollégium gimnáziumába iratkozott, hogy a családban maradva könnyebben elviseljük az iskoláztatás anyagi terheit.

Ennyi kéréssel-egyeztetéssel, ennyi jóakarató támogatóssal – s tegyük hozzá: ennyi zökkenővel – rakódott össze a mi enyedi első otthonunk. De amikor végre már mind együtt voltunk benne, s kialakultak a következő év keretei is, Bella mama is sietett melegebbé tenni. Mária hazaérkezését azzal ünnepeltette meg, hogy kikocsikáztatott bennünket – valamennyiünket – az *Ambroszy-Fischer et Co.* virágkertészetébe szigorúan a saját költségén, beleértve a borraalót is. Bérkocsin is elég hosszú út volt ez, belekerült egy hosszú nyári délutánunkba. De megérte. Hatalmas virágtáblákat láttunk ott hortenziákból és különféle színű kardvirágokból. Hullámozott a gyenge szélben a virágtenger, s a gyermekek sikongattak. Bella mama lopva a könnyeit törölgette – úgy örvendezett. Ő minden évben megtette ezt a viráglátogató kocsit, visszaemlékezve fiatalasszony korára, de most először ennyi gyerekekkel. Vallomása szerint így még sokkal kedvesebb volt. Esti szürkületben értünk haza. Én a kocsis mellett ültem a bakon, Bella mama és a feleségem a nagy ülésen a kocsiban s velük a három gyermek: Feri fiam az anyja ölében (még csak ötéves volt), a másik kettő velük szemben a gyermekülésen.

Úgy véltem, ekkora terhelés mellett megérdemel a bérkocsis egy kis külön borraivalót is, de nem fogadta el. Bella mama előre kikötötte, megfogadtatta vele, hogy minden költség csak őt terhelheti!

Bella mama, ha ez volt a célja, tökéletesen elérte. A csoportos utazás végén úgy éreztem, hogy a kis villa minden még engem terhelő szőlőművelési gondja és vízhiányos volta ellenére meleg otthonként fogadott be két kis szobájába és közös konyhájába. A meleg otthon azonban, nem átvitt, hanem valódi értelmében csak nyáron bizonyult valóban melegnek. Korán beállott abban az évben a tél, október közepén már igencsak fűteni kellett, mert átszaladgált a szobákon a közeledő telet jelző éles Maros-völgyi szél. Új ember voltam Enyeden, nem volt gyakorlatom a fabeszerzés terén sem, nem voltak ismerős fuvarosaim, akik szívesen jöttek volna fát hozni, elrendezni, favágót keríteni, aztán felhordogatni. Ez nem is volt olyan egyszerű a sétatéri hegyoldalba épített villa kanyargós terepén. Bizony megpróbálta ez a korán beköszöntött tél az egész kis családot.

Nem sikerült elképzelésünk szerint a szőlővel kapcsolatos megállapodásunk sem. Október közepén csípős szélben, egy délelőtt leszüreteltük – csak a család maga – az egész termést. Lehet, el is lopkodtak belőle ott, az elég forgalmas sétatérhez közel a vasárnapokénti vidám sétálgatók. Alig ötkilónyi itt-ott hiányos, gusztustalan gerezdecskét tudtunk csak egy kosárban bemutatni Bella mamának. Nem nagyon nézte meg, hiszen felmérhette már előre a várható termést. Az arca mosolygós maradt, de a hangjából ki érződött a csalódás:

– Ha csak ennyit adott az Isten, legalább nincs több gondunk vele. Öröltessük bele a Kollégium termésébe, hogy ne menjen kárba.

Bartha Gyula, a csombordi mezőgazdasági iskola szólészeti szakembere, aki hozzáértéséről legalább olyan híres volt, mint amennyire közismert szókimondó, elégedetlenkedő darabosságáról, csak annyit vetett oda panaszkodásomra:

– Úgy na! Csoda nincs! Egy elhanyagolt szőlősnek három-négy év is kell, míg rendbe lehet hozni!

Kérésemre mégis megígérte, hogy rajta tartja a szemét a jövő évben is. Megdolgoztatja együtt a Kollégium szülőseivel.

Így aztán kissé könnyesen és nagy sajnálkozással hagytuk ott kora tavasszal a sétatéri viliácskát, amikor Szász Pál – megint csak a Kollégium segítségével – új lakásban helyezett el.

– Ez tágasabb. Történelmi patinája is van, tehát előkelőbb! S arra gondom lesz, hogy ne fázzatok meg benne – mondotta biztatóan.

Nem, nem fáztunk meg benne – testileg. Lelkileg azonban végigborzongatott benne a történelem hideg széljárása. Ebben a lakásban vált tudatossá bennem, hogy én tulajdonképpen száműzetésben élek Enyeden. Erről azonban később.

Előbb néhány sort arról, hogy miként helyezkedett el Enyeden a Brassói Lapok ide hanyódott, többi hajótöröttje: Kahána Samu a családjával és az újonnan létesített Bethlen-nyomda ide költöztetett nyomdászai.

Kahána Samuék egyidőben érkeztek velünk, de számukra nem volt olyan előkészített hely, mint amilyenre én szert tettem Bella mamánál Müller Bubi segítségével. Nem kaptak kedvükre való lakást, s így időlegesen helyezkedtek el a Kollégium pedellusának házában. Ott megférnek addig, amíg alkalmasabb helyet kerítenek számukra – biztatta meg őket a rektorprofesszor, aki rájuk is kiterjesztette pártfogását.

Csak a nyomdászok nem szorultak a Kollégiumra. Ők enyedi kartársaik segítségével helyezkedtek el, de azért ők is részesültek a Kollégium segítségével Zalányi István tanár révén, akit Szász Pál a Bethlen-nyomda igazgatójává nevezett ki. Így szívta fel, olvasztotta magába Nagyenyed a Brassói Lapok egy kis törmelékét s vele valamennyit – nem sokat – az akkor igen baloldalinak számított lap szellemiségéből is. De ez a nem sok is elég volt ahhoz, hogy kiváltsa az enyedi hatóságok különleges figyelmét arra a „magyar mozgolódásra”, amely az új kisebbségi központ kialakítása érdekében megindult.

S a fentiekben már be is fejeződött. Éppen idejében. Június közepére enyedi illetőséget kaptunk valamennyien a „bevándoroltak”, s ezt enyedi személyi igazolvá-

nyunk (Buletin de identitate) is törvényesítette. Jaj, nagy szükségünk volt már erre az enyedi polgáriasultságunkra, hogy biztosítottnak érezhessük valamennyire a mindennapi kenyeret a magunk és gyermekeink szájában. Brassóban ugyanis minden vállalatnál minden helyet külön kinevezett állami biztosok tartottak fenn az Észak-Erdélyből menekült románok számára. A Szovjetunió ellen indított háború aztán olyan szigorú törvényrendeletek özönét zúdította az országra, amelyek úgyszólván a helyükhöz és addigi állapotukhoz szegezték az embereket. Megszűnt például a szabad utazás lehetősége. Csak rendőrségi engedéllyel ühettél vonatra, autóbuszra. S bárhova és bármivel érkeztél (szekérrel, kocsival, kerékpárral stb.), ott 24 órás tartózkodás esetén már jelentkezned kellett a rendőri hatóságoknál vagy falun a csendőrségen.

A polgárok ellenőrzéséből és megfigyeléséből ki kellett vennie a részét még a postaszolgáltatnak is. A postai vezérigazgatóság 1941. június 27-től egész sor intézkedést léptetett életbe. Elrendelte például, hogy magánlevelezést csak nyílt levelezőlapon és csak román, német vagy olasz nyelven fogadjanak el a postahivatalok. Kereskedelmi és ipari vállalatok írhatnak leveleket is, azonban szintén csak a fent említett nyelveken és csak ajánlva. Az ilyen leveleket nyitva kell a postára vinni, és csak bemutatás után, a postai tisztviselő jelenlétében szabad leragasztani. Ugyanilyen módon borítékban ajánlva küldhetők okmányok vagy okmánymásolatok is, anélkül azonban, hogy ezek a borítékok magántermészetű levelezést tartalmazhatnának.

A rendelkezés felfüggeszti a posta bármilyen kártérítési kötelezettségét, s ezzel összefüggésben nem vesznek fel többé pénzes leveleket vagy akármilyen más értékbevallással feladott küldeményt. A hivatalos közlemény végül felhívja a lakosság figyelmét, hogy „minden levél tartalmáért annak feladója felelős, és a törvényes megtorlásnak teszik ki magukat azok, akik titkos vagy kétértelmű, felforgató tartalmú leveleket írnak, vagy pedig igyekeznek burkolt formában a hadseregre vagy a hatóságokra vonatkozó felvilágosításokat továbbítani”.*

* Erdélyi Gazda, 1941. július 1.

A postaszolgálat tehát az Egyesület tagsága és lapja, az Erdélyi Gazda között gyakorlatilag megszűnt. Nem írhattunk a magyar gazdáknak román, német vagy olasz nyelvű leveleket. Új formákat kellett találni tehát a legszükségesebb kapcsolatok fenntartására, a tagsági és előfizetési díjak beszedésére, a szervezési feladatok megoldására.

A szigorú rendelkezések különös éberségre kötelezték a rendőri hatóságokat is. Rusu detektívnek megszaporodott a dolga, különösen a Brassóból érkezett új „kliensek” számontartásával, megfigyelésével, ellenőrzésével. Ez a magától értetődő következtetés viszont megnövelte az EMGE vezetőségének aggodalmát is. Különösen Orosz Károly volt képviselő aggódott. Az EMGE egyik kinevezett felügyelője volt, „jogának és kötelességének” érezte tehát a felügyelőknak még egy a háborús intézkedéseket megelőző értekezletén is felvetni a kérdést: Vajon nem árt-e az Egyesületnek Kahána Samu zsidó volta? Annál is inkább, mert az adott postaviszonyok között az ő szervezői ügyességét és szakértelmét igyekeztünk hasznosítani a tagok (a 60 lejes évi tagsági díj fejében kapták a lapot), az előfizetők (100 lej volt az előfizetési díj) számának szaporításánál, az olvasók és az Egyesület közötti élő kapcsolat fenntartásánál, a lapok gondos szétosztásánál. Ez az Orosz Károly annyira „óvatos” volt, hogy még az én egyik novellámba is belekötött, amely a lap újévi első számában jelent meg. A novella főhőse ugyanis fát lopott az erdőből, hogy tetőt húzhasson télre felesége és újszülött fia feje fölé. Vajon ennek a törvénytelen cselekedetnek rokonszenves beállítása nem tekinthető-e igazgatásnak a hatóságok szemében?

Szász Pál ezt az „aggodalmat” azzal szerelte le, hogy „az irodalomban magasabb szintű erkölcsi törvények érvényesülnek, mint a mindennapi törvénykezésben”. Orosz Károly nem értett ezzel egészen egyet, de az elnöki védelem hatásos volt, engem nem kifogásolt tovább. Kahána Samunál azonban megkötötte magát. Ő szervező munkát végez, nem irodalmit. „S különben is most minden zsidót számon tartanak a hatóságok, felesleges gyanúsítgatásoknak kitenni az Egyesületet.” Szász Pál meghatárolta. Sajnálkozással ugyan, de még a különleges há-

borús intézkedések, vagyis a román hadüzenet előtt meleg köszönettel lemondott a Kahána szolgálatairól (különben is a tervezett napilapnál akarta képességeit igazán felhasználni), feleségéhez azonban, Bodor Gizellához, aki háromszéki református család leánya volt, ragaszkodott. Erkölcsileg is kötve érezte magát, hiszen „mi hoztuk a kétgyerekes családot Brassóból Enyedre, s most bízunk a sorsukra őket? Ez embertelenség volna.” Bodor Gizi tehát megmaradt állásában, s még némi fizetésemelést is kapott, tekintettel a két gyerekre.

Megalkuvás volt ez? Kétségtelenül az alku viharban és a vihar sodró erőivel történt. A történelmi sors úgy hozta, hogy Kahána Samut mindjárt a háború kitörése után a zsidók ellen hozott kormányintézkedések jó időre elszakították a családjától. Előbb a megyeszékhelyre, Gyulafehérvárra vitték, majd Feketehalmon és Vízaknán dolgoztatták őket, sőt azzal is fenyegetőztek, hogy a tengerpartra vagy a Dunánál létesítendő táborokba száműzik valamennyiüket. Így felesége és két gyermeke sorsa igen szorosan hozzákapcsolódott az EMGÉ-hez és a mi vele közös sorsunkhoz, az egymás iránt érzett felelősségünkhöz. Visszatekintve most e nehéz időkre, úgy érzem, nincs okunk a szégyenkezésre e felelősségérzet érvényesülése tekintetében. Közös gondnak éreztük a veszélyeztetett család sorsát a magunk talán kevésbé veszélyeztetett, de hasonlóan bizonytalan sorsával azon a törékeny lélekvesztőn, amelyen együtt igyekeztünk át-vészelní a nagy történelmi vihar megpróbáltatásait.

A KÖLCSÖNÖSSÉGI POLITIKA HARAPÓFOGÓJÁBAN

A kettévágott Erdély nemzeti kisebbségeire jellemző „harapófogó” metaforát, mint politikai módszert, dr. Groza Péter *A börtön homályában* című könyvében olvastam még 1946-ban, kevéssel a mű megjelenése után.* Meglepődve ismertem föl, hogy mennyire azonos erkölcsi tartalmú a szemlélete és állásfoglalása az úgynevezett „kölcsonösségi nemzetiségi politika” kérdésében a Szász Pál véleményével. Nem elfogadható megoldásnak bizonyult, hanem átoknak mindkét nemzetiségre.

Nos, mi Enyeden ezt a „harapófogót” próbáltuk lehetőségek szerint elkerülni, megelőzni vagy legalább gyengíteni káros hatályosságát. Szász Pál azzal, hogy folytonosan melegen tartotta s még bővíteni is igyekezett meglévő román kapcsolatait. Ezek segítségével kísérelte megoldani kétszeres kisebbségi helyzetünkől eredő problémáinkat. Mi ugyanis hamar felismertük: nemcsak Bukarest szemében vagyunk kisebbségi nemzetiség, hanem gyakorlatilag Budapest kezében is, rajtunk suppantak azok az ütések, amelyeket az észak-erdélyi román kisebbség szenvedett el a gyűlölködés hevében a magyar kormányzattól. Igyekeztünk ezt minél jobban tudatosítani Budapesten is Szász Pál ottani barátai és politikai kapcsolatai segítségével, Márton Áron püspök pedig egyházi vonalon és segítséggel a „keresztény erkölcs” szellemében, az erre való ismételt hivatkozással, amelyet éppen az erdélyi magyar ifjúság próbált politikai erőként értékesíteni az emlékezetes Vásárhelyi Találkozóan.

Szerepet kaptunk azonban ebben a küzdelemben Enyeden valamennyien, akiket valamilyen kapcsolat fűzött az EMGÉ-hez, a Kollégiumhoz vagy a Népközösség szerveihez. Nem volt szabad alkalmat, ürügyet, vagy épenséggel okot szolgáltatnunk semmiféle hatósági eljárásra, megtorlásra!

* Grafikai nyomdai műintézet, Nagyvárad, 1945.

Ó, igen tanulékonyak voltunk. Mindjárt az elején Horváth Jenő teológiai tanár és Vita Zsigmond, az Erdélyi Gazda irodalmi rovatvezetője néhány teológussal együtt a szebeni hadbírótság elé került „tiltott gyűlés tartásának” a vádjával. Mi történhetett? Kiderült hamarosan. A fiatal teológusok meg akarták tisztelni tanárukat, s felkeresték születésnapja alkalmából, hogy üdvözlőjék. Ilyen céllal vetődött oda Vita Zsigmond tanártársa is. Igen ám, de az üdvözlők száma jóval meghaladta az ötöt, ezt pedig már a rendőrség tiltott gyűlésnek minősíthette. Szerencséjükre olyan tanács elé került az ügyük, amelynek elnöke emberséges is volt és okos is annyira, hogy átlátott a szitán, s mosolyogva hirdette ki a felmentő ítéletet. A felmentettek azonban azal értek haza, hogy igen sok hasonló ügy van folyamatban a hadbírótság előtt, s a felmentő ítéletek ritkábbak, mint az elmarasztalóak. Ennek megfelelően alakítottuk tehát társadalmi életünket: meggyérültek vagy éppen megszűntek a népes névnapozások, születésnapozások. Ilyen vonatkozásban még én is okultam hamarosan – a magam kárán. Az enyediiek kedvesek akartak lenni hozzánk, Brassóból jött új enyediiekhez, s ismerkedő vacsorákra hívogattak meg. Háromszor is felidéztek a rendőrségre egy-egy ilyen vacsora után. Először a fiatal Nagy Miklós ügyvédnél ünnepeltük Iván nevű elsőszülöttje születésnapját, de szerencsére csak a gyerekekkel együtt voltunk öten. Almășan rendőrfőnök azonban még így is kedvesen érdeklődött, hogy: miről beszélgettünk? rádiót hallgattunk-e? és milyen állomásokat? A beszélgetés általában az időjárásról szólt, ami Enyeden mindig igen fontos téma volt, mert fel kellett becsülni, hogy az utóbbi peronoszpórák napok hány százalékos kárt okoztak a várható szőlőtermésben. A rádióban pedig zenét kerestünk, s ezért meg se figyeltük az állomásokat.

Kétszer ismétlődött meg e barátságos társalgás után még ez a hivatalos rendőrségi beszélgetés. Egyszer Pogány Albertnél, a gimnázium igazgatójánál voltunk családi vacsorán, s bár ezúttal többen voltunk az engedélyezett ötös számnál, a rendőrfőnök megelégedett a jóindulatú figyelmeztetéssel. Alaposabban érdeklődött azon-

ban akkor, amikor a Népközösség elnökétől, Müller Jenőnél távoztamban csípett el Rusu detektív. Müller Jenőnél ugyanis más vendég is volt még vacsorán. Ez a vendég érdekelte volna különösebben, de keveset mondhattam róla, mert magam is csak akkor ismertem meg. Az volt az érzésem ez után, hogy nincs is más célja az ilyen beidézgetéseknek, mint az egyszerű figyelmeztetés: vigyázzatok, ti újdonsült enyediék, mert rajtatok tartjuk a szemünket. De hiszen ezt jól tudtuk anélkül is. Megsúgták a taxisofőrök (kettő volt összesen), hogy mindig jelentést kell tenniük, ha kivisznek valakit valahova, Gáldtőre Szász Pálhoz, vagy Gyulafehérvárra a püspökhöz.

Alkalmazkodott a hatósági elvárásokhoz Elekes Viktor rektorprofesszor is. A Kollégium ügyét annyira minden gondjával és szeretetével igyekezett szolgálni, hogy időnként még elébe is ment ajánlkozásaival a hatósági elvárásoknak. Kellett is az eredményes munkához némi konformista simulás. Szerencséjére ez nem volt idegen az egyéniségétől sem. Ifjú tanár korában nagy 48-as függetlenségi harcos volt, öregedvén aztán rájött, hogy hasznosabb a Kollégiumnak, ha a Tisza-pártot támogatja tekintélyével, az első világháborúban pedig úgy látta védettebbnek iskolája sorsát, ha a „viribus unitis” jelszavát hangoztatja. Most azt látta hasznosnak, ha készséggel felajánlja egy Enyeden átvonuló német katonának az elszállásolását pár napra a Kollégiumban, megoldva ezzel a helyi katonai és polgári hatóságok gondját.

Arról azonban csak bizalmas baráti körben vallott, hogy milyen természetű régi élményének emlékét idézte fel benne ez az elszállásolás. Még a szeme is megnevésedett tőle. Utoljára ugyanis az első világháború végén, már az összeomlás időszakában voltak elszállásolva a Kollégiumban német katonák. Mackensen visszavonuló hadseregéből pihent meg ott egy szomorú osztag. Akkor elmentek! Most meg visszajöttek! Hát nem érdekes?

És valóban megtörölte a szemét.

Erről nekem persze, a „megrögzött és szélsőséges” demokratának nem minden célzatosság nélkül beszélt.

– No lám, most mire mennénk azzal a ti híres demokráciátokkal!?

– Hát ehhez a készséges elszállásoláshoz valóban

nincs semmi köze a demokráciának – feleltem. S én sem minden éles célzatosság nélkül.

És éppenséggel semmi köze nem volt a demokráciának ahhoz a válaszhoz, amivel a hatóságok a rektor előzékenységét nyugtázták. Hát ez aztán nagyon szíven ütötte a rektor-professzort is. Rövidesen ugyanis megtisztelték a Kollégiumot azzal, hogy egy részét katonai célokra foglalták le, több tanárát pedig behívták katonának az Ukrajna ellen felvonuló román csapatok kötelékébe. S méghozzá a katonailag kiképzett, öregebb tanárokat. Az utóbbi években ugyanis magyarokat katonailag nem képeztek ki, csak munkaszolgálatosokként használták fel őket a hadsereg kötelékében.

1941 végén, az iskolai év kezdete után az alábbi tanárok kaptak katonai behívót: Szathmári Gyula szeptemberben, Szabó Mihály októberben. Az iskolai év második felében aztán jócskán megszorodott a számuk: 1942 februárjában Rácz Lajos, márciusban Bakó Árpád, Köble József, Járosievitz Zoltán és Pogány Albert kaptak behívót. De be kellett vonulnia Pécsy László iskolaorvosnak is és Szász Árpád tanítóképző intézeti tanárnak, valamint Vita Zsigmondnak. Ez utóbbiak a frontot is megjárták, Szász Árpád meg is sebesült. Így került haza, s a tanév végéig már nem is léphetett szolgálatba.

„A tanárok katonai összpontosítása a III. évharmadban tetőfokát érte el – panaszkodik a Bethlen-főgimnázium értesítője. – Volt idő, amikor a főgimnáziumnak hat tanára és az igazgatói titkár is katonai szolgálatot teljesített. A Kollégium egy részét katonai célra foglalták le...”

A könyvalakban 1944-ben megjelent értesítőnek az akkori időre jellemzően olyan nehézkesen hosszú, pontos és kétnyelvű címe van, hogy lapalji jegyzet helyett a szövegbe kívánkozik. Tehát: „A romániai református anyaszentegyház. Az Aiud-i ref. Bethlen kollégium 126–128. számú engedély alapján nyilvánossági joggal felruházott fiú főgimnáziumának értesítője az 1941/42. és 1942/43. iskolai évekről.

Ugyanez az értesítő számol be arról is, hogy ugyan csak sűrűn látogatták a gimnáziumot az állami ellenőrök:

„Szeptember 17–18-án Țeposu Silviu vezérfelügyelő úr tartott ügykezelési vizsgálatot. November 6-án Ghiția Olimpiu vezérfelügyelő külön megbízatás alapján tartott rövid vizsgálatáról bizalmas jelentést tett a nemzetnevelésügyi minisztériumnak. December 12-én Manciulea Ștefan felügyelő úr az órarendet és a tannaplókat ellenőrizte. Május 5–6-án Țeposu Silviu vezérfelügyelő úr pedagógiai ellenőrzést végzett. Augusztus 18–19-i ügykezelési vizsgálata alkalmával Țeposu Silviu vezérfelügyelő úr ellenőrizte a nyári munkaszolgálat megszervezését és az 1941–42. évi iskolai anyakönyveket.”

Elekes rektor-professzor lelkiismeretes munkálkodása és ügyes viselkedése folytán mindezeket simán megúszta – egyelőre – az iskola. Talán mondanom sem kell, hogy az, ami Enyeden történt, nagyjában-egészében tükröképe lehetett valamelyik észak-erdélyi román középiskola akkori életének.

De párját még hasonlóságában sem találom annak az „esetnek”, ami Pogány Albert igazgatóval történt Enyeden. Őt egyszer már behívták katonának, de csak március 15-től 24-ig volt oda. Akkor talán Szász Pál sikeres közbenjárására hazaengedték. Június 6-án azonban újra behívót kapott. Ezt már nem bírta elviselni. Odüsszeuszhoz hasonlóan, de kevésbé klasszikus és sokkal mulatságosabb módon menekült ki Polüphemosz barlangjából. Egy juhnyáj közepén négykézláb tipegett át a határon, hogy elkerülje az újabb katonai szolgálatot. A már említett iskolai értesítő ezt így panaszolja el: „Júniusban elhagyta az országot Pogány Albert igazgató. Kritikus helyzetben hagyta az iskolát, melynek vezetését oly sok bizalommal bízták rá.”

Úgy vélem, nem tévedek, ha a tanári behívások kérdésének kölcsönös rendezését Szász Pál és a brassói magyar konzul szerencsés kezdeményezésének tartom. Más magyar középiskolának nem voltak ilyen panaszai, Szász Pál pedig a Bethlen-gimnázium, sőt az egész enyedi Kollégium főgondnokaként mindenképpen felelősnek és illetékesnek érezhette magát. Az egyezmény ugyanis létrejött. Közli az iskola értesítője is 41. lapján, az alábbi szöveg szerint:

„A M. St. M. 53003/1942. jún. 30-án kelt rendelete szerint a román és magyar kormány között létrejött megállapodás értelmében a kölcsönös viszonyosság elvénél fogva a magyar tanárok és tanítók mentesek a katonai összpontosítástól még az iskolai szünetek alatt is. A rendelet megjelenése után a katonai szolgálatra behívó katonai egységek a rendelet felmutatásakor a behívó parancstól minden alkalommal eltekintettek.”

Pogány Albertnek nem volt türelme kivárni az egyezményt. Vagy nem bízott a sikerben? Szökésével kapcsolatban ugyanis olyan vélekedés alakult ki, hogy ismételt behívását a helyi rendőri hatóságok kezdeményezték, éspedig éppen azért, mert feltűnően sokat látogatta Gáldtón Szász Pált, amiről az ottani csendőrség Enyedre is, Gyulafehérvárra is mindig jelentést tett. (Hát hogyan látogatta volna iskolája főgondnokát?)

Ennek a vélekedésnek nem sokkal később – a magam „katonai kalandja” után – én is kezdtem igazat adni. Ez pedig olyan árulkodóan jellemző történet akkori helyzetünkre, hogy érdemesnek tartom több szót vesztegetni rá.

Az egyik már ismertetett rendőri érdeklődés során elárultam, hogy az én katonai helyzetem – érdekelte őket – igen egyszerű, mert már az első sorozásomkor alkalmatlannak minősítettek, s erről írást is adtak. A szabályzat szerint ugyanis alkalmatlan a fegyverviselésre az, akinek jobb hüvelykujjából két ujjperec hiányzik. Nekem pedig épp két ujjperecet tépett le gyermekkoromban egy cséplőgép fogaskereke. Fel is tüntették ezt az alkalmatlanság okaként azon a cédulán, amit a sorozóbizottságtól kaptam.

Nos, nemsokára ezután behívó parancsot kézbesített ki a rendőrség a Gyulafehérváron esedékes *pótsorozásra*. El is mentem hűségesen papírom birtokában bátran a megjelölt kaszárnyába, ahol belevegyültem a vármegye csonkáinak, bénáinak, súlyos betegségben szenvedőinek nagy tömegébe. S mind vártam, hogy szólítsanak már a bizottság elé. Szóltam is, nem is egyszer, ennek érdekében az ott rendelkező törzsőrmesternek, de mindannyiszor Caragiale híres mondatával' rázott le a nyakáról:

– Légy egy picinyke türelemmel!

Így telt el az egész nap. Éjszakára a püspöki aula egyik vendégszobájába kérezték be. Márton Áron püspök kedvesen fogadott, meg is vacsoráztatott. Volt katonája is az első világháborúban, mosolyogva intett türelemre:

– Így megy ez a katonáéknál.

Nem kerültem sorra azonban a második nap sem. S akkor este felajzott türelmetlenségemben eszembe jutott, hogy én itt aligha is szerepelhetek a rendes kimutatásokban, mert engem Nyárádszeredában soroztak, a marosvásárhelyi hadkiegészítő pedig aligha küldte át az ottani iratokat Észak-Erdélyből Gyulafehérvárra. Erre a felismerésre úgy elfogott a türelmetlenség, hogy nem az aulába mentem szállást kérni újra, hanem egyenesen az állomásra. Felültem ott az első vonatra, hogy vigyen haza Enyedre. Igen ám, de az a vonat csak Tövisig vitt. Nagy elkeseredésemben és elszántságomban gyalog vágtam neki az enyedi útnak. Éjjel két óra után vertem fel a családomat, megrémítve feleségemet feldúlt, elkeseredett ábrázatommal. Másnap fel se keltem, akkora lázam lett. Enyed közkedvelt öreg doktora, Ambrus bácsi – így neveztük a Szász Pállal való közös barátság jogán – csak négy nap múlva fedezte fel, hogy a nagy és macacs láz oka nem egyszerű hűlés, hanem egy felszedett orbáncfertőzés, amelynek jele ott volt egy gennyes daganatocskában a jobb lábszáramon. Fel is vágta mindjárt. Mire azonban a műtét után megszűnt a láz, az aggodalom tett beteggé: mi lesz most? Nem engedelmeskedtem egy katonai parancsnak, nem jelentem meg a pótsorozáson.

Dr. Nagy Miklós barátom, a Müller-féle ügyvédi iroda tényleges vezetője nyugtatott meg. Kérvényt írt a gyulafehérvári hadkiegészítő parancsnoksághoz: fogadjanak a legközelebb esedékes pótsorozáson, mert a mellékelt orvosi bizonyítvány szerint az orbánc, fertőző betegség lévén, megakadályozta, hogy az első behívási parancsnak eleget tehessek.

A következő pótsorozáson bezzeg hamar sorra kerültem. Egy fiatal katonaeorvos imádkozásra fogta össze a két tenyerem, hogy a két hüvelykujj egymással szembe

kerüljön, aztán addig pászolgatta-rángatta a kezem, amíg felkiálthatott:

– Nem is igaz! Csak egy ujjperc hiányzik. Segéd-szolgálatra alkalmas!

Tudtam már, hogy rendőrségi kezdeményezésre hívtak be pótsorozásra. Akkoriban én is gyakran jártam ki Gáldtőre Szász Pálhoz.

De akkor már jóval túl voltunk 14-én, amikor Enyeden először éltük át a kölcsönösségi politika egyik durva, retorziós változatát, amelynek lényegére Petru Grozának olyan érzékletes metaforával sikerült rámutatnia. Túl voltunk a napon magán, de nem a fenyegetettség rémületén, amely immár tömegeket kerített hatalmába, nem néhány tanárt; és nemcsak Enyeden, hanem egész Dél-Erdélyben, a magyar kisebbség legszélesebb dolgozó tömegét, a falusi termelő rétegeket, a földművelőket.

A fenti napon egy-egy rendőrségi alkalmazott vezetésével bizottságok látogatták végig az enyedi magyar házakat, lakásokat, és az utolsó szemig elkobozták a gabonaféleségeket. Néhol odáig mentek, hogy kimérték a dagasztóteknőből a kenyérnek bekovászolt lisztet is. Én nem voltam termelő, de engem is meglátogattak, s mert semmiféle gabonakészletem nem volt, egy félzsák korpát koboztak el. A télire nevelt s levágásra kiszemelt süldő részére szereztem be. Nem titkolták, sőt egyenesen tudomásomra adták: megtorlásul teszik, mert Észak-Erdélyben a beszolgáltatási rendeletek durva és megkülönböztető alkalmazásával s emellett még külön rekvirálásokkal éhínségre kárhoztatják a román parasztságot. Nyilvánvalóvá vált ebből, hogy az egész dél-erdélyi magyar nemzetiség ellen irányuló általános érvényű rendelkezés végrehajtásáról van szó.

Délutánra már az Enyed környéki magyar falvak földművesei is behordták az EMGE székházába riadtságukat. Mit adnak enni családjaiknak? Mivel tartják az állataikat? Voltak községek, ahol a királyi diktatúra idejéből örökölt „országörök” nevű ifjúsági szervezetet is igénybe vették a hatóságok. Ilyen helyeken aztán alapos munkát végeztek nemcsak elkobzás, hanem a gyűlölet felszítása terén is. Voltak viszont vegyes lakosságú fal-

vak, ahol a román parasztok látható elkedvetlenedéssel fogadták az elkobzások hírét, helytelenítették a rendeletet, embertelennek, igazságtalannak tartották az elkobzásokat, s felajánlották segítségüket kifosztott gazdatársaiknak. Jelentettek olyan esetet is, hogy a román szomszéd titokban átdobott egy zsák búzát a kerítésen. Azért titokban, nehogy a hatóságok észrevegyék s azt is elkobozzák. Máshol román ismerőseik, sok helyen rokonaik vigasztalták a magyar kárvallottakat, ne féljenek, nem hagyják őket segítség, támogatás nélkül nagy bajukban.

Hamar kialakult az a magyar közvélemény is, hogy olyan kérdés ez, amelynek a német–olasz katonai egyeztető bizottság elé kell kerülnie. A panaszok begyűjtésében, jegyzőkönyvelésében részt vett az EMGE minden alkalmazottja, de igen sokan segítettek a gimnázium tanári karából is. Összefoglaló jelentést nekem kellett szerkesztenem. Kettőt is, emlékirat formájában. Egyet Szász Pál részére, amelyet a katonai vegyesbizottság előtt kell használnia, egyet pedig a brassói konzul, illetve közvetítésével a magyar kormány részére. Ez utóbbiban – ez volt Szász Pál kívánsága – nyomatékosan emeljem ki a román lakosság sok helyen tapasztalt helytelenítő magatartását, segítőkészségét.

A katonai vegyesbizottság valóban kiszállt Enyedre is. Dehmel német ezredes a vasúti állomáson egy szalonkocsiban fogadta Szász Pált. Passasini olasz kapitány valamiért nem is volt jelen. A német ezredes udvarias volt, meghallgatta Szász Pál előterjesztését, de kedvetlenül helytelenítette, hogy a két szövetséges ország egymás közti viszálykodásra keres alkalmat, ahelyett, hogy „minden erejüket a keleti front szolgálatába állítanák, ahol most az európai civilizáció sorsa dől el...” – Ilyesfélére tartotta szükségesnek felhívni a figyelmet – számolt be kedvetlenül Szász Pál –, amikor én azt javasoltam, hogy talán mindkét kormányt a beszolgáltatási rendeletek enyhítésére s az erőszakos rekvirálások beszüntetésére kellene inteni...

A vizsgálat hetekig elhúzódott. S végül helytelenítette a dél-erdélyi elkobzásokat, és javasolta, hogy adják vissza a károsultaknak, amit elvettek tőlük.

Ez sok huzavona után többé-kevésbé meg is történt.

Én is visszakaptam a fél zsák korpát.

A beszolgáltatási rendeletek szigorúságán azonban semmit sem enyhítettek, sőt időnként ismétlődtek az erőszakos rekvirálások is. A harapófogó szárát Budapesten is, Bukarestben is azok tartották a kezükben, akik versengve igyekeztek jól ellátni a keleti fronton harcoló nagy szövetségest. Használták is sokszor és készségesen. Egyszer a már felszított gyűlölet eredményeként, más-kor éppen a gyűlöletszítás céljából, sokszor nagy kérdésekben, kevesebbszer kisebb viták megoldása érdekében, néha csak a nemtelen kellemetlenkedés, a „borsot törni a másik orra alá” szándékával. S előfordult, hogy minden nemesebb érzés és erkölcsi követelmény rút megcsúfolásának eredményével.

Csatári Dániel történettudós *Forgószélben* című, erről a korszakról szóló vaskos könyvében (Akadémiai Kiadó, Bp. 1969) a történelmi adatok százainak gondos összegyűjtésével és körültekintő elemzésével egy egész fejezetnyi tanulmányt szán ennek a cseppet sem rokonszenves kérdésnek a feldolgozására.* Én nem történelmet írok, hanem a magam szűk önéletrajzi visszaemlékezéseit. Annyit érzek tehát feladatomnak, hogy életem néhány ilyen vonatkozású enyedi epizódját – tanúvallomásként – ide, ebbe a fejezetbe csoportosítsam. Nem minden célzatosság nélkül, persze. Azt akarom, érezze meg az olvasó, hogy minden ilyen vizsály vagy csak egyszerű ellentmondás szerzői mindig azok voltak, akik a harapófogó szárát itt és ott a kezükben tartották.

Íme, egy ilyen epizód:

1944. július második felében az enyedi rendőrség, de onnan is a sziguranca felelőse, egy Kisinyovból menekült és ott elhelyezkedett, keménységét fitogtató ember tucatnyi enyedi polgárt idézett be. Határozottan, de inkább durván tudomásunkra adta (én is köztük voltam), hogy azonnal csomagoljunk, mert utaznunk kell. Rendőri kísérettel kit-kit külön kényszerlakhelyre kísérnek majd. Hogy mennyi időre? Azt előre nem mondhatja meg, mert ez megtorlás az Észak-Erdélyben történt hasonló – ro-

* A kölcsönösségi nemzetiségi politika válsága és csődje.

mánok ellen hozott – magyar intézkedések miatt. Úgy csomagoljunk tehát. Egy óra múlva indulunk...

Ma már nem emlékszem pontosan a részletekre. Ezért egy nálamnál fiatalabb, akkori sorstársamhoz, Horváth Zoltán enyedi nyugalmazott tanárhoz fordultam, segítsen pontosítani, kiegészíteni emlékeimet.

Levelemre először mentegetőző választ kaptam, de aztán váratlanul egy olyan pontos és érdekes tájékoztatót, hogy érdemesnek és főként érdekesnek tartom – a nem kinyomtatásra szánt könnyed fogalmazása ellenére is – egészében közölni:

„Kedves Sándor!

Nagyenyed, 1983. I. 25.

Csodával határos módon előkerült »A nagyapoldi internálásom napjairól« írt naplóm. Most pontosan tudlak értesíteni az ezzel kapcsolatos dolgokról, ha nem volna késő. Az internáltak névsora a következő:

1. Szigethy Béla, a Kisegítő Takarékpénztár igazgatója

2. Müller Bubi

3. Dr. Nagy Miklós

4. Csipkés József órá

5. Szion Ferenc

6. Dr. Nagy Endre, a csombordi gazdasági iskola igazgatója

7. Csefő Sándor, a Tanítóképző igazgatója

8. Ifj. Veress István tanár

9. Vita Zsigmond

10. Kénossy Zoltán

11. Te – és

12. Én

A társaság két csoportban utazott. Csefő, Nagy E., Veress I. és Müller Bubi Arad felé, főleg Hunyad megyébe (Déva köré). Mi Veled, Szigethyvel, Nagy Mikivel, Csipkéssel és Szionnal Szebenbe mentünk. Szállodában aludtunk, és a »Bufnița« c. vendéglőben vacsoráztunk. Sörözés közben Szion bűvészműtárványokkal szórakoztatott.

Reggel 1/2 3 felé indultunk vonattal Szerdahelyre (Mercurea). Reggel 6 órára megérkeztünk a csendőrsre.

Lăpușeanu rendőrkomiszár vezetett. Úgy déli 1 óra felé elindultatok (Te, Csipkés és Szion Poianára, Szerdahelytől 13 km). A szekér olyan kicsi volt, hogy csupán a csomagjaitok fértek fel, s ti kutyagoltatok a szekér után.

Én Nagy Mikivel egy másik szekéren egy csendőrőrmester kíséretével elindultunk Nagy-, illetve Felsőapold felé. Szerdahelyről kiérve az országút melletti vendéglőben nagy örömmel találkoztam veletek. Itt ebédeltetek, és vártatok egy másik alkalmatosságot, amivel tovább menjete. Ebédelésünk után Töletek elbúcsúztunk, s egy alkalmi autóval Apold felé indultunk.

Ottani exiliumomról naponta vezettem naplót. Minden nap kellett jelentkeznem a csendőrőrsön. Az őrmester igen megérett módon viselkedett velem, elszállásolt egy száz családnál, és gondoskodott kosztolásomról.

Többször társalogtunk egymással a háborúról. Beszélgetéseink konklúziója azonban az erdélyi román–magyar megbékülésben csúcsosodott. Megállapodtunk, hogy itt Erdélyben a két nép testvéri békében kell éljen...

Örvendenék, ha hasznodra szolgálhatnék ezekkel az adatokkal.

Jó egészséget kívánva szeretettel ölel:

Tutu”

A levélben felsorolt névsorból első tekintetre szemet szűr két név. Akkor is töprengtünk rajta, hogy miként kerülhetett a sziguranca listájára a többiek közé. Ma is csak valószínűségi magyarázattal szolgálhatok. Csipkés József órásmestert – üzlete is volt – mint szociáldemokratát tartották számon a rendőrségen. Szion Ferenc cigány származású, hányatott életű, sokféle foglalkozású jövevényként volt ismert Enyeden. S még arról, hogy érdekes bűvészműtávkönyvet tudott. Vásári bódékban szerepelt velük valamikor. Nagyenyeden közvetítéssel foglalkozott. Ingatlanoktól kezdve használt bútorokig mindent ajánlgatott mérsékelt százalékkért az eladó megbízásából a felkutatott venni szándékozónak. Így került kapcsolatba velem is: egy még teljesen új, nem is használt, egy visszament házasság folytán eladóvá lett ebédlőberendezést ajánlott részletfizetésre, hogy „legyen mivel bebútorozni a szép nagy lakást”. Talán ilyen üzletei

miatt tartották számon a rendőrségen és írták közénk, hogy kilegyen a tucat? A többiek ugyanis mind értelmiségiek voltak, s valamilyen kapcsolatban állottak a Kolégiummal, a Magyar Népközosséggel vagy az EMGÉ-vel. Kénossy Zoltán például biztosan az EMGÉ-nél viselt beosztása miatt került a listára. Központi felügyelő volt.

S hadd említsem meg itt érdekességként, hogy társadalmi rangban csak Sziont értékelte a rendőrség kevessebbre nálamnál. A többieket ugyanis mind az országút melletti nagyobb községekben helyezte el, s lehetőleg módosabb gazdáknál, csak Csipkést, Sziont és engem vittek egy mellékúton fölfelé a havasokba. Ott Csipkést mindjárt a legelső csendőrőrsnél, Poianán lehagyták, engem másnap Jinára szekereztettek az ottani csendőrségre, Szion pedig valami kis faluba került a közelben, ahova gyalog kellett felbandukolnia. Persze csendőri kísérettel ő is.

A bánásmód ellen nekünk se lehetett panaszunk. Szerdahely után az országút menti szövetkezeti vendéglőben kísérőink addig töltették velünk az időt – Szion megint bűvészmutatványokkal szórakoztatott –, amíg egy Poianára tartó alkalmi szekér érkezett. Azt megfogadtatták velünk, hogy ne cipekedjünk gyalog a kofferjeinkkel. Poianán Csipkés lemaradt, Sziont pedig elkísérték a számára kijelölt faluba. Én egy éjszakát Poianán töltöttem egy padon, mert szekeret Jinára csak másnap kaptunk. S akkor két csendőr is jött velem, mert erősítést is vitünk az ottani őrsnek. Katonaszökevények bujkáltak a falu fölötti erdőségekben. A szekeret persze az én teremre fogadtuk, mert a csendőrök gyalog is elbírták volna a fegyverüket, csak nekem lett volna igen terhes a kofferem felfelé a hegyen. Ott is ültem a szekeres gazda mellett a bakon, s hátunk megett a két csendőr. Velem nem nagyon törődtek, még csak nem is kíváncsiskodtak, megelégedtek annyival, amennyit a velem jött papiros mondott rólam. Egymás gondját-baját osztogatták a hátunk mögött. Mégsem volt unalmas a kerékvágásokkal felárkolt úton, a sokszor dőlingelő szekéren. Különösen izgalmassá azonban akkor vált, amikor beértünk a faluba. A csendőrök ugyanis két háznál is megállították a szekeret, leszöktek róla, s fegyveresen bementek a ház-

ba. Aztán hallottuk, hogy dübörögnek a csendőr-csizmák a falépcsőkön felfelé a ház padlására. A fuvaros mellett halkán fohászzkodott. Hosszú percek után újra dübörögtek a csizmák, de most már lefelé. A fuvaros az udvarra lesett, s felsóhajtott:

– Hál istennek, nem kapták meg.

Megértettem, hogy katonaszökevényt kerestek, hiszen mind ezt tárgyalták útközben.

Nem jártak nagyobb szerencsével a másik háznál sem. Ott az istállót és a szénatartó padlást kutatták meg hiába. S csak azután mentünk a község házára, s adtak át hivatalosan a jegyzőnek azzal az utasítással, hogy helyezzen el valahová. Nekem csak annyit hagytak meg, hogy minden reggel nyolcig jelentkezzem a közeli csendőrőrsön. Mégsem léptem át egyszer sem a csendőrlaktanya küszöbét. Nyár volt, valamelyik csendőr mindig kint állt az ajtó előtt, s még messzire voltam, s már intett: jól van, látott, menjek, amerre akarok.

Mentem is ki a mezőre. Aztán távolabb is, az alsóbb fekvésű erdős részek felé. Soha életemben olyan szép és kiterjedt nyírfaligeteket nem láttam, mint ott. Árnyék- és napfényfoltok táncoltak alattuk a dús és százsínű virágokkal a széljárás dallamára. Átsütött a nap a fákon, nem erdőtalaj volt alattuk, hanem csodálatosan szép mező, gyér fűvel és magasra nőtt virágokkal. Össze is jöttünk egyszer mi ide egymás közelébe száműzött hárman: Csipkés, Szion és én. Megtehetjük, volt rá időnk egész nap a reggeli kötelező jelentkezések között.

De voltak izgalmas látni- és hallanivalók bent a falvakban is. Nemegyszer hallatszottak le egész sortüzek a magasabb erdőségekből. A falvak népe ilyenkor feszülten hallgatva fülelte a lövöldözést, figyelte az irányt és a helyet, ahonnan hallatszott. A csendőrök hajszolták ott a megszaporodott katonaszökevényeket. Nem sok sikerrel, de most már mindkét részről fegyveres csetepatékkal. Más módszerrel próbálkoztak hát. A feleségeket, édesanyákat vitték be a csendőrőrsre. Így aztán két ízben is láttam, amint két csendőr fegyveresen kísért maga előtt egy-egy síró asszonyt, s mellette merev arcú, komor férfiakat.

A falvak népének elege volt a háborúból.

Ez lett volna az oka, hogy a falusiak nemegyszer ki is mutatták, hogy a rokonszenvük velünk van s nem a csendőrökkel? Minket is a csendőrök üldözöttjeinek tekintettek?

Az én házigazdám egy faluszéli szegényparaszt volt. Itt szállásolt el a jegyző. Igen kevés térítést kért a szállításért, ami egészében egy, a tiszta szobájukban elhelyezett ágyból állott. Beszélgetni is próbált velem. Elmondta, hogy az ő fia is katona, s bizony nagyon hiányzik a házból. És a munkából. Amikor pedig látta, hogy milyen nehezen boldogulok a román nyelvvel s különösen a falusi idiómával, a jegyzőjük jutott – jellemzően – az eszébe.

– Vinné el az ördög. Nem szólott volna egy szót sem veled magyarul, pedig ő is magyar. Félti az állását a szerencsétlen...

Két hétig szalonnán és száraz tésztán éltem, amit a feleségem csomagolt, hogy sokáig használható legyen. A kenyeret a szalonnához ott szereztem a boltban, ott azonban rendszeresen nem árultak élelmiszereket. Lehet, a magukéból adtak egy-egy sarkalatnyit, s nem is drágán. De kaptam az eléggé fiatal háziasszonyomtól három ízben meleg ételt is: juhhússal főzött levest, amit a szagáért nehezen bírtam, de azért hősiesen elfogyasztottam a benne főtt hússal együtt, nehogy megbántsam őket. Távozásomkor aztán ezért is fizetni akartam, de riadtan tiltakozott. Hálám kifejezése is csak az ott hagyott szagos mosdószappanom volt. Ezt viszont pirulva kérte is. Ők ugyanis olyan ritkán mennek be Szebenbe, ahol ilyesmit venni lehet...

Aztán kezemben a kofferrel maga elé terelt csendőröm, s így mentünk most már befele Poianára, ahonnan friss csendőr kísért autóbuszon Szelistyén keresztül Nagyszebenbe a csendőrparancsnoksághoz. Előbb azonban a város szélén megállottunk kicsit felüdülni egy falatozóban. A csendőr tojásos likórt kívánt meg, mert Poianán már reggelizett. Én a likőr mellett valami hideg fásírozottat is ettem nyers paradicsommal. Először történt ez meg életemben, talán ezért is maradt meg ilyen élesen az emlékezetemben. Mármost az első nyers paradicsom elfogyasztása.

Az első világháború alatt, még kisdíák koromban láttam a nyárádmenti keskeny vágányú vonaton egy kövér német katonát, aki úgy harapta az érett nyers paradicsomot, mint én szoktam az almát. Folyt le a paradicsomlé a szája két sarkán. Úgy, elcsodálkoztam ezen, de úgy meg is undorodtam, hogy soha paradicsomot meg nem ettem volna, csak leves és szósíz formájában, ahogy mi akkor otthon általában szoktuk. Nem volt akkor még emberi éték nálunkfelé a nyers paradicsom. Most azonban – mondhatom – felségesen esett a sok szalonnakenyér kosztolás után.

A csendőrpáncsnoksághoz csak délben mentünk fel. S akkor már ott voltak a Szeben megyébe „száműzöttek” valamennyien. Betereltek egy éjszakai szállásra tömegfekvőhellyel berendezett szobába, s ott ültünk este tízig. Akkor szinte látható örömmel jött egy csendőr, s jelentette, hogy megkapták a telefonértesítést: mehetünk haza. Lehet, attól tartottak, hogy éjszakára is ott maradunk, s nekik – udvariasságból – át kell engedniök számunkra a legénység éjszakai szálláshelyét.

S végül hadd említsek még egy érzelmileg minket közlőrl érintő „kölcsonösségi” epizódot. Ez távolról sem volt ennyire „kedélyes”, inkább otromba annyira, hogy rágondolva még ma is a szégyenpír ég az arcomon.

1944. március elején olvastuk a hazai lapokban, hogy Kolozsvárt egyetemi hallgatók s köztük még teológusok is tüntetést rendeztek Hossu görög katolikus püspök ellen. Behatoltak a papnevelő szemináriumba is, s nem átalották tettleg is bántalmazni a püspököt. De hol van itt a minden erkölcsiséget megcsúfoló kölcsonösség?

A budapesti rádióból kaptuk meg a magyarázatot. A kolozsvári tüntetésben a felháborodott ifjúság érthető feleletét látta a Brassóban lejátszódot durva inzultusra, amely a brassói magyar konzult érte. Február végén a konzul vacsorát adott a Korona-étterem nyilvános éttermében brassói barátai tiszteletére. Vacsora közben – talán túl hangosan bizonyították beszélgetésükkel magyar mivoltukat – román csoportok törtek be az étterembe, szétzavarták a vendégeket, s tettleg is bántalmazták a brassói magyar katolikus főesperest.

Erről viszont a hazai lapok nem írtak semmit, ezt a kolozsvári lapok „futották ki”.

De amíg ennyire „tisztázódott” a dolog, mi Enyeden Márton Áron püspököt és a gyulafehérvári papnevelőt féltettük a megtorlástól, a kölcsönösségi politika eredményességét ilyen esetekkel bizonyító, a kölcsönös gyűlöletszítást törvényesítő „erkölcs” nevében.

És most hadd zárjam ezt a fejezetet egy idézettel. Világító élményem volt nekem ez a szöveg, amikor először olvastam. Úgy éreztem, én is így fogalmaztam volna Enyeden, ha lett volna akkor ott elég ismeretem és érettségem hozzá. És világító élménynek érzem most újra, amikor ide másolom a magam könyvébe, mert ma még inkább a magam szövegének is érzem. Csatári Dániel írta annak a tanulmánynak a vége felé – tanulságul –, amelyről már említést tettem.

Íme, ez a sokáig figyelmeztető, világító szöveg:

„Lehet-e csodálkozni azon, hogy annak a nemzetiségi politikának, amelynek a magyar és román népi tömegek voltak a kárvallottjai, a fasiszta Németország kiszolgálói és kegyeltjei lettek a haszonélvezői? Ahogy a versenyfutás motívumától meghatározott magyar–román viszony kizárólag a hitleri diplomácia szándékainak kedvezett, ugyanúgy a kölcsönösségi nemzetiségi politika egyedül a német népcsoportok kiváltságait biztosította. [...]

Hogy a farizeusi szemforgatás ellenére ennek a nemzetiségi politikának a végrehajtói tisztában voltak annak valódi és tényleges következményeivel, arra vonatkozólag idézünk néhány hiteles forrást. Emil Hațieganu, aki a két kormány hallgatólagos megegyezése folytán az észak-erdélyi románság vezetőjének számított, látva a retorziós elvek alapján álló nemzetiségi politika kölcsönösségét, a román vezető köröket az ottani magyarsággal szemben tanúsítandó megértőbb magatartásra hívta fel, aminek az lett a következménye, hogy őt magát kezdték hazafiatlannak tekinteni. Iuliu Hossu szamosújvári kolozsvári görög katolikus román püspök többször azzal a szándékkal utazott Romániába, hogy a kisebbségek számára kedvezőbb légkört teremtsen, de néhány ígére-

ten kívül képtelen volt más egyebet elérni. Ugyanerre az eredményre jutott Márton Áron gyulafehérvári püspök is, aki több ízben megállapította: »a magyar kormány kétévi politikája román viszonylatban nem vált be, mert nemcsak nem tudta beváltani a dél-erdélyi magyarság által hozzá fűzött reményeket, hanem a dél-erdélyi magyarság köreiből egyenesen azt a benyomást engedte lábrakapni, mintha a magyar kormány az ő sorsával nem törődne.«⁷⁷*

* Forgószélben. 143–144.

MÁSODIK ENYEDI OTTHONOM

Nem véletlenül emlegette Szász Pál az új lakással kapcsolatban, amelyet ő szerzett nekem, a *történelmi patinát*. Az enyediak általában „a Burgnak” nevezték azt a házat. Kelemen Lajos történettudós szerint „ez csak olyan féltréfás megtisztelő név”, amivel „a múlt században, sőt századunkban is” emlegették, illetve emlegetik „a Kemény család kúriaszerű, földszintes városi házat”.*

Szentimrei Jenő *Városok, emberek* című önéletrajzi regényében (Bukarest, 1973) azt mondja róla, hogy a Várszeg utcában az ő diákkorában terpeszkedett el ez a főispáni lakás, amelyben akkor éppen a „púpos főispán Zeyk Dániel székelt családjával, egy melléképületben pedig két öregecske aggszűz, két Kemény bárónő vonta meg magát”. Én a Burg elnevezést nem tréfásan megtisztelőnek gyanítottam, inkább – éppen főispáni jellege miatt – Bécsre célzó gúnyos szándékúnak. Az utca elnevezése pedig – Müller Bubi tanúsága szerint – a *Varcagás* utcából finomodott tán éppen Zeyk főispán korában Várszeggé, ahogyan a derék enyediak az eredeti Schwartze Gassét a maguk szájíze szerint átmenetileg magyarosították.

Én már az utca nevét *Avram Iancu*nak ismertem meg, a házat pedig a „gyászos léckerítés” helyett ugyancsak feketére festett, téglafalba illesztett vaskerítés mögött pillantottam meg, de nem az utca sorába illeszkedve, hanem mélyen bent elnyújtózva egy nagy udvaron, egy kőszegély mögé felpúposított kerek virágos grupp mögött, hogy kocsifeljáró képződjék mögötte a ház bejárataig. A grupp bal felén egy gyönyörű rezgőnyárfa vonta magára a figyelmet, lekötve a tekintetet ezüstszínű levele folytonos vibrálásával, engedve a legenyhébb légáramlásnak is. A ház azonban igazán szép és megnyerő nem az utcára néző felén volt, hanem hátulról a kis park felől

* Művészettörténeti tanulmányok II. Bukarest, 1982.

nézve, ahol egy tekintélyes oszlopos kőtornác avatta igazán úri kúriává.

Szép volt azonban a gondosan tervezett kis park a ház mögött, amelyre a kőtornác nézett. Nem volt benne két egyforma fa, cserje, bokor. S leghátul, az alján, egy hatalmas sátorszerűre nevelt platánfa alá kanyarodott be egy sombokor mellett a kissé elhanyagolt kerti sétány.

A hosszú ház közepe volt a nekünk szánt lakás. A jobbra eső szárnyon Hegedűs nyugalmazott tanár lakott szép, de mégiscsak előzvegyült apja mellett maradt, már hervadó lányával, balra Vita Zsigmond édesanyja, kettesben házvezetőnőjével, aki segítségül maradt mellette öregkorára.

Bevallom, megilletődve néztem meg a nagy ház közepén nekem szánt és hátul a kőtornácra nyíló terem-szerű két nagy szobát. A bejárati ajtó mögött egy kis előtér volt, amolyan „topogó” hóhullásos vagy esős idő esetére. Innen nyílt ajtó az előszobába, amelyben mi a konyhát rendeztük be. Az ennek megfelelő másik kis szobát jobb oldalon magamnak szemeltem ki. Ide csak a konyhán és a két nagy szobán keresztül lehetett bejutni erről az oldalról. A kert felől pedig csak a második nagy szobán át, amelyet mi ebédlőnek neveztünk ki. A lakás különlegessége, vagy inkább furcsasága az volt, hogy ezt az ebédlőt a hálószobával nem középen egy ajtó, hanem két végén egy-egy háromszögű átjárófülke kötötte össze. A kertből tehát, az ebédlőn keresztül, közvetlenül lehetett az én dolgozószobámba jutni.

Ó, de a berendezkedés eltervezésével várnunk kellett addig, amíg én leküzdöttem megilletődésemet. Néhány perc kellett, amíg melázásom feloldódott. Ezekben a szobákban és ebben a kis parkban sétált, nem ritkán csak sértődötten ténfergett a kicsit bizony félszeg, de annál érzékenyebb kamasz, a diák Kemény Zsigmond rokonai szívesen látott vendégeként. Innen járt iskolába, a Bethlen-kollégiumba. S itt csiszolódott, potyolódott csalódásokon át később is elégszer a ház úri vendégei között, amíg olyan lelki és érzelmi mélységekig ért el, hogy aztán kiérdemelte pusztakamarási síremléke találó felirátát:

„A fáklya másnak szolgál, magát emészti meg.”

Feleségem nem tudhatta, hogy engem milyen gondolatok tesznek olyan elmélázóvá, azért kissé tán türelmetlenül kezdte felsorolni a gondokat, amelyek nemcsak őt, hanem engem is érintettek: Hogyan fűtjük ki, tesszük otthonná ezeket a nagy „hodályokat”? És mivel bútorozzuk be? Hiszen az egyikben elfér minden, amink van.

Abban hamar megegyeztünk, hogy a bejárat utáni kis előszobából konyhát csinálunk. Ez a legfontosabb, ugyebár. Nem hurcolhatunk minden étkezéshez szükséges élelmiszert át az egész lakáson. Akkor pedig a mellette levő szobában kellene étkeznünk, ha volna ebédlőberendezésünk. Igaz, elfér ott hálószoba-berendezésünk mellett még egy ebédlőasztal és a székek. A másik terem pedig, a tulajdonképpeni ebédlő üresen marad, amíg megfelelő bútorra tehetünk szert. Ha az asztalt és a székeket betesszük, csak kacagtatjuk magunkat.

A másik kis szobát viszont teljesen be tudjuk rendezni. Mintha kitalálta volna, hogy ezt én is magamnak szántam, ő is oda tervezte be íróasztalomat, könyvszekrényemet, heverőmet. Persze a rádiót is. És a vargyasi festett levelesládámat! Ez így teljesértékűen berendezett dolgozószoba lesz. És ott fogadhatjuk a látogatókat is. Az üresen hagyott nagy szobát pedig így nem kell fűtenünk, spórolhatunk a drága fával...

A fűtéssel kapcsolatos aggodalmunk azonban hamar feleslegesnek bizonyult. Már a nyár elején tíz jól megpakott szekér cserefát küldött a rektor-professzor a Kollégium erdejéből, ahol Szűcs Elemér erdőmérnök gyéritést látott szükségesnek. Azért bonyolították le ezt az ügyet a nyár elején, hogy legyen idő a kitermelt dongrafák kiszáradására a tél beálltaig. Besoroltak minket is a Kollégium tanárai közé, akik rendszerint így kapták a tűzifát télire. Tele lett hátul az üres istálló előtti gazdasági udvar farakásokkal. Csak éppen fel kellett fűrészelni és berakodni vele az üres istállóba, hogy eső ne verje, úgy száradjon ki – terveztem el magamban.

Most aztán nem kellett félnünk, hogy nem tudjuk meleg otthonná kifűteni – bármilyen szigorú tél legyen is – a mi enyedi Burgunkat.

Nem tudom, miért társul az én második enyedi otthonom emlékéhez egy másik, amely pedig semmi érdemi összefüggésben nincs vele, mégis makacsul itt jelentkezik emlékezetemben, s követeli, hogy szót adjak neki. Tán az a tény okozza, hogy közvetlenül a Burgban való elhelyezkedésünk után kéretett magához Szász Pál s beszélt meg velem a Kahána-gyerekek magyar beiskoláztatásának ügyét? Tán mintha mondta volna is: a te ügyed most már rendben van itt Enyeden, kényelmes lakásba kerültek, vegyük elő hát most már a második olyan kérdést, amelyben erkölcsileg mindketten érdekelt vagyunk. A Kahána család a mi kettőnk biztatására hagyta ott Brassót és csatlakozott hozzánk. Az a család most bajban van, a családfőt kiszakították belőle, az asszony magára maradt két gyermekével, s nagy gondban van velük, mert rövidesen iskolás korba kerülnek, s a magyar iskolák nem fogadhatnak be zsidó gyerekeket, még ha kétszeresen keresztény asszony is az anyjuk.

Ennyi emlékem maradt az ügyről. A lényeg csak, amelynek intézésében magam is részt vettem. És az a csekélyke baráti szívesség még, amit a kérdés megoldása érdekében Szász Pál kérésére tettem. De ez az emlék így annyira ösztövé, olyan vékonyka, hogy belefér egyetlen mondatba, amely mögül hiányzik akkori életünk néhez zajlása. Pedig ezt kéne megérzékeltetnem a mai olvasóval. Hiszen tudom is, hogy az egyszerűnek látszó kérdés, amelyet végül is megoldottunk, sokkal, de sokkal bonyolultabb volt.

Így jutott eszembe, hogy: de hiszen kérhetem én a magam emlékének kiegészítésére az érdekelt édesanyának, Kahána Samu özvegyének, Bodor Gizinek a visszaemlékezéseit is. Él még Bukarestben két gyermekével együtt. Férje érdemes magyar sajtószolgálat után nyugdíjas szerkesztőként halt meg Bukarestben 1963-ban.

Gábor fiamat küldtem el hozzá emlékezés-újító beszélgetésekre. Ezeknek a beszélgetéseknek a során sűrűsödött az én emlékezésem is olyanná, hogy már úgy tudom elmondani a család akkori történetét, hogy az jellemző legyen a korszakra, amelyet együtt átéltünk.

Az özvegy néha könnyek között beszélt azokról a kérésbeesett kísérletekről, amelyeket a vasgárdisták rém-

uralma idején, nem is annyira a maguk, mint inkább két gyönyörű ikerfiuk életének féltésében átéltek. Arra is gondoltak már, hogy elválnak. Csakhogy azért a gyerekek még zsidók maradnak. Mit tegyenek a gyerekek zsidótlanítása érdekében? Még az a gondolat is felmerült, hogy az édesanya tagadja le hitvesi hűségét s valljon keresztény férfit a gyermekek apjául. Kakassy Endre vállalkozott is erre a gyerekmentő szerepre. A terv azonban túlságosan kalandosnak tetszett, másrészt Giziben gyökeret vert az a gondolat, hogy talán az ő keresztény volta enyhít valamit zsidó férje helyzetén.

Ilyen körülmények között még örömmel is fogadták az enyedi elhelyezkedés lehetőségét. Biztonságosabbnak látszott a csendes kisváros, mint Brassó, ahol mindenki ismerte és számon tartotta őket. Csakhogy az antiszemitizmus elől Nagyenyeden se lehetett elrejtőzni. Közvetlen közelből is jelentkezett Orosz Károlyban, majd egy újabb zsidóellenes kormányintézkedés az apát el is szakította a családjától. S akkor Szász Pál Gizi előtt is aggodó és aggasztó kijelentést tett:

– Lehet, hogy a gyerekek élete is veszélyeztetve van!

Ez megint annyira megijesztette az anyát, hogy új kalandos terveket szőtt. Pogány Albert feleségének, Garda Babának két fiúgyermekével együtt volt családi útlevele, amelyet a Müller Bubi segítségével szerzett. És Garda Baba vállalta volna, hogy a maga két gyermeke helyett a Gizi két fiát viszi át a határon és juttatja el őket Dálnokra, a református nagyszülőkhöz. A kicsempészes azért nem került végrehajtásra, mert éppen akkor hazaérkezett az apa is, aki időnként jó pénzért 2–3 napi eltávozási engedélyt vásárolt. Az ő közbelépésére aztán mégis úgy döntöttek, hogy nem válnak meg a gyerekektől.

Akkor Müller Bubi formális elválást tanácsolt. Gizi csak adja be a válókeresetet, hogy legyen valami papír a kezükben. Müller Bubinak mint ügyvédnek lesz gondja és módja is rá, hogy addig húzza-halassza a válás kimondásáról szóló bírósági döntést, ameddig csak lehetséges, s közbejő valami jó fordulat. Gizi azonban kitartott a mellett a gondolata mellett, hogy hátha a feleség keresztény volta javít valamit a zsidó férj helyzetén.

Így maradt aztán legutolsó lehetőségként a gyerekek megkeresztelése, hogy legalább a magyar iskolába való beiratkozásuk lehetőségét biztosítsuk. De még ebben a kérdésben is bonyodalmak támadtak. Gizi természet-szerűleg a református vallásra, a magáéra gondolt. Igen ám, de Nagy Ferenc csak püspökhelyettes volt, s az igazi püspök hazájában, Észak-Erdélyben tovább vadult az antiszemitizmus. Félt tehát a „zsidóbújtatás” esetleges vádjától, s e félelmétől még Szász Pál biztatása sem szabadította meg.

Így kaptam én is tevőleges szerepet a gyermekekért folyó küzdelemben. Szász Pál tanácsára mint katolikus híve beszéltem Márton Áron püspökkel. Kértem, adjon engedélyt az enyedi plébánosnak a gyermekek megkeresztelésére. De Áron püspök is aggódott:

– Az apa zsidó, az anya református, a gyerekek katolikusok! Ezt nehéz valószínűsíteni.

Keresztelkedjék meg az anya, hogy katolikus vallásban tudja nevelni gyermekeit.

Gizi, noha a bátyja református pap volt Zágóban, vállalta ezt is a gyerekei érdekében. Hittanórákat vett a plébánián néhány hétig, aztán gyermekeivel együtt megkeresztelkedett római katolikusnak.

Mindháromuknak én lettem – bár kissé ügyetlen – keresztapjuk. Nem emlékeztem jól a szertartásra, így aztán az én szóbeli szerepemet is – bár néhány szóból állott – a keresztelő plébánosnak kellett helyettem bementetnem.

A két gyermek pedig 1943 őszén beiratkozhatott a magyar tanítási nyelvű római katolikus elemi iskolába.

Az otthonra emlékezés számai kötik ehhez a fejezet-hez az én enyedi utazásaim inkább komor, mint vidám emlékeit is. Azelőtt szívesen és sokat utaztam – soha nem is felejthetem székelyföldi riportútjaim emlékeit –, Enyeden azonban nem szívesen hagytam el a biztonságosnak és melegnek érzett otthont. Utáltam, hogy rendőrségi engedélyt kellett kérni. És nem is éreztem biztonságosnak magukat az utazásokat sem. A rendőrségen mindig aprólékosan elmagyarázni az utazás célját és szükségességét, s még így is kitenni magunkat a visz-

szautasításnak, mert megalázó volt, hogy ott nem mindig érezték szükségesnek azt, amit mi annak tartottunk. Az Utazásokon pedig kellemetlen volt hallgatni végig, Vagy legalábbis csak a legvégső szükség esetén megszólalni, nehogy észrevegyék kiejtésemen magyar voltomat. A vonatok rendszeren tele voltak a katonasághoz vagy munkaszolgálatra behívott rosszkedvű, nemritkán elkecseregetett emberekkel, akiknek a szája hamar ráállott a goromba vagy éppen fenyegető szóra, teste mindig kész volt a kíméletlen gyurakodásra, ökle a durva mozdulatokra. Nem volt hát kellemes gondolat kimozdulni hosszabb útra a biztonságosnak érzett otthonból, de annál kellemesebb volt nem éppen jó tapasztalatok után hazakerkezni a meleg otthonba.

Az első hosszabb elutazásról még az akkor már nem éppen „meleg otthonnak” érzett Bella mama villájába érkeztem haza. Hideg októberben indultam útnak. Bukarestbe kellett mennem az 1942-re összeállított Gazdánaptár kéziratanyagával a cenzúrahivatalhoz. Nem szívesen mentem, az utazás kellemetlenségein kívül más okok miatt is. Kevés volt bennem a hajlam az elfogult hivatalnokokkal való vitatkozásra, nem is éreztem magamat az ilyesmire elég felkészültnek, ügyesnek. Igyekeztem hát kitérni a feladat elől. Ismertem Bukarestben egy bizonyos Szikszai nevű, félig kijáró, félig újságíró „kartársat”, akit mintha az ilyesfajta munkára szült volna az anyja. Nem hiszem, hogy lett volna ideológiai vagy éppen politikai álláspontja, vagy ha volt, azt gondosan eltitkolta. De mindenhol volt kapcsolata vagy legalább ismerőse, barátja vagy jó „haverje”. S elvállalt minden megbízatást, ha nem ütközött a törvények paragrafusai-ba, s polgári megítélés szerint tisztességes keresetnek számított. Ezt az embert ajánlottam Szász Pálnak. Én nem vagyok elég járatos Bukarestben, sem elég ügyes az ilyen munkára.

De Szász Pál csak félengedményre volt hajlandó.

– Én nem bánom, ha magad mellé veszed azt az embert segítségnek, ha csakugyan olyan rátermett. Legyen veled, ha szükséged lenne rá, de te is légy ott. Máris késő van, nem sétáltathatjuk fel az anyagot újra Bukarestbe, ha kifogások lennének benne. Ott kell lenned,

hogy javítsd vagy kicseréld a kifogásolt szöveget, s úgy hozd vissza a kéziratot, hogy a nyomdai munkák megkezdésének semmi akadályja ne legyen. A naptárnak idejében ki kell jönnie. S nem kell szükmarkúnak lenned. Sem a segítségnél, sem a cenzornál, ha szükségét látjátok.

Hát ezt a legutolsó eshetőséget feltétlenül Szikszaira bízom, mert én képtelen vagyok rá – határoztam el magamban, s nem is annyira az elnöki parancs előtt hajoltam meg, mint a magam viszolygása előtt.

A számítás nem volt rossz. Szikszai már az első nap felvitt és bemutatott a cenzúrahivatalban egy fiatal csinos lánynak, aki a „munkatársam” lesz. Már előzőleg elárulta, hogy aradi nő, az orvosi fakultás hallgatója, s magyar tudását azért kamatoztatja, hogy részben fedezze az egyetemi költségeket.

Tetszett ez nekem. Igyekeztem, hogy ő is megkedveljen. Ilyesfajta igyekezetemet azonban tartózkodó magatartással háritotta el. Érezte, hogy ügyfélnek néz, s nem is kellemesnek. Amikor pedig belelapozott a naptár anyagába, még kedvetlen és kelletlen is lett. Hamar észrevette, hogy nem közönséges gazdanaptárról van szó, amely csak mezőgazdasági szakanyagot tartalmaz. Irodalom is van benne bőven. És tudománynépszerűsítő cikkek. történelmi-politikai emlékeztetések, ismertetések. Úgy látta, hogy nem lesz könnyű dolga, s ez azt jelentette, hogy nekem is meggyűjti a bajom ...

Csakugyan, a szakcikket kivéve figyelmesen végigbogarászott mindent. És számos kifogást tett. Az apróbb javításokkal még csak könnyen boldogultam, de a szövegcserekhez már szükségem volt a Szikszai könyvtárára is. Néhány délutánt a lakásán dolgoztunk át. Kedélyes ember volt, nem éreztem kényelmetlennek, hogy a „terhükre vagyok”. Jóízű bemondásai közül egyre ma is emlékszem. A felesége gesztenyepürét hozott üdítőnek, de mentegetőzött, hogy „ez biza már háborús készítmény, pótanyag is van benne”. Én szójababra gondoltam, az volt akkor a divatos háborús pótanyag. Megkérdeztem hát, hogy milyen arányban vegyíti.

– Egy az egyhez – mondta nevetve Szikszai –, egy gesztenye és egy sütőtök!

Így aztán jóízű nevetések között kerestünk a kifogásolt szövegek helyett olyanokat, amelyeket a cenzornő semlegesnek ítéltetett. Hogy milyen természetű kifogásai voltak? Gyanús volt neki minden szöveg, amelynek valami – akár távoli – áttételes értelmet tulajdoníthatott. Egy példával, amely – nem véletlenül – máig bennem maradt, tán érzékeltetni tudom. A naptári részben, hogy érdekesebb, színesebb legyen, minden hónap-hoz egy jelígeszerű verset választottam. Jellemzőt persze legnevesebb költőinktől. Hát Áprily *Március* című versét át is engedte simán, de február hónap-hoz valami olyan vers került, amely igencsak emlegette a zord telet, a távoli havas mezőket, amelyeken gyötrődnek emberek, állatok. Hát ebben a távoli orosz mezőkön harcoló katonáink szenvedéseire való utalást gyanított.

Hát hiszen kereshettem volna valami más verset is, de már vajúadásunk második hetében voltunk, végigpásztáztuk kétszer is az anyagot, mérges is voltam és türelmetlen, odafirkantottam hát egy vidám februári rigmust, amely kilógott bizony a többi komoly válogatott vers közül:

Ez a hónap február,
Az utcákon nincsen sár,
Szánka hátán csípős szélben
Kedved farsangolni jár.

Ez aztán nem idézte semmiképpen a távoli orosz téli mezők emberpróbáló harcmezőit. Ki is elégítette annyira, hogy több kívánságát már nem fejezte ki, lepecsételte a kéziratlapokat, s eltúrta, hogy megköszönjem fáradságát, s hálámat fejezzem ki jóindulatú kedvességéért. Úgy éreztem azonban, hogy Szász Pál ennél többre is utasítást adott. Megtárgyalva hát Szikszaival is a dolgot, az ő ügyével együtt intéztük ezt is. Vásároltam egy hatalmas rózsacsokrot és egy ugyancsak nagy doboz rumos-meggyes csokoládébonbont. Akkor volt mind a kettő, hogy egyedül nevetséges lett volna eléje cipelnem, ketten vittük fel hát Szikszaival, hiszen néhányszor ő is jelen volt vitáinkon. Egy kicsit elnyílt a szeme, amikor letettük a csokrot s a dobozt a munkasztalra, amely

mellett olyan huzamosan dolgoztunk együtt, de aztán elmosolyodott, s kedvesen fogadta elköszönésünket is.

Igen ám, de Szikszai pár nap múlva jelezte, hogy társai – tán irigységből – megvesztegetésnek fogták fel hálánk kifejezését, s eljárást követeltek ellene és ellenem is! Szász Pál Bukarestbe utazott, hogy utánanézzon az ügynek. Vissza is jött azzal, hogy valóban volt valami zajlás az ügy körül, de aztán elsimította a felajzódást ama bizonyos Zeno Pîclişanu tanácsos, aki már egyszer közbelépett az érdekekben. Meghallgatta Szikszait is, aztán az volt a véleménye, hogy „ugyan kérem, mi van abban meglepő, ha egy fiatal ember virágot és csokoládét vesz egy fiatal és szép leánynak? S különben is, már a cenzúrázás után voltak.”

– Mondom neked, hogy ez az ember valamiért kedvel téged – ismételte meg Szász Pál, amit egyszer már megállapított.

Most aztán elárultam neki azt, amit először elhallgattam. A revíziós és antirevíziós politikai harc viharában ismer-tem meg Zeno Pîclişanu kultuszminisztériumi tanácsost, a magyar kérdések „szakértőjét”. A Brassói Lapok betiltása ügyében voltam nála, és pártfogását kértem. Akkor ő megemlítette a revíziós törekvéseket. Én szenvedélyes őszinteséggel ezt feleltem neki:

– Nekem semmiféle határtologatás nem éri meg újabb százazrek életét.

Azóta valóban nemegyszer mutatta ki rokonszenvét irántam...*

Szász Pál elgondolkozott, és tűnődve mondta:

– Azt hiszem, helyesen megfeleltél akkor neki. De rendes ember ő is, hogy elhitte neked, pedig mondhatad volna erkölcsi megvesztegetés céljával is, hiszen kérni voltál nála...

Az ügy azonban nem ezzel záródott le. Két hét múlva a Bethlen-nyomda címére egy nagy papírdoboz érkezett Bukarestből a cenzúrahivataltól. Írás nem volt benne semmi. Csak egy nagy elszáradt rózsacsokor. És a nagy doboz csokoládé. Láttam ebből, hogy a kis aradi medika a nevemet se tudta. Azért címezte a Bethlen-

* Lásd a Fogy a virág, gyül az iszap című kötetemet.

nyomdának mert „annak cenzúrázott”. Mutattam a felbontott dobozt Szász Pálnak. Mosolygott:

– Gondolom, a csokrot nem akarod megőrizni kudarcod emlékére. Dobjd a szemétre. A csokoládét pedig add a gyermekeidnek.

A naptár megjelenése persze – s nemcsak a cenzúra elhúzódása, de más, nyomdai okok miatt is – megkésett egy kicsit. Először 1941. szeptember 15-én jelentettük be az Erdélyi Gazdában, hogy „az előkészítő munkálatok már be is fejeződtek”. A 300 oldalas könyvnaptárnak – írtuk – „tartalmilag dúsabbnak, változatosabbnak, mélyebbenjárónak kell lennie, külalakban pedig szebbnek és főként vastagabbnak. Mindkét téren ki kell küszöbölnie azokat a hibákat, amelyek a múlt évben a lázas hangulat és sietség miatt megtörténhettek.” (Célzás a bécsi döntés évére.)

A december 15-i számban már mentegetőztünk: „Az 1942-re szóló Gazda-naptár megjelenése rajtunk kívül fekvő okok miatt erősen megkésett.” S csak 1942. március 1-i számunkban jelentjük be, hogy február 12-én elhagyta a nyomdát. Az április 15-i számban aztán, mintegy vigasztalásul, közöljük a róla megjelent bírálatokat. Íme, érdemes volt várni!

„Egyesületünk naptárát, az 1942. évre szóló Gazda-naptárt, igen kedvező elbírálásban részesítette az Ardeal-erdélyi magyar sajtó. A Déli Hírlap két ízben is nagy dicsérettel írt róla, rendkívüli értékűnek ítélte a Petroșeni-ben megjelenő Napló, a Jakabffy Elemér dr. szerkesztésében megjelenő Magyar Kisebbség című nemzetpolitikai szemle pedig a többi között így méltatja:

»Elháríthatatlan technikai akadályok okozták, hogy az Idén a máskor oly korán szétküldött Gazda-naptár csak elkésetten kerülhetett az EMGE tagjai elé. Ám még mindig elég korán ahhoz, hogy a gazdáknak tájékoztatósi adjon mindarról, amit tudniok kell, hogy gazdálkodásuk értelmes és eredményes legyen. Mert az 1942. évre kiadott, Kacsó Sándor által szerkesztett Gazda-naptár is tulajdonképpen csak mellékesen naptár, lényegében tájékoztató, tanácsadó, felvilágosító, iránymutató és szóra-

koztató könyv 265 oldalnyi terjedelemben, táblázatokkal és képekkel.

Gazdasági irodalmunk minden tollforgatója hozzájárult ahhoz, hogy ez a könyv értékes és hasznos legyen. És Szász Pál, az EMGE elnöke értett hozzá, hogy ez az írógárda a nehéz körülmények között is jelentős legyen.

Dr. Nagy Endre, Meggyessy István, Orosz Károly, I. Szász Ferenc, Szűcs Elemér, Tóth István, ifj. Veress István, Szász Ferenc, Konopi Kálmán dr., Bartha Gyula, Biró Pál, Botz Ida, Horváth Zoltán, Vita Zsigmond, Kacsó Sándor, Bitay Endre, ifj. Müller Jenő dr., Muray József, Zay Alice, valamennyien azon igyekeznek, hogy a magyar gazdák látókörét tágítsák, szakismereteiket gyarapítsák.

Am, mint valamennyi naptárunk, a Gazda-naptár is ad irodalmat és az általános műveltséget öregbítő részt:

Móricz Zsigmond, N. Pogány Albert, Donáth László, Horváth Jenő, Kacsó Sándor, Szemlér Ferenc, Kakassy Endre, Nikodémusz Károly írásai, illetve versei gondoskodnak róla, hogy a pihenés óráit vidámakká és műveltségszerzőkké tegyék.

Van a naptárnak egy része, amely az emberöltő előtt oly népszerű Kincses Kalendáriumra emlékeztet. Rövid, de hézagatlan összeállításban kapjuk benne a világpolitika elmúlt évének eseményeit, 1940. szeptember 1-től 1941. szept. 1-ig az EMGE és a Romániai Magyar Népközösség elmúlt évének fontosabb eseményeit, tovább a száz év előtti történeteket, amelyek között ott találjuk Kőrösi Csoma Sándor, a világhírű magyar tudós, az Aiud-i Bethlen Kollégium volt növendékének halála napját (ápr. 10.), is, az örök naptárt, különböző átszámítás-táblázatokkal együtt.

Akik kitartással vártak az elkésetten megjelent naptárra, nem csalódtak. Megkapták, amit reméltek, sőt talán ennél is többet.«”

Jakabffy Elemér Magyar Kisebbség című folyóirata jellegzetesen és nálunk egyedülállóan politikai szemle volt. Könyvbírálatokat s még hozzá naptárbírálatokat nem szokott közölni. Ezért tartottam érdekesnek itt – az Erdélyi Gazda után – megismételni ezt a korabeli

cikkét. No és még azért is, hogy lássa az olvasó, mivel okoztunk talán álmatlan éjszakákat a cenzúrázásra vállalkozó ifjú medikának. Volt talán valami része ennek abban is, hogy visszaküldte az először elfogadott virágcsokrot és csokoládét, így utasítva vissza a megvesztegetés valóban méltatlan vádját. Persze, ha nem magyar laptól kapja, fel sem merül ellene ez a gyanú, s boldogan örülhetett volna a ránézve csak gavalléros megtiszteltetésnek.

Második hosszabb utam elhagyott régi városomba, Brassóba vitt vissza 1942 októberében. Régi cukorbajában, de aránylag még fiatalon meghalt ott Kovács Lajos, a templomépítő unitárius lelkész. Mikor a rendőrségen jelentettem, hogy temetésre kellene Brassóba utaznom, nem akadékoskodtak. Csak annyira voltak kíváncsiak, hogy kim volt, mim volt az elhunyt. Egyik igen jó barátom, majdnem testvérem, feleltem. Azt elhallgattam, hogy valóban „testvérem” is volt az Aurora szabadkőműves-páholy révén, amelynek Kovács Lajos igen érdemes tagja, sőt „szónoka” volt, s így rangban mindjárt a főmester után következett a testvérek ranglistája szerint. Számítottam rá, hogy a temetésen találkozom brassói barátaim nagy részével.

Az utazásnak azonban nemcsak ezért volt annyira személyes érdekmagja, hogy olyan élénken megmaradt emlékezetemben. Jelentős pénzösszeget is hozott váratlanul. Ez lehetővé tette egy friss gondnak azonnali megoldását: kedvünk szerint kiegészíthettük új, burgbeli lakásunk bebútorozását a már említett ebédlőberendezés megvásárlásával. Igen, a már szintén említett Szion közvetítette, s nem is részletfizetésre. Ez nekem árendményt jelentett, neki pedig magasabb jutalékot.

A temetésen valóban ott voltak a volt páholytagok majdnem teljes számban. Az együttérzés és az összetartozás tüntetése is volt ez. A szabadkőműves-páholyok működését ugyanis még Călinescu betiltotta belügyminiszter korában. Ezzel is bizonyítani akarta, hogy az ország politikája a királyi diktatúra alatt határozott fordulatot vett a német fasizmus irányába. Csakhogy ennyi akkor már nem elégítette ki a vasgárdistákat. (Căli-

nescut, aki akkor már a király igen kedves miniszterelnöke lett, vakmerő merénylettel meggyilkolták.)

Kovács Lajos temetésén, amikor a tömeg nagy része széteszlott, s mi szabadkőműves szokás szerint „testvéri láncot fontuk” a sír körül, Fischer Béla dr. barátom szorongatta a kezemet, jelezte, hogy külön is akar beszélni velem. Meg is tette. A testvéri lánc szétbomlása után is velem maradt. Nemcsak baráti beszélgetésre, határozottabb célja is volt. Az Adria biztosító intézet brassói képviselőjeként ő kezelte az én életbiztosítási kötvényemet is. Vigyázott rá, nehogy adós maradjak a negyedévenként esedékes részletekkel, s még előlegezte is, ha valamiért késtem velük. Most figyelmeztetett: háború van, a pénz romlik, nem láthatunk a jövőbe sem. Jó lenne tán kérni a kötvény visszaváltását. Jelentős összeget kapnék. A húsz év fele már lejárt, ezzel érvelni is lehet. De egyébként is, kényszerűségből el kellett hagynom Brassót, a további részletek fizetését nehezen tudnám vállalni. A biztosítás összege százezer lejre szól. Ennek felét természetesen nem kapom meg, ez a veszteség azonban megtérül majd azzal, hogy a most lehetséges 40–42 ezer lej esetleg többet ér, mint a lejártakor esedékes 100 ezer... Csináljuk meg most a szükséges papírokat, a többit majd ő elintézi.

El is intézte. Tán egy hónap múlva már átutaltatta a címemre az enyedi Kisegítő Takarékpénztárhoz a 42 ezer lejt. A Kisegítő akkor már komoly banknak számított: június 22-én tartotta meg rendkívüli közgyűlést, amely az intézet 10 millió lejes alaptőkéjét 40 millió lejre emelte, és döntött – ahogyan a rendkívüli közgyűlés meghívójában olvasható – több vidéki bankfiók beolvasztása, illetve átvétele tárgyában. Ez is Nagyenyed központtá rangosításának a célját szolgálta. Itt, a banknál szagolhatta meg Szion, hogy pénzes ember lettem. Az összegről azonban nem tudhatott, mert először mind házhelyet akart közvetíteni nekem. A 42 ezer lej pedig erre elégtelen lett volna. Nem volt az akkor már olyan nagy összeg. Az értékelés megkönnyítése érdekében – összehasonlításként – a Bethlen-fiúgimnázium értesítője nyomán közlöm az 1942. évi iskolai és bentlakási díjakat. Egy-egy tanuló „beíratási díj és központi

járulék fejében 580 L-t, tandíj és fenntartói járulék címen 5000 L-t, állami iskolai kórházra 50 L-t; ezeken felül a bentlakók 4800 L. bentlakási, 100 L. fürdési, 100 L. kórházi felszerelési, 20 000 L. konviktusi és 300 L. konviktusi felszerelési díjat” fizetett.

Tájékoztattott azonban Fischer Béla a brassói friss hírekről, pletykákról is. Tőle tudtam meg, hogy a Magyar Általános Hitelbank brassói fiókja jogtanácsosának szerződtette Szemlér Ferencet, hogy „szaporítsa” keresztény alkalmazottainak a számát. A bankfióknál dolgozó „testvérek” mesélik, hogy Szemlér erkölcsi válságban van. Sajnálkoznak rajta. Most van éppen válófélben zsidó feleségétől, akit pár évvel ezelőtt szülei akaratára ellenére, s legyőzve Majláth püspök ellenkezését is, a római Szentszék engedélyével vett feleségül. S most válnia kell, s éppen a legnagyobb antiszemitizmus idején; igazán nem az ő hibájából. Ezért erkölcsi válságát mégis inkább az okozza, hogy kislányát csak úgy tudja magának megtartani, ha az új törvényre hivatkozva kéri a gyerek keresztény szellemben való nevelésének biztosítását.

Fischer Béla fanyar mosollyal, sajnálkozva mesélt Szemlér erkölcsi gyötrődéséről. A fanyar mosoly nem Szemlérnek, hanem az idők ferde szellemének szólt, amelynek lám, engedelmeskednie kell olyan felvilágosult embernek is, mint Szemlér.

Segített Fischer Béla a bankbeli barátaink közvetítésével abban is, hogy létrejöjjön egy találkozás köztem és Szemlér között. A Zentral kávéház egy eldugott asztalánál hajoltunk össze, hogy ne zavarjuk magyar beszélgetésünkkel az akkor már erősen német hangulatot ezen a korábban igen kellemes szász–magyar találkozóhelyen. Az előzmények után vártam a baráti vallomást, Szemlér azonban nem személyi ügyeiről beszélt, irodalmi kérdéseket feszegetett. Vagy inkább irodalompolitikaiakat... Még csodálkoztam is, hogy Németh Lászlónak az akkor már mellékvágányra került mélymagyar-hígmagyar elméletét hozta fel – helyeslőleg, pedig jól ismerte az én ellenkező álláspontomat. Kerestem a lélektani összefüggést erkölcsi gyötrődése és az ezzel látszólag ellentmondásban álló s korábban másként is hangoz-

tatott véleménye között. Nem tudtam megtalálni. Azért csak csendesen, értekezően mondtam ellent neki, új helyzetünkre is rámutatva. Nálunk Dél-Erdélyben igazán nem élő, elevenbe vágó kérdés ez. Bár volnánk annyian, hogy válogatnunk lehetne. Ám ha az egész erdélyi magyar irodalmat nézem, akkor mit kezdjek a mélymagyar-hígmagyar elmélettel Kós Károly, Áprily Lajos, Molter Károly esetében? Az ő nevét nem is említettem, mert ő Székelyudvarhelyen nevelkedvén, s talán az anyja révén is sokkal inkább székelynek érezte magát, mint magyarnak, megfelelkezvén édesapja sváb származásáról.

Nem vitatta tovább a kérdést. Kedvetlen lett és elgondolkozó. S én megint arra gondoltam, hogy valami lélektani összefüggés lehet megváltozott véleménye és a válása miatt keletkezett erkölcsi gyötrődése között. S miután derűs dolgokat én nemigen mondhattam a magunk enyedi dolgairól, mindketten gondterhelten búcsúztunk el, hogy már csak a háború befejezése után találkozunk újra, emlékezetem szerint 1945. július végén, a segesvári Petőfi-ünnepségen.

És most meséljem el az enyedi négy év alatt tett harmadik nagyobb utamat, amelyről úgy érkeztem haza, mint aki nagy veszedelemből szabadult.

Aradra és Temesvárra kellett utaznom. Naptár-ügyben. Az 1944-re szóló naptárral ugyanis nagyon ki akartuk vágni a rezet, hogy pótoljuk az 1943-ról elmaradt Gazda-naptárunkat. Azt ugyanis nem engedte nyomdailag is megszületni a kölcsönöségi politika alkalmazásában keletkezett üzemzavar. Nem tudom megmagyarázni ennek az üzemzavarnak a tárgyi tartalmát, mert nem emlékszem már rá! Jellegét megjelölhetem abban, hogy váratlan ütés volt. Talán ez a váratlanság volt a tárgyi tartalma is – mindkét fél felé! Hozzá tartozott ez a kölcsönöségi politika apróbb kérdéseire.

Úgy terveztük, hogy különös érdekessége legyen a naptárnak a Dél-Erdélyben maradt magyarság települési helyei szerinti tagolása. Természetesen mezőgazdasági szempontból. Nem egyformák ugyanis a mezőgazdasági adottságok, s ennek megfelelően a gazdálkodási

módszerek a Bánságban és a Brassó környéki magyar falvakban. A Brassó tövében fekvő hét falunak külön gazdálkodási lehetőségei vannak, de befolyásolja a nagyváros viszonylagos közelsége a tőle távolabb eső magyar községek gazdálkodását is. Enyedről és környékéről tán nem is kell beszélni, annyira különböznek ennek az áldott tájnak a gazdálkodási lehetőségei a gyengébb termőtalajú és ridegebb fekvésű vidékekétől. A Bánságnak azonban, bár másfajta, de még nagyobb és sajátosabb előnyei vannak. S nem is vethetjük egybe Temesvár és Arad vidékét, ahogy mi akkor az Arad környéki magyar falvak lakosságát is – hene és történelmietlen fogalmazásban – egyként „bánátiakként” emlegettük. Nem, Arad környéke a maga híres kertgazdálkodásával külön gazdálkodási egység.

Nagyenyednek és vidékének, valamint Brassónak és környékének naptári tervét el tudtuk készíteni a központból. Nagyenyed is, de különösen Csombord – a maga gazdasági iskolájának tanári karával – csupa szakértővel volt tele.

Brassót és vidékét valamennyire ismertem én is, de mezőgazdaságilag még jobban Kénossy Zoltán, az EMGE egyik központi felügyelője. Szakember ismerőseink is voltak ott, s már lehetett magyarul is levelezni.

Aradra és Temesvárra azonban el kellett utaznia valakinek. Ott személyesen kellett megbeszélni az EMGE-felügyelőkkel az újfajta szerkesztés tartalmi és formai jellegzetességeit, és velük együtt elkészíteni a hatáskörükbe tartozó vidékek részletterveit, megjelölve – tartalmilag – a legszükségesebb cikkeket és az azok megírására legalkalmasabb cikkírókat. Ez utóbbiak természetesen országos viszonylatban értendők, hadd lássuk azt is, mennyire tájékozottak és hogyan értékelnek vidéki felügyelőink. Persze még másfajta megfigyelésekre is kíváncsi volt Szász Pál, mert gyűlést tartani a felügyelőkkel ritkán lehetett.

Nem emlékszem, akkor éppen kellett-e még, vagy ismét kellett-e már utazási engedélyt kérni. 1941 vége felé ugyanis, talán a diadalmas harctéri előrenyomulás hatására, egy időre felfüggesztették a korábbi rendeletet, később azonban megújították azzal a kihangsúlyo-

zott pontosítással, hogy falvakban a csendőrök, járási székhelyeken a szolgabírók illetékesek az engedélyek kiállítására. Városokban természetesen a rendőrségek.

Aradra mentem először, hogy ott az EMGE-felügyelőt tájékoztassam s meg is kérjem valami tervféle előkészítésére, hogy Temesvárról hazatérőben bár beszélhessünk is a részletekről.

A szállodában felkeresett Molnár Árpád minorita paptanár, aki akkoriban szervezte-szerkesztette a Havi Szemle című szépirodalmi folyóirat első számát. Ismertük már egymást, eljött volt bemutatkozni Nagyenyedre, amikor megkapta a szerkesztői megbízást Gyárfás Elemértől. Nem fogadtuk kitörő lelkesedéssel. A reménybeli szépirodalmi folyóiratot mi Nagyenyedre szántuk, s szerkesztőjének Vita Zsigmondot szemeltük ki, az Erdélyi Gazda irodalmi rovatának vezetőjét. Ismert volt már mint irodalomtörténész és kritikus, mindnyájunk szerint ő lett volna hivatott erre a szerepre. S most egy előttünk teljesen ismeretlen ember hozza a hírt, hogy megvan a rég várt lapengedély, Havi Szemle lesz a folyóirat címe, s ő mint a lap szerkesztője jött Enyedre, hogy támogatásunkat kérje. Örülnünk kellett, hogy engedélyezték – természetesen kölcsönösségi alapon – a folyóiratot. A támogatásunkat sem tagadtuk meg. A megkapott lehetőséggel élni kell, ez becsületbeli kötelesség. Nem tehetjük fő kérdéssé azt, hogy hol készül a lap és ki a szerkesztője. A fontos az, hogy megvan. Tudomásul kell hát vennünk, hogy Gyárfás Elemér – ilyen ügyesen – kész tények elé állított.

Fanyalgásunkat azonban nem sikerült annyira alárendelnünk erkölcsi belátásunknak, hogy Molnár Árpád észre ne vegye. Hiszen talán tudta is, vagy legalább sejtette, hogy itt a Gyárfás erősen katolikus vonala futott célba a református jellegű Nagyenyed előtt.

De szerény volt erősen és mentegetőző. Ő tudja, hogy gyenge még ilyen nagy feladatra, de parancsnak engedelmeskedik. Minden erejét megfeszíti és bízik abban, hogy valamennyiünk segítségével meg tud majd felelni a feladatnak. A parancsnak egyébként, amelynek ő engedelmeskedik, ott kell lennie valamennyiünk szívében; szolgálni a magyar irodalom ügyét.

Most tehát, amikor hírt vett aradi tartózkodásomról, nyomban felkeresett a szállodában, s „katolikus bizalommal” fordult hozzám, a katolikushoz, hogy segítsek a nagyenyedi „erős szellemi bázis bizalmát megnyerni iránta és a Havi Szemle iránt”. Meg is ígértem ezt neki, de azzal a szándékolt kioktatással (idősebb voltam nála korban is, a szakmában is), hogy ezt nem katolikus alapon teszem, hanem „a mi magyar irodalmunk alázatos szolgálatában”. Dagályosságomból gúnyt érezhetett ki, mert elpirult. Erre elnevettem magam:

– Beszéljünk hát a magunk emberi nyelvén. Én mindent elkövetek Enyeden a Havi Szemle érdekében. Szóval is ottani barátaim között és írásban is az Erdélyi Gazdában. S magam is küldök kéziratot, mihelyt valami közlésre érett írásom lesz.

Így aztán barátsággal váltunk el. Felajánlottam, hogy Temesváron, ahova megyek, szívesen elintézem, ha valami megbízatása volna. Ő – mondta –, olyan közel van a két város egymáshoz, hogy akár naponta érintkezhet az ottaniakkal. – Megemlítettem neki Méliusz József és Endre Károly nevét, de bizonytalanná vált a tekintete. Nem, nem vette még fel a kapcsolatot, nem ismeri személyesen őket. Kakassy Endrével már beszélt, de őt nagyon leköti a Déli Hírlap. Ígérte, hogy ad valami szépirodalmat a Szemlének, mihelyt lesz valamije, verse vagy novellája...

Temesváron másfél napot töltöttem. Kakassyékot kerestem fel a Déli Hírlapnál. Ott mutogatták meg a szép és tekintélyesen nagy Magyar Házát, amelyben a Népközösség irodáin kívül a lap s még más magyar intézmények is helyet kaptak. Itt volt irodája az EMGE-felügyelőnek is. Elvégeztem vele a dolgomat, aztán Kakassy útmutatása szerint Méliuszt kerestem fel. Igen előkelő helyen, emlékezetem szerint a főtér egyik sarkán volt a feleségének fényes női divatáru üzlete. Ott kerestem „Jóskát”, üdvözölvén a feleségét, aki igen szívesen fogadott, örvendezett nekem, hiszen „olyan rég nem láttuk egymást”. A férj is előkerült hamarosan, az üzlet ügyes-bajos ügyeit intézte a városházán, rendőrségen. Csodáltam ügyességét, s főként bátorságát. Én csak muszájból bátorkodtam ilyen hivatalos helyekre.

Persze leginkább hiányos nyelvtudásom miatt. Mindig félttem, hogy legorombítanak. Méliusz is nagyon szívesen fogadott, szeretettel összeölelkeztünk, aztán mindjárt arra gondolt, hogy vacsorázzam náluk, s magyarázni kezdte, hogy miként találom meg azt a kis székelykapus villát, amelyben laknak.

S ott, abban a csinosan megépített székely kapu mögötti villában úgy éreztem magam egy este, mint a mesék kacsalábon forgó kastélyában. A kis villa egész beosztása, minden berendezése annyira célszerűen szép volt, úgy alkalmazkodott a lakóihoz, annyira magába fogadott engem is, a vendéget is, hogy mindjárt otthon éreztem magamat. Amikor pedig egy olyan ezüstnek ható pléhfedeles nyakú üvegből kínált meg vacsora előtti étvágygerjesztőjével, amelyen a fedél töltéskor magától felnyílt, hogy utat engedjen a pohárba csorgó italnak, ezt én olyan mulatságosan kedvesnek találtam, hogy megismételtetem a mutatványt. Méliusz meg engem találhatott mulatságosan kedvesnek, mert mindjárt meg is ajándékozott egy ilyen üveggel, hogy megnevettessem vele enyedi barátaimat is.

Beszélgésünk is az üveg példája szerint nyílt meg: készségesen az őszinteségre. Bátran ittam ki a poharat Méliusz egy ilyen mondatára:

– Azt hiszem, most már remélhetjük, hogy a német fasizmus elveszti a háborút.

– Vagyis már nem kell rettegnünk attól, hogy győzni fognak – igazítottam a mondaton a magam gondolatai szerint.

Egyetértett ezzel a megfogalmazással is. Én pedig helyeseltem azt a gondolatát, hogy nekünk pedig sürgősen jobb kapcsolatokat kellene kiépítenünk a román baloldali világnézetű értelmiségiekkel. Ő ismer ilyeneket a Kolozsvárról Szebenbe menekült egyetemi tanárok között. S nem ártana a szerbekkel is melegebb kapcsolatokat teremteni. Ki tudja, a háború végén nem Tito partizánjai lesznek-e Temesváron is az urak?

Vacsora és rövid poharazgatás után kikísért a feleségével együtt. Megnézték, jó irányba indulok-e a szálloda felé.

Másnap Aradon újra találkoztam az EMGE-felügye-

lővel, sőt Molnár Árpáddal is. Előbbivel szigorúan csak mezőgazdasági kérdésekről beszélgettünk a naptár részére készített terv vázлата alapján. Én tájékozódtam, ő pedig, mert nálamnál sokkal jobban ismerte a kérdést, tájékoztatott. Molnár Árpáddal pedig megint csak a mi „elárvult” dél-erdélyi magyar irodalmunk szervezését vitattuk tovább. Vita Zsigmond Enyeden számba vette már az itt maradt irodalmi erőket, az ígérkező tehetségeket is, neveket ajánlottam hát neki, akikkel fel kellene vennie a kapcsolatot. Legfőképpen azonban magával Vita Zsigával, aki már anyagot is gyűjtött össze egy antológiára....

Molnár elköszönése után összecsomagoltam, s egy bérkocsival elindultam az állomás felé. Alig haladtunk kétszáz méternyit, hangos, megisméltődő füttyszó sikoltott fel mögöttünk. A bérkocsis hátrasandítva rám szólt:

– Nekünk füttyörésznek!

– Kik? Miért?

– A rendőrség.

– Hát akkor álljon meg – szóltam riadtan, mert úgy tett, mintha kész volna tovább hajtani.

Alig állott meg, egy civil ruhás úr huppant mellém lihegve a kocsiba. Nem tettem úgy, mintha nem érteném, miről van szó. Hang nélkül hagytam, hogy intézkedjék. Visszafordította a kocsit, s a rendőrségre hajtattott. Ezt azonban nem is mondta, úgysis tudta már a bérkocsis. Nem először történt ez már velem.

A rendőrség előtt a kofferemet a kocsisom kezébe nyomta, intett, hogy jöjjön vele utánunk, engem pedig betaszígt a kapun. Bent a konflis tulajdonosa leszakadt rólunk, én pedig kísérom irányításával felfelé indultam a lépcsőn. Az emeleten egy előszobafélébe vezetett. Ez azonban teljesen üres volt. Még egy fogas sem akadt a falon, amelyre a kalapom felakaszthattam, és egy szék se, amelyre leülhettem volna.

– Várjon itt – szólalt meg végre. Nem volt gormba a hangja, inkább színtelenül semleges, mint aki csak ismételteti azt, amit már sokszor csinált.

Magamra hagyott, kezemben a kalappal. S én vártam. Nagyon sokáig. Legalább egy óráig. Feszült figyelemmel hallgatóztam zajok után, de csak egy-egy

távoli ajtó becsapódását hallottam. Mindig azt vártam, hogy most végre utánam jönnek. Eddig csak átvizsgálhatták a kofferemet! Nem tudom, hányszor helyeztem át testem súlypontját jobb lábamról a balra, majd a balról a jobbra, s nem történt semmi. Szorongani kezdtem. Eszembe jutott, hogy itt az aradi szigurancán verték halálra Szabó Árpádot, a medeséri származású székely kommunista diákot. Várokztam kicserepedő, száraz ajakkal, s mégis mindegyre nyelve a nyálam.

Végre, annyi várokzás után váratlanul, beszélítotak – a szomszéd szobába, amelyben egy nagy íróasztal mögött talán éppen a szigurancafőnök ült. Ki vagyok? Hol jártam? És mit keresek Aradon? – záporoztak felém a kérdései. S érdekes: mindjárt magyarul!

Nyeltem még egy utolsót – s hideg nyugalom fogott el. Bátran, de az izgalomtól tán kissé hangosabban is a kelleténél mondtam el, hogy az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület embere vagyok. Ez a kormánytól elismert, sőt megbecsült szervezet az Erdélyi Gazda című szaklap segítségével tanítja és ösztökéli több és jobb termelésre a magyar kiscgazdatársadalmat most, a nehéz háborús körülmények között. A jövő évi Gazda-naptár szerkesztése és anyagának begyűjtése ügyében jártam itt Temesváron és Aradon. Megemlítettem az aradi Havi Szemlét és Molnár Árpádot is, hiszen érdekel az irodalom, magam is szerkesztő vagyok. Őszintén mondtam el mindent, csak Méliuszról hallgattam. Ő hivatalos úticélon kívül eső ember volt. Beszámolóm végén arra kértem, hívja fel a nagyenyedi rendőrséget, ott ismerik az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet, engem is. Iga-zolhatják utazásomat...

– Azt hiszi, mi nem vagyunk ilyen okosak? – húzta el gúnyosan a száját vallatom.

Rájöttem, vagy inkább csak képzeltem, hogy ezek a kofferemben talált iratokból sok mindent tudnak már rólam, náluk lehet a szállodai bejelentőlapom, talán érdeklődtek az aradi EMGE-felügyelőnél, sőt bizonyára telefonáltak Enyedre is – és megbátorodtam.

– Kérem, két egész napot és éjszakát töltöttem Aradon, és most az utolsó percben lekéslettek a vonatomról – mondtam méltatlankodva.

Megnézett. Aztán csendesen, de hangsúlyosan azt mondta:

– Ne felejtse, kérem, hogy itt a határszélen vagyunk. Itt jól meg kell néznünk mindenkit, bármiben ügködik is.

Bólintással jelezte, hogy elmehetek.

Az utcán ott várt a konflisom a kofferemmel. A kocsis azt mondta, azért várt, mert azt parancsolták neki.

– A fuvardíj most persze jóval több lesz. A várakozás miatt, tetszik tudni.

Hát ezek előre tudták, hogy el fognak engedni? Csak éppen meg akartak gyötörni egy kicsit?

Meg kellett várnom a következő vonatot, de már nem bosszankodtam. Örvendtem, hogy ilyen könnyen megsúztam ezt a rendőrségi kalandot.

Haza, a most már teljesen berendezett második enyedi otthonomba vidáman érkeztem meg, s ott boldogan fogadtak enyéim. Pedig a késedelmem okát csak úgy mellékesen említettem meg. Este azonban, kis dolgozószobámban a kék papírral gondosan leragasztott ablak mögött belebújtam a rádiómba, s egymás után kerestem meg megszokott hírforrásaimat. Lehet, csalódom, de most úgy él bennem az emlék, hogy a Méliusszal folytatott temesvári beszélgetés után ismerkedtem meg ezzel a számomra új hadászati kifejezéssel: sündisznóállás!

A németek védekeztek a hosszú-hosszú front néhány szakaszán sündisznóállásokkal. Vagy inkább azokból!

Utolsó utazásom Enyedről, amely olyan volt, hogy haza is tértem róla burgbeli otthonomba, a „nagy kirándulás” volt Jinára, a szebeni havasokba. Ehhez azonban nem kellett hatósági utazási engedély. Sőt ide – amint erről már beszámoltam – rendőri, majd csendőrségi kíséretet kaptam.

MEGTORPANÁS

Megtorpanás? Mi akkor nem éreztük annak, hiszen teljes lelkesedéssel dolgoztunk terveink sikerre viteléért. Ma azonban, visszagondolva az akkori időkre, s visszagondolva különösen arra, hogy a dél-erdélyi magyarság politikai, közművelődési és gazdasági központjává akartuk avatni Nagyenyedet, felismerek olyan tényezőket, amelyekben ott rejlett egyrészt a megtorpanás készsége, másrészt – bizonyos értelemben – a ténye is.

Két egymástól igen különböző jelenség hatott ilyen irányban. Az egyik, a külső, a mitőlünk teljesen független tényező, a városi hatóságok teljességgel ellenséges magatartása a tervünkkel szemben. A helyi hivatalos szervek nem rajongtak azért, hogy Nagyenyedet magyar empóriumná fejlesszük. Igaz, az eddigiek során nemegyszer tapasztaltuk, hogy a felsőbb hatóságok nem mindig helyeselték a helyi rendőrség vagy közigazgatás ellenünk irányuló kezdeményezését. Ám azért többször helyeselték nekik, mint nekünk, akik igazságunkat kerestük. Gondoljunk csak a tanárok tömeges katonai behívására, a kellemetlenkedő csendőri ellenőrzésre, amelyek következtében úgyszólván minden társadalmi életjelenségünket be kellett szüntetnünk. Megszűntek vagy a legszűkebbre szorítkoztak a lakodalmak, a születésnap vagy névnapi vendégeskedések. Még az Enyeden szokásos pincelátogatásokat is legfeljebb két-három ember ha gyakorolta.

Elmaradtak a közművelődési jellegű ünnepek is. Volt Enyeden Iparos Önképzőkör, amely külön házban székelt, külön nagy, színpaddal is ellátott teremmel rendelkezett, de én soha ott sem ünnepi, sem hétköznapi műsort nem láttam. Táncmulatságot, bált sem. Nem engedélyezték a szokásos kollégiumi ünnepeket sem. Volt Enyednek Úri Kaszinója is, amelybe Müller Bubi – odaérkezésem után – engem is hamarosan felvétetett, valami kis tagsági díjat is fizettem, de soha még azt

sem tudtam meg, hol van hát az a helyiség, amelybe békésebb időkben többen gyűlhetek be kártyázni vagy sakkozni. Hát hiszen igaz, voltak mindenütt gyülekezést tiltó rendelkezések, de mi úgy éreztük, hogy a hatóságok különleges szigorúsággal alkalmazzák azokat éppen ellenünk. Más városokból nemigen hallottunk ilyen panaszokat.

Találékony is volt a mi rendőrségünk az ilyen kellemtlenkedésekben. A rendőrileg elrendelt és végrehajtott kényszerlakhelyet, amely később a kölesönösségi politika egyik megtorló eszköze lett, talán éppen az enyedi rendőrség alkalmazta először a Vass Albert festőművész felesége ellen. Ezzel torolta meg, hogy valami színesre festett torockói kerámiáján a sok szín között használta a piros-fehér-zöldet is. S még hálásnak kellett lennie, hogy irredenta izgatás címén nem küldik hadbírótság elé.

Mindezek okoztak méltatlankodást, elkedvetlenedést is közöttünk. A munkára kész elszántságot azonban nem törték meg.

Voltak azonban belül is, köztünk is lappangó ellentétek, amelyek kifelé nem nyilatkozhattak meg, de fékezőleg, sőt károsan hatottak a magunk dolgainak alakításában. A Magyar Népközösség országos elnöke kívülről jött s nekünk akkor elháríthatatlan kívánságra Gyárfás Elemér lett. Ő képviselte hát a dél-erdélyi magyarságot Antonescu államvezető és kormánya előtt. Ő viszont nem térhetett ki az elől az általánosan megnyilvánuló kívánság elől, amelynek még Jakabffy Elemér is kifejezést adott, hogy a Magyar Népközösség központja a Gyulafehérváron székelő Márton Áron szomszédságában, Nagyenyeden legyen. Kitért azonban ennek tényleges megvalósítása elől. Csak formailag engedett: a Magyar Népközösség központi irodája tényleg Nagyenyeden alakult meg. Ennek az igazgatója Müller Jenő dr. lett. Országos főtitkárrá pedig az aradi Parecz György dr.-t választották. Gyárfás Elemér viszont, ha a négy év alatt néhányszor meg is fordult Nagyenyeden, de az bizonyos, hogy a központi irodában nem fordult meg. Parecz György főtitkárt pedig nem is láttam addig, amíg a Tîrgu-Jiu-i lágerben nem találkoztunk.

Az elnök és a főtitkár ilyen tartózkodása mögött – a beavatottak tudtak is róla – érzelmi és felfogásbeli ellentétek rejtőztek; s nemcsak annyi, hogy Gyárfás Elemér mint hithű katolikus vonakodott odamelegedni a református kollégium főgondnoka, Szász Pál mellé. Ez – egyelőre – csak olyan következményekben nyilvánkozott meg, hogy Nagyenyed központi jellegének erősítéséhez nem járult hozzá, sőt ellenkezőleg. A kölcsönöségi sajtóegyezmény során az enyedi központi napilap tervét végleg elejtették, s a temesvári Déli Hírlapot ismerték el a Népközösség hivatalos lapjának. Később így ragasztották meg Aradon az enyedi igényekkel szemben a Havi Szemle című szépirodalmi folyóiratot is. S végül a könyvkiadás alapjait is Aradon próbálták lerakni a Kölcsey Egyesület címkéje alatt. Hát hiszen nem is volt komolyan kifogásolható, hogy ennek a két, Enyednél sokkal nagyobb városnak a szellemi és társadalmi ereje is adjon biztosítékot egyes magyar kezdeményezéseknek. Fejlettebb szellemi életünkkel szemben Enyed csak központi fekvését, a Hangya-szövetkezeti központot, a református püspökséget és Márton Áron gyulafehérvári szomszédságát hozhatta fel. Ezek közül a központi fekvés látszik a legfontosabbnak. A Déli Hírlap meg is érezte, hogy olyan messzire esik Temesvár Brassótól. S tán azt is, hogy így eléggé elszigetelődött a Magyar Népközösség központjától, amelynek irányítását egyedül Jakabffy Elemér révén érezhette. A Havi Szemle és a „Fecskés könyvek” aradi kiadása azonban – eltekintve a szellemi irányítás és a nehezebb terjesztés kérdésétől – még tán valami egészséges decentralizálást is jelenthetett.

Politikai jelentőséget senki sem keresett mögöttük. Valóban nem is volt ilyesmi? Nem hoznak ki majd ebfélét belőlük az elkövetkezendő politikai fordulatok?

Mi Enyeden néha bosszankodtunk, de tudomásul vettük népközösségi életünk ránk nézve váratlan meglepetéseit. Szász Pál ugyan féltetni kezdte egy kicsit a Bethlen-nyomdát, amely elől így fogyni kezdtek a számításba vett lehetőségek, de mindig talált választ – ha ugyan annak szánta – és kivezető utat is.

A válasz 1942-ben úgy nyilatkozott meg, hogy „alkotmányos” izgalomba hozta az EMGE gazdatársadalmát. Nagyon értett a közélet érdeklődésének felcsigázásához. Az Erdélyi Gazda 1942. április 15-i számában *Közgyűlés* címmel vezércikket írt. Azt hiszem, ennek a cikknek a legtömörebb ismertetése az lesz, ha kiidézek belőle négy sarkalatos részletet:

1. „Őszintén sajnálom – indul a cikk –, hogy közgyűlés címén most már másodszor kell a lap vezető helyén gazdatestvéreimhez fordulnom ahelyett, hogy szemtől szembe – mint az a valódi közgyűléseken szokás – tanácskoznánk együtt Egyesületünk helyzetéről, sorsáról és feladatairól. Mindnyájunk előtt ismert, hogy az ország érvényben levő törvényei szerint gyűléseket, így közgyűléseket is csak előzetes engedély birtokában lehet tartani. Az előzetes engedélyeket pedig csak akkor adják ki, ha a kért közgyűlés megtartása valamilyen szempontból elmellőzhetetlen vagy elmulaszthatatlan.

A kormány álláspontjának indokai a mai kivételes időkben annyira komolyak, hogy meg kell értenünk azokat és alkalmazkodnunk kell hozzájuk. Az EMGE nem nyilvános számadásra kötelezett vállalat, s mint ilyen, nincs kötelezve közgyűlések tartására sem...”

2. „Van azonban a közgyűlésnek egy fontosabb jelentősége is, s ez: minden gazdának, kicsinynek és nagy-
nak egyformán, alapszabályban biztosított joga beleszólni az Egyesület vezetésébe – a választási jog gyakorlásával. Ezt a jogot, amelyet rendes körülmények között a közgyűlésen gyakorolhat minden tag, biztosítani kell minden körülmények között.”

3. „Az alapszabályok értelmében a választás három évre szól. Ez a három év lejárt, tehát az Egyesület tagjainak újra gyakorolniuk kellene azt a jogot, amely szerint maguk döntenek, hogy kire kívánják bízni az Egyesület vezetését, miután meghallgatták a végzett munkáról szóló beszámolókat. Sajnos azonban közgyűlést nem tarthatunk, s nekem, akinek örködnöm kell afelett, hogy tagjaink jogköre csorbát ne szenvedjen, várnom kell a beszámolóval és a választások megtartásával is addig, amíg erre a körülmények lehetőséget adnak. Le-

járt mandátumommal együtt nem járt le az a kötelezettségem, amelyet utolsó megválasztásom alkalmával az Egyesület tagjai előtt vállaltam, s amelyet teljes egészében ma is átérzek és viselek. Nem térek ki a kötelesek viselése és a felelősség vállalása, nem térek ki a munka elől. Viszont nem akarom kihasználni a mai kényserhelyzetemet sem...”

4. „Kérem azért gazdatestvéreimet, hogy e sorok elolvasása után gazdakörönként, de egyéni tagonként is véleményt nyilvánítani szíveskedjenek: óhajtják-e, hogy az EMGE vezetősége, amelyet három évvel ezelőtt választottak meg, tovább is végezze az akkor ráruházott munkát, vagy pedig más személyekben látják azokat, akik a mai nehéz időkben alkalmasabbak az EMGE ügyeinek vezetésére.”

A cikk remek felépítése ennyi részletből is bizonyára kiérződik. Főhajtás a kormány felé: adjuk meg a császárnak, ami a császáré! De még mélyebb főhajtás az Egyesület tagsága előtt: éljen „alkotmányos jogaival”. Íme, megvan a lehetősége annak, hogy akár döntően beleszóljon egyesülete ügyeibe.

A cikk nyomán a falusi gazdák, de a városi értelmiségiek érdeklődése, sőt lelkesedése is felhullámzott. Szász Pál learatta és begyűjtötte a személye iránt általánosan felgyúlt rokonszenvet, s megerősítette helyzetét a falvak gazdatömegeiben és a közvéleményben egyaránt. S megnövelte az EMGE tekintélyét a kormány előtt is.

Az Erdélyi Gazda következő, május elsejei számában Nagy Endre dr., a csombordi gazdasági iskola igazgatója szólalt meg elsőnek *Elnökünk szava* című vezércikkével. Aztán lapszámokon keresztül jöttek a gazdakörök megnyilatkozásai *A mi mostani közgyűlésünk* összefoglaló főcím alatt. Voltak községek, ahol csak maga a gazdaköri elnök szólalt meg, mert gyűlést nem mert összehívni vagy nem kapott rá engedélyt. Máshol a gazdaköri vezetőség nyilatkozott az egész tagság nevében. Igen sok helyen az elnök listára gyűjtötte a tagok névaláírásait, s ezt a listát küldte be egyhangú *igen* szavazatként. A közelebb eső falvakból személyesen jöttek be

a gazdák, s fejezték ki bizalmukat az elnök személye és az Egyesület vezetősége iránt.

Akadtt azonban kilenc község, „*ahol a szavazást – az Erdélyi Gazda jún. 15-i beszámolója szerint – mégis megejtették*”. A beszámoló így szólt: „Voltak községek, ahol kedves találékonysággal szabályosan megejtették a szavazást. Gyűlést tartani természetesen nem volt szabad, így hát úgy segítettek magukon, hogy a gazdaköri elnök egy ív papirosra felírta: Egyesületünk elnöke és vezetősége tudni szeretné, hogy továbbra is megmaradjon-e a helyén vagy ne, miután a három évvel ezelőtt tartott közgyűléstől kapott megbízatása lejárt. Aki azt akarja, hogy maradjon a helyén, az írja oda a nevét s utána a szavazatát, hogy *igen*. Aki ezt nem akarja, az írja azt, hogy *nem*.”

Kilenc község szervezte meg így a szavazást. A kilenc község összesített eredménye 458 igen és egy nem. Egy községben tíz tag nem szavazott, mert nem tartózkodott a faluban.

Akadtak azonban váratlan és „önkéntes” szavazók is. Ezek közül egynek, dr. Fejér Gerő székesegyházi kánonknak a levelét érdekessége folytán érdemesnek tartom közölni. Ő nyilván *önkéntes* tagként adta le szavazatát, mivel aligha foglalkozott mezőgazdasággal.

Az Egyesülethez küldött levelének „költői” szövege: „Dr. Nagy Endre ünnepi cikkéhez, mely festői meglátással, művészi ecseteléssel rajzolta meg dr. Szász Pálnak, gazdasági egyesületünk elnökének jellemét és helyét az ardeali társadalomban, amely a tavaszi verőfény frissítő erejével tükrözi vissza a romániai magyarság osztatlan szeretetét, töretlen bizalmát és őszinte nagy-rabecsülését Szász Pál iránt – szívvvel és lélekkel csatlakozom.

Szavazatomat így adom le:

Éljen dr. Szász Pál sokáig. Maradjon élethossziglan a mi vezérünk.”

Ez a váratlan és erősen lelkesedő szavazat azért volt jelentős – és kissé tán feltűnő is –, mert Márton Áron püspök közvetlen környezetéből, a gyulafehérvári kánonoki sorból jött.

A Bethlen-nyomda termelőképességének kihasználására tett lépéseket nem kísérte ilyen eláradó lelkesedés. Itt természeténél fogva csendesebb, kevesebb embert mozgósító, de több munkát és nagyobb elszántságot igénylő dologról volt szó. Viszont annál hasznosabbról.

Ezt a feladatot mindjárt az elején felismerte Szász Pál. A Bethlen-nyomda még szerelés alatt állt, amikor az Erdélyi Gazda 1941. szept. 1-i számában már vezércikket írt: *Adjunk könyvet a gazda kezébe*. A cikk azonban a megnyíló iskolai évvel járó gondokkal kezdődik, s ezzel – tán nem is szándékosan – felhívja a tanárok figyelmét a hiányos iskolai tankönyvellátásra is. Aztán közli a cikkben azt, hogy az EMGE céljaul tűzte ki: a lehetőségek szerint minél nagyobb számban ellátni a magyar gazdát anyanyelvén írott megfelelő szakkönyvvel. Mindkét irányú mozgósítása sikerrel járt. Munkához láttak a mezőgazdasági szakírók és a tanárok egyaránt. 1942 januárjában már hirdeti az *Erdélyi Gazda*: „Megjelent az Erdélyi–Nemes-féle ábécés könyv Vass Albert festőművész illusztrációival.” A könyv külső kiállításával s tartalmának megszerkesztésével is olyan nagy sikert aratott, hogy hamarosan újabb kiadás vált szükségessé. Két igazi hozzáértő, hivatástudattal rendelkező szakember sikerült alkotása volt. Erdélyi Gyula, a tanítóképző intézet pedagógiatanára és Nemes József, az intézet elemi mintaiskolájának igazgatója állították össze. A könyv második kiadása *Betűerdő* címmel jelent meg a megnyilvánult szükségletre való tekintettel nagy példányszámban. S ugyancsak 1942-ben elindult egy mezőgazdasági füzetsorozat kiadása is, amelynek egyes kisebb számai az Erdélyi Gazda mellékleteként is megjelentek.

Ezekkel kezdődött meg – az 1942-es Gazda-naptár mellett – a Bethlen-nyomda könyvkiadási tevékenysége.

Most azonban, ennél a kérdésnél, a dél-erdélyi magyar kisebbség könyvkiadási eredményeinek számbavételénél, zavarban vagyok. Szerkesztésbeli nehézségeim vannak. Nemcsak a Bethlen-nyomda készített könyveket. És a kiadványok négy év alatt jelentek meg. Ha időrendben akarom bemutatni őket, akkor szét kell szórnom a négy év szerint, s nem is tudom olvasmányosan beilleszteni őket szövegembe. Hadd tömörítsek hát ide

minden kiadványfélélet ebbe a fejezetbe, vagy inkább a fejezet részeként. Így együtt lesz a négy év minden ilyen eredménye: a gazdasági vonatkozásúak, a tankönyvek, a szépirodalmi alkotások és ami még van.

A már említett mezőgazdasági füzetek után 1943-ban újra kiadta az EMGE horkii Balla István *A méhészet könyve* című 1927-ben megjelent első kiadását. A közökhaj tette szükségessé ezt, számos levél követelte, azzal a megokolással, hogy „ez a könyv a méhészet valóságos kincsesbányája”. Nem tudom, ma is megvan-e még ez a becsülete? Akkor nekünk növelte a becsét vaskossága is: 465 oldala komoly munkát adott a nyomdának.

Hasonlóan nagy nyomdai teljesítmény volt s ugyancsak közigénylés tette parancsolóvá az 1936-ban megjelent *Gazdatudomány* második dél-erdélyi kiadását. Az Erdélyi Gazda vezércikkben jelentette be az eseményt, s nyugtatta a gazdákat, hogy „az új kiadás már hónapok óta készül”.*

Nem kisebb, társadalmilag talán még nagyobb jelentősége volt a hiányzó tankönyvek pótlásának. Megkönynyítette, sőt még biztosította is gyermekeink magyar anyanyelvű iskoláztatását, miután ebbe a hatóságoknak is beleszólásuk volt, s egyes tankönyvek hiánya tán az iskolák létét is veszélyeztette volna.

Ezek között is első helyen állt a már említett Erdélyi-Nemes-féle ábécés könyv. S ilyen fontos tankönyveket állított össze román tanártársa, Bedeleanu Diomed bevonásával Csefő Sándor, a tanítóképző intézet igazgatója az elemi és középiskolák egyes osztályai számára, valamint magyar olvasókönyvet és nyelvtant Vita Zsigmond és Szentmiklósi Ferenc, ez utóbbi a gyulafehérvári Majláth-főgimnázium tanára, ugyancsak elemi és középiskolai osztályok számára. Szathmáry Gyula és Zalányi István tanárok megírták a hiányzó magyar nyelvű *Növénytant*.

Nem hanyagolták el azonban tanáraink a szépirodalomra való nevelést sem. Szentmiklósi Ferenc és Vita Zsigmond 1942-ben *Magyar népmesék* címen válogatott össze egy kötetet a legjobb forrásokból, Vita Zsigmond

* Erdélyi Gazda, 1944. júl. 9.

pedig egy év múlva kihozott *Vak. király* címen egy újabb mesekönyvet. Mint szomszjas föld az esőt, úgy szívta fel a könyvek nélkül maradt közönség a két kiadványt. Volt sikere a Vita Zsigmond összeállításában 1942-ben megjelent *Romániai Magyar írók Antológiájának* is. Ez mintegy számbavétele volt a Dél-Erdélyben maradt magyar íróknak és kutatása a lehetséges utánpótlásnak. Nem érdektelen ebből a szempontból felsorakoztatni az Antológiában szereplő szerzők neveit: Bitai B. Pál, Endre Károly, Fekete Lajos, Horvát Jenő, Kabós Éva, Kakassy Endre, Kacsó Sándor, Kiss Ferenc, Kubán Endre, Méliusz József, Nagyfalusi Mihály, Nikodémusz Károly. Szepesi Nits István, Olosz Lajos, Tatrangi Pál András, Reviczky Mária, Serestély Béla, Szemlér Ferenc, V. Vass Albert.

Hát bizony a „fakadó rügyek” közül, akiktől vártunk valamit, s akik közül többet én is szerepeltettem az Erdélyi Gazdában, nem sok hozott termést. Egyedül Kabós Évának jelent meg még abban az évben *Amit az én sorsom megad nekem* címmel egy verskötete.

Megemlítenő itt még Muzsnai László dr.-tól *Kőrösi Csoma Sándor életrajza* és Horvát Jenő füzete *Kiki magának első orvosa* címmel, amit szerzője egy közhasznú sorozat első füzetének szánt, de sajnos, egyedül maradt.

Vita Zsigmond kezdeményezett kritikai életet is. Kiténik ebből, hogy máshol is volt könyvkiadási kezdeményezés. Az *Erdélyi Gazda* 1941. dec. 15-i számában olyan megjelent könyvekről ír, amelyek „nem is mindig érik el a művészi színvonalat”; kísérletezgetéseknek nevezi őket. Megemlíti Molnár Sándor *Vallomások könyve* című „önéletrajzszerű” munkáját. Szól ifj. Kubán Endrének „*Reszket a bokor, mert eszembe jutottál*” című életrajzi regényéről; megjegyyezve, hogy a szerzőnek ez már a második könyve a bécsi döntés után. „Úgy látszik. .. könnyedén és kevés elmélyüléssel ír” – veti szemére. Az első könyv, amelyre Vita megnevezés nélkül céloz, talán *A szőrösfülű barát*, amelynek furcsa címére máig emlékszem. De csak a címére.

Ezzel Vita Zsigmond kritikai kezdeményezése el is akadt. Nem volt bírálni való eredeti alkotás.

A Fecskés könyvek sorozatban az aradi Kölcsey Ferenc Egyesület kiadásában Mikszáth *A két koldusdiák*, Móricz Zsigmond *Pillangó*, Tömörkény István *Elbeszélések* címen megjelent kötetek mellé nem volt erőnk versenytársakat állítani. Egyedül Szemplér Ferenc *Hazajáró lélek* című alkotása illett bele a sorozatba.

S most, ha valami összefüggésfélét éreznék négy év csokorba kötött eredményei láttán, vagy valami effélét érezhettem volna akkor, hogy, ha döccenőkkel is, de haladunk valamelyest, hát hadd öntsem le magamat a tények hideg vizével. A visszaemlékezésekben sok minden törvényszerűen megszépül. Ez a törvényszerűség érvényesülhetett a mostani önmegnyugtatózásomban, hogy azért mégsem nyűgölődtünk akkor hiába. Ott vannak azonban a tények, amelyek ridegek maradnak, ha azok voltak évtizedek múltán is. S egy rideg ténynek a hidege fut végig a hátamon most is, ha visszagondolok az akkori nem is eredménytelen, de hosszan elnyúló kölcsönösségi sajtótárgyalások reánk, enyediekre váratlanul lesújtó meglepetésére, hogy – amint már láttuk – megszilárdították a Déli Hírlapot Temesváron, a Havi Szemlét és talán a szépirodalmi könyvkiadás lehetőségét Áradon, de elbuktatták Jakabffy Elemér Magyar Kisebbségét Lugoson, mert ilyen jellegű folyóirata az észak-erdélyi románságnak nem volt, és felfüggesztették az Erdélyi Gazda megjelenését Enyeden.

1942. szeptember elsején jelent meg az utolsó számunk, amelybe éppen én írtam a vezércikket *Megnyílnak az iskolakapuk* címen.

Nem tudtuk e váratlan betiltás okát akkor, és nem sikerült kinyomoznom azóta sem. Gyárfás Elemér talán sejtett valamit, ő mindkét kormánnyal kapcsolatban volt. Meg is nyugtatott, hogy a tárgyalások még folynak, s a lap újraengedélyezése állandó magyar követelés marad. Talán a magyar kormány nem adott olyan kibontakozási lehetőséget az észak-erdélyi román szövetkezetek lapjának, mint amilyent az Erdélyi Gazda Dél-Erdélyben kapott? Hát adjon! Az idő azonban telt, s a tárgyalásokon keletkezett bogot – az akkori kölcsönös „jóakarattal” – nem sikerült vagy tán nem is siettek megoldani.

A megtorpanás tehát Enyeden bekövetkezett.

A lap betiltása azonban az Egyesület munkáját – bár kétségtelenül megnehezítette – nem béníthatta meg. Ezt a román kormány sem akarta, mert a mezőgazdasági termelés ösztökélése, a kisgazdák ilyen irányú, nevelése országos érdek volt. Szász Pál tehát bukaresti útja után, miután meggyőződött, hogy a lap ügye a kormányok közötti huzalkodás kérdése lett, az EMGE központját utasította szorgosabb munkára. A két központi felügyelőnek megszaporodott a dolga. Addig helyi nehézségekkel járt új gazdakörök szervezése, a téli gazdasági tanfolyamok beállítása és lefolytatása. Mindkettő gyűlések tartásával, gyülekezésekkel járt. Most ezen a téren elnézőbbek lettek a hatóságok. Bitay Endre sűrűbb kapcsolatot teremtett a vidéki felügyelőkkel, ezek meg szorgalmasabban látogatták a gazdaköröket. Kénossy Zoltán a mezőgazdasági gépesítés terén végzett alapos munkát. Szervezte a gazdaköröket a közös gépvásárlásra, biztosította ezekhez nemegyszer az Egyesület anyagi segítségét is, s kedvezményeket járt ki a német cégeknél. Jól tudott németül is, szász asszony volt a felesége, s felkészültsége és hajlama révén jól ápolta és gyarapította ezeket az üzleti kapcsolatokat. Sok mezőgazdasági gép jutott ki így a német Lanz nevű bukaresti képviselő útján a magyar falvakba. Az erzsébetvárosi Mülbecher-cégtől Eberhardt-ekéket szerzett be és közvetített a gazdaköröknek. Az ő segítségével jutott több gazdakör vetőgépekhez, váltóékékhez, 3-as tagolású boronákhoz, gyümölcs- és szőlőpermetező gépekhez, gabonatisztítókhoz.

Botz Ida a falusi asszonyok részére szervezett tanfolyamokat.

A központi iroda gárdája így nagyobb fordulatszámmal tevékenykedett, hogy pótolja a lap hiányát.

Csak én maradtam munka nélkül.

Restelkedésemet azzal egyensúlyoztam ki, hogy reggel igen korán keltem, és két órán át fűrészeltem a Kollégiumtól kapott tűzifát. Ki is fáradtam rendesen, de igen jólesett utána a reggeli. Kilenckor mentem a „hivatalba”, s hasznossá tettem magam ott, ahol lehetett: segítettem a levelezésben, gépbe diktáltam Bodor Gizi-

nek, átjavítottam – magyarítottam – a sokszor hevenyészen fogalmazott felügyelői jelentéseket, hogy így gépbe átdiktálva kerüljenek az elnöki kézbe. Délután a nyomdában lézengtem, ott voltam a tördelésnél és a szükségesnek látszó szövegjavításoknál.

Késő ősszel aztán felástam – előírással – a nyomda mögött elterülő nagy házikert felét. Ott kaptam ezt a kertet 1941 őszén, mikor a Bethlen-nyomda dolgozni kezdett, elhagyatottan, száradó gyomokkal borítottan. A ház lakóit már a nyomda szerelése előtt máshova költöztették, a nyomdászok pedig csak a maguk dolgát végezték, nem törődtek a kerttel. Nem nézhettem. Már csak azért sem, mert kiadták már a jelszót, sőt rendeletet is, hogy „egy talpalatnyi föld se maradjon megműveletlenül”. A rektor-professzor szinte látszott az öröm, hogy megszabadul egy gondjától, amikor elkértem megművelésre a tekintélyes terület felét. A másik felét Zalányi István frissen kinevezett nyomdaigazgató vállalta. Akkor azonban már késő is volt, egyéb dolgom is elég akadt, elmulasztottam az előírással őszi felásást. Most hát – hisz amúgy is a nyomda körül tébláboltam – felástam ügyesen a rám eső egész területet, még a három kajszinbarackfa alját is, ahol pedig azelőtt gyepes pihenő lehetett.

Igen ám, de testileg meghúzódtam, egy kicsit a nekem akkor már szokatlan fizikai erőfeszítések nyomán. Feltűnt ez Szász Pálnak, s amikor megnyugtattam, hogy nem betegség jele ez a kis megszikárosodás, hanem ellenkezőleg, zsörtölődni kezdett:

– Ejnye! Nem fát vágni és kertet ásni szerződöttünk téged, hanem szellemi munkára.

Megéreztem, hiszen nem is titkolta, hogy zsörtölődése mögött a megbecsülése keres megnyilvánulást. Meghívott, legyek vagy három napig gáldtői háza fürdőszobás vendégszobájának a lakója, hadd legyen időnk részletesen megbeszélni, hogy milyen szellemi értéket tudnék termelni üres óráimban. Nem tartottam ezt külön kitüntetésnek, megtette ezt már a központ más alkalmazottjával is, de azért jólesett. S az még jobban, hogy „közügynek” igyekezett feltüntetni a szíves vendéglátást.

A három nap alatt sok mindenről beszélgettünk.

Olyasmiről is, ami háttérrel adott a lassan kialakuló, nekem szánt alábbi három feladat vagy inkább hivatalosnak tekinthető megbízás mögé:

1. Írjam meg – folyamatos munkával persze – a Dél-Erdélybe szakadt EMGE történetét, hadd maradjon meg tanulságul az utókornak.

2. Írjam meg – ugyancsak folyamatosan – a dél-erdélyi Magyar Népközösség történetét is. Szállít ő is erre anyagot az én megfigyeléseim mellé. Gyárfás Elemér elnök egyáltalán nem tart vezetőségi ülést a gyűléstartási tilalomra való hivatkozással. Az ülések elmaradását azzal igyekszik pótolni, hogy az elnöki tanács tagjainak tájékoztató jelentéseket ír a felmerült kérdésekről, a maga tervezett vagy elvégzett munkájáról, esetleges intézkedéseiről. Neki, Szász Pálnak mint alelnöknek minden ilyen elnöki tájékoztató jelentése megvan. S megkapja bizonyára az ezutánakat is. Ezeket mind átadja nekem. Jó, sőt nélkülözhetetlen anyag ez munkámhoz. Természetesen kezeljem bizalmasan magát az átadott anyagot. A feldolgozásban azonban nem kell tartózkodnom a személyes meglátások, értékelések kifejezésétől sem, hadd kapjanak gazdagabb anyagot a jövő történészei.

3. Az eddigi kettőt tekintsem egyesületi feladatommak, amit fizetésem fejében végzek. A harmadik is közügy, de tekintsem saját kedvtelésemmek. Találjak irodalmi formát sajátos dél-erdélyi helyzetünk művészi megérzékeltetésére. Regényben vagy novellákban. Elvégre kiadhat a Bethlen-nyomda szépirodalmi műveket is... Ezt tekintsem megrendelésnek.

Megköszöntem a feladatokat és külön a „megrendelést”. A három nap és a baráti beszélgetések úgy felgyújtotték bennem a munkakedvet, hogy nagy lendülettel fogtam munkához. Az első két feladattal hamar eljutottam a bécsi döntés után eltelt két év feldolgozásáig. (Ezeket aztán folytattam úgy, ahogy az események jöttek – azután is.) A megrendelésből is elkészült néhány novella. Közülük egy *Úrnapja* címen meg is jelent. S nőtt folyamatosan mind a három csomó a további két év folyamán is az EMGE irattárában, hiszen ott történt a gépelésük. (S meg is semmisült vagy szétszóródott az

irattárral együtt a háború közvetlenül a mi fejünkre zúdult viharában, 1944 őszén.)

Szász Pál engem megnyugtatott, de ő maga nem nyughatott. Tudni akarta a betiltás okát, illetve „kinyomozni”, hogy miért akadt el a kölcsönösségi sajtóegyezményről folyó tárgyalások sikeres befejezése éppen az Erdélyi Gazdánál?

Előbb megjárta Bukarestet, aztán Brassóban kiszállt, s meglátogatta a magyar konzult. Csereútlevele volt szüksége, hogy Budapestre is ellátogasson, s ezt a konzulátus tudta lebonyolítani körülményes eljárással. Megfelelő cseretársat kellett kerítenie Magyarországon, aki Szász Pálért cserébe Romániába látogathat. Az ugyanis csak olyan lehetett, akit a románok is, a magyarok is – megközelítőleg legalább – társadalmilag és politikailag egyforma „értékűnek” ítélnék Szász Pállal. Mert cserélni ugyebár, ha csak egy útlevelel erejéig is, csak egyenlő értékeket szabad. Erre szigorúan ügyeltek a konzulátusok, hozzátartozott a kölcsönösségi politika „erkölcshöz”. Egyes nehezebb esetekben beleszóltak a cserébe maguk a kormányok is. Rendszerint ügyvédnek ügyvéd, orvosnak orvos, mérnöknek mérnök, kisiparosnak kisiparos, parasztnak paraszt lehetett a legjobb cseréparja. És így tovább: asszonynak asszony, egy gyerekkel, két gyerekkel, három gyerekkel... Nem volt tehát egyszerű a mérlegelés, hogy ki legyen az a román, aki megfelelő cseréérték Szász Pálért. Nyilván Észak-Erdélyből valaki. De ki? Találgatom ma is, de elfelejtettem, hogy végül is kit találtak. Szász Pál akkori budapesti utazásáról ennél fontosabb dolgok jutnak ma eszembe. Fontosabb volt például az is, hogy elhozta nekem ajándékba Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnek* című kötetét. És ennél is fontosabb volt, hogy Szász Pál megsúgta: „Mértékadó politikai körökben itt is, ott is úgy ítélik meg, hogy a németek sztálingrádi veresége nagyon súlyos. Hiába, a fák nem nőnek az égig!” Ez megrázóan vigasztaló hír volt – hát mégsem megverhetetlenek! –, de emellett mégis az az értesítése érintett a legközelebről, hogy az Erdélyi Gazda ügye a vártnál is kedvezőbb fordulat előtt áll!

Nosza, erre fel kell készítenünk gazdaközönségünket! A továbbiak során azonban az is kiderült, hogy ennél is többről van szó: magunknak is fel kell készülnünk rá. Várjunk tehát a szükséges körlevél kiküldésével, amit felügyelőinknek, gazdaköreinknek, távolabbi munkatársainknak szántunk, amíg mi is elkészülünk a magunk munkatervével, hadd legyen az is része annak a kiküldendő körlevélnek.

A rövidség kedvéért jöjjön most az elkészült körlevél, amelyet 1943. II. 15-én (ezzel a dátumozással) küldtünk szét. Ennek a körlevélnek két része volt. Az első fele két olyan bejelentést tartalmazott, amely semmi esetre sem mehetett ki tüzetes elnöki ellenőrzés nélkül. Íme:

– Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, mint az Erdélyi Gazda c. folyóiratot kiadó lap tulajdonos erkölcsi testülete, több oldalról biztosítékot kapott, hogy lapunkat a román királyi kormányzat rövidesen újra engedélyezi. Az új engedélyt a két érdekelt ország között létrejött sajtóegyezmény keretében kapjuk. Ez olyan eredmény, amely azzal biztat, hogy munkánkat az eddiginél biztonságosabb alapon és folyamatosabban végezhessük majd, mint eddig...

A másik bejelentés még fontosabb:

– Külön nyereség, hogy a lap ezentúl hetenként jelenhetik meg. Ez lehetővé teszi, hogy a lap az eddiginél általánosabb, szélesebb érdekeket szolgáljon ki. A lap felerészben továbbra is mezőgazdasági jellegű lesz, de ezentúl a *népnevelés* a mezőgazdasági szakoktatással egyenrangú feladatunk lesz. Ezenkívül: ki kell terjesztenünk a lap hatókörét a külvárosok magyarságára, valamint a kisiparosok, kiskereskedők rétegeire is.

A körlevél e két bejelentését az új hetilap második felének részletekre kiterjedő tervezete követi. Ez természetesen hosszabb megbeszéléseket, tárgyalásokat, levelezéseket igényelt. Érdekes ez is, megérdemli, hogy ismertessem; illetve – tán rövidebb és mégis teljesebb így – közöljem az eredeti körlevél nyomán majdnem teljes egészében.

1. *Szellemi életünk története.* Állandó rovat. Irodalomtörténeti ismertetések abban a formában és keretek

között, ahogyan ezt a lap már eddig is munkálta. Rovatvezető: Vita Zsigmond.

2. *Élő irodalmunk.* A jelenlegi, különösen dél-erdélyi magyar irodalmunk ismertetése. Eredeti versek és novellák. Megjelent könyvek. A testvérlapok ismertetése. Állandó rovat. Rovatvezető: Kacsó Sándor.

3. *Történelmünk bemutatása.* Kényes rovat, nagy figyelmet igényel. Inkább történelmi miniatűrökről volna szó. Történelmünk egy-egy nagyobb alakjának kiragadása s vele kapcsolatban a korszak ismertetése. Nagy írók és kultúrmunkások ismertetésével kapcsolatban cenzurabíró! A forma is rendkívül fontos. Az írónak, hogy leereszkedés nélkül írjon és közvetlenebb lehessen, talán a levélformát kellene választania... Egy példa: Egy tanárember kisgazdának maradt öccséhez levelet ír a faluba Zrínyi Miklósról, jelentőségéről és a korról, amelyben élt. Minta lehet Tamási Áronnak Mikes Kelemenről édesanyjához írott levele... Ebben a munkában minden barátunk segítségét kérjük, de feltétlenül számítunk Erdélyi Gyula, Vita Zsigmond, Kiss Béla, Kakassy Endre, Abafáy Gusztáv, Kulcsár Kálmán, Szentmiklósi Ferenc, Szemlér Ferenc, dr. Muzsnai László és ifj. Kubán Endre támogatására... Időnkénti rovat.

4. *Az iskolán kívüli nevelés.* Időszaki rovat. Irányítói: Csefő Sándor és Erdélyi Gyula.

5. *Népszerű természettudomány.* Időszaki rovat. Irányítói: Nagy István, dr. Horváth Zoltán, Csefő Sándor, Szathmáry Gyula, Zalányi István.

6. *A városok kismagyarjai.* Munkások, külvárosi magyarok élete, küzdelmei. Riportok. Pl.: Hogyan használják kisvárosban (külvárosban) is a hazuról hozott mezőgazdasági tudást, hogyan kertészkednek, gondoskodnak egy-két állatról, néhány gyümölcsfajukról. Időszaki riportok. Munkatársak: Fekete Mihály, Kakassy Endre (Brassó), Kubán Endre (Temesvár), Babuczay György (Arad), Horváth Jenő, id. Veress István, Fövényessy Bertalan (Nagyenyed).

7. *Kisiparosok, kiskereskedők.* Időszaki rovat. Irányítja: Szabó Béni (Brassó).

8. *A „csángók”.* A dél-erdélyi magyarság néprajzi különössége. Időszaki rovat. Gazdája: Kiss Béla és Pál András.

9. *Mintafalvak*. Időszaki rovat. Egy-egy falukép, amelyben kidomborodik az, ami nagyon jó, és az is, ami még javításra szorul. A rovat gazdái: Bitay Pál, Tóth István és Orosz Károly.

10. *A konyhatudomány*. Állandó rovat. Fő szempontja: megtanítani az egészségesebb életmódra, táplálkozásra a falu népét, figyelembe véve a háborús körülményeket is. Rovatvezető: Botz Ida.

11. *Gyermek- és csecsemővédelem*. Állandó rovat. Vezetője: Dr. Küttel Lajos.

12. *Törvények és rendeletek*. Állandó rovat. Vezetője: Dr. Müller Jenő.

13. *Hogyan építkezzünk*. Időszaki rovat. Falusi ház, kút, istálló, magtár, siló, pince stb. építése. Vezető: Bakó Károly.

14. *A gazda mint kereskedő, a kereskedő mint gazda*. Időszaki ártájékoztató és kereskedelmi tanácsadó. Vezetői: Winkler Gyula és Nagy Béla.

15. *A dél-erdélyi szépirodalmi anyag begyűjtése*. Versek, novellák összehordásánál Szemlér Ferenc, Kakassy Endre, Szepesi Nits István, Horváth Jenő, Kacsó Sándor, Szabó Dénes, Szabó Zoltán és mások támogatására számítunk.

Nem kívántuk ingyen a munkát. Korlátozott, de tisztességes tiszteletdíjakat ígértünk. A megjelent cikkekért soronként 3 lejt, versekért 300 lejt, novellákért 500 lejt vettünk tervbe.

S ide írom végül a körlevél biztató, lelkesítő sorait is. Ezek sem érdektelen üres szavak.

„Kedves Barátunk! Össze kell fognunk szellemi erőnket, hogy el tudjuk végezni azt a feladatot, amelyet a mai idők reánk hárítanak. Népünk nem maradhat tovább magyar betű és gondosan végzett szellemi irányítás nélkül. Bizonyára mindnyájan egyformán érezzük ezt a felelősséget, és egyformán hordozzuk. Meg kell feszítenünk erőnket, hogy megépíthessük a szükséges szellemi erődítményeket. Egyesületünk, amely maga is a népi erők összefogásából épült fel, nem kételkedik, hogy együttes elszántsággal meg tudunk felelni a ránk váró feladatoknak...”

Ezt a nagy lélegzetű tervet nemcsak az én könnyen kiváltható és néha lelkesedésbe átcsapó lelkesedésem magyarázza. A fellegjárásból bizonyára visszahúzott volna a lábamnál fogva a sokat tapasztalt és valóságérző Szász Pál. Szárnyalásomhoz azonban elsősorban éppen az ő „értésülései” adták a szárnyat.

S persze a mindkettőnkben dolgozó szükségérzet is.

Tudnia kell az olvasónak, hogy a körlevél megfogalmazásakor, a terv összeállításakor az erősen hivatalos politikához kötözött Déli Hírlapon kívül nem volt semmi más sajtótermékünk. A Magyar Kisebbséget is betiltották, mert – mint említettem – nem volt megfelelője az észak-erdélyi románoknak, a Havi Szemle pedig még nem volt meg, az együtt született meg a kölcsönösségi sajtóegyezmény létrejöttével, amelynek a hírét Szász Pál olyan jóhiszemű reménykedéssel hozta meg. Sajnos elvileg ugyan valóban megegyeztek, hogy egyformán mérnek mindkét oldalra, de a részletek tárgyalása még hónapokra elhúzódott. S ezek a tárgyalások a kölcsönösségi politika „erkölcsének” olyan kicsinyes tényezőit termelték ki, amelyek lefonnyasztották a mi – s éppen a mi! – „elburjánzóknak” ítélt reménykedéseinket. Azt tudtuk már, hogy hetilap leszünk, de azt nem, hogy hetenként csak 8 oldalt kapunk az addigi kéthetenkénti 32, később 24 oldal helyett. S heti 24 oldalra készült a mi tervünk.

Igen ám, de a tárgyalások során felmerült az a kérdés is, hogy mit és mennyit igényel az érdekelt olvasóközönség. Háború van, takarékoskodni kell a papirossal is! Észak-Erdélyben a friss román kisebbség szerény volt, nem igényeltek sok lapot és nagy példányszámokat. – A magyar kormány pedig nem érzékelte, hogy a dél-erdélyi magyar kisebbség régebbi önvédelmi harcában megtanulta már a magyar betű, a magyar szó s általában a magyar szellemi élet rendkívüli fontosságát. Így a magyar kormány a tárgyalásokon képviselte ugyan egy ideig a mi magasabb igényeinket, de aztán – a háborús takarékoság jegyében – talán még örvendett is, hogy kevesebb áldozattal megállapodhatott a teljes egyformaság alapján. Így esett, hogy az egyezmény, az ottani román igényeknek megfelelően, kevesebbre szabta az Erdélyi Gazda havi papírárandóságát, egyrészt a lap terjedel-

mének csökkentésével, másrészt a példányszám korlátozásával.

Igen, így elemeztük ki Szász Pállal a kellemetlen meglepetés magyarázatát, s a későbbi tapasztalatok igazolták, hogy elképzelésünk nem is járt messze az igazságtól...

Az újra engedélyezett Erdélyi Gazda 1943. április 11-i dátummal jelent meg. Előkészítésekor jelentkeztem Szász Pálnál az esedékes vezércikkért. Elnöki főhajtásokkal szokta megköszönni ilyenkor az illetékes kormányoknak, hogy mégiscsak hagynak élni. Most azonban igen kedvetlen volt, és kitért a főhajtások elől.

– Simítsd el, szelídítsd meg az olvasókban a körlevél keltette nagy várakozásokat. A körlevél is a szerkesztőség nevében ment szét, írd vezércikket is most a szerkesztőség nevében...

Így született meg a vezércikk, amely nem ismételte meg a nagy terveket, de igyekezett azt a látszatot kelteni, hogy a hetenkénti megjelenés lehetősége megteremtette a lap hasznos átszervezését.

„Kedves Olvasó! – írtam a megszólítást úgy, mintha levelet írnék minden egyes olvasóhoz. – Félesztendő szünetelés után újra kezetekbe adhatjuk annyira nélkülözött lapokat. Első szavunk hozzátok a viszontlátás fölött érzett öröm kifejezése legyen. A régi szeretettel és fokozott ragaszkodással üdvözlünk benneteket.

Nem is mondunk többet. Nem a sok szó, hanem a sok munka idejét éljük. Kevés szóval kell sokat mondanunk.

Ezentúl hetenként köszönhetünk be hozzátok. Ez a hetenkénti megjelenés lehetővé teszi mezőgazdaságunk állandó jellegű, az időjárási viszonyokhoz és háborús körülményekhez szorosabban alkalmazkodó irányítását. Az új Erdélyi Gazdában tehát ott lesz a legfontosabb: az időszaki teendők a mezőgazdálkodás minden ágában! Nem maradhat el azonban egy-két oktató mezőgazdasági tudásunkat fejlesztő cikk sem. A mezőgazdasági tudomány újabb eredményeiről, saját gazdáink fontosabb tapasztalatairól is be kell számolnunk. Hírek nélkül nincs újság, ezeket sem mellőzhetjük, hiszen sok és fontos tudnivalót tartalmaznak. S még a törvények és rendeletek, amelye-

ket feltétlenül ismernünk kell, hogy eleget tehesünk az állammal szembeni kötelezettségeinknek! S mindezen kívül gondolnunk kell arra is, hogy asszonyainkat nagy és terhes feladatok elé állítják a háborús körülmények. A gyermeknevelés, az egészség védelme, a család okos és egészséges táplálása mind nemzetfenntartó feladat! Nekik is segítenünk kell a feladatok teljesítésében. Nem feledkezhetünk meg a lélek táplálásáról sem, mert a lélek erejére épül minden további emberi szándék, akarat, eredményes munka és helytállás. Ha lelki tartásunk megroskad, hiába minden további erőfeszítés. S jött még újabb feladat is! A háborús körülmények a városi magyarságot is közelebb vitték újra a földhöz, a konyhakerthez, és a majorságudvarhoz. Minden talpalatnyi helyet értékesítenünk kell, tehát kertészkednek, majorságot, házinyulat tenyésztenek a városi munkások, iparosok, kereskedők, szabadfoglalkozásúak. Ezek is mind rászorulnak lapunk irányítására, tanácsaira.

Ezért az alábbi terv szerint osztjuk be a havonta négyszer engedélyezett Erdélyi Gazdát.

Az elmaradhatatlan, tehát minden számban szereplő mezőgazdasági tájékoztató és a hírrovat mellett még rendelkezésre maradó oldalakat havonta egyszer egészében

1. a lelki művelődésnek,
2. a családvédelemnek,
3. az általános ismeretterjesztésnek,
4. a városok kertészkedő és kisállattenyésztő magyarjainak szenteljük.

Az első rovatba a régebbi irodalmunk értékeinek és a jelenlegi, vagyis élő irodalmunk virágjainak ismertetése és bemutatása (szellemi életünk) tartozik; a másodikba a konyhatudomány, egészségvédelem, a gyermeknevelés, a lakás szépítése és tisztántartása, a virágoskert stb. kerül, szóval minden, amit az anyának és a háziasszonynak tudnia kell; a harmadikban népszerű természettudományi, földrajzi és természetrajzi ismereteket talál majd az olvasó, különös tekintettel az olyan ismeretekre, amelyeket a mezőgazdának is jó, sőt szükséges tudnia, s végül a negyedikben a városokban élő magyarság fentebb ismertetett és főként a háború következtében jelentkező szükségletét igyekszik kiszolgálni.

A bővebb magyarázatokat természetesen a lap maga adja majd meg.

Kedves Olvasóink! Régebben nem volt szokásos a munkaterv ilyen részletes ismertetése. Most erre is szükség van. Nem azért, hogy olvasóink előre tudják, mit akarunk, hanem azért, hogy munkatervünk megvalósításában segítséget nyújtsanak nekünk. Szükségünk van erre a segítségre, s nem szégyelljük kérni azoktól, akik örömlüköt találják a népükért végzett közös munkában!

Az Erdélyi Gazda szerkesztősége”

Szász Pál elégedett volt a „nagy terv” szerény tálalásával anélkül, hogy megtagadtuk vagy visszavonulást fújunk volna. A következő lapszámba azonban megírta ő is a maga vezércikkét. Nem, nem az elmaradt köszönő főhajtásokért, hanem ellenkezőleg. Inkább egy kicsi „csakazértis” dacos megnyilatkozásért. Ilyen sorok voltak a cikkben: *„Eddigi hivatásunkhoz híven ismét azt hirdetem: ne nézzünk hátra, hanem előre. Dolgozzunk hittel, bizalommal és szorgalommal. Végezzünk hasznos termelőmunkát, hogy nyugodt lelkiismerettel nézhessünk egymás és embertársaink szemébe...”*

Hát ez a biztatás valóban kimaradt az én száraz, értekező hangú, szinte „szakszerű” cikkemből. És kimaradt valami más is: a szövetséges keresése. Szász Pál az öszszefogást sürgető és ennek fontosságát nyomatékosan hangoztató néhány mondata után ezekkel a sorokkal fejezi be cikkét:

„Fogjunk össze más hasonló célú intézményünkkel, hogy együttthaladva támaszt nyerjünk és támaszt nyújtsunk. Ezen elgondolás alapján hívom fel gazdaköreinket, hogy mint jogi személyek lépjenek be a községükben levő Hangya-szövetkezetbe tagként. A gazdakör tagjai amúgy is sokan tagjai a szövetkezetnek is, de most lépjen be maga a gazdakör mint ilyen. Nem az a fontos, hogy sok részjeggyel váljék a gazdakör szövetkezeti taggá, hanem hogy tag legyen, s ezzel is bizonyítsa: egymás kezét fogva megértéssel és bizalommal együtt akarunk dolgozni, haladni, eredményeket felmutatni...”*

* Erdélyi Gazda, 1943. ápr. 13.

Igaz, ilyen szövetségi kéznyújtásra csak ő volt hivatott a Hangya-szövetkezetek grófi elnöke, Haller István felé.

Ezek után még csak egy maradt hátra: a példányszám korlátozásának bejelentése úgy, hogy ne váltsuk ki vele a cenzúra rosszallását. A lap következő számában ez is megtörtént, így:

„Az Erdélyi Gazda kiadóhivatala, valamint az Erdélyi Gazdasági Egyesület vezetősége felhívja az Egyesület tagjainak, valamint a lap olvasóinak és előfizetőinek figyelmét a hátrálékos tagsági díjak, illetve előfizetések minél gyorsabb beküldésére. Tagjaink a lapot a tagsági díj fejében kapják, miután azonban lapunk *megszabott példányszámban jelenhetik meg, természetesen azokat szolgáljuk ki elsősorban, akik fizetési kötelezettségeiknek pontosan megfelelnek...*”

S azután mint a verkliszó ment az Erdélyi Gazda, az első négy oldalon a legfontosabb mezőgazdasági teendők, majd számonként a négy rovat egymás után: a lelki művelődés, a családvédelem, az általános ismeretterjesztés, a városok kertészkedő és kisállattenyésztő magyarjainak szánt tanácsok. De távolról sem olyan gazdagon, bőven és érdekesen, ahogyan a szétküldött előzetes munkaterv ígérte, hanem a szűk négy oldalnak megfelelően, soványan, ösztövéren, vázlatosan.

De azért ezekből is ki-kisikoltott néha valami figyelemre méltó!

S kényszerű megtorpanásunkat – miért titkolnám ma el? – magunk között Gyárfás Elemér népközösségi elnök és a magyar kormány, illetőleg a kölcsönösségi politika terhére írtuk.

AGGÓDOM A CSALÁDOMÉRT

A gyermekeink iránt érzett szeretetünket rendszerint az értük kiállott aggodalom fokozza fel. Ezt először Brassóban volt alkalmam magamon megfigyelni.

Enyeden aztán volt alkalmam érzékelni ennek a fordítottját. A gyermekekben is akkor forrósodik fel a szülei iránt érzett szeretet, amikor akkorára serdülnek, hogy tudatossá válik bennük a szülők iránt érzett aggodalom.

Brassóban, amikor elnéztem együtt játszózni két nagyobbik gyermekemet Grigorescu utcai házunk udvarán, némi sajnálkozással figyeltem meg, hogy Gábor fiam olyan szelíd engedelmességgel hajlik két évvel idősebb nénje szavára, mint a tollpihe az alig lebbenő szellőcskére. Igen, sajnálkozva gondoltam akkor, hogyan verekszik meg majd férfikorában az élet nehézségeivel, ha ilyen gyengéden engedelmes természetű marad. Akkor is csak sajnáltam mind a kettőjüket, amikor az első gyermekbetegség, a kanyaró leteperte őket, s nyögdecselve kérték, hogy takarjuk le az ablakokat, mert „szúrja szemüket a világoosság”. Nem aggódtunk, megnyugtattott az orvos, hogy „nem lesz semmi baj, a kanyaró ma már biztosan gyógyítható”.

Nem sokkal azután azonban, amikor a fiam egyszerű gyomorrontással beteg lett, s egyszerre csak nem tudott magához venni semmi folyadékot, mert mindent kihányt, kezdett elfogni az aggodalom. Amikor aztán – bár már nagyobbacska volt – az anyja ölébe kérezkedett, a vállára hajtotta sápadt arcocskáját és lehunyta a szemét, úgy a szívembe nyilallott a halálától való hirtelen félelem, hogy fejvesztetten rohantam doktor Herskovics gyermekorvos után, és segítettem kocsisának befogni a lovakat, csak hogy minél hamarabb éjünk föl a Fellegvár oldalán kanyargó utcába. A doktor néhány – szerintem ostoba – kérdés után felkiáltott:

– Mitől kaphatott egy ilyen kisgyerek gyomoridegességet? Hiszen ez dehidralizálódott. Kérek egy kis jeget.

Jégszekrényünk nem volt, s én majdnem kétségbeestem. Hová szaladjak? S miféle borzasztó betegség lehet ez? A doktor – barátom volt – rám kiáltott:

– Maradj nyugodtan, ne hisztérizálj. Csak bajt csinálsz! – nézett a feleségemre, aki sápadt volt, de aránylag nyugodt. – Hideg vízre van szükségem!

Megnyitotta a vízvezeték csapját, folytatta belőle a vizet vagy három percig, s csak akkor tartott alája egy poharat, majd merített belőle egy kiskanálnyit. A gyerek már félt, nem nyitotta száját, de beleerőszakolta a kiskanalat. Aztán két perc múlva újra. Félóra hosszát adogatta így kiskanalanként a hideg vizet – s a gyermek szemlátomást felélénkült. Két óra múlva megitta a kávécskáját is.

Attól kezdve jobban szerettem a gyermeket is, a doktort is.

Második kisfiam – évekkel később született! – azzal vonta magára különös figyelmemet és sokszor bosszankodásomat is, hogy alig tanult meg járni, úgy rontott az anyjára az ételért, mint egy kis bikaborjú a csecsre. Na, ez megszenvedti majd nagy mohóságát, ha szerencsésen felnő. Nem is kellett felnőnie, máris megszenvedte. Egyszer úgy nekiszaladt az anyjának, aki egy tál forró levestel tartott a konyhából az ebédlő felé, hogy a tál tartalmának fele a fejére és a fél arcára loccsant. Arcát nyomban ellepte a hólyag, a fejről foszlott le gyönyörűen hullámos aranyszőke haja. Úgy elfogott az ijedelem, hogy bolondul verni kezdtem a mellem, mintha szánnám-bánnám bűneimet, amiért valaha is nehezteltem a gyerekre virgoncsága miatt.

S az aggodalom miatt forrósodott fel szeretetem leányom iránt is, mikor értesültem, hogy egész hétig mind csak sírt, amikor először el kellett válnia tőlünk. Menyhit fog ez szenvedni, ha ilyen érzékeny marad!

De ez már Enyeden volt, amikor kisfiam úgy kiheverte már a leforrázást, annyira nem maradt arcán semmi nyoma a hólyagoknak, s annyira újra kinőtt aranyszőke haja is, hogy feleségem nem győzte még jobban cicomázni: vegyék észre mások is, milyen angyalian szép gyereke van neki! Észre is vették, még Szász Pál is, aki meglátogatott az enyedi Burgban, hadd lássa, hogyan he-

lyezkedtünk el az új lakásban, amelyet ő szerzett nekünk. Az anyja addig tologatta előtérbe a gyereket a látogató szeme elé, hogy Szász Pál rábámult egy pillanattal:

– Érdekes! Ez a gyerek mennyire hasonlít az apjához, s mégis milyen szép!

– Hát azért én sem vagyok éppen ördög – tiltakoztam tiszteletteljes sértődöttséggel.

Szász Pál meghökkenve nézett rám, aztán elnevette magát:

– Nem is vettem észre, hogy milyen szellemeset mondtam.

Ez a jelenet aztán még közelebb vitte az alkalmazottat alkalmazójához. De azért ez se verte ki az alkalmazott tudatából, hogy van oka aggódni a családjáért. S azt sem, hogy az eddigi gondok minőségileg másfajta, mint a brassóiak voltak. Ott időnkénti nagy ijedelmekben nyilvánultak meg, itt nem jártak különösebb megremülésekkel, de állandó jellegűek lettek, ott hamar elültek, itt rágcsáltak a tudat alján, mint fában a szú. A drágaság folyton nőtt, a fizetés, amely amúgy is jóval alacsonyabb színvonalról indult, mint amilyenell Brassóban befejeződött, csak lassan mozdult az árak után. Mi felnőttek, a feleségem és én, még csak tartottuk magunkat, ruházkodás terén jóideig futotta még a Brassóban gyűlt tartalékokból, de a gyerekek nőttek, náluk egyre változott a kabát nagysága, bősége, a nadrág hosszúsága, a láb mérete. Ámbár a lábbeli kérdése aránylag kevesebb gondot okozott, gondoskodott erről az állam: a háború kitörésével évenként csak egy pár cipőt engedélyezett mindenkinek, negyedévenként egy-egy talpalással. A cipő nagysága jó volt egy évig, a négy talpalást felemész-tette az iskolás hónapok strapája, nyárra hát nemigen maradt más lehetőség, mint a fatalpú szandál vagy mezítláb. Nekünk, felnőtteknek, ebben is segítettek a brassói tartalékok, nem nőtt már a lábunk, három évig is eljárhattunk ugyanabban a cipőben. Nekem például volt egy vastagtalpú félig félcipő, félig bakancs lábbelim, amelyet különösen kedveltem, mert igen jól bírta kerti tevékenységemet, és vastag sarokkérgem megakadályozta, hogy könnyen félretapossam az ásással vagy az ágyások közti járkálásokkal. Egy kovásznai szövésű és ványolású

szürke, fenyőágas mintázatú posztóból készült térdnadrághoz hordtam. Ha lekapartam róla a ráragadt földet, s lekeféltém jól nadrágomat is a nyomdában, úgy mehettem végig a Magyar utcán hazafelé, mint valami vidéki úriember, ha nem is úgy, mint az enyedi tanárok, mert náluk a kötelező tekintélytartás megkövetelte a jól vasalt hosszú nadrágot és a kifényesített félcipőt. Csak akkor választottam a Burg megközelítésére a kert hátsó oldalán nyíló kiskaput s utána a malomárok partján vezető, nagy fákkal beárnyékolt keskeny utcácskát, ha ásót, kapát, vasgereblyét is vittem a vállamon. Ez az első évben ritkán, később gyakrabban megtörtént, mert a kertben épült kis szerszámtartó kamrából később irodahelyiség lett a nyomda szolgálatára, amelyben én is intéztem sürgős írásbeli dolgaimat, a Fövényessy Bertalan énektanár alig felserdült üde leányocskája társaságában.

Félbakancsos lábbelim, fenyőágas mintájú posztónadrágom emléke újítja fel most különösképpen a nyomdai kert képét. S a három együtt: a félbakancs, a vastag posztó térdnadrág és a kert maga idézik enyedi gondjaim emlékeit. Munka közben ugyanis rendszeren a család, vagy inkább a gyermekek foglalkoztatták gondolataimat. Különösen az 1942-es nagy gabonaelkobzások után, amikor már nemcsak a ruhagondok, hanem a családi asztal gondjai is fenyegetni kezdtek.

Ebben is voltak azonban figyelemre méltó fokozatok. Először a nyomdai kertet azzal a gondolattal vettem művelésbe, hogy pontosan követem majd ifj. Veress Istvánnak, a csombordi mezőgazdasági iskola kertészeti tanárának tanácsait, amelyeket szinte számonként közölt az Erdélyi Gazdában. Vagyis: kipróbálom azt, amit a lapban tanácsolunk. Aztán, hogy 1943 áprilisában hetilap lettünk, kora reggel már nem a szerkesztőségbe mentem, hanem egyenesen a kertbe, hogy a nyomda közelében legyenek, ha szükség lenne rám. Szép, derűs áprilisi reggelek volt ak, de a kert még csak tervben volt szép és üde. Gyönyörű volt azonban máris az a három kajszibarackfa, amely ott virágozott ki a kert jobb oldali sarkában, de olyan pazarló bőséggel, hogy törzse és vastagabb fekete ágai fölött csak fehér szíromlevelek hármasságát láttam, zöld rügyet semmit. Remegtek a fehér szíromleve-

lek a reggeli szellőben, s én elképzeltem, hogy tán sep-
rűvel kell felsepernem és kosárral széthordanom ezt a
rengeteg tömeg szíromlevelet, ha majd lehull... S akkor
egy fehér bajuszú, napsütötte arcú öregembert láttam
felém közeledni. Nagy bajusza tövén, szája két sarkában
kedvesen érdeklődő mosoly fészkelte. Hiszen ez idősebb
Veress István, a kórusvezető énektanár, aki egyben
ugyancsak megszállott kertészkedő. Azt hittem, azért lát-
ogat meg olyan mosolygós arccal, mert hallott valamit
arról, hogy a gyakorlatban ellenőrzöm fia tanításait.
Hamar kiderült azonban, hogy látogatása nem nekem
szól, hanem a csodálatos szépségű barackfáknak. Sokáig
töprengve nézte őket, aztán felsóhajtott, megismételve ki
sem mondott gondolataimat:

– Csodálatosan szépek. Sajnos!

– Miért sajnós? – kérdeztem megütődve.

– Azért, mert utoljára virágoznak ilyen gyönyörűen.
Így szoktak. Haláluk előtt. A nyáron megüti őket a guta.
Egy egész barackosom ment rá erre a szépségre. Nem tu-
dom, mi lehet ebben az enyedi talajban. Egy ideig virul-
nak benne a barackfák, szép termést is hoznak, aztán –
egy csodálatosan dús virágzás után – megüti őket a
guta...

Olyan élénken megmaradt bennem ennek a jelenet-
nek az emléke, hogy most – pontosításáért és ellenőrzé-
séért – levelet írtam az akkori ifjabb Veress Istvánnak,
akinek persze neve elől lekopott már az „ifjabb” meg-
különböztetés, de meggyarapodott minősítése egy tiszte-
letreméltó címmel: a kolozsvári Mezőgazdasági Akadémia
nyugalmazott tanára. A bajusza nem olyan nagy, és még
fekete, de szája két sarkán neki is meg szokott jelenni az
örökölt kedves mosoly. Ez tűnt fel előttem képzeletem-
ben, amint olvastam levelének az ügyre vonatkozó részét;

„Ami a barackost illeti, az ott volt Enyed és Miriszló
között az ún. Akasztófadombon. A sikertelenséget első-
sorban az okozta, hogy akkor még nem fedezték fel a
kajszi-baracknak azt a gombaféleségét, amelyik a tömeges
pusztulást, az ún. gutaütést okozza. Ma már ilyen prob-
lémák nincsenek, a tudomány megoldotta.”

E kis kitérés után, amellyel – remélem – nem un-
tattam az olvasót, térjünk vissza fehér bajuszú Veress

Istvánra. Szétnézett a felásott kertben, amelyben alig látszottak a még csak kimért, de ki nem húzott ágyások körvonalai, s elismerően mondta:

– Igen, ez elég nagy ahhoz, hogy gondos művelés mellett ellásson zöldséggel, veteménnyel egy öttágú családot.

Pontosan az én családom létszámát említette. Tehát pontosan *nekem* mondta. Bizonyára tanácsként. Hogy ez eddig nekem nem jutott eszembe!

Otthon első dolgom volt kifaggatni a feleségemet: miféle s mennyi zöldségfélére van szüksége évenként egy öttágú családnak? S az ágyások, pontosan a kihúzott zsinórok mentén, a szükséglet szerint alakultak ki a kertben. Nem is vettem nekünk fölöslegeset semmit, kivéve egy rövidke és keskeny ágyásba a szójababot, s ezt pusztán kíváncsiságból, lám, milyen ez a divatos háborús vetemény. A termését aztán megpörköltten ropogtattam el a fogaim között, mint a pörkölt szemes kávé, mert kávéként megfőzve nem volt élvezhető.

Ám ez már az első, korán leesett dér után, a nehéz ködökkel tele napokon történt. S addig még sok más egyéb a kertben is, a családban is. A kertben a levélrügyek kipattanása után zöldellni kezdtek a barackfák, de aztán hamar le is fonnyadtak. Csakugyan megütötte a fákat a guta. S a kora ősz elején megkínálhattam Méliusz Józsefet saját termésű, friss paradicsommal. Akkoriban ültettem és dédelgettem a palántákat, amikor a Déli Hírlap nyilatkozatot kérő levelére azt a válaszlevelet írtam, amelyet ő teljes egészében közölt a *Sors és jelkép* című kötetében. Visszaadta a látogatásomat, s én is vacsorán láttam őt vendégül, de amikor távozott, előbb eloltottam a villanyt, s csak azután nyitottam ajtót előtte. Nagyon megszigorították már az elsötétítési rendeletet, kivillanó kis fényekért is szigorú büntetés járt. Ki is kísértem az udvarról, s még hallgatóztam kis ideig a kapu sarkán: nem szólította-e le távoztában a mindig leselkedő Rusu detektív?

Méliusz nem találta együtt az egész családot, pedig szerettem volna, ha látja felserdült leánykám, Máriát. A család ugyanis a nyár közepén megcsonkult. Máriát Kolozsvárra kellett engednünk, mert elvégezte Gyulafe-

híváron a negyedik gimnáziumot, s további iskolázási lehetőség lányok számára Dél-Erdélyben már nem volt. Nehéz gondot okozott ez is, amíg némi rendőrségi elnézéssel és Müller Bubi hathatós segítségével sikerült elrendezni. Más családoknál is megengedték a hatóságok, hogy tekintettel a helyzetre, leánygyermeküket Kolozsvárra vigyenek továbbtanulni. A cseréútlevel megszerzése azonban bonyolult dolog volt. Nekünk ez, hála a Népközösség központi irodájához fűződő kapcsolatunknak, csodálatosan jól sikerült. Müller Bubi éppen a nyomdakertbe hozta meg nekem a jó hírt, hogy egy észak-erdélyi román anya három gyermekével cseretársat keres. Ő rögtön ránk gondolt. Utazzék ki a feleségem a három gyerekkel Kolozsvárra, aztán Máriát hagyja ott. A másik két gyerekkel, ha a nagymama kigyönyörködte magát bennük, hazajön majd, az útlevelet pedig visszajuttatjuk Máriához, hogy az iskola után hazajöhessen ő is. Az útleveléül ugyanis egy évre érvényes.

Így is történt. Én egy egész hónapra egyedül maradtam, s beleöltem minden szabad időmet a kerti munkába. A kert szép is lett, s emellett dús termésével megkönnyítette az előttünk álló tél átvészelését. Igaz, segített ebben Szász Pál is, aki karácsonyra pulykát küldött, majd tavasszal két hathetes malacot is, hadd neveljek belőlük az elkövetkezendő télre „okos” hízókat. Híre ment ugyanis, hogy én azon a nyáron egy olyan „okos” disznót fogtam hízóba, amelyik – ha meghallotta déli vagy esti hazaérkezésemkor a hangomat – rohant a gazdasági udvar törpe kerítéséhez, s felágaskodva szinte „rákönyökölt”, úgy üdvözölt engem nagy rőfögve. Hát persze, ha érkezésem a közeli ebéd vagy vacsora ígérését jelentette számára!

Ez a tél azonban már nem telt olyan nyugodtan, mint az előző. Feleségem, aki különben is lehervadva érkezett vissza Kolozsvárról, igen megérezte leánya határon túli távollétét. Elégedetlen is volt a Kolozsváron tapasztaltakkal. Beismerte: nekem volt igazam, amikor nem engedtem unszolásának, s ott maradtunk Dél-Erdélyben. Nem a régi Kolozsvár az már! Sok benne a dölyfös „ejtőernyős” (akik a „zsirosabb hivatalokért” az ország minden részéből pályáztak oda), s ez még egymás iránt is inge-

rültté, féltékennyé tette a régi kolozsváriakat is. Bizonyos, hogy nem éreznénk ott most jól magunkat!

Mindkettőnket izgatott ilyen körülmények között a leányunk sorsa is. Hát hiszen nem érezhette magát elhagyottnak a nagymamája és Piroska nagynénje szárnyai alatt. Szert tett még pótapákra is – amint írta. Jancsó Béla ajánlotta fel segítségét, bármilyen nehézsége is támadna. De megjelent Kolozsváron Dénes bátyám is, mégpedig századosi egyenruhában. Reaktiváltatta magát a bécsi döntés után, hogy megszabaduljon végre az unalmas tanítói foglalkozástól s szíve szerinti katona lehessen. Ő aztán igazi pótapaként és tiszti gavallériával azt ígérgette szép unokahúgának, hogy felviszi Pestre iskolába, s a végén még elegánsan férjhez is adja. Megteheti ő azt, megvan hozzá a lehetősége mint katonatisztnek. Be is mutatta Máriának tiszti tekintélyét és hatalmát. Megállította sétájuk közben, s jól lehordta a közlegényeket, ha nem szalutáltak előírásosan. S büszke volt, hogy Mária ámulva néz föl rá. Pedig az ámulat inkább félelem volt. Mária – levele szerint – inkább sajnálta a leszdott közlegényeket, mint bámulta nagybátyja századosi hatalmát. Anyja Máriának adott igazat, s kissé tán féltetni is kezdte leányát Dénes pesti tervezgetéseitől. Én azonban csak mosolyogtam. Hát hiszen, ha pénze lenne, bizonyára rákölténé, amilyen szíve és nagyúri gesztusai vannak! De pénze, az aligha lesz valaha is.

Volt azonban a Mária levelében olyan is, ami mindkettőnket komolyan aggasztott. Kétszer is panaszkolt, mennyire „torkában dobogott a szíve”, mikor légiriadók esetén dübörögve rohantak le a tantermekből az iskola pincéjébe. És hogy gyakran fáj a gyomra! Volt már dolgunk a gyermekkori gyomoridegességgel!

(Dénes bátyám egyébként, hogy zárójelben elmondjam róla, azt, amire később tán nem kapnék jobb alkalmat, hogy a szövegbe illesszem, egy zsidó munkaszolgálatos század parancsnoka lett. Őreg fiú volt már, azokból állott százada legénysége is, nem kerültek ki harctéri szolgálatra. Ott volt a századában Benamy Sándor is, az én egykori szerkesztőtársam a Brassói Lapoknál. Amikor ezt parancsnoka megtudta róla, úgy ellágyította a

testvéri szeretet, hogy félretette a katonai fegyelmetartást, ami pedig a gyengéje volt, kiemelte Benamyt a munkából, s kinevezte a század postásának. Nem volt azután egyéb dolga, csak szekerezett a század postájával vagy a század postájáért a közeli falvakba. A többieket azonban kemény katonai fegyelem alatt tartotta, bár meg kell adni, hogy mindig igazságos volt – emlékezett vissza Benamy Sándor, amikor a háború befejeztével találkoztam vele. Ez a katonai fegyelem azonban nem volt kellemes a civil életbe már belekényelmesedett öregedő polgároknak. Ezért menekült az én Dénes bátyám a háború végén előbb Németországba, majd Franciaországba, ahol vasesztergályossá képezte át magát, s mint ilyen vándorolt ki később Amerikába, Clevelandbe. Itt hatvanéves koráig dolgozott, akkor könyörtelenül elbocsátották. Halálakor még maradt ezer dollárja, amiből a szülőfalunkból ugyanoda került gyermekkori barátai temették el s küldtek erről értesítést nekem. Elővettem és újra elolvastam Amerikából küldött leveleit, s – elmélázva fölöttük egy ideig – elégettem őket. Ezt az ellobbanó tüzet éreztem a leginkább hasonlatosnak egyéniségéhez, amely gyengéden melegített, ha távolabb álltál tőle, de égetett, ha túl közel hajoltál hozzá.)

Az Erdélyi Gazda 1944. január 1-i számában volt az első fekete keretbe illesztett figyelmeztetés:

A FALVAKBA MENEKÍTÉSÉTEK GYERMEKE-
ITEKET A BOMBATAMADASOK ELŐL.

Szaporodni kezdtek nálunk is a légiriadók. Jelezték az ellenséges berepülést minden este, amikor az úgynevezett „Tito-buszok” átrepültek Enyed fölött, hadianyagot szállítva Tito partizánjainak. Ezeket hamar megszoktuk, éppen csak elhalkult a beszélgetés a családokban, társaságokban, amíg a gépek zúgása tartott. A gyermekek menekítésére utasító ismételt felhívás azonban komoly izgalomba hozta a falvakat. A korán jelentkezett dér is hátráltatta az őszi mezőgazdasági munkákat, később azonban annyira megenyhült az idő, hogy az Er-

délyi Gazda még karácsony havában is tanácsolta a búzavetést a hiányok pótlására. Nagyon hiányoztak a földdekről a katonának, valamint a munkaszolgálatra behívott férfiak. A falusi szegényebb rétegeket ruhaínség fenyegette, mert a munkaszolgálatosok nem kaptak kincstári felszerelést, a saját ruhájukat kellett lehurbolniok.

Ez indította Szász Pált arra, hogy vezércikkben forduljon a gazdakörökhöz. E vezércikkből idézem az alábbi jellemző részleteket:

„Gondolnunk kell [...] azokra a testvéreinkre is, akiknek a házukon és kertjükön kívül más ingatlan vagyónuk nincs, vagy akiknek még annyi sincs, és igazán csak két kezük munkájával tartják el magukat és családjukat. Ezeknek, az ilyen testvéreknek is lehetővé kell tennünk, hogy annyi nyersanyaghoz jussanak, amelyből ruházattal láthatják el – legalább részben – családjukat, és előállíthatják a háztartásukban nélkülözhetetlen vászonneműket, ágyneműket. A maguk munkájával!

Felhívom ezért minden gazdakörünk vezetőségét, hogy vegye számba községében azokat a családokat, amelyeknek csak házuk és kertjük, vagy még ennél is kevesebbük van és nincs földjük arra, hogy kendert és lent termeszthessenek. E számbavétel után minden gazdaköri vezetőség vegyen bérbe annyi földet, amennyi szükséges ahhoz, hogy az ilyen családoknak családonként 100 négyszögölnyi kender- vagy lenvetést rendelkezésére bocsáthasson. Felhívom a vezetőségeket, hogy a bérbe veendő 1–2–3 hold földet igyekezzenek az egyházi tulajdont képező földekből bérelni, ahol ilyen egyházi birtok van. Ha ilyen birtok nincs, vagy van, de nem alkalmas kender- és lentermelésre, úgy más alkalmas területet kell kibérelni.

A bérelt területre szükséges kender- és lenmagot is a gazdakörök vezetői szerezzék be, természetesen községükben, vagy a hozzájuk legközelebb eső piacon. A bérelt földet szántsák fel a gazdakörök jómódú tagjai, végezzék el a vetést is közös munkával és géppel (60 kilogramm mag kell holdanként), s a kikelt vetést azonnal adják át 100 négyszögöles parcellákban az arra rászoruló és a már előzőleg összeírt gazdaköri tagoknak.

A kender- és lenvetéssel nincs sok munka, de ami

van, azt már a birtokba helyezettnek kell elvégezniök. Legyen gondjuk a gazdaköri elnököknek, hogy a vetések gyomlálását minden kedvezményezett idejében elvégezze. Ügyelniök kell a gazdaköri elnököknek arra is, hogy a kender és len kinövése, áztatása és kidolgozása is idejében és rendben megtörténjék. A kidolgozott anyag aztán azoké, akik megdolgozták. Ruhát, ágyneműt, vászoneműt szőjenek belőle maguknak és családjaiknak”.*

Tán az egyre nehezőülő idők tették, hogy a hatóságok – különösen a falvakban – elnézőbbek lettek a gyülekezési tilalmak alkalmazásában. Ez lehetővé tette az EMGÉ-nek különösen népes tanfolyamok megszervezését. Februárban és márciusban Péterfalván, Fehéregyházán és Krizbán voltak hetekig tartó sikeres tanfolyamok. Krizbán női háztartási tanfolyam is volt, amelyen a len és kender feldolgozása is tantárgyként szerepelt. Botz Ida és Domokos Jolán előadók előtt 32 asszony és lány állott vizsgára kitűnő eredménnyel.

Szász Pál értett ahhoz, hogy tanulásra, munkára mozgósítsa a falvak népét. A tanfolyamok záróvizsgái rendszeren az EMGE ünnepeivé váltak az illető falvakban. Értett azonban ahhoz is, hogy hasznos politikai eszközé avassa egyesülete társadalmi megmozdulásait. Az EMGE alapításának 100. évfordulója alkalmából például olyan vezércikket írt, hogy még a gyulafehérvári cenzor is köszönetét fejezte ki, jeléül annak, hogy a román közvélemény rokonszenvét is sikerült kiváltania az Egyesület és a magyar falvak iránt. Szükséges e cikkéből is bőven idéznem, mert így jellemezhetem legkönnyebben mint embert és politikust.

Már a címe is hatásos volt a vezércikknek. *Ünnepünk nehéz időkben.*** Olyan egyszerű és magától értetődő volt az adott körülmények között, hogy egyként szólt az emberi értelemhez és az emberséges szívhez. És a mondanivaló is!

„Kedves Gazdatestvéreim! Egyesületünk az elmúlt hónapban megélte alapításának századik évfordulóját. Az

* Erdélyi Gazda, 1944. március 4.

** Erdélyi Gazda, 1944. április 16.

istenti Gondviselés iránti hála és a mai körülmények között lehetséges ünneplő öröm hangján akartam erről hozzászólni tervbe vett közgyűlésünkön. A megpróbáló idők elvették ennek minden lehetőségét. Ki gondolhatna ma közgyűlésre? És főként: ki gondolhatna ma ünneplő öröme? Minden időre, amit munkára fordíthatunk, szükségünk van. És szükségünk van minden lelki és testi erőre, hogy a közvetlen veszedelmeket lebírjuk vagy elhárítsuk, s a megpróbáltatások nyomorúságát, szenvedéseit enyhíteni tudjuk azoknál a testvéreinknél, akiket a történelmi forgószelel elkapott, kunyhóikból kiforgatott, munkahelyüktől megfosztott.”

Igen, a bombázásoknak már sok ilyen áldozata volt, bár egyelőre még nem közvetlenül a mi közelünkben! S éppen ezért, vagy ennek ellenére:

„... A keresztyén erkölcsnek a vallása és vállalása az a parancs most, amelyet 100 éves múltunk ad nekünk. [...] Mit számít az a mai időkben, hogy nem ismertük eddig őket, mit számít az, hogy ők ismertek és talán nem is szerettek bennünket, hiszen csak rossz híreszteléseket hallottak rólunk. Most menekülésük szörnyű óráiban csak embertársaink ők, keresztyén testvérek. Segítenünk kell hát őket fajra, vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül, segítenünk kell azzal a tudattal, hogy ezért nem jár köszönet, nem jár elismerés, sőt tán megértés sem. A jutalmat saját lelkünkben találjuk meg majd. Abban a tudatban, hogy bár bennünket is kegyetlen gondok tépnek, fel tudtuk mutatni, mikor erre legnagyobb szükség volt, népünk nemeslevelét, a keresztyéni szeretet szellemét. S talán lesznek majd a megsegítettek, a szívesen fogadottak között olyanok, akik lelkükben bizonyosságot vesznek arról, hogy sokkal jobbak vagyunk, mint remélhették.”

Április utolsó napján közölte a lap – főhelyen – Öfelsége Elena anyakirályné felhívását a román nőkhöz. „Megértést és támogatást kért” a menekült és elköltözött személyek részére.

Azokban a magyar falvakban és városokban, amelyekben menekülteket fogadtak be, bizonyára Szász Pál szavai visszhangoztak inkább, mint az anyakirályné hivatalos felhívása. Magunkról tudom és a többi enyedi

magyar családról, amely később bukaresti kibombázotakat, vagy a bombázás veszélye miatt kiköltöztetett minisztériumok tisztviselőit látta szívesen megosztott lakásában. Az én kis dolgozószobámba is beköltöztettünk egy bukaresti minisztériumi tisztviselőnőt, aki megkért, hogy szólítsuk csak a keresztnévén Zseninek. Kedves nő volt, a polgári erkölcsök és illemszabályok teljes betartásával udvaroltatott magának egy román katonatiszttel, és nagyon várta, hogy minél hamarabb visszaköltözhesék Bukarestbe, vagy legalább a főváros közelébe. Az igazat megvallva, ebben én is reménykedtem, mert jelenléte kizárt az én kis szobámból, amelyben azelőtt a szigorúan beképpapírozott ablak mögött késő éjszakai órákig hallgattam a rádió lehalkított hangú magyar híradásait Londonból és Moszkvából. S akkor maradt meg a fülemben örökre ez a londoni biztatás: *„Amelyik ország megrövidíti a békéhez vezető utat, az jár majd jól a békekötésnél.”*

Igen jól megértettem, hogy ez nekünk szól elsősorban: Romániának és Magyarországnak!

1944 márciusában levelet kaptunk Kolozsvárról. A sógornőm írta, s nem jó híreket közölt benne Máriáról. A sok légiriadó megviselte, folyton a gyomrára panaszkodik, s étvágytalan. Le is soványodott. Úgy hírlik, hogy iskolájuk hamarabb befejezi a tanévet, mert katonakórházat akarnak csinálni belőle. Jó volna tán, ha akkor Mária hazamenne a Nyárad-mentére, hogy egy kicsit összeszedje magát.

Ez meg is történt, a vártnál is hamarabb. Március végén befejezték a tanévet, s András sógor Mária után ment. Ott náluk nem volt gyerek egyáltalán, így legalább Erzsí nénémnek is jutott egy. S Köszvényesről gyakran lejárhattak Miházára az ottani sok unokatestvérhez. Csak másfél kilométer az út.

Most már nem tudom megállapítani, hogy valóban kórházat csináltak-e az iskolából, vagy siettetette az iskolai év bezárását a március második felében bekövetkezett német megszállás is. Igaz, a német csapatok csak a Tiszáig lepték el módszeresen az országot, de érkeztek friss német csapatok bőven Kolozsvárra is. Nagy volt az

izgalom Enyeden. Azokban a kritikus márciusi napokban román harci alakulatok vonultak fel, át Enyeden, a nyugati határ felé. Aztán csend lett. A mi külön izgalomunk Máriáért azonban megmaradt mindaddig, amíg egy újabb levél, már április vége felé, meg nem érkezett Nyárádköszvényesről. András sógor értesített, hogy Mária sokkal jobban van, gyomoridegességei jórészt megszűntek, jól eszik, s máris hízott valamennyit. Vágyik is már vissza kolozsvári nagymamájához és Piroska nagynénjéhez, de még ott tartják legalább május végéig, hogy jól szedje össze magát.

Megnyugodtunk. Már ami Máriát illeti. Engem ugyanis nagyon sokat foglalkoztattak a háború eseményei. Igen levert az a tény, hogy a németek semmi ellenállással nem találtak Magyarországon. Szász Pál, akinek jó hírforrásai voltak, azt is tudta már, hogy egyedül Bajcsy-Zsilinszky Endre fogott fegyvert – egy árva revolvért –, és vívott tűzharcot a letartóztatására érkező gestapósokkal. Arra gondoltam, vajon mit tennék én most, ha annak idején engedtem volna megtisztelő meghívásának, hogy szerkessem a lapját? Talán én is a gestapósok kezében lennék!

Hallottam azonban egy még ennél is rosszabb hírt Nagy Endrétől, a csombordi mezőgazdasági iskola igazgatójától, az én felelős szerkesztőmtől. Neki rokonai voltak Magyarország valamelyik vidéki városkájában, nem emlékszem már, melyikben. Ezek írták, hogy „ott sem volt semmi zavar a németek bevonulásakor, a lakosság és a hatóságok is örömmel fogadták a német szövetségeseket”. Én elkeseredésemnek adtam kifejezést ilyen „történelemszemléleti vakság” miatt, ő csodálkozott elkeseredésemem.

– Miért? Te talán azt szeretted volna, hogy ellenálljanak? No hiszen! Hamar elverték volna rajtuk a port!

Elkeseredésem csak fokozódott. Hát így is lehet nézni ezt a dolgot? Ilyen rövidlátóan? S e rövidlátó, gyakorlati szempont szerint nem nekik van-e igazuk?

Roszkedvűen végeztem a munkámat az Erdélyi Gazdánál. De még a kertben is! Ez utóbbi azonban, talán mert fizikai cselekvést jelentett, lecsendesített. Ennek,

az én ilyen munkámnak az eredménye legalább igen szépnek ígérkezik. Aztán – csak lesz valahogy!

Így ért, a paradicsompalántákkal való foglalkozásom közepette és egészen váratlanul, egy légiriadó. Enyeden napközben nemigen üvöltött fel a sziréna. A nyomdászok előírás szerint kitódultak a kertbe, s egyesek még a hatósági parancsra ásott nagy és mély árokba is bemásztak. Én a többiekkel együtt az eget kémleltem. S nemsokára fel is tűntek az ezüstösen csillogó repülőgépek, igen magasan a felhőtlen égboltozaton. Hármascsoportokban, ék alakban szálltak el éppen fölöttünk. Zúgásuk sem volt kellemetlen. Olyan magasból csak egy rajzásra kiszállt méhcsalád zümmögésének hatottak.

Tudtuk már: angol bombázók!

– Milyen szépek! – mondta az egyik nyomdász.

– Szépek, de Kolozsvár felé repülnek – szólt rá szemrehányóan Csiky művezető.

Szíven ütött a megjegyzés. Nem, Mária még bizonyosan Köszvényesen van! De hátha már visszavitték Kolozsvárra! Hiszen júniusban vagyunk!

Estére már tudtuk, hogy Kolozsvárt borzasztó erejű bombázás érte. Szorongva töltöttük az éjszakát. És a másnapot is. Müller Bubi az Enyedre érkezett néhány utastól már sokat tudott. Be is számolt a hallottakról, de makacsul félrenézett, kerülte a tekintetemet beszélgetés közben.

– Az állomást és környékét verték pocsékká! S tán még egy-két kaszárnya kapott találatot – mondta komoran.

Én anyósoméék Kereszt utcai kis kétszoba-konyhás házára gondoltam, amely Kolozsvár legnagyobb kaszárnyájának hátsó falához épült, hogy kevesebb legyen a költség. De nincs közel az állomáshoz – nyugtattam magam...

Aztán június negyedikén délután, esteledés felé, amikor már én is otthon voltam, egy bérkocsi állott meg a Burg előtt, és benne Mária egy asszony mellett. Mária sápadt volt, és még akkor is reszketett. A mellette ülő asszony – az enyedi unitárius pap felesége – kedvesen nyugtatgatta. Ő hozta magával Kolozsvárról. Nagyanyja ölébe rejtve fejét, a szomszédék pincéjében élte át az

iszonyú robbanásokat. A légiriadó lefűvése után addig sírt, hogy ő jön azonnal haza Enyedre a szüleihez, míg nagynénje rábízta az éppen ott időző unitárius papnóra, aki ugyancsak nagyon igyekezett haza. Így érkezett meg. Amikor megpillantottam, mindent megértettem.

Most, hazaérkezéséről beszélgetve azt mondja, hogy akkor látott először sírni. Nekem tán feloldódást jelenthetett akkor a sírás, neki bizonyára nagy megrázkódtatást abban az állapotban, hogy máig se felejtette el, pedig azóta sokszor láthatott sírni engem is, az édesanyját is.

Az újabb megrázkódtatás minket, szülőket akkor ért, amikor felszaladt hozzánk Müller Bubi, aki már értesült Mária megérkezéséről. Látni akarta. Bevallotta, hogy egy napig nem mert a szemembe nézni, mert birtokában volt már egy kolozsvári lappéldánynak a bombázás másnapjáról. Ez a lap hevenyészett listáját hozta a támadás halálos áldozatainak. A listán ott szerepelt egy név így: *Kacsó? leánya*. S mikor ezt bevallotta, neki is mintha bepárásodott volna a tekintete.

A részletek persze csak később bontakoztak ki Mária elbeszéléséből. Ezek közé tartozott az is, hogy őt mikházi sógorom, Szélyes Imre vitte vissza Köszvényesről Kolozsvárra június 1-én. Másnap indult is vissza, mert nyári időszakban „sok a munka a mezőn”. Másodikán, a bombázás napján reggel búcsúzott tőlük, nem tudta, mikor indul pontosan a vonata. Vajon hazaért-e? Akkor meg érte aggódtunk: nem érte-e éppen az állomáson a bombatámadás? Jó hét múlva kaptunk levelet tőlük. Vonata nem sokkal azelőtt szaladt ki vele az állomásról, mielőtt a támadás megkezdődött.

Nagy megnyugvást jelentett nekünk e levél. Imre sógornak már megszületett a negyedik gyereke...

CSALÁDOM AGGÓDIK ÉRTEM

S akkor elkövetkezett a nagy fordulat: gyermekeink – rájuk nézve bizonyára váratlanul – belesodrótak a felnőttek testet-lelket próbáló sorsába. Felismerték, hogy aggódniok kell szüleikért. Még a legkisebbik is, pedig alig volt második elemista.

Eladdig hatalmasok voltunk a szemükben. Mindent el tudtunk intézni érdekükben. Mindig számíthattak határozós védelmünkre. Meg tudtuk vigasztalni, ha valami bánatom érte őket, meg tudtuk fékezni bánalmazóikat, sőt elégtételt is követeltünk megnyugtatójukra.

Mi voltunk számukra a legjobbak, a leghatalmasabbak. Talán még Máriában is maradt valami olyan öntudatlan érzés, hogy nagyanyja öle védte meg őt a bombázás rémségei közepette. Gábor pedig az én befolyásomnak tulajdoníthatta – volt is ebben valami –, hogy katolikus létére nem kellett Gyulafehérvárra mennie az ottani gimnáziumba, felvették a református kollégiumba is, s így velünk maradhatott Enyeden. A kicsi is hihette azt, hogy apukája közbelépésére nem kellett otthagynia első elemista barátait, amikor a szigorú tanfelügyelő kifogásolta, hogy hétéves kora előtt korengedély nélkül íratott be. Nem is ismerte el az így már majdnem elvégzett első osztályt. A tanítónak azonban volt szíve – és tisztelőm volt –, megtúrta hát mint „lógóst” tovább is az osztályban, aztán – úgyis év vége volt már! – szabálytalanul bizonyítványt is adott neki, aminek alapján felvették a második osztályba is. A tanító vállalta ezért a kockázatot, de ő az én közbelépésemnek tulajdonította.

El tudom képzelni, milyen nagy megrendülést okozhatott mind a három gyermeknek, amikor engem Mária megérkezésekor sírni láttak. Talán ekkor derengett fel bennük is először az a tudat, hogy a szülők iránti szeretet is akkor mélyül el igazán, ha féltetni kell őket. Nos, egymás után kapták ebből az újabb és újabb leckéket.

Mária úgy emlékszik most, hogy ma is beleremeg, ha trencskós embert lát, mert trencskóban jött utánam a két rendőrségi ember, amikor először vittek el július közepén. Ő kétszer remegte át az elvitelt, úgy emlékszik. Ennek az a magyarázata lehet, hogy először csak közölték velünk: kényszerlakhelyre suppolnak, menjünk haza, s csomagoljunk úgy, hogy hosszú távollétre számíthatunk. A második „elvitel” az lehetett, amikor én elől mentem a nagy kofferral, ők meg utánam jöttek a trencskóban. Úgy látszik, esős időben indultunk útnak.

Hát hiszen írtunk mi száműzetési helyünkről – ki-ki a magáéról –, s nem emlékszem, hogy egyikünk is panaszkodott volna a bánásmódra. A feleségek azonban nem hittek nekünk. Az a tény maga, hogy csendőrök kísérgetnek és „vigyáznak ránk”, nem megnyugtatta, inkább aggasztotta őket. Látogatták hát szorgalmasan egymást, hogy híreket gyűjtsenek rólunk a hazaküldött levelek nyomán. Az én feleségem is éppen Szionnét látogatta meg, hogy lám, mit írt az ura, amikor Szász Pál beszólt a Burgba az egy csomóban talált gyermekekhez:

– Mondjátok meg anyátoknak, hogy apátok holnap bizonyosan hazaérkezik.

Ám emögött is különös jelentőséget éreztek, hogy maga Szász Pál jött el jelenteni. S nemcsak ők, hanem a szomszédok is. Másnap Hegedűs Ella nagy virágcsokorral várt, amikor csakugyan hazaérkeztem. Mint valami nemzeti hősré, úgy nézett rám. S engem és a feleségemet sem nyugtatott meg éppen, hogy pár napig még minden reggel jelentkezni kellett a rendőrségen. S nem voltak megnyugtatóak a harctéri jelentések sem. A front erősen közeledett felénk. Az orosz csapatok a határon állottak. Vagy tán be is törtek már, csak a hadijelentések nem vallják be! Nagyenyed utcáit borzasztó plakátok lepték el. Asszonyokat, gyermekeket mérszárló szovjet katonákat ábrázoltak.

Pár nap múlva rá bementék a rádiók a nagy hírt: Bukarestben egy polgári-népi megmozdulás a hozzájuk csatlakozó katonák segítségével megbuktatta Antonescu katonai diktatúráját, új kormány alakult, amely fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól. Igazolta ezt a hírt az is, hogy a berlini rádió bementa: *A Führer Horia Si-*

mát nevezte ki nemzetvezetőnek Antonescu helyébe. Igaz, ezt alig kétszer hallottam megismételni. Úgy látszik, Bukarestben már eldőlt a harc, Horia Simának nem volt miért, illetve nem volt hova hazajönnie.

Nálunk Enyeden nagy izgalom közepette elkészült még az Erdélyi Gazda 1944. aug. 27-i száma. A vezércikket Horváth Zoltán írta *Emberé a munka, Istené az áldás* címmel. Nincs egy szónyi célzás benne a politikai helyzetre. A cenzor már hetek óta nem tűrte „a szaklapban a politikát”. Ilyesmit az olvasó csak a „Törvények–Rendeletek” rovatból következtethetett ki. Az augusztus 20-i számban például a *Rendelettvörvény fehérenemű beszolgáltatásáról* című cikk 12 paragrafusából. Ezt a rendelettvörvényt azonban már aligha hajtották végre.

Ezekben a napokban az én családomban, a Burgban, a legnagyobb esemény is helyi érdekűnek számított a nagy történelmi fordulatok mellett. Csefő Sándor, a tanítóképző intézet igazgatója látogatott meg a feleségével. Tanácsot kérni jöttek: útlevelük van, még elindulhatnak... Mit tanácsolok, induljanak-e?

— Bele a háború forgatagába? – kérdeztem csodálkozva.

— Kifelé belőle! – mondták mind a ketten. – Hisz itt vannak mindjárt az oroszok!

Kiderült: nem tanácsot kérni jöttek. Már határoztak. Tudják, hogy mi biztosan nem mozdulunk sehova, azért ránk szeretnék bízni legföltettebb dolgaikat. Hátha sikerül megmenteni őket a felprédálástól... Megígértük, hogy megpróbáljuk. Még aznap átkerült hozzánk a zongorájuk. Elfért jól a nagy ebédlőben a mi bútoraink mellett.

Eldugicsálta a feleségem féltett családi ereklyéiket is. S még két bödön zsírt a faskamrába, a farakás mögé, hogy hűvös helyen legyen... Ők pedig elutaztak!

Mi vártunk... A legkevésbé sem arra a hírre, hogy a magyar hadsereg támad Torda felől. Nemsokára hallottuk is az ágyúlövéseket. S úgy éreztük, mintha a fejünk fölött röpködnének át a támadók és védekezők ágyúgolyói...

Aztán egy nap délutánján megjelent a Burg udvarán

egyetlenegy orosz katona. Mária leányom – megbeszélés szerint – átvillant az udvaron, s elrejtőzött a szomszéd lakók elég távoli illemhelyén. Voltak ott még más ijedős nők is. A katona észrevette az ijedt szaladgálást, s megsértődött. Ezt az arcán láttam, és beszéde méltatlankodó hangsúlyozásából éreztem ki. Két kézzel fogta meg az én két kezemet, s a csuklómat nézegette:

— Csász?

Nem volt csuklóm fölött semmi jele a karórának. Fehér sáv sem jelezte, hogy ilyesmit viseltem volna. Zsebóráám volt, s azt nadrágom órazsebében hordtam. De akkor ott sem, elrejtettem a szekrénybe a fehérneműk közé.

Az én katonám bosszúsan legyintett, körülnézett, de nem ment be az udvarra nyíló többi lakás egyikébe se, hanem kilépett társaihoz az utcára.

Én is kimerészkedtem egy kis idő múltán utánuk. A piactéren, a vártemplom tövében szekereket láttam, kikötött lovakat és katonákat. Nem sokat. De estefelé sokkal lettek, s három tiszt is beköszöntött a Burgba. Bevezettem az ebédlőbe. Tetszett nekik a nagy szoba a zongorával. Az egyik pötyögtetni kezdte a billentyűket, a másik kettő értésemre adta, hogy egyikük beteg. Úgy értettem, hogy a feje fáj, hogy tán láza is van, hozzak egy pohár vizet. Volt otthon aszpirinünk, szaladtam, hoztam a tenyeremen, a másik kezemben pedig a pohár víz volt. A nyitott tenyeremet az aszpirinnel elhárította, a pohár vizet kivette a kezemből, s mutatta, hogy igyam belőle. Megtettem. Akkor végleg átvette a poharat, s láttam, hogy a maga orvosságát készíti elő...

Visszahúzódtam a konyhába a feleségem s a gyermekek közé. Suttogva beszélgettünk, mint ahol beteg van a háznál. A feleségem azt suttogta nekem, menjek, mondjam meg, hogy az én kis dolgozószobámban van egy heverő, ott lepihenhet.

— Megkapják őket azt maguktól is – nyugtattam meg, s eszembe jutott hirtelen, hogy rádiót már nem hallgathatnak, elvitte a készüléket a rendőrség, írást is adott róla.

S mintha csak megidéztem volna azzal, hogy rájuk gondoltam, pár perc is alig telt el, s megjelent az isme-

rős trencskós rendőrök egyike. De nem volt olyan nagyon hivatalos, inkább mintha panaszkodna, hogy ilyen későn is szolgálatban kell lennie. Nem parancsolt, nem utasított, kért: legyen olyan szíves, fájjon be az Iparos Otthonba. Ő nem jöhet velem, még másokat is értesítenie kell.

A gyerekek riadtan néztek, a feleségem is ijedten vette tudomásul, hogy éppen most magukra kell hagynom őket, de félelmében is gyakorlati maradt.

— Öltözzék át. S vegyen felöltőt is. Lehet, hogy ott kell aludnia.

Hamar átöltöztem kertészkedő felszerelésembe: a kovásznai posztó térdnadrágomba és vastag talpú félbakancsomba, s felvettem a felöltőmet is.

S elindultam az esti szürkületben. Civil embert egyet sem láttam az utcán. Csak az orosz katonák ültek csoportosan a vártemplom tövében tábornüük mellett. Azt hiszem, vacsoráztak. Egy se törődött velem. Igaz, igyekeztem minél távolabb elosonni mellettük. Üresek voltak a Magyar utca járdái is mindkét oldalon. De az út közepén nehéz harckocsik, teherautók, tankok zúgtak-csörömpöltek az aszfalton Miriszló felé. Nem messze az Iparos Otthon házától, kissé félrehúzódva, hogy a többiek elhússanak mellette, állott egy nagy tankféleség, s mellette egy orosz katona. Mikor megpillantott, éles hangon rám kiáltott:

— Policáj! Policáj!

Azt hiszi, rendőr vagyok – ötlött az eszembe –, másfajta civil ember alig járhat most az utcán. Odamentem. S hát járműve mellett két napszámosnak látszó condrás-fejkendős alakot látok térdepelni az úton. Egy emberpár! Az orosz katona rájuk mutat, s mond nekem valamit. Tán azt – gondolom –, hogy igazoltassam őket. Nem tudom, mivel vonhatták magukra haragját vagy gyanúját. Számlálták volna az elhaladó járműveket? Igen ijedten térdepeltek ott az úton.

Én románul–magyarul vegyesen s kissé tán elszoruló torokkal magyarázni kezdtem, hogy ezek ártatlan parasztok, feleenyediek, biztosan a mezőről jönnek. A katona figyel rám, de látszik, hogy nem ért egy szót sem, viszont arra gondolhat, hogy ismerem a térdeplőket s nem

tartom gyanúsíthatóknak. Egy kicsit habozik, aztán legyint, s int nekik, hogy takarodjanak! Mint két kis szürke egér iramodtak át az úton, s eltűntek egy kapualjban. Nem éppen olyan gyorsan, de igyekeztem én is célom felé. Ott egy román csendőr állott fegyveresen, és szinte átölelve taszított be a kapu mögé. Ó, ha tette is, elhunhatta már számolni az elhaladó harci járműveket.

Az Iparos Otthon nagytermében aztán ott találtam néhányat azok közül, akikre számítottam. Pár héttel ezelőtt velük együtt kísérték kényszerlakhelyre. Lista van már rólunk a rendőrségen! De voltak ott újak is! Például az öreg Müller Jenő bácsi, a Magyar Népközösség enyedi elnöke. És Nagy József teológiai tanár, Vass Albert festőművész. Kibővült hát a lista? Igen, nagyon kibővült. Egymás után érkeztek az ismerős enyediek, sőt ismeretlenek is... És igazolódott feleségem gyakorlati észjárása. A két Müllernek – közel laktak – már volt hevenyészett ágya is. Nagy Miklós és Müller Bubi – ők álltak korban is a legközelebb hozzám – tájékoztatni kezdtek. Úgy fest a dolog, hogy hosszabb ideig kell ott tartózkodnunk. Legalább addig, amíg az orosz csapatok felvonulnak. Fekvőhelyeokről kell hát gondoskodnunk. És az otthoniaknak kell ellátniuk bennünket élelemmel is... De hogyan tudjuk értesíteni őket? És hogyan tudnak gondoskodni rólunk a mai körülmények között? Milus például, az én feleségem a három gyerekkel? És Sári, a Miki felesége, aki ugyancsak egyedül maradt a kicsikéjével?

Bubi megnyugtató. Az ő darabontjuk segítségére lesz majd az asszonyoknak. S a rendőrség is elvégzi majd a szükséges értesítéseket. Majd csak eltelik valahogy az a néhány nap...

Úgy aludtunk azon az éjszakán, hátunkat a falnak támasztva! S hittünk Bubi biztatásainak. Az apja és ő többet tudnak mint a Magyar Népközösség vezető emberei; az utóbbi napokban különösen szoros kapcsolatot tartottak a helyi hatóságokkal.

Csakhogy – úgy látszik – a helyi hatóságok se tudtak mindent. Nem pár napig, hanem pár hétig tartottak ott bennünket. Lassanként a nagy terem mindkét oldala megtelt hevenyészett ágyakkal. Müller Bubiék darabont-

jának segítségével az én feleségem is bejuttatta egyik ágyunk kiemelt sodronyát egy párnával és egy pokróccal. De nem mindenünknek sikerült ilyen aránylag kényelmes ágyat hevenyésznie. A rendőrségen kívül ugyan is a környékbeli csendőrség is segített a nagytermet megtölteni. Csakhamar odakerült Csombordról Nagy Endre és ifj. Veress István is, Tordáról pedig Tompa, a kerámiagyáros, a királyi diktatúra időszakának egyik parlamenti képviselője. És mások is, sokunknak ismeretlenek; olyanok, akikre valamiért haragudott a községi előljáróság vagy a csendőrség. De mind-mind értelmiségiek!

A teremben szabadon mozoghattunk, társaloghattunk, sakkozhattunk, tán még kártyázhattunk is! Az illemhelyre azonban csak csendőri kísérettel mehettünk át az udvar másik végébe. A kosztot otthonról kaphattuk. Itt léptek felnőtt szolgálatba a gyermekeim, mert a feleségem, nem tudván románul, félt, hogy magyar beszédével csak rontja a helyzetemet. Az eleséget ugyanis csak a kapuig hozhatták, ott meg kellett mondaniok, hogy kinek a részére. Az illetőt aztán kiszólította a csendőr, hogy tévedés ne essék, de az edényeket vagy a csomagot nem lehetett kézbe adni, azt egy csendőr előbb átvizsgálta, s csak azután adta át. Nekem egy ideig csak Gábor fiam és elemista öccse, Feri hozták a mindennapi táplálékot, később, amikor a katonai csapatok tovább nyomultak Torda felé, néhányszor Mária is kimerészkedett velük az utcára, s elkísérte öccseit. Jó volt őket látni, ha csak pár pillanatra is: legalább tudtam, hogy megvannak, Enyeden vannak.

Legnagyobb gyötrelmünk ugyanis az volt, hogy családtagjainkról nem tudtunk híreket kapni. Müller Bubinak is fiatal felesége volt, alig pár hónapja nősült. Mégis aránylag ő volt a leghiggadtabb közöttünk. Össze-összesűgött Nagy Mikivel, aki olyan ügyes volt, hogy még a csendőrökkel is szóba elegyedett, belőlük is kicsalt egy-egy nyúlfarknyi hírecskét a kinti helyzetről. Egyszer aztán engem is bevontak a sugdolódásba. Müller Bubi bízott a helyi hatóságok becsületérzésében. Elárulta, hogy édesapja megállapodott a polgármesterrel és a rendőrprefektussal, hogy amennyiben a magyar támadó csapatok bevonulnának Enyedre, a Népközösség vezetősége

mindent megtesz a románok védelmére, ők viszont viselkedjenek méltányosan addig, amíg elvonul fejünk fölött a háborús veszedelem. A rendőrség jelentős összeget is kapott ennek érdekében. Én úgy vélem, hogy Bubi apósa, a szépitő krémjéről Erdély-szerre ismert Kovács gyógyszerész is meghozta az ügy érdekében a maga áldozatát. Hiszen ha hozzáférhetnénk valamelyik rendőrségi emberhez! Ez azonban nem sikerült. A csendőrséget a hadseregnek rendelték alá, a hadsereghez pedig nem volt semmi kapcsolatunk.

Azaz hogy: jó sorsom – vagy tán a Vásárhelyi Találkozó szellemének egy elevenen maradt szikrája? – éppen nekem szerzett a hadsereg felé egy vékonyka, de akkor aranyat érő kapcsolatot. Leírom ezt itt, bár csak egy esztendő múltán tudtam meg, amikor végre hazakerültem, hogy családom hogyan vészelt át akkor a legnehezebb napokat.

Az én kényszerű távollétem másnapján a Burg udvara-parkja megtelt akkor érkezett orosz katonákkal. A hozzánk beszállásolt tisztek gazdasági beosztásban érkeztek, az átvonuló csapatok élelmezését kellett biztosítani. Nappal is, éjszaka is sokszor kopogtattak-zörgettek be hozzájuk más tisztek, de közkatonák is. Nappal még elviselhető volt ez, de éjszaka nagy félelmeket váltottak ki a dörömbölések feleségemből is, a gyermekekből is. Iyenkor feleségem első gondja volt, hogy elrejtse leányát, hirtelen bevetve az ágyba, bebújtatva az ágy alá vagy a ruhásszekrénybe. Közel volt ugyanis a Kollégium borospincéje, ajtaját betörték a katonák, s a nehéz enyedi boroktól hamar olyan állapotba kerültek, hogy nem riadtak vissza a garázdálkodásuktól sem.

Folytonos félelemben élt emiatt a feleségem. Sírva panasolta ezt a félelmét egy ismerős asszonytársának, akinek ugyancsak fiatal lányai voltak. Annak jó ötlete támadt. Hozzá egy tábornokot szállásoltak be. A kapujuk előtt fegyveres őr áll. Ő így biztonságban érzi lányait. Költözzön fel a feleségem is hozzájuk a gyermekekkel, átadják egyik szobájukat...

Igen, de elhagyni a lakást? Hiszen úgy elpredálódhatik mindenünk... S akkor jött megoldásként az én nem tudott, nem remélhetett, szinte csodaként ható „kapcsolat”

latom” a román hadsereghez. Egy román egészségügyi osztag érkezett a Burgba. A parancsnok egy Săbădeanu nevű orvostiszt volt. A mi gazdasági tisztjeink távozóban voltak előrenyomuló csapataik nyomán, felajánlották megüresedő helyüket. A román tiszt megnézte az egész lakást, megtetszett neki a két nagy szoba, s úgy határozott, hogy front mögötti kórházat rendez be ott. Ki is adta a parancsot a lakás kiüresítésére. Gábor irányításával a két gyerek már kezdte a padlásra felhordani a könyveket, amelyeket a feleségem sírva szedegetett ki a könyvszekrényből. A román tiszt talán sürgetni lépett be az én kis dolgozószobámba. Feltűnt neki a sok könyv, s érdeklődni kezdett. Mikor meghallotta, hogy kinek a lakását ürített ki, egy kicsit elgondolkozott:

– Hiszen én azt az embert ismerem Marosvásárhelyről!

Aztán hirtelen határozott:

– Hagyják abba! Nem jó ez a lakás kórháznak. Nagyobb kell!

Mikor pedig meglátta Máriát és a másik két gyermeket, s megértette a síró anya gondját, még egy vöröskeresztes autót is adott. Így került el Mária és Feri az anyjukkal Demeter Ákos vagyonos kereskedő villájába, amely ott állott, valamivel lejjebb Bella mama házánál, első enyedi otthonunknál, az orosz tábornok védő szárnyai alá. Vagyis inkább a csicskása védelme alá, aki úgy szeretetébe fogadta a gyermekeket, különösen Ferit, hogy még a moziba is elhordozta őket, s mint kotló csirkéire, úgy vigyázott rájuk.

(Săbădeanuból később a marosvásárhelyi orvostudományi intézet szemészprofesszora lett.)

Mennyivel könnyebb lett volna nekem az „enyedi láger” elviselése, ha ezt akkor tudom. S mennyivel könnyebb lett volna nekik is, ha ezt tudtomra adhatják. De én akkor – ismétlem – nem tudtam semmit. És ők se tudtak – szerencsére – semmit arról, hogy én is személyes kapcsolatba kerültem a román hadsereggel, csak kevesebb szerencsével.

Tordát tán már vissza is foglalták, amikor a harcokban résztvevő román csapatok parancsnoksága törődni

kezdet az Enyeden lefogott civilekkel. Nagy Miklós ki-szedte az egyik csendőrből, hogy vita támadt miattunk a hadsereg és a polgári hatóságok között. Minket a belügy-minisztérium utasítására szedett össze a rendőrség. Most már mi történjék velünk? A hadseregnek az volt az állás-pontja, hogy mi nem hadifoglyok vagyunk, a belügymi-nisztérium szedett össze, legyen hát továbbra is gondja ránk a belügyminiszternek. Amíg azonban ez a vita folyt, a helyzet tisztázása érdekében két hadseregbeli tiszt is meglátogatott. Az egyik ezredes volt, amint Nagy Miklós a parolijáról megállapította. Szelíd, öregedő embernek látszott, s a hangja sem volt katonás. És az sem, amit mondott. Az inkább régi pártpolitikusra vallott. Mind csak a múltról beszélt, semmit arról a jelenről, amelyben bajban voltunk, a háborúról magáról. Azt hányt a szemünkre, amit a volt pártpolitikusok annak idején a par-lamenti vitákban. Azt, hogy mi magyarok *mindig* irre-denták voltunk, *mindig* elégedetlenek. S *mindig* elégedet-lenségre izgattuk népünket a román állam ellen...

Míntha ma is hallanám öreges hangját, amint megál-lapításai után újra és újra megismétli, egy kissé elnyújtva hangsúlyozva, ezt a szót:

– Mereu! Mereu! (Folyton! Folyton!)

Egy pillanatra elfelejtettem, hol vagyok s milyen hely-zetben. Ez a régi hang bizonyára elaltatta éberségemet. Magam elé húztam egy közelemben álló széket, és rátá-maszkodtam támlájára. De abban a pillanatban rám vil-lámlott tekintete, és felcsattant benne a katona:

– Drepti! (Vigyázz!) – harsogta.

Megmerevedtem ijedtemben, mint a feszület.

– Mi a foglalkozásod? – kérdezte haragosan.

– Újságíró – feleltem pillanatnyi habozás után hal-kan, nem nagyon katonásan.

– Értem! – mondta gunyorosra változott hangon.

– Nos, az újságírókat s a kutyát azért tartják, hogy ugasson. Te bizonyára sokat ugattál, azért vagy most itt...

Mikor elment, Nagy Endre – felelős szerkesztőm az Erdélyi Gazdánál – szemrehányóan mondta:

– Nem kell ingerelni őket. Nem vagyunk abban a helyzetben.

– Hát ki a fene akarta ingerelni – fakadtam ki mél-

tatlankodva. – Én nem voltam katona, nem tartom számon, hogy minden tiszt előtt vigyázzban kell állni!

Második katonai látogatónk daliás természetű fiatal tiszt volt. Barna arcát római sasorr tette rokonszenvessé, számunkra hamarosan fenyegetővé. Nem mutatkozott be nekünk, de azzal kezdte a beszédét, hogy megmondta, ki ő. Hadbíró százados! S figyelmeztetett: ne felejtjük el, háborúban vagyunk. Ilyen törvények alatt állunk. No, ez igazán nem a múlttól beszélt, hanem nagyon is a fenyegető jelenről. Közölte például, hogy a harcban álló román tüzérség telefondrótját Felenyeden elvágták valami hazaáruló elemek. Ezért minket tesz felelőssé mint felbujtókat. Ezenkívül a támadó magyar csapatok embertelen rémtetteiről érkeznek hírek. Az egyik román faluban a papot elevenen eltemették. Ő most megy kivizsgálni ezt a jelentést, s ha igaznak bizonyul, kiszednek közülünk négy embert, és agyonlönek a mártír pap sírján...

Nagy Miklósból – mellettem állott – kitört az ügyvéd, de suttogva csak. És sápadt volt egyébként piros arca:

– Nem megy az hadbírószámsági eljárás nélkül...

A tiszt, bejelentése után, katonásan sarkon fordult, s magunkra hagyott. Bizony szédültünk egy kicsit, s jó pár pillanat telt el, amíg beszélgetni kezdtünk. Nagy Miklós most már hangosabban kezdte kifejteni, hogy azért agyonlövés háborúban nincs – jog szerint – hadbírószámsági eljárás nélkül. S minket, akik hetek óta vagyunk bezárva itten, nem tehetnek felelőssé sem a telefondrótok elvágásáért, sem a magyar honvédek állítólagos rémtettéért...

Tetézte nyomott hangulatunkat egy német repülőátadás is, amelyre szirénázás figyelmeztetett. A szirénázás még tartott, s már rajtunk is voltak a támadó gépek. Tán három darab keringett és zúgott-vijjogott időnként fejünk fölött, de bombát nem dobtak, csak gépfegyverezték az utcákat és az épületeket. S ebben a feszült hangulatban megint csak én voltam, aki értelmetlen kíváncsisággal magamra vontam társaim rosszallását. Felmentem a színpadra, s az onnan könnyen elérhető, egyébként magasan fekvő ablakok egyikén kidugtam egy pillanatra a fejemet. De nyomban vissza is parancsolt mérges hangon a kint álló s a szomszéd ház falához lapuló csendőr.

Még a fegyverét is rám fogta. Azt hitte talán, hogy jeleket akarok adni a repülőnek? Vagy az életemet féltette?

A gépfegyveres támadás csak pár percig tartott, s a csendőrök szerint emberéletben nem okozott kárt. Aznap este Nagy Miklós ismerős csendőre segítségével becsempészett egy üveg szilvapálinkát. Mi fiatalabbak mind itunk belőle, az öregebbek tartózkodtak. Mi megpezsdültünk reménykedéseinkben, az öregek annál apatikusabbak, fásultabbak lettek. S másnap a csendőrök kiszedtek közülünk néhányat. Köztük volt a tordai kerámiagyáros Tompa és a két csombordi: Nagy Endre és ifj. Veress István.

– De hát miért éppen őket? – kérdeztük egymástól megrökönyödve. Sok töprengésre azonban nem hagytak időt. Az ott hagyottaknak tudtára adták: elvisznek bennünket a városról, az ételhordóktól izenjük meg haza, hogy készítsenek csomagot számunkra. Ruhát, fehérneműt. És élelmiszert is pár napra legalább, mert hosszú útra megyünk. A csomagok (bőröndök, kofferek) legyenek készen estére, mert másnap reggel indulunk.

Mi lesz azonban azokkal, akiket kiszedtek közülünk? Többen vannak négynél, amennyit a hadbíró százados mondott. Aztán rájöttünk arra is, hogy csak azok maradtunk ott, akiket az enyedi rendőrség szedett össze. Akiiket a csendőrök elvittek, azokat ők is hozták. Most mi a jobb? A csendőrség vagy a rendőrség?

Reggel az elkészült csomagokat, bőröndöket, koffereket a rendőrség egy bivaly vonta szekérre rakta, minket pedig gyalog elindított Gyulafehérvárra. Azért vonta két bivaly a szekeret, hogy lassan menjünk, az öregek is bírják a gyaloglást. Elindításunknak Kahána Samu, aki közben visszakerült Enyedre, s ingyen tisztviselőnek osztották be a városházára, szemtanúja volt. Szaladt mindjárt a Burgba, a lakásunkra, hogy értesítse az enyéimet. Ott azonban csak Gábort találta, aki házpásztornak maradt, s különösen az éjszakákat töltötte a lakásban, hogy ne maradjon üresen. A parkban sátrakat vert orosz katonák megszokták, jól bántak velem, kicsit talán „ütődöttnek” is nézhették, mert nem mindig figyelt fel a neve helyett választott új névre, ha azon szólították. Costinnak mondta be magát, bár az orosz katonáknak Gabi sem mondott vol-

na mást, mint Costin. Mégis, így érezte nagyobb biztonságban magát, mert a magyarok – ugye – háborúban állanak az oroszokkal, a románok pedig hirtelen szövetségesek lettek. Persze félt egy kicsit, de azért hősiezen kitartott vállalkozása mellett, hogy ottlétével megmenti talán házi értékeinket. (Ez sikerült is neki. Megmenekült Csefóék zongorája, s később előkerült a farakás mögül a két zsírosbödön is, de a zsír benne úgy megavasodott, hogy már csak szappanfőzésre volt jó.)

Kahána Samunak azonban fizetnie kellett azért a baráti szolgálataért, hogy értesítette a családomat. Útközben ugyanis egy magányos orosz katonába ütközött, aki megszabadította karórájától, amelyet pedig már bátran hordani mert.

Gyulafehérvárra csak estefelé érkeztünk meg. Az öregebbek, mint Elekes Viktor rektor-professzor s az idősebb Müller Jenő bácsi még így is nagyon elfáradtak. A rendőrség előtti téren, a kapubejárat előtt megállott a csapat. Kísérő rendőreink egyike – kettő kísért mindössze – bement, hogy érkezésünket jelentse. A másik ott ögyelgett a hátunk mögött. Igen ám, de a téren igen sok fegyvertelen orosz katona sétálgatott. Voltak köztük civilek is, sőt a civilek oldalán még nő is akadt. Úgy tűnt, mintha ismerkednének, barátkoznának a katonákkal. Az egyik ilyen sétálgató megkérdezte a rendőrtől, hogy kiket hozott és miért? A rendőr maga is fáradt lehetett a hosszú gyaloglás után, kedvetlen is, unta sokat magyarázgatni. Megvonta a vállát, s csak annyit mondott:

– Niste partizani!

Meghallották ezt az oroszok, s végigszaladt köztük a hír. Nyilván úgy értelmezték, hogy mi, akiket a hatóság befogott, ellenük voltunk partizánok. Egyszerre csak azt vettük észre, de a rendőrünk is, hogy ellenségesen akarnak körülvenni. Szerencsére az előre bement rendőrünk jött már vissza egy gyulafehérvári társával, nyitották hamar a kaput, s tuskoltak befelé bennünket az udvarra, majd onnan be az épületbe. Végül egy nagyobbacska szobában álltunk meg. Itt aztán kiegészült a mi csoportunk egy kissebbel: a gyulafehérvári sorstársakkal. Kettőt ismertem közülük: Jénáki Ferenc dr. pápai kamarást, a Majláth-gimnázium bentlakásának régensét, és Szent-

Miklósi Ferenc tanárt, az Erdélyi Gazda munkatársát. A többiek is jórészt tanárok vagy egyéb értelmiségiek lehettek.

Együtt töltöttük az éjszakát. A fáradtabb enyediak leültek sorban a fal mellé, s nekitámasztották hátukat. Később aztán a fiatalabbak átadták helyüket az idősebb fehérváriaknak.

Kahána Samu enyedi híradása azonban mégis félvalóságának bizonyult. Nem tartottak bennünket Gyulafehérváron. Hajnalban, még jó sötétben, kikísértek valamennyiünket – a gyulafehérváriakkal együtt – az állomásra, ott bezsúfoltak egy harmadosztályú személykocsiba. Egyszer aztán a kocsi megindult velünk. Kísérő rendőreink – kettő volt a kocsi két ajtójánál – ekkor már elárulták, hogy úticélunk Tîrgu-Jiu. Vagyis az ottani láger.

Tudtunk már erről a lágerről. A hozzánk menekült lengyel katonák építették fel ott az első barakkokat. Aztán szükség szerint szaporították a faépületek számát. Később kommunisták százait is ide különítették ki a társadalomból. Voltak közöttük igen jelentős személyiségek, akik részt vettek az augusztus 23-i történelmi fordulat előkészítésében is. Ez aztán kiszabadította valamennyiüket.

Így ürültek meg az általuk lakott barakkok a mi számunkra. De nemcsak a mi – enyediak és gyulafehérváriak – számára. Velünk egyidejűleg, vagy tán még hamarabb, a miénknél sokkal nagyobb csoportokat indítottak útnak Aradról, Temesvárról, a lupényi és petrozsényi bányavidékről. És a dél-erdélyi falvakból is olyanokat, akiket a csendőrségek szedtek össze és csoportosítottak a belügyminisztérium utasítására.

A belügyminisztériumnak a koalícióban Maniu pártja volt a gazdája. Azokat a rendőrségeket, csendőrségeket pedig, amelyek az utasítást végrehajtották, jórészt még a párturalmak rendszerétől örökölte a királyi diktatúra, majd tőle Antonescu államvezető. Hiszen történtek persze közben személyi változások, de a szellem, amely éllette és cselekedtette őket, az ugyanaz maradt. Csoda-e hát, ha a Zsil-völgyi bányászok közel húsz taggal voltak képviselve a láger új lakói között? S csoda-e, ha a behurcoltak között akadtak régi kommunisták is, mint pél-

dául Nagy Péter Hátszegről, Molnár Ferenc Pécsről és Fazekas Ferenc Bonyháról? Ezek mindjárt sejtbe is tömörültek, és – munkába fogtak. Védelmükbe vették, felkarolták a kommunistáktól már számon tartott fiatal költőt, Majtényi Eriket, aki a temesváriakkal került oda közibénk. S megkezdték a propagandát is a sok értelmiségi között. Nagy Péter például Elekes rektor-professzort szemelte ki magának. Órák hosszat sétálgattak együtt, és gyözködtek egymást. Az adott körülmények között a vitában rendszeren Nagy Péter maradt felül. A rektor-professzor megfogadta, hogy ha kikerül a lágerből, első dolga lesz elolvasni Marx Tőkését. (Meg is tette. Mikor másfél év múlva Enyeden jártam, már úgy beszéltek róla a Kollégium tanárai, hogy ő a város legképzettebb magyar marxistája.)

Egyébként közös jellemzője az így kialakult együttesnek az volt, hogy mind magyarok voltunk. És túlnyomó részben értelmiségiek.

A szász befogottakat és az idejében el nem menekült németeket külön barakkokban helyezték el. Nem vegyültünk egymással!

De mi lett azokkal a sorstársakkal, akiket Enyeden kiválasztottak közülünk a csendőrök? Erről most, 1982. december 20-án – mikor visszaemlékezéseimet írom – hiteles vallomást tesz Veress István nyugalmazott professzor abban a levélben, amelyből korábban már kiidéztem néhány sort a kajsziarack „gutaütésének” kérdéséről.

Íme levelének erre vonatkozó beszédes részlete:

„Enyeden én is ott voltam Nagy Endrével az Iparos Önképzőkör kopasz padlóján, én is eltöltöttem egypár éjszakát, félve attól, hogy másnap kivégeznek. Miután onnan kiengedtek, egypár nap múlva az iskola számárszerén a csendőrök Gyulafehérvárra vittek Nagy Endrével és apósommal, Nagy Bélával, a csombordi lelkésszel, ahol Szász Pállal és a Fehér megyei református papokkal találkoztunk. Apósomat és még egy lelkészt, mivel súlyos betegek voltak, hazaengedték. Minket (kb. húszan lehetünk) elindítottak Tg. Jiu felé, egy marhavagonban, két csendőrrel. Szász Pál a csendőröket és a vasutasokat lefizette, így egy reggel arra ébredtünk, hogy vagonunk az egyik bukaresti rendezőállomáson vesztegel. Szász Pál

eltűnt, csak a késő délutáni órákban került vissza. Magabiztosan kijelentette, hogy ne féljeteK, urak, ügyünk jobbra fordul. Kétnapi hányódás után megérkeztünk Tg. Jiuba. Ti már ott voltatok. Szász Pál minket a láger közelébe se engedett. Délután mindenki részére névre szóló elbocsátó levelet hozott, amelyben az állt, hogy minket tévedésből küldtek oda. Azonnal elindultunk gyalog. A Zsil-völgyén keresztül reggel Petrozsénybe érkeztünk, ahol a bánya vezetősége kitűnő szállással s meleg étellel várt. Egy napig aludtunk Petrozsényban, majd kétnapi vergődés után hazaérkeztünk.”

TÖRTÉNELMI ÜRESJÁRAT

Így kellett ennek történnie?

Ezt a sorsot mérte ki ránk a történelem?

A második kérdőmondatra hamar megtaláltam a feleletet. Így: ha ez a sorsunk, abban kell megállanunk a helyünket.

Az első mondat kérdőjele azonban sokáig megmaradt a továbbiak során. Számon tartottam ugyanis közéletünkben már akkor – vagy akkor még? – olyan tényezőket, amelyek más kifejtését ígérték a mi kisebbségi helyzetünknek. Ilyennek tartottam például Szász Pál személyét magát. Tapasztaltam politikai rugalmasságát és tettrekészségét. Megfigyeltem, hogy tudatosan gyűjti a rokonszenvet román és magyar körökben egyaránt. S nemcsak a magasabb politikai és társadalmi rétegekben, hanem a dolgozó tömegekben is. Az EMGE szervezetében például feladatként jelölte meg a legszegényebb kiszáradók, sőt a mezőgazdasági alkalmazottak beszerzését érdekeik határozott képviselője alapján, akár munkáltatóikkal szemben is. Láttam a román parasztságot rokonszenvének nem egy beszédes megnyilatkozását Gáldtőn, ahol évtizedeken át folytatott mintagazdálkodást minden sűrűlódás nélkül. S tapasztaltam a falu megbecsülését és együttérző gyászát édesanyja temetésén. Özvegy Szász Józsefné, született Winkler Katalin 84 éves korában halt meg, Fehér megye volt főispánja özvegye volt, s örökölhette volna a tiszta román falu parasztjainak rideg tartózkodását, ha nem szerezte volna meg a lakosság tiszteletét és megbecsülését. Az öreg enyediak szerint Szász József maga is igen népszerű volt a megyében. S most özvegye temetésén „könnyesen megható volt ott látni az Oláh Dániel prelátuskanonoktól celebrált gyászszertartáson a tiszta román lakosságú Galtiu-Gáldtő asszonyait, leányait, gyermekeit, férfait. És ott volt hívei között Hațieganu N. görög katolikus esperes, valamint Dumitru Liviu görögkeleti főesperes.”*

* Erdélyi Gazda, 1944. március 26.

Reményt csíráztatott bennem Szász Pál egy bizalmas közlése is, de főként a közlés módja. 1944. május második felében egy bukaresti útja után megsúgta, hogy elvileg kész már a titkos megállapodás: Románia egy alkalmas pillanatban kilép a háborúból, felmondja a német szövetséget. A pártkoalícióban, amely ezt előkészíti, benne vannak a kommunisták, a szociáldemokraták, Maniu pártja és a liberálisok egy baloldali csoportja is.

— De ez igazán titkos hír, hallgatni kell róla, nehogy kiszivároгjon. Bárcsak sikerülne nekik. Ez tán Magyarországot is hasonló lépésre sarkallja. Mert ezt a háborút a németek holtbiztosan elvesztik...

Pár héttel később azt újságolta el, hogy meglátogatta a börtönből kikerült Petru Grozát. Igaz, nemigen beszélhettek komoly politikai dolgokról, mert Groza mindjárt a beszélgetés elején figyelmeztette:

— Detektív áll a kapuban, detektív áll a kert alatt, s nem tudom, hány besúgó lehet a háziszemélyzet között.

Groza azonban még ilyen körülmények között is felvetette, hogy a román és a magyar kormány között jobb kapcsolatokat kellene kiépíteni. Jó volna közösen felkészülniök a jövő eshetőségeire. S irtani kell mindkét népből a nacionalizmusból fakadó gyűlölködést. Ő ebben az irányban már tevékenykedik is. Román paraszthívei között mindenütt elmeséli, hogy nemrégiben Kolozsvárt járt, és személyesen tapasztalta: nem igaz az a híresztelés, hogy Észak-Erdélyben nem tanácsos románul beszélni. Ő a főtéren egyik oldaláról hangosan kiabált át románul a másik oldal járdájára egy román hívének. Jó pár mondatot váltottak így, és senki az ég világán nem törődött velük. Pedig ott sok járókelő volt. Felhatalmazta Szász Pált, hogy ezt reá való hivatkozással bárhol elmondhatja magyarok között is, románok között is.

Groza Ekésfrontjának sok híve volt a román parasztok között Észak-Erdélyben és Dél-Erdélyben egyaránt. Szász Pál talán valamilyen megállapodás érdekében kereste fel, mint a dél-erdélyi magyar parasztgazdák legnagyobb tömegszervezetének elnöke, ilyesmiről azonban az adott körülmények között szó sem lehetett.

Később aztán híre járt, hogy Petru Groza valami javaslatfélével fordult volna Jakabffy Elemérhez, de az

vagy nem értette meg, hogy mit akar az Ekésfront vezetője, vagy félreértette, mert nem is nyugtázta a feléje irányuló bizalmat...

S végül – s ezt már félhivatalos hírnek is tekinthetem, mert Müller Bubi, a Népközösség központi irodájának vezetője újságolta:

– Gyomrozzák Gyárfást, hogy legyen vége már az egyszemélyi vezetésnek!

Kérdezősködtem a részletekről, de nem mondott többet. Lehet, hogy nem is tudott. Nem hiszem, hogy éppen ebben a kérdésben tartotta volna magát a kötelező belső fegyelemhez, ha már ennyit elmondott. Annyi bizonyos, hogy ezek a hírek vagy híresztelések a politikai pletyka színvonalán maradtak, mert nem történt – legalábbis tudomásunk szerint – semmi jelentős népközösségi berkekben, s mi tehetetlenül sodródtunk sorsunk felé. (S bele is fulladtak később ezek a korábban valami halvány reményt keltő jelenségek a lágerélet tehetetlenségének mocsarába. Meg is feledkeztünk róluk.)

Jóval későbbben azonban – s már történetírói avatottsággal, megbízható dokumentumokra való hivatkozással – jelentőséget tulajdonít a dél-erdélyi magyar Népközösség vezetőségében 1944-ben lezajlott eseményeknek Csatári Dániel történetíró.* Munkájában nyilván csak azokat a dokumentumokat használta fel, amelyek rendelkezésére állottak (néhány levél és egy jegyzőkönyv). Ezek alapján méri le történelmi jelentőségüket is. Csakhogy azóta Molnár Gusztávnak sikerült begyűjtenie olyan gazdagabb dokumentációs anyagot, amely drámai módon erősíti meg Csatári „súlyosabb elhatározások érlelődésére” utaló értékelését. Kérem olvasóimat, legyenek megértéssel, ha én most felajzott érdeklődéssel csaptam le erre az újonnan előkerült dokumentációs anyagra, amely egyszerre világosságot gyújtott az én egykori pletyka-színvonalon megrekedt híreim mögé, s Molnár Gusztáv engedélyével fel is használom, hiszen általa valóban történelemmé teljeseznek ki az én akkori s már-már az értelmetlen semmibe süllyedt élményeim.

* Csatári Dániel: Forgószélben. Akadémiai könyvkiadó, Budapest, 1959.

S még valami más is késztet arra, hogy az előkerült dokumentumanyag nyomán részletesebben rávilágítsak az akkori események drámaiságára. Nemrégiben olvastam újra Nicolae Titulescu nagy román diplomata és államférfi híressé vált előadását, amelyet 1930. szeptember 19-én tartott Cambridge-ben *A béke eszméjének fejlődése* címen. Ebben az előadásban fogalmazza meg először az azóta annyiszor emlegetett gondolatát: „A béke biztosításához az szükséges, hogy *a népek minden hátsó gondolat nélkül* együtt dolgozzanak a határok *szellemiesítésén.*” Az előadás utolsó mondata ez: „Ami pedig a sorsot illeti, elmélkedjenek a következő szép politikai gondolaton: *A sors a gyengék mentsége és az erők műve.*” (A kiemelések az eredeti közlés szerint).*

Azt hiszem, nem vitás, hogy mi a mentségünket kereshetjük a sorsban. De hogy jutottunk idáig?

Említettük, hogy Gyárfás Elemér a dél-erdélyi Magyar Népközösség elnöki tanácsát nem hívta össze. Feljegyzésekkel, jelentésekkel tájékoztatta munkatársait – utólag – végzett munkájáról. Emiatt szinte állandósult az elégedetlenség, mert a német–olasz tengelypolitika szempontjai miatt a Népközösség belső életében is második helyre szorultak a dél-erdélyi magyar tömegek sajátos érdekei.

Ez az elégedetlenség a negyedik év májusában – valószínűleg Szász Pál kezdeményezésére – olyan erővel robbant ki, hogy Gyárfás Elemér – formailag! – engedett, lényegében azonban visszaélt az elnöki tanács összehívását sürgető Márton Áron róm.kat. püspök, Nagy Ferenc református püspökhelyettes, gróf Haller István, a Hangya elnöke, Szász Pál dr., az EMGE elnöke, és Gál Miklós unitárius főgondnok elnöki tanácsstag jóhiszeműségével. Az 1944. május 25-én Gáldtőn tartott *értekezletről* felvett jegyzőkönyvben – szabálytalan helyzetben, szabálytalan módon – a jelenlevők szükségesnek látták ennek írásos rögzítését. Így:

„...alulírottak és a jelenleg külföldön tartózkodó Gál

* N. Titulescu: A béke dinamikája. Kriterion, Bukarest, 1982.

Miklós elnöki tanácsstag, az unitárius egyház képviselője, pár héttel ezelőtt közölték az elnök úrral egy elnöki tanácsülés tartására vonatkozó kívánságukat, és kérték ennek mielőbbi összehívását.

Elnök úr az ülés megtartásának idejéül május 25-ének délutánját tűzte ki, és az ülés helyéül Gáldtöt jelölte meg.”

Szász Pál bizonyára megértette a kijelölt hely célzatoságát. Egy tiszta román faluban annyi magyar úr gyülekezése okvetlenül feltűnik a csendőrségnek, s eljárást indít a házigazda ellen tiltott gyülekezés miatt. Gyárfás talán számított is Szász Pál tiltakozására, hogy érv legyen a kezében. De Szász Pál és a gyűlést sürgető jelenlevők vállalták a kockázatot.

Am *elnöki tanácsülést* mégsem tartottak, mert csak a *sürgetők* jelentek meg, a tanácsstagok nagy többsége hiányzott. Ezt az *értekezleten* elnöklő Gyárfás mindjárt meg is állapította, a felvett jegyzőkönyv szerint a következőképpen:

„Elnök közli, hogy az ülés összehívása iránti kérés vétele után érintkezésbe lépett a brassói, aradi, temesvári és dévai tagozatok vezetőivel, azokkal úgy az ülés megtartására vonatkozó, mint minden más aktuális népközöségi problémát letárgyalt, a véleményeket meghallgatta, és megállapítva, hogy a vélemények mindenben meg egyeznek az elnök véleményével, tőlük meghatalmazást kapott, hogy ezt itt a jelenlevőkkel közölje, és őket képviselve nevükben minden kérdésben nyilatkozatot tegyen.

Mínthogy az elnöki tanács tagjai nem jelentek meg, ilyen ülés most nem tartható, hanem a jelenlevők által lefolytatandó értekezleten elnök készséggel áll a rendelkezésre.”

A jelenlevők – felkészültek volna egy ilyen megkapó fordulatra? – előre, írásban elkészítették az ülés összehívását célzó kívánságuk indokait és javasolataikat. Átadták ezt az írást az elnöknek, de szükségesnek tartották szóról szóra rögzíteni a jegyzőkönyvben is az alábbiak szerint:

„Az általános hadi és politikai helyzet súlyosbodása következtében dél-erdélyi magyarságunk helyzete is súlyos-

bodott, és váratlan fordulatok elé kerülhet. Ezáltal népünkkel szemben vállalt, viselt és mélyen átértzett felelősségünk súlyosabbá vált, újabb és újabb kötelességvállalás elé állít, amelyek között első helyen áll, hogy minden, népünket érintő elhatározást a helyzet ismeretében együttesen tárgyaljunk meg, és azokban egységesen döntünk. Ezt a célt tartva szem előtt szükségesnek tartjuk kifejezésre juttatni, hogy a Népközösség vezetésében az eddigi gyakorlat a változott viszonyok mellett nem kielégítő, és mint ilyen nem tartható fenn.”

Aligha lehet kétséges, hogy ez a szöveg a Szász Pál birtokában levő bizalmas értesülés tudatában született, bár erre egy szó nyomra vezető célzás sincs. S az sem állapítható meg, hogy a kérdéses értesülésről a többiek tudtak-e, s ha igen, milyen mértékben.

Javaslatokat három pontba sűrítve adják át az elnöknek és veszik be az értekezlet jegyzőkönyvébe is:

„I. A Népközösség elnöke hívjon össze minden hónapban elnöki tanácsot, vagy ha ez legyőzhetetlen akadályokba ütköznék, ennek tagjaiból értekezletet, úgy azonban, hogy a meghívottak képviseljék a különböző vidékek magyarságát és magyar intézményeinket.

II. Jelenlevők köszönettel veszik az elnök írásbeli tájékoztatóit a sérelmi esetekről és az adminisztrációs ügyekről. Kifejezetten kérniük kell azonban, hogy elnök úr a dél-erdélyi magyarságot érintő politikai és elvi kérdésben az I. pontban megjelölt értekezlet előzetes meghallgatása nélkül nyilatkozatot ne tegyen, illetve akciót ne kezdeményezzen. Tartsa magára nézve kötelezőnek az elnöki tanács vagy az ezt helyettesítő értekezlet határozatát. Ezek alapján lefolytatott tárgyalási eredményeiről tájékoztassa az elnöki tanácsot.

III. Mivel számolni kell azzal, hogy a gyülekezési korlátozások és az ismert közlekedési nehézségek nem mindig teszik lehetővé az elnöki tanács vagy az ezt helyettesítő értekezlet idejében való megtartását, viszont az ügyek sürgőssége nem tűr halasztást, szükségesnek tartjuk tisztelettel indítványozni, hogy az elnöki tanács küldjön ki kebeléből egy 3–4 tagból álló bizottságot állandó jelleggel és az elnöki tanács jogkörével.”

Gyárfás Elemér – a jegyzőkönyv szerint – átveszi a

fenti írásos nyilatkozatot, megígéri, hogy a javaslatokat továbbítja az elnöki tanács tagjaihoz.

Nem válaszol azonban a javaslat II. pontjában megnyilatkozó bírálatra, ellenben közli, hogy „úgy a maga, valamint a magyar tagozatok (brassói, aradi, temesvári és dévai) vezetői és az ottani elnöki tanácsstagok nevében és megbízásából kijelenti, nem tartják *lehetségesnek* egy elnöki tanácsülés megtartását az utazási nehézségek, a gyülekezési tilalom és a sziguranca meg a rendőrség magatartása miatt. Ezért nem vállalkoznak arra, hogy egy ilyen gyűlésen megjelenjenek.

Közli továbbá azon álláspontját is, hogy nem tartják *szükségesnek* egy elnöki tanácsülés megtartását, mert úgy az általános helyzetben, mint a dél-erdélyi magyarság helyzetében nem állott be olyan változás, amely az eddigi kereteken túlmenő akció szükségességét indokolná.”

A jegyzőkönyv ezután beszámol arról, hogy a jelenlevők egyenként fenntartják és megérvelik álláspontjukat. Gyárfás Elemér megismétli, hogy „a mai körülmények között nem tartja *lehetségesnek* és *okvetlen szükségesnek* egy E.T.-ülés tartását”. (A kiemelések az eredeti okmány szerint.)

Az értekezlet tulajdonképpeni tárgya ezzel voltaképpen ki is merült. Most már meg kell várni, amíg az elnöki tanács tagjai megnyilatkoznak a javaslatok kérdésében. Szót kért azonban Márton Áron püspök és három olyan, személyével kapcsolatos ügyet sorakoztat fel, amelyek mintegy bizonyosságai annak, hogy a Népközösség eddigi ilyen egyszemélyes vezetési módja mennyire nem vált be.

Az első ilyen kérdést a jegyzőkönyv olyan tömören fogalmazza meg, hogy ismertetése helyett rövidebbnek tartom az eredeti szöveg idézetét:

„Dr. Gyárfás Elemér országos elnök úr május 22-én, hétfőn adta át nekem a német tiszti bizottság elnökével, Kenschitzky ezredessel Brassóban f. év április 24-én dr. Györgybíró titkár jelenlétében a megbeszéléstről készített feljegyzéseit. A feljegyzés 4. pontjában meglepődéssel olvastam, hogy elnök úr Kenschitzky ezredes előtt a tőlem nyert értesülésre hivatkozott, és sérelmezem, hogy ezt megtette engedélyem nélkül. Az esetet, amelyről hallomásból értesültem, az elnök úrnak tényleg említettem az

általános hangulat jellemzésére, de az elnök úr még távoli megjegyzéssel sem jelezte, sem akkor, sem később, habár két ízben is volt szerencsém találkozni vele, hogy a közölt hírt reám való hivatkozással felhasználni szándékozik, illetve felhasználta. Az országos elnök úrnak a népközösségi szervezet mindenben rendelkezésére áll, hogy értesítéseket szerezzen be és azokat ellenőriztesse. Az említett eset véleményem szerint semmiképpen sem tartozik azon ügyek közé, amelyeknél éppen reám kellett és szabadott volna hivatkoznia.”

A második esetet sokkal hosszabban, részletekbe menően ismerteti a jegyzőkönyv, nyilván a püspök szavai nyomán. Kivonatolom a beszámolót: a püspök a Fogaras, Petrozsény, Bojca és Brád környéki munkatáborok és az ott általa kiosztott ruhasegélyekről, illetve az ezek árának fedezetéről beszélt. A részletek mellőzésével csak az ismertetés lezáró részletéből idézem a jegyzőkönyv néhány mondatát, kihagyva itt is azokat a közbeeső részleteket, amelyek a teljes megértéshez nem föltétlenül szükségesek.

„A számla kiegyenlítésénél azonban, az elnök úrral való előzetes megállapodás és ígéret ellenére, olyan huzavona állott elő, amely ma sincs lezárva... Tehát az elnök úr felfogása szerint a január 11-i megállapodás értelmében feladott rendelésből fennálló hiány ma is az én terhemen szerepel... Hangsúlyoznom kell, hogy egyetlen beszerzést sem eszközöltem erre a célra a Gyárfás Elemér úr *előzetes* hozzájárulása nélkül, pénzt sem kértem, csak azt, hogy a hozzájárulásával feladott rendelések számláját egyenlítse ki... Az ügyvel kapcsolatosan sok kellemetlenségem volt, amit a szegény emberek érdekében szívesen vettem magamra, az elnök úr eljárása fölött azonban, a legnagyobb sajnálatomra, nem tudok napirendre térni!”

A harmadik esetre vonatkozó jegyzőkönyvi szöveget megint teljes egészében közlöm:

„Az országos elnök úr egy másik körözüvényében a harangok rekvirálásával kapcsolatos miniszteri rendelkezésre adott válaszat tévesen közölte, mire az elnök úrnak átadtam a miniszternek küldött válaszom szó szerinti szövegét, kérve, mivel a két közlés között lényeges kü-

lönbség van, hogy legközelebbi körlevelében a hibás közleményt helyesbítse. Erről a helyesbítésről nincs tudomásom.

Nem kívánom az elnök úr eljárásának indítóokait és céljait vizsgálni a sérelmezett esetekkel kapcsolatban. Bármi lett légyen az elnök úr igazi indítóoka, mivel bizonyos dolgok fölött nem tudok egyszerűen napirendre térni, kénytelen vagyok magamra nézve a következtetéseket levonni és – korábbi elhatározásomhoz visszatérve – a Népközösség munkájában való mindennemű kollaborációt magamtól elhárítani, egyrészt, hogy magamat a hasonló esetek kellemetlenségeitől, másrészt, hogy az országos elnök úrral a hasonló esetek megismétlődésével közötte és közöttem megismétlődhető súrlódásoktól megkíméljem. Ezt annál inkább óhajtom, mert a nehéz idők és nehéz helyzetünk parancsoló szükségéggel megkövetelik, hogy népünk felelős vezetőinek egymás iránti kölcsönös bizalmát és önzetlen munkáját félreértések ne zavarják meg éppen azokban a napokban, amikor – következményeikben kiszámíthatatlan eshetőségek küszöbén – a zavartalan együttműködés leginkább szükséges.

Kérem, szíveskedjenek elhatározásomat és annak előbb ismertetett indoklását a jelen értekezletről felvett jegyzőkönyv megküldésével az elnöki tanács többi tagjaival is közölni, félreértések vagy magyarázatok elkerülése végett, annak hozzáadásával, hogy a népünk szolgálatából reám háruló részt vállalni és a magam területén és eszközeivel munkálni a jövőben is kötelességemnek ismerem.”

Gyárfás Elemér erre már „őszinte sajnálkozását fejezte ki” – a jegyzőkönyv szerint –, de „nem érzi magát hibásnak. Megnyugvására szolgál, hogy annyi feljegyzése közül, amelyeket a dél-erdélyi magyarság vezetőihez szétküldött, s amelyek mind személyes munkái, csak ennek az egynek egy része esik kifogásolás alá.”

Az értekezlet résztvevői tiltakoznak a kijelentés miatt. Sok kifogásuk lett volna, de mert nem tartottak gyűlést, erre nem volt mód. Az ilyen természetű írásokat nem volt tanácsos postára vagy küldőncre bízni.

Ezután Szász Pál fejezi ki az egész dél-erdélyi magyarság őszinte tiszteletét és ragaszkodását Márton Áron

íránt, s bár „nem tartja magára nézve megengedhetőnek, hogy megkísérelje a püspök urat személyes elhatározásában befolyásolni, mégis kéri, hogy bölcsessége és jó szíve találja meg útját-módját annak, hogy erkölcsi súlyával, személyes presztízsével s bölcs tanácsaival továbbra is segítse és támogassa az egész magyarságot küzdelmes élete egész terenumán”. Kérését az értekezlet minden tagja egyhangúan magáévá teszi.

Gyárfás Elemér megismételt sajnálkozásával zárja be az értekezletet. Bejelenti, hogy választát, álláspontját írásban akarja rögzíteni és megküldeni az elnöki tanács tagjainak.

A jegyzőkönyvet Szász Pál vezette, de aláírták gróf Haller István, Márton Áron és utólag azonosította magát a benne foglaltakkal Gál Miklós is, aki külföldi távolléte miatt maradt el az értekezletről.

A fenti jegyzőkönyvet az aláírók azzal a megjegyzéssel, hogy „Nagy Ferenc református püspökhelyettes úr külföldi távolléte miatt később adja aláírását”, egy hosszabb levél kíséretében tartják szükségesnek elküldeni Jakabffy Elemér dr. alelnöknek, az elnöki tanács tagjának. (Lehet, elküldték az elnöki tanács minden tagjának, de erről nem került elő dokumentum.) A Jakabffy Elemérhez 1944. jún. 8-i dátummal küldött levélből ugyancsak érdemes idézni egy részletet, mert újabb érvelés van benne amellet, hogy az elnöki tanács megtartására igenis szükség van.

„Alulírottak – írják a levélben – szükségesnek tartjuk az elnöki tanács ülésének megtartását még akkor is, ha az csak hatósági kiküldött jelenlétében volna lehetséges. Ez az eset azzal az előnnyel járna, hogy – megfelelő elővigyázatosság mellett – elmondhatnánk mindazt, amit a kormánnyal való elégtelen összeköttetés miatt most nem áll módunkban az illetékes kormánytényezők tudomására adni. Felfogásunk szerint hasznos volna, ha a kormány, ezen az úton legalább, határozott értesítésket kapna népünk hangulatáról. A nyílt ülés mellett találnánk módot arra is, hogy magunk között bizalmas eszmecsériét folytathassunk és elgondolásainkat egységesen érvényesíthessük. Elkerülhetetlenül szükségesnek tartjuk ugyanis azt, hogy kifelé minden kérdésben egy-

séges állásponttal jelentkezzünk. Ez viszont csak akkor lehetséges, ha az ilyen egységes elhatározásokat magunk között kialakíthatjuk.”

Ha a levél aláírói abban bíztak, hogy Jakabffy a tőlük kívánt hatással lesz Gyárfásra, akkor csalódtak. Nem találjuk nyomát, hogy szóban vagy írásban beleszólt volna a vitába a levél vétele után, de ha tett is valamilyen lépést, az semmit sem változtatott a Gyárfás álláspontján. Az országos elnök Dicsőszentmártonból 1944. május 27-i dátummal körlevelet küldött ki „Nagyméltóságú Márton Áron erdélyi püspök úrnak, Alba-Iulia–Gyulafehérvár, Méltóságos dr. Nagy Ferenc püspökhelyettes úrnak, Nagyenyed, gróf Haller István úrnak, Kerelőszentpál”. Az így címzett körlevél nagyon hivatalos hangon közli, hogy „a május 25-én Gáldtón tartott megbeszélés alkalmával velem közölt és írásban is átadott ama kívánságnak, hogy az elnöki tanácsot június 13-ra ülésre hívjam össze, sajnálatomra nem tehetek eleget”.

Az idő rövidségével érvel, illetve azzal, hogy nem áll módjában „biztosítani azokat a jogi és technikai előfeltételeket”, amelyek nélkül a meghívókat ki nem küldheti. Egyébként a tanácsülésre nincs is feltétlen szükség. „A javaslat 3. pontjában írt bizottság kreálása semmiképpen sem teszi a *tanácsülés* összehívását elengedhetetlenül szükségessé” – hangsúlyozta a levél.

Erre az újabb megtagadásra Nagyenyedről 1944. jún. 13-án dr. Gál Miklós, dr. Szász Pál s gróf Haller István aláírásával megy a válaszlevél „Méltóságos dr. Gyárfás Elemér úrnak, a romániai Magyar Népközösség elnökének, Nagyenyed” címezzel.

Tehát Nagyenyedről megy a levél – Nagyenyedre!

De van ebben a levélben egyéb furcsaság is. Íme:

„Igen tisztelt Elnök úr!

Az 1944. május 15-én tartott értekezletről felvett jegyzőkönyvet és az ehhez csatolt kísérő levelet azzal mellékeljük, hogy ezeket egyidejűleg megküldtük az Elnöki Tanács igen tisztelt tagjainak is.

Vettük Elnök úr május 29-ről kelt hozzánk intézett levelét, amelyben közli, hogy jún. 23-ra az elnöki tanácsot *az idő rövidsége miatt* [kiemelés az eredetiben] nem

állott módjában összehívni; közli továbbá azon egyéni véleményét, mely szerint nem lát olyan feladatot, mely testületi tanácskozást igényelne.

Mínthogy alulírottak komoly mérlegelés után elengedhetetlen lelkiismereti kötelességünknek tartjuk, hogy népünk minden kérdésében a megosztott, de közösen viselt felelősséget vállaljuk, ma is teljes egészében fenntartjuk az értekezleten kifejtett és jegyzőkönyvbe foglalt álláspontunkat és az Elnöki Tanács összehívására vonatkozó kívánságunkat. Elnök úr elutasító magatartása folyományaképpen csak azért nem vonjuk le a természetes konzekvenciákat már most, mert úgy érezzük, tartozunk az Elnöki Tanács igen tisztelt tagjainak azzal, hogy véleményüket bevárjuk és megismerjük.

Viszont kötelességünknek tartjuk már most bejelenteni, hogy Márton Áron Püspök úr Öexcellenciájával teljes szolidaritást vállalunk és viselünk [kiemelés tőlem].

Fogadja Méltóságos Elnök Úr tiszteletünk kifejezését.

Nagyenyed, 1944. jún. 13.

dr. Gál Miklós

dr. Szász Pál

gróf Haller István”

Az egyre mérgesedő ügy következő levele Nagyenyedről megy Brassóba 1944. július 26-i keltezéssel. „Méltóságos dr. Gyárfás Elemér úrnak, a Magyar Népközöség elnöke” címmel. Ennek csak a lényegét közlöm; mellőzve a megszokott udvariassági szólamokat. Tehát:

„Tekintettel arra, hogy Méltóságod ismételten kifejtette azon álláspontját, hogy az Elnöki Tanács összehívását nem látja szükségesnek, valamint az Elnöki Tanácstagok véleményét velünk nem közölte, és az Elnöki Tanácsot össze nem hívta,

Tisztelettel tudomására hozzuk Méltóságodnak, hogy a felelősséget Méltóságoddal nem osztjuk, és Elnöki Tanácstagságunkról lemondunk.”

Aláírások: Gróf Haller István, dr. Szász Pál, dr. Gál Miklós.

Külön aláírással szolidaritását jelenti be az aláírókkal és Márton Áronnal Nagy Ferenc református püspök-helyettes.

Ebben a hosszúra nyúlt közéleti-politikai huzakodásban benne volnának egy vígjáték összes jellegzetességei, ha nem ilyen tragikus időben és tragikus körülmények között történnék. Erre a tragikumra hívja fel a figyelmet Márton Áron utolsó megnyilatkozása az ügyben, egy címzés nélküli, de pontosan megállapíthatóan Jakabffy Elemérnek küldött levelében.

Jakabffy nagy tisztelője volt Márton Áronnak. Ennek ellenére – s noha a Népközösség egyik alelnöke is volt! – mégsem láttuk semmi megnyilatkozását eleddig ebben az egyre jobban elmérgesedő ügyben. Pedig éreznie kellett, hogy minden nap késedelem növelheti a tragikus kifejtet lehetőségét, nemcsak magára a Népközösségre, hanem az egész dél-erdélyi magyar kisebbségre. Most aztán rá várt az a kínos feladat, hogy a nagy nyilvánosság elé tárja a Népközösség vezetőségének belső meghasonlását – a Népközösség hivatalos lapjában, a Déli Hírlapban. Maga Márton Áron kérte fel erre egy Gyulafehérvár, 1944. aug. 17-i keltezésű levélben:

„Mélyen tisztelt Barátom!

Mellékelten tisztelettel megküldöm a dr. Gyárfás által Töletek kért és kapott nyilatkozatokra adott választ. Sok keserűség van benne. A nyilatkozatokat olvasva kibuggyant belőlem. Azt hiszem, ha alkalmunk lett volna előzetesen találkozni, szándékainkat tisztábban láttátok volna.

Az urak megbízásából tisztelettel megküldöm azt a nyilatkozatot, mellyel a gáldtői javaslat szerzői az elnöki tanácsstagságról való lemondásukat a magyar közönség tudomására kívánják hozni. Tiszteletteljes kérésük az, szíveskedjél ennek a Dél Hírlapban való közzétételére vonatkozólag lehetőleg sürgősen intézkedni. Az elnök úr magatartása után nemcsak a lemondást, hanem a közönség tájékoztatását is szükségesnek látják.

Az urak mindenképpen szerettek volna Veled találkozni. Tervezik, hogy jövő héten felkeresnek, de sajnos a körülmények miatt ez nem bizonyos.

Fogadd igaz tisztelem nyilvánítását, mellyel vagyok

őszinte barátod:

Márton Áron”

A levélnek melléklete is van. Az a „válasz”, amelyben „sok keserűség van”, amely a „nyilatkozatokat olvasva kibuggyant” belőle, s amely a püspök drámai megnyilatkozását-ítéletét tartalmazza az egész ügygel kapcsolatban. Márton Áron címet is adott ennek a „mellékletnek”. *„Válasz a májas 25-i gáldtői javaslatra dr. Gyárfás Elemér népközösségi elnök által az elnöki tanács tagjaitól bekért nyilatkozatra”.*

Jakabffy is azok közé tartozott, akik nyilatkozatot adtak Gyárfásnak. A püspök alábbi válasza tehát neki személy szerint is szól:

„F. é. aug. 9-én vettem dr. Gyárfás Elemér népközösségi elnök úr aug. 2-áról keltezett levelét, és ahhoz csatoltam: 1. az elnök úr észrevételeit az 1944. május 25-én Gáldtőn felvett jegyzőkönyvre, valamint 2. másolatban a megkérdezett urak válaszait a május 25-i gáldtői javaslatra.

Az elnök úr levelére és észrevételeire külön válaszoltam.

Az elnöki tanács kérdésével nem volt szándékomban foglalkozni, az a látás- és gondolkozásmód azonban, amely az elnök által bekért s nekem másolatban megküldött nyilatkozatokból elem tárult, annyira impresszionált, hogy úgy érzem, mulasztást követnék el, ha szó nélkül hagynám.

A nyilatkozatok többsége – úgy látszik, az elnök úr által feltett kérdéseknek megfelelően – kijelenti:

1. hogy az összejevetel esetleges kockázatait nem vállalja,

2. hogy megbeszélésre és megoldásra váró sürgős problémát nem lát,

3. egyesek külön az elnök urat bizalmukról biztosítják.

Ehhez a három ponthoz kívánok hozzászólni, sorrendben visszafelé.

1

Az urak az elnök urat bizalmukról biztosítják.

A május 25-i gáldtői jegyzőkönyvet aláíró urak hús-vét táján felkerestek, és véleményem megkérdézése után

arra kértek, támogassam kívánságukat az elnök úrnál, hogy az elnöki tanácsot (vagy ezzel egyenértékű értekezletet) hívja össze. Mivel indoklásukat és az elnöki tanács (vagy értekezlet) összehívását időszerűnek láttam magam is, a közvetítést vállaltam.

Három ízben beszéltem az elnök úrral a kérdésről. A két első beszélgetés alkalmával határozottan elutasította a tervet, a harmadik alkalommal – hangsúlyozott feltételelességgel – némi hajlandóságot mutatott. Ekkor vetődött fel a május 25-i dátum is, szintén mint feltételes időpont, mert az elnök úr akkor is megismételte, hogy végleges elhatározását május 22-én fogja velem közölni. Minderről az urakat tájékoztattam. Május 22-én Kolozsvárról visszatérve találkoztam megbeszélés szerint az elnök úrral.

Tudomására hoztam, hogy kolozsvári, feltűnést kellett beszédemmel távolról sem szeretnék senkit is kellemetlen helyzetbe hozni, s ezért bármennyire szívesen látnám az urakat, kérném, ne nálam jöjjenek össze. Az elnök úr azt válaszolta, hogy az elnöki tanács tagjait május 25-re úgysem tudná összehozni, de Temesvár–Aradról legalább két urat magával hoz Gáldtőre.

Hogy az elnök úr ezekben az időkben az elnöki tanács összehívását szorgalmazó urak szándékáról a nyilatkozatokat adó urak előtt mit mondott, arról nincs tudomásunk.

Az összehívást szorgalmazó urak előttem ismételtlen hangsúlyozták, s én ezen kijelentések alapján az elnök úrral közöltem, hogy az urak az elnöki tanácsot az ő összehívására és vele akarják: sem személye, sem elnöksége ellen kifogást felhozni nem szándékoznak, mert a vezetőség egységének hangsúlyozását kifelé és befelé egyaránt ma súlyosabb kötelességnek látják, mint bármikor.

Azóta a helyzet megváltozott. A gáldtői értekezlet urai az elnök úr magatartásából azóta levonták a logikus következtetést, s felelősségük tudatában az elnöki tanácsi tagságról lemondtak. A bizalmi nyilatkozatok tehát az így kiesett bizalom pótlására – ha elégségesek – pontosan érkeztek.

Az urak megbeszélésre és megoldásra váró sürgős problémát nem látnak.

Az ország, melynek függvényeként tekintjük magunkat, amelytől mindent, sorsunk alakítását is várjuk, német megszállás alatt a legsúlyosabb problémákkal küzd. Kormánya külpolitikában elszigetelve, belpolitikában a szociális, társadalmi, gazdasági súlyos feladatok és a közvetlenül veszélyeztetett határok védelmének nagy felelőssége alatt roskadozik. Az ország népe pénz- és béradóval teherbírása szélső határáig megterhelve, a háborús viszonyok bomlasztó hatásának és a politikai és társadalmi ellentétek feszültségének kitéve, meghasadt lélekkel, aggodalmak között közeledik a háború döntő szakasza felé.

Földünk, Dél-Erdély, ahol élünk, német, orosz, angol-szász megszállás vagy forradalom vagy hadszínterré válás eshetőségeinek és veszélyeinek a zónájában fekszik.

Népünk, a dél-erdélyi nép, melynek állítólag vezetői vagyunk, elfáradtan hordozza a kisebbségi élet és a háborús szolgáltatások meghatványozott terheit. A férfiak távol vannak, egy részük a munkatáborok inséges helyein sínylődik, s a többi az állandó nyugtalanítások alanya. S a szétzilált töredék és fogyó nép között napról napra nő a szegénység, nő az elkeseredés, és egyre szorgalmasabban dolgoznak a forradalom szálláscsinálói.

És vezetői azt mondják, hogy nincs semmi sürgős megbeszélési- és cselekednivalójuk!

Az élethalálharcban, ami most dül, nagy népek is aggódnak jövő sorsuk miatt. A kis népek pedig a felkorbácsolt tengeren lélekszakadva keresik a deszkadarabot, amelyben megkapaszkodhatnak. Minden nép és néptöredék vezetői emberfeletti erőfeszítésekkel terveznek, mozgósítják az erőket, összeköttetéseket keresnek, hogy menteni tudják, ami még menthető. S a dél-erdélyi magyarság vezetői azt hiszik, hogy sorsukat a saját erőfeszítéseik hozzáadása nélkül, mások fogják jobbra fordítani!

Magánvállalatok, gazdasági érdekeltségek, magánosok készülnek fel a háborút lezáró és az azt követő időkre.

S a több százezres dél-erdélyi magyarság vezetői, több százezer élet és érték felelős gondozói nem látnak ilyen feladatot?

3

Az urak az összejövétel esetleges kockázatát nem vállalják.

Miért?

Mert afölött nem lehet vitatkozni, hogy ha kiérlelt kérdésekben és kevésbé sürgető időkben lehet is külön tanácskozni és levelezni, a problémáknak abból a kusza tömegéből, mellyel a dél-erdélyi magyar vezetőség ma szemben áll, csak személyes találkozás árán lehet terveket kovácsolni, célokat, feladatokat kitűzni és – ha idő lenne – meglevelezésre előkészíteni.

És az is kézenfekvő, hogy ha az elnök körútjában az útjába esőkkel megbeszélést folytat, nem egyenértékű az a megbeszéléssel, ahol gondolatok kicserélésével, meg-látások egybevetésével, viták és mérlegelések hevében kell kialakítani a terveket, meghatározni a tennivalókat, s a tennivalók, megfogalmazott tervek végrehajtására ki-osztani a munkát, szerepeket.

Népünk a szenvedések, megaláztatások és veszteségek minden skáláját végigjárta. Sorsából, hogy végleg beteljesedjék, még csak az hiányzik, hogy sorokban, nyíltan vigyék géppuskák elé. Ha ezen a fájdalmas úton nem láttak olyan magyar szenvedést, amelyért a nagy kockázatokat is kötelesség lett volna vállalni, minek kell még jönnie, hogy a vezetőket elszántságra feltüzelje?

Kis emberek, a végrehajtó közegek is, magánosok mentek börtönbe fajuk ügyéért, a szenvedő testvérük mellett való bátor kiállásért. Ültek börtönben horvát, lengyel, cseh, ukrán, szudétanémet kisebbségi vezetők is. Igaz, egyesek rámentek erre a kiállásra, de hősi példájukkal hatalom lettek a hatalommal szemben, s a lelket népükben ezzel tartották meg.

Mi a lelkesítő példáért forduljunk a román kisebbségi vezetőkhez?

Ha az urak ezekben a sürgető napokban nem látnak feladatokat, és egy összejövétel jelentéktelen kockáza-

tai miatt nyilatkozatokban aggódnak: mikorra tartogatják hát magukat?!

Akkorra, amikor a nép nem lesz: vagy ha lesz, más zászlók alatt sorakozik?

Azt kell hinnem, hogy az urakat valaki megtévesztette.

Vagy pedig valóban úgy látják és ítélik meg a helyzetet, ahogy írják. Egyforma baj mind a kettő.

*

Levelemet magyar szándék diktálta, és sérteni nem akartam senkit.

Gyulafehérvár, 1944. aug. 12.

Márton Áron
püspök

Márton Áron fenti levelét olvastuk, tartalmától és szellemétől áthatva kijelentjük, hogy vele mindenben teljesen egyetértünk.

Gyulafehérvár, aug. 16.

Nagy Ferenc ref. püspökhelyettes, dr. Szász Pál EM-GE elnök, dr. Gál Miklós unit. főgondnok, Haller István Hangya-elnök.”

Hogyan fogadta Jakabffy Elemér Márton Áron drámai hangú levelét?

Emlékiratának ezekről a hetekről beszámoló részlete szerint – amelyhez ugyancsak Molnár Gusztáv révén jutottam hozzá – nem vette túlságosan szívére püspöke szenvedélyes kifakadásait. Erősen földbirtokosi világszemlélete mellett, amelyről emlékirata is tanúskodik, szinte természetesnek tartom, hogy inkább az aggályos közéleti ember gondjait váltotta ki belőle, mint azokat az érzelmi viharzásokat, amelyeket az adott tragikus történelmi körülmények felsorakoztatásával a püspök kiváltani igyekezett. Bevallom, nekem rokonszenvesebb a szenvedélyes történelmi felelősségérzet, mint az a földbirtokosi világszemléletből fakadó rideg tárgyilagosság, amely a „higgadt hivatalnokot” tolta előtérbe a közéleti szerepet vállaló Jakabffyból. Elfogultságom a földbirtokossal szemben arra figyelmeztet, hogy az emlékirat történelmi-politikai fejtegetéseinek elemzésére nem érzem magam elég illetékesnek. Jakabffy történelmi értékíté-

leteinek elbírálására is a magaménál nagyobb ilyen irányú felkészültséget tartok szükségesnek. Ennek okából Jakabffy emlékiratát csak annyiban használom fel, amennyiben a benne felemlített események a maguk tárgyiaságában kiegészítik, pontosabbá teszik az én korabeli emlékeimet.

Ilyen célt szolgál, s egyben Jakabffynak a mi „nagy kérdéseinkhez” való tárgyilagos, vagy inkább érzelmektől mentes hozzáállását érzékelteti az emlékiratból vett alábbi idézet:

„A nyár elején [1944] két nehéz ügy foglalkoztatott. Groza Péternek, az Ekésfront elnökének Gyárfáshoz jutott emlékiratára szerkesztendő válasz; és a Magyar Népközösség kebelében felmerült súlyos ellentétek lehető áthidalása.”

Eszerint tehát Petru Groza nem Jakabffyhoz, hanem egyenesen a Magyar Népközösség elnökéhez fordult emlékiratával, de Gyárfás nem vállalkozott a Grozától felvetett kérdés mérlegelésére, hanem Jakabffyhoz továbbította az emlékiratot. Jakabffy alaposan foglalkozott Groza javaslatával, elvben örömmel üdvözölte azt, a gyakorlati megvalósításra javasolt módszert azonban helytelenítette, s ezt levélben vagy levelekben írta meg, illetve fejtette ki Gyárfás Elemérnek. „Gyárfás leveleimet Grozához juttatta – írja a továbbiakban Jakabffy. – Ő erről Szász Pálnak is említést tett, de választ már nem adott. Az események őt [Grozát] rohamosan tolták balfelé, a velünk való kapcsolat fenntartását már fölöslegesnek, sőt károsnak ítélni lehetett, és amit nálunk keresett, azt megtalálta a MADOSZ-ban, a Magyar Dolgozók Szövetségében...”

A fogalmazás nem világos, de leginkább mégis az vehető ki belőle, hogy Jakabffy fejtegetését Gyárfás már el sem juttatta Grozához, mert – már fölöslegesnek tartotta Groza balfelé tolódása miatt.

Az a gondolat fel sem merült – ezek szerint sem Jakabffyban, sem Gyárfásban –, hogy a Népközösség is kapcsolatot keressen a MADOSZ-szal s azon keresztül Grozával, amire talán megvolt a hajlandóság a Népközösség „lázadóiban”; különösen, hogy a kezdeményezés Grozától indult ki.

Jakabffy a Népközösség elnöki tanácsának összehívá-

sáért folyó elkeseredett küzdelemben is csak személyi elmentést látott, amelyet neki kellene elhárítani.

„Sohasem tudtam meg valódi okát annak az ellenszenvnek, amellyel Márton Áron püspök Gyárfás Elemérrel szemben viseltetett – írja kéziratban levő emlékiratában. – Gyárfás a katolikus Egyháztanács (Status) elnöke lévén, vele egyházi téren is szoros együttműködésre voltak utalva, miként a nemzet szolgálatában is. Gyárfás előttem mindig a legnagyobb tisztelettel beszélt Márton Áronról, és a püspök sem panaszkodott Gyárfásra, mégis éreznem kellett, hogy közöttük a viszony egyre feszültebbé vált. Az eszmei különbséget közöttük könnyen megállapíthattam. Gyárfás, noha szorgalmasan gyónt és áldozott, a felebaráti szeretet parancsát nem követte kellőképpen a közéletben. A náci szellem brutalitásait határozottan és nyíltan el nem ítélte, ő – hogy úgy mondjam – az árral úszott, Márton Áron ellenben a nyilvános elítéléstől nem tartózkodott. 1944 tavaszának végén, amikor a kolozsvári Szent Mihály-templomban papokat szentelt, a szószékről gyönyörűen felépített beszédében kárhoztatta azok eljárását, akik vallásuk, nemzetiségük vagy fajiságuk miatt ártatlan embereket üldöznek, irántuk a felebaráti szeretetet nem gyakorolják. Beszéde szövegét a kolozsvári sajtó rendelkezésére bocsájtotta, de a Sztójay kormány megyei közegei a közlést megtiltották.”

Jakabffy tehát az „eszmei különbséget” Márton Áron és Gyárfás között „könnyen” megállapította, mégis az elnöki tanács összehívása vagy mellőzése körüli elkeseredett harc okát hajlandó volt kicsinyes személyi féltékenykedéssé jelentékteleníteni:

„...mi a Bánságban, Aradon, Brassóban inkább a Szász Pál által vezetett személyes hajszának ítéltük e kívánságot (az elnöki tanács összehívását), hiszen tudtuk, hogy Szászt nagyon bántotta, hogy Budapest Dél-Erdély magyarságának politikai vezetését nem reá. hanem Gyárfásra bízta, és ez ellen éppen olyan aknamunkát folytatott, mint 1940 előtt Bethlen György ellen.”

És ebből a kicsinyes emberi gyanakvásból a püspök drámai levele sem ébresztette a történelmi valóságra! 1944 végén, amikor már ujjal lehetett rámutatni az olyan

emberre, aki még hitt a német győzelemben, s amikor a tömegek béke utáni áhítozása minden más szempont fölött uralkodóvá vált...

Jakabffyban igen gyenge volt a történelmi érzék.

Csoda-e hát, ha az elnöki tanács összehívását nem támogatta, ha Márton Áron általa is csodált híres kolozsvári beszédében nem látta meg a politikumot, csak a főpap erkölcsi magatartását? Nyilván azért nem tartotta fontosnak annak a három-négy tagú bizottságnak a megalkotását sem, amely sürgős esetekben az elnöki tanács helyében és nevében cselekedhetett volna. Pedig ez a bizottság talán idejében megtalálhatta volna a kapcsolatot Grozával és a MADOSZ-szal, idejében nyilatkozhatott volna az augusztus 23-i nagy történelmi fordulat mellett, megelőzve ezzel a Maniu-féle reakció, a Maniu-féle közigazgatási szervezet, a Maniu-féle gárdisták magyarijesztő, kiüldözési garázdálkodásait.

S megelőzve azt is, hogy közel egy éven át a dél-erdélyi Magyar Népközösség szervezeteit is azonosítsák a fasizmus gyűlölt támogatóival, elvakult híveivel vagy legalábbis a német népközösség korábban öntelten elbizakodott, ellenszenvesen gőgös – de már a bűnbánat útjait járó – szervezeteivel.

Nem közölte Jakabffy – mert nem érzékelte azonnali történelmi szükségességét – azt a nyilatkozatot sem, amelyet Márton Áron leveléhez csatoltan a futár útján kapott meg Temesváron 1944. aug. 22-én. Ez a nyilatkozat tartalmazta a Gyárfás Elemér politikáját helytelenítő elnöki tanácstagok lemondását, s Márton Áron is kérte, hogy azonnal közöltesse a Déli Hírlapban. Ez is kedvező hatással lehetett volna az adott helyzetben a dél-erdélyi magyarság helyzetére. Igen ám, de Jakabffy megint nem értette meg az azonnali cselekvés politikai jelentőségét.

„A nyilatkozat közzététele – állapítja meg emlékiratában – a Magyar Népközösség kebelében dülő ellentéteket nyilvánosságra hozta volna.”

Nem értette meg, hogy hiszen éppen ennek lehetett volna jelentősége – politikailag. A nyilatkozaton öt aláírás volt!

„A levél vétele után – írja tovább emlékiratában –

azonnal átkértem Aradról a Népközösség országos főtitkárát, Parecz Györgyöt. Augusztus 23-án délelőtt adtam át neki Márton Áron levelét és a csatolt nyilatkozatot azzal, utazzék haladéktalanul Borzásra Gyárfáshoz, mutassa be az iratokat, és közölje vele: határozott választ kérek: tétessem-e közzé a nyilatkozatot, vagy sem. Amennyiben ez ellen nem tiltakozik, közzétételem.

Parecz 24-én már útnak nem indulhatott az előző este bekövetkezett nagy fordulat után, hanem rövidesen, mint valamennyien, Márton Áron kivételével, lágerbe került.”

Így a lemondás sem történt meg a nyilvánosság előtt.

Aminthogy nem történt meg semmi, amiért május 25-e óta olyan makacs és elkeseredett harc folyt.

Ezért nevezem ezt az egész szerencsétlen epizódot *történelmi üresjáratnak*.

S ebben Jakabffynak igen sok része volt. Egyszerűen nem érezte még a történelmi sürgősséget sem, ami úgy benne volt már az eseményekben, mint viharfelhőkben a villámcsapás.

Bizonyosságát adta ennek azzal is, hogy némi sajnálkozással – de lebecsülő gúnnyal is, fájdalmas csalódással – de lenéző ítélkezéssel is illeti emlékiratában alelnökét és helyettesét, dr. Takács Lajost, akiben megvolt az, ami belőle hiányzott: a politikai helyzet gyors felismerése és az azonnali cselekvési készség.

Először, mindenki mást megelőzve hívta fel a figyelmet a Magyar Népközösség részéről egy, a MADOSZ-hoz intézett átiratában:

„A fasizmus rejtett erői igyekeznek a magyar népet a hitlerizmus és az irredentizmus vádjával bepiszkítani. Ezzel ugyanolyan sorsot szánnak neki, mint amilyen a fasizmus megszállottaira vár. Minden személyi és pártérdeken felüli és elsőrendű feladatunknak ismerjük, hogy népünk feje felől a veszedelem gomolygó felhőit elhajtjuk, és ezen igazságtalan vádak alól tisztázzuk...”

Ezzel az átirattal kezdődött meg a küzdelem a MADOSZ-on át Petru Groza, majd a kommunista párt segítségével a Maniu-gárdisták garázdálkodásai, a földvári haláltábor és a különféle lágerekbe zárt kétezer magyar értelmiségi – s köztük sok ártatlan leánygyermek – elemészítése ellen.

KÖRÖS-KÖRÜL DRÓTKERÍTÉS

Első levelezőlapom Tîrgu Jiuból 1944. szeptember 24-én indult útnak Nagyenyedre, búcsú nélkül otthagytam enyémhez. Sok mindent kiolvasok én ma ebből a csupa egyszerű és rövid tömondatból álló híradásból. (Feleségem a lágerből küldött összes levelezőlapjaimat gondosan megőrizte.) Legelőször is azt, hogy a „*hosszú utazás ellenére is elég jól vagyok és egészséges*”. Az út időbeni hosszúságát megállapíthatják abból, hogy *pénteken* értünk csak célba. A 24-ike pedig vasárnapra esett, mert vasárnap volt a láger engedélyezett levelezési napja, amint ezt is megírtam a rövid tömondatok egyikében. Nem késlekedtem hát, nyomban írtam, ahogy lehetett.

De megállapíthatom ebből az első levelezőlaphoz most azt is, hogy bizony *küszködve* fogalmaztam én akkor románul. És *figyelmes* akartam lenni a feleségemhez. Ezért vannak az igen rövid, egyszerű tömondatok. Nem tudtam én románul hosszú, összetett mondatokat szerkeszteni. Hát hiszen kérhettem volna segítséget Nagy Mikitől hosszabb, összetett román mondatok megszerkesztéséhez, amelyek tán jobban kielégítik a cenzúrázó tiszt szépérzékét, de akkor meg a feleségemnek gyűjtöm meg a baját, mert az ilyen mondatokat ő is csak segítséggel tudná megfejteni. Az egyszerű, rövid tömondatokkal viszont egyedül is megbirkózik. Mint például: *Eu sunt cu prieteni la grupa I*. Az első grupa megjelölés ugyan a címzéshez igényeltetik, de a vasúti első osztály képzetét is sugallja, vagyis azt, hogy a legjobb helyen kaptam elhelyezést, lakást. S nem is tévesztem meg túlságosan, ha így érti, mert az első grupában valóban csak a diplomás embereket helyezték el. Egy-egy kis szobába négyet, emeletes ágyakban: kettő a „földszinten”, kettő az „emeleten”. Abból pedig, hogy a barátaimmal vagyok együtt, már azt is tudtam: kiszámíthatja, hogy kikkel. Nagy Mikivel, Müller Bubival. A negyedik pedig csak

Müller bácsi lehet. Nem szakíthatják el a fiút az öreg, segítségre szoruló édesapjától!

Nem árulkodnak viszont a rövid mondatok a hosszú utazás kalandjairól, nehézségeiről. Ezeknek a leírása ugyanis nem fért volna el rövid tömondatokban. Ellenkezőleg, olyan bonyolult mondatok szerkesztését kívánta volna meg, hogy még Nagy Miki sem tudta volna megoldani javítgatások, kihuzigálások nélkül. Akkor meg eldobják a levelet, mert javítás még lehet benne, de kihuzigálás már nem, mert akkor töprengeni kezd a címzett, hogy: vajon mit *húzhatott ki a cenzor?*

De hát én nem is akartam írni magáról az utazásról, mert nem felizgatni, rémítgetni akartam őket, hanem megnyugtatni, hogy nincs okuk az aggodalomra. Ennek pedig éppen az ellenkezőjét érném el, ha csak megemlítem is, hogy Brassóban például egy német repülőátadást éltünk át az állomáson. Sok vonat érkezett be oda és indult onnan, jórészt katonai jellegű vagy rendeltetésű. A mi vagonunk, amelyben vagy negyvenen szorongtunk, olyan jelentéktelen volt a többi mellett, hogy félretolták egy mellékvágányra. Majd felszedi egy megfelelő irányba induló teher- vagy személyvonat, ha hiányzik éppen annyicska teher még a mozdony mögül, amennyit mi jelenthettünk. Az igazat megvallva örvendtünk is, bosszankodtunk is a mellőzés miatt. Örvendtünk, mert ha állt a vagonunk, kiszedhettük egymás vékonyából a könyökeinket, lehullathattuk hátunkról az éppen rátehenkedőt, kiegyenesíthettük összeroggyant derekunkat, kinyújthattuk elzsibbadt lábunkat. Másrészt bosszankodtunk, hogy több ideig kell majd nyomorognunk abban a fapadokkal tele személykocsiban (mennyivel jobban elférnénk egy tiszta üres marhavagonban!), jaj, mikor is érkezünk meg már a lágerbe, ahol legalább kinek-kinek meglesz a maga vacska... Brassóban még a vagonból való kimozdulás öröménél tartottunk, amikor búgni kezdtek a szirénák és ugatni a légelhárító ágyúk. Aztán sikoltozni kezdett felettünk vagy négy zuhanórepülőgép, pattogtak a vagonokon a gépfegyvergolyók. S a mi vagonunk majdnem egyedül állott egy mellékvágányon. Én éppen a kocsi bejárati tornácán nyújtózkodtam ki magamból a zsibbadást, de úgy megijedtem, hogy lehullottak a

karjaim, s bebújtam volna egy egérlyukba, ha akkorácska lettem volna, mint egy egér. De sokkal nagyobb voltam, s így arra villant az eszem, hogy hamar leszökjek és bújjak a vagon alá. Ám mellettem állott s bár izgatottan kapkodott kezeivel támaszték után, mégiscsak *állott*, nem futott semerre a mi egyik kísérő rendőrünk. Elszégyelltem magam, s megmerevítettem ugrásra rángatózó lábam. De már oldódott is a félelmünk, mert a támadó gépek elhúztak nyugat felé.

Hát ezt igazán csak rémítgető szándékkal lehetett volna megemlíteni egy rövid mondatokkal megtöltött levelezőlapon!

Másik kalandunkat *csak megemlíteni* egyszerűen nem is lehetett. Valamennyire hű leírása is egész levelet, mégpedig vastagot igényelt volna. Egy ilyen levél tán kiválthatta volna az akkori olvasóból is azt a fanyar mosolyt, amely végigrángott a mi arcunkon is a jelenet láttán. Mint mikor éhes vándor jól megért kökényszilvába harap – s bár elhúzza a száját –, bekapja mindjárt a második, harmadik szemet is.

Nem hiszem, hogy ekkor bármelyikünk is megpróbált volna valamilyen formában bár jelzést adni erről a jelenetről a hetenként engedélyezett levelezőlapon. Most, akik még élünk – felújítva emlékezetünkben az emlékezetes történetet – már szabadabban mosolyoghatunk rajtuk. De azért én ma is érzem mosolyunkban a kökény fanyarságát.

Brassóban egy Fogaras felé induló vegyes vonathoz kapcsolták a mi kocsinkat. S hamarabb, mint vártuk. Talán azért volt a nagy sietség, hogy minél több kocsi eltávolítsanak a támadásnak kitett állomásról. Elindulás után ugyanis egy egész kis állomáson vesztegeltünk órákig. Nem az egész vonat, csak a mi árva kocsink. Éjszákára azonban újra belegyömöszöltek, úgy látszik, valamelyik éjszaka áthaladó vonat visz tovább. Próbálgattuk is mi az alvást kínlódva-nyöszörögve reggelig, amikor arra rezzentünk fel, hogy újra csak állunk. Vajon hol hullattak el megint? Kint egy nagyobbacska őrházféleség s előtte két sínpár látszott, eléggé tágas peronnal. Faluféleség csak jóval távolabb. Lehet, annak az elég nagy falunak az alkalmi állomása ez, ahol csak az

ilyen vegyes vonatok állanak meg a szükséglet szerint. De két sínpár is futott keresztül a peronon, hogy el is kerülhessék-keresztelhetők egymást az elhaladó vonatok.

Kilódultunk a kocsiból, mert minden jel arra vallott, hogy ellenvonatra várunk. S akkor vettük észre, hogy valóban „szükség szerint” állott meg itt a vonatunk. A peron közepén egy német tiszt állott, s elég távolságra tőle, de a vonathoz azért közel, mindenfelé az árkokban, de még a vasúti töltés oldalában is, ott végezték gyors szükségletüket a – katonái. Aztán láttuk, hogy az egyik kinyitott ajtajú marhaszállító vagonba szállingóztak vissza egyesek; mások, de már nem sietve, onnan ugráltak ki. Azoknak, akik elsőnek ugráltak ki, igen sürgős lehetett, azért lepték el a csak valamennyire is takart helyeket olyan csoportosan. (Mindenfelé fehér emberi feneknek látszottak.) Könnyű volt kitalálni, hogy német hadifoglyok ezek, a bukaresti harcokban kerülhettek kézre, most alighanem Szebenbe viszik őket. Úgy látszik, sokáig hozták a csukott kocsiban. Most először a tisztjüket engedték ki, aztán az ő felelősségére a katonáit, mert mindössze három fegyveres örök volt, aki a tiszttől jobbra és balra félkörösen fogta át tekintetével a terepet. Én elég tapintatlanul a tiszt közelébe mentem csodáltni. Fiatal ember volt, azért látszott borotváltnak gyűrött, álmos arca. Gyűrött volt a ruházata is, de azért feszesen simult fényes csizmájába előírásosan szabott zöldesszürke bricsesz nadrágja. S nyakig feszesre gombolta a zubbonyát is, amelynek paroliján – ó, borzalom! – világosan kivehető volt egy nagy, kövéresen fehérülő és felfelé, csupasz nyakára gyalogló ruhatetű. Most szedhette fel a vagonban, s nem vehette még észre egyetlen katonája sem, hogy figyelmeztesse: kellemetlen vendége azon igyekszik, hogy jobb, rejtettebb helyet keressen magának a testén! Úgy megrökönyödtem, hogy valósággal odatapadt tekintetem a fehérén mozgó pontra. Észrevette, de honnan találhatta volna ki, hogy mit jelenthet az én kissé riadt, kissé undorodó tekintetem? Boszszúsan fordított hátat, és sürgetni kezdte katonáit, akik – valami furcsa szeméreméretből tán? – háttal guggoltak feléje és a peron felé!

S én nemcsak azért nem szóltam, mert nem tudtam volna németül megmondani, hogy mi mászik a gallérján. Szégyelltem volna, hogy éppen tőlem tudja meg, milyen oda egyáltalában nem illő dolog tartózkodik az ő gögös tiszti paroliján.

De nagyon is ideje volt már, hogy megsürgesse s ezzel egy tán az ő tetűjénél is nagyobb szégyenkezéstől megkímélje a katonáit. Hallatszott már egy Fogaras felől közeledő vonat zaja. Személyvonat lehet az, s rajta bizonyára női utasok is. Igyekeztek is a katonák, de nem eléggé. Arra még futotta a fürgeségükből, hogy elkerüljék azt, aminek a veszedelmétől ők is tartottak, de nem tudtak, nem tudhattak arról a nem várt meglepetésről, amely az esetleges női utasoktól függetlenül várt rájuk. Az érkező vonat egyes szerelvényében ugyanis volt egy pontosan olyan marhavagon, amilyen az övék, csak éppen örök nélkül. Nyitott ajtajából szalmán üdögélő emberek lógatták ki meztelen lábaikat. Egyenruhaféleség volt rajtuk is, de igen elnyűtt, s a többségén csak nadrág. Mi hamar rájöttünk, hogy orosz hadifoglyok azok, akik most felszabadulván, Fogaras környéki táborukból tartanak hazafelé. Vasútépítésnél dolgoztatták őket, s híre járt, hogy nyomorúságos ellátásuk miatt minden felesleges dolgukat elcserélgették a környékbeli paraszttal – élelemre. Nagyon keveset utaltak ki nekik az ellátásukra, s még abból a kevésből is „elkezelt” valamennyit az a táborparancsnokság, amely vigyázott rájuk. Élelemre cseréltek hát mindent, amit nélkülözhettek. S nyáron mit nélkülözhettek a legkönnyebben? A lábbelet és a zubbonyt.

A vagonukba visszaigyekvő németek azonban nem tudták azt, amit mi, s azért nem ismerték fel mindjárt az oroszokat. Nem volt már idejük magukra csukni az ajtót. Nem siettek ezzel gyanútlan őreik sem. A szemfüles oroszok az utolsó német katonákkal együtt nyomultak be a vagonba. Hamarosan hangos kiabálás, suppanások, recsegés-ropogás, dulakodás zaja hallatszott ki a kocsiból.

Minket a három román fegyveres katona visszaparancsolt a mi vasúti kocsinkba, aztán állást foglalt félkörben a németek vagonja előtt. Percek is alig teltek, már megjelent az első orosz a megostromolt vagon ajtajában,

s elégedett arccal ugrott a földre. Egy pár csizmát ölelt a mellére fél karjával. Aztán egy másik is jött a maga zsákmányával, egy zubbonnal. Az utána következő egy bőr oldaltáskát kapcsolgatott beszálláskor. A legtöbbször azonban csizma volt. Közeleg már a tél, csizmára lesz a legnagyobb szükség! Aztán mindjárt ott a vagonjuk előtt próbálgatni kezdték a csizmákat, és cserélgetni aszerint, hogy melyiknek melyik talál jobban a lábára.

A román katonák adták az érdektelent, de ki-kitört némelyikből a helyeslés is, ha valamelyik csizma vitathatatlanul megtalálta a maga gazdáját.

Mi is az oroszok mellett éreztünk.

– Eleget feszítettek bennük a németek. Jusson most belőlük a szegény mezítlábás oroszoknak is!

– Igen, de mi lesz – aggodalmaskodott valamelyik közülünk –, ha az oroszoknak eszébe jut a mi terhünkre is kiegészíteni ruhatárukat? Ahogyan nézem, elég sok mindenre lenne még szükségük.

Ez a figyelmeztetés hatott is annyiban, hogy igyekeztünk vissza a magunk kocsijába, s inkább szorongtunk benne tovább, semhogy kiszállva belőle, fölöslegesen mutogassuk magunkat. Mi is őrizetesek vagyunk – jutott eszünkbe –, bennünket is tekinthetnek ellenségnek. Nem felejtettük el, hogy milyen fenyegetően vonultak felénk Gyulafehérváron a rendőrség előtt.

Attól nem tartottunk, hogy esetleg kiszolgáltatathatnak nekik őrizőink.

Egyetlen esetben sem tapasztaltuk, hogy ellenséges érzéssel volnának irántunk. Inkább kényelmetlenek lehetünk nekik. Vigyázniok kellett ránk ezekben a zavaros időkben. El kellett számolniok velünk. Csak már egyszer átadhatnának a lágerben! Vagy bármi módon megszabadulhattak volna tőlünk. Azt sem bánták volna tán, ha egyenként megszökünk. Megadtak erre minden lehetőséget. Egyszer is ránk nem kiabáltak, ha szétszóródtunk: vagy lemaradt valamelyikünk. Ezen az úton is, egy hosszabb rostokolásnál, kimentünk néhányan a vasútvonal mellett húzódó erdő aljába, s ott heveredtünk le. Ha csak egy kicsit figyelmetlenebbek vagyunk, ott felejtettele volna bennünket, amikor kocsinkat újra felkapcsolták egy arra elhaladó tehervonathoz. Ugyancsak igyekeztünk

kellett, hogy felkapaszkodjunk a már mozgásban levő kocsira. Nem ők vigyáztak ránk, hanem mi arra, hogy el ne maradjunk mellőlük. Mert mit is csináltunk volna nélkülük? Hazamenni nem mertünk, ott újra lefogtak volna, s tán még rosszabb körülmények közé kerülünk. Bujdosni pedig idegenben? Azokban a zavaros időkben? Az egyet jelentett az élet állandó kockáztatásával. Így pedig olyanban, amilyenben, de mégis hatósági védelemben részesültük, amíg ott voltunk őrzőink közelében.

Tudták ezt ők is? Bizonyára. Így történhetett meg, hogy Elekes rektor-professzor és a veje, Horváth Zoltán Craiova után – már a cél közelében – akaratlanul leszakadt a csoportunkról. Egy hosszabb rostokolásnál kiszálltak a kocsiból, s nagy kimerültségükben egy kissé távolabb elnyúltak a vasút melletti gyepen. Elnyomta őket ott az álmom, s akkor sem ébredtek fel, amikor a vonat már elment mellettük. Mikor észrevettük hiányzásukat, mi aggódtunk inkább értük, mint őrzőink. Megszöktek volna? De akkor miért halogatták ilyen sokáig? Nem, nem voltak ők sem vakmerőbbek, mint mi valamennyien.

Másnap megjelentek a láger kapuja előtt, és mentegőzve kérezték be. Vállalták azt is, hogy a szolgálatos tiszt kinevette őket. Persze észrevették, hogy hiányzik a létszámból két ember, de még körözést sem adtak ki ellenük. Számítottak rá, hogy maguk jelentkeznek, ha itt a közelben maradtak el. Büntetésük is csak annyi lett, hogy miután az I. grupában (osztályban) minden hely betelt, ők – a tanári diplomájuk ellenére – a II. grupába (tehát másodosztályú) tömegbarakkba kerültek, ahol nem voltak négyágyas szobák, hanem együtt aludt a fából egymás fölé ácsolt fekhelyeken 50–60 ember.

Ennek azonban volt egy nagy előnye is! Nem kellett részt venniük abban az undorító poloska-öldöklésben, amellyel mi féregtelenítettük – forrasztópisztolyokkal, benzintüzes pörköléssel – szétszedhető vaságyainkat. Ők nem szedhették szét a fagerendákból, deszkából egybeácsolt hatalmas ágytömbjüket, amely a barakk közepén külön „épületként” terpeszkedett, és amelynek földszintjén és emeletén sorban egymás mellett, mint halak a do-

bozban, feküdtek az emberek. S ezek mellett a barakk hosszabb falai mentén még egy sor emeletes ágy volt a falhoz ragasztva úgy, hogy közlekedni lehessen hosszában a barakkban – s így mindenki hozzájuthasson a maga vackához anélkül, hogy át kellett volna mászkálnia a társain. Hát ezt az ágykolosszust szétbontani nem lehetett, hogy részenként kihordva, a szabadban átkutassák a sok faereszték, deszkazug rejtkehelyeit egy általánosan elrendelt hajtóvadászaton. Tűzzel próbálkozni pedig fabarakkban? Szigorúan tilos volt. Az oda szállásoltak tehát kénytelenek voltak békés együttélésben maradni öröklött poloskáikkal, nem számítva a helyi jelentőségű és rendszeresen leleselkedő jellegű orvvadászatokat.

Ám azért ez is sokkal jobb volt, mint a harmadosztályú személykocsiban egymásba zsúfoltan utazni napokon keresztül. Hamar beláttuk valamennyien, mennyivel jobb egy testhosszúságú *külön* fekvőhely, amelyen még meg is fordulhatsz egyik oldaladról a másikra, mint akár a dagadó díványokkal ellátott luxuskocsi, ha dugig telezsúfolják utasokkal.

Mikor a már ott talált temesvári és aradi sorstársak készséges segítségével féregtelenítettük ágyainkat, s megvártuk, amíg eléggé kihültek a nem egy helyen vörösre izzított ágyalkatrészek, összeszereltük őket újra, aztán bent a szobában felépítettük belőlük előbb a két „földszintet”, aztán rájuk egy-egy emeletet. Ehhez is kellett már a gyakorlott segítség a régiek részéről. Akkor aztán válogattunk a már laposra feküdt szalmazsákok közül, leterítettük a fejenként engedélyezett egy-egy gyapjúból szőtt s igen vékony pokróccal – otthon a falunkban lópokrócnak neveztük az ilyent –, rátettük – szépen a falhoz támasztva – a zizegő szalmapárnát úgy, hogy lássuk az ágyból, ha valaki belép a szobánkba. Úgy éreztük, megvan végre a saját „otthonunk”. Kincset ér az, mint kutyának a vacca!

Aztán elhelyeztük – ágyunk közelében a padlón – a kofferünket, s benne elrendeztük azt, amit otthonról magunkkal hoztunk. Én három váltás fehérneműt s egy gyapjú veddfelkét, ha talán nagyon hidegek lennének a télen, amelyhez kezdtünk már heteknyi közelbe jutni, bár szinte nyáriasan szép időjárás volt még. Ruhát nem

hoztam semmit, csak ami rajtam volt. Gyűrött felöltömet már útközben takarónak használtam, meghagytam hát ebben a szerepében továbbra is pokrócpótléknak. S volt még a kofferemben néhány ív írópapiros, vagy két ceruza. A zsebemben is őriztem egy kis noteszt, naptári résszel és sok feljegyzésre alkalmas fehér lappal. A kofferemben tartottam maradék élelmiszerkészletemet is, amit megspóroltam a hosszú úton.

Szerencsére nem bántották a csomagok átkutatásánál. Mert az volt az első, ahogy betettük a lábunk a láger főkapuján, az átkutatás. Megvizsgálták még zsebeinket is. A levéltárcákat meghagyták, de kivették belőle a személyazonossági bizonyítványt és a pénzt. Ezeket letétként őrzik majd a parancsnokságon. A pénzből felvehetünk havonta kisebb összegeket személyi szükségleteink beszerzésére. Például fogpasztára, szappanra, hetenként egy-egy levelezőlapra, cigarettára... Volt egy kis boltféleség is, ahol beszerezhettünk ilyenféle árucikkeket. Az étkezőbarakk egyik ablakán nyújtották ki az „árut”. Cigaretta azonban nem mindig volt. Olyankor „a dróton keresztül” feláron szereztük be szükségletünket az őrzőket tartó katonáktól. Ez azonban megkívánta a kölcsönös leselkedést, mert a drótkerítés mellett tartózkodni tilos volt, onnan nyomban el is zavartak a katonák, mihelyt az üzletet lebonyolítottuk. Ha pedig a letétben maradt pénzünk elfogy, küldhetnek otthonról pótlást.

A könyveket elvették a kutatásnál. Majd visszakapunk belőlük valamennyit, ha átvizsgálják őket. S könyörtelenül elvettek minden italféleséget. És a játékkártyákat. A lágerlakók hajlamosak a hazárdjátéokra. A kitanult temesváriaknak azonban sikerült ügyesen „elkeverniök” szem elöl Nagy Miklósnak egy üveg rumját. Ezt mindjárt „közvagyonnak” nyilvánítottuk, s csak betegség esetén kaphattunk belőle egy-egy pohárcányit – egyhangú szavazat esetén. Később az elkobzott kártyákból is kaptunk vissza néhányat az őrizetünkre tartott katonáktól. Addig is, amíg a szép napsütéses őszi napok tartottak, a fiatalabbak a gyerekes pickézéssel ütötték agyon az időt.

Elnézhetette ezt tétlenül annyi komoly tanárember, aki még a kisiskolásoknál sem szívesen vette ezt a gyerekes játékot, nemhogy felnőtt embereknél?! Szebb, hasznosabb

s főként nemesebb elfoglaltságot sürgettek. Iskolás lányok is kerültek a lágerbe, főként azért, mert Dél-Erdélyben nem találtak számukra a szülők megfelelő magyar nyelvű iskolákat a közelben, Észak-Erdélyben pedig úgyszólván a szomszédságukban volt Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad. Oda vitték hát gyermekeiket a már ismertett csere-útlevelés módszerrel, mint jómagam is az én lányomat Kolozsvárra. Igen ám, de az útlevelek egy évre szóltak, az iskolakezdések és évzárások pedig nem alkalmazkodtak – háborús évek voltak ezek – az útlevelek dátumaihoz. Ezért a magyar hatóságok kitalálták, hogy külön magyar útlevelet adnak ezeknek a diákoknak, hogy jöhessenek-mehessenek az évkezdéseknek, évzáróknak, vakációknak megfelelően. Ilyen útlevelel kiállítása volt folyamatban az én lányomnak is, amikor ő – megrendülve Kolozsvár bombázásának szörnyűségeitől – hirtelen hazamenekült szüleihez román útlevelével. Ez volt a szerencséje. A többiek, akik magyar útleveleikkel valamivel későbbben tértek haza – augusztus 23. után –, már lágerbe kerültek, mert magyar állampolgároknak vették őket a magyar útlevelük miatt. Tanáraink összeírták az ilyen „balesetes” gyermekeket, s elhatározták, hogy tanfolyamokat tartanak nekik.

Tanár volt, tanulók voltak, csak tanterem nem volt. Az a 15 ilyen leánygyermek, aki így a lágerbe került, az I. és II. grupa női barakkjaiba volt beosztva. Névsorukat Gáll Jánosné Keresztes Erzsébet állította össze a kérésre most, amikor a visszaemlékezéseket írom. Vítus Ilona, Vítus Erzsébet, Katona Ibolya, Borbély Zsuzsa Radnótról, Bernát Margit, Máthé Rozália, Szöllösi Ilona Dicsősztémártonból, Mátyus Szőkefalváról, Páll Gizella Gyergyócsomafalváról, Fodor Emma Csíkvacsárcsíról, Birtok Mária Nyáradremetéről, Bordy Gizella Bonyháról, Bibza Valéria (13 éves) és Balogh Ilona (12 éves) Temesvárról került, ugyancsak útlevelel miatt, a lágerbe. A 15. maga Keresztes Erzsike volt. Őt Gyulafehérvárról hozták be, ahol a nagymamájánál volt vakáción magyar útlevelel.

Nos, azokba a barakkokba, ahová a lánykákat bedugdosták, férfiak nem járhattak be, s különben sem lett volna alkalmas előadásokat tartani egy százfelé érdeklődő,

zsongó, diskuráló vagy éppen veszekedő asszonyi tömeg közepette. Tanáraink tehát újra „feltalálták” a klasszikus görög oktatási formát. Így legalább megtanulták a gyerekek a peripatetikus görög szó értelmi-érzelmi tartalmát is. Csoportokba osztották őket, s a láger kavicsozott útjain sétálgatva elbeszélgettek velük az előre kijelölt témáról. Történelem, irodalom, művészettörténet voltak a beszélgetések fő „tantárgyai”. Ezekre akadtak tanárok bőven, Szentmiklósi Ferenc, Vita Zsigmond és Puhala Sándor irodalom, illetve történelemtanárok voltak. Közülük a történelemre ott lett volna Puhala Sándor, mégis Nagy József teológiai tanár vállalkozott rá. S én örvendtem, hogy nem Puhala, a Déli Hírlap főszerkesztője igényelte magának ezt a szerepet, ő ugyanis tanárként is úgy elsüllyedt az osztrák–magyar közelmúltba, hogy félóráig sem bírta ki, s máris Grätz Gusztávra és e történész *A dualizmus kora* című könyvére terelte a szót. Betegesen megrögzött dualista volt, az Osztrák–Magyar Monarchiában látta a legideálisabban megvalósult történelmi alakzatot. Igaz, erről már nem középiskolás fokon értekezett s így még kevésbé tudta volna lekötni a gyermekek érdeklődését. Nagy József viszont filozófus volta és pap-sága ellenére is úgy tudta egyeztetni a magyar történelem eseményeit, hogy felekezeti egyetértést sugalmazzon velük. Leginkább mégis Hajós Imre aradi festőművész „bűvölte” el hallgatóit művészettörténeti beszélgetéseivel. A művészet, s különösen a festészet rejtélyeinek meglatására kezdte nyitogatni a szemüket. Úgy érezték, hogy új s nem iskolásoknak szánt dolgokat mesél nekik a valóságos életről. Így vettem ki kissé lelkendező megnyilatkozásaikból, mert egy-két alkalommal én is elbeszélgettem velük...

Ez a történelmileg nagyon időszerűtlen, de a lágerben mégis stílszerűnek érzett peripatetikus iskola persze nem tartott sokáig. A rövidesen ismétlődő és tartóssá vált őszi esőzések nem kedveztek a sétálgatásnak.

Tovább tartott és jól belenyúlt a télbe a mi barakunk nyelvtanulási kezdeményezése. Az első és második grupából toboroztunk hozzá résztvevőket. A harmadik grupába belépnünk tilos volt. Azt a lágeren belül is külön drótkerítés zárta el, s a bejárat kapuja előtt is kü-

lön fegyveres őr állt. A katonák azt beszéltek, hogy oda a leggarázdábbak vannak elkülönítve, gyakori köztük a verekedés, még késelés is előfordult! Javarészt katonaszökevények. Olyanok, akik Magyarországból szöktek át Romániába, hogy ne kelljen bevonulniok, de olyanok is, akik Romániából szöktek át Észak-Erdélybe, hogy kimaradjanak valahogyan a háborúból, ám most – a fordulat után – elfogták őket mint körözött katonaszökevényeket. (Így találkozhattam én internáltságunk utolsó heteiben, amikor megszűnt már a korábbi szigorú rendtartás, egy kolozsvári borbélyal és egy aradi szabóval ebben a titokzatosan elkülönített III. grupában. Mindkettő igen szolgálatkész és békésen szelíd ember volt. Az első felajánlotta, hogy ingyen megborotvál, a másik erősen kifoszló nadrágom megstoppolását ajánlotta fel. Ez utóbbi „javaslatát” elfogadtam, s ma is már csak hálámat fejezhetem ki kedvességéért. Mert fizetni munkájáért, persze, neki se tudtam.)

Ebből a grupából – akkor még – nem is gondolhatunk olyanokra, akiket beszervezhettünk volna az angol vagy francia nyelvkurzusra áhítozók közül. Így mindkét kurzusra nyolcan-tízen akadtak az első két grupából. A szászok-németek néhány barakkjával semmi érintkezést nem tartottunk! Pedig onnan talán akkor már akadtak volna, akik szívesen vállalkoznak éppen az angol vagy francia nyelv tanulására. Még magyar közvetítéssel is! A franciát Jarosievitz Zoltán, az enyedi főgimnázium franciatanára tanította, aki második Gábor fiainak is tanára volt. Különösen szorgalmas voltam hát ezen a kurzuson, nehogy alkalma legyen az én terhemre összehasonlítást tenni az apa és a fia szellemi képességei között. Márpedig ez könnyen megtörténhetett volna az én gyenge nyelvtelhetségem mellett. Szorgalmammal kedveskedtem azonban Hamar Béla bukaresti református lelkésznek is, akit sorsa egy rossz órája hozott Nagyenyedre a ref. teológia meglátogatására, éppen akkor, amikor bennünket összeszedett a rendőrség. Így aztán egy nem remélt „hallel” több akadt a rendőrség hálójába, megmentvén ezzel valaki nagyenyedit, mert betelt vele az előre megállapított létszám. Már csak azért is nagyon megérdemelte –

csekély kárpótlásul legalább –, hogy különös szorgalommal becsüljük meg Angliában szerzett lelkészi diplomáját.

Lelkesen dolgoztunk tehát – mindkét tanfolyam hallgatói – a tél közepéig. Akkor aztán kiderült, hogy a láger körülményei tán még kevésbé nyújtanak kedvező feltételeket a mi nyelvtanfolyamaink sikeres folytatására, mint a lányok peripatetikus módszerű oktatására. Ennek azonban később adom magyarázatát, mert olyan különös oka van, hogy hosszasabb s főként *egészen sajátos* szövegösszefüggéseket igényel az elmesélése. Itt inkább azt mondom el, hogy a temesváriak a gyerekes pickézés mellett egy egészen figyelemre méltó és „felemelő” játékot eszeltek ki maguknak. Biztosan köze volt hozzá „vezérüknek”, Fodor József gyárvárosi lelkészüknek, a Vásárhelyi Találkozó egyik fontos szereplőjének is, legalább annyiban, hogy erőteljesen támogatta a gondolatot, amikor az egy szerény újságírócska, Szerényi István fejéből kipattant. Azaz nem is újságírócska, hanem inkább csak sporttudósító volt Szerényi István a Déli Hírlapnál, s tán még megtisztelve is érezte magát, hogy a lap főszerkesztője, Puhala Sándor dr. mellett őt találta annyira *fontosnak* a temesvári rendőrség, hogy „beválogassa” az internáltak közé. Szerényi magántisztviselő volt, úgy lett belőle sporttudósító, majd sportrovat-vezető egy tekintélyes napilapnál, de szíve vágya feljebb ösztökélte ezen az úton. Lapot akart szerkeszteni a lágerben, s nem is akármilyent, hanem amolyan folyóiratfélét, komolyat. Szinte hihetetlen ötletességgel, szorgalommal és kitartással teremtette meg néhány társával a technikai előfeltételeit egy kéziratos folyóiratnak: Joszt Gyula barátja segítségével létrehozott egy „kéziratos nyomdát”, amely 1944. okt. 7-ére, tehát alig másfél hónap alatt kihozta a *Zsilvásárhelyi Déli Hírlap* első számát.

Az első nagy lépés ebben a lágeri teljesítményben kétségkívül a „nyomda” megteremtése volt. Joszt úgy rajzolta külön-külön a betűket, mintha szedőként rakta volna egymás mellé a betűszekrényből a vinklibe. Betanította a szép kézírásra, a nyomtatott betűk utánzására néhány barátját, s az együttes – kiegészítve Hajós Imre festőművésszel és Vass Alberttel, az enyedi Kollégium rajztanárával – készen állt a kéziratok fogadására.

Szerényi Pista bevallotta nekem – Isten bűnéül ne vegye –, örvendett úgy titokban, amikor mi enyedik a táborba megérkeztünk. Főleg a szerkesztősége kiegészítésére volt szüksége, s bennünk ezt megkapta. Főként a már elismert tollforgatóknak örvendett: Vita Zsigmondnak és nekem. Tőlem mindjárt vezércikket is kért az első számba. Én akkor ezt még titkoltan befelé mosolyogva ígértem meg, s meg is tartottam ígéretemet, nehogy *elrontsam a játékot*, amely tán tartani tudja bennünk a lelket. Ennyi volt benne mindössze, amit komolyan vettem belőle. Pedig sokkal komolyabbnak bizonyult az én életemben, s egy kicsit „*korszakalkotó*” lett lágertársaim életében is. Nem azzal a három számával, amennyi a tíz hónap alatt megjelent belőle, s nem is azzal, hogy bár szívesen, de inkább kötelességszerűen írtam mind a három számba, hanem azzal a szereposztással, amelyet általa végzett el Fodor József, ez az okos, diplomatikus, előrenéző pap. Bizony vezettem vele én is magamat, bár ezt csak később láttam be. Pedig meg is mondta, csak én akkor még nem értettem át teljes mélységében:

– Kérlek, vedd át tőlem a vezérszerepet. Nincs közöttünk senki, aki nagyobb sikerrel képviselhetné a magyar internáltak sorsát, mint te. Neves baloldali újságíró vagy, egyre ismertebb író is, s a Vásárhelyi Találkozón is helyesen exponáltad magad a román–magyar barátság és összefogás mellett. Ha valaki ki tudja harcolni, hogy kikerüljünk ebből a lágerből, akkor az te vagy! Már természetesen akkor, ha törvénytelen ez a mi internálásunk. Ha nem a fegyverszüneti egyezmény rendel el. Ezt azonban én nem hiszem. Kérlek, vedd gondodba közös ügyünket. Nincs közöttünk egyetlen fasiszta vagy németpárti sem. Az persze nagyon meglehet, hogy sokunk szívesebben látta volna felszabadítóként az angolokat, de hát ez már eldőlt kérdés, s a fegyverszüneti szerződés is bizonyára a győztes szövetségesek elgondolása szerint alakult. S áll ez a román népre is... Kérlek a többiek nevében is, vedd szívedre közös sorsunkat...

– Hát hiszen nem tartom kezemben a saját sorsomat sem...

– Azt majd az események mutatják meg.

Azt hiszem, inkább elképedtem, mint okosan néztem rá. Annyit azonban megértettem – hiszen ki is mondta –, hogy belém kapaszkodva akarnának minél hamarabb szabadulni. De hát nem természetes ez? Elvégre csakugyan ártatlanul kerültek ide valamennyien. Akár csak jómagam...

– Te most megbízásból beszélsz, vagy csak a magad nevében?

– Nem beszéltem előre senkivel, de bizonyos lehetsz, hogy senki mást nem mondana...

– Te is bizonyos lehetsz benne, hogy minél hamarabb a családommal akarok lenni...

– Mint mi valamennyien!

Mikor magamra hagyott, elgondolkozva idéztem vissza a Vásárhelyi Találkozót. Ez a pap a második az ot-taniak közül, akivel itt a lágerben találkozom. Az első Becsky István mérnök volt, aki itt – bár ő is internált – őrmesteri egyenruhában a mi barakkunknak egy kis szobájában irodistaként intézi ügyeinket – a táborparancsnokság megbízásából. Mindketten azok közé tartoztak, akik hangosan követelték az én határozati javaslatom megbélyegzését. Ez a Becsky nem jött ki most sem a fogadásunkra, megvárta, amíg jelentkezőnk nála. Igaz, igyekezett teljesíteni, ha olyasmit kértünk tőle, ami a hatáskörébe tartozott. Terhére róttam azonban magamban, hogy egyenruhájával elkülöníti magát sorstársaitól. S nemcsak egyenruhájával, viselkedésével is hideg hivatalnok volt, nem tartozott s nem vegyült közénk az irodán kívül sem.

Fodor a többiek nevében is fogadott minket, és üdvözölt a közös sorsban. Civilben járt, nem követelt külön tiszteletet papi ruhája révén. Nem tagadom, jobban tetszett nekem a pap reverendája nélkül, mint a mérnök őrmesteri zubbonyában, részt igényelve magának abból is, ami a zubbonyának kijárt!

Másnap aztán Szerényi István elhozta az elkészült lapot. *Makacsabb hittel* cím alatt az én cikkem állt a vezércikk helyén, az egész hasábon. A címet a cikk alábbi sorai indokolják: „...Az igazi győztes csak ,a demokrácia lesz, s ennek a demokráciának a nemzetek közösségében is érvényesítenie kell az igazságosság és a méltányosság

szellemét. Ha hiszünk benne, minden eddiginél konokabb elszántsággal kell követelnünk a jogot és lehetőséget, hogy harcolhassunk érte a szellem nemes fegyverével.”

A vezércikk mellett *Népek közötti béke* címmel Fodor József tizenhét soros fohásza a békéhez és a békéért.

– Fodor főtisztelendő tanácsolta, hogy így csináljuk meg az első oldalt – magyarázta Szerényi.

S ez a lapszám elindított valami személyi kultuszfélet, amelynek én lettem az alanya, s amelyet én magam csak négy hónap múlva vettem észre, illetve ismertem fel 44. születésnapomon.

Pedig bennem akkor még nem volt érett az az elhatározás, amelyet Fodor már készpénznek vett. Ez az elhatározás éppen akkor érett meg, 44. születésnapomon.

Az érés persze folyamatos volt. Kezdődött azzal, hogy október második felében a légerparancsnokság távirati utasítást kapott Bukarestből, a belügyminisztériumból: Dr. Müller Jenőt és fiát, ifj. dr. Müller Jenőt azonnal el kell bocsátani a lágerből.

Mikor szétszaladt a hír, először mindenki örvendett:

– No végre! Megkezdődött!

Aztán csomagolás közben Bubi elejtett annyit, hogy ezt biztosan Maniunak köszönhetik, aki valamikor házuk vendége volt, amikor kereste még a magyarok politikai barátságát. Úgy? Hát csak őket engedik el?

Ez kijózanította a könnyen reménykedőket. A reményesség helyére az irigység költözött. Persze, most is csak az összeköttetés számít... Müllerék már el is utaztak, amikor az irigykedést váratlanul komoly bizakodás váltotta fel. Azt hiszem, Koszó János dr. ügyvéd jött rá erre az okos jogi érvelésre:

– Ha valóban Maniu szedte ki Mülleréket, úgy semmi törvényes akadálya nem lehet a mi, valamennyiünk elengedésének sem. Ha a fegyverszüneti egyezmény rendelkezése alapján szedtek volna össze bennünket, azzal szemben Maniu sem tehetne kivételeket... Meg kell tehát találnunk szabadulásunk törvényes módját és eszközét...

Megerősíteni látszott ezt az ügyvédi véleményt Nagy Miklós ravasz tapogatózása is. Enyeden a csendőrökkel elegyedett hasznos beszélgetésekbe, itt az egyik szolgál-

latos tisztnek tett ügyvédi szemrehányást. A fiatal hadnagyot talán meg is tisztelte azzal, hogy alkalmat adott neki egy jogi vitában való felülkerekedésre.

– Nincs joguk – mondta neki – olyan sokáig előzetes letartóztatásban tartani bennünket. Adjanak át a bíróságnak, hogy ítélkezzék fölöttünk.

A hadnagy fölényesen mosolygott:

– Csakhogy maguk nem *letartóztatottak* (deținuți), hanem *vișzartartottak* (reținuți). Nem vádlottak tehát! Maguk fölött a közigazgatási hatóságok rendelkeznek, biztonsági okokból.

Tehát még csak *letartóztatottak* sem vagyunk! Jogunk van hát minden elképzelhető módon védekezni, kérvényezni, panaszkodni...

Meg is kezdtük ilyen irányú vergődésünket. Én például képes voltam levelet írni Pop Ghițának, akit rég ismertem mint Maniuhoz közel álló politikust. A levelet a temesváriak másoltatták szép tisztára és lopták ki a lágerből. Nem hallottunk róla többé semmit.

Aztán a szövetkezetesek (a „hangyások”) írtak kérvényt, illetve panaszt a szövetkezeti központba, Bukarestbe. Ott volt velünk Tövissy Géza, a Hangya-szövetkezetek ügyvezető igazgatója és egyik főtisztviselője, dr. Füzy Sándor. S lehetett még Enyed mellett más városokból is néhány szövetkezeti ember. Ők azonban csak a maguk részére kértek segítséget, mert milyen címen is avatkozhatnék bele a szövetkezeti központ ügyvédek, tanárok, orvosok, magántisztviselők stb. ügyébe?

Ez a panaszlevél is elment, erre se érkezett semmi válasz.

Felmerült a gondolat, hogy az ügyvédek viszont forduljanak az ügyvédi kamarákhoz, de aztán – tán jobban átláttak a szitán, mint a naiv szövetkezetesek – legyintettek egyet, s nem csináltak egyelőre semmit.

Töprengtem én is, hogy kivel vehetném fel a kapcsolatot régi barátaim közül, akiről tudom, hogy él és hol található. Egy ilyent találtam, akiről biztos hírt hoztak a temesváriak: Kakassy Endrét. Ő Temesváron maradt a Déli Hírlapnál. Neki tán írhatnék!

A két Müller Jenő kiszabadulása folytán felszabadult a mi szobánkban a két „földszintes” ágy. Leköltöztünk hát az „emeletről”, s befogadtuk oda az egyik ágyba Nagy József teológiai professzort, a másikba Hamar Béla lel-késztt. Nekem igen jól jött ez a helycsere, mert ágyamra ülve térdemre tettem a kofferemet, s aránylag könnyen tudtam írni rajta ceruzával levelezőlapokat, leveleket, s nos hát – verseket is... Jórészt persze csak úgy pisz-kozatban.

Így írtam meg levelezőlapomat Kakassynak magya-rul. A temesváriak megígérték, hogy a címzetthez jut-tatják.

Bevallom, ez a levelezőlap kimondottan a megsajnál-tatásunkra „utazott”. Míg haza, Enyedre a feleségemnek vasárnaponként románul írt lapjaim szinte szajkózták a jól begyakorolt megnyugtató mondatokat (jól vagyunk, egészségesek vagyunk, nincs szükségünk semmire; de miért nem írnak gyakrabban? mi van a gyermekekkel?) – addig a Kakassynak írott levelezőlap azt adja hírül, hogy gyötrődünk, rongyosodunk, veszítjük az életked-vünket, nélkülözünk, ronggyá mostuk már ingeinket... S tehetetlenek vagyunk. Igen, tehetetlenek! Én például igen zavaros körülmények között hagytam Enyeden a családomat, s nem nagyon tudom, hogy mi van velük, hol és miből élnek, segít-e rajtuk az EMGE vagy a Nép-közösség?

Kakassy meglepő gyorsan válaszolt. Válaszából kiérez-tem, hogy megsajnálátási szándékom túlságosan jól si-került. Olyan izgalomba hozhattam, hogy még dátumot se írt a levelére. Igaz, ez is a temesváriak titkos útján érkezett, hiszen magyarul írott levél, vagy inkább csak elrejtésre szánt, sokszorososan összehajtogatott papirosra írott hevenyészett izenet volt. Így szólt:

„Kedves Sándorkám!

Soraiddal végtelenül megörvendezettél, de ugyanak-kor el is búsítottál. Ott kell töltened az idődet, ártatlan-nul kell szenvedned, amikor mellettünk, a mi munkánk-ban lenne a helyed. Nagyon nélkülözzük a Te segítségedet. Reméljük azonban, hogy az új kormány megalakulása után több szerencsével léphetünk fel majd az érdeked-

ben, s mindazok érdekében, akik ártatlanul sínylődnek ott.

Kérésednek igyekeztem eleget tenni, sajnos nem úgy, ahogy szerettem volna. Magam is gyengén vagyok felszerelve, mert csak kis csomaggal jöhettem ide annak idején. De talán ezeknek a holmiknak is hasznát veheted. Meggyőződésemmel különben, hogy még a tél beállta előtt hazajössz, talán napok kérdése.

Enyeddal rettenetesen nehéz az érintkezés. Jó lenne, ha közölnéd családod valószínű címét, hogy érdeklődhessen sorsuk felől. Egyébként írtam Mártonnak [Áronnak?], remélem, mindent megtesz, ami tőle telik.

A napokban Brassóba utazom néhány hétre. Új lap indul, és be kell állítanom. Elsősorban a Te munkásságodra számítunk. Azt hiszem, Brassóból még jobban segítségedre lehetek, mert onnan több az érintkezési lehetőség Bukaresttel. Kolozsváron is új lap indult, a mozgalmat Pista [Nagy], Edgár [Balogh], a sztánai Károly [Kós] és a régi madoszisták irányítják. A dolgok úgy alakulnak, hogy mindenképpen tág lehetőség nyílik tehetésed és elveid számára. Csak egyszer légy szabad. Bízunk benne, hogy ez rövidesen bekövetkezik.

Válaszodat a brassói címemre kérem, onnan majd ismét írok neked. Palinak [Szász] is írni akarok, úgy tudom, hogy otthon van. A veled együtt levő kollegákat, Pistát [Szerényi] és Bélát [?] szeretettel üdvözlöm, róluk sem feledkeztünk meg. Üdvözlöm az enyedi barátokat és minden jó ismerősünket. Címedre a D. H.-ot [Déli Hírlap] beindítottam, illetve a lapot, amely most új címmel jelenik meg.

A mielőbbi viszontlátásig meleg barátsággal ölel:

Bandi

T. [Takács] Lajos általam üdvözlöl és vár. Az ő küldeménye is benne van a csomagban.”

A nekem átadott csomagban Kakassy két inge volt. Úgy látszik, szó szerint vette, hogy „ronggyá mossuk ingeinket”. De végül is igaza lett, mert mire kiszabadultunk, valóban ronggyá mostuk a tőle küldötteket is. Kilátásba helyezett brassói kapcsolatunk nem valósult meg. Brassóval nem volt olyan jól kiépített összeköttetésünk

a lágercenzúra megkerülésére, mint Temesvárral. Természetesen a beígért új lap egyetlen száma sem érkezett meg, hiszen még a fővárosi lapok egy-egy példányához is csak elvétele juthattunk hozzá. A láger törvényei szerint: elzárva kellett tartani minket a külvilágtól. Család-jainkkal is csak a lágerben szigorúan cenzúrázott levelek útján érintkezhattunk. De a címünkre küldött levelek közül még így is sok „elveszett”.

Az én vasárnap rendszerint megírt és postázott „megnyugtató” leveleim majdnem hiánytalanul megérkeztek Enyedre. Sorszámoltam őket. Meg tudom hát most állapítani a megőrzött gyűjteményből, hogy legfeljebb 3–4 kallódott el belőlük a postán.

Meg tudok állapítani belőlük azonban ennél sokkal érdekesebbet is. Azt például, hogy ezek a rövid levelezőlapok sok mindent elhallgattak, de – legalábbis jó ideig – nem közöltek valótlanságokat. Valóban jól megvoltunk, s – különösen az I. grupában – nem nélkülöztünk sokat és főként semmi nélkülözhetetlent. Volt külön ebéd-lőbarakkunk, s ebben hosszú asztalok, s az étkezéseknél abroszok nélkül ugyan, de fehér viaszos vásznon tányérok és evőeszközök. Reggel a reggelizésnél kikaptuk az egész napra kijáró cipót. Ránk bízták, hogyan osztjuk be, hogy vacsorára is maradjon belőle. Barna volt a cipó, és erősen dercés lisztből sütötték, de táplálóereje és ízletessége ellen nem lehetett semmi kifogás. Éppen ezért nem is volt könnyű belőle vacsorára is megőrizni egy darabkányit. Legtöbbet a reggelihez fogyasztottunk belőle a híg katonai „feketekávé” vagy tea mellé. Ez utóbbi úgy készült, hogy egy forró vízzel tele üstbe beleloccsintották a negyedliteres üvegekben vásárolt úgynevezett tea-kivonatot, amely teaszínűre festette a folyadékot, s még valami olyasféle aromát is adott neki, amely felidézte benned a rumos tea képzetét. De jólesett, mert jó meleg volt a kávé is, tea is.

Délben kevesebbet vágtunk a cipóból, mert az első két hónapban hetenként háromszor is kaptunk egy-egy tele tányér csorbát, benne egy hüvelykujjnyi húsdarabkával. Előfordult az is, hogy a belefőzött húsdarab szárnyas volt, csirke vagy tyúk. Csakhogy ez is olyan apróra da-

rabolva, hogy még a szárnyából is kikerüljön két adag. Hiszen a pulyka szárnyának felső fele például – mert pulykát is szállított vagy három ízben a közeli bojár-gazdaság – csontban elég tekintélyes darab volt, sőt húst is le lehetett kaparni róla valamennyit, de hát nem juthatott mindenkinek a mellehúsából vagy a húsosabb darabokból. Nekem egyébként az ilyen szárnyas-napok ünnepeknek számítottak, mert Nagy József betegesen irtózott a majorságféléktől, s rendesen az én javamra mondott le az adagjáról. Délben tehát a tele tányér levessel s a benne található zöldségfélékkel és falatnyi hússal el lehetett verni az éhséget úgy, hogy takarékoskodni lehessen a cipóval: maradjon nagyobb darab belőle a kávé vagy tea mellé.

Ez a cipó tartotta bennünk a lelket!

S mégis ez okozta nekem a lágerbeli élet első döbent ijedelmét. A cipókat reggel korán kellett elhozni a láger pékségéből, hogy a reggeli 7 órás névsorolvasáskor már az étkezőbarakkban kiosztásra várjanak. Egy nagy fenyődeszkából készült ládába, amolyan szuszékfélébe halmoztak fel belőle anynyit, amennyi belefért. A láda két oldalára két bükkfából készült erős rudat szereltek fel olyan szilárdan, hogy még vaskarikákkal is megerősítették. E két rúd négy végét emelte vállára a négy szállításra kijelölt ember, s úgy totyogott vele a pékségtől az étkezőbarakkig, kis lépésekkel. Mert nehéz volt ám az a nagy rakás kenyér. Nehezebb, mint gondoltam. Bizony meggyötört, amikor én voltam a négy ember egyike, tántorogva érkeztem a barakkig, s tán el is esem, ha Nagy Miklós, aki társam volt a szuszék másik oldalán, fél karjával fel nem fog. Eladdig azzal ámítottam magam, hogy igen erős vagyok, bírom a fizikai megpróbáltatásokat, hiszen nagyobbacska diákkoromban már kaszáltam, kapáltam, arattam, szénakazlat raktam. Csépléskor még zsákoltam is, s hordtam be a gabonásba a tele zsák búzát. Szívós vagyok tehát és izmos. S most rá kellett jönnöm, hogy néhány hét lágerélet így legyengített! Lám, Miklós, ez a városi fiú mennyivel jobban bírja!

Nemcsak a túleröltetés, hanem bizonyára a lelki megriadás is hozzájárult, hogy homlokomon ki-kivert a ve-

rejték. Nagy Miklós fejében is megteremhettek ilyesféle gondolatok, mert halkán figyelmeztetett:

– Többet ilyesmire ne vállalkozz! Nem neked való – feszítette hátra két izmos vállát.

Tanácsát nem volt nehéz megfogadnom, mert senki sem unszolt hasonló erőpróbára többé. Mindig akadt fiatalabb és erősebb önkéntes jelentkező, ha netán rám került volna a sor. Hanem a hasonló bonyodalmak mégsem kíméltek meg, amint bekövetkeztek a hideg téli napok. Felfedeztem, hogy igen fázékony lettem, s már bántam, hogy novemberben két levelezőlapon is tiltakoztam, nehogy elküldjék Enyedről a télkabátomat! Enyhe telek szoktak lenni errefelé, a Kárpátoktól délre – érveltem, pedig inkább attól féltem, hogy útközben vagy a táborba szállításkor lába kél egyetlen drága télkabátomnak. A Páring hókucsmás csúcsa azonban nagyon közel volt hozzánk, s az én félcipős lábam és szellős felöltővel fedett hátam igen erősen érezte a hideget. Fáztam a szobában is. Reggelenként a pokrócba burkoltam a lábam, s úgy gunnyasztottam az ágyon, sokszor szinte sírva. Az a három-négy hasábocska fadarab alighogy meglangyosította éjszakára a cserépkályhát, reggelre már csikorgó hideg volt a szobában, a kályhát pedig akár hűtőszekrénynek is használhattuk volna, ha lett volna mit beletenni. Hiszen összeszedtünk mi minden elégethető szemetet a lágger területéről, sőt teológiai tanárunk nagyon ötletes, de állásához méltatlan ravaszsággal – igaz sikeresen – igyekezett szert tenni egy-egy kis potya-fára is. Séta közben addig rúgott egyet-egyét az ültetett csemetefák mellé tűzött támkarókra, amíg kilazultak s kidőltek. Akkor már nyugodt lelkiismerettel szedte fel őket mint „szemeteket”. Mentségére legyen mondva, a még Romániába menekült katonáktól ültetett csemetéknek már nem volt szükségük támfákra, megmaradtak támogató karók nélkül is. Hiszen vásároltunk mi – a parancsnokság engedélyével – két szekerecske fát is két oltyán paraszttól, de hát mennyi fát bír elhúzni két-két fehér-fekete sovány tehenecske? Jó száraz bükkfa volt, az igaz, de éppen azért két hét sem telt bele, s már elropogtatta – annyi szobába elosztva – a szigorú tél kemény jégfoga.

Nem volt azonban még ennyi sem elég a bajból, jött az újabb bonyodalom. A láger élelmiszerral való ellátása egyre nagyobb nehézségbe ütközött. Még az első grupában is megszűntek már a déli csorbák, paszuly- és krumplileves váltogatták egymást heteken keresztül. Ez pedig – hogyan is írjam csak? – nem nagyon segítette a „belső biológiai illedelmességet”. Ezt a véleményét Füzy Sándor dr. úgy tartotta legőszintébbnek kinyilvánítani, hogy nagyokat durrantott a levegőbe. Hát ez már a tekintélytisztelet durva megsértésének számított annyira tanár, ügyvéd, orvos és másféle úriember jelenlétében. Így ítélt meg én is, s ezért igyekeztem Füzyt tapintatosan rendreutasítani.

— Szólj halkabban Sándor, nem vagyunk süketek!

Elértette, hogy miért használom a „szólj” igét a megszokott, de közönséges és nem nagyon szalonképes szó helyett, és – elpirult. S többé nemigen jött a mi társaságunkba. Mi azonban valamennyien éppen úgy küzdötünk – ismétlem – a biológiai illedelmesség kényszerével, ahogy tőle is megkívántuk. Küzdelmünk eredménye – különösen, ha többen voltunk egy szobában – csak annyi volt, hogy *hangtalanul* tettük sűrűbbé a szoba levegőjét.

Nagy Miklós ilyenkor fintorogni kezdett:

— Rossz levegő van itt! Bűdösség! Kérem az urakat, moderálják magukat!

Vita Zsigmond tanárból ingerülten pattant ki az igazságérzet:

— Miért minket szidsz? Szidd a parancsnokságot, miért adnak enni szinte naponta paszulyt, paszulyt és krumplit?

Szellőztetni azonban a vita ellenére vagy éppen miatta mégiscsak kellett és illett. S természetesen sokkal hazamosabb ideig ott, azokban a szobákban, amelyekben a tanfolyamot éppen tartottuk. S ilyenkor én a nálunk tartott francia- és angolórákat azzal pótoltam meg, hogy lábamra tekertem a pokrócot.

Úgy féltettük nehezen szerzett melegecskénket, hogy inkább lemondtunk a nyelvkurzusok folytatásáról a téli hónapok idejére.

Lemondtunk?

Bennem megmaradt valami olyan érzés, mintha a többiek nem a maguk jószántából, hanem miattam mondtak volna le. Restelkedtem magamban, hogy annyira meggyengült régi ellenállóképességem, hogy olyan fázékony lettem, mint valami melegházban nevelt virágpálánta! Én a „híres” gátkötő székely legény, aminek Németh László minősített az erdélyi útjáról írott nevezetes tanulmányában.

Ez a belső restelkedés csapott át valami önigazoló lelkesedésbe, amikor a táborparancsnokság kihirdette, hogy szerzett némi fát, kint van nem nagyon messze a vasútvonal mentén, ahova a tehervonatról lehányták. Csak be kell hordozni onnan, mert fuvar költségre nincs anyagi fedezet. A katonák kikísérik azokat, akik vállalkoznak az internáltak közül, hogy behordják. Nem nagy dolog, a fák erdőgyérítésből származnak, és levagdosták róluk az ágakat.

Hogyne vállalkoztunk volna! Én még örömmel is, hogy most aztán megmutatom, ki vagyok! Ha mozgok s pláne visszafelé még erőt is fejtek ki, cipelvén vállamon egy jókora fahasábot, bizonyára nem fázom meg. S még edzem is magam, amire úgy látszik, szükségem van. Jó lesz ez a kis téli kirándulás.

Hát az eleje jó is volt. Találkoztam a vállalkozók között egy Finta nevű emberrel, akit nemrég hoztak be Észak-Erdélyből, s éppen a szülőfalumból, Mikházáról. Onnan vitt feleséget magának a bécsi döntés előtt néhány évvel Magyarországra. Most aztán hazahozta az asszonya őt is Mikházára, mert megörökölt egy kis birtokot, s nem akarta, hogy bérlők kezén elpocsékolódjék. Igen ám, de magyar állampolgárok lettek a házasság révén mind a ketten, s most aztán Észak-Erdély felszabadulása folytán lágerbe hozták őket mint idegen állampolgárokat. No, ez sok új dolgot tudott nekem mondani arról, hogy miképpen vészelték át anyámék, testvéreim, sógoraim s az egész rokonság a háborút. Tudtam ugyanis, hogy a front átgázolt éppen rajtuk, a Nyárad-mentén is.

Mondott is, többet a kelleténél. Siránkozó, panaszkodó emberfajta volt. Hogy ők milyen borzalmakat éltek át, azt nem is lehet elmondani. Mennyi kárt szenvedtek. Hogy egy egész hétig nyakukon ültek az orosz csapatok.

– Igen-igen! – türelmetlenkedtem. – De megvannak? Élnek mind?

– Kik? – kérdezte értetlenül.

– Hát az enyéme! Édesanyám. A testvéreim. Sógoraim. És családtagjaik.

– Meg. Azok megvannak. De sok kárt láttak.

– A házak? Az épületek?

– Azok is megmaradtak. Tűzvész nem volt hál'istennek. De sok kárt láttak.

– Mit mégis?

– Hát... – vakarta a fejét – úgy hallottam, hogy Salat Dénes sógorának az orosz katonák leütötték volna az egyik tehenét. De nem láttam, csak hallottam.

– Na, csakhogy neki nem esett baja. Hát a mi házunkkal mi van?

– Azt biza érte kár – csavargatta sajnálkozva a fejét. Erre nem mondhatta, hogy nem látta, csak hallotta, mert éppen a szomszédunkban laktak. Ki is pakolt vele készségesen.

– Mind letépték az ablakokról a függönyöket az orosz katonák. Kapcát csináltak belőlük...

Kis, apróvirágos kartonfüggönyöcskék voltak a szobákban. Amolyan falusi dísznek csak, mert egyébként zsalugáterek díszítették kívülről a kisméretű falusi ablakokat. Kapcának, különösen téli időben, nemigen feleltek meg ezek a vékonyka rongyok. Már láttam, hogy az én emberem igen szeret panaszkodni, s különösen éppen az orosz katonákra.

– Hát, ha csak ennyi, akkor nagyon szerencsésen megúsza a falu ezt a szörnyű háborút – enyhültem fel boldogan, s már nem is nehezteltem rá, hogy fontoskodó köntörfalazásával meggyötörte az idegeimet. Nem is váltam meg tőle, még a tett színhelyén sem, ahol a vasúti töltés mentén kilométernyi hosszúságban heverték szanaszét az erdőgyérintésből származó legallyazott cserefák. Látszott, hogy úgy dobálták le menetközben a vonatról – valószínűleg a katonák.

Kiválasztottunk két alkalmas darabot, amelyről, elég szépen letisztították az ágakat, hogy kíméljük, amennyire lehet, a ruhánkat, s először külön-külön próbálkoztunk, de így nehéz volt megtalálni az egyensúlyt, s még nehe-

zebb meg is tartani gyaloglás közben. Társultunk tehát úgy, hogy elül egyikünk helyezte vállára mind a két darabot, a másik pedig hátul. Így mindenképpen könnyebb volt, de azért kiharmatozódott a homlokom, mire beértünk a lágerbe, pedig igazán nem hajszoltak őrök, ők is csak lépegettek velünk nagy lassan, lágeresen. Hiszen erre volt szánva egész délelőttünk.

Mikor célba érve ledobtuk az útközben többször is egyik vállunkról a másikra átcserélt terhet, fél szemmel odalestem társam homlokára, de nem láttam rajta harmatot. Hát éppen ennyire leromlottam? – ijedtem meg. Hiszen nekem még három felnevelésre váró gyermekem van... S a szobában újra lábamra tekertem a pokrócot, így ültem le az ágyamra. Nem azért, mert fáztam, hanem azért, mert féltem, hogy a felmelegedés túl hamar csap át a megfázásba.

Nem, nekem élnem kell, előttem még sok feladat áll!

Nocsak! Semmi dramatizálás – nyugtattam magam...

NEHÉZ A GYŐZELEM A DRÓTOK ELLEN

Azon éjszaka rosszul aludtam. Nehéz álom gyötört. Persze az előbbi nap fahordása miatt. Súlyos, ágakkal-bogokkal tele fákat vonszoltam, de nem a láger felé, hanem ki belőle. Csakhogy a drótok nem hagyták. Belefogóztak az ágakba-bogokba, s húztak visszafelé, hiába mind erőlködtem.

Persze álom s esős idő! – nem törődtem vele. Csak-hogy hamarabb felébredtem a kelleténél, s ez rossz volt. Elég sokáig kellett még az ágyban forgolódnom, amíg felkelhettem, hogy kirohanhassak hideg vízzel lemosdani, s magamat ezzel meg testpotyolással bemelegíteni legalább arra az időre, amíg végigállom a reggeli „apelt” (a névsorolvasást). Utána igazán jólesett a meleg kávé vagy tea. Bármilyen bátorságpróbáló ez a reggeli hidegvizes tisztálkodás, mégis átestem rajta minden reggel, mert ennek tulajdonítottam, hogy annyi megfázás ellenére sem lepett meg a nátha egész télen.

A fenti álmot az előző napi fahordás ténye „dokumentálja” önéletrajzi visszaemlékezéseimben, reggeli után azonban valami olyan történt, ami hitelesebb, mert kézzelfoghatóbb dokumentáció. Becsky István irodista őrmester úr egy felbontott levelet nyomott a kezembe. Igaz, egy egész levelet, s nem levelezőlapot. S azért felbontva, mert a román szöveg tetején ott volt Trăpăduș hadnagy kézjegye annak jeléül, hogy cenzúrázta. S a levél Enyedről jött, a feleségemtől, bár nem az ő kézírásával. Demeter Ákos veje, a negyedéves lutheránus teológus írta. Nem magyarázom tovább, a többi szükségeset elmondja maga a levél, amelynek román szövegét az idegen írás miatt én is csak később, Nagy Miklós segítségével tudtam megfejteni. Most persze már könnyebb, ismerős volta miatt, egyenesen magyarul átmásolni ide a kéziratomba. Egy kicsit még most is izgatottan, hiszen akkor hosszú idő után ez volt az első levélbeli híradás otthonról, Enyedről!

„Drága apukánk!

Január 27-én küldtünk egy 4,70 kg-os csomagot, amelybe egy kenyeret, 35 dkg szalonnát, mézet és kekszet tettünk, hogy legyen tartalékjuk. A kenyeret a gáldtői lisztből sütöttük. Zsöbivel és Sáríkával megegyeztünk, felváltva küldjük a csomagokat, hogy mindig legyen valami enivaló, amit négyen eloszthatnak. Írja meg, drága, még mit küldhetnénk? Tudnak-e teát főzni, mert mi akkor küldünk teát és vaját, hogy legyen a tea mellé vajás kenyér. Mézet is vehetünk még. Befőttünk csak 5 üveg maradt a 26-ból.

Tegnap nagy örömünk volt, mert két levelezőlapját is megkaptuk, 13-i és 20-i keltezéssel. Mióta írta, hogy magyarul is lehet levelezni, azóta minden héten két levelezőlapot is írtunk, de az az érzésünk, hogy nem kapták meg. Két levelet is küldtünk. Az egyiket Icu vitte és tette postára a tésztával, mézzel és csokoládéval együtt. Egészségesek vagyunk, a kisebb hülésektől eltekintve. Értünk ne aggódjon! Isten segítségével reméljük, hogy közelebbről velünk lesz, s akkor elrendeződik a mi sorsunk is. Tavaszig nem mehetünk sehová. De akkor is elég nagy probléma lesz, ha nem vihetjük a bútorainkat magunkkal, pedig ezeket mindenképpen meg szeretnők menteni, ha csak lehet. Írtam Pirinek, de nem nagyon hiszem, hogy városon meg tudánk élni, még akkor sem, ha lenne valami munkalehetőségem. De bízunk Istenben, hogy elrendezi valahogy sorsunkat. Nagy szerencsénk volt, hogy a Vita néni aytájánál lévő szekrényünket nem bántották, s így a ruháink megmaradtak. A könyvekből azonban hiányzik 20–30 darab. Leginkább az újságok mentek tönkre.

Gábor szorgalmasan tanul. Lehet, hogy márciusban Pirihez megy, hogy ott vizsgázzon a harmadik osztályból, s akkor lehet reményünk, hogy behozza az elveszett évet.

Ma írok Heskének Gábor ügyében. Lehet, hogy Mária is leteheti a vizsgáit magánúton.

Ferinek nagyon nehéz a román nyelv, de tanul szorgalmasan és nagy lendülettel. Nagy fiú lett, meg se ismerné Apu.

Kár, hogy Icu otffelejtette a képeket, de megígérte, hogy megkapjuk.

Nagyon reméljük, hogy megkapja ezt a levelünket,

Drágám. A jó Isten legyen magukkal, és őrizze meg minden bajtól. Sok szeretettel csókoljuk és várjuk haza!

Anyu

Csókol sok-sok szeretettel leányod: Mária
Csókol: Feri”

Lengyel Loránd kihasználta a levélpapiroost, s a maga és felesége nevében is írt néhány sort:

„Drága Sándor bátyám!

Milus néni megkért, hogy fordítsam le a levelét, hogy időt nyerjünk. Más alkalommal csak lefordítottam, s Mária lemásolta.

Most felhasználom az alkalmat, és én is tisztelettel és szeretettel teljes üdvözetemet küldöm.

Remélem, hogy valamennyien egészségesek, és tiszta szívből kívánom, hogy kitartásuk legyen végig. Segítse az Isten, hogy minél előbb hazajöjjen mindannyiunk örömére, és hogy újra olvashassuk Kacsó Sándor írásait. Gondolom, hogy nagyon sok élménnyel telítődtek. Az is lehet, hogy dolgozik is valamin, mint Kuncz.

Minden jót kívánok feleségemmel együtt:

Loránd és Binci”

Ó, sok mindent megtudtam ebből a levélből. Legelőször is azt, hogy a többiek bátrabbak voltak, mint én. És igényesebbek is. Megírták, hogy szükségben vagyunk, támogatást kértek otthonról. Csomagot. Én, meggyűjtött levelezőlapjaim tanúsága szerint, egyetlenegyszer kértem valamit: varrocérnát és tűt. Igaz, mind jobban állanak, mint az én családom, amely otthonából kiűzve, idegen házban él és kereső nélkül. S mégis benne van a feleségem is a rólunk való gondoskodás tervezgetésében.

A „gáldtői lisztből süttött kenyér” mégis olyan célzás, ami megnyugtathat, hogy nem hagytak el a barátaink. Zsöbi a Nagy Jóska felesége, Sárrika pedig a Nagy Mikié. És a feleségem leveléből az derül ki, hogy bírja a lépést tartani velük: teáról, mézről, vajról ír... És arról, hogy rendezzi a gyerekek sorsát is. Piri sógornóm Kolozsvárról segítségére lesz. Heszke tanár a kolozsvári katolikus gimnáziumban, ott próbálják behozni azt az iskolai évet, ame-

lyet Gábor az enyedi nagy felfordulás miatt elveszített. Enyeden meg sem nyílt a gimnázium a háborús viszonyok miatt. Az elemi azonban megnyílt, Feri ott végzi a második osztályt.

Mind dolgoznak, bíznak a jövőben.

Hát én ne próbálkozzam semmivel?

Próbálkoztam!

Itt van előttem a dokumentuma: egy kitépelt füzetlapra írott levélnek a piszkozata. Nincs rajta cím sem, hogy kinek szántam, dátum sem, hogy mikor írtam. Ezeket a hiányokat mind a „mi műhelyünknek” kellett pótolnia, mert a levelet magyarul írtam, tehát a lágercenzúra megkerülésével kellett a táborból kijutnia. Ezt pedig csak a mi temesvári „nyomdánk”, amely a lapot is előállította, tudta megszervezni és végrehajtani.

S én most mind töprenghetek a felmerült kérdőjeleken. A dátumra még következtethetek abból, hogy a levélfogalmazvány az Enyedről kapott levél szomszédságában került most elő. Ez a levél pedig 1945. II. 3-án kelteződött Enyeden. Tg. Jiura érkezett egy hét múlva...

Következtethetek arra is, hogy kinek írhattam én ebben az időben – magyarul – levelet. Kakassynak nem, mert nem kaptam még meg a beígért brassói címet. De Brassóval nincs is semmi olyan kapcsolatunk, amely a lágercenzúra megkerülésével juttathat el levelet. Ilyen csak Temesvárral van. Kinek írhattam hát Temesvárra? Méliusznak? Vele volt legutoljára is olyan találkozásom, amelynek emléke ösztökélhetett a kérdéses levél megírására.

Lehet, hogy most Méliusz ráismer, olvasván a régi levél szövegét? Lehet. De az is lehet, hogy nem, hiszen közel négy évtized telt el azóta. Mindegy. Én akkor – az előttem fekvő piszkozat tanúsága szerint – megírtam, s bizonyára el is küldtem. S ez akkori állapotomban nem volt jelentéktelen cselekedet. Közlöm tehát visszaemlékezéseim e helyén, nem törődve azzal, hogy vajon ráismer-e, aki kapta, vagy nem.

„Kedves Barátom!

Egy levelezőlapon már jeleztem, hogy hol vagyok, s hogy rövidesen kimerítőbben írok. Hosszú töprengés után

s a kívülről érkezett hírek hatására határoztam el magamat e levélre. *Nektek* tudnotok kell ezekről a dolgokról, és kell tennetek valamit, ha belső lelki eltökéltséggel vizitek azt a szerepet, amelyet vállaltatok. Közel 200 magyar ember, *s mind román állampolgár* szenved a Tg. Jiu-i internáló táborban, s már hosszú hónapok óta. Az augusztus 23-i fordulat után szedte őket össze a rendőrség Aradról, Temesvárról, Lugosról, Abrudbányáról, Enyedről, Gyulafehérvárról. Az összefogdosás azokon a helyeken történt, amelyekhez közel esett a front, s általában azokat érte, akik a magyarságból valamilyen szempontból kimagaslottak, bár ebben sem volt éppen következetes. Akkor megértettem ezt a hatósági *elővigyázatosságot*, mert – amint említettem – ezekhez a helyekhez közel folytak a harcok. Azóta azonban a front messzemenesse előretolódott, s ezek az emberek még mindig családjaiktól elszakítva, munkalehetőségeiktől megfosztva, most már testileg és lelkileg leromolva és rongyosan vesztegetik az idejüket és idegüket a táborban. A kívülről beszivárgott hírek szerint most már hitleristáknak vagy fasisztáknak akarják kijátszani őket. Elképeszt ez a hír, mert a legteljesebb félrevezetése volna úgy a román közvéleménynek, mint a szövetséges bizottságoknak. Az internáltak közül azok, akik valamilyen politikai szerepet játszottak, igen nagy részben éppen a demokrácia régi harcosai, és egyetlenegy sincs közöttük, aki hitlerista vagy fasiszta lett volna. Viszont ott vannak közöttük szép számban egyszerű munkások, földművesek, sőt szakszervezeti vezetők is, akik a régi rendszer üldözöttjei voltak. Kérényeket, amelyeket a belügyminisztériumhoz, a miniszterelnök-helyetteshez, a kisebbségi miniszterhez s végül az igazságügyminiszterhez intéztek, válasz nélkül hagyták, vagy tán nem is továbbították. Mi ez? Én nem találok más választ a kérdésre, mint hogy ezek az emberek kifejezetten magyar származásuk miatt kerültek nehéz helyzetükbe. Hát a nemzetiségi kérdésben elhangzott annyi szép és felemelő megnyilatkozás most is csak üres szó marad? Tennetek kell valamit. Legalább indokolást, magyarázatot, a helyzet kielégítő tisztázását kell megszereznetek, mert itt nagy igazságtalanság történt, talán még na-

gyobb van készülöben, s ezért valakinek előbb-utóbb fel-
lelnie kell. Kérlek, ejtsd módját, hogy tájékoztass engem.

Szeretettel ölel:

Kacsó Sándor”

A levél elküldése után egyszerre érezni kezdtem, hogy valami meleg érzelmi hullám árad felém a barakkok felől. Góca ennek az áramlásnak kétségkívül a temesváriak barakkja volt. Az enyediék felől nem érezhettem annyira, ott otthon voltam közöttük. De más, eddig tőlünk távol eső barakkok is sugározták felém a meleget. Alig jelentem meg a láger főútján, mindig hamarosan akadt kísérő sétapartner vagy beszélgetőtárs. Legtöbbször persze Szerényi István, aki – úgy látszik – kötelességének érezte melegen tartani a kapcsolatot lapja főmunkatársával. De akadt a temesváriak közül olyan, aránylag „ismeretlen” is, aki – látva vékony felöltőmben összehúzott vállamat – egy rám erőszakolt kölcsön-pulóverrel bélelte ki, azt állítva, hogy neki kettő is van.

Leggyakoribb társam mégis a szelíd, nőiesen tisztakék tekintetű temesvári kertész, Agátsy János volt. Igen meleg baráti kapcsolat alakult ki közöttünk. Volt miről beszélgetnie a műkedvelő enyedi kertésznek a hivatásos temesvári kertésszel, aki mestere volt foglalkozásának. Virágkertészete volt eredetileg, de a háborús körülmények rávették, hogy térjen át a konyhakertészetre.

– S most tele vagyok pénzzel – mondta derűsen. – A saláta, murok, karfiol jobban fizet, mint a kardvirág, hortenzia, muskátli...

S aztán, mintha erről jutott volna eszébe:

– Hallom, aggódsz családod miatt. Add meg a feleséged címét, s én küldetek neki pénzt. Aztán majd visszafizeted, ha hazakerültünk. Biztosan jól fog nekem is akkor, ha be kell majd fektetnem a mostani távollétem lemaradása miatt.

Gyanakodva néztem rá. A maga érdekére való hivatkozás igen erőtlen volt. Nyilván segíteni akar. De miért? Én nem panaszkodtam néki, honnan tud hát a gondjaimról? Valaki bizonyosan rábeszélte, hogy próbáljon segíteni. Hálás voltam neki is, annak is, aki rábeszélte, de éppen most, az otthonról nemrégén kapott levél után későbbre

tettem el magamnak a lehetőséget. Majd, ha nagyobb bajban leszek. Megköszöntem hát a kedvességét, de megnyugtattam, hogy nem vagyunk éppen olyan nagy szükségben, s Enyeden is vannak pártfogói a családomnak. S ez egyre igazabbá is vált, mert a levél után még két levelezőlapot is kaptam, amelyekből megtudtam, hogy meglátogatta a családomat Szász Pál, sőt Márton Áron püspök is. De éreztetni akartam vele, hogy megértettem és köszönöm segítő szándékát. Igen meleg kézszerítással köszöntem el tőle. A temesváriak azonban továbbra sem fogytak ki kedveskedéseikből. A láger parancsnoksága, tekintettel az egyre inkább ránehezülő ellátási gondokra, engedélyt adott, hogy kérhetünk otthonról egy-egy 5 kg-os csomagot. A legtöbb csomag persze a gazdag Bánságból érkezett. Nemezszer hívtak meg attól kezdve egy kis „kóstolóra”. A szalonnák, kolbászok, szalámik, sajtok azonban igen gyakran újságpapírosba csavarva kerültek a csomagokba. S nem véletlenül. Hírek voltak ezekben az újságokban, amelyek valamiért érdekelték a címzetteket. Így tudta meg például valamelyikünk, hogy „felszabadult immár a Hortobágy is”. Az illető Sárbogárdon gyermekeskedett, ott volt tán első szerelme is, annyira elfogta tehát az érzelem, hogy elmélázva dúdolni kezdte:

Sárbogárd, Dombóvár,
vadvirágos vidék,
napsütötte Hortobágy,
viszontlátlak-e még?

Nem ismertem a dalt, megkértem hát, dalolja el újra. Mások is voltak még ott, akik akkor hallották először. De hamar megtanultuk mind, s annyi érzéssel fújtuk, hogy némelyikünknek az utolsó sorok után megnedvesedett a szeme:

Százszínű délibáb
csókja csábít engem,
Sárbogárd, Dombóvár,
ringasd el a lelkem...

Gügye kis érzelgős dal volt, és egyikünket se fűzött semmi kapcsolat se a Hortobágyhoz. Még azt se már, aki ott volt először szerelmes. Mégis elénekeltük újra és újra, annyira elfogott a vágy, nem is a Hortobágy, hanem egyszerűen a külvilág után...

Énekeltünk azonban mi vidámabb dalt is. Az enyediék barakkja mellett közvetlenül ott „díszelgett” egy leégett másik lakóbarakk kormos helye. Illetve nem is a helye, azt belepte már a hó, hanem az ottmaradt éghetetlen cement alapfal, amelyről könnyen le lehetett seperni a havat, s akkor jó lépegetőhely volt az, egy ember kényelmesen sétálhatott rajta. Itt szoktam én melegítő gyaloglásokat végezni délutánonként, de gyors ritmusra ám, hogy eredményes legyen az ezer vagy kétezer lépés. A ritmusért kellett a nóta. Milyen népdal is? Lehet, akkor se jutott mindjárt eszembe a szöveg, de beugrott, mint most is, amint dúdolni kezdtem, hogy a kaszárnya udvarán a barna huszár

Sej! Lovát karéjozza!

Ne karéjozd, barna huszár,
Mert leesel róla,
S nincsen neked édesanyád,
Sej! aki meggyógyítna.

De a huszár a nyeregbe
Bele van teremtve,
Mint a virág a jó földbe,
Sej, belegyökerezve.

Néha társam volt ebben a ritmikus lépegetésben Elekes rektorprofesszor is, de hamar kifáradt, le kellett lépnie a cementről. Ám akadtak helyette mások. S megint csak temesváriak! Ők aztán játékosan csinálták végig velem a kétezer lépést!

De térjünk vissza néhány mondatban azokra a hírhordó csomagoló újságpapírosokra. Fontos szerepük van a további események alakításában. Helyesebben szerepet játszanak a mi viselkedésünkben, amelyből lágersorsunk

a továbbiakban alakul. A legelső hír, amely kíváncsiságunkat felcsigázta, valóban egész különös volt. Egy csomagoló újságpapír félig letépett cikkében azt olvastuk, hogy Szenkovics Sándor, az ismert kommunista vezető személyiség, Nagyváradon rápirított az ottani magyarokra. Gyávaságukat hányta a szemükre! Merjenek már magyarul is felszólalni a gyűléseken, hiszen új Románia van születendőben!

Egy másik újságtöredékből pedig azt olvastuk nagy meglepődéssel, hogy a kormány nem ura a helyzetnek. Az augusztus 23-i fordulat nem teremtett egy csapásra új Romániát. Az új kormányban is még mindig a király tábornokai és az úgynevezett történelmi pártok, a mánisták és a liberálisok vannak túlsúlyban. De ez nem is olyan nagy baj, mert a demokratikus erők a tömegekre támaszkodva új erőviszonyt harcolnak ki a kormányzásban. A reakció kétharmados többségét fordított arányra szorítják vissza. Ezért alakult meg az Országos Demokrata Arcvonal, amely Groza Pétert akarja miniszterelnöknek. S ebben az arcvonalban ott van a Magyar Népi Szövetség is, amely a régi MADOSZ-ból terebélyesedett ki az egész demokratikus magyarság tömegszervezetévé.

Hát mi, lágerbeli elzártságunkban, minderről keveset tudtunk. Keveset tudtunk általában az ország politikai helyzetéről. Az bizonyos, hogy a fegyverszüneti egyezmény tartalmaz megtorló intézkedéseket a fasiszták, hitleristák ellen. De hát minket lehet-e, szabad-e ezek közé számítani, amiért végigszenvedtük Antonescu szovjetellenes háborús időszakát? Hiszen Antonescu régi emberei jórészt még mindig fontos állásokban vannak, ott tartják őket a tábornokok, a mánisták, a liberálisok. Nem ezek igyekeznek most minket bemártani maguk helyett? Nem, nem tudunk ezekről a dolgokról eleget. És semmi bizonyosat. Lehet, éppen azért zártak el bennünket a világtól, hogy könnyebb legyen a Maniuék zavarkeltése?

Egyszóval: tájékozatlanok vagyunk a legfontosabb kérdésekben. Ez a tudatlanság pedig bénító, még szándékunkat sem biztatja arra, hogy harcoljunk igazunkért. Ismernünk kell az ország politikai helyzetét, a régi politikai erők ellen folyó harcot, hogy helyesen tudjunk tájékozódni. És ismernünk kell elsősorban a magunk helyzetét,

hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz fordulhassunk, ha tényleg bele akarnak keverni a fasiszták, a háborús bűnösök közé.

Mi legyen tehát a teendő? Akár a fővárosi lapok becsempészésével is, de tájékozódnunk kell a politikai helyzetben; tisztán látni a mi helyzetünkben. Akkor beadvánnyal, panasszal, kéressel fordulhatunk a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz. Annyi ügyvéd van közöttünk. Szerzzék meg ezek a szükséges jogi és politikai ismereteket, s készítsenek elő – a szükségnek megfelelően – beadványokat.

Sok vita, töprengés, vonakodás és egymás bátorítása után kialakult egy olyan határozatféle, amelynek egyetlen hiányossága az volt, hogy nem szabtuk rá határidőt. A legtevékenyebb temesváriak azonban kötötték az ebet a karóhoz, hogy hamarabb elkészülnek vele, mint ahogy reméljük, ha egyszer tisztázódott, hogy mi jogilag is egészen különálló csoportot képezünk a láger internáltjai között. Jó is lesz ezt minél hamarabb és minden irányban leszögezni!

Ügyvédeink lázas tájékozódásba kezdtek, s már igen hamar azzal biztattak, hogy a főkérdés: internálásunk törvénytelenége egyre világosabbnak látszik. Erre akarják felépíteni azt a román és orosz nyelven egyaránt három-három példányban elkészítendő beadványt, amellyel megindítjuk harcunkat. Azért három-három példányban, hogy megismételjük, ha az első nekiszaladás után nem sikerülne. Megtörténhetik például, hogy a láger parancsnoksága nem veszi át, vagy átveszi, de nem továbbítja beadványunkat. Akkor más utat kell keresnünk, esetleg a kommunista párt segítségét kell kérnünk. Erre megvan a lehetőségünk a temesvári madoszisták közbeiktatásával.

Mondom: határidőt nem szabtuk meg.

Ezért nagyon meglepett, amikor – még váratlanul – egész „küldöttség” jelent meg nálam egy albumféleséggel. Mégis nem annyira az lepett meg, hogy olyan gyorsan elkészültek, hanem az ünnepélyesség, amellyel elémtették a Hajós Imrétől készített albumot, benne a hat példányban készült beadvánnyal. Az albumnak rajzpapírra festett díszes borítólapja volt. A tábor drótkerítése látszott rajta,

háttérben a felkelő piros nappal s az előtérben vérvörös festékekkel az évszám: 1945. Kíváncsian elfordítottam a fedőlapot, s belül a második lapon ugyancsak piros festékekkel ezt a felírást olvashattam:

Kacsó Sándor születésnapjára, 1945. február 21. Tg. Jiu

Nem tudom, én szóltam-e el magamat beszélgetés közben, vagy valamelyik irodalmár kurkászta-e ki, elég az hozzá, hogy tan Fodor József ötlete folytán (rá gyanakodtam a leginkább) ünneppé kívánták avatni panaszlevelünk benyújtásának napját azzal, hogy az én születésnapomra időzítették. Az ünneplés persze nekem szólt s nem a beadványoknak. Azért is gyanítottam mögötte Fodor József sugalmazását, mert a kiteljesítését láttam benne annak a folyamatnak, amelyet a lágerbe kerülésünk első hetében ő indított el olyan nyílt szókimondással. Ezt tette most is az albumba írt születésnap-i köszöntővel. S biztosan ugyanazzal a számítással is.

Ám ha tudtam is ezt, akkor is kitérhettem-e ez elől a nekem szánt feladat elől? Miért tettem volna? Hiszen Fodor József noszogatása nélkül is magaménak éreztem volna. Azért hát, ha zavart megilletődéssel is, meghajoltam a meleg baráti megtiszteltetés előtt, s úgy hallgattam végig a születésnap-i köszöntő lekötelező mondatait, amelyeket Nagy Miklós olvasott fel az album következő oldaláról:

„Öt hónapja élünk együtt a Tg. Jiu-i táborban közös gondok és küzdelmek közepette. Az ötödik hónap vége éppen összeesik a negyvennegyedik születésnapoddal. Ez az öt hónap megerősítette az irántad megnyilvánult régi megbecsülést és baráti szeretetet, és ma ez a pár sor írás mint meleg testvéri kézszorítás nyúl ki feléd. Azt szeretnők, ha a feléd áradó őszinte szeretet megerősítene további küzdelmeidben, új hitet és kitartást adna: Kívánjuk, hogy egy szabad világban sokáig dolgozhassál még azokért a tiszta eszmékért, amelyeket eddig hirdettél, és veled együtt töretlenül hisszük, hogy a mindenható segítségével diadalmas győzelmüket is mielőbb meglátjuk.

A Tg. Jiu-i magyar internáltak ezzel a hittel és reménységgel köszöntenek születésnapod alkalmából.”

Elérzékenyedtem, s zavaromban a köszönő szavak helyett felmutattam az albumból kiemelt beadványokat.

– Most ezek a fontosabbak, nem az ünneplés!

De ezt a félszeg gesztust is helyeslő felkiáltások fogadták. A küldöttség egyik ügyvéd tagja (nem emlékszem már, melyik volt) a román nyelvű beadványt kezdte ismertetni igen részletesen. Én itt az alábbiakban a beadvány magyar nyelvű fordítását adom. Rövidebb lesz az ügy, mintha az én jogi felkészültségemmel ismertetni próbálnám.

„Elnök úr!

Tisztelt Fegyverszüneti Ellenőrző Bizottság!

Az internáló központok működésének szabályozásáról szóló utasítás (megjelent a Hivatalos Közlöny 1944. XI. 6-án 258. számában) első szakaszában kimondja: »Az internáló Központok azon személyek fogvatartására szolgálnak, akiknek kényszerlakhelyet jelöltek ki a Fegyverszüneti Egyezmény 9. és 15. szakasza értelmében.«

A Fegyverszüneti Egyezmény és a szabályzat szövege egybehangzóan 2 megdönthetetlen megállapítást tartalmaz. Éspedig:

1. A Fegyverszüneti Egyezmény alapján csak a 2. és 15. szakaszban érintett személyek internálhatók, vagyis az országban levő német és magyar állampolgárok.

2. Az internáló táborokban csak az előző pontban megjelöltek tarthatók vissza, mivel ezeknek a központoknak meghatározott és különleges rendeltetésük van.

Jóllehet ezek igen világosan meghatározott intézkedések, a Tîrgu Jiu-i lágerben ezzel ellentétben 1944 szeptemberétől több mint 150 román állampolgárt tartanak internálva.

Bennünket ittlelvő internáltakat Fehér, Arad, Temes-Torontál és Hunyad megyékből hoztak ide az 1944. aug. 26. körüli időszakban. Nagyrészünket a volt diktatorikus rendszer hatóságai tartóztattak le.

Letartóztatásunk és internálásunk számunkra ma is talány. Utcán, munkahelyünkön, lakásunkban tartóztattak le minden tárgyi alap és egységes szempont nélkül. Nem volt meghatározva előre sem a szám, sem a nevek. Letartóztatták azokat, akik véletlenül, esetlegesen kerültek

a rendőri közegek útjába. Nem vizsgálták meg sem politikai múltunkat, sem állampolgári magatartásunkat, bűnösségünket vagy ártatlanságunkat. Letartóztattak és internáltak kimondottan demokratikus eszmeiségű újságírókat, parasztokat, munkásokat, kézműveseket, magántisztviselőket és szabadfoglalkozásúakat. Feltételezzük, hogy olyan vádak alapján is, amelyek a diktatorikus rendszerben ürügyül szolgálhattak bizonyos megtorlásokra, a mai rendszerben azonban – ha valóságos érdemül nem is tudhatók be – de vádemelés alapjául semmiképpen sem szolgálhatnak.

Panaszlevelünk elején már rámutattunk, hogy letartóztatásunk és internálásunk a Fegyverszüneti Egyezmény alapján nem volt és nem lehetett jogos. Úgy véljük, hogy 1944. aug. 23. után a diktatorikus és fajelméleti törvények hatályukat veszítették, s ma a román államban csak egyetlen olyan törvény létezik, amely előírja a román állampolgárok munkatáborokba való internálásának a lehetőségét, s ez a termelés növelésének színlelése, a munkakerülés, a szabotázs törvénye. Mivel azonban egy ilyen irányú végleges határozat ellenünk nem létezik, nyilvánvaló, hogy fogvatartásunk enyhén szólva visszaélés.

A Fegyverszüneti Egyezmény aláírásának dátuma bennünket már letartóztatásban és internálásban ért, annak ellenére, hogy a 6. szakasz kötelezi a román államot minden olyan személy azonnali szabadon bocsátására, akit etnikai származása miatt tartóztattak le.

Tekintettel arra, hogy nekünk azt mondják: internálásunk és annak fenntartása a Fegyverszüneti Egyezmény alapján történt, s személyünk fölött a tisztelt Fegyverszüneti Ellenőrző Bizottság rendelkezik, kénytelenek vagyunk kérni, hogy szíveskedjenek panaszlevelünk értelmében felülvizsgálni helyzetünket, megállapítván és kijelentvén, hogy a Fegyverszüneti Egyezmény előírásai és intézkedései nem írják elő alulírottak internálását, s ez csupán a fent említett előírások téves értelmezése és alkalmazása alapján történt. Kérjük tehát elrendelni azonnali szabadon bocsátásunkat hogy visszatérhessünk otthonunkba, családjaink és gyermekeink körébe, akik minden támogatás nélkül maradtak. Vissza akarunk térni mun-

kahelyeinkre, hogy hasznos tagjai lehessünk demokratikus társadalmunknak és rendszerünknek, amely mindannyiunk szabadságáért és egyenlőségéért harcol.

Abban a szilárd meggyőződésben, hogy panaszlevelünk kivizsgálásra és meghallgatásra talál és végre igazságot szolgáltatnak nekünk, kérjük, értesítsenek az eredményről.

Kérjük, fogadják megkülönböztetett tiszteletünket

A Tîrgu Jiu-i magyar nemzetiségű román

állampolgárok nevében:

Kacsó Sándor”

Tîrgu Jiu, 1945. febr. 21.

Az orosz nyelvű beadvány hasonló tartalmú és érvelésű, csak valamivel rövidebb, nehogy próbára tegyük egy – hihetőleg – tábornok-elnök türelmét a hosszú szövegeléssel.

És most térjünk vissza a születésnapot köszöntő albumra. A már idézett üdvözlő szöveg után 6 oldalnyi hosszúságú névsor következik, három rovatban: Név, pontos cím, saját kezű aláírás.

Töprengék most egy kicsit: közöljem-e itt ezt a sok nevet egymás után, a maga esetleges unalmasságában?

Végül úgy határozok, hogy közlöm. Olyan okmányunkká vált később ez a Hajós festői címlapjával, a köszöntő szöveg és az utána következő névsor szépírással ünneplésért album, hogy szavaztunk és határozatokat hoztunk az alapján. S hadd adjak lehetőséget a késői utódoknak is, hogy megkeressék és megtalálják a névsorban a Tg. Jiu-i láger szögesdróttjai között egykor 10 hónapot szenvedett „őseik” nevét.

ARAD MEGYE

Dr. Palágyi Jenő	Arad
Dr. Parecz György	”
Dömötör László	”
Dr. Berthe Nándor	”
Gömöri Ferenc	”
Dr. Kalkó Károly	”

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Dr. Bochdanovits Zoltán	Arad
Hajós Imre	”
Návrádi Ágoston	”
Buschi Emil	”
Matuz András	”
Jakabos György	”
Kovalovszky Ernő	”
Hann Alajos	”
Csillag Mihály	”
Lengyel István	”
Olajos Sándor	”
Ruttkay László	”
Dr. Fetter Elemér	”
Dr. Czédly Károly	”
Ungurean Béla	”
Dr. Czubor Imre	”
Dr. Weil Károly	”
Kramarovits József	”
Győrffy Imre	”
Tarnóczy Lajos	”
Szabó Lajos	”
Kristóf Ferenc	”
Hrubieskó Valér	”
Ujj Pál	”
Menráth József	Újarad
Schneider István	”
Fodor József	Zimánd

FEHÉR MEGYE

Babilor Mihály	Abrudbánya
Imreh Károly	”
Istvánffy Gábor	”
Kristó Lajos	”
Lovász Sándor	”
Miski József	”
Székely János	”
Tarr Mihály	”
Elekes Viktor	Nagyenyed
Vita Zsigmond	”
Jarosievitz Zoltán	”
Nagy József	”

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Nagy Mihály	Nagyenyed
Dr. Nagy Miklós	”
Vass Albert	”
Szigeti Béla	”
Dr. Fűzi Sándor	”
Tövissy Géza	”
Unghy Mihály	”
Hámorszky Rezső	”
Berkessy Kálmán	”
Horváth Zoltán	”
Dr. Jenáki Ferenc	Gy. Fehérvár
Kovács Béla	”
Aszlányi János	”
Czeplédy Ferenc	”
Fehér Jenő	”
Gaál Béla	”
Kerezsy Albert	”
Magyarossy József	”
Péterffy Árpád	”
Régeni István	”
Szentmiklósi Ferenc	”
P. Vivaldus Áron István	”
Gruber Pál	Verespatak

HUNYAD MEGYE

Fábián János	Lupény
Lőrincz Ferenc	”
Nyitrai Mózes	”
Marosán Gábor	”
Rill Albert	Petrozsény
Sehwemmhammer Oszkár	”
Dr. Simon Ferenc	”
Barabás Kálmán	”
Both Árpád	”
Demeter István	”
Demeter Albert	”
Borbély Miklós	”
Dr. Farkas Miklós	”
Grosz Nándor	”
Komárniczky László	”
Marosi András	”

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Remő József	Petrozsény
Vitán Sándor	”
Dr. Mittelhuber Rezső	Vajdahunyad

KRASSÓ MEGYE

Komlóssy József	Erszeg
Ottlik Tibor	Oravica
Rónay István	”
Molnár Kornél	”
Albert	
Fekete József	Tirol

SZÖRÉNY MEGYE

Dudás Mihály	Orsova
Döme Samu	”
Schügerl József	”

TEMES-TORONTÁL MEGYE

Dr. Fodor József	Temesvár
Dr. Kószló János	”
Dr. Puhala Sándor	”
Agásty János	”
Szerényi István	”
Dr. Fogarasy Zoltán	”
Joszt Géza	”
ifj. Szappanos Gyula	”
D. Tóth Lajos	”
Becsky István	”
Árvai Rezső	”
Cziffra Imre	”
Forgács Mátyás	”
Gánoczi Kálmán	”
Irsay Nándor	”
Klemens József	”
Lauf Lajos	”
Mesterházy Nagy Gyula	”
Péter János	”
Takács Kálmán	”
Zippel Ferenc	Csákova
Dermla Arthur	Csanád
Drágossy György	Csávós

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Lengyel Ferenc	Dézsánfalva
Bacsó István	Gátalja
Korponyay János	”
Bertalan József	Józsefszállás
Sághi Dezső	Keresztes
Nits István	Kisoda
Szász Ferenc	Lippa
Elekes Gyula	”
Fedor Lajos	”
Zseray Gáspár	Majláthfalva
Herczeg Ádám	”
Bóka Szabó István	Ótelek
Kovács Ferenc	”
Talpai János	”
Mulicz János	”
Dr. Kádár István	N. Szentmiklós
Ponyiczky László	”
Szakács Géza	”
Neumann Ilonka	Rékás
Berta János	”
Piros Antal József	Szabadfalu
Elekes Gyula	Szigetfala
Juhász Mihály	Temesfüzes
Ajtay Gábor	Újszentes
Tókécs Béla	Végvár
Kraszny József	Zsombolya
Schiff Béla	Temesvár
Hamar Béla	Bukarest
Puskás József	Ploiești
Makó Ferenc	Korond

Aztán jön a három magyarországi menekült kommunista, 1919-ben a Tanácsköztársaság bukása után kerültek Romániába, s itt menedéket leltek. Most azonban mint magyar állampolgárokat a lágerbe hozták őket.

Ezek hárman külön üdvözlő szöveget kértek beírni nevükben az albumba:

„Vedd örömmel tőlünk, hogy emlékeztetünk a 44. születésnapodra, amelynek nagy részén Veled együtt küzdöttünk. Add kezed, hogy megszoríthassuk, hogy még

sokáig együtt küzdhessünk azon a lenézett és kihasznált munkás fronton, amely nekünk életet, becsületet, a munkásnak pedig egy felvirradó szebb jövőt biztosít.”

A szövegen látszik, hogy nem gyakorlott írástudó fogalmazta; hogy az alábbi hármak dugták össze a fejüket s ötlötték ki. Nekem annál megtisztelőbbnek tetszett.

Nagy Péter

Molnár Ferenc

Fazekas Ferenc

Hátszeg, Hunyad m.

Pécs

Bonyha

Az albumot a sok névvel és aláírással eltettem féltett megőrzendőim közé. Őrzöm ma is.

A román és az orosz nyelvű beadványokból egy-egy példányt beadtunk a táborparancsnoksághoz, illetékes helyre, továbbítás céljából. Úgy hiszem, továbbították is, bár erről bennünket nem értesítettek. S arról sem, hogy csatoltak-e melléje kísérő levelet, s ha igen, milyen értelemben.

Pár hétre rá ugyanis egy magas rangú orosz tiszt érkezett a táborba két kísérelével. Nem a panaszlevél íróira voltak kíváncsiak, hanem az egész táborra. Be is jártak minden zegét-zugát, s nálunk – pedig legelől voltunk a főbejárat után – csak a végén kötöttek ki. Ám ennek még örvendtünk is, mert előkeríthettük és „kitaníthattuk” két oroszul beszélő társunkat, akik az első világháborúban sokáig voltak hadifoglyok valamelyik szibériai garnizonban. Az láthatólag jólesett vendégeinknek, hogy van köztünk, aki tud oroszul, de nem hagyták sokat beszélni őket. Csak feltett kérdéseikre igényeltek lehetőleg rövid válaszokat. Egy ilyen kérdésük volt például, hogy miért van fölászva a lágér fő útja mellett egy keskeny föld-sáv.

– Oda virágok jönnek majd! Elő van készítve az ágýás az ültetésre...

Megnézték az első grupa barakkjait is, a négyes szobákat, s még az se került el a figyelmüket, hogy minden barakknak külön kétfülkés illemhelye van a barakk hátsó részén.

– Hm – mosolygott gúnyosan a vezető tiszt –, hát Romániában virágos üdülőkbe zárják a fasisztákat, s nem büntetőlágerekbe?!

Meghült bennünk a vér. Ez csak reánk vonatkozhatott. Hiszen volt még olyan női tömegbarakk, amelyhez építettek külön illemhelyet is, de általában egy közös ilyen célra épített barakkba kellett járniok még a második grupa lakóinak is. Ez egy hosszú s középen vastag deszkafallal kétfelé osztott épület volt. A deszkafal előtt mindkét oldalon apró fülkék sorakoztak, de ajtó nélkül. S minden fülke közepén egy-egy kerek lyuk. Ezek fölé kuporodva lehetett használni őket...

Látogatóink csóválták a fejüket, aztán megkérdezték:

– Rendes dolognak tartják, hogy ezekben a jól berendezett négyágyas barakkokban mind férfiak laknak, a tömegbarakkokban pedig annyi nő összezsúfolva?

Választ persze nem tőlünk vártak, hiszen gyaníthaták, hogy nem mi, hanem a parancsnokság rendelkezett így. Nem kértek magyarázatot sem, hanem intézkedtek.

– Ezekbe a barakkokba a nőket, elsősorban a gyerekos nőket kell áttelepíteni. A férfiak pedig költözzenek át a tömegszállásokba.

A főtiszt kíséretéből kivált egy ember, s a parancsnokságra sietett illetékes helyre továbbítani a parancsot. Mi ugyanis pirulni és szégyenkezni tudtunk csak, intézkedni nem.

Intézkedtek azonban – mégpedig gyorsan – a láger tisztjei. Úgy látszik, ők is restelkedtek, hogy ennyire megfélemlítettek a nőekkel szembeni kötelező udvariasságról. Egy délután végrehajtották a nagy helycserét. A diplomások kiváltsága hát megszűnt a gyengébb nem javára, s ez ellen mi, a hátrányosabb helyzetbe kerültek sem tiltakozhattunk. Azt pedig, hogy helyünkbe túlnyomó részben éppen birodalmi németek kerültek, a sors furcsa fíntorának tekintettük. A tekintélyesebb német gazdasági szakemberek, de még csapattisztek is, akik olyan beosztásban voltak, hogy hosszabb romániai tartózkodásra számíthattak, engedtek a könnyebb megélhetés kísértésének, s egész családjukat ide költöztették Romániába. A fordulat után aztán olyan gyorsan kellett elszelelniök, hogy nem volt idejük hozzátartozóikat is magukkal vin-

ni. Ezek az ittrekedt német családok tehát a Fegyverszüneti Egyezmény alapján kerültek lágerbe, s itt most – gyermekeik révén – a legjobb helyeket igényelheték maguknak. Mi pedig azt az erkölcsi elégtételt szerztük magunknak, amikor sebbel-lobbal átköltöztünk a tömegbarakkokba, hogy nem irigykedtünk rájuk, tisztelvény – az ő esetükben is – az emberségesség törvényét.

Én a temesváriak és az aradiak közé keveredve a 8. barakkba (cabanába) kerültem. Ágy szomszédom Szerényi Pista lett, de a közelemben talált helyet az orvosdoktor Palágyi Jenő, valamint Fodor József plébános és Jenáki Ferenc pápai kamarás is. Kellett a barátságos környezet, ha már kisodródtam az enyediék közül. Orvosra ugyan még nem szorultam, de lelkileg igen megviselt, hogy „segélykérő” beadványunknak ilyen nem várt eredménye lett. Papjaim igyekeztek is a lelki gyógyírral:

– Nincsen ennek a látogatásnak semmi köze a mi beadványunkhoz! – vélte Jenáki főtisztelendő.

– Én is azt hiszem – erősítette Fodor József is. – Ez még nem a mi beadványunk következménye. A mi kérésünknek még nincs is semmi eredménye. Mit kérünk mi? Hogy ügyünket különítsék el a többi lágerlakó ügyétől. Hát elkülönítették? Lehet, még el sem olvasták a kérvényünket. Nem is foglalkoztak vele...

Ez elfogadható érvelésnek látszott, de nem volt elég ahhoz, hogy elűzze nyugtalanságomat. Elindultam hát sétálni. Új „lépegetőhelyet” kellett keresnem a régi helyett. Aztán mégis mást gondoltam. Felkerestem Horváth Tutut. Ő a régi helyén maradt... Ketten hamarabb tisztázzuk majd, hová szóródtak szét az enyediék.

Tutut jókedvében találtam. Vállalkozó kedvű felesége, a bátor Icu asszony, már másodszer látogatott el a megszűnt Enyedről Tg. Jiuba. Hiszen igaz, kettőben kell tartania itt a lelket és a bizakodást. Édesapjában, Elekes rektor-professzorban és a férjében. Már fel is vették egymással a kapcsolatot, de csak messziről integethettek egymásnak át a drótkerítésen. Holnap azonban, alkalmas időben, a szolgálatos ör elnéző jóindulata mellett egészen a drótkerítésig óvakodhatnak mind a ketten. Ő átveszi majd, amit Icu hozott, s átadja neki, amit innen ki akarnak juttatni az enyediék. Készítsek elő én is va-

lami kicsi dolgot. De kicsit ám, mert a többi enyedi is benevezett.

Szaladtam haza új vackomba, ágyamra ülve térdemre fektettem a koffereimet, s egy füzetlapra ceruzával rákapkodtam, akkori hangulatomnak megfelelően, az alábbi sorokat.

„Kedves Feleségem!

Hazatérési reményeink, úgy látszik, egyelőre megcsalnak. Nem tudom, hogy a most folyamatban lévő szabadtéri tevékenységek mivel biztatnak: jóval-e, rosszal-e, de úgy érzem, hogy fel kell készülnünk most már a hosszabb távollétemre is. Ezért írom ezt a néhány sort, amit Icu talán ki tud lopni s elviszi magával. Értem különben ne aggódjék, s főként minden gondját a gyermekekre fordítsa. Ez most a maga *feladata*. Remélem, régi barátaim segítségére lesznek, s megteszik, ami tőlük telik. Segítségüket, ha erre kerülne a sor, főként azért kérje, hogy hazakerülhessenek Kolozsvárra vagy Mikházára. Ha aztán hazakerülhetek majd én is, újra kezdjük, s nem vagyok még annyira öreg, hogy ne tudnék ismét becsületes megélhetést teremteni. Ha sikerül Icuhoz juttatnom, küldök egy arcképet, Hajós barátom festette vízfestéssel, tehát üveg alá kell rámásztatni, hogy baj ne érje. Magát és a gyermekeket sokszor csókolja:

Sándor”

Leghamarabb. Szerényi Pista tért magához a váratlan hideg zuhany után. Őt – legényember volt – nem kiszabadulásunk ügye tartotta szakadatlan izgalomban, neki ideje volt hamar visszatérni a maga választotta, szívéből fakadó, tehát számára mindennél fontosabb feladathoz, a lágerlap ügyéhez. Húsvétra tervezte a harmadik számot, húsvét pedig igencsak közeledett. Utána kellett néznie a „nyomdájának”, kéziratokat kellett felhajtania. Ez a munkája hozzásegített bennünket ahhoz, hogy megtudjuk: milyen barakkokba, hányfelé sodródott szét együttesünk. Ez fontos volt a további lépések közös meghatározása érdekében. Ki is alakult a lap szervezése során valami barakk-közi tanácsféle, amelybe beletartozott egy-két önként vállalkozó ember minden olyan ba-

rakkból, amelybe a nagy lakáscsere folytán többen is kerültek a mieinkből. A tanácskozások minden előzetes összebeszélés nélkül kezdődtek. Ügyvédek mondták ki először a megnyugtató megállapítást: nem lehet beadványunk következménye az, ami történt. Hivatalos ügyeket általában sehol se intéznek olyan gyorsan. Ők csak tudják, azért ügyvédek. Aztán meg: mi a beadványunkra választ kértünk. Hát kaptunk? Ugyebár nem. Még csak meg sem említették. Jó-jó, de hát mit tegyünk most? Menesszük az első után a második, a tartalék-beadványunkat? Isten őrizz! Nem sürgethetünk pár hét múltán egy olyan magas katonai fórumot, mint a Fegyverszüneti Ellenőrző Bizottság. Várnunk kell türelmesen a válaszra!

Vártunk hát, ha nem is türelmesen, hát inkább azért, mert igen izgalmassá vált az ország politikai élete, s ez másfelé fordította érdeklődésünket. Lazult a láger szigorú katonai fegyelme is. A második Sănătescu-kormány bukása után jobban sikerült megszervezni a lapok becsempészését, tájékozottabbak lettünk a belpolitikai fejlődés iránya kérdésében. Vártuk az Országos Demokrata Arcvonal győzelmét, amely Petru Groza miniszterelnökségét ígerte. Ez meg is történt, de nem ment simán. Hatalmas tömegtüntetések előzték meg, s ezeken egy-két magyar városban tüntettek a légerek felosztásáért is. A király, a tábornokok és a történelmi pártok végül is kénytelenek voltak engedni a nép követelésének. Rădescu tábornok, aki megelőzőleg a felvonuló tömegre lövetett, kénytelen volt lemondani, s helyét március 6-án a király vonakodása ellenére, Groza Péter úgy foglalta el, hogy kormányából teljesen kihagyta Maniu híveit és a liberális pártot. Ez a kormány a román–magyar barátságot és a teljes nemzeti egyenjogúságot ígerte. Reménységeink tehát erősen megnöttek. Az a vélemény alakult ki a barakk-képviselők beszélgetéseiben, hogy nekünk is kellene egészítenünk az Ellenőrző Bizottsághoz küldött panasziratunkat valamilyen politikai megnyilatkozással. A hódolat és a reménykedés kifejezésével a Groza-kormány iránt.

– Innen? A lágerből? – tettem fel a kérdést reménytelen legyintéssel.

– Miért ne? – kapta fel a gondolatot Fodor József, a plébános. – A temesvári madoszistákkal van kapcsolatunk, azok pedig könnyen hozzáférhetnek Grozához.

– S hát a lágerlap? Az mire való? – csapott le egyenesen rám Szerényi Pista. – Oda is írhatnál húsvéti cikket a miniszterelnökhöz címezve.

– S Groza majd bejön a lágerbe, hogy elolvassa?

– Majd továbbítják hozzá a madoszisták – védte a javaslatát.

– Ejnye, be jól kijárta az eszed. Neked mindig csak a lap! Kitűnő szerkesztő lenne belőled. Különben is a húsvéti számra már adtam egy verset.

– Egy verset! – legyintett igen őszinte elégedetlenséggel. – A vers mindenkihez szól, nem éppen a miniszterelnökhöz. S csak a magad nevében szólsz... S egyébként is mit sértegetsz, hogy jó szerkesztő *lenne* belőlem. Hát nem eléggé jól szerkesztem a lapot? – kérdezte panaszosan, és elpirult.

Elnevettem magam.

– Te a versemet legyintetted le, én a szerkesztői képességedet. Most tehát kvittek vagyunk. De te is ismerd be, hogy a vers utolsó szakasza igen jól odapaszszolna a cikk végére – panasznak. S így csak ismételné azt, amit a cikkben írhatnék.

Gondolkozott egy kicsit, s idézni kezdte amaz utolsó versszakot:

És én? És én itt maradtam,
Szennyes hab egy partkanyarban,
Nehéz szagú iszap felett,
Hová vertek cudar szelek...

– Én inkább kihagynám a verset – folytatta bizonytalanul. – Túlságosan individualista. Abban csak rólad van szó egyedül. Hát mi hol maradtunk?

Igaza van – döböntem rá azonnal, s a születésnap köszöntő után következő névsorra gondoltam.

– Nagy szerkesztő vagy, belátom – hátráltam a tréfa mögé. – Megírom a miniszterelnökhöz a cikket, s a verset hagyjuk ki a lapból.

– Ennél már csak az a jobb megoldás, ha a cikket is megírod, s a vers is benne marad a lapban – zárta le a vitát Fodor József. – A cikk felhívja a miniszterelnök figyelmét ügyünkre, a vers pedig rádöbbsenti a Kacsó nagy igazságára. S ezzel a mienkre is!

Megértettem Fodor gondolatmenetét. Íme a nagy diplomata! – gondoltam.

Ilyesféle tanácskozás és beszélgetés előzhetette meg az én *Húsvéti levél Groza miniszterelnök úrhoz* című nyílt levellem megírását.

No, az egyáltalán nem valószínű, hogy a *Zsilvásárhelyi Népi Egység* a maga egészében elkerült volna a miniszterelnökhöz, hiszen csak egyetlen példány készült belőle. Ám a híre a fentebb említett módon eljuthatott hozzá. Legalábbis erre következtethetek Molter Károlynak egy későbbi vallomásából, amely szerint Groza akkoriban egy magyar társaságban – Kolozsváron vagy Marosvásárhelyen – az alábbi kijelentést tette:

– Csakugyan! Hát milyen demokrácia az, amelyben Kacsó lágerben ül?!

Ez a kérdés, amúgy rejtetten (a tudat alatt) ott lehetett bennem is, amikor új vackomon ülve a térdemre tett kofferen megfogalmaztam a nyílt levelet, amelynek piszkozatát hat kitépett füzetlapon ma is őrzöm. Ennek alapján ismertetem, illetve másolok most ide belőle egyes részeket. Az akkori időkre jellemző érzések és gondolatok fogalmazódtak meg benne, de akad tán egy-kettő olyan igazság is, amely máig érvényesnek tekinthető.

Az első sorok a kívánatos érzelmi hatás felkeltésére irányulnak az akkori újságírás inkább lírai, mint tárgy-szerű fogalmazása szerint:

„Miniszterelnök Úr!

A legtörténelmibb szenvedés emlékhetének közepéről, a közeledő Nagypéntek nyomasztó hangulatából küldjük Önhöz e sorokat. Íródeákja e levélnek nemcsak önmagát írja: A Tîrgu Jiu-i internáló tábor körítő szögesdrótok között és az egyes »grupákat« külön is szorító drótsövények fölött több száz sorstestvérével fonódik testvéri láncba. Íme, jobbját elborult szemű tanár szorítja baljával, s bal keze a volt szakszervezeti vezető erős tenyerébe

simul, hogy azt a remegést, amit szomszédjától kapott, így adja tovább a lánc következő szemének, a régi kommunista élharcosnak. És papok, ügyvédek, kérges tenyerű földművesek viszik tovább ezt a testvéri láncot, hogy végül visszafonódják önmagába. Oh, nagyon nagy a változatosság a láncszemekben! Az ősz hajjal koronázott matrónától a csodálkozásra nyitott szemű iskolás lányig s a kemény tekintetű férfitől a riadt kíváncsiságú sihederig minden társadalmi rétegből, minden korosztályból akad itt képviselője *az erdélyi magyarságnak*.

Rab képviselők!

Most már rabjai egymásnak is, mert lám: nemcsak a kezükkel tartják egymást, hanem várakozástól feszült tekintetükkel is.

Ez a testvéri gyűrű és ezek a feszült tekintetek diktálják Önhöz e sorokat, Miniszterelnök Úr!”

A továbbiakban kissé dagályos vezércikk-stílusban sorakoztatja fel az írás azokat a módszereket, amelyekkel a hatósági közegek magyarokat szedtek össze „a szélviharral érkezett demokráciánk első napjaiban”. Voltaképpen azokat az adatokat dolgozza fel, amelyeket a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz intézett panasziratunk szárazabb stílusban, ügyvédek fogalmazásában, tárgyilagossabban felsorakoztatott.

A beadvány gondolatmenetét követi a cikk a továbbiakban is:

„Elszorult torokkal vánszorogtunk ugyanazon rendőrök és csendőrök sorfala között száműzetési helyünk felé, akik pár héttel azelőtt még a hitlerista diktatúra rendeleteinek be nem tartása címén és ürügyén terelték népünket – bennünket – a hadbírótság elé! Hát lehetséges az, hogy annyi népkínzó rendelet kibocsátói és végrehajtói a demokratikus felszabadulásban is tovább uralkodhatnak, s nekünk el kell szakadnunk családuktól, ott kell hagynunk munkahelyeinket, ki kell szakadnunk a társadalomból, mint valami bélpoklosoknak, nem is azért, mintha bűnösök volnánk, hanem csak azért, mert magyarok vagyunk?!”

Aztán köszönő sorok következnek. És hűségnyilatkozat az új miniszterelnöknek, akinek hősies harca a demokráciáért bennünk is tartotta a lelket:

„Még itt, a külvilágtól szigorúan elzárt táborunkban is felfigyelhettünk az Ön régi elveihez hű, következetes és elszánt harcára. Szenvedéseink reménységeket kezdtek virágozni, s akkor kezdtük megkeresni egymás kezét. Igen, testvéri láncunk összehúzó ereje az Önben, az Öntől képviselt eszmékben való bizakodás volt. Az igazi, bennünket is megváltó demokráciát láttuk fokról fokra kibontakozni az Ön helyettes miniszterelnökségében, harcostársainak a kormányzásba való bevonásában, a nemzetiségi minisztérium megszervezésében, a nemzetiségi törvény megalkotásában. Egyre jobban szorítottuk egymás kezét, amikor legutóbb történelmi harcára indult, s megkönnyebbülve lélegzettünk fel, amikor a harca sikerrel járt s kezébe vehette a kormányzást.”

A továbbiakban – a történelmi tapasztalatokra célozgatva – féltetni kezdjük az elért demokratikus eredményeket s a demokrácia kiteljesedésének jövő reménységeit. Ezért akarunk mi is szabadok lenni, hogy ott lehessünk a demokráciáért küzdők soraiban! Hiszünk a demokrácia megvalósításában, és bízunk Groza Péter kormányában:

„A hitünkért fontos, a bizalmunkért abban, hogy ami most született, az Önnel és az Ön népével együtt a miénk is, hogy fölötte Önnel és az Ön népével együtt örködnünk kell nekünk is. Mert valljuk, hogy a demokrácia új rendjében a gazdanépnek méltónak kell lennie arra, hogy nemzetiségei legyenek, s a nemzetiségeknek méltóknak kell bizonyulniok az ilyen gazdanéphez.

Nagyon kérjük, Miniszterelnök Úr, erősítsen meg bennünket e bizodalomunkban, mert úgy indult el a Dunamedencében egy új történelmi gondolat, hogy a mi bizalmunk is nélkülözhetetlen tényezőjeként mutatkozik annak a történelmi hivatásnak, amelyet Ön Európa e helyén és népe életében betölt.”

Elégedettek voltak-e társaim az új miniszterelnökhöz írott nyílt levelemmel? Nagyon! Úgy érezték, hogy a jogi okfejtés mellett ott van most már legilletékesebb helyen a politikai és érzelmi érvelés is ügyünkben, amelynek kedvező elintézése már nem késhetik sokáig.

A levél első mondata viszont külön csatornákat is megnyitott az érzékenyebb idegzetűekben. Ez pedig nem éppen az én szándékaim szerint történt. Én nem őket akartam meghatni vagy éppen elbúsítani, hanem a miniszterelnököt. Levelem nem várt közvetlen hatása az volt, hogy a nagypénteki és húsvéti egyházi szertartások, amelyeket a táborparancsnokság nem akadályozott, sőt inkább elvárt és támogatott, bőséges részvétellel zajlottak le „a templom-barakkban”. Fodor Józsefnek és Kovács Bélának nem kellett nagy erőfeszítést tennie, hogy kiváltsák a résztvevőkből a nagypénteki gyász hangulatát. S akadtak számosan, akik még gyóntak is Jenáki pápai kamarásnak, aki lelkigyakorlatot tartott az önként jelentkezőknek. A büntudat felkeltésére azonban egy olyan lelkifröccsöt intézett a hívekhez, amelyet én már huszonöt évvel azelőtt hallottam és éppen tőle, amikor a marosvásárhelyi gimnáziumba jött külön meghívottként a püspöki aulából lelkigyakorlatot tartani. Bosszantott is, hogy nem vette magának a fáradságot s nem törekedett egy olyan új beszéd kieszelésére, amely jobban alkalmazkodik a mi különleges helyzetünkhöz. A társaságból azonban csak én voltam egyedül, aki másodszor hallotta már ezt a felsős gimnazisták számára szabott lelki buzdítást. Így hát nem volt oka másnak is helyteleníteni a pápai kamarás szellemi kényelmeskedését. Általában úgy is értékelték, hogy húsvétunk talán még szebb is volt karácsonyunknál, pedig akkor az éjféli misén soknak szeméből könnyeket csalt ki éneklés közben a családi környezet utáni bánatos esengés. Hát ez nem volt éppen kárhozzátandó, bár nem nagyon örvendtem, hogy éppen most a nagypénteki gyász elmélyítésével gyengítettünk az elmúlt karácsonyi emlék értékelésén. Most nem az ellágyult búbánatot, hanem ellenkezőleg, a felerősödő reménykedést akartam kiváltani társaimból. Sajnos nem az utóbbit, hanem a nem kívánt előbbit erősítettem.

A katolikus szertartás után következő református is-

tentisztelet még csak fokozta a meghatódottságot a *Jobban tiéd, Uram jobban tiéd* kezdetű zsoltárral. S hát még a folytatás az alábbi sorokkal:

Bár súlyos a kereszt s érzem sebét,
Bár könnye, kínja van,
Ez légyen jelszavam:
Jobban tiéd, Uram, jobban tiéd.

Jenákinál bosszankodtam, hogy lusta volt helyzetünk-höz alkalmasabb új szöveg megfogalmazására. Ennél viszont az rémített meg, hogy bár nyilván nem most készült, mégis helyzetünkre töményítette a nagypénteki hangulatot. Vagyis pontosan azt tette, amit én azzal a levélbeli első mondatommal, csak természetesen egészen más céllal. Nagyon megéreztem most a célszerűen pontos s a hatásában előre kiszámított fogalmazás felelősségét.

Szinte örvendtem tehát, amikor a kommunista Nagy Péter javaslatot tett, hogy használjuk fel az ünnepi alkalmat, s tartsak előadást a demokráciáról a harmadik grupában, ahol nyilván leginkább rászomjaznak egy kis politikai nevelésre. Mi a demokrácia? – ez lehetne az előadás címe. S hogy szolgáljuk vele a mi ügyünket is, térjek ki az új Groza-kormány nagy történelmi jelentőségére.

De hogy jutok én be a külön is őrzött harmadik grupába?

Fodor József talált rá megoldást. Őt mint lelkészt minden további nélkül beengedik. S vele együtt a kísérijét is, aki egy fogantyús faládában viszi utána a miséhez szükséges kegyszereket. Legyek ezúttal én az ő „sekrestyése”!

Nem tértem ki a gondolat elől. Csakugyan, mivel tehetném itt hasznosabbá magam, mint egy ilyen előadás tartásával. S a katonai őrség kijátszásában is van valami jóízűen humoros. Gyerünk! Elöl ment Fodor József papi ruhájában, s utána én a faládikával a kezemben. A szuronyos, puskás őr előzékenyen nyitotta ki előttünk a drótkerítés kis ajtaját.

A misét a megszokott unalommal hallgatták végig a harmadik grupa odaterelt lakói. Utána az én előadásom következett, s ez újdonság volt nekik. Változást jelentett

az eddigi szokásokhoz képest. Főként azonban változást ígért az, amit mondtam nekik az új kormánnyal kapcsolatban. Érdekelte őket? Annyiban, amennyit a háborúval, a belső politikai helyzettel, a várható változásokkal kapcsolatban mondhattam nekik. Ők még kevésbé jutottak újsághoz, mit mi. Megtapsoltak, amikor előadásom végén felsoroltam, hogy mit várunk mi a demokrácia győzelmétől, kérdése azonban senkinek sem volt. Illetve mindössze egynek, de az az összes nevében kérdezett: – Feloszlajták végre a láger?

– Minden bizonnal! – jelentettem ki határozottan.

Akkor felbomlott a rend, többen körém gyűltek, s én közelebről is megismerkedtem a „garázdák”-nak kikiáltott harmadik grupások közül azzal a kolozsvári borbélyal és az aradi szabóval, akiről már szoltam.

Visszatértünkben behívtak a petroszényi bányászok barakkjába. Ünnepi ebédnél ültek, s nem voltak kíváncsiak az előadásomra. A híreimre sem. Ők többet tudtak, mint én. A többi között azt is, hogy a láger feloszlításáról már határozat van. S beszélgetés közben jól meg is ebédeltetek. Még piros tojást is hoztak asszonyaik a sonka mellé. Ital persze nem volt, a beszélgetések és a vidáman elköltött ebéd következtében azonban nélküle sem maradt semmi nyoma a nagypénteki hangulatnak, ellenben úgy meggyűlt bennünk a reménység, mint a fák ágain buggyánásra készülő rügyekben.

Ezt vittük haza társainknak a bányászok közül.

Pár hét se telt, és megtudtuk, hogy Kolozsváron sokkal előbbre haladt már a tavaszi reménység. Ott március 13-án már népgyűlést tartott a Groza-kormány a Szabadság téren, s ezen a gyűlésen fontos bejelentések történtek. Itt hozták nyilvánosságra, hogy a kettétépett Erdély a demokratikus kormányzás, a demokratikus rendészeti és közigazgatási hivatalnoki gárda biztosításával újra egységbe forrhat, s ezentúl már csak az okozott sebek gyógyítása, a teljes nemzeti egyenjogúsítás marad hátra a kormányzat nagy feladataként. Ekkor jelentették be azt is, hogy felülvizsgálják a gyűjtőtáborokban szenvedő magyarok helyzetét, s intézkedéseket hoznak a Tg. Jiu-i internáló tábor feloszlítására. Erre kaphattak valami biztatást előre a mi vendéglátó bányászaink...?

S hamarabb szereztek róla biztos, illetve hivatalos híreket a minket állandóan hazaváró hozzátartozóink is, mint jómagunk, akik a lágerben csak elkésve s akkor is csak alkalmilag juthattunk újságokhoz. Érthetően növekedhetett hát bennük a reménység s javult a hangulatuk. Eléggé kiérzékkelhető ez feleségem 1945. IV. 13-i keltezésű leveléből, amelyben arról tudósít a többi között, hogy Mária Kolozsváron van, s esedékes Gábor iskolaügyének rendezése is. Félig tehát már Kolozsváron laknak s csak félig Enyeden.

Hová küldjem hát a semmitmondó, szűkszavú lágerlapjaimat?

Ő sem az engedélyezett levelezőlapokon ír már, hanem magyarul írt hosszú levelet csempésztetett be, amelyben annyi érdekes és biztató hír van, hogy érdemes egészében közölni.

„Drága, jó Sándorkám!

Két hónap óta várjuk napról napra. Akkor kaptuk az első biztató híreket Bernáth Ernőtől Vásárhelyről. A telefonhoz hívott, és bemondta Groza levélbeli ígéretét, hogy II. 28-ig hazakerül. Azután Balogh Edgárnak tett ígéretet szabadon bocsátásukra, de csak nem valósul már meg. Tegnap írta Mária, hogy Balogh Edgárnál összetalálkozott Szentimreivel, és mondta, hogy 4 napon belül várják Kolozsvárra Magát, mert szabadlábra helyezték. Istenben bízva reméljük, hogy a közeljövő megvalósítja már a sok ígéretést. Nagyon aggaszt, lelkem, hogy március 13. óta nem kaptam semmi postát Magától. A többiek már 3–4 lapot is kaptak azóta. Tegnap táviratot küldtem, hogy tudjak meg valamit hogylétéről. Nagypénteken küldtem egy levelet Bissingen grófnőtől. Úgy volt, hogy lemegy ő mint a Vöröskereszt kiküldöttje meglátogatni az internáltakat. Nem tudom, elment-e vagy sem? Írni azóta én sem írtam, mert biztosra vettem, hogy egyszer csak betoppan, lelkem. Nagyon kérem, írjon most okvetlenül, ha még ott lenne. Arra kérem, vigyázzon nagyon az egészségére, drága lelkem, és ne búsuljon. Bízunk a jó Istenben, nem hagy el minket, és kárpótol a sok szenvedésért egyszer talán. Értünk ne aggódják. Jó barátaink segítségével rendeződik sorsunk. Demeteréknek kifizettem koszt-

tartozásunkat. Most kettőnknek én főzök. Mária Anyukáméknál lakik, sikerült behoznia az addig tanultakat, s kezében van az engedély, hogy a félévről a hó végén vizsgázhat, s a második félévet rendes tanulóként végzi el. Hadházi bácsi, a jelenlegi tanker. főigazgató, aki Magát is nagyon szereti, elrendezte a Mária vizsgakérvényét soron kívül. Gábor is levizsgázott a III. gimnáziumból, s most jól halad a tanulással. Az unitáriusokhoz került, mert a katolikusoknál betelt a létszám. Itt jobb a koszt, és rendes felügyelet alatt vannak, hogy nincs oly zsúfoltság a bentlakásban. Húsvétkor itthon voltak vakáción, mert reméltük, ünnepelhetünk a mi drága Apukánkkal.

Minden hónapban 20 000 lejt küldök a gyermekeknek, nem kerül semmivel többbe, mintha itt lennének, és haladhatnak. Minden héten kapok hírt hogylétükről és én is írhatok, s ez részben megnyugtat. Úgy megnőttek a gyermekek, Apu drága, hogy el fog csodálkozni, ha meglátja őket. Rendes, jó gyermekek, Piroskám írta, hogy szeretik a tanáraik és tanárnőik. Ferikénk haladása aggaszt. Nincs rendes tanítójuk sem, s lassan haladnak. Aczél munkaszolgálaton van hónapok óta. Gábornak húsvétra megcsináltattam a Maga világosszürke ruháját, lelkem. Olyan rendesen megcsinálta Köves szabó, s lehet egy évet kihúsz vele. Olyan boldog volt, hogy rendes ruhát kapott az ünnepekre. Bubiék gyakran meglátogattak Évával, s most én látogatom szegény Évát. Zsöbi beszámol egyebekről. Mindenkinek kijut a szomorúságból, lelkem. Balogh Edgár biztosra veszi, hogy Maga Kolozsvárt választja álláshelyéül, már lakást is keres számunkra. Bernáth Ernő nagyon hív Vásárhelyre, Elekes Gyurka Sepsiszentgyörgyre, s úgy hírlik, Bukarestben is van állásra kilátás. Ugye, Drágám, nem megyünk oda? Nekem minden vágyam, Sándorkám, ha hazasegíti a jó Isten, pár hétre menjünk haza Mikházára, hogy pihenjen és épüljön fel, lelkem. Édesanyánkat megkértem, hogy sok csirkével várjon haza tavasszal minket. Csak bár mehetnénk már! Ha a sok ígértetés ígértet maradna elsejéig, akkor Vita Rózsival mi is útra kelünk, mert már nagyon vágyom látni, lelkem, s akkor már nem várok tovább, megyek én, ha Magát nem engedik. De úgy bízom, hátha addig hazajön, mert minden ismerős azzal állít be, hogy nincs még itthon? Sok jó

ember van, Sándorkám! Ha bizonytalan lesz hazajöve-tele, küldök újra csomagot, és viszünk is majd Rózsival. Írjon, drága lelkem, jó sokat. Jóska olyan sokat tud írni, én is örvidenek, ha olyan részletes levelét olvashatnám. Várjuk nagyon, sok-sok szeretettel, és csókoljuk mind a négyen a mielőbbi viszontlátásig.”

Milyen megjegyzéseket fűzök e hosszú és erősen családi jellegű levélhez? Elsősorban talán éppen azt, hogy az olvasó elnézését kérem a benne itt-ott jelentkező, nekem olyan drága pongyolaságokért. Ezek adják meg a benne írottak hitelét, kedvességét és idézik vissza híven az akkori időket.

Ne zavarja az olvasót, ha talál benne néhol olyan sorokat, amelyeket nem ért meg világosan. Így voltam én is vele, amikor megkaptam. A hosszú távollét alatt történtek a családban olyan események, amelyekről én nem tudtam. Nem tudhattam, mert veszték el megírt és elküldött levelek, nem érkeztek célba szóban küldött üzenetek. Nem kaptam meg például a Bissingen grófnőtől küldött levelet, s máig sem tudom, hogy járt-e a lágerben a Vöröske- reszt kiküldöttje vagy sem.

Egy magyarázat azonban mégiscsak szükséges, mert jellemzően hozzátartozik azoknak az időknak a szelleméhez. Miért kellett az én feleségemnek látogatnia „szegény Évát”, aki előzőleg férjével, Bubival együtt őt látogatta (vigasztalta) gyakran? Azért, mert Bubi is újra lágerbe került apjával együtt. Őt Gyulafehérvárra, apját Nagyváradra küldte az új rendőrfőnök, aki a régi helyébe került, amikor a rendőrség demokratikus átszervezése megkezdődött. Gyanúsak lettek a szemében, mert Maniu baráti jóindulata folytán szabadultak Tg. Jiu-ból, ahol minket olyan huzamosan ott felejtettek. Igaz, őket is ott felejtették aztán Gyulafehérváron és Nagyváradon, amikor minket végre kiengedtek T. Jiu-ból. Én jártam közbe az érdekükben, s mondhatom, csak hosszas huzavona után értem el eredményt.

EPILOGUSKÉNT – GYORS BEFEJEZÉS

Mondhatom, igen nagyon elfáradtam. Nem akkor, hanem most, amikor visszaidézem s papirosra rögzítem régi emlékeimet.

Hát hiszen meg is pihenhetnék, ha pár hétre abbahagynám ezeket a gyötrő önéletrajzi visszaemlékezéseket.

Ezt azonban nem merem.

Félek, hogy a megpihenésből esetleg elpihenés lenne.

Riasztanak a reggeli torna tapasztalatai.

E hajnali tornagyakorlatokról e kötetem második könyvének elején írtam. Bevezetőt. Akkor még frissen, rugalmasan, szinte áttáncoltam a gyakorlatok egész sorát. Most egyre vontatottabban *dolgozom* végig őket. Meg-meggyorsul tőlük a szívverésem, s zihálva kívánom néha a levegőt. Sokszor lankadok el, s ha nem is alkuszom le semmit abból, amit előre kiszabtam magamnak, tornám után nagyon szívesen ülök le az íróasztal mellé. Nem írni, inkább pihenni egy kicsit.

Aggaszt ez engem. Nyolcvankét betöltött év után a szív igen könnyen és váratlanul bementhetja az ultimót.

Pedig már közel látom a célt. Egy csillag ragyog előttem, sugarai már rávilágítanak lágeréletünk végére, egy új, szebb, szabadabb, emberekhez méltóbb életre. Odáig, ennek a kötetnek a végéig, el kellene jutnom még valahogy...

Sietnem kellene tán, hogy estig célba érjek?

Vagy megrövidíteni az utat a célig, nehogy a szív és a tüdő a nagy sietségben hamarabb elérje végső célját, mint én a visszaemlékezések végét?

Igen, ez talán lehetséges volna. Valami új szerkesztési móddal rövidebbé tenni az utat a célig. Teszem fel úgy, hogy ritkítom az emlékek rajzását, s csak annyit használok fel belőlük, amennyi tárgyi tényeivel élém tolakszik. Hiszen éltem én már eddigi munkám során is ezzel a lehetőséggel. Sokszor támaszkodtam levelekre, levéltöredékekre, újságcikkekre, idézetekre stb., amelyek fényt su-

garaztak maguk köré, s ebben a fényben rajzoltak elő az emlékek, hogy elevenebben, teljesebben, esetleg színesebben mutassák meg volt életünket a kíváncsi olvasónak. Persze gondolatok raját is felröppentette ez a módszer, s ez is árnyalta, mélyítette ítéletünket az események fölött. De hosszabbította is az utat, amelyet meg kellett járnunk.

Nos, pályánk ez utolsó szakaszán ne a gyorsaság fokozásával próbáljuk idejében befejezni azt, aminek kissé tán könnyelműen nekikezdtünk, hanem az út rövidítésével. Tartsuk meg a még hátrélvő emlék-keltő góccokat, de kerüljük el az emlékek túlzott rajoztatását. És hagyjuk el a kommentárokat: a világosító, magyarázó, tanulságokra utaló gondolatok zömét.

Bízunk ezek végig gondolását az olvasóra.

Ezzel tán megrövidítjük az utat, s idejében jutunk célba, a visszaemlékezésre kijelölt életszakasz végére.

Nézzük hát, mi van még hátra az emlék-keltők leltárán, amelyről a történet befejezése érdekében – hiszen azt nyilván jogosan kívánja meg az olvasó – a fentebb kifejtett szempontok alkalmazásával feltétlenül írnom kell.

Eddig fel nem használt emlék-keltő tárgyaim leltára:

1. Levél a feleségemhez 1945. május 26.
2. A Világosság cikke 1945. május 27.
3. A Világosság cikke 1945. június 3.
4. Sz. Nits István levele 1945. június 19.
5. Fénykép a marosvásárhelyi könyvnapról, 1945.
6. Fénykép a segesvári Petőfi-ünnepségről, 1945.

Jeleznem kell előre, hogy a fentebb leltárba vett levelem nem válasz feleségem legutóbb közölt levelére. Annak a keltezése 1945. ápr. 13. volt, ez utóbbi pedig én 1945. május 26-án írtam. S közben, közel másfél hónapig, nem váltottunk levelet? Nem. Csak izeneteket. Ám ezek az izenetek mind olyan biztatóak voltak, hogy úgy látszott: magam tán hamarabb megérkezhetem, mint elküldött levelem; az ő, a feleségem levele pedig már nem is talál engem a lágerben!

Tulajdonképpen nem volt levél ez a most annak nevezett sem. Csak egy ceruzával hevenyészve megírt s a dróton át kicsempészett cédulácskára írott *izenet* volt, ezzel a szöveggel:

„Édes fiam! Hosszú ideje nem írtam, mert nap mint nap vártuk szabadulásunkat. Persze, minden reménykedésünk sorra megcsalt, úgyannyira, hogy most, amikor végre csakugyan megtört a jég, s az első csoportok közülünk tényleg elindultak, már csak óvatos reménykedésben vagyunk, hogy tán hamarosan reánk is sor kerül. Pedig most tényleg komolyak a biztató jelek. Brassóból Kurkóéktól izenetet kaptam, hogy fontos ügyben először oda menjek, de ezt csak akkor teszem, ha igen-igen nagy horderejű dolgról lenne szó. Csak haza egyenesen és minél hamarabb! Ha reményeink ezúttal is megcsalának és késnének, Kurkóéknál sürgessék ügyünk intézését.

A közeli viszontlátás reményében sokszor csókolj?:

Apu”

Feleségemnek e rövid cédulácskán nem írhattam meg, hogy milyen *komoly, biztató jeleket láttam*. Itt most megírom. Május második felében végre – s bizony nem váratlanul – megérkezett az úgynevezett rostáló bizottság, amely megkezdte az internáltak helyzetének egyenkénti felülvizsgálását. Naponként hosszú sorok állottak az egyik, irodának átalakított barakk előtt, amelyben a bizottság dolgozott egy magas rangú orosz tiszt elnökletével, bizottsági tagokkal és tolmácsokkal. A bizottságban benne volt a sepsiszentgyörgyi volt madoszista Bákay Jenő is, mint a Magyar Népi Szövetség kiküldöttje. Kicsempészett cédulácskám szövegéből most arra következtetek, hogy talán ekkor kezdődött meg az osztrák és csehszlovák állampolgárok elbocsátása, illetve hazaküldése.

Azt viszont már láttuk, hogy a bizottság nem a mi beadványunk kérésére és a mi ügyünkben szállott ki, hanem valami átfogóbb munkaterv szerint, amelyben mi csak „egy tételként” szerepelhetünk. Mi ugyanis nap nap után csak vártuk, hogy mikor kerül reánk a sor.

S még mindig csak vártunk, amikor – az én fenti „leltárom” és a dátum szerint – sorra került az első Világosság-féle cikk, *Az első költői izenet* címmel. Kakassy Endre írta. Amit írt, az igen alkalmas volt arra, hogy fokozza a reménykedést a minket hazaváró asszonyainkban, gyermekeinkben. A cikkben ugyan csak rólam volt szó, de az érdekeltek mind tudták, hogy kérvényünket vala-

mennyiünk nevében írtam alá, s az én szabadulásom a valamennyiünkét is jelenti.

A lap közölte *Lázító beszéd a lágerben* című versemet, amely a nacionalizmust vádolja mint a nagy világgégés egyik fő bűnösét.

Kakassy a vers fölé, a háromhasábos főcím alá, ezeket az ajánló sorokat írta:

„A tavasz folyamán Kacsó Sándor több verset juttatott el hozzám. Valamennyit a tircuzsiui lágerben írta. Megőrzésükre kért, s arra is felhatalmazott, hogy közzé tegyem őket.

Azt hiszem, az ő érzése szerint cselekszem, amikor a Világosság hasábjain teszem közzé *Lázító beszéd a lágerben* című versét. Az első költői izenet ez a szabadságtól már háromnegyed éve megfosztott írótól, az erdélyi magyar demokrácia egyik legkövetkezetesebb és legállhatatosabb harcosától.

Hisszük azonban, hogy az erejében, bölcsességében és harci készségében nap mint nap gyarapodó, s a kiáltó igazságtalanságok iránt nem érzéketlen romániai demokrácia hamarosan visszaadja nekünk Kacsó Sándort. Hiába a reakció minden mesterkedése: mi számon tartjuk őt, s hazavárjuk, nemcsak személyi érzésünk szerint, hanem az itt együttélő népek közös nagy ügyének érdekében is.

Kakassy Endre”

A verset egyébként még január végén írtam, amikor a fővárosi dolgozók viharos tüntetéssel megingatták, majd elsöpörték Sănătescu tábornok kormányát, majd lemondásra kényszerítették Rădescu tábornok-miniszterelnököt is. A *lázításnak* a lágerben is volt politikai időszerűsége, s bár ott senki sem szavalta a verset, nem jelent meg Szerényi lapjában sem, gondolatai ott kavaroztak a mindennapi beszélgetésekben, panaszkodásokban. Mi is a nacionalizmus ártatlan áldozatainak éreztük magunkat. Bizonyára Kakassy is ezért és nem költői értékéért közölte ezt a verset. A Groza-kormány is hangsúlyozottan a népek közötti egyetértés híve volt, s harcolt az ezt mérgező nacionalizmus ellen.

Azért soroltam fel ezeket a közvéleményt alakító tényezőket, mert később igen jellemző és ellentmondásos következményt szültek, amely könnyen rossz irányban befolyásolhatta volna sorsunkat.

S következék most – leltárunk szerint is – a Világosság 1945. június 3-i számában megjelent cikk. A mi szempontunkból is – és a lap politikai irányulása szempontjából is – igen jelentős híradással szolgál. Jelzi ezt azzal is, hogy négyhasábos nagy cím alatt közli a terjedelmében nem is olyan nagy helyet igénylő hírt, amelynek egész lényegét tartalmazza már maga a főcím:

Megkezdődött a tirguziui internáltak szabadon bocsátása. *És a két alcím:* Kacsó Sándor a közelebbi napokban szintén hazatér. A Magyar Népi Szövetség bukaresti jogügyi irodájától kapott telefonjelentésünk.

De azért olvassuk el a nagy címek alatt ösztövérenek ható harmincöt soros szöveget is:

„Bukarest, június 2. A tirguziui tábor feloszlatása megkezdődött,

A belügyminisztérium küldöttsége, valamint a Magyar Népi Szövetség részéről kiküldött Bákay Domokos* már hetek óta rostálást végzett a tábor foglyai között. Ennek a rostálásnak eredményeként 2000 internáltat terjesztettek fel szabadon bocsátásra, akiket tisztán magyarságuk miatt, ártatlanul hurcoltak el annak idején az Antonescu-rendszer idejéből visszamaradt reakciós, sovinszta hatósági közegek.

A kedvező döntés megtörtént, és ennek alapján közölhetjük, hogy a tábor foglyainak szabadon bocsátása már megkezdődött. Így a gyermekeket és a hatvan éven felülieket, valamint a dél-erdélyi katonaszökevényeket már szabadon bocsátották. A többi internált, körülbelül 1500 ember hazabocsátása a hét folyamán kezdődik meg csoportonként.

Itt említjük meg, hogy Kacsó Sándor, aki a Magyar Népi Szövetség részéről kiküldött Bákay Domokos társaságában már elhagyhatta volna a tábort, úgy döntött, hogy

* A Világosság téved, Bákay Jenőről van szó, a Domokos fivérééről.

nem vele, hanem az ő csoportjához tartozó többi internálttal együtt fog hazatérni.”

Újra olvasom most e rövid tudósítást – persze már sokadikszor –, s ha úgy veszem, nagy általánosságban igazat mond. Teljes mértékben megfelel a lap és a Groza-kormány szándékának.

S nekünk mégis igen nagy csalódást okozott. A lágerlakóknak azonnalit, az őket hazaváróknak pedig hamarosan, amint rájöttek, hogy számukra jó részben hamis az egész híradás, újra becsapták őket az olyan gazdagon és jóindulatúan burjánzó ígéretések.

Mi a magyarázata ennek a furcsa kétértelműségnek? Talán az, hogy hiányzik a hír anyagából az, amit a Fegyverszüneti Ellenőrző Bizottság nem kötött a híradók orrára sem: neki is köze van az ügyhöz, ő pedig külön munkatervvel dolgozik, s ebben elsőb helyen szerepel az osztrák és a csehszlovák állampolgárok hazaszállítása.

Ez persze csak találgatás, de valószínűsítik a tapasztalt tények. A rostáló bizottság elnöke egy magas rangú orosz katonatiszt volt, tolmácsok útján érintkezett velünk. A tolmácsok a magyar beszédet először románra, aztán a románra oroszra fordították. S tény az is, hogy ebben az időszakban sok osztrák és csehszlovák állampolgárt szállítottak haza a táborból.

Én az újsághír dátumából következtetve, talán éppen május utolsó napján vagy június elsején állhattam az iroda-barakk előtt kígyózó hosszú sorban, s vártam, hogy a bizottság elé kerüljek. A mi dél-erdélyi csoportunkat ugyanis a legutolsónak hagyták. Nem kellett sokáig várnom. A mi csoportunk egyedei nem igényeltek sok faggatást. Egyforma helyzetben volt legalább 98%-a. Pár kérdés és felelet, s már jegyezheték is a listán, hogy: ugyanaz! Talán az én személyem kívánta meg a legtöbb időt, mert nekem külön „ügyvédem” is volt, a Magyar Népi Szövetség kiküldöttje, Bákay Jenő, a régi sepsiszentgyörgyi madoszista személyében. Ezért az elnököt is jobban érdekeltem, mint a társaim. Személyi adataim tisztázása után az első kérdése az volt, hogy mi a foglalkozásom. S már ez zavarba hozott. Haboztam. Enyedi tapasztalatom után mond-

hatom-e én ennek a katonának, hogy újságíró? Írot meg restelltem mondani.

Pár pillanatnyi zavart csend után Bákay segíteni akart s bemondta magyarul a tolmácsnak:

– Író.

Az elnök, amikor a tolmács oroszul adta tovább, hogy piszateley – gúnyosan elmosolyodott.

– Í-író? Talán írnök?

A hitetlenkedő hangsúlyra összeszedtem magamat, s vállaltam az írószágot.

– S hány könyve jelent meg? – hangzott az újabb kérdés.

Megint zavarba jöttem, három helyett csak egyet, a *Vakvágányont* mondtam be.

– S hány példányban?

Erre gyorsan és könnyen felelhettem, mert igen jól tudtam.

– Háromezerben.

Hangosan elnevette magát.

– Háromezer? Hát az is példányszám?

Igen elpirultam. Úristen, ez a magas rangú katona azt hiheti, hogy mi romániai magyarok holmi talmi csillogással félre akartuk vezetni őt... Hallgattam. Ő is rájöhetett azonban, hogy én talán, egy kis nép fia, gögöt érezhettem ki a nevetéséből. Abbahagyta az írószágot firtatását, s afelől kezdett érdeklődni, hogy a politikai életben milyen szerepet játszottam. Milyen pártnak voltam a tagja? Kommunistának? Vagy talán a szociáldemokratának? Nem, nem voltam tagja semmiféle politikai pártnak. Csak a Magyar Népközösségnek. De az nem volt politikai párt, mert...

Nem hagyta, hogy fejtegessem. Lelegyintett. Lapozgatni kezdett az előtte fekvő írások között, s pár pillanat múlva ezt a meglepő javaslatot tette:

– Hát ha maga olyan nagy magyar, akkor menjen ki Magyarországra.

Könnyen kitalálhattam, hogy ezt a gondolatot az enyedi rendőrség velem küldött jelentéséből meríthette. De már erre megszűnt zavarodottságom. A hangom is másként csengett. Tisztán, határozottan:

– Én, kérem, itt születtem, ezen a földön. Itt szüle-

tett az apám is. És tudomásom szerint minden ősöm. Én itt akarok élni a családommal.

Érdeklődés csillant a szemében.

– Van családja?

– Van.

– S gyerekek?

– Három.

Már mosolygott, s láttam a szeméből, hogy felenyhült kezdeti ellenérzése irántam. Barátságos volt az intése is, hogy leléphetek.

S még aznap délután BáKay elfogott a barakkunk előtt, s beszélgetésre invitált:

– Most már diskurálhatunk, utána vagyunk a dolognak. Előtte szabálytalan lett volna. Hallgass ide, testvér. A bizottságnak még nincs felhatalmazása, hogy útra tegye az egész társaságot. Most csak a hatvan éven felüliek s a gyerekek távozhatnak. Beszéltem azonban a táborparancsnok ezredessel, s nincs kifogása ellene, hogy téged is felvegyenek a hatvanévesek listájára. Gondolhatod, hogy a triáló bizottság elnöke is hozzájárult...

Először elöntött a melegség. Utána mindjárt a helyzet felismerésének rideg kiábrándulása: hát élhetek én ezzel a lehetőséggel? A többiek nevében is aláírt kérvény után? És a február 21-ét megünneplő album ünnepi listás aláírásai után? Itt hagyhatom-e én most társaimat a legnagyobb csalódás martalékául?

Nagyon csendesesen, szinte sajnálkozva mondtam.

– Nem, nem hagyhatom itt a társaimat, akik semmivel se bűnösebbek, mint én. S még hozzá nem is törvénytelen, hanem – csalással!

BáKay sajnálkozott, de úgy éreztem, magában igazat ad nekem.

És most elolvasom újra a föntebb idézett sajtótudósítás nyolc sorát. És elismeréssel adózom annak a ragyogó újságírói fogalmazásnak, amely egyetlen szó elhallgatásával megváltoztatja a valóságot, egyébként azonban a tiszta igazságot mondja: BáKay társaságában valóban elhagyhattam volna a tábort, de úgy döntöttem, hogy nem vele, hanem a csoportomhoz tartozó többi internálttal együtt fogok hazatérni. Arról nincs szó, hogy mikor. S nem sze-

reper a tudósításban a csalás szó. Lehet, hogy a BáKay jelentésében az is benne volt, de a lap nem közölhette, hiszen ez árulást jelentett volna a jóindulatú táborparancsnok és a rostáló bizottság elnöke ellen. S különben is: ez a fogalmazás felelt meg a leghívebben a Groza-kormány és az ezt támogató Világosság politikájának.

Az újságtudósítás szövege tehát nagyjában-egészében megfelelt az igazságnak, csak az egyik alcím mondott valótlanságot: Kacsó Sándor és társai ugyanis nem tértek haza a közeli napokban... A közeli hetekben sem!

Azért azonban senki sem hibáztatható, hogy a még ezután következő időszakra estek lágeréletünk legkeservebb hetei.

Csoda-e hát, ha az ígéretések (és csalódások!) e valóságos szürete után (emlékezetem szerint egyedül Elekes Viktor rektor-professzor szabadult a hatvanévesek jogán a mi csoportunkból) napokig komoran ténferegünk a barakkok között? Leginkább talán éppen én! Keserűen néztem a szászok és németek barakkjai környékén pislákoló tüzecskéket. Mesterséges tűzhelyeken égtek azok, két téglából vagy két nagyobbacska kőből és eldobott kürtődarabokból eszkábálták össze a körülöttük topogó emberek, asszonyok. Tavaszi zöldségekből, gyógynövényekből, a láger felhagyott zöldségekertijéből gyűjtött vagy csent salátafélésegekből főztek ott ételpótlékot élelmesebb és rászorultabb internáltak. És gyógyteákat! A tábor élelmezése ugyanis a végletekig leromlott. Már csak vízben és minden zsiradék nélkül főzött paszuly- vagy krumplilevest, időnként zsiszikes borsót lötytyintettek egy-egy merőkanállal delenként a csajkánkba, s melléje már rég nem cipót, hanem egy-egy kocka keményre főzött puliszkát kaptunk. Az egyoldalú és silány táplálkozás miatt egyre jobban elterjedt a járványos hasmenés, amely egyeseknél vérhasba csapott át.

Azokon a mesterséges tűzhelyeken vitaminpótló zöldségeket és gyógyteákat főztek az élelmesebb és tanultabb szászok, németek. Mi még bízunk a hazai küldeményekben. Csakhogy hozzátartozóink – az ígéretések hatása alatt – maguk is egyre inkább bíztak közeli hazatérésünkben, s meglanyhultak csomagküldő szorgalmukban. Nem volt olyan nagy bőség az élelmiszerekben otthon sem. Így

aztán ráfanyalodtunk bizony mi is a déli zsírtalan leve-
sekre.

Sort álltam hát én is – s nem is egyszer – kezemben a csajkával – az étkezőbarakkban, várva, hogy sorra kerüljek a nagy fazék mellé. Egy ilyen álldogálásnál fedeztem fel, hogy a barakk egy távolabbi sarkában egész halom kockára vágott puliszka van, nyilván a kiosztásra előkészítve. Ebből kapok majd én is egy kockát a levesem mellé! Igen ám, de a puliszkahalom sárgás színe csak helyenként világított elő. *Egyébként fekete volt az egész rakás a rajta tanyázó legyek tízezreitől.*

Úgy megundorodtam, hogy kiálltam a sorból!

S aznap délután beállottam azoknak a sorába, akik sokszor igyekeztek s minél gyorsabban kijutni a közös illemhely ajtó nélküli fülkécskéibe. Palágyi dr., aki egyébként felhatalmazást és segítséget is kapott a parancsnokságtól, hogy próbálja elkülönítéssel, gyógyteákkal s minden más lehetséges módon útját vágni a ragály terjedésének, azonnal kezelésbe vett. Nem különített el, de a legszigorúbb böjtre fogott. Három napig nem ehettem semmit. Innom tiszta hideg vizet és az ő felügyelete alatt készített teát engedélyezett. Böjtölni könnyű volt, a vizet annál jobban kívántam. A legyektől ellepert puliszkahalom annyiszor a szemem elé tolakodott, hogy a három nap után engedélyezett grízből főzött pépre se igen volt étvágyam. Pedig előírás szerint tíz napig csak ezt volt szabad fogyasztanom. Igen ám, de az első öt napban, amíg ez a kúra segített azzal, hogy már nemigen volt miért szaladgálnom, úgy legyengültem, hogy az utolsó két kívánszorgásomnál segítségre szorultam, s a tett helyén egyszer Nagy Miklós, másodszer Szerényi Pista tartott a hónom alatt fogva, hogy el ne dőljek. Jaj, mi volt ott, nagyisten! Mibe estem volna, ha elesem! S hogy szégyenkeztem, mentetötöztem gyengeségem miatt!

– Rá se bagózz! – vigasztalt Szerényi. – Ne nézz körül. A télen még cifrább volt itt a helyzet, amíg mi az első osztályon uraskodtunk. Én csupa kíváncsiságból megnéztem egyszer. Valósággal jéghegyecskék képződtek itt a lyukak körül a ráfagyott szennyből és nedvességtől. Kráteres jéghegyek. Akkor is szükség volt a kölcsönös segélynyújtásra. Egyedül nemigen boldogult az ember...

Boldog voltam, amikor háromnapos böjtölés után és kétnapi péppel való táplálkozás után nem volt többé szükség a segítségre. S még boldogabb, amikor a hosszú kúra után a doktor megengedte, sőt még biztatott is, hogy fogadjam el azt a bicskahegynyi bánáti fehér kenyérrre tett szalonnadarabkát, amelyet Szerényi nyújtott felém.

S hogy ne járjon egyedül, társul most még az emlékezetemben egy másik ijesztőbb veszedelem emléke. Nem tudom biztosan már, a járvány előtt vagy mindjárt utána figyelmeztetést kaptunk a parancsnokságtól: a katonai őrség szálláshelyén ruhatetű bukkant fel. Feltehető, hogy az internáltak valamelyik lakóbarakkja a fertőző góc. Ám fertőzött lehet most már valamennyi barakk. Ezért szervezzünk mindenikben azonnal tetűvizsgáló bizottságot. Gondoljunk a földvári táborra, ahol megtizedelte a foglyokat a kiütéses tífusz.

Gondoltunk mi erre figyelmeztetés nélkül is, és végigszaladt hátunkon a hideg. A fertőzéses gyomorhurut is igen kellemetlen, de a kiütéses tífusz, az maga a biztos halál. A mi körülményeink között.

Szerencsére én a „tetűveszedelemben” személyesen csak annyiban vettem részt, hogy egy hétig tagja voltam a tetűvizsgáló bizottságnak. Reggelenként végigvizsgáltuk 20–20 társunk fehéreneműjének rejteket kínáló hajtásait, ráncait, korcait.

Nem kaptunk soha semmit. A *félelem* azonban ott volt bennünk, hogy egyszer csak kaphatunk.

De beteggé tette a közhangulatot a sok be nem váltott ígéret, az ezek nyomán felburjánzott csalódás, a járvány és félelem, hogy az ígérkező forró nyár kiszedi belőlünk utolsó erőtartalékainkat is. Visszatértek a Rădescu-kormány ellen felvonuló tömegek idejét jellemző elkecsereedett beszélgetések. Az elkecsereedés lázongása, amelynek érzelmi elszántságából megszületett a *Lázító beszéd a lágerben* című versem. Azóta, a Világosság közlése nyomán, többé-kevésbé közismertté vált lágerbeli közösségünkben – becsempészett újságok révén – maga a vers is, de főként a benne háborgó gondolatok. Hát mi változott meg azóta? Továbbra is fogságban tart bennünket ugyanaz a nacionalizmus, amely ellen akkor én a verset írtam. Így aztán azzá vált a vers, aminek szántam: való-

ban lázító beszéd! Minden beszélgetés végén szemembe mondták figyelmeztetésül – a lázító szavak egyikét-másikát.

Ám most már társult azzal a felismeréssel – hogy úgy mondjam –, azzal a történelmi tapasztalattal, hogy a tömegek lázadása képes elseperni a fejlődés útjából a legmakacsabb reakciós ellenállást is. Hát nem elsöpörte a Rădescu-kormányt és uralomra segítette a földosztó és nemzeti egyenjogúságot ígérő Groza-kormányt? Csak-hogy nem sepert el még mindent, ami szabadulásunk útjában áll! S azért, hogy elseperjük a maradékát is a régi rossznak, azért nekünk kell megharcolnunk, mert mi vagyunk a leginkább érdekelték benne.

Lázadjunk hát mi is, itt, a lágerben a bennünket még mindig gyötrő nacionalizmus ellen! Igen, egyre inkább közhangulat lett a lágerhatalom, a parancsnokság ellen kirobbanó tüntető, tiltakozó felvonulás gondolata.

Nem tetszett ez nekem. Megijedtem tőle. Egy vers témájaként jónak látszott, politikai gyakorlattá tenni már igen kockázatos, sőt veszedelmes! Szembefordult velem a saját versem!

Össze kellett hívni a barakk-közi tanácsot, hogy megoldást találjunk. Minden barakkból, amelyben a mi csoportunk képviselve volt, eljöhetett annyi ember, ahány csak akart. El is jöttek valamennyien arra a két barakk közé eső térségre, amelyet a gyűlés helyéül kijelöltünk. Az ellentétes vélemények hamar kialakultak. Nem egy felszólaló híve volt annak az elgondolásnak, hogy igenis tüntető tömegként vonuljunk a parancsnokság elé, s követeljük: vagy engedjenek szabadon, vagy állítsanak bíróság elé. De volt felszólalója a meghunyászkodásnak, a további csendes türelemnek, nehogy még több bajt csináljunk magunknak, mint amennyi van. Máshol is vannak még lágerrek, történnek internálások még most is. Nehogy megtorlásul szétszórjanak bennünket más lágerrekbe...

Felszólaltam én is. Hiszen láttam, hogy mindannyian erre várnak. Dicsértem és vállaltam az elszánt harcot.

– De miért nem szántuk el rá magunkat idejében? – kérdeztem. – Miért nem a Rădescu-kormányt ellen tüntettünk? Miért tüntessünk most a magunk kormánya el-

len? Hiszen a Groza-kormány vitathatatlanul a mi kormányunk. Hát a magunk kormánya ellen kell nekünk lázadni? Nincs türelmünk még várni egy kicsit, amíg meg erősíti helyzetét és végre tudja hajtani ígéreteit? Kockázatos lázadás volna. Még barátaink is felfoghatnák úgy, hogy – bár akaratlanul – *a reakció malmára hajtjuk a vizet!*

Nagy erejű politikai mondat volt ez azokban az időkben. Számítottam rá, hogy hatása alatt a „lázdók” közül sokan visszahúzódnak „a várakozók” közé. Valóban hatott is, jobban a vártnál. A szavazásnál az én álláspontom egyetlen ellenszavazatot kapott. Ez olyan lehangoló győzelem volt, hogy magam siettem a kiegyenlítő javaslattal:

– Egy küldöttség azonban a táborparancsnok ezredes elé tán jó volna. Kérnök tőle, hogy sűrűsse ő is ügyünk mielőbbi rendezését...

Ezt persze mindenki helyeselte, egyetlen kivétellel. Tartózkodott a szavazástól az, aki az imént nem-mel szavazott.

A küldöttség tagjait hamar kijelöltük. S akkor kiderült, hogy érzelmileg a többség mégis a nemmel szavazó mellett állott. Az útnak indított küldöttség után felsorakozott vagy inkább nyomakodott az egész társaság. Én erre megpróbáltam az utolsó sorokban maradni, de barátságosan bár, mégis határozottan előretaszítottak. Mire a parancsnokság elé értünk, tüntető felvonulóknak tartott mindenki, a küldöttség élén pedig Fodor József mellett – ott állottam én is.

Az ezredes azonnal fogadott. A szónok Fodor József volt. Gyönyörűen beszélt románul, az pedig, amit mondott, paposan, szelíden és kérően hangzott.

Megértő volt az ezredes válasza is. Tudja, hogy a láger nem tartható így fenn sokáig. Eltekintve a járványok veszedelmétől, a legegyszerűbben élelmezni is elképesztően nehéz. Meg is tette a szükséges jelentéseket. A megoldás már csak napok kérdése lehet...

A szétoszló felvonulók között kerestem annak az egyetlen ellenem leadott *nem* szavazatnak a gazdáját. Szepe-si Nits István újkisodai református lelkész volt, akit egyébként igen kedveltünk és becsültünk. Vidámsága, élcélő-

dése, humoros ötletei rokonszenvessé tették. *Sippantó* című satirikus lapjával (kár, hogy csak egyetlen számát tudta megjelentetni), telitalálatos megjegyzéseivel sok derűt hozott lágeréletünk komorságába. Elvi kérdésekben azonban makacs volt, akár egy öszvér. Azért kerestem most a tömegben, hogy lám: mennyire elégitette ki szavazásunk eredményének megvalósulása. Nem találtam meg azonban sehol.

Egy órával később magától jelentkezett egy levéllel a kezében. Nem, elvi álláspontját nem változtatta meg, nem elégitette ki annyi, amennyi ügyünkben történt. Ezt kívánta éppen leszegezni alábbi levelében:

„A Târgu-Jiuba internált román állampolgár magyarok képviselőinek.

Véleményem szerint az ok és jogalap nélkül elfogott és törvénytelenül fogva tartott román állampolgár magyarok passzivitása hozzájárult annak a látszatnak a fenntartásához, amelynek nagy horderejű következményei lehetnek. A legkisebb mérvű hozzájárulást sem kívánván megadni, sőt a tiltakozást, szembehelyezkedést tartván szükségesnek, felelősségérzetem tudatában indítványozom, hogy minden lehető eszközt használjunk fel ennek minél erőteljesebb, messzehangzóbb kifejezésére.

Amennyiben internált társaim vagy megbízott képviselőink e véleményemmel nem azonosítják magukat, kérem, hogy indítványomat in memoriam megtartani szíveskedjenek.

Târgu-Jiu. 1945. június 19.

Nits István

frateliai-újkisodai ref. lelkész”

A levelet kötelességszerűen „irattáramba” tettem, fenntartván szilárd álláspontomat a konok nem szavazattal szemben. Ma is vallom, hogy *akkor, ott* és olyan körülmények között nem volt helyes Nits István álláspontja. Valami elégedetlenség mégis gyötört: nem lehetett volna-e százszor és ezerszer helyes *máskor* és *máshol* és más körülmények között a fordulatos emberi történelem során? Bizonyára igen!

Alkudtam tehát, de ennyi alkut ma már Nits István

is elfogadhat, ha ugyan törődik még a történelemmel, amely esetünkben olyan hamar igazolta álláspontom helyességét. Két nap múlva ugyanis, 1945. június 21-én a lágerparancsnok ezredes parancsot kapott, hogy nyitassa ki előttünk a láger nyolc hónapig zárva tartott nagykapuját.

Mi volt a lágerlakók ösztönös válasza erre a régen várt eseményre? Az örvendezés talán? Felvillanó öröm persze jelentkezett, hiszen megnyílt ezzel az út szereteteink, hozzátartozóink felé. Ez azonban valóban csak villanófény volt, annyi, amennyit fényképezéskor a pillanattfelvétel lophat az arcról. A másik pillanat azonban, ott a szívünk mélyén már felborzolódást, méltatlankodást, sőt utálkozást hozott. Miért késett ez olyan sokáig? Annyi ígéret s az igazságnak annyira hangoztatott elismerése ellenére. Kétszer ad, ki gyorsan ad? Nos, semmit sem ad, aki elkésve adja azt, amit a lélek igazsága kétsedelem nélkül vár. Hát lehet-e szívből szeretni azt, aminek megvárakoztatásával annyira megkínóztak?

Tudom, nem beszélhetek mindannyiunk nevében, de jól láttam, hogy a barakk megbízottaknak már komor, ha nem éppen ellenséges arccal adtuk számba a szalmazsákot, a szalmapárnát és a lópokrócot. Gúnyos, ha nem éppen csúfondáros mosollyal engedték átvizsgálni a nagykapu előtt a cókókunkat. Ugyan mit vihetünk el mi a lágerből olyasmit, amit a láger magáénak vallhatna? Magunkon kívül, akiket annyi ideig magáénak vallott törvénytelenül, katonai kényszer hatalma alatt? Eszünkbe jutott, hogy ez a hatalom egy gombolyába kényszerített száz meg száz emberi életet, kizárva ezzel őket a normális emberi társadalom közösségéből. Eszünkbe jutott a sok kényszerű meghunyászkodás, az ennek ellenére is reánk ostorozó megaláztatás – és nemegyszer – az önkéntes megalázkodás is, hogy elkerüljük a nagyobb megpróbáltatásokat. Hát el lehet ezeket felejtetni? Különösen az utóbbiakat? Igenis el lehet! Igyekezett mindenikünk eltemetni magunkban olyan mélyre, hogy lehetőleg emléke se maradjon.

Szabadulásunk pillanatában meggyűlöltük azt, amitől sikerült megszabadulnunk. Hiszen magam is igyekeztem

az ilyesmiket visszaemlékezéseim során lehetőleg mellőzni, szó nélkül elmenni mellettük, hogy ne legyenek még keservebbek annak, aki kénytelen volt elszenvedni őket. Ez az érzés dolgozott talán valamennyiünkben akkor is, amikor négyes sorokban komoran kivonultunk a nagykapun. Nagyon gyorsan, éppen csak röpke öleléssel búcsúztunk azoktól, akiket más-másfelé sürgetett a hazavágyás. Elgyengült tán hirtelen bennünk a kényszerű közös élet számos kedves, érzelmeket kiváltó emléke is? Erre vall az, hogy bár abban a nevezetes nekem adott albumban ott volt feljegyezve az egész pontos címlista is, mégis – emlékezetem szerint – egynek is levelet nem írtam, és egytől sem kaptam legalábbis olyant, hogy megőrzésre érdemesítettem volna. Az egyetlen Agátsy Jánost, illetve városon kívül eső kertészetét kerestem fel egyszer Temesváron. S no, még Szerényi Istvánt, aki betegségem alatt gyámolom volt. És Hajós Imrét is Aradon, aki kezdetleges eszközeivel három portrét is festett rólam, miközben hármat még eldobott, mert nem látta a képekben azokat a „drótokat”, amelyeket oda sem festett, mert úgy akarta, hogy azok az „arcból érződjenek ki”. Nagyon nagy feladat volt ez, nem is sikerült vágya szerint. A drótok közé zártságot, a *kényszerhelyzetet* csak a bajuszszal tudta érzékeltetni, ez pedig csak a sorstársak beleérzését válthatta ki, vagy pedig lábjegyzetet követelt volna. (A bajuszt ugyanis a borotválkozás nehézségei miatt növesztettem!)

Az együvé tartozás meleg érzése azért csak kialakult, de igen hamar ki is hűlt szétszóródásunk után. Kiszabadulásunkra várva Vita Zsigmond még egy „*Lágeralbum-tervezet*” is beterjesztett a közösség elé. Hadd emlékeztessen egymásra és közös életünk keserveire bennünket. Ide iktatom most a tervezetet is tanúbizonyságul, hogy nem, nem akartunk mi megfélemezni egymásról és arról, ami velünk történt. Sokat mondanak a mai olvasónak a tervezett címek:

„Lágeralbum-tervezet

1. A gyűlölet sodrában. Elfogatásunk és elhurcoltatásunk. Temesvár: Schiff Béla. Arad: Dr. Kalkó Károly és

dr. Czédly Károly. Nagyenyed–Gyulafehérvár: Kacsó Sándor, Szentmiklósi Ferenc. Zsilvölgye: Fábián János.

2. Rabság és megaláztatások: Schiff Béla, Nagy József.

3. Küzdelem a szabadságért: Dr. Koszó János.

4. Szellemi életünk. Közművelődési élet a lágerben: Hajós Imre. Tanfolyamok és ifjúságnevelés: Szentmiklósi Ferenc. Szórakozások. Könyvinség, kölcsönkönyvtár: ...? Egyházi élet: Fodor József, Kovács Béla. Ünnepek: Nagy József, Elekes Gyula. Segélyezés: Tökés Béla, Fábián János. Sajtóéletünk: Szerényi István, Schiff Béla. A nevető tábor: Nits István. Művészet a lágerben: Hajós Imre, Vass Albert. Előadások, vitatkozások: Kacsó Sándor.

5. A kapuk előtt: Dr. Puhala Sándor.”

Nagy részét értem a tervnek, s gondolom, megérti az olvasó is. Ami pedig kérdőjeles marad előtte, azt most már Vita Zsigmond sem igen tudja megfejtani. De talán nem is érdemes. Annyira megfélemedtünk az egésztől, hogy egyetlen érdeklődő vagy sürgető levél ki nem ment vagy érkezett hozzám megvalósításával kapcsolatban.

S ezzel történetünk közösségi jellege jórészt meg is szűnt.

A gomolyagba összekuszált szálak szinte egy csapásra széthullottak az elváláskor. Ment ki-ki a maga célja: szerettei viszontlátásának utolsó epizódja felé.

Elfogytak mihamar mellőlem is a testvérszálak. A végén én is csak magam maradtam a családommal való találkozás nagy öröménél. Ám vannak még ez előtt is akadályok. Pedig most, immárom közvetlenül a cél előtt, úgy vágyom kéziratom végére odatenni az utolsó pontot, ahogy akkor vágytam már kitárult szívvel családomra nyitni az ajtót.

Ne vegye tehát rossz néven az olvasó, hogy meghajlok az érzelmi kényszer előtt, s már csak vázlatosan sorolom fel egymás után a még hátralevő fontosabb eseményeket. Csakhogy éppen befejezése legyen a történetnek!

A láger kapuján kívül hamar részekre szakadtak a kivonuló négyes sorok. Temesvár, Arad és kapcsolt ré-

szei a vonatok felé tájékozódtak, s azok szerint oszlottak szét. Szemtanúi voltunk még azoknak a futó ölelközéseknek, amelyekkel az egyes csoportok kiszakadtak az együttesből.

Mi, Gyulafehérvár és Nagyenyed, valamint a hozzánk közelebb eső csoportok a Zsil-völgyi bányászokhoz húzódtunk. Ők voltak a legügyesebbek, legszervezettebbek, legtettekesebbek. Alig vettük észre a felszabadult zsilvajban, hogy hogyan, s már két petrozsényi autóbusz állott mellettünk útra készen. Ezekkel indultunk fölfelé a hegyekbe, mintha kirándulásra mennénk, csak egy kis ségyűröten, koszosan. A Zsil mentén kanyarogtunk föl-felé, s mire felértünk s bekanyarodtunk a célba, talán meg is tisztultunk, mert vonakodás nélkül ölelték a mellükre az ott várakozók a régen várt hozzátartozókat s az akkor először látott vendégeket egyformán. Igazán nagy szeretettel fogadtak vissza a szabad emberek társadalmába, mintha bizonygatták volna, hogy nem ők üldöztek ki belőle. Megmosdattak, megvendégeltek, meg is pihentettek, hogy jó erőben tehesük meg a további hazafelé vezető utat. Az állomásra is kikísértek, hogy eligazítsanak a még mindig háborús kavargásban mozgó vonatok között. Nagy Miklóst és engemet például egy tehervonat fékezőfülkéjében indítottak el Nagyenyed felé. Tudták, hogy fizetéses személyvonatra nemigen maradt pénzünk, s különben sem volt még ilyesféle kialakult rend az állomásokon. A fülkének, ahova feltaszigáltak, már volt egy ősfoglalója, egy fiatal és nagyon vidám orosz katona. Ez, amikor az akkori háborús forgatagban felszedett idegen szavakkal, gesztusokkal és mutogatásokkal tisztáztuk, hogy „fogságból” térünk haza, s hogy magyarok vagyunk, még vidámabb lett. Közölte, hogy ő éppen Magyarországról jön, s hazafelé tart szabadságra. De még visszatér, mert nem szerelt le Magyarországon? Jaj, ott nagyon jól érezte magát. Volt ott neki bizonyos Máriskája, aki igazán mindennel ellátta, gondját viselte, még a ruháját is kimosta. Olyan szívesen gondolt vissza Máriskájára, hogy még egy-két népdal néhány szavát is vissza tudta idézni, amelyet az ő édes Máriskájától hallott dalolni. Majd kiugrott örömeiben a fülkéből, amikor felismertük a dalt

és dúdolni kezdtük. Ez lett a vesztünk! Most aztán énekelgett bennünket megállás nélkül, egyik népdalt a másik után. sokszor újrázva is. Katonadalról katonadal, érzelmes hallgatóról az ábrándos andalító kék nefelejcs jutott eszébe, s mi énekeltek a diadalmas győztes kedvére egyiket a másik után, ameddig csak bírta a torkunk. Piskiig bírta, pedig már azon gondolkoztam, hogy a nóták fogytán végül a Gvadányi peleskei nótáriusának a sorsára jutunk, aki végső szorultságában a *Csordapásztorok, midőn Betlehembe* kezdetű karácsonyi énekre gyűjtött rá a vasas németek parancsára. Piskiig azonban derekasan kitartottunk. Ott ölelkezve vettünk búcsút katonánktól s egyben védelmezőnktől. S további pártfogónktól is. Mert nem hagyott el addig, amíg egy Tövis felé induló tehervonat egyik nyitott ajtajú vagonjába be nem tuskolt, ahol kényelmesen elhelyezkedtünk. A mi katonánk ugyanis figyelmeztette még a vasutasokat is, hogy aztán békén hagyjanak ám bennünket.

Akkor azonban már hárman voltunk. Ránk talált valahogyan Vita Zsigmond is, aki ugyancsak az alkalmasnak látszó tehervonatot kerülgette. Felhúztuk magunk közé, s félig magunkra vontuk a vagon nyitott ajtaját. Barátunk pedig úgy hagyott magunkra, hogy kedvesen a tenyerébe hajtotta az arcát, mutatva, hogy akár aludhatunk is...

A vasutasok, akik látták, azt hihették, hogy munkatáborból jövünk, azért vagyunk olyan lehurboltak ruhában és testben. A dolgozók között már elfogadott törvény volt, hogy a munkatáborokat megjáró férfiak legalább olyan kíméletre szorulnak, mint a harcterekről hazatérő katonák, azért megértők, szinte gyöngédek voltak hozzáink. Az is tetszhetett nekik, hogy a győztes orosz ármádia egy közkatonája vett védelmébe bennünket. Érdeklődtek hát úti célunk felől, s megnyugtattak, hogy a legjobb helyet választottuk, mert a teherkocsi, amelyre felkapaszkodtunk, Tövisen keresztül átmegegy a Bukarest–Nagyvárad közötti fővonagra, s így keresztülmegegy Nagyenyeden is.

Így aztán valóban megpróbáltunk aludni, de nem ment. Gyér beszélgetéssel és sok gondolkodással töltöttük el az időt, s ez még jól is esett – legalább nekem és Nagy

Miklósnak, akik ugyancsak kidaloltuk magunkat. Vita Zsigmond pedig amúgy se volt híres társalgó, többet gondolkozott, mint amennyit elmondhatott, hát inkább hallgatott. Nagyenyed rakodóterén – távolabb kissé az állomástól, ahol az utasok szálltak a személyvonatról – lassított kissé a vonatunk, s mi előbb ledobáltuk a cókókunkat, aztán leugrottunk utánuk magunk is. Persze addig haladt valamennyit a vonat, s nekünk visszafelé kellett gyalogolnunk egy keveset, amíg a töltés oldalán, bokrok alján ráakadtunk a holminkra. Akkor azonban – Isten tudja, miért – már nem is siettünk olyan nagyon. Jól körülnéztünk, hogy lehetőleg kevesen lássanak ilyen leromlott állapotban.

Nagy Miklós a város másik részén lakott, hamar leszakadt rólunk. Mi ketten Vita Zsigával a Bethlen utcán törtettünk felfelé, mert az ő lakásuk s a Demeter-villa, amelyben az én családom menedéket talált, egymás szomszédságában volt. Zsiga hívott, hogy kísérjem be – tán könnyebb lesz úgy neki is átesni a könnyes találkozáson. Neki valóban könnyebb volt, mert az első ölelgetőzések után mindjárt rátérhettek a fölöttem való sajnálkozásra.

Jaj, de kár, nincs itthon az enyéimek közül senki, mindnyájan Kolozsváron vannak anyósomnál és Piroska sógornőmnél. A két nagyobb gyerek ugyebár ott jár már iskolába, s mégiscsak könnyebb úgy együtt a kosztolás is, mint kétfelé szakadva...

Így aztán hamarabb is magukra hagyhattam őket, hogy Demeteréknél még nagyobb sajnálkozással fogadjanak. Az iskolai év végén vagyunk, mind oda vágyódtak a gyerekek is Kolozsvárra az évváró ünnepekre.

– Nem baj – mondtam őket is vigasztalva s magamat is megnyugtatta –, holnap utazom Kolozsvárra.

Megvacsoráztattak, de előbb le kellett vetköznöm pucérra, hogy minden ruhadarabocskám azonnal szapulóba kerülhessen. S a testem is meleg feredőbe.

Tiszta, hófehér ágyba feküdtem le, s az izgalomtól nem aludtam olyan jól, ahogy szerettem volna. Reggel aztán az utolsó harisnyáig-zsebkendőig új holmikba öltöttem. Felvettem – akkor először – új sötétkék ünneplő ruhámat, amelyet közvetlenül elhurcolásom előtt hozott haza a szabó. S ha a lágerben voltak boldog pil-

lanataim, akkor ez olyankor volt, amikor eszembe jutott, hogy új ünneplőmet sikerült megmentenem a tábor szennyétől.

Hát bizony a nem elég nyugodtan átaludt éjszaka miatt gyűrött, ráncos ábrázatom mellé igen-igen talált a túlságosan bő, nagy ráncokat vető ruhám is, amelyben – újsága miatt – amúgy is feszélyezettnek éreztem magam. Ráncot vetett az rajtam mindenütt, oldalán, hátán, mellén, vállán. Anyósom, amikor meglátott, elsápadt. Aztán túl hangos örömkítörésekkel igyekezett ellensúlyozni megilletődöttségét. Úgy fogadott, mint valami háborúból hazatért „hóst”. De mert ezt is palástolni igyekezett valamivel, egyre csak hajtogatta:

– Itthon lesznek azonnal... Mindjárt egy óra... Itt az ebéidő. Érkezniök kell bármelyik percben... Igen! Igen! Azonnal itt lesznek...

Meg is érkeztek hamarosan. S akkor én sikoltozásokon, hangos síráson, fel-felkiáltásokon kívül egyebet nem igen vettem észre. Egy ideig nem voltam jó semmiféle megbízható megfigyelésre. Aztán egy idő után arra tértem egészen magamhoz, hogy ülök a nagy hintaszékben, a gyerekek körülvesznek, s olyan óvatosan simogatják kabátom nagy ráncait, mintha attól félnének, hogy összetörik benne a csontjaimat.

A továbbiak azután már feleségem jó előre kitervelt menetrendje szerint történtek. Csak egy dolog nem volt előre benne a tervben. Az egyheti kolozsvári pihenő, amelyre azért volt szükség, mert estére – talán a gyengeség miatt – rendesen elég magas láz látogatott meg, s izzadságtól lucskosan ébredtem hajnalonként. Elmúlt azonban ez is, s akkor hazaindultam Miházára a számomra nevelt csirkék elfogyasztására. Marosvásárhelyen mégis – a „leltárban” is felsorolt fénykép szerint – kiszálltam, hogy megmutassam magam az ottani könyvnapon. Bizonyítékom erre az, hogy akkor még megvolt a bajuszom, amelyet a lágerben neveltem egyetlen gyarapodásom jeléül. Hazaérkezésem harmadnapján azonban leborotváltam, mert anyám azt mondta:

– Nem ismerek így rád, édes fiam!

Utálta bajuszomban a láger emlékét.

Én pedig örömmel borotváltam le, mert úgy találtam otthon mindent, ahogy otthagytam. Még a kis ablakokon is ott voltak mind az apróvirágos perkál-függönyöcskék, amelyeket pedig a mikházi háborús hírharang szerint az oroszok mind letéptek kapcának.

Július legvégére aztán bajusztalanul jelentem meg a segesvári nagy Petőfi-ünnepélyen, ahol hazatérésem után először kellett a nyilvánosság előtt szerepelnem. Bajuszom hiánya nem tette teltebbé az arcomat. A mikházi csirkék fogyása egyenes arányban gyarapított bele a kabátomba, de az eredmény alig volt szemmel is felmérhető. Hiába, kicsik voltak a tavaszi csirkék, s mellettük bizonyára gonosz óriás volt az én lágerbeli betegségem.

Ám ez az előadásnak, amit az ünnepi estélyen Segesváron tartanom kellett, egyáltalában nem ártott meg, inkább még használt. Túlságosan közel voltunk még a közelmúlt sorscsapásaihoz, minden szó áthallásossá változott, s nem mindenkor a kívánt érzéseket váltotta ki a túlérzékeny hallgatóságból. Hamarosan rájöttem, hogy kerülnöm kell a *sovány* és *sápadt* szavakat, mert ezek túlságosan a „balsorsos” előadót tolják előtérbe, ahelyett, hogy Petőfit emelnék a történelmi mintakép magasságába. A taps gyakran ismétlődött, de nem ott, ahol szerettem volna. Hát hiszen segíthetek én ezen – gondoltam. Ragyogó üstökösnek neveztem Petőfit, aki úgy jelent meg költészetünk egén, hogy fénye bevilágít mai bús éjszakánk sötétségeibe is. Erre az elkoptatott, de annál közérthetőbb metaforára aztán felviharzott a taps. S megismétlődött a világhírű nagy költő előtti lebomlásnál, mert végül is ő képviseli egyedül népünk határtalanul nagy szabadságvágyát a nagyvilág előtt! S ő, a nagy költő volt az, aki annyira a népért élt, halt és dalolt, hogy dalait valósággal az ajakáról lopta el és dalolta tovább a nép. A világszabadság említésekor pedig már vaspaps köszöntötte a költőt s vele együtt Eminescut és a bolgár Botevet is, akik ugyancsak a népek testvériségét és népeink összefogását hirdették.

Délelőtt folyamán már tájékozódtam, hogy román íróküldöttség is megjelent az ünnepeken, sőt jelen van egy bolgár költő is, aki előértekezletünkön úgy említette fel

Botev bolgár költő nevét, mint aki a leginkább hasonlítható a nagy magyar költőóriáshoz.

Nos, arattam tapsokat, és kellően felvertem a hallgatóság hasznos lelkesedését. Aztán egyszerre csak igen elkedvetlenedtem. Úgy éreztem, azért vagyunk ilyen mérhetetlenül hangosak, azért kiabáljuk túl alig felejthető keserű megpróbáltatásainkat, hogy elnyomjuk lelkesedésünkkel alig múlt sok szerencsétlenségünk keserű emléket, nagy történelmi vakságainkat, értetlenségeinket, hetykeségeinket, dölyfösségünket, könnyelműségeinket, amelyek mind alkotórészei nemcsak mai, hanem immáron történelmi balsorsunknak...

Mindezt persze nem mondtam el. De nagyon átéreztem. S ezért – akkor kiötlött szónoki fogásként – hirtelen nagyon leeresztettem a hangomat. Csendesen, szinte suttogva fejeztem be az ünnepi szónoklatot. Arról szóltam, hogy népünk s minden népnek nagyjai fölöttünk lebegnek már, védően terjesztve ki eszmei nagyságukat népeik fölé, meg is érdemlik minden ünneplésünket, mert csak ezekkel tudjuk megtartani és megközelíteni eszmei nagyságukat, de soha egy percig se felejtsük el, hogy valamikor a földön jártak-keltek ők is, a földi utak pedig göröngyösek, jól meg kell néznünk hát, hogy hová tesszük le a lábunkat, ha valóban előre akarunk haladni igazi nagyjaink nyomában...

S befejezésül idéztem Petőfitől *A XIX. század költői* című költeményének utolsó két szakaszát. Akkor mind a két szakaszt idéztem. Most – emlékeztetőül – csak az utolsó előtti szakaszból az első négy sort:

„Ha majd a bőség kosarából
Mindenki egyformán vehet,
Ha majd a jognak asztalánál
Mind egyaránt foglal helyet...”

Sokan bizony ünneprontásnak is vehették előadásomat.

Nem is kaptam a végén csak udvarias tapsot. S nem emlékszem, hogy megjelent volna valahol a sajtóban. Pedig Vásárhelyen Bernáth Ernővel szerződést is kötöttem,

hogy sorozatos vasárnapi vezércikkkel szerepelek lapjában, a Szabad Szóban.

De azért boldog voltam, hogy szabadon hangot adhattam nagyjából annak, amit a lágerben a szívemre gyűjtöttem.

Kolozsvár, 1982. VIII. 15.–1983. V. 15.

A KIADÁSRÓL

A romániai magyar irodalom „nagy öregjei” közül Kacsó Sándor 1968 késő őszen fogott önéletrajzi visszaemlékezéseinek megírásához. Az első kötet (*Virág alatt, iszap fölött*) 1971-ben, a második (*Fogy a virág, gyűl az iszap*) 1974-ben jelent meg a Kriterion Könyvkiadónál. A folytatás – a Vásárhelyi Találkozóval kezdődő eseménysor felidézése – az író betegeskedése miatt is, hosszabb ideig készült, s 1983 koraőszén került be a Kiadóba. Abban az időben már egyre nagyobb nyomás nehezedett a még fel nem számolt romániai magyar intézményekre, s mind jobban behatárolódott az a kör is, amelyben múltunkról bármit is írunk-közölnünk lehetett. Kacsó Sándor tehát – és a Kiadó is – kétszeres versenyfutásban volt az idővel: a mind súlyosabbá váló kisebbségi helyzetben különösen fontos tanúsággal szolgáló események rögzítéséért.

Az önéletrajzi visszaemlékezések harmadik kötete, a *Nehéz szagú iszap fölött* végül is csak a hivatalosan nem létező, de annál hatékonyabban működő cenzúrahivatal küszöbéig jutott el.

Kacsó Sándor pedig 1984. február 17-én meghalt.

A hazai közlés lehetőségeinek bezárulása és az író halála után vált érvényessé a Magvető Könyvkiadó ajánlata a teljes trilógia magyarországi kiadására, ami 1985-ben a „Tények és tanúk” sorozatban meg is történt.

Időközben a Kriterion Könyvkiadó a Romániai Magyar Írók sorozatába, Kacsó Sándor műveinek sorába iktathatta az első és a második kötetet (1981-ben, illetve 1984-ben). Most viszont az 1971-ben indult sorozat válik teljessé az önéletrajzi visszaemlékezések nálunk még ki nem adott harmadik kötetének megjelenésével.

Kiadásunk az 1983-ban a szerző által véglegesített kéziratot követi. A budapesti kiadásból ugyanis – több apró stiláris javítással együtt – kimaradtak a visszaemlékezésnek azok a részletei, amelyekben Kacsó Sándor a Molotov–Ribbentrop paktummal kapcsolatos 1940-es

állásfoglalását, a finn–orosz háborút és az akkori közhangulatot idézte fel. Ezt a részt a szovjet–magyar viszonyra rendkívül érzékeny akkori magyar politikai vezetés nem volt hajlandó vállalni. Ezenkívül egyetlen szöveg bővítést hajtottunk végre: teljes terjedelmében közljük Kacsó Sándornak a Vásárhelyi Találkozón elmondott beszédét, amely sem akkor, sem később sehol nyomtatásban nem jelent meg. A szerző maga is bőven idézett belőle kéziratában, s ha nem kellett volna az akkori hazai cenzúraviszonyokkal számolnia, bizonyára maga iktatja be az egész szöveget, amely *Az erdélyi magyarság és a román nép építő együttélésének feltételei és útja* címet viselte, s annak idején a Találkozó résztvevőinek egy részében értetlenséget és felháborodást keltett.

*

A kiadói műhelymunka általában nem tartozik a nagy nyilvánosság elé. Az olvasó – és tulajdonképpen a kiadói szerkesztő – számára a megjelent mű az érdekes. Mégis úgy érezzük, ide kívánczik a kézirat akkori kiadói szerkesztőjének a magyar szerkesztőség vezetőjéhez, Botár Emmához és a kiadó igazgatójához, Domokos Gézához írott levele. Talán érzékeltet valamit a mai olvasóval abból a helyzetből, amelyben Kacsó Sándor tanúságtételének a romániai magyar közönségtől elzárva kellett maradnia:

„Kolozsvár, 1983. november 16.

Kedves Emma és Géza!

Most fejeztem be a Kacsó Sándor-kötet olvasását; holnap délelőtt felmegyek hozzá, hogy apró stiláris megjegyzéseim listáját a kezébe adjam. Lényeges megjegyzésem nincs hozzá, nem is lehet, hiszen íróilag méltó módon van megcsinálva – habár az a tíz esztendő, ami a második kötet óta eltelt, és épp a hetven és nyolcvan között, érzik rajta: támpontokhoz kötöttebb és sokszor még inkább maga helyett a támpontokat beszéltetőbb, mint az előbbi. Ami pedig a közölhetőség kérdését illeti, ahhoz nekem nincs hozzászólásom. Az utóbbi időkben olyan rohamosan »fejlődnek« az események, hogy már nem is lehet tudni, mihez viszonyítsa az ember. Mert

ha legfelsőbb ellenjegyzéssel megjelenhetik Romulus Zaharia úr *Csábítása*, ha zengzetes író-olvasó találkozón mutatják be Francisc Páeurariu úr Genezisét, akkor ennek a kéziratnak a közölhetőségét nem az fogja eldönteni, hogy le van-e írva benne a »csángó« szó vagy nincs.

A Sándor bácsi által elvégzendő javítások után az I. példányt felküldöm. Olvassátok el Ti, Nektek fontos, hogy tudjátok (felelevenítsétek) azt, ami abban a súlyos, szomorú és nagyon aktuális 1938–1945 közötti időszakban velük és mindnyájunkkal történt. A könyv ma időszzerűbb, mint valaha, hiszen a Vásárhelyi Találkozóról szóló fejezete azt mondja el, hogyan próbált ez a mi szegény nemzetiségünk az *elvileg* egyedül lehetséges út mellett kiállni, s aztán hogyan zárta be előtte azt az utat a történelem; az 1940 utáni részt az a küzdelem teszi lélegzetvisszafojtóvá, amit a legteljesebb (de talán mégsem mindenben teljes és tökéletes) terror közepette vív a pusztta megmaradásáért egy mindenkitől magára hagyott, mindenkinek kiszolgáltatott, mindenki kezében csak »magas politikai megfontolások« ürügyének-ütőkártyájának tekintett kis néptöredék; az 1944–45-ös utolsó rész pedig a pokol egyik (ha nem is legalsó) bugyrába leszállva, onnan hoz nyomasztó tudósítást.

Az egész pedig felkészít arra, hogy az egyedül lehetséges úton járásunkat is bezárja (bezárta?) az események alakulása, s nekünk szegzi a kérdést: vajon melyik az a magatartás, amely nem csupán a pusztta túlélést, de egy eljövendő jobb világban (»még jöni fog, mert jöni kell«) az ahhoz való *jogunkat* is lehetővé teszi. A Gyárfás Eleméré-e, aki végigszabotálta az Antonescu-diktatúra által kiszabott csekélyke Magyar Népközösségi cselekvéslehetőséget és börtönben végezte? A Szász Pálé, aki kapcsolatokat épített ki a hatalom felé, hogy azokkal népcsoportja megmaradását cselekedhesse és börtönben végezte? Vagy a Kacsó Sándoré, aki végigküzdötte a Brassói Lapok-korszakot, aki vállalta, hogy cselekvő részese legyen egy »gátkötő« magatartásnak, s aki társai vagy politikai ellenfelei bebörtönzése (és ottani elpusztítása) idején »csak« az Állami Kiadó kolozsvári szerkesztőségének gályapadjára került? (Miután kiderült, hogy azoknak, akik elég erőseknek látszottak arra, hogy őt a lágerből kiszed-

jék, csak néhány évi »demokráciára« futotta az erejükből).

Ne ijedjete meg, ezeket a »felemelő« tanulságokat nem a könyv kínálja, hanem az a kontextus, amelyben a könyvet ma olvasnom kellett. Lehet, hogy egy fél esztendővel ezelőtt nem lettek volna épp ilyen gondolataim. De az csak azt jelentette volna, hogy *még* nem volt tudomásom (itt, a csendes – egy le nem írható nevű volt kollégánk* szerint »kitűnő légkörű« – szerkesztőségben) arról, amit már zakatoltak a nyomdagépek kerekai itt vagy amott.

Abbahagyom ezt az »előzetes«-t – lehet, nem is kellett volna papírra vetnem. De annyira tele vagyok szomorúsággal, megalázottsággal, tehetetlenséggel, hogy bár ennyit meg kellett engednem magamnak. Mindenesetre a kézirat, azt hiszem, nem szaporítja leadott íveim számát, pedig – mint írtam – postázom. Hamarosan küldöm viszont a Szemlér-regényt,** amely, mint látom, mégiscsak három kötettel és 45 ívvel szerepel a végleges jóváhagyott tervben. Még nem olvastam újra, ezért nem tudom, hogy az első kötetével nem lesznek-e ugyanilyen problémák. Hiszen az is a vasgárda fegyveres lázadását és Antonescu korát eleveníti meg.

Szeretettel:
Dávid Gyula

Ui. XI. 25.

Hétfőn kapom a kéziratot
javítva és postázom.”

* Páskándi Géza, aki 1973 előtt a Kiadó kolozsvári szerkesztőségében dolgozott, majd áttelepült Magyarországra. Emiatt lett „tiltott név” — akárcsak többi sorstársai.

** az Augusztustól augusztusig c. trilógiát, amely szintén az 1940—1944 közötti dél-erdélyi éveket eleveníti fel. Ennek, mint már a 60-as években (részben újra-) íródott szocialista regénynek 1944. augusztus 23-a XL. évfordulójára kellett volna megjelennie. Csak az első kötet kapta meg a cenzúra jóváhagyását — érthető módon, a szerző ugyanis a további kötetekben a szovjetellenes háborúban való román részvétel, majd az Antonescu-rendszer bukása eseményei között vezeti hősei sorsát.

Nyolc év telt el Kacsó Sándor könyve kéziratának véglegesítése óta. Az akkori cenzúrahivatalt működtető Hatalom összeomlott. Amit azonban örökül hagyott, sok tekintetben ma is égetően időszerűvé teszi ezt a történelmi tanúságtételt, hiszen ma is ugyanannak az agreszív nacionalizmusnak a támadásai közepette kell kisebbségi létünk elemi feltételeinek biztosításáért harcolnunk. Talán az előttünk járt és a maguk harcát megharcolt nemzedék sorsából – helytállásából – mi is erőt meríthetünk.

Kolozsvár, 1991. július 23.

A szerkesztő

TARTALOM

Első könyv

MENEDÉKHÁZ – VIHARBAN

Új találkozások a Találkozón	13
Robbantás – áldozat nélkül	24
Diadalút – idegenben	53
Szimultán játék vállalkozásaimmal	69
A királyi „magánvállalkozás”	97
Kisebbségi történelem – vezércikkekben	115
Az én „harmadik utam”	154
Nézzünk a magunk dolga után	190
Menedékház – viharban	203
Nyakig az ideológiai-politikai zavarosban	216
Gonosz megfélemlítések	233
Lelkiismeret-vizsgálat	248
München – Bécs – másodszer	272
Utolsó hónapjaim Brassóban	290
Terveink és a Vasgárda véres napjai	310

Második könyv

SZÁMÚZETÉSBEN

Nagyenyed, a csorba központ	337
Segíthet-e kisebbségi sorsban a kölcsönösségi politika?	354
Első otthonom Enyeden	366
A kölcsönösségi politika harapófogójában	377
Második enyedi otthonom	395
Megtorpanás	418
Aggódok a családomért	440
Családom aggódik értem	456
Történelmi üresjárat	472
Körös-körül drótkerítés	494
Nehéz a győzelem a drótok ellen	520
Epilógusként – gyors befejezés	553
A KIADÁSRÓL	577

